

ॐ श्री ज्ञानसूर्योदय.

पूर्वार्द्ध उत्तरार्द्ध मध्य संधि प्रकाश.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૩૮૦ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રાત્રીચૌદસ

વિષય ૮૨૧ .

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમઃ ॥ ૐ ॥

(સુત્રગીતિ)

જ્ઞાન-સર્ય મહાન્યાતિ, દિસે ન તેમાં બંધ મોક્ષ પ્રાપ્તી;
દરિયુરે તે, આ, હું, તું, વાણી રહ મન સમે થશે શાન્તી-૧.
હૃદય કમનમા રંગે, અભેદ ભવે સ્થિતી કરી રહેતાં;
માણિક્ય સુખરૂપ બનશે, કરી જીવે તે, મહને ન આવડે રહેતાં-૨.

ૐ શ્રી જ્ઞાનસૂર્યોદય.

(પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધની

મધ્ય સંધિરૂપ દિવ્ય પ્રકાશ)

—ૐ—

યોગનાર:—

લકતરાજ માણિક્યલાલ જમનાદાસ મહારાજ
(સુરત)

પ્રકાશક:—

સર્વ શક્તિમાન સર્વાન્તર્યામિ સદ્ગુર પરમાત્મ કૃપા
પાત્ર પ્રેમયુક્ત મદ્દાસપત્ર દેવી વ્યક્તિ મંડળ.
તરફથી ભ. માણિક્યલાલ જમનાદાસ મહારાજ (સુરત).

શાંત યુનીલાલ અમીચંદ પેતાના ધી સુરત “જૈન”
અન્ન પ્રીં પ્રેતમાં જીવ્યું અપાડીવા ચકલા-સુરત.

મંવત ૧૯૭૮.]

પ્રથમાવૃત્તિ

[સને ૧૯૨૨.

સ્થૂળ સૂક્ષ્મ અને બીજાનું મિશ્રણ અહિંમત્વના ત્યાગ પર્વક નિર્મળ પ્રેમ શ્રદ્ધા સંપન્ન ઉત્તમાધિકારી જન માટેજ આ અંથરૂપ દિવ્ય રહસ્ય રસથી પૂર્ણ પાત્ર છે; તેથી એનું તો મૂલ્ય હોઈ શકેજ નહીં તસ્માત્ જેઠા એવા ઉત્તમ અધિકારી પૂજ્ય પુરૂષવરે. છે તેમણે તો આ અંથદ્વારા અનંતનું કલ્યાણ કરવા પ્રયત્ન કરી તત્સત્ ગુરૂ પરમાત્મ સ્વરૂપમા ત્વરાથી અભેદત્વે સમત્વ પ્રાપ્ત કરવાનું છે; અને તેના નથી તે સર્વ જિજ્ઞાસુ મહાશયોએ પ્રાણી પદાર્થમાં દૃઢ આસક્તિયુક્ત મોહથી મુકત થઈ તેવા ઉત્તમાધિકારી થવા, સવિનય સપ્રમ આ અંથને વાંચી વંચાવી, ચચાચોજ્ય સમજી હૃદયમાં ઠસાવી પચાવી, સદ્ગુરૂ પરમાત્મ સ્વરૂપે અભેદભાવે અચલ રિયતિ કરી રહેવું, અથવા સર્વાન્તર્યામિ શ્રી હરિગુરૂ પરમાત્મ ચરણ કમલમાં અહિંમત્વરૂપ શ્રીફળ અર્પણ કરી શરણ થઈ રહેવું. એજ આ પ્રાસાદિક દિવ્ય અંથનું વાસ્તવિક-અર્થ મૂલ્ય આપવાનું છે.

કાગળ, છપામણી, બંધામણી, વગેરે સ્થૂળ પદાર્થો દિનું તો ઇષ્ટશ્રીવરની પ્રેરણાનુસાર (એવા પદાર્થકારાદિ ધર્મકાર્યમાં જ ઉપયોગ થવા સાડ સત્સુખાદિ ધર્મોર્થ ખાતે જમે કરવા માટે) ફક્ત રૂ. ૨-૧૦-૦ મૂલ્ય રાખ્યું છે.

(અંધાર્પણ ભાવના સહિત) પ્રસ્તાવના અને વિજ્ઞાપના અથવા નિવેદન.

જ્ઞાન સૂર્યોદય પૂર્વાર્ધમાં લેખક (ભકતરાજ મા. જ.) તરફથી જે પ્રસ્તાવના લખાયલી છે તેમાં અંથના ચાર અનુબંધ વગેરે વિશે સવિસ્તર આવી ગયેલું હોવાથી પુનઃ તે વિશે અત્રે કંઈ કહેવું સપ્રયોજન ગણ્યું નથી.

ઉત્તરાર્ધમાં જ્ઞાનયોગ તથા બાકી રહેલી સર્વોત્તમ સુમનસની ચિત્તા-કર્ષક સુગંધ પ્રસારી અપૂર્વ શાંતિનું બાન કરાવનારી મહા મણિમાલા વગેરે જે અતીવ મનોહર દ્રવ્ય સચય છે તે હસ્તામલકવત્ પ્રત્યક્ષજ હોવાથી વાંચક વૃંદ સનીપ અત્રે તે વિશે કંઈ વધુ કહેવા જેવું પણ સખજ કારણ નથી. તે તો ઉત્તરાર્ધ પ્રસિદ્ધ થયેથી અપરોક્ષ થવા સંભવ છેજ.

મધ્યમાં સંધિરૂપ આ વિભાગ જે પ્રકાશ પાડે છે તે, દૈવી ચમત્કૃતિ રહસ્ય પૂર્ણ શ્રીલક્ષ્ણામૃતિ સ્તોત્ર ઉપર પૂજ્યપાદ શ્રીમત્સુરેશ્વરાચાર્યજીનાં વાર્તિક વગેરેમાંથી સંશોધન પૂર્વક સત્વ-સારરૂપ નવનીત માત્ર કાઢી લઈ આ વિશ્વમાં વસતા વિવેક વૈરાગ્યાદિ દૈવી સંપત્તિરૂપ સાધન સંપત્ત સુર અધિકારી વર્ગ માટે, જગદ્ગુરુ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પ્રીત્યર્થે, આ વ્યાખ્યાન ગ્રંથ રૂપ પાત્રમાં ભરી, તે સદ્ગુરુશ્રી મહેશ્વર શંકર ભગવાનને સર્વોપચાર યુક્ત સવિનય સપ્રેમ પૂજા રૂપ અનંતાવધિ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર પૂર્વક, અર્પણ કરાય છે, તેણે કરીને તે શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્મા પ્રસન્ન થાવ. તથાઽસ્તુ ॐ તત્સત્ બ્રહ્માર્પણમસ્તુ

આ સ્તોત્ર ઉપર અનેક મહાત્મા દ્વારા પ્રવચન થયેલાં તેમાં શ્રો. જી. શ્રીમત્ સ્વામિ મુકુંદાશ્રમજીએ વાર્તિક ઉપરથી તે દશ શ્લોક વિશે પ્રારંભ કરેલું પ્રવચન અઢી મહીને પુરું કરેલું તે, તથા સદ્ગુરુ દત્તાત્રય અવધુત સ્વામિ સમર્થ (અક્ષલકોટ), શ્રીમહેશ્વરસ્વરૂપ જ્ઞાનગુરુયોગી સભાપતિ સ્વામિ (નીલાગિરિ ગુહા-મહામુનિ અગસ્ત્યાશ્રમ), યોગીશ્વર મહાત્મા શ્રીમત્ અદ્વૈતાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ, શ્રી દત્ત સ્વરૂપ શ્રીમત્ વાસુદેવાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ (નર્મદા તટે ગરુડેશ્વર), મહાત્માશ્રી વિષ્ણુ બાવા અક્ષયારીજી, શ્રો. જી.

પરોપકારમૂર્તિ શ્રીમત્ સ્વામિશ્રી ચિદ્વિજ્ઞાનંદગિરિ (ભાવનગર), સ્વામિ જુમાનંદજી, સમર્થ શ્રો. ધ. મહાત્મા સ્વામિ શ્રી ટોકરાનંદજી (કરન્યાળી ક્ષેત્ર-નર્મદા તટે), શ્રો. ધ. સ્વામિ દક્ષિણામૂર્તિ, વિષ્ણુમૂર્તિ આચાર્યરત્ન ઓ. ધા. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી, શ્રો. ધ. મહાત્મા શ્રીમન્નથુરામ શર્મા, શ્રીમત્ દત્તાત્રય પુત્રા, શ્રીમત્ વાસુદેવાનંદ સ્વામિ, સ્વા. બ્રહ્માનંદ (યોગીરાજ), સ્વામિ સુખાનંદજી, સમર્થ વિદ્વાન શ્રો. ધ. મહાત્મા સ્વામિ કૃષ્ણાનંદજી (કાશી), ધ. ધ. શ્રી મન્મોહન સ્વરૂપજી, શ્રો. ધ. શ્રીયુત્ હરિકૃષ્ણભાઈ, સાધુ શ્રેષ્ઠ શ્રો. ધ. વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ શ્રીમદાત્મસ્વરૂપજી (મંડજેશ્વર), શ્રો. ધ. સ્વા. પરમાત્માનંદજી (મંડજેશ્વર), સાધુ મહાત્મા શ્રીમત્ ગોવિંદરામજી તથા મોતીરામજી (સુરત), ઋષિકેશના શ્રો. ધ. બ્રહ્મચારી મહાત્મા સ્વરૂપાનંદજી, શ્રો. ધ. સ્વામિ અદ્વૈતાનંદજી (ભરૂચ-નર્મદા તટે), શ્રી મહાગવદ્ગીતાનાં પ્રવચનદ્વારા અનેક જનોનાં હૃદયગત અજ્ઞાનાંધકારનો નાશ કરી દેતી જ્ઞાનનો પ્રકાશ પાડવાને કટિબદ્ધ રહી પ્રવૃત્તિરૂપ શ્રમ સેવનાર પૂજ્ય શ્રો. ધ. શ્રીમત્ નરહરિ શાસ્ત્રી મહારાજ (મુંબાઈ), શ્રો. ધ. શાંત સ્વામિ રામગિરિ મહાત્મા (ભાવનગર), ધ. ધ. પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ (સમય-સૂચક અને અને અસરકારક વક્તા), સાધુ મહાત્માશ્રી રામરત્નજી, રામદાસજી. બલદેવદાસજી, તથા જગજીવનદાસજી, સ્વામિ અચ્યુતાનંદગિરિ, સ્વા. નિર્ભયાનંદજી, સ્વા. નારાયણ મુનિજી, સ્વા. જીવન્મુક્ત (ઢિરણ), શ્રો. ધ. શ્રીમત્ આલારામ સાગર, સ્વા. જગદીશ્વરાનંદજી, વૈશ્ણવરાવતાર વલ્લભકુલજી શ્રીમત્ દેવકીનંદનાચાર્યજી, અવધુત શ્રો. ધ. ત્યાગી મહાત્મા સ્વામિ શ્રી પ્રકાશાનંદજી, સ્વા. પ્રજ્ઞાનંદ સરસ્વતિ શ્રો. ધ. (કાશી), સ્વા. કેવલાનંદજી, અવધુત મહાત્મા હંસદેવજી તથા કેશવાનંદજી તથા જુમાનંદજી તથા જ્ઞાનીજી, સ્વા. માધવતીર્થ (શંકરાચાર્ય દ્વારકાપીઠ), સ્વામિ શ્રી ઉદ્ધવાનંદગિરિ શ્રો. ધ. મહાત્મા (પ્રયાગ), શ્રીમત્ ભારતી સ્વામિ (શંકરાચાર્ય શ્રગેરિમઠ શિવગંગા શાખા). તથા બીજા યોગી, જ્ઞાની, સાધુ, ભક્ત, સતો વગેરે તરફથી અમુક અમુક ન્યૂનાધિક અંશે પ્રશ્નોત્તર રૂપે, વ્યાખ્યાનદ્વારા, પ્રસંગ પરત્વે, એકાંતમાં, પ્રસિદ્ધપણે, અને પ્રકારાન્તરે, જે જે કાંઈ કહેવામાં આવેલું તે સત્વળું નોટપુકોમાંથી જા. સ. અંધાંતર્ગત પ્રશ્નોત્તર શ્રેષ્ઠ પુષ્પમાલા, મહા મણિમાલા, વગેરેમાં નવનીતભૂત સાર માત્ર આકર્ષિ લઈ, નવનીત છે પ્રીય જેને એવા રાધા રમણ શ્રી કૃષ્ણ (નારાયણ-પરમ પુરૂષ પ્રીત્યર્થે, આ (અંશરૂપ) પાત્રમાં ભરી અર્પણ કરાયું છે તેમાં કારણભૂત ઉપકારક

ઉપદેશામૃત જાણી કર્તા પરમ કૃપાળુ તે ઉપરાકૃત સવ મહા પુરુષોને, સર્વોપચારયુક્ત પૂજારૂપે, લેખક સવિનય સપ્રેમ સાષ્ટાંગ પ્રણામી પરંપરા (દંડવત્ પ્રણામ પાંકિત) અર્પી કૃતકૃત્ય થાય છે. **તથાસ્તુ.**

આ અંથનો પૂર્વાર્ધ જેમાં ભકિતયોગ, ધર્મ પ્રકરણ, સુરમ્ય રત્ન પુષ્પ માલિકા, સત્પુરુષ અને સત્સંગ, વગેરે વિશે વ્યાખ્યાન સમૂહો છે તે, મુખ્યાર્થમાં છપાય છે. તે અંથ મ્હોટો હોવાથી તે છપાઈ રહેતાં સુધી લેખકનું શરીર કાયમ રહેશેજ એવી પ્રતીતિનું, તેમજ અન્ય કોઈ પ્રતિકુળતા આવવાની નથીજ એવી પ્રતીતિનું કોઈ સમ્મળ સાધન નહીં જણાયાથી આ અંથ અત્રે સુરતમાં પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરવો પડ્યો છે. પ્રતીત થતું ભૌતિક શરીર ક્ષણ માત્રમાં કઈ વખતે પંચત્વને પામશે તેનો ભરોસો રાખી નહીંજ શકાય, તેમ વ્યવહારમાં ખીજી કંઈ અડચણ આવવાની નથીજ, એમ પણ સુદૃઢપણે સર્વજનવથી કહી શકાય તેમ નથી, એ નિર્વિવાદ છે; માટેજ પૂર્વાર્ધ અત્રે હાથપર નહીં હોવાથી પ્રથમ આ ભાગ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તો તે પણ એવી ધૃશ્વરી નિયતિજ-એવું ભાવિત્વજ્ઞ હશે એમ કહ્યા વગર છુટકો નથી.

અધીરામને વશ થઈ ઉતાવળ કરી પ્રસિદ્ધિમાં મુકવા પ્રવૃત્તિ થવામાં ખીજો સમ્મળ હેતુ એ છે કે, લેખક પાસે અમુક વિવેકી શ્રદ્ધા સંપન્ન સુસ્થ સજ્જનો તરફથી જે રકમ લાંબા વખતથી એ અંથ પ્રસિદ્ધિ માટે અપાયેલી તે અંથ (ઘણીજ મોંઘવારીને લીધે દ્રવ્ય સંકોચથી) નહીં પ્રસિદ્ધ થયેલો હોવાથી, તેમને અમુક અંશે શંકા થવાનો સંભવ પણ અનુમાન કરાય; પછી શંકા ન થાય તો તેમની સજ્જનતાનું ભૂપણ છેજ, પરંતુ અનુમાન તો કરાય. તેથી પૂર્વાર્ધ બહાર પડતાં સુધી નિરાંતે બેસી રહેવું અનુચિત વિચારી, આ રીતે સર્વના ઋણથી મુક્ત થઈ, તેઓની જીતિમાં સંતોષ થવા સાર આ પ્રવૃત્તિ કરેલી અસ્થાને નહિં ગણાય, એમ સુરો તો કહેશેજ. અસ્તુ.

આ જ્ઞાન સૂર્યોદય અંથની પ્રસિદ્ધિ થવા માટે, પ્રેયસ યુક્ત અંયસ પ્રાપ્ત્યર્થે દ્રવ્ય આપનાર વિવેક સંપન્ન દેવી વ્યક્તિ મંડળસ્થ પુણ્યપુંજ જનોની પુણ્યપ્રદ નામાવલિ દર્શન:—

૩૧. ૨૧-૪-૧ સત્સુખાદિ જે અંથો લેખક ભક્તરાજ તરફથી યુવાવસ્થાના પ્રારંભ પછીથી કાલ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે તેમાંના ઘણા તો

અમૂલ્ય રાખેલા છતાં તે પૈકી કોઈ કોઈ પ્રતની, તથા જેનું મૂલ્ય રાખેલું છે એવા ગ્રંથોમાંથી જે કોઈ કોઈમતરેપે દ્રવ્ય આવેલું તે સત્સુખાદિ ધર્મોર્થ ખાતે જુદાંજુદા જગ્યા કરેલું, તે ખાતામાં ઉધારીને આ ગ્રંથની પ્રસિદ્ધ થવાના ખર્ચમાં (જે તત્સત્ શ્રી ગુરૂ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાર્થે) આપ્યું તે.

૧૦૦-૦-૦ દેવી સંપત્તિ વિભૂષિત સુગ મહાશય શ્રીયુત્ત્વ છોટાલાલ ચંદુલાલ દોલતગઢા (મુનસફના) એ, (સને ૧૯૧૩ માં રિટાયર થઇને સર્વ નોટ પુકોમાંથી સંશોધન કરી સારભૂત ગ્રાન સર્ચોફ્ય (આ) ગ્રંથ લખાતો હતો તે વખતે) પોતાને સર્વોત્તમ ગ્રેયસ ગ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે શ્રી હરિ ગુરૂ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાર્થે શ્રદ્ધા સહિત પ્રેમ ભરિત ઉત્સાહથી, આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવા રૂપ, વિશ્વરૂપ વિશ્વેશ્વર શ્રીહરિ ગુરૂ પરમાત્માની સેવા નિમિત્તે આપી મુકેલા તે શ્રીયુત્ત્વ છોટુભાઈના.....આ ગ્રંથ આટલી પણ ત્વરાથી પ્રસિદ્ધ થયો તેમાં હેતુબૂત આ મહાશય છે. કારણ કે અમુક અંશે પણ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થાય તો એમની સેવા શ્રીહરિ ગુરૂમય આ વિશ્વરથ સુર જન સમૂહને અર્પિ શકાય; અને તેમ થાય તો લેખક મુક્ત થાય; અને તેમ થયું છે. તેથી મુખ્ય ધન્યવાદને પાત્ર એએજ છે.

૫૦-૦-૦ વિવેક યુક્ત શ્રદ્ધા પ્રેમ સંપન્ન રા. બા. શ્રીયુત્ત્વ ચંદ્રવિદ્યાનંદ શ્રી કૃષ્ણાનંદ પંડ્યાજી, સુરતના (Assistant Secretary to the Government of Bombay P. W. D.) એએશ્રી તરફથી, એ ગ્રંથ છપાવવાના ખર્ચમાં, પોતાને ગ્રેયસ ગ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે સદગુરૂ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાર્થે, આપવામાં આવ્યા તે.

૫૦-૦-૦ લેખકના પરમ રનેહી, પૂજ્ય, વ્રજ, દેવી સંપત્તિવાન મહાશય શ્રીયુત્ત્વ મયારામ રૂપચંદ્રના પૌત્ર (ધર્મનિષ્ઠા સંપન્ન વિવેક યુક્ત શ્રદ્ધાવાન પુણ્યમૂર્તિ શ્રીયુત્ત્વ મગનલાલ ડાહ્યાભાઈ) તરફથી ગ્રેયસ યુક્ત ગ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે, શ્રી પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે આપવામાં આવ્યા તે...(એજ ગ્રંથ (ગ્રાન સ.) નો પૂર્વાર્દ જે મુંબાઈમાં છપાય છે તેના ખર્ચમાં વિશ્વપતિની સેવા નિમિત્તે એજ મહાશય મગનલાલભાઈ તરફથી પ્રથમ આવેશ રા. ૧૦૦] એકસો ત્યાં અપાઈ ગયા છે).

૫૦-૦-૦ ભગવદ્ભક્તિ નિષ્ઠા સંપન્ન શ્રીયુત્ શેઠ બાલુભાઈ લાલ-
ભાઈ ભગતજી, ખપાટીઆ ચક્રલા-સુરતના તરફથી પોતાને પ્રેયસ શ્રેયસ
પ્રાપ્ત્યથે શ્રીહરિ ગુરુ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાયે, આવ્યા તે.

૨૫-૦-૦ રા. રા. દેવી સંપદિભૂષિત શ્રીયુત્ ડાહ્યાભાઈ નાગરજી
દેસાઈજી તરફના; પોતાને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે શ્રી ઉમા મહેશ્વર
પ્રીત્યથે, આ અંથ પ્રસિદ્ધિ નિમિત્તે સપ્રેમ આપી મુકેલા તે.

૧-૦-૦ સંવત ૧૮૭૭ અશ્વિન શુક્લ ૧૫ ચંદ્ર ગ્રહણ નિમિત્તે,
આ સંધિ પ્રકાશ ગ્રંથના પ્રાકટ્યમાં શ્રી મહાવિષ્ણુ પ્રીત્યથે એક ભગવદ્ભક્ત
બાલક તરફથી જ તત્સન્ બ્રહ્માર્પણ કરવામાં આવેલો તે.

૫-૦-૦ ગંગા સ્વરૂપ ભ. દેવી હીરી બહેન, તે કાકાભાઈ આણંદ-
રામની પુત્રી અને રમણલાલ જેકીશનદાસનાં માસીને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે
સદ્ગુરુ પરમાત્મા પ્રીત્યથે આપવામાં આવ્યા તે.

૨૫-૦-૦ લેખક ભક્તરાજ માણિક્યલાલનાં સ્થૂળ શરીરને જન્મ
આપનાર પરમ પૂજ્ય ભગવતિ દેવી-માતા શ્રીમતિ ઇચ્છા શક્તિને, બ્રહ્મ
લોક પ્રાપ્તિ પૂર્વક શાશ્વતિ-પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે શ. ૫ ૦-૦. અને તેજ
રીતે લેખકના પિતાશ્રી જેઓ પરમ ભક્ત, શાન્ત, દેવી વિભૂતિ હતા તેમને
બ્રહ્મ લોક પ્રાપ્તિ પૂર્વક શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે શ. ૫-૦-૦ એ રીતે બેહુ
મળી રૂપીઆ દસ: તથા પરમ પાવની ગંગા સ્વરૂપ ઇચ્છા માતા (લેખકનાં
શરીરને પ્રાદુર્ભાવ થયા પછી શુદ્ધિ સ્નાન કરી તેજ દિવસે) બ્રહ્મ લોકે
પધારી જવાથી લેખકનાં શરીરને માત્ર ૧૦ દિવસની વયથી ઉછેરી લાલન
પાલન કરી મહત્ત્વ શ્રમ વેડી સુખી કરવા પ્રયત્ન સેવનાર (પિતાનાં માસી)
ભગવતિ શ્રી રતન માનાજીને, તથા તેમના પતિ પૂજ્ય-ભોળા-પ્રેમી-શંકર
ભક્ત દાદાજી શ્રીયુત્ શંકરદાસ નંદલાલને, તેઓ બેહુના સર્વ ઉપકારના
બદલામાં, તે બેહુ વ્યક્તિઓને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્તિ પૂર્વક બ્રહ્મ લોકે ઉત્તમ
ગતિ પ્રાપ્ત્યથે દરેકના શ. ૫-૦-૦ પાંચ પ્રમાણે બેડ મળી દસ
રૂપિયા; તથા નિખાલસ અંતઃકરણ હતું જેમનું એવા પૂજ્ય વડીલ સ્વર્ગસ્થ
વડીલ કાકા શ્રીયુત્ દારકાદાસ રહુનાથદાસજી, જેમનો લેખકને બાલ્યાવસ્થામાં
(પિતાજી દ્વારા) સારો આશ્રય મળેલો, તેમના સર્વ ઉપકારના બદલામાં,
તેમને ઉત્તમ પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્તિ પૂર્વક બ્રહ્મ લોકે ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત્યથે
શ. ૫-૦-૦ એ રીતે ઉપલી પાંચ વ્યક્તિઓ માટે એકંદરે પચીસ રૂપીઆ
ભક્તરાજ માણિક્યલાલ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે.

૨૫-૦-૦ દેવી સંપત્તિ સંપન્ના ભગવતિ નિપ્પાપ દેવી શ્રીમતિ સ્નર્ગારિ ઉરેકે રૂડિમણી-ભકતરાજ મા. જ. મહારજનાં પતિને સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્તિ પૂર્વકે અહ્ન લોકે ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત્યથે રાધા રમણુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાથે પાંચ રૂપિયા; તથા દિવ્ય લોકસ્થ-સ્થૂળ વપુ છોડી અહ્ન લોકે પ્રાપ્ત (ગત) શ્રીમતિ ભગવતિ દેવી બહેન ઉમયા લક્ષ્મી ઉરેકે કમલા; તે ભકતરાજ મા. જ. નાં પ્રથમ બ્યેટ પુત્રીને (તેમના ગત પતિ સ્વર્ગસ્થ રા. સા. ગિરધરલાલ બાણુભાઈ મોદી સહિત) સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે શ્રી પરમેશ્વર કૃપા સંપાદનાથે પાંચ રૂપીઆ, તથા દિવ્ય લોકસ્થ-સ્થૂળ વપુ છોડી અહ્ન લોકે પ્રાપ્ત (ગત) શ્રીમતિ ભગવતિ દેવીતાપી ઉરેકે જ્યાકુવરી (જેકાર બહેન) તે, ભકતરાજ મા. જ. મહારજનાં દ્વિતીય પુત્રીને (તેમના પતિ ડોકટર નગીનદાસ માણિકલાલ સહિત) સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે શ્રી પરમેશ્વર કૃપા સંપાદનાથે પાંચ રૂપીઆ; તથા દેવી સંપત્તિ વિભૂષિત સામ્યમર્તિ ચિરંજીવિ શ્રીયુત બાઈ ભગવાન વાસુદેવ માણિક્યલાલ ભકતરાજને, તથા ચિરંજીવિ શ્રીયુત બાઈ મહેશ્વર ઉરેકે સદાશિવ માણિક્યલાલ ભકતરાજને સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્તિ રૂપ શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે દરેક તરફથી રૂ. ૫-૦-૦ પાંચ પ્રમાણે મળી રૂપીઆ દસ; એ રીતે ઉપલી પાંચ વ્યક્તિઓ માટે એકદરે રૂપીઆ પચીસ ભકતરાજ માણિક્યલાલ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે,

૨૫-૦-૦ ભગવાન દત્તાત્રય ભં વાસુદેવ (ભેખકના પૌત્ર) ને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે ત્રણ રૂપિયા તથા એમનાં ભગિની દેવી શ્રી વિદ્યાગવરિને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે એ રૂપીઆ; તથા કૈલાસરૂપ દિવ્ય લોકે પ્રાપ્ત પુણ્ય મૂર્તિ શ્રીયુત બાઈ કેશવલાલ અથવા ઝંકાર ઉરેકે બળદેવ તે ભકતરાજ માં ૧૦ ના ત્રતિય પુત્ર (જેઓ કાશીમાં કપિત્ર મુનિના પવિત્ર આશ્રમમાં ગંગાતટે એ વર્ષની અંદરની લઘુવયમાં દેહ છોડી દઈ શ્રી વિશ્વેશ્વર સ્વરૂપમાં અભે-દત્તને પ્રાપ્ત થયલા તે.) ને અહ્નાત્મકય દ્રઢ અપરોક્ષ પ્રાપ્તિરૂપ શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે એ રૂપીઆ; તથા શ્રીયુત ભં વાસુદેવના પુત્ર (ભેખકના પૌત્ર) પુણ્યમૂર્તિ કૃષ્ણલાલને સિદ્ધિ વિનાયક કૃપા પ્રાપ્તિપૂર્વકે અહ્નલોકે સ્થિતી થઈ સાશ્વતિ શાન્તિ મળવા સાર એ રૂપીઆ; તથા ભેખકનાં શરીરના જન્મ પૂર્વે પ્રાદુર્ભૂત થઈ અલ્પ સમયમાં અહ્નલોકે પધારી ગયલાં એમનાં ભગિનીને તથા તેજ રીતે એકાદ દિવસ માત્રનું અલ્પ આયુષ્ય ભોગવી અહ્નલોકે પધારી ગયલાં એક કન્યા રત્નને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત્યથે એક રૂપીઆ; તથા

સ્વર્ગ લોકસ્થ ભગવતિ દેવી શ્રીમતિ બ્હેન પાર્વતિ, તથા ભ૦ દેવી નર્મદા, ભ૦ દેવી મંગળાગૌરિ, ભ૦ દેવી રામગંગા, ભ૦ દેવી જગલ્લક્ષ્મી (મોટી બ્હેન) અને શ્રીમતિ ભ૦ દેવી કાશી ઉરફે કાન્તાગૌરિ (નાની બ્હેન), એ સર્વ પુત્રીઓને, તથા શ્રીમતિ દેવી શ્રી લલિતાગૌરિ (પુત્રવધુ અર્થાત્ ભ૦ વાસુદેવનાં પત્નિ)ને, (પિતાપોતાના પતિ સહિત) સર્વ ઉપરોક્ત વ્યક્તિઓને સર્વોત્તમ પ્રેયસ્ યુક્ત શ્રેયસ્ પ્રાપ્ત્યર્થે શ્રી પરમેશ્વર કૃપા સંપાદનાર્થે, દરેકને એ રૂપીઆ પ્રમાણે ચડદ રૂપીઆ; એ રીતે ઉપલા ૧૧ સાથે આ ચૌદ મળીને રૂ. ૨૫-૦-૦ ભક્તરાજ માં ૪૦ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે.

૯-૦-૦ ભક્તરાજ માણિક્યલાલનાં માતામહી (વડીઆઇ) ભગવતિ ધનકોર માતા તથા માતામહ શ્રીયુત કાશીદાસ કસનદાસ; પિતામહી ભ૦ નંદકોર માતા તથા પિતામહ શ્રીયુત બ્રીજવલ્લભદાસ હરજીવનદાસ; તથા પિતાના કોકા શ્રીયુત પ્રાણવલ્લભદાસ; માસી ભ૦ દેવી શ્રી લક્ષ્મીમાતા; (જેઓ હાલ શુમારે ૮૦ વર્ષનાં હયાત છે.) મામા ફકીરબાઇ કાશીદાસ; શ્વશ્રુ ભ૦ દેવી કમ્બા અને શ્વસુર શ્રીયુત મોતીરામ રઘુનાથજી; એ સર્વ (નવ) વ્યક્તિઓની બ્રહ્મલોકે ઉર્ધ્વ ગતિ પ્રાપ્તિર્ષ શ્રેયસ્ પ્રેયસ્ પ્રાપ્ત્યર્થે, દરેક વ્યક્તિ નિમિત્તે એક એક રૂપીઆ પ્રમાણે નવ રૂપીઆ ભક્તરાજ માણિક્યલાલ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે.

સદ્ગુરુ પરમાત્મકૃપા સંપાદન પૂર્વક ૪૦ તત્સન્ શ્રી પરમેશ્વરે અબેદલ્લે અચ્ચલ સ્થિતિ પ્રાપ્તિર્ષ શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યર્થે, તત્સન્ શ્રીહરિ ગુરુ સંત ભક્ત જ્ઞાની ધ્યાની યોગી મુની ઋષિ તપસ્વી બ્રહ્મચારી યતિ આચાર્ય વગેરે પૂજ્ય સત્પુરુષો, ગુરુજનો, સિદ્ધ, સાધક, નવનાથ, માતા પિતા, વૃદ્ધ, સર્વ દેવમંડળ, સર્વ દેવી ભગવતિ મંડળ, વગેરે સર્વ દેવી પૂજ્ય વ્યક્તિઓનાં સર્વોપચાર યુક્ત સંપૂર્ણ યજ્ઞન પૂજન વંદનરૂપે ખુટતી રકમ ભક્તરાજ માં ૪૦ રૂ. ૦ તરફથી ઉમેરી પૂર્ણ કરવામાં આવી.

ઉપર પ્રમાણેનું દેવી વ્યક્તિ મંડળ આ પ્રકારના પરોપકારરૂપ જનહિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી, તેઓની ઉદારતા, વિવેક, સ્વધર્મ પરાયણતા, ઉત્સાહ, આ જગદ્રૂપ જગદીશ્વરની સેવા અને સદ્ગુહિ માટે ઉત્તમ ધન્યવાદને પાત્ર છે; અને તેથીજ પ્રકાશકની પદ્ધિએ વિરાજવા યોગ્ય છે, એમ વિચારી પ્રકાશકનું પદ તેમને અર્પણ કરાયું છે.

આ અંધમાં, શ્રીમત્ દત્તાત્રય અવધૂત દિગંધર સદ્ગુરુ પરમાત્મ મૂર્તિ-
પ્રજ્ઞાપુરી અથવા અક્ષરકોટવાળા શ્રીદત્ત સ્વામિ સમર્થની છબી (Photo)
મુકવામાં આવી છે તે, ચિરંજીવી શ્રીયુત્ ભાઈ ભગવાન વાસુદેવરાવ તરફથી,
પોતાનાં હૃદયમાં પ્રકટ પ્રતીત થયેલી શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી પ્રેરણા, શ્રદ્ધાસંપન્ન
પ્રેમી ભક્ત મુનિ જ્ઞાની વગેરેને દર્શન સ્વર્ણ વંદન પૂજન ધ્યાન વગેરેનો ઇષ્ટલાભ
મળે એવા હેતુથી મુકવા, પોતાનાં જનનિ જનક બાપા પુત્ર પૌત્રાદિ સહ
પોતાને અતીવ શ્રેષ્ઠ-પરમ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે, પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવી છે તે
સંબંધમાં તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

યોગજ્ઞ અથવા લેખક તો માત્ર, સંત મહાત્મા જ્ઞાની યોગિ બ્રાહ્મણાદિ
અધિકારી દિગ્વર્ગ મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ જ્ઞાતા વગેરે શ્રદ્ધાયુક્ત પ્રેમસંપન્ન પૂજ્ય
અને વંદ્ય વ્યક્તિઓ જેઓ આ વિશ્વ મહાનગરમાં અનેકનું ઐહિક પારમાર્થિક
દિત કરતા વિચરી રહ્યા છે તેઓનો, અથવા તેઓ રૂપ સમષ્ટિ વિશ્વાત્મા
શ્રીહરિ ગુરુ પરમાત્માનો, એક અતીવ લઘુ (નાનામાં નાનો) બાલક-સેવા
કરનાર સેવક છે. તે પુષ્પ જેવું અર્ભક કંઈપણ ભાર-આરોપ-પદ્ધિ-માન-
પાનાદિ બોલે કપાડવા શક્તિમાન નહિ હોય તો તે સ્વાભાવિક છે. ચિટ્ઠીના
આકરને (દૂનને) પકડાય નહીં, તેનાપર કંઈપણ દોષારોપ થઈ શકે નહીં,
તેમ ધન્યવાદ પણ આપી શકાય નહીં. આપનું (ઐહિક પારમાર્થિક પ્રસાદરૂપ
દ્રવ્યાદિ) મોટા ભાઈ પાસેથી લઈને કુટુંબમાં વેહેંચી આપનાર કંઈ મોટા
પરાક્રમ કરનારો નહીં કહેવાય. તેમ, પરમાત્મ પ્રસાદ, જે કે મહાત્મા, શિષ્ટ,
પુરુષવરો, ગુરુજનો વગેરે પાસેથી મળ્યો તે જગતના અધિકારી વર્ગમાં
યથેચ્છ લુટી ખાવા આ અંધરૂપ પાત્રમાં ભરીને ખુલ્લો મુકયો; એમાં એવું
શું ? ! અરે ! લેખક વાસ્તવે જે અન્ય કાંઈ નથી, તેનું તે વળી હોય પણ
શું ? ! તેથી યોગજ્ઞ (લેખક) સ્થાને તે સદ્ગુરુ પરમાત્માનેજ સમજી લઈ,
લેખક એવું બીજું કાંઈ નથી, એવો ન્યાય આપી, ભાંતિજન્ય લેખકને શિર
કંઈ ભાર ન મુકતાં તેને મુક્ત રાખવા કૃપાળુ થવા પ્રાર્થના છે.

બીજી રીતે કહિયે તો, પરમાત્મપ્રેરણા અથવા સંકેતાનુસાર લેખકરૂપ
કેનોઆદમાં જેવી પ્લેટો (યાળીઓ) આવી પડી તેવો અવાજ નિકળ્યો. તે
ગાયનથી પ્રસન્ન થનાર સુગુજનોએ મૂળ પુરુષો પ્રત્યે ધન્યવાદનાં પારસલ
કરી મોકલ્યાં. અને પરમપુરુષ પિતારૂપ શ્રી હરિચંદ્ર પરમાત્માને અતીવ
શ્રદ્ધા પ્રેમપૂર્વક મુખ્ય ધન્યવાદ અર્પણ કરવા કૃપા કરવી.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધન્યવાદ અથવા ઉપકાર માનવામાં આવે, તે હાલના જમાનામાં સ્ટેન્ડ વાતોમાં પણ “થેન્ક યુ” (Thank you) એટલું વાણી-થીજ માત્ર બોલી નાખી હવાને વિશે વાતાવરણમાં બે શબ્દ ફેંકી મારવામાં આવે છે, તેવું કરવાથી કંઈ કૃતકૃત્ય થઈ શકવાના નથી; પરંતુ સદ્ગુરુ પરમાત્મા જે મૂળ પુરુષોત્તમ છે તે રૂપ મહા સમુદ્રમાંથી સંત મહાત્મા વગેરે દેવી પુરુષવરોરૂપ વાદળોદ્ધારા વૃષ્ટિથી પ્રાપ્ત થયેલું પરમસુખમય જીવનરૂપ સુધાન્ન જે આ અંધપાત્રમાં ભર્યું છે તે હસોડસ આકંઠ પર્યંત પીજઈ, અન્ય બાલ યુવા વૃદ્ધજનોને (રૂચી અનુસાર અધિકાર પ્રમાણે) પાઈ તૂમ કરવાથી, એટલે, પોતે જાતે અનુભવામૃત રસપાન કરી, તેજો અનુભવ બીજાં મનુષ્યોને પ્રાપ્ત કરાવી, તેઓને પણ નિલ તમિનું બાન કરાવવા પુરુષાર્થ કરી-સેવા બળવી શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રકટાવે તોજ કૃતાર્થ થઈ શકશે. એવી રીતે કૃતાર્થ થવા ઇચ્છનાર, થનાર, અને બીજાને કરનાર સર્વ કૃપાળુ પૂણ્ય-મૂર્તિ ધર્મવીર સંત સન્નજનોને નમ્ર લેખક સવિનય સપ્તેમ સાષ્ટાંગ પ્રણતિ પરંપરા (પ્રણામ પંકિત) અર્પિ કૃતાર્થ થયેલો સમજી તે પરમ પ્રેમારૂપ સદ્ગુરુ પરમાત્મ ચરણ કમલમાં, અથવા તત્સન્ ચિદાનંદમય સ્વરૂપમાં અનન્યત્વે વિરમે છે. **તથાસ્તુ ॥ શિવમસ્તુ.**

આ પ્રસ્તાવનામાં ઉપર દર્શાવી ગયા તે શ્રી૦ ૫૦ સંતજનો વગેરે દ્વારા શ્રવણ કરાઈ, વિશ્વરૂપ વિશ્વેશ્વરની પૂજા, સુશ્રૂષા, વંદનાદિરૂપ સેવા નિમિત્તે, કસ્તુરી કેસર અંબર બરાસ અષ્ટગંધ વગેરે ઉત્તમ સૌગંધિક દ્રવ્ય મિશ્રિત સુધાંબુ વૃષ્ટિથી પ્રાપ્ત, નિર્મળ સુંદર આરોગ્ય સહિત વિવેક વૈરાગ્ય જ્ઞાન ધ્યાન સંયમદ્વારા શાશ્વતિ શાન્તિ અર્પનારી ગંગાને પ્રવાહ વહન થઈ લેખકના અંતર્મહરૂપ અંતઃકરણમાં જેટલે અંશે એકત્રિત થયેલો તે, વૃત્તિદ્વારા લેખિનીની સહાયથી સ્થૂળરૂપે નોટલુકોમાં (લેખકની ૧૩ વર્ષની વયથી એટલે સં. ૧૯૨૩ થી) સંગ્રહીત હતો તે સને ૧૯૧૩ થી સઘળી (ડી. નાં. ૨૭ ની ૧ થી ૧૦૯ સુધીની) નોટરૂપ સમુદ્રમાંથી મંથન કરી, સારરૂપ અમૃત (Extract) નવનીતજૂત સત્ત્વ (સને ૧૯૨૦ સુધીમાં) કાઢી લઈ તેનાં નીચે પ્રમાણેનાં રત્ન હીરા ચોતી મણિ માણિક્યાદિ રત્ન જડિત સુવર્ણ પાત્રો ભર્યાં.

ભકિત યોગ, ધર્મ પ્રકરણ, સત્પુરુષ અને તત્સંગ, સુંદર ગુણેશી ગાંઠેલી પાંચ સુરમ્ય રત્ન પુષ્પમાલાઓ (૧૦૯ મણિગણુવાળી), દક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્ર, પ્રત્નોત્તર ગ્રેહ પુષ્પમાલા, ઝંકાર પ્રકરણ, જ્ઞાનયોગ, ઉત્તરાઈ પ્રકરણ, વગેરે (પાત્રો ભર્યાં). એ પાત્રોમાંથી પૂર્વાર્દમાં ભકિતયોગ

વગેરે કેટલાંક પાત્રો આવી ગયાં છે, મધ્ય સંધિપ્રકાશ સમયે આ અથમાં, શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્ર, પ્રશ્નોત્તર ગ્રેષ્ઠ પુષ્પમાલા તથા ષષ્ઠીથી સુરમ્ય રત્ન પુષ્પમાલા ત્રીજીમાંથી નમુનારૂપ-૨૭ મીણુ ઝાંઝી લઈ સ્મરણીરૂપ લક્ષ્મીમાલા (બેરખી) રૂપે અર્પવામાં આવ્યા છે. બાકી રહેલું સર્વ ઉત્તારાઈમાં પ્રસિદ્ધ થઈ વિશ્વરૂપ શ્રી હરિ ગુરૂની સેવા થવી, એ તેો તે પ્રભુની કૃપાપૂર્ણ ઇચ્છાને અવલંબીને છે. લેખક જે એવો ધનાઢ્ય હોતો તો આજ સુધી એ અંથ અપ્રસિદ્ધ રહેતેજ નહીં; પરંતુ, એમ ન થવામાં પણ ઇશ્વરી ગુપ્ત સંકેતજ કોઈ કારણભૂત હશે; તેથી દ્રવ્ય સંકોચમાં રાખી ઇષ્ટેચ્છાનુસાર આ અંથ પ્રસિદ્ધ થવા કંઈક અનુકુળતા આપી પ્રેરણા કરી તેજ રીતે સમય આવે ઉત્તારાઈ પ્રસિદ્ધ કરાવવા, તે સદગુરુ પરમાત્માજ અનુકુળતા આપવા સમર્થ છે.

એજ શ્રીહરિ ગુરુ પરમાત્માએ, લેખકનું અવતાર કૃત્ય અથવા કર્તવ્ય જે કરાવવા સિદ્ધ કરેલું તે પ્રમાણે (બળ, બુદ્ધિયોગ, સામર્થ્ય-શક્તિ આપી) કરાવી અભયપદે સ્થાપ્યો બાકીનું પ્રસિદ્ધ ક્યારે થશે, તે તો તે વિશ્વનિયામક સત્તા ગણે,

આ સંધિ પ્રકાશ અંથની કીંમત રાખી છે તેના કરતાં ઘણી ઓછી રાખવાનો લેખકનો વિચાર હતો, પરંતુ લખાણના પ્રમાણમાં જેટલાં દારમ પારેલાં તે કરતાં દોઢાં થઈ જવાથી, તથા પાછળથી બીજો વધારો કરવાથી, તેમજ હજાર કે પાંચસો નકલો પણ કઢાવેલી ન હોવાથી, એટલે હાલ માત્ર વિદ્વાન, સુતા, અથવા યોગ્ય અધિકારી વર્ગનેજ આપવાના હેતુથી સંકલ્પ સિદ્ધ થવા માટેજ, એ હજાર સુધીનો ખર્ચ કરવા જેટલી અનુકુળતા ન હોવાને લીધે, ઓછી નકલો કઢાવી એકવાર આ અપૂર્વ દૈવી દેવપ્રસાદ જ્ઞાતા જ્ઞાને તે મળી જાય તે ઉપર નજર રાખી (સદગુરુ પરમાત્મા પ્રેરણાને અનુસરી) આ પ્રવૃત્તિ કરાઈ છે. અને તેથીજ એટલે ઉપરોક્ત કારણોને લીધે કીંમતમાં પણ વધારો કરવો પડ્યો છે. જેમ અંતર્યામિ પ્રભુની ઇચ્છા હતી તેમ થયું છે. વાંચક જુદે એ તો ખૂબ ધ્યાનમાંજ રાખવાનું છે કે, અમુક ઘણે ભાગે એ અંથ શ્રી પરમેશ્વર પ્રીત્યે અપાતાં અમુક ભાગે જે કંઈ કીંમત રૂપે દ્રવ્ય આવશે તો તે લેખકનાં બાલકો માટે જીવાર (અથવા વસ્ત્ર) લાવવાનાં કામમાં અથવા પુત્ર પૌત્રાદિનાં લમના પ્રસંગે ક્ષણિક ઓહ ઉપજવનારા ફક્કડ વરા કરી આપાત રમણીય વરણોડા કાઢવાના કામમાં આવનાર નથી; પણ એવાંજ સત્સુખાદિ ધર્મર્થ આતે જમા થઈ શરોમકાર રૂપ તેવાંજ અનેક અમુક કામમાં વાપરવાનો નિશ્ચય છે. તેટલા

માટે સુઝ જનોએ સંતોષ માની જેમ અને તેમ ત્વરાથી (જિજ્ઞાસા પ્રકટે તો) ખરીદ કરવા પ્રવૃત્તિ સેવવી યોગ્ય છે. કારણ કે થોડી નફો હોવાથી ખપી જતાં મળશે નહીં. બિવિધમાં કોઈ કાળે કોઈ શ્રીમાન ઉત્સાહી મહાશય ખીજી આર્થિક માટે પ્રયત્ન સેવી પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારેજ પુનઃ (સંકોચ વૃત્તિ રાખી બેસી રહેનારને) હાથ આવવાનો સંભવ. અને હાલનો વખત જોતાં તત્કાળ એવા વીર દૃષ્ટિએ પડવાનો સંભવ ઓછો છે, તેથી સૂચના રૂપ આટલું લખવું યોગ્ય ધાર્યું છે. લેખક તરફથી જે જે અને જેટલી રકમ આ કાર્યમાં અર્પણ કરાઈ છે તે પણ શ્રી પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થેજ હોવાથી લેખક તે ઉપર પણ દાવો કરે તેમ નથી; તેથી ઉપલી સૂચના અમુક અંશે પણ સ્વાર્થને અવલંબીને હોવાનો કુત્સિત વિચાર કોઈ સુઝ જનને તો આવવાનું કારણ નથીજ. અસ્તુ.

પૂર્વાર્દમાં મુખ્ય ભક્તિ યોગ છે, અને ઉત્તરાર્દમાં મુખ્ય જ્ઞાન યોગ છે. તે ભક્તિ અને યોગનો પતિ પત્નિભાવ સંબંધ છે. તે બેહુની મધ્યમાં જ્ઞાનાર્ભક (જ્ઞાનરૂપ નાનું બાળક) જે રીતે શોભે છે, અને માત પિતાને શોભા આપી પ્રસન્ન કરે છે, તે રીતે આ લઘુ ગ્રંથરૂપ અર્ભક રમી રહ્યું છે. ઉત્તરાર્દમાં એની યુવાવસ્થાની તથા ઉત્તરાવસ્થાની અનુભવગ્રન્થ ખૂબી ઝળકી રહી છે, પણ તે તો ઇશ્વર કૃપા રૂપ કોઈ અનુકુળતાને આધીન છે, એટલે પ્રસિદ્ધ થયેથી પ્રત્યક્ષ થવા સંભવ છે, પરમાત્માની ઇચ્છા હશે તો કોઈ દેવી ઉદાર પુરૂષ સિંહની મદદ મળતાં, અથવા દ્રવ્ય સંક્રાંત્ય દૂર થઈ અનુકુળતા પ્રાપ્ત થતાં, કોઈ કાળે તે પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે પોતાની યુવાવસ્થાની મસ્તી-ખુમારી-ખુબીનું ભાવન કરાવી, ઉત્તરાવસ્થાની અપૂર્વ અનુભવ ગ્રન્થ અંતિમ-પરમ-શાશ્વતિ શાન્તિનો અપરોક્ષ (અધિકારી સુઝ જનને) કરાવશે. તથાસ્તુ. હરિઃ ૐ તત્સત્ ॥

સં. ૧૯૭૭ આષાઢ શુક્લ ૭ તા. ૧૧-૭-૨૧ સોમે લખાયું.

સં. ૧૯૭૮ જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણ ૯ તા. ૧૮-૬-૨૨ રવીએ લખાયું.

ભક્તરાજ માલિક્યલાલ જ. મહારાજ.

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમઃ ॥ ૐ

સિદ્ધિ બુદ્ધિપતિ શ્રીમન્મહા ગણાધિપતિનું, ભગવતિ શ્રી સરસ્વતિદેવી સહિત, સ્મરણ અને પૂજનરૂપે સવિનય સપ્રેમ નમસ્કાર કરી, અંધારંભ થતાં પહેલાં, મનુષ્યનું જીવન શું તથા મૃત્યુ શું, એ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર કોઈ મહા પુરૂષે કહેલા તે આ નીચે દરશાવ્યા છે.

૧. ઇશ્વર (શ્રી હરિગુરુ પરમાત્મા) ની ઉપાસના કરવી, તે જીવન અને પ્રકૃતિ (માયા-દેહ-આત્મા, ધન, પ્રાણી પદાર્થ) ની ઉપાસના (ધ્યાન-ચિંતન) કરવી, તે મૃત્યુ બાજુ.
 ૨. વિદ્યા જીવન, અને અવિદ્યા મૃત્યુ છે.
 ૩. સત્ય જીવન, અને અસત્ય (જૂઠું) મૃત્યુ છે.
 ૪. ધર્મ જીવન, અને અધર્મ મૃત્યુ છે.
 ૫. પરાપકાર જીવન, અને સ્વાર્થ મૃત્યુ છે.
 ૬. પુરૂષાર્થ જીવન, અને આલસ્ય મૃત્યુ છે.
 ૭. બ્રહ્મચર્ય જીવન, અને વ્યભિચાર મૃત્યુ છે.
 ૮. સાદાઈ જીવન, અને સગ્નવટ (છેલગટાઉપણું-અકકડ કૂકડતા-વરણાગી-બબકો) મૃત્યુ છે.
 ૯. ઐક્યતા જીવન, અને વિરુદ્ધભાવ (વિરોધ-ભેદભાવ) મૃત્યુ છે.
 ૧૦. મિત્રતા જીવન, અને શત્રુતા મૃત્યુ છે.
 ૧૧. વીરતા જીવન, અને કાયરતા મૃત્યુ છે.
 ૧૨. સત્સંગ જીવન, અને કુસંગ મૃત્યુ છે.
 ૧૩. સંતોષ જીવન, અને લોભ મૃત્યુ છે.
 ૧૪. અહિંસા જીવન, અને હિંસા મૃત્યુ છે.
 ૧૫. કૃતજ્ઞતા જીવન, અને કૃતદ્વંદ્વતા મૃત્યુ છે.
 ૧૬. અપરોક્ષ બ્રહ્માત્મૈક્યત્વ (અભેદ આત્મ સાક્ષાત્કાર) જીવન છે, અને જીવ ભાવપૂર્વક નાનાત્વ-ભેદબુદ્ધિ છે તે મૃત્યુ છે.
- પ્રત્યેક મનુષ્ય જીવન ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને મૃત્યુથી ડરે છે. તેથી ઉપરોક્ત મૃત્યુનાં સાધનોની ધૃષ્ટા (તિરસ્કાર-ઉપેક્ષા) કરવી ઉચિત છે; અને જીવનનાં સાધન કર્તવ્ય-સ્વિકારવા યોગ્ય છે.

ॐ श्री अनसूयाऽत्रिनेदनाय दत्तात्रेयाय भगवते
 अवधूत दिगम्बराय महेश्वराय नारायणाय
 सच्चिदानंद मूर्तये स्वामि समर्थाय
 सद्गुरवे परमात्मने नमो नमः ॥ ॐ तत्सत् ॥ ॐ ॥

ॐ श्री सद्गुरु दत्त स्वामि समर्थ (अक्षतकोट) ॐ

ॐ श्रीहरि गुरु अनंता अतीव लघुनम (नानांभां नाता) आसक्त
 भक्ताराज भागिदयसाज, वर. भद्रवारण श्री सरणुभां सं. १९२९
 ज्येष्ठ शुक्ल १४ अश्विनार ता. ६ शुन १९७३ ने द्विसे (दशान
 लाभा) सं. १९७८ ज्येष्ठ शुक्ल १४ गुरु ता ८ शुन १९२२ ॐ

ॐ तत्सत् श्री

श्री सद्गुरवे परमात्मने नमोनमः

सद्गुरु परमात्मा श्री भटेश्वर भगवाने दक्षिणा मुक्तिं स्वप्ने आवि-
र्भाव पाप्मा अधिकारी भङ्गने अस्माविद्याने उपदेश आपेक्षे ते संशय-
दिव्य वाणी इष स्तोत्रतु विस्तार पूर्वक व्याख्यान.

चित्रं वटतरोर्मूले वृद्धा शिष्या गुरुर्युवा ॥

गुरोस्तु मौन माख्यानं शिष्यास्तु छिन्न संशयः॥

ॐ नमः श्री मन्महागणाधिपतये परमाशिवाय महाविष्णवे
सच्चिदानन्द स्वरूपाय सद्गुरवे परमात्मने नमो नमः ॥ अथ श्री
दक्षिणा मुक्तिं स्तोत्र प्रारंभः ॥ विश्वदर्पणद्रश्यमाननगरीतुल्यनिजांतर्गतं
पश्यन्नात्मनिमाययाबाहिरिबोद्धृतंयथानिद्रया ॥ यःसाक्षात्कुरुतेप्रबो-
धसमयेस्वात्मानमेवाद्वयं तस्मै श्रीगुरुमूर्त्येनमद्दंश्रीदक्षिणामूर्त्ये ॥१॥
बीजस्यांतरिवांकुरोजगादिदंप्राग्निर्विकल्पं पुन मायाकल्पितदेशकालकलना
धैचिन्मित्रीकृतम्॥मायावीवविजृम्भयत्यपिमहायोगीबयःस्वेच्छया तस्मैश्री.
॥२॥ यस्यैवस्फुरणंसदात्मकमसत्कल्यार्थकमासते साक्षात्तत्त्वमसीतिबेदवच
सायंबो धयत्याश्रितान् ॥ यत्साक्षात्करणाद्भवेन्नपुनरावृत्तिर्भवांभोनिधौ
॥तस्मैश्री० ॥३॥ नानाछिद्रघटोदरस्थितमहार्दीपप्रभाभास्वरं ज्ञानंयस्यतु
चक्षुरादिकरणद्वाराबाहिः स्पंदते॥ जानामीतितमेवभांतमनुभात्येतत्समस्तं
जगत्तस्मै श्री० ॥४॥ देहंप्राणमपीन्द्रियाण्यपिचलांबुद्धिचशून्यंविदुः स्त्री
बालांपञ्चडोपमास्त्वंहमितिभ्रांताभृशंवादिनः ॥ मायाशक्तिविलासक-
ल्पितमहाव्यामोहसंहारिणे तस्मैश्री० ॥५॥ राहुमस्तदिवाकर्षेदुसदृशो
मायासमाच्छादनात् सन्मात्रःकरणोपसंहरणतोयोभूत्पुष्टःपुमान् ॥ प्राग
स्थाप्तमितिप्रबोधसमयेयः प्रत्यभिज्ञायते तस्मैश्री० ॥६॥ बाल्यादिष्व
पिजामदादिषुतथासर्वास्ववस्थास्त्वपि ऽवावृत्तास्वनुवर्तमानमहमित्यंतःस्फुरं
तंसदा ॥ स्वात्मानंप्रकटीकरोतिभजतांबोभद्रयामुद्रया तस्मैश्री० ॥७॥

વિશ્વંપશ્યતિકાર્યકારણતયાસ્વસ્વામિસંબંધતઃ ॥ શિષ્યાચાર્યતયાતથૈવ
 વિતૃપુત્રાદ્યાત્મનાભેદતઃ ॥ સ્વપ્નેજાગ્રતિવાયુષ્પુરુષોમાયાપરિભ્રામિત
 સ્તસ્મૈશ્રીં ॥૮॥ મૂર્ત્યાસ્યનલોનિલોંબરમહર્નાથોદિમાંશુઃ પુમા નિત્યા
 માતિચરાચરાત્મકમિદંયસ્યૈવમૂર્ત્યષ્ટકં ॥ નાન્વર્ત્કચનવિચરેતેવિમૃશતાં
 યસ્માત્પરસ્માદ્વિમો સ્તસ્મૈ શ્રીં ॥૯॥ સર્વાત્મત્વમિતિસ્ફુટીકૃતમિદંયસ્મા
 દમાપ્મિન્ સ્તકે તેનાસ્યશ્રવણાત્તથાધિમનનાદ્વયાનાશ્વસંકર્તાત્ ॥ સર્વા
 ત્મત્વમહાવિભૂતિસદિતંસ્યાદીધરત્વંસ્વતઃ સિદ્ધેયત્તપુરનરષ્ટધાપારિણતંચૈ
 શ્વયંમવ્યાહતમ્ ॥૧૦॥ ઇતિશ્રીમચ્છંકરાચાર્યવિરાચિતંદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્રં
 સંપૂર્ણમ્ ॥

અક્ષય વડ, તે સનાતન ધર્મ; તે ધર્મનું મુળ એટલે અવિધાન તે
 આત્મ તત્ત્વ. શ્રી દક્ષિણા મુર્તિ ગુરુ યુવા છે, અને સનતકુમારાદિ શિષ્યોવૃદ્ધ
 છે, કેમકે તેઓને અનુભવથી ખાત્રી થઇ ગયલી છે કે સંસારમાં સુખ
 છેજ નહીં એવા અનુભવવાળા હોવાથી તેઓ વૃદ્ધ છે.

દ્રષ્ટિ ગોચર ક્ષિતીજ એટલે બહાર ઉઝા રહીને આપણે જોઇએ છીએ
 તો થોડે દૂર એવું દેખાય છે કે આકાશ અને ભૂમિ એકાં થઇ ગયાં છે,
 ત્યાં આમળ ચાલીને આપણે જોઇશું તો તેનાથી આગળ છે તેવું તેવુંજ
 નજરે દેખાતું રહે છે. પરંતુ આકાશ અને ભૂમિ કદી એકાં થાંજ
 નથી અને થાય પણ નહિ. તેમ, સંસારમાં અત્યંત ક્ષુધાતુર હોય તેને
 રોટલો માત્ર જગ્યો કે તે સુખ માને છે. અને રોટલો મળે છે ત્યારે પછી
 ઘી ચોપડવાની ઇચ્છા કરે છે, કેમકે તેમાં વધારે સુખ સમજે છે. તે મળે
 છે ત્યારે ફાળ શાક ભાતની ઇચ્છા થાય છે. અને તે મળતાં પેસાની,
 પછી દસ વીસ રૂપીઆની, તે મળતાં ૫૦, ૧૦૦, ૧૦૦૦, અને લક્ષ કેટી
 દ્રવ્યની ઇચ્છા થતાં રાજ્યની અને દરિદ્ર પદ્ધિની ઇચ્છા થતીજ રહે છે,
 પણ તૃપ્તિ નથી થતી, તેથી સુખ થતું નથી. તેમ, (દ્રષ્ટિગોચર ક્ષિતીજની
 માફક) સંસારમાં સુખ છેજ નહીં; સુખાભાસ માત્ર દેખાયા કરે છે. એવી
 ખાત્રી અનુભવવાળા હોવાથી તે શિષ્યો વૃદ્ધ કહ્યા છે.

ગુરુને યુવા કહ્યા છે તેમાં હેતુ કહે છે:—

રાવણુ જ્યારે અતિથીના કપટ વેશે સીતાને હરી ગયો હતો ત્યાર
 પછી વનમાં જતાં શ્રી રામ તે સતિ સીતા માટે શોક કરતા હતા. અને

વૃક્ષાદિને તે દેવીની ખબર પુછતા હતા. એવા ગાંડા જેવા અને સ્ત્રીમાં આસક્ત જેમને શ્રીપાર્વતીને શંકા થવાથી શંકરને કહ્યું કે, સ્ત્રીમાં આવા આસક્ત છે તે વળી તમારા ઇષ્ટ નારાયણ પરબ્રહ્મ શી રીતે માની શકાય? શંકરે શ્રી રામને સચ્ચિદાનંદ મૂર્ત્યેનમઃ કહી નમસ્કાર કરીધાં. અને પાર્વતી શંકાચ્ચસ્ત થવાથી રામની પરીક્ષા જેવા રામચંદ્ર સામે સીતાનું રૂપ લઈ આવી ઉભાં. રામે તરત પુછ્યું કે હે ઉમા ! આજ એકલાં કેમ ? તેથી લજવાઇને પાછાં ગયાં. શંકરના કહેવા ઉપર ભરસો નહીં રાખ્યો. અને સીતાનું રૂપ લીધું તે મોટી ભુલ થઇ તેથી પરતાયાં. શંકરે પુછ્યું તેને ખોટું કહ્યું કે, ગરુ તેવીજ પાછી આવી પણ શંકરે તો સમાધિથી અથવા સર્વજ્ઞપણથી જાણી લીધું હતું કે રામની પત્નીનું રૂપ લીધું હતું તેથી મારાં તો પૂજ્ય થયાં-માતાવત્ થવાથી સ્ત્રી રૂપે રહ્યાં નહીં. તેથી એ શરીર બદલે તોજ સ્ત્રી રૂપે હવે તો સ્ત્રીકારાય. તેથી દક્ષયજ્ઞમાં હોમાઇ હિમાલયને ત્યાં પુત્રી થઇ પાર્વતી નામથી શંકરને વર્ષાં હતાં. એ રીતે શંકર જ્યારે વામાંગે રહેનારાં ઉમા વગરના થયા તે વખતે પોતે નિરૂપાધિ હોવાથી શ્રી દક્ષિણા મૂર્તિ-સાકાર રૂપે કહ્યા છે. શ્રી દક્ષિણા+અમૂર્તિ. શ્રીયા-માયા જે કે દક્ષ (ચતુર) છે, અદ્યટિત ઘટના પરીચક્ષિ છે, તે માયા રહિત+અમૂર્તિ (નિરાકાર) રૂપે કહ્યા છે.

એક કવિ મહાત્મા કહે છે કે, -ભણી વિશ્વની પોથી ભૂલ તૂં, પળીઆં છતાં બન આજ તૂં. ખરી મસ્તી એ ખરું સૂખડું, પછી પુન્ય પાપ અડે નહીં.

આજ સુધી વિશ્વની પોથી-ખધું બહુ ભણ્યા, તે હવે ભુલી જા. પોથીનાં પાનાં તો ફક્ત એ છે. અહં અને મમ. પણ તેનો વિસ્તાર બહુ છે, તે ભુલી જા. તે ભુલી જતાં પળીઆં આવી જાય છે-વૃદ્ધ થઇ જવાય છે પણ ભુલાતું નથી એવો વૃદ્ધ છતે તૂં બાળક બની, ખરી મસ્તી-બ્રહ્મમૈક્ય અનુભવ સુખ લે, તો પછી તને પુન્ય પાપનો સ્પર્શ થશેજ નહીં

એવા તે દક્ષિણામૂર્તિ ગુરુએ શું ઉપદેશ કરીધો, તે કહે છે કે ભદ્રા-મુદ્રા (અથવા તર્ક મુદ્રા) અંગુષ્ઠ તર્જની સંબંધ કરી બતાવી. મૌન્ય રાખ્યું. માયાને અનામિકા પણ કહે છે, એટલે જેનું નામજ નથી. એવી આંગળી રૂપ માયા છે તે અંગુષ્ઠ રૂપ પુરુષની શકિત છે. તે એકબીજાને અભેદ છે. શકિત છે તે પરમાત્મ પુરુષ રૂપજ છે તેની એકતા બતાવી, ત્રણ આંગળી રૂપ ત્રણ ગુણને અલગ રાખ્યા. દક્ષિણ ગુરુ સુખ છે જેનું એવા, એવો પણ એક અર્થ છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય લગવાનની વાણીમાં માધુર્ય, નિઃશંકત્વ, અનુકંપા, અને નિર્ભયતા રહેલાં હોવાથી અતિશ્રેષ્ઠ છે.

૬૫ થી ૪૦ વર્ષ સુધીની ઉંમર છે તે, ગદ્યા પચીસી કહેવાય છે. તેમાં મરતી રહે છે, તે આ સંસારના વિષય ભોગની મરતી અથવા તો જ્ઞાનયોગની સમધિ સ્થિતિ રૂપ બ્રહ્મજીભારી. એવી સ્વરૂપાનંદની ખુમારીની મરતી (ઉમા ન હોવાથી-તે નિરૂપાધિ સ્થિતિ વખતે) શંકરને હતી, તેથી ગુરુને યુવા કહ્યા છે.

જાળક એક ચીજને લે છે-પકડે છે, પણ બીજી ચીજ લેતાં તેને પડી મુકે-ભુલી જાય છે. તેમ, તમે રાગદ્વેષ રહિત થાઉ (આ વિષયનો મોહ-આપાન રમણીયપણું) ભુલી જાવ-સંસારની રમત ભુલી જાઉં સ્વરૂપાનંદ મરતીએ ચઢે.

“શ્રી દક્ષિણામુર્તિ” પછી “સ્તોત્ર” શબ્દ છે. સ્તોત્ર એટલે સ્તુતિ-ગુણોત્તુ કથન. ગુણો કોના હોઈ શકે? જે કાંઈ માયાનું કાર્ય હોય તેના; પણ પરમાત્મા તો મન વાણીથી અજોયર છે તેથી તેના તો હોઈ શકે નહીં, જે કહીએ તો ઉપહાસ જેવું છે. તે પ્રભુ તો અપાર અનંત અશબ્દમરૂપશાંદિ છે, તેનો પાર પામેલો એવો તો કોઈજ નહીં, પછી શી રીતે ગુણગાય ?

મન્મથરો, પતંગીઆં, વગેરે આકાશમાં ઉડે છે, ચકલી, પોપટ, કાગડા પણ ઉડે છે, અને ગરૂડ પણ ઉડે છે. તેઓ એક બીજાની અધિક બળવાળાં છે. તેઓ ગમે તેટલી ગતિવાળાં છતાં આકાશનો પાર પમાતો નથી, પરંતુ આકાશનો મહિમા વધે છે. તેમ જેટલી જેની બુદ્ધિ તેના પ્રમાણમાં ગુણ ગાય-સ્તુતિ કરે છે તેથી પરમાત્માનો મહીમા વધે છે. ઉપમન્યુ કૃત પાંચ દેવનાં પાંચ મહિમ્ન છે. તેનાં ગણેશ મહિમ્નમાં કહે છે કે હે દેવ ! ગણેશ તને ગણપતિ રૂપે બળે છે, શૈવ લોકો શિવરૂપે, વૈષ્ણવો વિષ્ણુરૂપે, શાકત બકતો તને દેવી રૂપે, અને સૌર (સૂર્યના બકતો) સૂર્યરૂપે બળે છે. એવો તું જે કાંઈ છે, તું જે એક પરબ્રહ્મ વસ્તુ છે, તેને નમું છું. તાત્પર્ય કે, સમુદ્ર અપાર છે તેનો પાર પમાતો નથી, પણ જેની જેટલી બુદ્ધિ તે પ્રમાણે સ્તવે છે તેથી તેનો મહિમા વધે છે, તદ્વત તે પરમાત્માનો મહિમા વધે છે.

એક કવિને કાંઈએ પુછ્યું કે, શંકરની વાણી કેવી? તેજ વખતે તેને સ્પર્ધુ કે, ગંગા જેવી કહું. પણ તે કવિ પ્રતિભાશાળી હતો તેથી

તરેતજ આકૃતિ બંધાઇ ગંગાનાં સ્વરૂપ વિશે અંતરમાં જ્ઞાન થયું કે, ગંગા તો સ્વર્ગમાંથી ઉતરી શિવનાં મસ્તકે આવી; ત્યાંથી ઉતરી હિમાલય પર્વતમાં આવી, અને ત્યાંથી નીચે ભૂમિ પર આવીને ખારા સમુદ્રમાં મળી ગઇ. એ રીતે અવરોહ પામી, એટલે નીચે ઉતરી. પરંતુ તે ભાષ્યકાર ભગવાન શંકરાચાર્યની વાણી તો આરોહ પામીને (ઉર્ધ્વ ગમન કરીને) પરબ્રહ્માત્મેક્ય તત્ત્વપદે પહોંચાડે છે: તેથી ગંગાની ઉપમાં કેમ અપાય? તેથી અનુપમ વાણી છે એમજ કહેતું પડ્યું. એવી શ્રી શંકરની વાણી છે તે, આ દુઃખરૂપ ખારા સંસાર સમુદ્રમાંથી અસકિત ઉઠાવી જુદા પાડી, દેહમાંનાં અહંમત્ત્વ છોડાવી, હિમાલયરૂપ જ્ઞાન શિખરે ચઢાવી બ્રહ્માત્મેક્ય અનુભવરૂપ સ્વર્ગ શોધણું કરાવે છે. તેને ઉદમા આપવા લાયક ખીણું કાંઈ જણાતું નથી.

હવે મંગલ કરે છે:—

મંગલં દિશતુ મે ગણાધિપ, મંગલં દિશતુ મે સરસ્વતિ ॥

મંગલં દિશતુ મે મહેશ્વરી, મંગલં દિશતુ મે સદાશિવઃ ॥

ૐ પૂર્ણમદઃપૂર્ણામેદંપૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે ॥

પૂર્ણસ્યપૂર્ણમાદાયર્પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ ॥ ૐ નમઃ ॥

ગણુ-એટલે-ટાળાં, તે ઋષિગણુ, દેવગણુ, ગંધર્વ ગણુ, મનુષ્યગણુ, વગેરેના અધિપતિ, અર્થાત્, સત્, રજ, તમ, એ ત્રણ ગુણુ ગણુના અધિપતિ છે તે મંગલ એટલે પરમાત્મરૂપ મને દેખાવ.

પુરાણોમાં જુદા જુદા દેવ દેવીનું મહત્વ વર્ણવી ખીજ દેવતાની નિંદા કરી છે એમ ઘણા સમજે છે તે ભુત છે, વાસ્તવે તે નિંદા નથી, પણ સ્તુતિ છે તે સમજાતું નથી તેથી અગત્ય ઉમા થાય છે. બાળક છોકરાંના હાથમાં રૂપીઓ છે તે છોડતું નથી, તેથી ખોઇ નાંખશે કે કોઈ છીનવી બેશે એવું ધારી માતા કહે છે કે, “છી છે. નાખીદે, છી છે.” તે સાંભળી બાળક ફેંકી દે છે અને ખીજ ચીજ હાથમાં લે છે. બાળક ફેંકી દે છે કે તરત તે રૂપીઓ ઉપાડી લઇ માતા પેરીમાં મુકી દે છે. અત્રે, “છી છે” એ શબ્દથી રૂપીયાની નિંદા નથી, પણ ઉપયોગી સારો છે એવા ભાવથી સ્તુતિજ છે, તેમ, શિવ પુરાણમાં વિષ્ણુ અને ખીજ દેવની, વિષ્ણુપુરાણમાં

શિવ વગેરેની અર્થાત્ પ્રયેક પુરાણમાં તે પુરાણના પ્રાધાન્ય દેવશિવાયનાની નિંદા જોષ લોક લડી મરે છે, પણ તે ભુષ છે. દેવી પુરાણમાં કથા છે કે, દેવીથીજ જગત થયું, બ્રહ્મા વિષ્ણુ રૂપ થયા, વગેરે દેવીનો એક બગીચો છે, તેમાં સુંદર તળાવ છે તેમાં અમૃત જેવું નિર્મળ જળ છે. સુંદર વૃક્ષ નીચે સિંહાસનપર દેવી બેસે છે, તે સરોવરનું જળ પીએ છે. એક વખતે ત્રણે દેવ રસ્તે જતાં તે સુંદર સરોવર જો. તેમાં સ્નાન કરવા પડ્યા. દુઃખદી મારે છે અને ક્રોધ કરી રહ્યા છે, એવામાં દેવીની દાસી ત્યાં જળ લેવા આવી. ત્રણે દેવી તે જળ ડોહાળું થઇ ગયું છે તે બેંડ બેંડુ લરી લઇ, સ્નાન કરીને ત્રણેની ચોટથી પકડી દેવી પાસે લઇ જઈ સોંપી દીધા, ને કહ્યું કે આ ત્રણ ચોર છે, દેવીએ તે ત્રણેને જનમ ટેપમાં નાખ્યા, એટલે જનમ સુધીની કેદ કરી આત્મ સાંભળીને દેવીના ભક્તો બહાનુ મારી વેળુવો રોવો વગેરે સાથે લડી મરે છે. પણ તેમાં શું રહસ્ય હેતુ છે તે સમજતા નથી. તેનું તાત્પર્ય-રહસ્ય એવો છે કે, આ શરીર રૂપી બગીચામાં હઠરાકાશ (હૃદય) છે તે નિર્મળ સરોવર છે. તેમાં સત્વ, રજ, અને તમ્મએ ત્રણ ગુણો પડીને હૃદયને મલીન કરી નાખ્યું છે. તેથી તે મહા માયા પ્રકૃતિ જેવો એ શરીરરૂપ બગીચો છે. તે દેવીની મુક્તિ રૂપા ભક્તિદાસી આવી તેણે ત્રણે ગુણની વાસના ચોટથી પકડીને દેવીને સોંપ્યા. દેવીએ ત્રણે ગુણને જન્મ સુધી કેદ કરી, અર્થાત્ શુદ્ધ ભક્તિથી તેઓ વશ થઈ ગયા, અને હંમેશને માટે હૃદયમાં આવતા બંધ થયા. ત્યારેજ ચિત્ત જળ મલીન થતું બચીને નિર્મળ રહેવા લાગ્યું. ત્યારે “હું શુદ્ધ સમ્બિદ્યાનંદ બ્રહ્મ છું” એવું જ્ઞાનરૂપ નિર્મળ જળ (હિતમ ભક્તિ વડે) કાયમ રહ્યું **ब्रह्मैवाहम** એવી બુદ્ધિ વૃત્તિરૂપ મુક્તિરૂપા દાસી અર્થાત્ અનન્ય શુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિથી ચિત્તરૂપ જળ નિર્મળ રહે છે. આવી રીતે સાકાર રૂપે સરસ્વતીની સ્તુતિ કરી, પછી નિરાકારરૂપે સ્તવન કરે છે કે, મહેશ્વરી મને મંગલરૂપ દેખાવ. દેવ અને મહાદેવ, ઇશ્વર અને મહેશ્વર, વિષ્ણુ અને મહા વિષ્ણુ, શિવ અને મહાશિવ (પરમ શિવ) એ રીતે સાકારને ‘મહા’ શબ્દ લગાડી નિરાકારરૂપ બતાવે છે, તે રીતે મહેશ્વરી શબ્દે કરીને સરસ્વતીનું મુળ નિરાકારરૂપ બતાવ્યું. તેજ રીતે શિવનું નિરાકાર સ્વરૂપ “મહા” પરમ, અથવા સદા” એ શબ્દો લગાડી બતાવ્યા છે. તે પ્રમાણે અત્રે સગશિવ કહી દરશાવ્યું.

પ્રાચીન કાળમાં પાટલાપર ધુળ નાંખી પડ્યા (મહેતાળ)-ભણાવતા હતા (હિંબા રાંખીને) કે, “પડાળની ઘોડી, ત્રણ પગે ખોડી, એક પગે

હાલે ચાલે, પતાકામાંનું પાણી કાઢે તે પાણીનો કાવો કાઢે, આ બાપના પગ ઘોઘ પીળે.” પંડા, એટલે, અગ્ર વિષયક શ્રદ્ધિ, તેની વાણીરૂપ ઘોડી છે તેને ચાર પગ છે. પરા પશ્યંતિ, મધ્યમા, અને વૈષ્ણવી. તેમાં પરાને કાઢ જાણી શકતું નથી પશ્યંતિને પણ જ્ઞેષ્ઠ શકાતી નથી. મધ્યમાં પણ દેખાતી નથી. માત્ર એક વૈષ્ણવી વાણીથી હાલે ચાલે છે. તે છતાં એક પગનું બળ એટલું બધું છે કે, પાતાલમાંથી પાણી કાઢે છે. અર્થાત્ **રસોર્વેસ**: તે પરમાત્મા રસરૂપ છે તે પદ સુધી જાંઠાણમાં જઈને ઉત્તમ અમરમર શુદ્ધ જ્ઞાન રસ લાવે છે. તે રસને ખુબ ઉકાળી કાવો કરે છે, એટલે તે જ્ઞાનનો દ્રઢ ઘાટો અભ્યાસ કરી અનુભવરૂપ કાવો બનાવે છે. અને મા બાપ તે આ જગત અર્થાત્ કારણરૂપ પ્રકૃતિ (માયા) અને તેના અધિષ્ઠાનરૂપ પિતા પરમાત્માના પગ ઘોઘને (તે કાવાથી પાદ પ્રક્ષાલન કરીને) પીએ છે, એટલે તે અનુભવ જગતમાં ફેલાવે છે.

અંધના ચાર અનુબંધ હોય છે. અધિકારી, વિષય, સંબંધ અને પ્રયોજન. વેદાંત શાસ્ત્રના જે ચાર અનુબંધ છે તેજ પ્રકરણરૂપ શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ સ્તોત્રના છે. વેદાંત જ્ઞાન છે તે વિષય. જીવ અને બ્રહ્મનો જોડ છે તે સંબંધ. સર્વ સંસાર તાપરૂપ દુઃખની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ છે તે પ્રયોજન અને જે જિજ્ઞાસુ-મુમુક્ષુ છે તે અધિકારી છે. તક્ષાટી, કારકુત, મામલતદાર, કેપ્ટુટી, કલેક્ટર, કમીશનર, જડજ, ગવર્નર, રાજા, મહારાજા, વગેરે જેનો જેવો અધિકાર હોય છે તે પ્રમાણે તેને યોગ્ય સ્થાને તે શોભે છે. અધિકાર ન હોય તો તે કામ તે કરી શકતો નથી, અગર તેને સમજાતું નથી. ભર્તૃહરિ પોતાની રાણી પિંગલા ઉપર અત્યંત આસકત હતો, તેથી તેણીએ જોડું અથવા ઉલટું સમજાવ્યાથી ખાત્રી અને તપાસ કાઢા વગરજ પોતાના લાઘવિક્રમને દેશવટો આપ્યો. રાણીએ ગમે તેટલું (સ્ત્રી ચરિત્ર પ્રમાણે) કહ્યું કે, તમારો લાઘવ મારા ઉપર બદ દાનત કરે છે, પરંતુ પોતે જાણુતો હતો કે લાઘવ સરળ શુદ્ધ અને ઉત્તમ પંકિતનો છે, તે છતાં રાણીનુંજ સાચું માની વિક્રમને દેશનિકાલનો હુકમ કીધો. તે વખતે વિક્રમે કહ્યું કે, લાઘવ! તમે ભુલ કરો છો, પાઠળથી બહુ પસ્તાવો થશે અને પરિણામ સારું નહિ આવે. પણ વિષયાશક્તિને લીધે તે સાંભળવાનો રાજાને અધિકારજ ન હતો તેથી ધ્યાનમાં આવ્યું નહીં. પંડા જ્યારે અમરરૂપ રાજાને ભેટ ખાતું તે વખતે રાજાએ પીંગળાને એવો આશાથી આપ્યું કે રાણી અમર થશે તો હું ખુબ ભોગવીશ પણ પિંગળાને અશ્વપાળ સાથે મોહોબત લાગેલી હતી તેથી

રાણી જાણે કે તે (પાર) અમર થશે તો હું ખુબ ભોગવીશ. તેથી તેણે તેને આપ્યું. પણ અશ્વપાળ વળી એક વેશ્યા સાથે પ્યારમાં પડેલો તેણે એવીજ આશાથી વેશ્યાને આપ્યું. પરંતુ વેશ્યા વિવેકી હોવાથી વિચાર્યું કે રાજા દયાળુ અને ન્યાયી છે તે ખાશે તો અમર થતાં પ્રજા દીર્ઘકાળ શુખી રહેશે, એમ વિચારી દરબારમાં જઈ રાજાને ભેટ કીધું. તે જોતાંજ આશ્ચર્ય પામી તપાસ કરતાં પિંગળાનું પોકલ જાહેર થયું. તે જાણી રાજા કહે છે કે, અરેરે ! જેને ઇશ્વર જેવી આહાઉં છું, તે તો ટાઇપીજનને આદાસ છે, અને તે વળી કોઈ ખીજને આહે છે આ શું !! ધિક્કતાંજ **તંદ્ર્યાંબમામ્** તે પિંગળાને, અશ્વપાલને, કામને, અને મને ધિક્કાર છે અરે ! હે વિક્રમ બંધુ ! તે કહેતાં બધાં વચન સાચાં હતાં. અંધ બની ગયલા એવા મેં તારું નહીં સાંભળીને તને નાહક દુઃખી કીધો. તાત્પર્ય કે, રાજા હવે જાગ્યો. અધિકાર આપ્યો, ત્યારે ભાઈના વચન સ્ફુરી ઉઠ્યાં અને સમજ્યાં (સ.ય જણાયાં) જ્યાં શુધી એ અધિકાર આવ્યો ન હતો ત્યાં શુધી તે જુડાં-ઉડાં લાગ્યાં. તેમ, મોક્ષ માટે નિ વેક વેરાચ્ય શમદમાદિ સાધન પૂર્વક ઉત્કટ ઇચ્છા જ્યાં શુધી ન થાય ત્યાં શુધી સંત અને શાસ્ત્ર ગમે તેટલું સમજાવે તે ગળે ઉતરતું નથી.

ઉપલાં ભર્તૃહરિનાં દ્રષ્ટાંતની અધ્યાત્મ દ્રષ્ટિએ સમજીતીનીએ પ્રમાણે:—
મર્તા વસ્ય હરિઃ જેનો ભરણ પોષણ કરનાર શ્રી હરિ છે એવો કોણ ? જીવ. જીવ જ્યાં સુધી સંસારના વૈભવ, સ્ત્રી, ધન, પુત્રાદિમાં આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી તેને મોક્ષનો અધિકાર નથી હોતો, તેથી શુદ્ધ શાસ્ત્ર સતો જે ખરાં હિતની વાત કહે-ઉપદેશ કરે છે તે, તેને નથી રચતું. (ગળે ઉતરતું નથી). ઇડા અને પિંગળા બે રાણી છે તેમાં ઇડા ચંદ્રની શીતળ કરનારી નિવૃત્તિરૂપ છે. અને પિંગળા છે તે મોહક, ખુબસુરત, ચંચળ ચપળ છે, તેના મોહમાં પ્રસાયલો જીવ છે તે, એ પ્રપંચી પ્રવૃત્તિરૂપ રાણી કહે છે તેમ ખરું માની લે છે. તેથી તે પ્રવૃત્તિ : રાણી, વિક્રમ એટલે વિશેષ છે પરાક્રમ જેનું એવા ઇશ્વર ઉપર પ્રીતિ કરનારા જીવને અટકાવી ઉલટે રસ્તેજ દોરવે છે.-ઇશ્વર તરફ વળવા નથી દેતી પિંગળા રૂપ જે વાસના છે તે, મન રૂપ અશ્વપાલને આધીન છે. ઇંદ્રીઓ રૂપ ઘોડા છે તે બધા અશ્વનો પાલક મન છે તેથી તે અશ્વપાલ છે. તેને આધીન વાસના છે તે એવી છે કે જીવ (રાજા) ઇશ્વર ઉપર પ્રીતિ નહીં કરે એવા હેતુથી જીવને ઇશ્વર વિશે ખોટું સમજાવે છે. હવે પ્રશ્ન થાય છે કે, ઇશ્વર તો મોટો ભાઈ છે, અને જીવ નાનો ભાઈ છે, તેનું શી રીતે કરવું ? ત્યાં કહે

છે કે, પ્રથમ જીવ બુદ્ધિ થઈ હોય છે. પછી ઉમર મોટી થતાં ઇશ્વર વિશે શાસ્ત્રો શિષ્ટો સંતો વગેરેથી સાંભળીને જાણતાં ઇશ્વર બુદ્ધિ થાય છે. તેથી જીવ અત્રે એ પ્રકારે મોટો ભાષ (ભર્તૃહરિ સ્થાને) જાણવો. પિંગળા રૂપ વાસના વ્યભિચારિણી છે તે પોતાના દોષ બીજા (ઇશ્વર)માં આરોપે છે. તેથી ઇશ્વરનાં વચનને, વાસનાથી બદ્ધ થઈ રહેલો જીવ, માનતો નથી. જ્ઞાનરૂપ અમરરજ વાસના એ મનને આપ્યું. મને વેસ્વારૂપ સમષ્ટિ માયાને આપ્યું. જીવનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી સમષ્ટિ માયાને જીવરાજ પ્રીય હોવાથી રાજા જીવને આપ્યું. તાત્પર્ય કે, આશા અમર હોવાથી ધન દીર્ઘ સુખની વાસનાને લીધે જીવે વાસનાને આપેલું. વિષય વૈભવાદિ સુખની ઇચ્છાથી વાસના મનને આધીન થઈ, તે મન વેસ્વારૂપ માયામાંજ બાથોડીયાં ખાનારો હોવાથી તેણે માયાને આપ્યું. માયા તો ઇશ્વરનીજ હોવાથી તેને ઇશ્વર પ્રીય છે તેથી ઇશ્વરના ભાષ જીવરાજનું 'કલ્યાણ કરવાને જીવને આપ્યું. ત્યાં જીવ રાજા જાગ્યો. બધો પ્રપંચમય મિથ્યા ખેલ જોઈ જાન આવ્યું. અને વેદ શાસ્ત્ર ગુરુ સંતનાં અથવા ઇશ્વરનાંજ તે વચનો છે તેને ખોટાં માનતો હતો તે હવે સાચાં જાણ્યાં. કપારે ? અધિકાર આવ્યો ત્યારે તે સમજાયું ત્યારે ખોલ્યો કે, યાં ચિંતયામિ સતતં માયિ લાવિરક્તા (ભર્તૃહરિ શતક જીવો) અર્પાત હું જેનું ચિંતન કરું છું તે તો મને ચક્ષતી નથી—મારા પ્રત્યે રાગ રહિત નીરડી બીજનેજ ચ્છાદ્ય છે, વીગેરે. તેથી તેને, મનને, કામને, અને મને ધિકાર છે. તાત્પર્ય કે વિવેક વૈરાગ્ય પ્રકટી અધિકાર આવ્યો ત્યારે ઇશ્વરનાં વચન—વેદાંત વાક્ય સમજ્યાં.

અનુભવરૂપ સમર્થ શિક્ષક છે, તેનું શિષ્યવેલું કદી જુલાતું નથી. જેને કદી કીડી પણ કરડી નથી એવાની પાસે શુરવિર આવીને 'કહે કે, હમે યુદ્ધમાં તરવારના આવા બારે ધા ખમ્યા; તો તેથી તે ખિચારો શું જાણી શકે ? કેમકે કીડી કરડવાનું પણ દુઃખ કેવું થાય છે તેપણ જેને ખમતું પડેલું નહીં હોવાથી ખગર નથી. જેણે શાકર કદી 'આખીજ નથી તેજાની આગળ અમૃતની વાત શું કામની ! અમૃતવને તે શું જાણે ? ! ઝવેરીનો છોકરો માત્ર નામ ધારક ઝવેરી છે તે ઝવેર (હીરા માણેક)ની પરીક્ષા શું કરી શકશે કે ? તે હીરા રત્નના પાણીની પરીક્ષા કરવાનું તેજ શક્તિ—અનુભવ આંખમાં આવ્યા વગર તે નામનેજ ઝવેરી કાંઈ કરી શકે તેમ નથી.

હવે આસ્તિ (છે), અને પ્રકાશ (હેખાય છે) તે અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વ આ બ્યવહારમાં છે, તે કેવા અર્થમાં રહ્યા છે ? જે રૂપે તે

દેખાય છે તેજ રૂપે છે કે બીજે રૂપે છે ? જીવ હૃદયરતું સ્વરૂપ કયું છે ? એ વગેરે ૧૪ વિકલ્પો શિષ્યે કરેલા, તેના સમાધાનમાં સદગુરૂ શ્રી શંકર ભગવાન વિશ્વરૂપેણોત્તિએ પ્રથમ શ્લોકથી સમાધાન આપે છે.

ત્રિપુરાસુર દૈત્યે શંકરતું તપ કરી શંકરને પ્રસન્ન કરી, વરદાનમાં માંચું હતું કે, સુવર્ણનું, રૂપાનું, અને લોખંડનું એ રીતે ત્રણ પૂર મને આપો, તે એવું કે કોઈ ધી તે બેદાય નહીં, અને તેને લઇને હું મારી મરજીમાં આવે ત્યાં ફરું; શ્રીશંકરે તથાસ્તુ કહ્યું, પણ શરત કરી કે લોખંડનું પુરતો ભાંગશે અને નવું થયા કરશે; પણ બીજા બે પુર મારા શિવાય બીજા કોઈથી બેદાશે-તુટશે નહિ.

આ વિષે રહસ્ય એમ છે કે, સ્થુળ શરીર છે તે લોખંડનું પુર છે તે વારંવાર નાશ પામે-ભાંગે છે અને નવું થયા કરે છે. સૂક્ષ્મશરીર છે તે રૂપાનું થર છે તથા કારણ શરાર છે તે સુવર્ણનું થર છે તે બે કદી ભાંગતાં નથી. એ ત્રણ શરીરને લઇને ત્રણ દેહમાં રહેનારો જીવરૂપ ત્રિપુરાસુર મરજીમાં આવે ત્યાં ફરે છે. એ ત્રણ પુરમાં વસ્યા પછી તે પ્રયત્ન થાય છે-દેહાભિમાની થઇ રહે છે. એ પુરમાં અક્રમમત્વ કરી પ્રસાદેન્નો કેવળ કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે. તે કહે છે ખરો, કે હૃદયર કરશે તેમ થશે પણ બીજીજ લાજે કહે છે કે, કર્મમાં જ નહીં તે હૃદયર કયાંથી કરશે. એ રીતેવિષયાસક્તિમસ્ત હૃદયદેહમાં અક્રમમત્વભાવ સ્થાપી દોરાય છે. અને વરદાન આપતાં શંકરે કહેલું કે, તું મને બુલશે ત્યારે નાશ પામશે. તેવાત દૈત્ય તે પુરમાં આસક્તથઇ જવાથી, બુલી જાય છે, અર્થાત શિવને બુલે છે. તેમજીવ દેહાધ્યાસથી તેમાં આસક્ત બની રહી પોતાના સત્યરૂપ આત્માને (શિવ તત્વને) બુલે છે. એનુજ નામ મૃત્યુ છે-તેજ મરેલો છે. અખંડ સુખ બુદ્ધિને બુલીને બહારના ખોટા જ્ઞાતિ જન્ય સુખાભાસથી મોહિત થાય છે. દૈવી સંપતિ રૂપ સદગુણો-દેવો છે તેને દુઃખ આપે છે (પોતાનામાંથી હાંકી કાઢે છે) અને મહાન્મતપણે વરતે છે. ત્યારે જગતને પાગે પે.પે છે તે શ્રી વિષ્ણુ બુદ્ધિ તે દેવાને સહાય કરવા પ્રવર્તે છે. તેને શિવ પણ સહાય થાય છે. બ્રહ્મા ધનુષ્યરૂપે બને છે, વિષ્ણુ ખાંચુ રૂપે બને છે અને શંકર મારે છે. એમ ત્રિપુરાસુરને વીધી નાખે છે ત્યારે દૈત્ય પોતે મરે છે તથા દેવા સુખી થાય છે-

પ્રણવો જનુઃ શરોઽત્મા, વ્રક્ષ તલ્લક્ષમુચ્યતે ॥ અપ્રમત્તેન વેદ્યવ્યં.

પ્રણવ ધનુષ્ય છે, મનરૂપ ખાંચુ છે, તેનો લક્ષ બ્રહ્મ છે. તે અપ્રમત્ત એવા શિવ ગુરૂથી વિધાય છે.

માયાને અવ્યક્ત કહી છે, તે જાણતી નથી, પણ તેનાં આ (અપ્રત્યક્ષ જગત) કાર્મ ઉપરથી અનુમાન કરાય છે, માટે માયાને “કાર્યાનુમેયા” કહે છે.

એકજ પૂર્ણ સ્વયં સિદ્ધ પરમાત્મા શુદ્ધ સત્ય છે તેમ! માયા (અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાન) કયાંથી આવ્યું? તેને માટે દષ્ટાંતથી કહે છે. દર્પણ છે તે નિઃસંગ છે, છિદ્ર રહિત છે, શુદ્ધ છે. તેમ પરમાત્મા નિઃસંગ છિદ્ર રહિત પૂર્ણ જ્ઞાનધન, શુદ્ધ અદ્વય અને નિર્વિકર છે. દર્પણનું અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વ છે, તેમાં મુખ વગેરે પ્રતિબિંબો દેખાય છે. તેમ, પરમાત્માનાં અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વની અંદરજ વિશ્વ દેખાય છે. નિદ્રા રૂપ ઉપાધિને લીધે સ્વપ્નમાં અંદરજ અનુજગન દેખાય છે, તેમ માયાના યોગથી પરમાત્મામાં પ્રતીત થતું જગત બહાર હોય તેવું દેખાય છે. જ્યારે નિદ્રાથી જાગે છે ત્યારે સમજાય છે કે અથા સ્વપ્નના દ્રશ્ય પદાર્થ અંદરજ છે—બહાર કશું નથી. તેમ જ્ઞાન થતાં જ્યારે જાગે છે—અજ્ઞાન વર્ણ ખસી જતાં જ્ઞાન આવે છે ત્યારે સમજે છે કે, અનુજગત અંદરજ—મનમાંજ છે.

જે અસુરોને જે રૂપ ધરીને દેવે માયાં હોય છે તે અસુરો તેજ દેવની સંનિધીમાં પૂર્વજન્મમાં રહેનારા હોય છે. તેઓ શાપ વગેરે કારણથી અસુર થયેલા હોય છે. તે અસુરો એવા બળવાળા હતા અથવા હોય છે કે, તેજ દેવ જો નહીં આવે તો (તે દેવ આવ્યા વગર) બીજા કોઈ મરે નહીં. એવો ત્રિપુરાસુર શંકર પાસે વર મેળવી જ્યારે બીજા દેવાઈને બહુ દુઃખ દેવા લાગ્યો, ત્યારે વિષ્ણુને દેવ લોકો તરફથી પ્રાર્થના થવાથી વિષ્ણુએ જમણા હાથની આંગળી ડાબા હાથમાં ઘસી મેલની ગોળી કરી તેમાંથી એક પુરૂષ થયો તેને અરિહંત કહે છે. તેને વિષ્ણુએ કહ્યું કે, ત્રિપુરાસુર પાસે શિવનું ભજન લુલાવી દે. હવે આ પુરૂષને એ સત્તા મળી; પણ સત્તાવાળો પોતે કહેતો નથી કે હું આવો બળવાળો છું. જો પોતેજ સ્વમુખથી પોતાની શ્લાઘા કરે તો ગુમાવે છે, તેથી બીજા સાધક માગ્યો. પ્રભુએ નારદને સોંપ્યા. અરિહંત મહાત્મા બન્યા. અસુર સમીપ નારદે તે સંતના ખુશ બખાણ કરી તેનાં દરશને તેડી લાવ્યા. સુકાં કોષ્ટનું કું કું હવું તેને જોઈ સંતે દેવ્યને પુછ્યું કે, આ શાનુ ઝાડ છે? કોષ્ટજ હવું તેથી દેવ્ય કંઈ કહી શક્યો નહીં. સંતે પાણી છાંટ્યું કે તરત પીલા પુટીને પ્રવૃક્ષિત થતાં, આંખો છે એમ બતાવ્યું. આ અનુકારથી મોહ પામી અસુર તો રોજ આવવા લાગ્યો. તે પ્રસંગ સાધી લઈ સંતે તેને સમજાવી એવું દ્રઢાવ્યું કે, ઇશ્વરાદિ બધું ગપ ગોળા છે, જગતનું કારણ તો કર્મ છે. નકામો શિવ શિવ શું કરે છે, એવી રીતે તેનું શિવ ભજન છોડાવ્યું.

તેથી શિવે તેને વરદાન વખતે પ્રથમ કહ્યું હતું તે પ્રમાણે માર્યો છે. ત્રણ શરીરમાં ક્રીડા કરનારો (ત્રિપુરાસુર સ્થાનાપન) જીવ છે. આંખ, પાંખ અને માખ, જ્યારે એક લાઇમાં સીધી લીટીમાં આવે છે ત્યારે બંદુકથી લક્ષ (શિકાર)ને વેધી શકાય છે. તેમ, ખ્યાતા, ખ્યાન, અને ખ્યેયનો એકતાર થાય છે ત્યારે જીવત્વ વિધાય (મરાય) છે. તે જીવત્વ નાશ થતાંજ શિવત્વ આવે છે એવો અનુભવ કરાવનાર શંકર શિવ છે. તે શિવરૂપ દક્ષિણામૂર્તિને નમસ્કાર છે. વામાંગ પાર્વતી રહિત અર્થાત્ માયા રહિત થયાં તેથી દક્ષિણાંગરૂપ શુદ્ધ એકજ્ઞા શિવ એવાજે શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ સદ્ગુરુ છે તેને અમારા નમસ્કાર છે.

એ રાન અનુભવ કેવો છે કે, પિતા અપિતા મ્હાતિ, માતા અમાતા મ્હાતિ, ચાંડાલ અચાંડાલ મ્હાતિ. ધલ્લાદિ. નિસ્તરંગ.

એક (૧) અને નવ (૯) એ પૂર્ણ એક છે. તે કાયમજ રહે છે. પૂર્ણમ્હય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લઈ લઈએ તો પૂર્ણજ અવશેષ રહે છે.

અજ્ઞા પ્રકૃતિ કહેવાય છે. આકાશ વાયુ અગ્નિ જળ પૃથ્વી, એ પાંચ તથા મન બુદ્ધિ, અહંકાર, એ આઠ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ છે, તે વધી વધીને પૂર્ણમાંજ સમાય છે. $૮ \times ૨ = ૧૬$ (એટલે $૧ + ૬ = ૭$ થવાથી આઠમાંથી ૧ કમી થયો) $૮ \times ૩ = ૨૪$ ($૨ + ૪ = ૬$, એ જ, એટલે આઠમાંથી બે કમી થયા એમ એક એક અંક પૂર્ણમાં સમાતો જાય છે) $૮ \times ૦ = ૦$ $૩ + ૨ = ૫$ $૮ \times ૫ = ૪૦$ $૪ \times ૦ = ૪$ $૮ \times ૬ = ૪૮$ $૬ + ૮ = ૧૨$ માંથી ૯ પૂર્ણ અંક બાદ જતાં ૩ શેષ ($૮ \times ૭ = ૫૬$ $૫ + ૬ = ૧૧ - ૯ = ૨$ બાકી) $૮ \times ૮ = ૬૪$ $૬ + ૪ = ૧૦ - ૯$ ૧ શેષ) $૮ \times ૯ = ૭૨$ $૭ + ૨ = ૯ - ૯ = ૦$ પરંતુ નવનો અંક પૂર્ણ હોવાથી કાયમ રહે છે. $૯ \times ૨ = ૧૮$ $૧ + ૮ = ૯$ $૯ \times ૩ = ૨૭$ $૨ + ૭ = ૯$ $૯ \times ૪ = ૩૬$ $૩ + ૬ = ૯$ $૯ \times ૫ = ૪૫$ $૪ + ૫ = ૯$ $૯ \times ૬ = ૫૪$ $૫ + ૪ = ૯$ $૯ \times ૭ = ૬૩$ $૬ + ૩ = ૯$ $૯ \times ૮ = ૭૨$ $૭ + ૨ = ૯$ $૯ \times ૯ = ૮૧$ $૮ + ૧ = ૯$ $૧ \times ૦ = ૦$ $૯ + ૦ = ૯$ ત્યારે તે પૂર્ણ અંકો ૧ તથા ૯ છે તે, $૧ + ૯ = ૮$ પ્રકૃતિ મળીને ૧૮ થાય છે તે પ્રમાણેજુવો. ભારતનાં ૧૮ પર્વ છે. સેનાપણ બેહુની મળી ૧૮ અક્ષોદીપ્તી હતી. ગીતાના પણ ૧૮ અધ્યાય છે. પુરાણ પણ ૧૮ છે. $૧ + ૮ = ૯$ નવમ્હા લલિત. એક જ પૂર્ણ છે તેનું વિવર્ત અજ્ઞા પ્રકૃતિ છે.

સદ્ગુરુએ ક્ષિપ્યને પોપટની ઉપમા આપી કહ્યું છે કે—

હીડી જા તું ગારીલ ગાભરા, ત્હારે અંતર શી આંટી રહી! ટક તારી પાંખો ઝાઝ થઈ હવે, યશ ચાણુનો કવિઓ કવે;

રહી રિદ્ધિ કરં જોડી નવે, તોએ આશી આસકિત રહી ! ઉડી જાઁ ૧
 આતો જાજ સ્વાર્થની છે રચી, કામ ક્રોધ કોટ રહ્યો મમી,
 ખોષ શુદ્ધિ લાખો ગયા પચી, પણ ખોષ તે પાછી નાજડી. ઉડી ૨
 નિશા પ્રેમનો જે ધુટી પીએ, તેને નિત્યે રંગ નવા જડે
 નિજનંદમાં તે આનંદ લે, એ ખુમારી તુજ નયને ચડી. ઉડી ૩
 હતો બાળ ત્યારે સુધુ લાસતું, વધ્યાં વર્ષે જ્ઞાન મળ્યું ઉધું,
 અપરલાવ મન બનીકે કુકું, તુંતો અદૈત બ્રહ્મ અખંડ છે. ઉડી ૪
 લણી વિશ્વની પોથી જૂલતું ઠપળીમાં છતાં બન બાળ તું,
 ખરી મસ્તી એ ખર સુખડું, પછી પુન્ય પાપ અડે-નહિ. ઉડી ૫

જ્ઞાની થનાર ચારવાત ખ્યાનમાં રાખે. સ્વતંત્રતા, સમાનતા નિસ્પૃહતા
 અને પ્રેમ. એવારને ખ્યાનમાં રાખીને ચાલે. એવા મહાત્માને ઓળખવાની
 યોગ્યતા આત્મા શિવાય તેઓ ઓળખી શકતા નથી. સમુદ્ર અપાર વારિધી
 એક સરખો છે, છતાં માછલાં તેમાં રહે છે તે ગમે ત્યાં ફરેફરે દોડે બેસે છે.
 પણ પોત પોતાને સ્થાને આવી ઠરે છે. આકાશ એક સરખું અનંત છે.
 છતાં પક્ષીઓ તેમાં ગમે ત્યાં ગતિ કરતાં ઉડતાં રહે છે-ને પણ વખત થયેથી
 પોતાના માળામાં આવે છે. તેમ જ્ઞાની અવહાર કાર્ય ગમે તેવાં (ન્યાતવશ
 વરદોશ, લગ્ન, ઉદ્યાપન, અગ્નિહોત્ર પરોપકાર, દાન, દયા, વિદ્યાધનાદિદાન
 ગાયન, કથા, પૂજા, સેવા, દસત્વ, સ્વામિત્વ, વગેરે) કરે છે, છતાં લક્ષ્ય
 બિન્દુથી તેની દ્રષ્ટિ ચ્યુત થતી નથી. નાટકમાં સ્ત્રીનો વેપ લાગે આવ્યો,
 તે પોતાનો પાર્ટ (Part) અધો લાજવે છે, ગાય છે, હાવભાવ ચાળા કરે છે
 છતાં એમતો નથીજ માનતો કે “હું સ્ત્રીધુ” પડા બહાર ગયો કે બધું પત્યું;
 છે તેનો તેજ. તેરીતે જે મો વિષયદિની વાસનામાં બદ્ધ થતા નથી તેઓ
 સ્વતંત્ર રાગદોષ રહિત કાર્ય કરે છે. સુખ આવે કે દુઃખ આવે, તેમાં હર્ષ
 કે શોક માનતા નથી, અર્થાત સુખ છે અથવા દુઃખ છે એવું માનતા નથી
 જેઓ એવા છે તેઓ નિસ્પૃહ રહી શકે છે, તેઓજ પરમ પ્રેમમાં (પ્રેમ
 સ્વરૂપ પરમાત્મ તત્ત્વમું) નિમગ્ન રહી શકે છે.

ભર્તૃહરિ જે એવાજ સમર્થ અનુભવી સમર્થ મહાત્મા હતા, તેમને
 ક્રુધા લાગી. ત્યારે લિક્ષા માટે ગામમાંતો હવે જવું જોઈએ, એમ વિચારી
 વનનાં એકાંત સ્થાનેથી ઉડી ચાલ્યા. સ્મશાન આવ્યું ત્યાં પિંડ મુકેલા,

ક પરલાવ-દૂતલાવ-અહંમત્વભાવ. ઠ પળીમાં-શ્વેતવાસ આભાષી
 રહ્યો થયો માનતો હોય તો.

પડે કુટેલો, તે જોઈ માથમાં જવાની જરૂર નહીં જોઈ ત્યાંજ અટકી
 એસા પિંડ પડેલા તેના એ રોટલા બનાવી, ત્યાંનાજ અગ્નિ ઉપર ધડતી
 ઠીકરીમાં સેકીને ખાવાની તક આરી કરે છે, એટલામાં શંકર પાર્વતી જે
 વિમાનમાં જાય છે તેમાંથી પાર્વતીએ તે જોઈ શંકરને કહ્યું કે, આવો
 કુષ્ટ કોણ છે, જે આ સ્મશાનમાં જમે છે, વળી પ્રેતપિંડનાજ રોટલા
 કરી ખાય છે. તે પણ સ્મશાનનાજ અગ્નિથી કીધા છે, એ તે કેવો ?!!
 શંકર કહે, દેવી ! એવું ન બોલો. એ તો તમને અને મને તૃણવત્ ગણે
 એવો છે. દેવી કહે, હેં !! શં કહે છે !! ચાલો તારે જોઈએ. બેઠું
 આવી પાછળ ઉઠાં. ખાવાની તક આરીમાં હતો ત્યાં અતિથી આવ્યા
 “જમતી વખતેજ આવ્યા તો આપવું જોઈએ.” એમ વિચારી એક રોટલો
 પાછલે હાથે [તિઓના તરફ જોયા વગરજ] આપવા માંડ્યો. પાર્વતી કહે,
 શંકર પોતે તમારા પર પ્રસન્ન થયા છે અને હમે તને દરશન આપવા
 આવ્યા છીએ, છતાં તું હમારી સામું પણ જોતો નથી ! ભનુહરિ બોલ્યા
 કે, તમે જે હો તે-જે કાંઈ હોવ તે ભલે હો, તમારી દયા હોય તો આ
 રોટલો લઈને જતાં રહો. જ્યાંમાં ઉઠાં ન રહો, અગર મારા ઉપર જ્યાં
 ન પાડો. મારિક દ્રવ્ય (દર્શન) ની મને ઇચ્છા નથી. શંકર કહે, કેમ જોવું ?
 દેવી ! એ સંત કેવા નિરુદ્ધ છે તે હવે ખાત્રી થય ? એવું નામ નિરુદ્ધતા
 નિરુદ્ધતા તુલ્ય જગત્ જતાં પ્રેમ કેટલો બધો છે, કે આપ-પોતે ભુખ્યા
 છે છતાં અતિથીને આપે છે. એ એમ જણે છે કે, જે હશે તે, એ
 મારેજ આદમા છે, મીલું કાંઈ છેજ નહિ.

એક પિતા સમદ્રષ્ટિ હતા. તેને એક પુત્ર થયા પછી અમીઆર
 વરસે બીજે પુત્ર થયો. તે જ માસને થયલો તેને દાળભાત જમાડતાં
 નહીં તેથી તે જોઈ બોલ્યો કે મોટા પુત્રને તથા નાનાને બેરાબર સરખાં
 દાળ ભાત આપો. નાનો નહીં ખ.મ તો જોરથી એનાં મુખમાં ધલે. ૧૧
 વરસના પુત્રને બેવડાં મોટાં કપડાં ભુટ છે તેવંજ નાનાને પણપેહેરાવો. કહે
 બાઈબો, કે આવી રીતે જો એ પિતા કરે તો તે મૂર્ખ નહિ ગણાયો કે ?
 એવું નામ સમદ્રષ્ટિ નથી. મોટાની ઉન્નતિ અમથી છે, અને બાળકની
 કુલથીજ ઉન્નતિ થાય છે. તેમ દિવ્જ એટલે બા; કાત્રી, વેશ, એ ત્રિવલ્લ
 મારે વેદ સાક્ષાદિ બલે; અને શદ્ર જે કે બાળક-મંદ પ્રત છે તે વેદ નહી
 બલે; એ નિયમથી ઇશ્વર રૂપ પિતાની સમદ્રષ્ટિ તુટતી નથી. તેમ વળી
 વેદ બલે. તોજ પ્રભુ મળે અથવા મોક્ષ મળે, એવું છેજ નહીં. ધ્રુવ કયાં
 વે; લખ્યો હતો ?! અને રાવણ ચારે વેદ લખ્યો અને મોટી વિદ્વાતા

હારેલી દીકા-આખ્યાયિકા રમી, છતાં તેનું રાક્ષસત્વ નહીં ગયું. તત્કાલ પછી કે, યોગ્યતાથીજ કલ્યાણ છે. તે યોગ્યતા જોઈને ઉપદેશ અપાય છે.

લક્ષણના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. શક્ય સાથે સાક્ષાત સંબંધવાળી લક્ષણ છે તે કેવળ બહિર્ગત લક્ષણ. ગંગામાં છોચ્છગામમાં ગામ છે એમ કહ્યું ખરું, પણ લક્ષણ એવી થઈ કે, ગંગા તીરે [કાંઠે] ગામ છે, કેમકે ગંગાના પ્રવાહમાં ગામ સંભવે નહીં, તેથી તીર વિશે લક્ષણ થઈ અને શક્યના સંબંધીનું પરંપરા વડે જ્ઞાન થાય, તે બીજો પ્રકાર છે. ગુરૂએ સુતાં સુતાં બળવડા માડ્યું કે **હિરેફોરવતિ** તે સાંભળી શિષ્ય વિચારે છે કે, “એ રકાર રડે છે” એ ગુરૂ શું બોલે છે. એ રકાર શી રીતે રડે !! ત્યાં તર્ક [લક્ષણ] કરે તો સમજાય કે, બમર ગણુગણુ છે, એવું ગુરૂ બોલે છે. એ લક્ષણ ત્રણ પ્રકારની છે. જહદ, અજહદ, જહદા જહદ. શેષશાયી=પ્રારબ્ધરૂપ શેષ શેષા પર સુનાર [આત્મરત, યોગી, સંત]

પાંચ કોસ પર ધામ હું, પોચેગા કોઠ યર;

અનંત કોસ ભટકત હિરે, તિસકે મુખપર હૂર.

અર્થાત—અંતરમાં નજીક હૃદય કમળમાં પરમાત્માનું ધામ છે. તે અમમયાદિ પાંચ કોષથી પર-ભુકું-અસંગ-નિરાળું ધામ, એટલે, આત્મ તત્ત્વ છે, છતાં અનંત કોશ-ચોરાસી લાખ યોનિમાં જન્મ લેતોજ રહે છે તેના મુખપર માયા-અવિદ્યા છવાઈ રહી છે, તે મનુષ્ય અજ્ઞાનારૂત છે. શ્રી કૃષ્ણ રીસાઈને સૂઝ રહ્યા છે. છપર પર્લંગપર નેટની જે જાળીવાળી મચ્છર દાની છે તેની જાળ છે તે હિરોવાળી કાણી છે. રાધા પાસે ઉભી રહી જાળીમાંથી પ્રભુનું મુખ જોઈજ રહી છે. તેને બીજી સખીઓ જરા ઊંટે ખુણે ઉભી ઉભી બોલાવે છે તેના તરફ જરા ત્રાંસા નિતરથી જોઈ પાછી એકી નજરે શ્રી પ્રભુને જોતીજ રહી છે. આ રીતે પુષ્ટિ : માર્ગના અંધમાં લખેલું છે. તેમાં હેતુ કહે છે કે, ચેતન છે તે જ્ઞાનમય છે. તે અજ્ઞાને કરીને આજ્ઞા [દંકાયલો] છે, તે જાળ કેવી છે કે, જાળરંધ્ર જેવી કાણી છે-એટલે ધન સ્ત્રી પુત્રાદિની ઇચ્છા છે-એજ કાણી છે, તે વચમાં પડી છે. હૃદયમાં [અંતરમાં-પર્લંગપર] આનંદમય પ્રભુ છે તે ઉપર મચ્છરવાની પડી ગઈ. ભુદિરૂપ રાધા [યુદ્ધ વૃત્તિ] છે તે, તે જાળમાંથી જોઈ છે. કેવી રીતે ? ચિત્રામણી પુતળી વતી તત્ત્વમય થઈ જઈને જુવે છે-તદાકાર બની જુવે છે, તે વખતે બીજી સખીઓ તેને બોલાવી લેવા દાવલાવ કરે છે, તેમ, મિત્રાણુ જ્યારે પ્રભુમાં તદાકાર બનવા લાગે છે ત્યારે બિન

[ભિન્ન કર્મો તેને પાછો ખેંચે છે. પરંતુ જો તે અડગ(દૃઢ) રહી તત્પરતા જોતો રહે, તો અંક્ય થશેજ. માટે ભક્તિ છે તેજ જ્ઞાન છે.

મોક્ષકારણ સામગ્ર્યાં ભક્તિરેવ ગરીયાસિ ॥

સ્વસ્વરૂપાનુ સંધાનં મક્તિરેવ ન સંશયઃ ॥

એવી અબેદ ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે. બાગક છ માસનો થતાં સુધી બધો ભાર માતા ઉપર છે, કેમકે તે બાળકને જ્ઞાન નથી. પરંતુ સમજણ થયા પછી ધરમાં પીશાન કરે તો ધમ દબને વાંસામાં મુકકો પડે છે. કપારે ? હું પુત્ર અને એ માતા, એવો બેદ થાય છે ત્યારે. એવો બેદનો પ્રમાણ છે.

એક મહાત્મા એકાંતમાં ખેસી શિવોદ્ધે શિવોદ્ધે બોલતા હતા તે સાંભળી એક જણ ત્યાં આવી બોલ્યો કે, મહારાજ ! તમે બોલો છો કે, શિવ હું છું, તો આ મારા માથાની ચોટલીનો બાલ હું તોડું છું તેને પાછો જ્યાં હતો ત્યાં ચોટાડી આપો. સતે તેને પાસે બેસાડ્યો અને કહ્યું કે, હા, હીક છે; પણ મને તરસ બહુ લાગી છે માટે ગંગાનું જળ લાવી આપ. તે પીવા પછી તું કહે તે કરીએ; પરંતુ ક્યે તજાવ વાવ કે ગાળીમાંથી જળ લાવતો નહીં, ગંગાનું જ પાણી લાવજો. પેલો પુરૂષ કમંડલુ લઇને ગયો. ગંગામાંથી લરી લીધું. ખાત્રી આપવા પટેલ તજાડીની ચીડી લખાવી લીધી કે ગંગાનું જ જળ લાવ્યો છે. તે ખાત્રીની ચીડી ચૂરને જમ આપી કમંડલુ તેની પાસે મુક્યું, છતાં ચૂર તેની સામું જીવે છે ને કમંડલુમાં જીવે છે, અને કહે છે કે ગંગા જળ નથી. પેલો બચ્ચી રીતે ખાત્રી આપે છે ત્યારે ચૂર કહે. બહે, પણ તે ગંગામાંથી માછલાં કાઢ્યા વહણ્યા આવારા દેવળયો વગેરે છે, તે કશું આ કમંડલુમાં શા માટે નથી ? પેલો કહે, મહારાજ ! તે તો મહાન ગંગા, તેથીતે બધું તેમાં તો હોયજ; આતો થોડું પાંચી કમંડળ જેટલુંજ છે તેમાં તે સમાધ શકેજ નહીં પણ ગંગાજગે એ હું કસમપર કહું છું. ચૂરકહે બાઈ, ઉપાધિ મોટી હોવાથી તેમાં વહાણ માછલાં વગેરે હોય છે, આ કમંડલુતો નાની ઉપાધિ છે તેથી એમાં સમાય તેટલુંજ જળ એમાં છે, પણ જળ તો ગંગાનુંજ છે એમ જે તું ખાત્રીથી કહે છે તેજ રીતે ધર [શિવ] સર્વજની મોટી ઉપાધિ જેવડી જ્યાં હોય તેવડું ત્યાં આડંબર હોય જ. આ શરીર ૩૫ કમંડળ નાની અદ્ય ઉપાધિ છે પણ શિવ તત્વતો તેજ છે, એ હું પણ ખાત્રીથી કહું છું. વેદ ઉપનિષદાદિ સંપ્રદાયરૂપ ચિડીથી તું પણ ખાત્રી કરી લે; મહાત્માનાં અનુભવરૂપ વાક્યથી ખાત્રી કરે કે તેજ

તું છે, તેજતું છે તત્ત્વમસિ. અલ્પજ્ઞમાંથી અલ્પ અને સર્વજ્ઞમાંથી સર્વ એવી બેટુ ઉપાધિને બાદ કરતાં 'જ્ઞ' તે જળરૂપ જ્ઞાનરૂપ એકજ છે. ત્વં તું એકજ તે તત્ત્વ છે.

હવે છે તે ઇશ્વર શી રીતે હોઈ શકે? એવો વિકલ્પ કરેલો તેનું તત્ત્વમસિ ઉપદેશથી નિરાકરણ કરાયું.

લોક એટલે વિશ્વ છે તે અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વની અંદર વસે છે (પણ અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વ, વિશ્વમાં નહિ) છતાં માયાના સ્વભાવથી બહાર બહાર હોય તેવું દેખાય છે. અવિદ્યા છે તે ચેતનને આશ્રયે છતાં ચેતનને વિષય કરે છે, એ અવિદ્યાનું સ્વરૂપ લક્ષણ છે, અને ભ્રમને ઉત્પન્ન કરનાર જે લક્ષણ છે તે તટસ્થ લક્ષણ છે. કંઈસ્થ હિંતા નાડી ને વિશે સ્વપ્નમાં અંદર રહીને જ જાગે છે, છતાં બહાર જોતો હોય તેમ જાણે છે. એ દેખાવાનું કારણ વાસના છે. અને તે શાથી દેખાય છે? તો, નિદ્રા દોષથી દેખાય છે તેથી નિદ્રા દોષ હેતુ છે. જ્યારે યતાં તે કશું દેખાતું નથી (જે સ્વપ્ન અંદરજ દેખાય છે તે જાગતાં નથી દેખાતું.)

એક કહીઆરો ખરા તાપમાં ભારો લઈ વેચીને પાછો જતાં થંડક જોઈ એક વડ તસે બેઠો. પવનથી ઉંચ ચાલી. સ્વપ્નમાં રાજા બની બગીચામાં હીંચકે ખુલે છે હીંચકાની સાંકળો કેટલી બંધી છે તે કળી શકાતું નથી. રાણીએ તેને હીંચાળે છે, તેઓ મસ્તીપર ચઢી, અને ખુબ મોટા હીંચકા નાખતાં પડી ગયો. પડી જમણ તો પગ ભાંગશે એવી ભ્રાંતિ થઈ હતી તેમજ થયું. પડતાંજ પગ ભાંગ્યો, એવી ભ્રાંતિ થઈ, તેથી જુમ પાડી ઉઠ્યો કે, મારો પગ ભાંગ્યો. પાસે બીજા કહીઆરા સુતેલા તે હસી પડ્યા ભારે તેની તંદ્રા ઉડી ગઈ ને જાગ્યો થયો, તો તરતજ પગ ભાંગ્યાની ભ્રાંતિ છુટી ગઈ. પગ ભાંગ્યાનો આઘાત ભાગતાંજ જાગ્યો. જાગ્યા પછી કહે છે કે, એ બધું જુડું. અધિજ્ઞાન જ્યાં સુધી જાણાયું નથી, ત્યાં સુધી તે સાચું છે. દ્રવ્ય પદાર્થની સત્તા જાણ્યા પછી તે ભિન્ન નથી. સ્વપ્ન વત જાગતાં પણ સર્વ પદાર્થ અધ્યસ્ત છે. નિદ્રાદોષથી સ્વપ્નમાં પ્રાંતિ ભાસિક સત્તા છે. તે દોષ ગયેથી તે ભ્રમ જાય છે. અધિજ્ઞાનનું જ્ઞાન થયેથી વ્યાવહારિક સત્તાનો આધ થાય છે, નાશ થતો નથી. વાદીગર કંડી આમાંથી સર્વ કાઢે છે તેનો વિષયમય જ્ઞાંત કાઢી નાખેલો હોય છે એમ આપણે જાણીએ છીએ છતાં પણ તે આપણા તરફ આવી આવતો જોઈ એક વાર તો આપણે ઉભા થઈ જઈએ છીએ.

વનમાં જઇને રાક્ષા નજીક વાદીગર મહુવર વગાડે છે, તેના ગાયન સ્વરમાં મોહ પામી તે સાંભળવાને સર્પ પોતાના રાક્ષામાંથી બહાર આવી ત્યાં વાદીગરની સાથે ફેણ માંડી બેસે છે. તે પ્રસંગે બરાબર મોહગ્રસ્ત બની રહેલો જોઈ વાદીગર તેને ડોકમાંથી પકડે છે. ગળું બરાબર જોરથી પકડે છે. તે વખતે સર્પ તેને હાથે ચુડ બેરવે છે તે એવી જોરમાં બળથી બેરવે છે કે તેની નસો નરમ કરી નાખે છે. તેવામાં જો મુઠ્ઠી છુટી ગઈ તો પ્રાણુ લઈ લેતાં વિલંબ નહીં કરે, પરંતુ તે સાધન તત્કાલ રાખે છે. જેવી ચુડ બેરવી કે બીજો માણસ ઘાસ સળગાવી ભડકું કરે છે તે ભડકાં સમીપ તે હાથ ધરે છે. તેથી તાપને લીધે ચુડ ઢીલી થઈ જાય છે. અને સર્પના મુખમાં ખીણો ખોલી ઘાલે છે. પછી વિષની કોથળી હોમ છે તેજ દાંત તોડી પાડી ખેંચી કાઢે છે ત્યાર પછી નિર્ભય થાય છે. અને તેજ સર્પને કંડીઆમાં સાથે લઈ દૂર છે તે વડે પોતાની આગવિકા ચલાવે છે. અને નિર્ભય થઈ દૂર છે.

તાત્પર્ય—સિદ્ધાંત કહેવાનું એ છે કે, કુંડલિની-વાસનારૂપ અભિમાન ધરનાર સર્પ છે. જિજ્ઞાસુ-વાદીગર તેને જગાડે છે. તે અભિમાન સર્પના મુખમાં વાસનારૂપ વિષની કોથળીવાળો દાંત છે. કેમકે વાસનાથીજ જન્મે મરે છે અને વારંવાર દુઃખી થાય છે. તે અભિમાન સર્પ, જ્યાં સુધી વાસનારૂપ વિષ છે ત્યાં સુધી ડંસે તો પ્રાણુ હરે છે. અર્થાત્, વૈદ્યોહં હું દેહ છું, એવું જે આત્માનું અજ્ઞાન છે તે રૂપ ડંસથી મરે છે, તેને સદ્-ગુરુ સંતરૂપ વદી, પોતાની મધુર વાણીરૂપ મુરલીથી જગાડે છે. યોગ્ય અધિકારી તે નાદ સાંભળે છે અથવા હૃદયમાં ગુરુમંત્ર રૂપ મુરલી નાદ થાય છે. અભિમાનરૂપ સર્પ તે નાદ સામે આવે છે, ત્યારે તેને પકડવાની ક્રિયા થાય છે. વાદી હાથેથી પકડે છે, તેમ, ગુરુએ કહેલી યુક્તિ છે તે રૂપ હાથ છે. તે યુક્તિથી વશ થાય છે.

મંત્ર, તીર્થ, દેવ, દ્વિજ, ગુરુ, એઓમાં જેવી ભાવના તેવીજ સિદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાનભાવના કરે તો તેવુંજ જ્ઞાન અને મનુષ્ય ભાવના કરે તો તેવું જ્ઞાન થાય છે. તેથી ગુરુએ આપેલો મંત્ર છે તે બીજરૂપ હોવાથી તે બીજ કાઢી નાખવું નહીં-કોઈ મૂર્ખને કહેવો નહિ. પાંચ પ્રકારના જપ છે; વાચક, ઉપાસુ, મનોમય, એકાગ્ર અથવા ધ્યાન અને શ્રવ્ય. શ્રવ્ય એટલે જપનો ધ્વનિ માત્ર હૃદયમાં રહી જાય. હું જપ કરું છું કે નહિ, એવું જાન પણ ભુલે. એવો થાય છે ત્યારે મુઠ્ઠી બરાબર વળે છે (સર્પનું) ગળું સજડ પકડાય છે ત્યારે સર્પ સખતચુડ બેરવે છે, માળા લઇને બેઠો કે

નકામા વિચારો આવી ઢગલે થાય છે. માળા પુંગ ધ્યાન જપ કરવા માંડ્યું કે તે મંડળ હાજરજ થાય. પકડાયો જાણ્યું કે ચુડ ભેરવે. ત્યારે વૈરાગ્યરૂપ તાપ આપે કે ચુડ છોડી દે, એટલે, વિચારો વિલાપ જવા માંડે. તે વૈરાગ્ય રૂપ તાપ ન આપે તો ચુડ છોડે નહિ એટલે વિચારો જોરપર જોસથી વધ્યા જાય. અને મુઠી છુટી જાય એટલે ડંસ કરે અને મરે-જન્મ મળ્યું ચક્રે ચક્રે.

કોઇ મોટા શ્રીમંત શેઠને એક સાધારણ કલેક્ટર એમ કહેવાયે કે કાલે દસ વાગે હમે તમારે ત્યાં આવીશું, તો કેટલા ઉત્સાહથી પોતાની શ્રીમંતાઈ પ્રમાણે બધી તઈઆરી કરી રાખી વાટ જુવે છે. વખતસર તે આવે છે, ખુશ થાય છે, ગાંડો ઘેલો બની જાય છે. સાહેબ તેનાથી ખુશ થઈ જઈને પુછે છે કે તમને C. I. E. નો કિતાબ Title આપીએ તો કેમ ? એવામાં નજીકનો સગો મરી ગયાની ખબર આવે છે ત્યાં જવું જ જોઈએ. કહો તો વાંચકદંડ ! શેઠ હવે શું કરશે વાઈ ? તરત જવાબ દેશે કે એ કલાક મોડું જવાશે. કલેક્ટર સાહેબ બહાદુર આવ્યા છે તેને સરકારી અમલદારને તરછોડીને કંઈ જવાય નહિ. શેઠ એ રીતે કહે છે ખરો, પણ ખરું કારણ તેમ નથી. શેઠને તો પેલી C. I. E.ની લાલચ વળગી છે. તે શિવાયનાં બીજાં બધાં કાર્ય તરફ એને વૈરાગ્ય છે. તે શેઠ ઉભાજ રહે છે. હજુરમાં બરદાસ ઉઠાવી રહ્યા છે તેને સ્વચ્છાતિની સંબંધીની કે સ્નેહીની ઇપણા પણ નથી. માત્ર C. I. E. નીજ ઉપાસના અંતરમાં બની રહી છે.

દુઃખમાં તો બધા ધણાએ પ્રભુ સ્મરણ કરે, પણ સુખમાં જે પ્રભુને યાદ રાખે છે તેની ચઢતીજ થવાની છે એમ જાણવું.

સર્પની ચુડ છોડવવાને ધાસની પુળીનોજ તાપ બસ છે, લાકડાં નથી જોઈતાં. તેમ, જીજ્ઞાસુ થોડો સ્હેજ પણ ભોગ આપે અર્થાત ઈંદ્રિયોતું હમન, ધ્યાન ધારણા સંમમ વગેરે શ્રવણ-મનનાદિસાધન કરવા રૂપ આત્મ ભોગ આપે તો સર્પ કાણમાં આવે, મુઠી દ્રઢ વળતી જાય. તાપથી ચુડ નરમ પડે એટલે વાસના વિલાવા લાગે. કસોટી તો થાય જ. શ્રીમંત શેઠ બીજા શેઠને ત્યાં રૂપીઆ આપવા જાય તે કાંઈ ખોટા તો આપેજ નહી, તો પણ પરીક્ષા માટે ટંકારો-રણકો પણ થાયજ-શ્રીમંત આપે છે છતાં ખખડાવાય-પરખી લેવાય ખરા. વાસના (ચુડ) છુટવા લાગી કે તે વાસના-અભિમાનનાં મુખમાં તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ ખીલો ધાલે. પછી ચીપીઆથી તેનો વિષવાળો દાંત ખેંચી કાઢે છે. અર્થાત ગુરૂએ આપેલો ચીપીઆ લે તત્ત્વ-

શ્રવણસિ પાંખડાં એ (તત્ત્વ ત્વં) અને વસ્તુ એકજ, એવા તત્ત્વ મસિરૂપ ચીપીઆથી દાંત ખેંચી કાઢી કાઢે છે. એ વિષ કાઢવાનો ચીપીઆ છે. તેનાથી સંશયરૂપી દાંત કાઢી નાંખે છે. મનોનાશ સિદ્ધ કરે છે. અસંભાવના વિપરીત ભાવના રૂપ સંશય કાંઠી નાખ્યા પછી નિર્ભય થાય છે. વાદીકાંઠ સર્પને મારી નાખતો નથી, પણ રાખે છે અને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. વખતે તેવો નિર્વિષ થયેલો સર્પ પણ તેને કરડે છે, જરા ભાહી કાઢે છે છતાં વાદીતો નિર્ભય બન્યો રહે છે. કહેછેકે જોને-ભલેને કરડે, તેથી મરવાના તથી. એવા નિર્વિષ અભિમાન રૂપ સર્પને લઇને જ્ઞાની શ્રે છે; કેમકે અભિમાન વગર કાંઈ ક્રીયા થતી નથી; પરંતુ તે વાદીની ઇચ્છા મુજબ હાવે ત્યારે કંડીઆમાંથી બહાર કાઢે અને પ.છા ધાલે. તેને કાટમાં પણ ભેરવે છે, જમીન પર પણ ફેંકે છે, વગેરે મરજી મુજબ કરે છે. તેમ, જ્ઞાની જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે, ખીજને ઉપદેશે છે, મૌન્ય રહે છે, ખેલે છે ફરે છે વગેરે મરજી પ્રમાણે વિચરે છે. બધું વાદીના સર્પની માફક-પછી તે અભિમાન સર્પનો ભય નથી રહેતો. એ રીતે વ્યાવહારિક સત્તારૂપ વિષનો બાધ થાય છે. સર્પનો—અભિમાનનો—વ્યવહારનો નાશ થતો કે કરતો નથી. તે તત્ત્વજ્ઞાન અને મનોનાશથી બાધ થાય છે. દ્રમની સત્તા કેવી છે કે, અધિષ્ઠાન પર્યાવસાયિની છે સ્વપ્નના અધિષ્ઠાનના પ્રકાશથીજ સ્વપ્ન દેખાય છે. જગ્યા પછી કશુંજ નથી દેખાતું. તેમ સમ્યક્જ્ઞાન પહેલાં વિશ્વ દેખાય છે. અપરોક્ષજ્ઞાન થયા પછી જગત જોતો નથી; ત્યારે આશ્ચર્ય લાગે છે કે જગત ક્યાં ગયું!! સ્વપ્નનો વાઘ જગ્યા પછી ક્યાં ગયો? તે રીતે આશ્ચર્ય થાય છે અથવા દ્રષ્ટિ બદલાઇ જાય છે, એટલે અનંત નિરાવર્ણ જ્ઞાન દ્રષ્ટિ થઇ જાય છે.

આ દ્રસ્ય જગત શા કારણથી દ્રષ્ટિ ગોચર થયું? ક્યાંથી થયું? કેવળ જ્ઞાન ધન પુર્ણ સહર એકરસ પરમાત્મ તત્ત્વ છે તેમાં વળી અજ્ઞાન એટલે જેને માયા, અવિદ્યા, ભુલ, વગેરે નામથી કહે છે તે અજ્ઞાનને અનાદિ પણ કહે છે તે ક્યાંથી આવ્યું—એ ભુલ કેમ થઇ? એ વિકલ્પો વિશે હવે ખુલાસો સમાધાન આપે છે.

વેપારી સરવાળો ગણવા બેસે છે તે ગણતાં ગણતાં ૭+૫એટલે=૧૨ ને બદલે ૧૩ એકવાર (દ્રષ્ટિ દોષ-ક્ષણિક ભ્રમ-ચિત્તની અલ્પ તેટલી જ ક્ષણમાટે થયેલી ગાંઠિલ સ્થિતિ અથવા ભુલને લીધે) ગણતો ચાલ્યો. કુલ ટોટલ (એકંદર) થયો ત્યાં મળતું નથી. ફરી ગણે છે, તેજ રીતે ભુલ અંતર છે. પછી કહે છે કે કાંઈ જગે કંઈ ભુલ રહી ગઇ. તે ભુલ ક્યાંથી

આપી, અને શી રીતે ઘટ્ટ તે ખખર નથી. જે ખખર હોને તો ભુલ થવા દેતેજ નહિ. તે વખતે કહેવુંજ પડે છે કે દ્રષ્ટિ દોષ (over sight) અથવા ચિત્તની સ્થિરતા ન રહેવાથી ભુલ ઘટ્ટ. તે ભુલ જ્યાં સુધી નહીં જડે ત્યાં સુધી ચિત્તમાં શાન્તી થતી નથી. પછી બીજા વિદ્વાન સંનિધીમાં ગણે છે ત્યારે ઉત્તેજ તેર (૧૩) બોલી જતો સાંભળી તે અટકાવે છે અને તેજ સ્થાને ભુલને પકડી બતાવે છે; અથવા તો પોતાનેજ સ્મૃતિ આવે છે કે ઉત્તેજ અટકે ૧૩ નહીં પણ ૧૨ અથવા સ્થિર ચિત્ત રાખી ગણતાં એક વધારાનો નિકળી જાય છે ત્યારે ખુશી થાય છે કે ભુલ જડી. કેવી રીતે ક્યારે ક્યાં અને કેમ (તે ભુલ) યદ્ય હતી તે મિથ્યા માથાકુટ ખટખટ તે કરતો જ નથી. ગમે તે રીતે ગમેત્યારે ગમે ત્યાં અને ગમેતેમ ભુલ યદ્ય હશે તેનું હવે મારે કામ નથી. ત્રયાકાળ ક્ષેપ કરવો એતો હવે મુખ્યનું લક્ષ્ય છે. ભુલ જડી, બસ, શાન્તિ થઈ. ખરી રીતે વિચાર કરે તો ભુલ પડીજ નથી-અજ્ઞાન થયુજ નથી પણ અભૈત છે. ભુલ છે એવું-મનાયુ તે બ્રાંતિજ છે. તે ભુલ સુધારવાને—બ્રાંતિવાદળું ખસેડી;નાખવાને અધ્યારો-પાપવાદ છે-ચોપાટની રમત છે તે સંસારનોજ ફેટો છે. તેને ટાળવાનાંછે આત્મા ચારપાદવળો તેમાં ટાલ (લક્ષ) મેળિ. લીલાં, લાલ પીળાં કાળાં એ ચાર રંગનાં સોકટાં છે. તેના રંગો મત્ર જુંદા છે પણ તે છે તો બધાં કાષ્ટનાજ. તે રીતે બ્રા. ક્ષત્રી, વૈશ, શૂદ્ર, એ ચાર વર્ણ છે. લીલો રંગ શાંતિસૂચક રંગ (બ્રા.)લાલ છે તે ઉગ્રતા સૂચક (ક્ષત્રી) ; પીળો રંગ છે તે વિવેક ચતુરાઈ સૂચક (વૈશ) અને શ્યામ રંગ શુદ્ધત્વને સૂચવે છે તે ચાર વર્ણનાં સોકટાં બધાં ટાલમાં ભમે છે. મધ્યમાંથી રમનનો ચારંભ થાય છે. સોકટી ફરીને આવે તેમાં મારનો ભય રહે છે. વચમાં નિર્ભય સ્થાન પણ છે. જોકડાં (સંપવાળાં) ને ભય નથી. જે પરમાત્મા તરફ હોય તેનું રક્ષણ થાય છે. રમનાર ચાર છે. તેવા અત્રે પણ મન બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર એમ અંતઃકરણ ચાર છે. ચારંભ પહેલા તે ચારે મિત્ર છે. પછી દરેક જણ પોતાનીજ જીત (વિજય-ફતેહ) થવા ઇચ્છે છે. તેથી તેવી ક્રિયા ચુકત બની હોંસથી પાસા નાખે છે. માલીક એક જ છે છતાં ચાર જોતના સોકટાંવાળા એક એક રંગવાળાંના જુદા જુદા માલીક બની બેસે છે. સોકટી ટપાટપ મરાય છે, પગ ધક્કો-આઘાત હૃદયમાં લાગે છે કે, માર મરી ગયું. આબ્યાં હતા એકલા, જવું:છે પણ એકલું. મધ્યમાં મારેડું એ તોફાનખાજી ટળી જવાનું-ખોદું છે, છતાં મમત્વથી લડી મરે છે. તે ક્યાં સુધી? બાજી પુરી થતાં, સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી અથવા પ્રાણ છે ત્યાં

મુખી-દેહમાં આત્મ બુદ્ધિ છે ત્યાં મુખી. એ અહંમત્વ બુદ્ધી જવું કંઈજ છે. બાળક અવસ્થામાં સૂક્ષ્મ અહં છે તે બાળીને પંડિત થતાં અગર B. A.; M. A.; L. L. B.; B. S. C. વગેરેની પરીક્ષા પાસ કરી લાંબા પુછ્યાં લટકાવતાં, વધે છે. ત્રણ તાપમાં તો જગત તપે છે જ, પણ હારવું, છતવું, પાઠ કરવો, અને બુદ્ધી જવું, એવાં ચાર તાપ બાળેલા પંડિતને વધારે નડે છે તેથી તેને તો સાત તાપથી તપવું પડે છે. તે સાતનો સમાવેશ ચોપાટમાં છે. મૂરખો લડી મરી બહુ. રાગ દ્વેષથી તપ્ત રહે છે, અને વિવેકી ડાહ્યા છે તેઓ રમત પુરી થતાં કહે છે કે, આ ખોટું છે, આપણી મેળે આપણા મનથી હિલું કરેલું છે. તેમાં ક્ષણિક રમત ગમત છતાં નકામા લડી મરવું, એ મોટી ભુલ છે. એ રીતે સત્યનું સ્વરૂપ પ્રકાશમાં લાવવા (ખાજરૂપ) અસત્ય હિતું કીધું. એવુંજ નાટક છે. છેવટે સત્યજ્ઞ આગળ આવે છે.

અસત્ય એટલે સત્યનું વિવર્ત. તેજ અનાદિમાયામાં જીવ સુપ્ત થયો-ખરાં સ્વરૂપને ભુલ્યો. તે જાગે છે ત્યારે સત્ય સ્વરૂપ અદૈતને જાણે છે. સંસારના પદાર્થોનું જે જ્ઞાન છે તે અજ્ઞાન છે; કેમકે તે દ્રશ્ય પદાર્થ માત્ર અજ્ઞાનમાંથી થયા છે. બાળક જનમ્યું છે તે બધા જગતના પદાર્થથી અજ્ઞાન છે. માતાએ મગજ કે લાડુ ખાવા આપ્યો, તે વખતે તેનું જ્ઞાન પણ આપ્યું. મગજ લાડુ શું છે, શાનો છે, કેવી રીતે થાય, ખાવાથી શું થાય, વગેરે વિસ્તાર કરી સંસ્કાર સમૂહ તેનામાં રેડી હમેરો કીધો, એજ અજ્ઞાન વધ્યું. બદામનું ઝાઢ છે, એટલું જ્ઞાન થતાં, એ શું છે, શું કાજમાં આવે છે, શું ફાલદા છે, વગેરે ગુણ દોષ જાણ્યા. એ જ્ઞાન વધે છે તે સાથેજ અજ્ઞાન વધે છે. પુરૂષ ગમે તેટલો દોડે પણ હાથાં તો તેની આગળજ રહેવાની; તેમ, ગમે તેટલા પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવે, અજ્ઞાનરૂપ હાથાં પણ તેની વિશાળ છે.

બાલ પાઠ્યોજ વાસ્તવે નથી, તો સાયન્ડીસ્ટો તેનો નિર્ણય શું કરશે? ! જાગ્રદવસ્થાનાં આર્ગતુક જ્ઞાનથી રહિત, સ્વપ્નનું પ્રાતિભાસિક જ્ઞાન છે. સંપ્રતિમાં અજ્ઞાન છે. એ ત્રણે અવસ્થા રહિત દૈત શન્ય, તે અદૈત તુર્ય પદ છે. એનો વક્તા છે તે આશ્ચર્ય છે. કેમકે “વતો જાચો નિર્વર્તેતે અપ્રાપ્ય મનસાસહ” એવું મનવાણી રહિત તત્ત્વ છે તેને સમજાવવા પોતે વાણીને વેગ આપે છે. મુંગો શકેર ખાય, મુંગો સ્વપ્ન જુવે, તે બેહુ શું કહી શકશે? આંગળીથી ધથારત કરી શકશે કે સક્કાઈ છે. બોલી શકનાર પણ બોલશે કે ગળી-મિન્ટ છે પણ કેવી

ગળી ? તેનો જવાબ દેવા શબ્દ, ઉપદેશ કે વાણી નથી. અનુભવ કરનારો અનુભવરૂપ થઈ ગયો તે શી રીતે કહેશે ? ! ‘ જિન્ને પાયા ઇન્ને છુપાયા ’ તેથી વક્તા આશ્ચર્ય રૂપ છે. જ્ઞાતા પણ કુશળ હોય તો સમજી શકે છે તેથી તે પણ આશ્ચર્યરૂપ છે.

તે અત્યંત ક્યારે જાણી શકાય ? વેદ અને સદ્ગુરૂની કૃપા મેળવે, પછી ઇશ્વરારાધના વંદન પૂજન ધ્યાન સ્મરણ વગેરે પૂર્વક ચિત્તની એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવા રૂપ યોગનો અભ્યાસ કરી ઇશ્વરનો અનુબ્રહ્મ મેળવે, ત્યારે અસંભવના (સંશયો)ની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે. શ્રુતિરૂપ વેદ અંદૈતનું જ પ્રતિપાદન કરે છે, એવા નિશ્ચયથી વેદ પ્રસાદ થાય છે. તે વેદ પ્રસાદ મેળવવા ગુરૂ છે તે સાધન છે. તેની સેવા કરી શિષ્યોને અધ્યયન કરવાથી થાય છે. જ્યાં સુધી પુત્રે પુત્રવતી યોગ્યતા બતાવી નથી ત્યાં સુધી પિતા છે તે કદી અદરાજ તંત્ર (કુચ્ચી) સોંપતા નથી, તેજ રીતે શિષ્યને પોતાની યોગ્યતાનાં લક્ષણરૂપ “આ માયિક દ્રવ્ય નાશરૂપ છે, ગુરૂ દ્રવ્ય અખુટ છે તેજ સુકત કરનાર” છે,” એવો નિશ્ચય થાય નહીં—અધિકારી ન થાય ત્યાં સુધી ખરી કુચ્ચી રૂપ જ્ઞાતિવિદ્યા ગુરૂ (તે શિષ્યને) સોંપતા-આપતા નથી. પોતાના કર્તવ્યથી શિષ્ય ગુરૂને સંતુષ્ટ કરે છે ત્યારે બતાવે છે. ગુરૂ તો કૃપાવંત છેજ, પણ શિષ્ય પોતાની યોગ્યતા વ્યક્ત કરે છે ત્યારે કહે છે. કેમકે અધિકાર વિના આપનાથી તેનું અહિત થાય.

જેમ પુત્રની યોગ્યતા વગર પિતા કુચ્ચી સોંપી દે, તો દ્રવ્યનો દુરુપયોગ થાય છે અને પુત્રને ભયમાં આવી પડવાનો પણ પ્રસંગ આવે એવો સંભવ રહે છે, તેમ શિષ્ય સંબંધમાં પણ હોવાથી યોગ્યતા-અધિકાર આવેથી ઉપદેશ આપે છે. ચાર પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. અંતઃકરણનો પ્રસાદ, વેદપ્રસાદ, ગુરૂપ્રસાદ, અને ઇશ્વરપ્રસાદ. એ ચાર મેળવે તો સુકત થાય, ઇશ્વરની કૃપા-પ્રસાદ થયો, જેમ ક્યારે જાણવું ? જે લોકો શ્રીમંત છે, સુખી છે, સ્ત્રી પુત્ર રથ અશ્વવાળા છે, મેહેલ બાગ બગીચાવાળા છે, તેઓ ઉપર ઇશ્વર પ્રસાદ થવાથી તેવા લોકો શું સુખી છે કે ? ના. એ સમ્રાટ હોવાથી મળે છે, તે ઇશ્વર પ્રસાદ નથી, પણ માત્ર ઇશ્વર પ્રસાદની છાયા છે. ગોવાળીઓ ખભાપર લાકડી લઈ, ગામો બરાબર ચરે છે કે શી રીતે, તેની સંભાળ રાખે છે તેવી રીતે લાકડી લઈને કંઈ ઇશ્વર ભક્તો નથી. પ્રભુની કૃપા થાય ત્યારે તે સદ્બુદ્ધિજ સ્વરાવે છે, સંસારમાં અભાવ થાય છે, માયિક દ્રવ્ય પદાર્થો અને સ્વર્ગોદિ લોકોનો મોહ જતો રહેવા લાગે, પ્રભુ ઉપર પ્રેમ લલિત થાય છે, ત્યારે જાણવું કે, ઇશ્વરના અનુબ્રહ્મની

તર્કચારી યદ્ય-ધૃત્વરૂપા-પ્રસાદ થવા માગ્યો. એવા ધૃત્વર પ્રસાદ પ્રાપ્તજનો બાહ્ય ક્રિયા કરે છે તેમાં સ્વાર્થ પણ હોય છે, છતાં તેનું તત્વ એવું હોય છે કે તેમાં પર હિત સમાયતું હોય છે. તેની રીતભાત બેઘને બીજા લોક ધર્મ અને નીતિને માર્ગે ચાલે છે. એવા પરાપકારી જનો પોતાનો સ્વાર્થ પણ ભંગ થવા દે છે, અને પરહિત કરે છે, એવી ઉદારતા આવવી, તે ધૃત્વર રૂપાનું ચિન્હ છે. એમાં ધૃદ્રિયો, વૃત્તિ, મનનો નિરોધ થાય છે. એને નિરોધ કહો અગર પરમાત્મ દર્શન કહો. ચિત્તની પ્રસન્નતામાંજ પરમાત્મદર્શન છે. એવા ધૃત્વર પ્રસાદથી નિષ્ક્રિયા કરે છે તેથી તત્વભોધ થાય છે. સાધનો છે તે અંતરાયને દૂર કરે છે તેથી તત્વભોધ થાય છે. સાધનો છે તે અંતરાયને દૂર કરે છે. અન્નનું ભોજન કર્યા પહેલાં, પાત્રમાં અન્નકુટ સામગ્રી બધી પીરસેલી તે, બહાર જેવું જોતો હતો તેવું ખાધા પછી પેટમાં કેવું છે તે જણાવું નથી, પરંતુ તૃપ્તિ માત્ર અનુભવાય છે. તેમ, અહંતાની પૂર્ણતા તે તૃપ્તિ માત્ર અનુભવે છે. દરેક જણ કહે છે કે “હું” પણ તે શું, તે ખગર નથી સર્વ વ્યાપક “હું” છે, છતાં શરીર રૂપ-પરિચ્છિન્ન મનાયું છે. બધાંજ નામ “હું”નાં છે—અહં નાં નામો છે. જ અને હું ની વચમાં બધાં વ્યંજનો અને સ્વર બંધી જાય છે તેજ બધાં નામમાં આવી જાય છે. જેમ જેમ, દેહાભિમાન છુટવા માડે છે, તેમ તેમ હુંની વ્યાપકતા સમજાતી જાય છે. પ્રથમ તો એકલોજ હોય છે ત્યારે તો ના શેર કે શેર જેટલુંજ અભિમાન “હું” હોય છે. પરણ્યા કે બેવડું થયું. “મારી સ્ત્રી” એ વધ્યું. લગ્નમાં પણ વિચારપૂર્વક વિવેક દ્રષ્ટિએ જોનારને તો તત્વજ્ઞાન પાથર્યું છે. લગ્નમાં મુખ્ય ક્રિયા, ચાર મંગળ ફેરા અને સપ્તપદી. ત્રણ ફેરા ફેરે છે તેમાં આગળ પુરુષ અને પાછળ સ્ત્રી ચાલે છે. અને ચોથા ફેરા વખતે સ્ત્રી આગળ અને પુરુષને પાછળ રાખી ચલાવે છે; તથા પુરુષની જગાએ સ્ત્રી બેસે છે, અને સ્ત્રીની જગાપર પુરુષ બેસે છે, એ રીતે સ્થાન બદલાય છે. એ સંસારનું આખું સ્વરૂપ હું છે. ચોથે ફેરે અર્ધ માત્રા [] આગળ યદ્ય સૃષ્ટિ કરવું બીજા રીપાયું. પ્રારંભમાં લખ્યું છે કે,—

“નુકતે કે હરેફેરેસે, આપે જુદા હુવા; નીચેકા નુકતા ઉપર ગયા, આપે જુદા હુવા” નુકતા એટલે બિંદુ, એવો અર્થ છે. ફારસી ભાષામાં નીચે બિંદુ આવવાથી “જુ” વચાય છે, અને ઉપર બિંદુ આવે તો “પુ” વચાય છે. “દા” એ અક્ષર તો કાયમ છેજ. તાત્પર્ય કે, એકલો હતો ત્યારે દેહ સાથે અભિમાન હતું. તેમાં “મારી સ્ત્રી” એ બીજું ઉમેરાયું.

કાનને છેદ પડાવે છે ત્યારે એકજ ઝીણી સળી ધાલે છે. પછી વધારતા જતાં ઘણી સળીઓ ધાલે છે તેથી છિદ્ર મોટું થઈ જાય છે. તેમ, પરસ્પરા પછી ખેવડું અભિમાનરૂપ અહં થયલું હતું તે વધીને, પુત્ર થતાં ત્રણ થયાં—અહંત્રેવડું થયું. અને પછી બીજા પુત્ર પુત્રીઓ વેવાઈ સામુ સાળી સાળા પૌત્રાદિ મળીને ૩૩ થયાં. પછી જ્ઞાતિનું, ગ્રામનું, દેશનું, એમ વિસ્તાર પામતાં સર્વ બ્રહ્માંડમાં હું છું, એમ થયું.

નાભિની નીચેનાં ચક્રમાં—મૂળાધારમાં જે જીવાત્મા છે તે બિંદુને સહઅણ અહરંદ્રમાં ઉંચે ચઢાવી મુકવું છે; ત્યારે ખુદા થવાય છે. એ હઠ યોગની રીતે પણ કહ્યું. એ રીતે જ્ઞાન થયું કે તેનું રૂળ નિવૃત્તિ. સ્વપ્નમાં રાજ થયો. બીજો રાજ આવી ઘેરા ધાલી જીતી લીધો તેથી વનમા ગયો ત્યાં તપ કરીયું. તપના કષ્ટથી જગી ઉઠતાં, રાજ, વન, તપ, દુઃખ, એમાંનું કશું નથી. તેમ, અજ્ઞાનરૂપ સ્વપ્ન છે ત્યાં મુખી અપાર સંસારનું જ્ઞાન. જગતાં એટલે જ્ઞાન થતાં, અપાર જતાં તે સંસારની નિવૃત્તિ. એક બીજ છે તેમાં અપાર અનેક વૃક્ષ અને અનંત બીજ છે, એ ખરું પણ તે બીજ સેકાઈ ગયા પછી કાંઈજ નથી-તેમાંથી અંકુરનો સંભવજ નથી. તેમ, અહંરૂપ બીજ છે તે અપાર વાસના એક (જન્મમરણ સમૂહ) થી ભરેલું છે. જતાં જ્ઞાનથી ગળી જાય તો પછી જન્મરૂપ અંકુર કાઢશે નહીં.

સહ કોઈને અડધું જ્ઞાન તો છેજ. બાકીનાં અર્ધ મોટે કોઈને પ્રગ્ઠા નથી. એક ભાટ અને એક પટેલ બે જણે ભાગમાં ખેતી કરવાને એક એક બળદ લીધો; ધાસ આપ્યું તે એક બળદ જેટલુંજ આપ્યું. પટેલે ભાટને પુછ્યું કે, આ ધાસ તમારા બળદને નાખું કે મારા બળદને નાખું? ભાટ કહે, જા જા, આપણે બે એકજ છીએ, તેમાં તારું શું ને મારું શું મારિજા તો, જા જા, મારા બળદને નાખી દે. એક દિવસ ગાડીએ જોડી જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ભાટને પુછવા ગયો કે કયો બળદ જોડું? ભાટ કહે, આપણે કયાં જુદાં છીએ, તારું તે કોનું, ને મારું તે કોનું, જા જા, જોડી દે ત્હારાને. એ રીતે, “તારું તે મારું” એ તો સહને રૂચે છે, પરંતુ “મારું તે તારું” એ કઠણ પડે છે. કોઈ કવિ કહે છે કે “જીવે જ્ઞાની બધું મારું, જીવે યોગી તજી મારું” જ્ઞાની સમજે છે કે, સર્વત્ર હુંજ છે, અને બધું દ્રવ્યમાત્ર મારું દ્રવ્ય છે. યોગી સમજે છે કે હું જહીં જ નહીં, પ્રભુજ છે. તાત્પર્ય કે, ગમે તે એક છેડે જતો રહે, તો વિશ્લેષ નહીં આવે, અને તત્ત્વ સમગ્રાય. એ પ્રકારે અદ્વૈત શં છે અને અદ્વૈત

ક્યારે થવાય, તે વિષે કહેવાય ગયું. હવે જીવ ક્યારેનહ શું કારણથી થયો? તે કહે છે.

વાદળની ધનતાના યોગે સૂર્યપ્રભા બરાબર દેખાતી નથી, જાંખું દેખાય છે. છતાં તે પ્રકાશ કેનો ? સૂર્યનોજ છે. તેમ, માયાને લીધે જે બ્રહ્માત્મ પ્રકાશ છુપાઈ ગયો છે અથવા ઝાંખો રહ્યો છે, તે છતાં તે પ્રકાશ તો પરમાત્માનોજ છે. કેવળ અંધકાર હોતે અગર કેવળ પ્રકાશ હોતે તો જ્ઞાતિ નહિં થાત. હું છું, એવું લાન સઉને છે, તે આત્માનો સામાન્ય પ્રકાશ છે. દોરડીમાં સર્પ બાંસે છે તેની માફક દેહમાં અહંભાવ (દેહ હું છું એવો) છે.

એક ડોસી નદીએ લુગડાં ધોવા ગઈ. ત્યાં જિંટ બેઠેલું જોઈ ડોસીએ વિચાર્યું કે, ગાડી ધોડે તો બેઠાં હતાં, પણ જિંટ ઉપર નથી બેઠાં; તેથી ક્ષિપ્ત થઈ, અને જિંટ બેઠેલું હતું તેના પર ચઢી બેઠી, એટલે તો તરત જીલું થઈ ગયું. જિંટનો એવો સ્વભાવજ હોય છે કે, કોઈ સ્વારી ઉપર બેસે કે તરત જીલું થઈ જાય. હવે પાછું કેવી રીતે બેસાડી દેવું તે યુક્તિની ડોસીને કંઈ ખબર નહી. તેથી તે તો ચાલ્યું. રસ્તે લોક પુછેછે કે, માણ! ક્યાં જાવ છો. તેને ડોસી કહે છે કે જ્યાં જિંટ લઈ જાય ત્યાં. તેવું અહીં છે. જિંટ સ્થાને શરીર છે. તે ઉપર યુદ્ધિ રૂપ યુદ્ધી બેઠી તે યુદ્ધીડોસીને ખબર નથી કે હું કોણ છું, મારું કર્તવ્ય શું છે. ત્યારે કહે છે કે, કરમમાં હશે તે થશે. દેહાભિમાન જીવનું કલ્પ છે. જ્ઞાને કાંપી નાખે કે તેને સર્વ સુકવી નાખવા માંડે. તેમાં પ્રથમ પાત્રાં સુકાય છે. પછી ડાળી ડાળાં સુકાય છે. થક લીલું રહે છે તે ધીમે ધીમે જેવું જાડ તે પ્રમાણે વરસે એ વરસેકે લાંબે કાળે સુકાઈ રહે છે. તેમ અહંમતતા ઉઘં ગયાં છે. તે જાંડાં ગએલાં મૂળ છે. જ્યારે અહંમતત્વ છોડે છે ત્યારે જ્ઞાન રૂપ સૂર્ય તેને સુકવે છે પ્રથમ પાત્રાં સુકવે છે તેમ, કુસ્તક પદાર્થ નાશ થાય છે તો કહે છે કે એ નાશ થવાનોજ હતો, એમાં ક્ષોભ શું કરવો ? એમ અભ્યાસ વૈરાગ્યથી દેહાભિમાન ગળતાં અંતિમ જે (અવિદ્યા મુળરૂપ) દેહાભિમાન છે તે ગળી જાય છે ત્યારે યજ્ઞ યજ્ઞ મર્ગે વાસિ તત્ત્વ તત્ત્વ સમાધયઃ ॥ જ્યાં જ્યાં મન જાય છે ત્યાં ત્યાં તત્ત્વજ સમજાય છે. ક્યારે ? દેહાભિમાને નક્કિતે વિદ્યાએ પરમાત્માની !! વાદળાં વિખરાઈ જતાં પ્રકાશ દેખાય છે તેમ, અભ્યાસરૂપ પવનથી દેહાભિમાનરૂપ વાદળાં ખસી જાય છે ત્યારે આત્મ પ્રકાશ સમજાય છે. જ્યાં સુધી વાદળો આડાં છે ત્યાં સુધી કિમિલ્લ અને સર્વ

તેનો બેદ છે, માયાથી પારદ્રષ્ટિ કરે છે ત્યારે લક્ષ્યને પરમેશ્વરઃ પ્રભુ દેખાય

इश्वरो गरु रात्मनि भूर्तिमेव विभागेनौ ॥

व्योमवद् व्याप्त देहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ધશ્વર ગુરુ અને આત્માનો મુર્તિબેદ કેવા પ્રકારનો છે ? વ્યોમવત્ એટલે ઘટાકાશ મહાકાશ મહદાકાશવત્ અબેદ છે, ધશ્વર : માયાની ઉપાધિ વાળા, ગુરુ શરીર ઉપાધિવાળા, તેથી તે ઉપાધિને લઇને બેદ કદાપી હોતો. ધશ્વર માયામાં લેપાતા નથી ગુરુને પણ માયાનું કાર્મ, શરીર જગત વચ્ચે બાધ કરી શકતું નથી. તેથી ચિદાકાશમય-સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાનરૂપ શરીરવાળાથી દક્ષિણામૂર્તિ ગુરુને નમસ્કાર સંત કહે છે કે, આનંદ ધન પુરુષજ છે, તેમાં ગમે તે થાય, તેથી હમને લાલ કે હાનિ નથી. એ એક અદ્વૈતજ સિદ્ધ છે હરિઃૐ તસ્મત્.

પ્રથમ શ્લોક વિષેનું વ્યાખ્યાન-વિસ્તાર-સમજાવતી-કારિકા-વાર્તિક લેવાર્થ અને સમાપ્ત થાય છે; અને બીજા શ્લોક વિષે હવે શરૂ કરાય છે શ્રીજ સ્યાંતરિ શાંકુરોજગાદેવં. તટસ્થ લક્ષણ એટલે, જે હંમેશ રહે નહીં એવું. જેમ, લાલ પાગડીવાળા પુરુષ એ પુરુષનું તટસ્થ લક્ષણ છે, કેમકે લાલ પાઘડી કંઈ હંમેશ નથી હોતી. વખતે કેસરીઆ કે ગુલાબી પણ પહેરે અને ટોપી પણ પહેરે. અને સ્વરૂપ લક્ષણ એટલે, સ્વરૂપમાંજ રહીને બીજા વસ્તુ જુદી પાડી બતાવે તે. જેમ, ગૌર વર્ણનો ગોળ મુખવાળો પુરુષ. એ ગૌરવર્ણ અને ગોળમુખ, પોતાના સ્વરૂપમાંજ કાયમ રહીને બીજા પુરુષોથી જુદો પાડી બતાવે છે. એવુંજ પરમાત્મ તત્ત્વ છે તે બે પ્રકારનાં લક્ષણો વાળું છે. જગતનું તેમાં કાદાચિત્ત્વ છે તે તટસ્થ લક્ષણ, અને સત્ત્વ જ્ઞાન અનંત રૂપ છે એ સ્વરૂપ લક્ષણ છે. વિશ્વવર્ણન દ્રશ્યમાનં એ પ્રથમ શ્લોકમાં અર્ધ શ્લોકથી પહેલું તટસ્થ, અને પાછલા અર્ધ શ્લોકથી સ્વરૂપ લક્ષણ કહ્યું.

નળીઆંમાંથી જણાય છે તે ત્રસરેણુનો છટો ભાગ છે તેને પરમાણું કહે છે. તે નિરવયવ હોવાથી નિત્ય છે અને નિત્ય હોવાથી તેનો અભાવ થતો નથી તે પરમાણુની સહાયથી ધશ્વર આ જગતને રચે છે તેથી ધશ્વર તે (જગત) નું ઉપાદાન કારણ નથી, તેમ, માયામય પણ નથી. ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે, તે કાર્યાન્વિત હોય છે (માટીમાં ઘટ રહેલો છે) કારણના ગુણ કાર્યમાં હોય છે, તેથી જગતનો હેતુ ધશ્વર નથી, પણ પરમાણુ છે (ઉપાદાન); અને ધશ્વર તો કુંભારની માફક નિમિત્ત કારણ છે, ધશ્વરેતો તેને ગતિ આપી અમુક પ્રકારે બનાવ્યું. માટીમાં

જેમ ઘટ રહે છે તેમ જે કાર્ય જેમાંથી થાય છે તેમાંજ રહે છે. તંતુમાંજ પટ રહે છે, સૂતરમાંજ અલંકાર રહે છે. એ પ્રમાણેના મત વૈશેષિક શાસ્ત્રનો છે. દ્વે સાંખ્ય શાસ્ત્રનો મત કહે છે.

પ્રધાન-પ્રકૃત-માયતે જગતનું ઉપાદાન માને છે. તે પ્રધાન-પ્રકૃતિ છે તે ત્રણ ગુણની સામ્યાવસ્થામાં છે.

વેદાંત કહે છે કે, ચેતનના આશ્રયે છતી ચેતનનેજ વિષય કરે છે તે અવિદ્યા (માયા)નું સ્વરૂપ લક્ષણ છે. અને જ્ઞાતિ ઉત્પન્ન કરે તે તટસ્થ લક્ષણ છે, કેમકે જ્ઞાતિ કોઈક કાળે થાય છે અને પાછી જતી પણ રહે છે. રજો ગુણ લાલ છે તે અલિપ્ત છે. સત્વ ગુણ શ્વેત છે તે પ્રકાશ કરે છે. અને તમો ગુણ કાળો છે તે સંહાર કરે છે. રજો ગુણ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, સત્વ છે તે સ્થિતિ-રક્ષણ કરે છે, અને તમોગુણ લય કરે છે. પુરાણોમાં બીડી વાત એજ કહી છે કે, બ્રહ્મા સૃષ્ટિ કરે છે, વિષ્ણુ પાળે છે, શ્વર સંહારે છે.

માવીક-દેહાત્મવાદીલોક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનેજ માને છે. તેનાથી આગળ વધેલા બીજા લોક અનુમાન પ્રમાણને માને છે; કેમકે પોતાના જન્મને પોતે નથી જાણતો પણ છે. બાપ દાગ પ્રત્યક્ષ નથી પણ અનુમાન થાયજ કે દાદા હતા તો બાપ થયા, બાપ હતા તો પોતે છે. તેનાથી આગળ વધેલા સાંખ્ય છે તે ત્રીણું શબ્દ પ્રમાણ માને છે. નૈયાયિકલોક ચોથું ઉપમાન પ્રમાણ વધુ માને છે. યોગ શાસ્ત્ર પાંચમું અર્થોપતિ પ્રમાણ માને છે. અને કુમારિલ ભરે છઠું અનુપલબ્ધિ એટલે અભાવ પ્રમાણ વિશેષ માન્યું છે. વેદાંત તે છઠ્ઠે પ્રમાણ માને છે. એનું નિદાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. બધાં પ્રમાણો પ્રત્યક્ષનેજ આધારે કહેવાય છે. અગ્નિ નજરે નેમશે હોય તોજ ધુમાડા ઉપરથી અનુમાન કરે છે. દહાડે નથી ખાતો તો રાત્રે પણ ખાતો હોવાજ જોઈએ; વજેરે.

વેદાંત સમજાવે છે તે વસ્તુ ઈંદ્રિયોચ્ચર નથી તેથી તેમાં એકપણ પ્રમાણ પોંચતું નથી. ઉપનિષદો શબ્દ પ્રમાણથી કહે છે તેને અતદ્વ્યાવૃત્તિ લક્ષણ કહે છે.

રાજા, ગુરુ, પિતા, દેવ, પતિ, એ પાંચ તરફ આંગળી બતાવવી નહીં. રામ લક્ષ્મણ સીતા વનમાં ઋષિ આશ્રમ તરફ ગયાં ત્યાં ઋષિ-મંડળમાં એક બાઈ જઈને બેઠા, અને ઋષિ પતિના મંડળમાં સીતા જઈ બિરાજ્યાં. એક જણીએ સીતાજીને પુછ્યું કે, રામ ક્યા ? સીતાજી મૈન રહ્યાં. બીજી ચતુર હતી તે સમજી ગઈ, અને પુછ્યું કે પેલા ગૌર વર્ણના છે તે રામ

છે ? સીતા કહે ના. ત્રીજી બોલી કે, પેલા જટાવાસા ગૌર વર્ણના અને
ધનુષ્ય બાણવાળા છે તે કોણ ? સીતા કહે, તે મારા દીએર છે. ચોથી
બોલી કે, પેલા ધનસ્થામ વર્ણ છે, જટા છે, રૂદ્રાક્ષ માળાવાળા છે અને
ધનુષ્યબાણવાળા છે તે કોણ. શું તે રામ છે ? સીતા મૌન ધરી રહ્યાં.
તરત બધાં સમજ્યાં કે એજ રામ છે, એ લક્ષ્મણું નામ અતદ્વ્યાવૃત્તિ
છે. એ રીતે નેતિ નેતિ કરીને ઉપનિષદો બતાવે છે. સ્થુલ સૂક્ષ્માદિ શરીર
ની પાર જે છે તે સઃ છે, અને તેથીજ પ્રમાણમાં આવે નહીં એવા
હોવાથી અપ્રમેય છે.

પિતા પુત્ર રૂપેણ જાયતે ॥ પિતા છે તેજ પુત્ર રૂપે થાય છે તેથી
અભિન્ન છે, માટે એક પુત્ર થયો કે પછી વાનપ્રસ્થ થવાનું કહે છે. કેમકે
પિતા હતો તે પુત્ર થયો; પત્નિ માતા થઇ ગઇ. મંગળકેરા કા આવ્યાં
પર છે તેજ ઓ, એથે ફેરે તો સ્ત્રીને આગળ કરે છે ને, તે ઉપર કહી ગયા.

હવે ઉપનિષદ સમજાવે છે તે **સદૈવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીત્ ॥** હે
પ્રિયદર્શન ! સર્વથી પહેલાં સત્ (આત્મા) એકજ હતો. **एक मेवाद्वितीयं**
ब्रह्म. એ એ શ્રુતિને આધારે બીજા સ્લોકથી (તત્સત્) વસ્તુનું
પ્રતિપાદન કરે છે.

વૈશેષિક અને સાંખ્ય મતો શ્રુતિ વિરૂદ્ધ હોવાથી ઉપેક્ષ્ય છે (સ્વિકારવા
લાયક નથી) તે કહે કે, માયામાંથી જગત થાય છે તે બીજાંકુર ન્યાયથી
થાય છે. જગત થયું નથી ત્યાં સુધી બીજામાં રહેલો અંકુર નિર્વિકલ્પ
છે, જાતિ ગુણ ક્રિયા રહિત છે. એ બીજામાં વૃક્ષ છે તેજ પ્રમાણે અસ્તિ-
ત્વ હતું. તેજ કહે છે. અને ફરીથી શા માટે કહે છે, કે, અમોઘ વાત
સમજાઇ જવી દુર્લભ છે તેથી.

પ્રભાત ઘાટ કુટી ન્યાય, એટલે, દ્રષ્ટાંતથી કહે છે કે, એક ગાડાં-
વાળો વિચારે છે કે, સડકથી જતાં ટોલની છાપરી છે ત્યાં ટેક્સ માગશે
તે આપવો પડશે તેથી સાંજે અંધારું થતાં ગાડું થોડે છેટેથી નીચે ઉતારી
મુક્યું. એવા હેતુથી કે વનમાં આગળ લઇ જઇ પછી સડકે ચડાવી દઈશું.
અંધારે વનમાં ચાલ્યો. વધારે અંધારું થતાં દિશા બાંધેલી તે ચુકી ગયો.
રાત બધી જંગલમાં ચ.ચડાયો. પ્રભાત થતાં દિશા જણાવા લાગી, ત્યારે
સડક તરફ ચાલ્યો. તો તે ટોલની કુટી પાસેજ આવી ઉભો, તેમ પરમાત્મા
તત્ત્વ તરફ જવા મહાપુરુષોએ સીધી સડક બાંધી છે, તેનું રક્ષણ
થતું રહે તેને માટે ટોલ (કર) મુક્યો છે. તે કર છુપાવવાને સરજ માગી
છોડી વન (ભરાદિ)માં આડી ગાડી હાંકી મુકીએ છીએ. તે ટોલ ટેક્સ

શું છે? તે છે તો નજીવો-જીવ, છતાં મોટો વ્યાધ જેવો બારે છે, તે સ્વાર્થ ત્યાગ રૂપ કર છે, તે આપવો ગમતો નથી. ત્યારે દેહરૂપ ચાકું ગમે ત્યાં અવાઓ જાય છે. એકને પ્રભુ મળ્યા એમ સાંભળ્યું કે બીજાં ટોળાં જણી તેની પાછળ પડ્યા, કે હમને બતાવી દેશે. તેથી ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ પંથમાં ધુસે છે. કોઈ ધર્મ એવો નથી કે જે સ્વાર્થ ત્યાગ કરાવ્યા વગર ઇષ્ટ ધર્મે પોંચાડે. જીવો, ત્રિશંકુ હજી અધર લટકે છે. માટે સ્વાર્થ ત્યાગ રૂપ ટેકસ આપી સુખેથી સીધી સડકે નિર્ભયપણે ચાલ્યા જાવ, તો સુખ ધામમાંજ સીધા પોંચી સુખી થશો.

કાષ્ટમાં રહેલો સામાન્ય અગ્નિ છે તે અધિકારનો બાધક નથી, પણ કાષ્ટનાં ધર્મશુદ્ધિ પ્રકટ થતો વિશેષ અગ્નિ છે તે અધિકારનો બાધક છે. તેમ સર્વ વ્યાપક ચૈતન્ય છે તે અજ્ઞાનનો બાધક નથી. વિશેષ ચૈતન્ય પ્રકાશવાથી અજ્ઞાનનો બાધ થાય છે. આખું (પ્રણવ)ને હિપરની અરણી કરી, અંતઃકરણને નીચેની અરણી કરવી. તે મંથન (ધર્મશુદ્ધિ)થી પ્રકટ થતો જ્ઞાન રૂપ અગ્નિ છે તે અજ્ઞાનનો બાધક છે. **एकतो ह्यं बहुस्याम** એ શ્રુતિથી સમજાવતું સામાન્ય જ્ઞાન છે, તે નિર્વિકલ્પ છે. અને પ્રત્યેક વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જણાવનાર છે તેને સવિકલ્પ કહે છે. તે સવિકલ્પના આઠ ભેદ છે. સંકલ્પ, સંશય, ભ્રાંતિ, ઊંઘ એટલે વસ્તુના ધર્મનો વિચાર કરવો તે, અનુભવસાય, સ્મૃતિ, વગેરે. સંકલ્પ, -જ્ઞાનાભાસમાં ઉપાધિને : યોગે ભિન્ન ભિન્ન ભેદ થાય છે. છ પ્રમાણો વેદાંત સ્વિકારે છે, અને પૌરાણિક બીજાં બે વધારે માને છે. ઐતિહ્ય=વડમાં જૂત રહે છે, એવું પરંપરાગત કથન આદ્યું આવે તે. અને સંભવ=અમુક પાત્રમાં આટલું સમાઈ શકશે એવો સંભવ છે. સમવાય સંબંધ=નિત્ય સંબંધ. રૂપનો અને ઘટનો સંબંધ છે તે નિત્ય છે, તેવો.

સાંખ્ય શાસ્ત્ર, **अथर्वतुं कर्तृत्व मानतुं नથી**, પણ કહે છે કે, મૂળ પ્રકૃતિ [પ્રધાન] વિકાર પામી જગત રચે છે. જેમ દુધને અધરેકમા વગરજ એમને એમ ઘણો વખત મુકી છાંડવાથી દહીં થઈ જાય છે તેમ એની મેઠ પ્રકૃતિજ રચે છે. આકાશમાંથી વાયુની વિકૃતિ થાય છે. તે વાયુ છે તે અગ્નિની પ્રકૃતિ છે. વાયુની પ્રકૃતિ આકાશ છે, અગ્નિ વિકૃતિ પામી તેમાંથી જળ થાય છે. તે જળની પ્રકૃતિ અગ્નિ છે, એ રીતે પૃથ્વીની પ્રકૃતિ જળ છે. આકાશ છે તે મહત્ત્વની વિકૃતિ છે. મહત્ત્વ છે તે આકાશની પ્રકૃતિ છે. મૂળ પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર છે. પુરૂષ જે સર્વથી પર છે તે સાથે રૂપ તત્વ સાંખ્ય માને છે, અને પૌરાણિક ૩૦ તત્વ માને છે. લિંગામત (પાશુપત શૈવ)

કદ માને છે. અનેક મતો અનેક રીતે માને છે. વેદાંત છે તે માયારૂપ વિવર્ત માને છે, તે કહે છે કે જગત છે તે પરમાત્માનું વિવર્ત છે એટલે માયા માત્ર-ભાતિ છે. પોતાનું મૂળરૂપ નહિં છોડીને ખીજેરૂપે દેખાતું, તેને વિવર્ત કહે છે. એ રીતે સૃષ્ટિનું કારણ જે વેદાંત બતાવે છે તેમાં લાઘવતા અને અતુચ્છત્વ છે (ખીજા મતો બતાવે છે તે કારણમાં ગૌરવ છે.) એ બે હેતુને લઈને વેદાંત કહે છે તે કારણ સખળ દ્રઢ હરે છે. વિવર્તવાદમાં લાઘવતા છતાં અતુચ્છત્વ છે.

માયાની ત્રણ શકિત છે, ઇચ્છા, જ્ઞાન, ક્રિયા. એ ત્રણથી જગત પ્રવર્તે છે. નાટક છે તે ત્રણ વડે છે. કવિ., સૂત્રધાર, અને પાત્ર. કવિ છે તે કારણરૂપ છે. સૂત્રધાર સૂક્ષ્મરૂપ, અને પાત્રો છે તે સ્થુલરૂપ છે. એવુંજ જગત નાટક છે. કવિરૂપ કારણ ઇશ્વર છે. હિરણ્યગર્ભ (પ્રાણ) સૂક્ષ્મ રૂપ છે, જીવોરૂપ પાત્રો-પ્રાણીઓ છે તે સ્થુલરૂપ છે. કવિ એકલોજ છે તે મનમાં એક સિદ્ધાંત બાંધે છે કે સત્ય મેવ જયતે નાનૃતં કેવે પ્રકારે કે, **एकोहं बहुस्याम्** એ સંકલ્પ ઉપર બધાં પાત્રો નાચી રહ્યાં છે. કવિ તો માત્ર લખે છે, અર્થાત્ સંકલ્પમય રૂપ ખડું કરે છે. તેમ ઇશ્વરે ઇક્ષણ કીધું (જેથુ). હવે પાત્રો તદ્દપ્તાર કરવાનું કામ તો સૂત્રધારનું છે. તે સર્વ પાત્રો-પ્રાણીઓને કબજામાં રાખનાર છે. પડદા વગેરે કેવા, કવી રીતે કયાં હોવા જોઈએ તે બધી સર્વની દોરી જેના હાથમાં છે તે સૂત્રધાર-પ્રાણ વડેજ નાટક ચાલે છે ત્યાં સુધી વાસના, અને વાસના સુધી જગત.

સૂત્રમણિ ગણાદય તે સૂત્ર એટલે હિરણ્યગર્ભ-પ્રાણ છે તે સૂત્રાત્મા સૂત્રધારમાં તમામ શરીરોં જીવેરૂપ વિરાટ મણકા પ્રોવાહ રહ્યા છે. વિશેષ પ્રકાશથી જે રાજે છે તે વિરાટ. તે બધાં આપણેજ ધ્રુવીએ. તે આપણે જે જે વેષ લઈને આવ્યા તે વર્ણાશ્રમ ધર્મનો વેષ બરાબર લગવવો જોઈએ. પાત્રો જે હોય છે તેમાં અસત્યને વળગનારાં પણ હોય છે તે જીવેટ સત્યમાં ફરી જાય છે. કવિ ઇશ્વરનો સંકલ્પ સત્ય થાય છે. જગતાસકત બધાં અંતે દારી જાય છે, એટલે શ્મશાનમાં જમ પડે છે-અંતે આસકિત છોડીજ પડે છે. અર્થાત્ સત્યનોજ જય થાય છે, અસત્યનો નથી થતો.

કવિએ નાટકનો આરંભ નથી કીધો ત્યાં સુધી નિર્વિકલ્પ હતો. નાટક ચાલ્યો તે અંતઃસુધી સવિકલ્પ; અને તે સમેટાઈ જતાં પાછો હતો તેવો નિર્વિકલ્પ છે. તેમ, તે કવિની માણક ખીજ છે તે વૃક્ષ થયા પહેલાં નિર્વિકલ્પ છે. તેજ ખીજ વૃક્ષ રૂપે તથા ખીજે રૂપે થાય છે. તેમ, ઇશ્વર રૂપ સર્વ જીવો છે. ખીજ વૃક્ષની પરંપરા ચાલ્યા કરે છે. તેનો અંત નથી.

આવતો. તેમ, સહિથી પ્રથમ ક્યાં કર્મ વડે સૃષ્ટિ થઇ, એવો પ્રશ્ન ધણા પુછે છે, તેમણે પણ સમજવું કે, અનાદિ પ્રવાહ છે. યોગી, વિશ્વામિત્ર વગેરે સંકલ્પ માત્રથી સૃષ્ટિ કરે છે, તેમ ઇશ્વર સત્ય સંકલ્પથી જગત રચે છે. તે ઇશ્વરનાં મથાર્થ જ્ઞાનથી પરંપરા વિરમે છે. “ઇશ્વરની ઇચ્છા ઇક્ષિણ અથવા સંકલ્પ,” એ કહેવું પણ અધ્યારોપ માત્ર છે. શ્રુતિ જે એ રીતે કહે છે તે સહિનું કલ્પિતપણું સમજાવવાને કહે છે.

ઇશ્વરને સૃષ્ટિનો નિમિત્તભૂત (કલાલવત્) માનવાથી તેનામાં વિકારિત્વ, વિનાશિત્વ, ઉત્પન્ન થશે, તેનું શું ? ના. તેમ નથી થતું. ઇશ્વરની ઇચ્છા સ્વંત્ર છે. તે ઇચ્છારૂપ માયાથી જગત રચે છે. વારતવે નથી. ઇશ્વર ઇચ્છા વિના કેવી રચે છે તે વિશે દ્રષ્ટાંતને કહે છે. જીવનસિંહ અને માધવસિંહ બે મિત્ર હતા. એક દિવસે માધવ હતો તે જીવનને ઘેર આવ્યો, બારણું ખોલતાં પુછ્યું કે, કાણ ? માધવ બોલ્યો કે, હું. કેમકે “હું” છે તે આત્માનું સામાન્ય સ્વરૂપ છે. જીવન પુછેછે કે, હું તે કાણ ? માધવ બોલ્યા વગર દાદરે ચઢી આવ્યો, તેને જોઇ જીવને પ્રસન્નતા બતાવી. માધવ કહે, શું મારો સ્વર પણ નહિં જોળખ્યો ? પછી માધવે નાટક રચ્યું અને તે કરવા માંડ્યું તેમાં તે નટીનો વેષ લગ્યો છે. જીવન પણ, બીજા પ્રેક્ષકોની માફક, તે જોઇ મોહ પામ્યો. એક શ્રીમંતનો પુત્ર રોજ તેની નાટક જોવા આવે તેથી તેની માતાએ તે પુત્રને નાટકનાં દૂધણો કહી બતાવ્યાં તે જીવને સાંભળવાથી તેની અસર તેને લાગી, તેથી જોવા જવાનું બંધ કરી, પણ પૈસા ભરી ચુકેલો હતો તે તો પાછા લેવા જોઇએ. તેણે નટીને કહ્યું કે, બાળ તાર નાટક (હું બાળી સુકું છું) તે બોલી કે બાળો શા ખાટે ? તમારે નહીં જોવું હોય તો નહીં જોશો. સારે જીવન કહે, મારા પૈસા લાવ. નટી કહે, તમારા લોકના પૈસાથીજ નાટક ઉભું કરીશું છે. આ બધું સાહિત્ય છે તેમાંથી કાંઈ લઈ જાવ. પડદા વગેરે જોઇ વિચારમાં પડ્યો કે એ શું કામનું. તેથી શું લેવું તે સુઝ પડતું નથી. એક મિત્રે કહ્યું કે, નટીનો પોશાક લઈ લે. જીવન કહે, અરે ! સ્ત્રીને નહીં અડકું. મિત્ર કહે ભાઈ, એ સ્ત્રી નથી, નાટકકાર છે, તેથી દોષ નથી, સારે નટી ઉપરથી પોશાક ખેંચી લીધો, તો તે માધવ નિકળ્યો, તેથી આશ્ચર્ય પામ્યો. માધવ કહે, તેં મને તે દહાડે કહેલું કે હવે સ્વર નહીં જીવું. છતાં ધાક પરિચયમાં તું મને જીવે છે છતાં મને જોળખ્યો. નહીં (નટી વેશે). જીવન કહે તું સ્ત્રી થયો, અને વળી સ્વર બદલ્યો તેથી નહીં જોળખાયો. માધવ કહે, ભાઈ, મારે તો આ નાટકના ખેડનું કશુંએ કામ નથી, પણ હું સુધ

જાહેર જીવન તમારે પ્રેક્ષક લોકોના પૈસા લઈ કરી અને જગાડે છે. તેજ પ્રમાણે આ જગત નાટક વિશે છે. જીવોનાં કર્મરૂપ પૈસાવડે આ જગત નાટક ખડું થયું, તે બધે તેમ નથી. કેમકે એક જણની માલિકી નથી. અને વળી પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે. તેનો ચાલક ધનુષ છે તેણે સ્વપ્રજાથી કીધું નથી. ઇચ્છા, જ્ઞાન, ક્રિયાથી થયું છે એમ કહેવાય છે છતાં તે સાથે સંબંધ નથી. જીવોના કર્મો ણ આપવા તદ્દ્યાર થયાં તેથી “ઇચ્છા યથ” એમ આરોપ કીધો. કર્મનો આદિકાળ જણાતોજ નથી, તેથી અનાદિ કલ્પિત છે. માધવવત્ ધનુષરજ માયા (નટી) રૂપ બને છે. તે નટી સ્ટેજ પર આવે છે ત્યારથીજ કહે છે કે હું આવી. વસ્ત્રમાત્રથી સ્ત્રી-નટીનો આરોપ લીધો. તે “ધનુષે ધક્કા કીધું” એમ કહી શ્રીતિએજ “માયા” નામથી આરોપ કીધો. તાત્પર્ય કે, ધનુષરજ માયા નટીરૂપે બન્યો.

આ જગતના મોહમય નાટકમાં ઉગ્ગરા યાજ છે, દ્રવ્ય જાય છે, જીવન તત્ત્વ તથા ગુમાવાય છે, છતાં જંદ છુટતો નથી. સંસારના વિષયા દિમાં જેવો જંદ લાગ્યો તેવો પ્રભુપર લાગે તો પાર પડાય. એકજવાર વાત કરતાં આ વ્યવહારમાં મેહેલું અથવા તાનો કહેવાય છે તો તેને લાંબોકાળ વીતી ગયા છતાં પ્રસન્ન આવે કહી બતાવે છે. એજ નાટકનો જંદ એટલે સંસાર ઉપર પ્રીતિ. કાઢરૂપે-ધારૂપે તે બાતને હૃદયમાં રાખી મુકવી અને બુલવી નહીં, એજ આસક્તિ-રાગદ્વેષરૂપ સંસાર. એવી કાળજી પ્રભુ બજનમાં થવી જોઈએ. જ્ઞાનરૂપ ધનુષ છે તે ઉપરથી અજ્ઞાનરૂપ વસ્ત્ર ખેંચી લે, અર્થાત્ દેહાત્મ બુદ્ધિ ખસેડી નાખી જીવે તો પૂર્ણ પુરૂષ આત્મા છે. પરંતુ, તે વસ્ત્ર, એટલે માયા-અજ્ઞાનરૂપ આવજું ખેંચી કાઢે તો શકે. જીવને તે ક્યારે ખેંચ્યું કે મિત્ર મળ્યો ત્યારે. તેમ હિતેન્દ્ર સદગુરૂ મળે તો મોહરૂપ કલ્પિત માયા ગેબ થઈ જાય, અને માધવની માફક સ્વયં બ્રહ્મૈવ પ્રકાશે. અજ્ઞાનનો બાધ કરતાં સ્વયં ધનુષરજ છે, પછી બંધ, મોક્ષ ઉપદેશ, ઉપદેશ, કશું નથી. “માયા મિથ્યા છે,” એમ કહેવા માત્રથી બંધ દૂર નથી થતો. રાગ દ્વેષ હર્ષ શોકાદિ દૂર થવાથી બંધ મોક્ષ બ્રાતિ જાય છે.

બંધ ગુલાંગુલ ન્યાય, એટલે શું, તે દ્રષ્ટાંતથી કહેવાય છે.

એક શ્રીમંત શેઠ અને તેની સ્ત્રી હતાં. શેઠને વેસ્યાનો સંગ લાગ્યો-હતો. શેઠાણીને પુત્ર થયો. વેસ્યાએ બહારથી પ્રસન્નતા બતાવી પોતાનાજ નોકરોથી તેને ઉછેરતાં તે પુત્રને એવું કંઈ ખવાડવા માંડ્યું કે નેત્રનો

પ્રકાશ થતાં થતાં પદરૈક વરસે છેક અંધ થયો. શેડે બધું દ્રવ્ય વેશ્યાને લખી આપેલું હતું. પુત્રને નોકર સાથે જંગલમાં વેશ્યાએ મોકલાવી દીધો તે ત્યાં વનમાં ભટકે છે, કેમકે અંધ તેથી ઉપાય નથી. એક બ્રાહ્મણ તે વનને માર્ગેથી જતો હતો તેણે તે અંધ પુત્રને ઓળખ્યો. તેણે કહ્યું કે, ભાઈ, આ બળદ તમરા આપનો છે તેથી એ ઘેર જશે તેનું પુંછડું પકડીને ચાલ્યા જવ. પેલા અંધ પુત્રે પુંછડું પકડ્યું. બળદનો આમતેમ ચરતો, ખાડા ખબડામાં અથડાતો, તેજ રીતે પેલો પુત્ર પણ ખાડામાં કાંટામાં અડાળાતો કુટાતો, એક ઉકરડા ઉપર બળદ ચડ્યો તે બેજો ચઢી ગયો, ત્યાં અડાળાખને પુંછડું છોડી દીધું. પરંતુ પુણ્ય સંસ્કારથી એક સંત મળી ગયા. તેણે પાસે રાખી તે પુત્રને દયાથી દવા કરી દેખતો દ્રાવ્યો. ત્યારે સંતને પૂછ બેટી પગે પડી આજા લઈ જાતે ચાલી આપને ઘેર ગયો, અને પુરુષાર્થ કરી વેશ્યાને મારી હડાવી આપનું બધું દ્રવ્ય કીનતરી લીધું, તેમ, જીવ (પુત્ર) માયા-મોહથી અંધ થતાં અજ્ઞાનાધિકારગ્રસ્ત બની ગયો તેથી સંસારરૂપ વનમાં રવડતાં ડાહ્યા બ્રાહ્મણાદિ માર્ગ દર્શકે બતાવ્યું કે, આપનો બળદ એટલે વર્ણશ્રમાદિ ધર્મ છે તેનું અથવા આપણા કરતાં આવ્યા તેમ કરવા રૂપ ધર્મનું પુંછડું પકડી રાખ. તે પ્રમાણે કરતાં ખડુ અથડાયો. છેવટે સંત પ્રતાપે તત્ત્વ જ્ઞાનાન્ન પામી હૃદય ગત અંત ચક્રિય ખુલ્લતાં પરમાત્મ રૂપ પિતાનું ધામ દેખાય છે. ત્યાં સ્વગ્રહે જઈ માયારૂપ વેશ્યાને મારી હડાવી સ્વતંત્ર થાય છે. માયાવિનાશ નિર્મૂળ થાય છે ત્યારે બંધ મોક્ષ કાઢ રહેતું નથી.

બીજા શ્લોકનું વ્યાખ્યાન અત્રે પુરૂં થાય છે. અને ત્રીજા વિષે પ્રારંભાય છે. પ્રથમ શ્લોકથી ત્વંપદનું શોધન સૂચન કીધું; બીજા શ્લોકથી તત્પદનું શોધન સૂચવ્યું; કે બધો માયાનો ચમત્કાર છે, ઇશ્વરમાં કાંઈ નથી. હવે ચત્તૈર્થેતિ ત્રીજા શ્લોકથી તે ત્વં અને તત્ પદો કેવે પ્રકારે ઐક્ય છે તે એકતા સૂચવે છે. સત્તા અને સ્ફુર્તિ આપવી—હોવી એ ધર્મદ્રષ્ટાનો છે, દ્રશ્યનો નથી. દરપણમાં જોનાર પુરૂષનીજ સત્તા સ્ફુર્તિ છે. દ્રષ્ટા (જોનાર) નું મુખ અને દરપણમાં ભાસતું પ્રતિબિંબ જુદાં દેખાય છે. દરપણ કંઈક છે. અમૂર્ત વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડી શકતું નથી. ચિદાત્માનું સ્ફુરણ સતરૂપ છતાં અસત જેવું દેખાય છે તેથી અનિર્વચનીય કહેવાય છે. તે જ્ઞાનથી બાધ થાય તેવું છે—નામ રૂપ બાદ કરવા જેવું છે. વસિષ્ઠે એક ધાત્રીનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે કે, એક ધાત્રી (ધાવ)ને બાળકે વાર્તા કરવાનું કહેવાથી તેણીએ, કાઠએ કહી નહીં હોય એવી અપૂર્વ, વાત કહી કે, કાંટાનાં ત્રણ

જાંખરાં ઉપર ત્રણ ગામ હતાં. તેમાં બે ઉજ્જડ હતાં, અને એકમાં કોઇ વસતુંજ નહીં, તેમાં એક કુંભારે ત્રણ હાંડી બનાવી. તેમાં બે પુટેલી અને એક કાણી હતી. તેમાં ચાખા રાંધ્યાં, તે બે હાંડીમાં કાચા હતા અને એકમાં ચડેલાજ નહીં. તેમાં ત્રણ બ્રાહ્મણ જમાડ્યા. તેમાં બે લુખ્યા રહ્યા, અને એકે ખાધુંજ નહિ. તાત્પર્ય કે, એ બધું કથન માત્ર છે. તેજ રીતે સ્કૃરણ કથન માત્ર ભાસે છે તેથી અસત ન કહેવાય, પરંતુ જ્ઞાન દૃષ્ટિથી જગતનું અસ્તિત્વ ટકતું નથી. અને જગત દેખાય છે છતાં આગ માપાથી (એટલે, આગમ=આવતું, અને અપાય=નાશ-જતું) છે. સુકિતર જતવત, સીપનું ભાન થતા સુધીજ રૂપું ભાસે છે, પછી સીપજ છે,

તાત્પર્યસિ વાક્યથી એકતા કેવી રીતે થાય છે તેમાં ચિંત્વ કરે છે. કે ત્રિંબ પ્રતિબિંબની માફક થાય છે ? અથવા તત્ત્વની સત્તાત્વમા ઉતરે છે અગર ત્વંતી સત્તા તત્પદ્મમા ઉતરે છે ? કે કેવળ ભાવના માત્રથીજ એકતા થાય છે ?

સુકિતના ચમકારા માત્રથીજ રૂપું ભાસે છે—ચમક માત્રજ છે. સીપને અને રૂપને કશો સંબંધ નથી તે ત્રિંબ પ્રતિબિંબવત્ નથી, તેમાં તો દરપણુ રૂપ ઉપાધિ ભિન્ન છે. સીપની કુલ બધી સત્તા રૂપમાં નથી, ચમ કજ સત્તા માત્ર ભાસી છે; તે અસતવત્ આભાસમાજ આ દેખાય છે. લોહનો ગોળો અગ્નિ સંગે ઐક્ય જેવો ભાસે છે, તે રીતે પણ એ તત્ત્વની ઐક્યતા નથી.

ત્રિપથો રૂપ ઉપાધિને યોગે જ્ઞાન અનેક પ્રકારનું હોઇ વૃત્તિ સાથે અનુસંધાન પામે છે. સૂત્રમણિગણાદય સૂત્ર અને મણુકાની માફક. તેમ, બધાં જ્ઞાન સામાસ વૃત્તિને આધારે છે. બધાં જ્ઞાન ભિન્ન છતાં, અલંવૃત્તિ આધાર ભૂત છે. દ્રશ્યની સત્તા દ્રષ્ટાથી ભિન્ન નથી. દ્રશ્ય કાંઈ વસ્તુ નથી. દ્રષ્ટા જેવું જોવાની ઇચ્છા કરે છે, તેવાજ દ્રષ્ટા તે રૂપ થઇ સંકલ્પથી જુવે છે. મૂળ વસ્તુ શું છે તેને તે જ્ઞેષ શક્યો નથી. ત્યારે તેણે શું જ્ઞેયું ? પોતાની કલ્પના. જેમ, એક સ્ત્રી છે, તેની આસે બાપ, ભાઇ, પતિ, પુત્ર, માતા, બહેન, કાકી, કાકા, ભાણેજ, વગેરે ઉભાં છે. એકજ વસ્તુ તે સ્ત્રીમાં બધાંની દ્રષ્ટિ જુદી જુદી છે. માતાનો પ્રેમ જુદો છે તે પુત્રી રૂપે જુવે છે, પતિના નેત્રમાં પ્રેમના ઝરણાં કોઇ જુદાજ પ્રકારનાં વહી રહ્યાં છે તેથી પત્ની રૂપે જુવે છે, પુત્ર તેને માતૃ વાત્સલ્યથી જોઇ રહ્યા છે. પીતા તેને પુત્રી જુવે છે, ભાઇ તેને બહેન રૂપે જુવે છે, વગેરે. એકજ વસ્તુમાં અનેક પ્રકારે પોતાની કલ્પનાનેજ જોઇ રહ્યા છે.

જ્ઞાન થયેથી જન્મ ત દ્રષ્ટિનો બાધ થતાં સમજાય છે કે, દ્રષ્ટા પોતેજ પોતાને જોતો હતો. પ્રકાશ અને અસ્તિત્વથી વિશ્વ અભિન્ન છે, છતાં જુદા જેવું દેખાય છે; જેમ, જળમાં લેહેર તરંગ જુદાજુદા પ્રતિત થાય છે તે જળથી ભિન્ન નથી. તેમ, જ્ઞાન છે તે જ્ઞાતાથી ભિન્ન નથી. જ્ઞાતાજ ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાનરૂપે જણાય છે. જ્ઞાનામિ એવી ભાવના થમા પડી જાયું હવું તે મેં જાણ્યું, એ રીતે જાણનામાં તે ભાવના સમાઈ. જ્ઞાનની અંતિમ સ્થિતી પણ જ્ઞાતામાંજ થાય છે. જ્ઞાતા, જ્ઞાન, જ્ઞેય, એ ત્રિપુટી તું એકય થાય તોજ જ્ઞાન થાય છે. જેમ, જ્ઞાતા જ્ઞાન, જ્ઞેય, એ ત્રિપુટીરૂપ કાટો છે. માલ આપનાર અને લેનાર બેહુ જણ, મધ્યસ્થ કાટો જે ઉંચે હોય છે તે સોયા તરફ, જુરે છે. માલવાળું તાજવું નમે છે, તો આપનાર જાણે કે હું છેતરાયો, અને કાટલાવાળું ત્રાજવું નમે તો લેનાર જાણે કે હું છેતરાયો, પણ સમ ઉંપર આવે છે એટલે તે સોયાની અણી મધ્ય બિંદુ પર સમ રહે છે ત્યારે ઝઘડો સમે છે. સમત્વ યોગ ઉચ્ચતે. શ્રીકૃષ્ણે પણ કહ્યું છે કે સમત્વને યોગ કહે છે, તેમ, ત્રાજવું ત્વંપદમાં ઢળી પડે તો ઇવભાવ, અને તત્પદમાં નમી પડે તો, અર્થાત, બેદલાવથી ધન્યરની ઉપા સના કરી કહે છે કે હું દાસ છું, ઉપાસક છું, અને ધારણના પરિપાકથી સિદ્ધિ આદિમાં લપટાય છે. બે જણમાં એકને ખાટ (નુકશાન) લેનારને કે આપનારને હોય છે. પણ મધ્યબિંદુ અસિપદમાં આવે તો કાંઈ નુકશાન નહીં, કે ઝગડો નહીં. માલ અને કાટલાંને અસિપદ સમજવે છે. સામાન્ય લોકોની નજર વિપયોરૂપ માલ તરફ હોય છે. અને વિદ્વાન જેવા તત્પદ તરફ ઢળી પડનારાની નજર શાસ્ત્રવાસના-સિદ્ધિઓરૂપ કાટલાં તરફ હોય છે. તેમાં ફસાય તોપણ મરે-જન્મ મર્ણુ સંસારે વહે. ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ છે. એક ગામમાં વાણીઓ શેરતું અચ્છેરજ આવે તેથી એક જણે ઘેર લાવી તોળી જોયું તો અચ્છેરજ થયું, તેથી વાણીઆને પુછ્યું કે, આમ કેમ? વાણીઆએ કહ્યું કે, એક નવટાંક છડે જાખડે, નવટાંક ધડેજાખડે, નવટાંક વાસણપેર, (અને) નવટાંક એણો શેર; એટલે, જાખડામાં નવટાંકનો ફેર, નવટાંકનો ધડો હતો, વાસણ મુકી ધડો કરતાં તેમાં નવટાંક ફેર રાખ્યો, અને શેરીઓ નવટાંક એણો હતો, એ રીતે ચાર નવટાંક એટલે અડધો શેર જતાં અચ્છેરજ રહેતો. એવુંજ હાલ આપણે કરી રહ્યા છીએ, પણ પ્રથમ પાયારૂપ જે ધર્મ છે તે ધર્મ જાણનાર થાય તો, તે જે અર્થ (દ્રવ્ય) મેળવશે તે નીતિથી મેળવશે. તેથી તેને જે કામના થશે તેમજ નીતિ યુક્તજ થશે, તેવી કામનાથી સત્સંગાદિ સેવી, તે મોક્ષ માર્ગેજ પહોંશે.

તામસ લક્ષ્મી (અન્યાય રૂઢિ અતીતિ વગેરેથી તેમજ અન્યને દુઃખી કરી અને નાશ પમાડી વગેરે ખોટા રસ્તે મેળવેલી લક્ષ્મી) ને ;લોકોએ મેળવી હોય તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, ક્યાં તો અકસ્માત મૃત્યુથી અગર અકાળ દુઃખી થઇ રિખાઈને, નદી ફરીએ કૂપનડાગાદિમાં પડીને કે એવી કાંઈ રીતે અથવા વિષ પ્રાશન કરીને મરવું પડે છે. લાડી વાડી ગાડીમાં લેહેર ઉડાવવી, એ રાજસ દ્રવ્યથી થતી બુદ્ધિ છે. પૈસા નથી ત્યારે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે ખુબ મળે તો અમુક રકમ ધર્મ-કાર્યમાં વાપરશું. દ્રવ્ય મળ્યા પછી પેલી ત્રણ લેહેર કરવામાં ધૂરમદગ નથી મળતી તે શું કરે. સાત્વિક લક્ષ્મીથી ધર્મ પરાયણ વૃત્તિ થાય છે, તેથી સત્ત્વ દયાદાન વગેરે પરાયકાર કરે છે. અને પ્રથમથીજ જો ધર્મ સંસ્કાર પડ્યા હોય તો તે સાત્વિક દ્રવ્યથી, સત્ય મંદુર અને પ્રીય વાણીથી માન બડાઇ અભિમાન છોડી સપ્રેમ તેવાં પરાયકારના કામ રૂઢી રીતે કરે છે.

યાદ્રશં મક્ષયેજ્ઞાનં બુદ્ધિર્ભવતિ તાદ્રશી.

જેવું અન્ન ખાય તેવી બુદ્ધિ થાય. કહેવત છે કે, અન્ન તેવા ઓરકાડ. સાત્વિક ઇચ્છાઓ હોય તોજ જ્ઞાન તરફ વળે.

જનકરાજ વિદેહી કહેવાયા; કેમકે તે દેહનો એક ક્ષણનો પણ ભરસો રાખતા નહીં. તે જોવા નવ યોગેશ્વર ત્યાં આવ્યા. તેમને દોરડું વીડી લઇને દોરડાંના છેડાને જનકે પોતાની જાતીમાં ડાખ્યો. મોટા પુરુષને કપડો દઈ શકાતો નથી, પણ દેવા જેવું હોય તો બુદ્ધાં રૂપમાં કહેવાય છે તે પ્રભાણે, આ નવ યોગેશ્વરોનો ભારો બાંધ્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, **બુલ્લમો માનુષો દેહો** અર્થાત્ એમ કહ્યું કે શું હમે નવ જણ તમને લાકડાના લાગ્યા કે હમારો ભારો બાંધ્યો ! મનુષ્ય દેહનો બહુ દુર્લભ છે. ત્યારે જનકે જવાબ દીધો કે, **દેહિનાં ક્ષણ મંગુરઃ** અર્થાત્, એ દેહ દુર્લભ છે, પણ ક્યારે પડશે તે નક્કી નથી, માટે તમે જો છુટા પડી જવ તો પાછો તમને મળી શકીશ, એવો ભરસો કેમ રાખું ?! એક યોગને મજીને બીજા યોગેશ્વરને મજાશેજ તેનો શું ભરસો ! ત્યારે નવ જણ ઓટ્પ કે, ક્ષણિક હોય તે દુર્લભ નહીં કહેવાય, પણ શસ્ત્રો એને દુર્લભ કહે છે **તન્નાપિ બુલ્લમં મન્યે માટે હલકા** નથી. ત્યારે જનક કહે **બૈકુંઠ પ્રિય દર્શનં** એ દેહને દુર્લભ કહેવામાં હેતું એ છે કે પરમાત્માના દર્શન કરવાનું દાર છે તેથી દુર્લભ કહેયો, પણ ક્ષણ ભંગુરતો છેજ તેથી ભરસો રાખી કાપ નહા. અર્થાત્ જ્ઞાનથી બંધન તોડી નાંખી શકે તો, એ પ્રભુના

દર્શનનું દ્વાર છે, તે ક્યારે અને? તત્ત્વ સમરાંખી આસિ પદમાં ઠરે ત્યારે. પક્ષાં (તાજવાં) છે તે કાંટાથી ભિન્ન નથી, તેમ તત્ત્વ અને ત્વં બેહુ આસિથી ભિન્ન નથી.

લય એ પ્રકારના છે. નિવૃત્તિરૂપ અને બાધરૂપ લય. કાર્યરૂપ ઘડો ધ્રુવી બન્યતેનો મૃત્તિકારૂપ કારણુમ લય થાય છે. કારણુ છે ત્યાં સુધી કાર્ય થશે, એ નિવૃત્તિરૂપ લય છે, અને કારણુ સહિત લય થવો તે બાધરૂપ લય કહેવાય છે. માટીનો જળમાં, જળનો તેજમાં, તેજનો વાયુમાં, વાયુનો આકાશમાં આકાશનો મહત્ત્વમાં, અને મહત્ત્વ આત્મામાં લય થાય તો તેની ફરી ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેમ, વિશ્વ છે તે પરમાત્માથી અભિન્ન હોવાથી તેમાંજ વિશ્રામ પામે છે. નિદ્રા, મૃત્યુ, મૂર્છા, ભગ્ન, સ્વપ્ન, એ અવસ્થાઓમાં લય છે તે ઘડો ધ્રુવી હીકરાં જેવો છે. વાસના છે ત્યાં સુધી નિદાન નથી. વાસનાનો નાશ થયે કારણુ સહિત નાશ થાય છે.

જ્ઞાતા, જ્ઞાન, જેષ, એ ત્રિપુટીનું ઐક્ય થાય છે ત્યારે જ્ઞાતાને સર્વ જ્ઞાનમય સમગ્નય છે. ત્યારે તનૂ અને ત્વં પદનું અસિ પદમાં ઐક્ય થાય છે. એ રીતે જ્ઞાન નથી થતું તેનું કારણુ. સહજ દોષ વશાત એનું જ્ઞાન થતું નથી. તેમાં દ્રષ્ટાંત આપે છે કે, દરપણુ બે લાંબા કાળ એમને એમ પડી રહે, તો તેપર મેજ ચઢે છે અને મુખ નથી જણાતું. તે દરપણુમાં વિક્રિયા કરીજ થઈ નથી. માત્ર મેજ બે ઉપરથી કાંદે તો મુખ દેખાય છે તેમ, અનાદિ અનિર્વચનીય અજ્ઞાનજ્ઞ જ્ઞાનને આવૃત કરે છે.

કાવવાળો પગ કરાંતે ઘોષ નાખવા કરતાં પ્રથમથીજ કદરવાળો નહીં કરવો, એજ હીક છે. તેમ, અજ્ઞાનરૂપ મેજ ચઢાવે તેને જ્ઞાનથી ઘોષ નાંખવા કરતાં પહેલેથીજ અજ્ઞાન મેજ ચઢવા નહીં દેવો, એજ હીક છે. એવો પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે, —સત્યની પ્રયત્નતા અજ્ઞાન વડેજ સમગ્નય છે. જેમ છબી કેવળ સ્વેત અથવા કાળા રંગથી ચીનરે તો નહીં દેખાય Shad and light અંધકાર અને પ્રકાશ બેહુ જોઈએ. ત્યારેજ વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય. અજ્ઞાન નહીં હોતે તો જ્ઞાનની કીમત અંકાતે નહીં. ચાંદી તાંત્ર કલઈ લોટું વગેરે હલકી ધાતુ નહીં હોતે તો સુવર્ણની કીમત એટલી મોટી અંકાતે નહીં. જલદી જલદી સેહેજમાં પ્રાપ્ત થાય તેની કીમત-ખ્યાનમાં આવે નહીં. જેમ વધારે પ્રયત્નથી મેળવાય છે તેમ તેની કીમત (મહત્વ) વધારે સમગ્નય તેનું સંરક્ષણ કરાય છે. તેમ, મોક્ષ-આત્મા-જ્ઞાનનું સાત્રાજ્ય છે તેનું સંરક્ષણ કરવા માટે અજ્ઞાનરૂપ કિલ્લો છે. કિલ્લાના દરવાજા ઉપર મોટા અણીદાર ખીલા હોય છે, કે જેથી કિલ્લામાં રહી લડ

નાર રાજનું રક્ષણ (બચાવ) થાય છે. રાજનું રક્ષણ કરવા અજ્ઞાન કિલ્લો આત્માએ ખાધો. તેનો માલીક અહંકાર થઇ પડ્યો. તે કિલ્લારૂપ આ શરીર છે, તે માફ અથવા હુજી, એમ કરીને શરીર કિલ્લાને અહંકારે પોતાની માલિકાનો માની લાધો. હવે તેને મારી હાલે ત્યારે વિનય મળે. પાંચ વિષયોરૂપ ખીત્રા દરવાજા ઉપર ઢોકલા છે. દરવાજાને તોડવો છે એટલે અહંકારની સત્તા ભાંગી નાખવી છે. ખીલાવાળો મજબુત દરવાજા તોડવા જમરેદસ્ત પ્રાણીઓ જોઇએ, તેવો હાથી છે તે જો માથું મારે તો દરવાજા તુટે, તેથી તેને આગળ કરે, પણ ખીલા છે તે અંકુશ નેવા છે તે લાગે તો એસી નય—ધોવાઇ નય. તેથી દરવાજા અને હાથીની વચમાં ઊંટ ઉભું કીધું. કેમકે તે ઉંચું છે હાથીનાં માથાંનો ધક્કો ઉટને લાગીને ઉંટનો ધક્કો દરવાજાને લાગે તો બેવડું બળ વતમવાથી તુટી શકે, અને વાંધો વિધન નહીં નડે. અહં અને મમરૂપ (દરવાજાનાં) બેદાર બાંધ કરી અંહકાર અંદર રહી ગયો, અને છાત્ર બદાર રહી ગયું, ડા છે તે ડા હાથીને આકારે છે, તે હાથી દરવાજા તોડી શકતો નથી, કેમ ? ખીલા નડે છે. અથોન એકાગ્રનાથી જપ સંયમ થવા દેતા નથી; તેથી જો સથી માથું મારી શકતો નથી, જો થયાર્થ સ્વબળથી માથું મારે તો અહં મમત્વનાં કપાટ ઉઘડી નય. પાંચદશીકારે કહ્યું છે કે, દૈર્ઘ્ય પ્રણવમુચ્ચાર્ય મનોરાજ્યં વિજિયતે ॥ મોટાથી ઢૂં ॥ બચાર કયાં કરવાથી મનોરાજ્ય છતાય છે ત્યારે ઉપાય રચ્યા કે હાથીની આગળ ઉંટને ઉભું રાખ્યું તત્પદ બેદાર રહ્યું. વચમાં તંબવડ ઉંભું કીધું તેને ડા (હાથીરૂપ) માથું મારે તે બેવડા ધક્કાના બળથી દ્વાર ભાંગીને ખુલી નય છે. માયારૂપ વચમાં કલ્પણું ઉંટ છે. તે માયા કૃત્રી છે કે, દૈર્ઘ્ય જોવા ગળમથી મમ માયા દુરત્યયા મામેવયે પ્રપચંતે માયામેતાં તરાંતિતે ॥ એવો દુસ્તર માયા છતાં જો મારે શર્ણુ થાય છે તેજ તે માયાને તરી નય છે. એ રીતે દેહમાંનું અહંમત્વ તોડી, અભિમાનને પકડી કેદ કરી દે છે.

જેટલો પ્રયત્ન તે પ્રમાણમાં કીમત. કોઇ ઉદાર મહાશય એકદમ કોઇને ચિંતામણિ આપે, તો તેને શંકા થશે કે, જો એ ચિંતામણી હાલ તો મને શા માટે આપે, પોતે કેમ ન રાખે, વગેરે.

એક દરિદ્રી બ્રાહ્મણે સમુદ્રપર આવી નપ કરી સમુદ્ર પાસે એકે શંખલી મેળવી. તેમાંથી રોજ સવાવાલ સુતું ઝરે. તે ત્યાંજ પુંડા કરી બીજો દહાડે ઝરેલું તેસવાવાલ સુતું લીધું તે ચાર ફોજે જોયું. ફગલોક પ્રપંચથા સમજી તે બ્રાહ્મણે પોતાને ઘેર લઇ ગયા રાત્રે શંખલી લઇ લીધી અને

તેને બદલે બીજી ગોઠવી. ઘેર જમ પૂર્ણ કરી જીવે તો કાંઈ ન બચ્યું. સમજ્યો કે ઠગાયા. પાછો આવી તપ કર્યું. સમુદ્ર કહે શા માટે સતાવ્યા કરે છે, હવે તેવી શંખલી નથી, આ શંખ આપું છું તેને કહે જે કે કેમ શંખ લાખ. ત્યારે શંખ કહેશે કે લે સવાલાખ એ સાંભળી ઠગ એ શંખ પાછો લઈ લેશે અને શંખલી પાછી મળશે. તરત ઠગને ત્યાં ગયો. સવારે પુર્ણ કરી શંખને કહેતાં બોલ્યો કે, લે સવા લાખ. તે સાંભળી ઠગે બહુ હરખાઈને રાત્રે શંખલી હતી તે પાછી મુકીને શંખ લઈ લીધો. બહુજી તે જોયું અને પોટલી લઈ રસ્તે પડી ગયો. ખીજે દહાડે ઠગે શંખને પુછ કહેતાં શંખે કહ્યું કે, લે સવાલાખ. ઠગ કહે લાવને ક્યાં છે ? ત્યારે શંખ કહે છે નકે;—

શૃંગલી કાંચનં દઘાત્ બહં શંસલપોદકં ॥

વદામિ બહુ વાવયાનિ નદદામિ કપાર્દિકા ॥

અર્થાત, શંખલી સુવર્ણ આપે છે, હું તો લપોડકશંખ છું તે બહુ વાક્યો બોલું ખરો, પણ કોઈ પણ આપું નહીં. એમ સાધન સાધ્યા પછી શ્રમ વેડીને જે વસ્તુ મળે તો તેની કીંમત વધારે મનાય છે.

બેઠ માનવું મૂળ અજ્ઞાન છે, તેના યોગે જીવ ઇશ્વર બેઠ છે. ઘટાકાશ અને મહાકાશમાં (અથવા મહદાકાશમાં) બેઠ નથી તેમ જીવ ઇશ્વરમાં બેઠ નથી; ઘટની અપેક્ષાએ ઘટાકાશ નામ, અને ઘટની ઉપેક્ષા એ મહદાકાશજ છે. ઘટ ઘટલે અંતઃકરણ-શરીરરૂપ ઉપાધિ છે તેના યોગે બેઠ કલ્પે છે. અનેક વ્યક્તિઓમાં જુદી જુદી વાસના છે, તેથી તે પ્રમાણે બેઠ છે,

રામ નામ સગકો કહે, ઠગ ઠાકુર ચૈાર ચૌર;

જો રામસેં કુપ્રહ્લાદ તરે, ચૌ રામ હેં ચૌર.

એક અધિકારી શિષ્યે ગુરૂ પાસે જમ કહ્યું. કે, કોઈ પણ જાણતું ન હોય એવા મંત્ર મને આપો. ગુરૂએ તેની જિજ્ઞાસા જોઈને સવારે બપોરે સાંજે રાત્રે એમ અમુક અમુક વખતે તેને બોલાવ્યા કીધો. દરેક વખતે કોઈ કોઈપણ ખેડેલું હોય તેથી તે જોઈ પાછો જતો પણ ટુકમ પ્રમાણે વખતસર હાજર થતો. તેથી તેને જંગલમાં લઈ ગયા ત્યાં એક ગુફામાં લઈ જઈ બેઠા મંત્ર આપ્યો, રાંમ; અને કહ્યું કે રાજ જપ કરજે તને ફળશે. આઠેક દીવસ તો જુખ જપ કરીશો. પછી પરાણું આવેલા તેને વિદાય કરવા પાઠરે ગયો ત્યાં બે બરવાદ જતા હતા તે જુદા પડતાં બોલી ઉઠ્યા કે બાઈ રામ રામ, રામરામ. પેલો શિષ્યતો અમક્યો. સંશય પડ્યો કે

મારો મંત્ર આ ભરવાડ કયાંથી ગયો. ઘેર જતાં મુકદ્દુ મળ્યું તેની સાથેના લોકોને પણ રામ રામ સત્ય હૈ એમ બોલતા સાંભળી ગુરૂ પાસે દોડ્યો અને કહ્યું કે એ મંત્રને તો બહુ લોક બોલ્યો હશે. ગુરૂ કહે ભાઈ તને મંત્ર આપ્યો છે તે કોઈ નથી બોલ્યો. એ રોતે ગુરૂએ ભાર દબ દબને કહ્યું. શિષ્યને સમજ પાડવા એક ચેમકતી ચીજ ઝોળીમાંથી કાઢી આપી કહ્યું કે ચાર શેર ભાજી લાવ, તે ચીજ લેઈને ગયો. ભાજીવાળા પરતાગી બાએ તે જોઈ એક પમ્પસો કીમત કરી. ભાજી તો પઈસાની ત્રણશેર છે. તેથી સુખડીઆની દુકાને મોકલ્યો તેણે એક રૂપિયા કીમત કરી ચાર શેર મીઠાઈ આપવા માડી, કેમ કે તેણે સ્ટ્રિક્ટનો કડકો માન્યો. ત્રણચાર હીરા છે એમ કહીને ચોકસીને ત્યાંથી રૂ ૧૦ લાવવા મોકલ્યો. ચોકસી રૂ ૯ આપવા તમચાર થયો. શિષ્યે જોયું કે આ શું? ચાર શેર ભાજી ન આપી તેના રૂપિયા નવ આપે છે, વસ્તુ તે છે, મારા હાથમાંજ છે. પછી રૂ ૧૦૦ કીમત કહેજે, એમ કહી ઝવેરીને ત્યાં મોકલ્યો તે રૂપિયા ૯૦ આપવા લાગ્યો. પછી મુંબઈ મોકલ્યો ત્યાં ઘરડા મોટા ઝવેરી પાસે ગયો. શેડે રાખ્યો. દસહજાર માગ્યા. ઝવેરીનો પુત્ર રાત્રે આવ્યો તેણે જોયું. તે તત્ત્વ જ્ઞાની અને ઝવેરી હતો. તેણે આપને કહ્યું કે કિંમત તો લાખ છે તેથી દસહજાર માગે તો આપીજ દો. આપ કહે, આપણે પંચ કરીએ. પુત્ર કહે ના-પિતાજી હું હાં કે તમે હારો, તો પણ તે હુંજ હાર્યો કહેવાઈ. પિતાજી એની કિંમત લક્ષ્મી તો શું પણ કરોડો જાની છે. ગુરૂને પત્ર લખી પુછાવ્યું ગુરૂએ જવાબ લખ્યો કે, આપવાનો નથી, પ્રકત કિંમત કરાવી પાછા લાવજે. ઝવેરીના પુત્રે જવાબ લખ્યો કે, કિંમત લખી શકાય તેવી નથી, કહી શકાય એવી છે, માટે મુંબઈ આવો. ગુરૂ જાતે આવ્યા કિંમત પુછી. શેડ કહે પુર્ણિમાએ કહીશ. પ્રેમથી ખુબ બરદાસ સેવા કરતા રહી ગુરૂને રાખ્યા. પુનેમને હાડે ઝવેરી તે આપ દીકરો તથા ગુરૂ શિષ્ય અગાસીમાં ચાંદનીમાં બેઠા. ત્યાં પેલો ચંદ્રકાંત મળ્યું મુક્યો. ચાંદનીમાં ચંદ્ર કીરણોના યોગે બિંદુઓ છુટતાં બતાવ્યાં. જેટલાં કીરણો તેટલા કરોડ રૂપિયાની કિંમત છે, એમ કહ્યું તે સાંભળી શિષ્ય તો સજડજ-સડકજ-સ્તબ્ધ બની ગયો !! અરેરેરે ! આ એકજ વસ્તુ જેની ભાજી નમળી તેનીજ કિંમત કરોડ-અબજ-પરાર્ધ-અમૂલ્ય !! તેમ, કેટલાંક મનુષ્યો કાછીઆ જેવાં છે, કેટલાંક કોઈજ જેવાં, થોડાં ઘણાં ચોકસી જેવાં, કોઈ કોઈ ઝવેરી જેવાં છે, પણ કોઈકજ-જવદલેજ સાચા પરીક્ષક સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિવાળો ઝવેરી હોય છે. તે શિવાયના બધા જોઈએ તેવા આત્મભ્રમ આપી શકતા નથી. બધા

નફા-ફાયદો શોધે છે. તે બધા નફા શોધે ત્યાં સુધી પરમાત્માને ઝોળખી શકતા નથી. કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેષુકદાચન ॥ કર્મ-કર્તવ્ય કર્યા જુવું, એજ આપણું કામ છે. ક્ષણની આશા કદી ન રાખવી. આપણો એજ અધિકાર છે કે, કર્મ (કર્તવ્ય) કરવું. જાલે તેમાં નફા થાય કે ન થાય, તે જોવાની જરૂર નથી. શુભ અશુભ ગમે તે ક્ષણ જાલે થાય. કર્તવ્ય કરે તો કીમત ધ્યાનમાં આવે.

વાસના યોગે અંતઃકરણ બિન્નભિન્ન છે, તેથીજ ઇશ્વરની કીમત જુદી જુદી સમજે છે. અધિકારી સમજે છે કે પ્રાણ જતા હોય તો પણ જવા દઇને-શિરને સાટે પણ તત્વ મેળવવું. તત્ત્વ જ્ઞાન થયેથી ઉપાધિકૃત બેદ વિલાસ જાય છે. તે કેવે પ્રકારે બેદ નાશ થાય છે તે કહે છે.-આરો પિત દેહરૂપ ઉપાધિ બેદનો નિરાસ (નાશ) કરવાને તત્ત્વમાસિ સ્વરૂપ સમજાવે છે. સોડયંપુરુષઃ (જે પુરૂષ રાગન હતા) તેજ આ (સાધુ રૂપે દેખાય છે તે) પુરૂષ છે. રાગ અને સાધુ, એવી એ ઉપાધિનો બાધ કરતાં પુરૂષ માત્ર, તે એકજ, એજ છે તેમ, અલ્પજ્ઞ (અવિદ્યા ઉપાધિ) અને સર્વજ્ઞ (માયા ઉપાધિ) એ (જીવ ઇશ્વરની) અલ્પ અને સર્વ (અવિદ્યા અને માયા) ઉપાધિ બાધ કરતાં ચેતન એકજ અબેદ સિદ્ધ છે.

હૃદય (પ્રણવ) ને ઉપલી અરણી કરવી, અને અંતઃકરણને નીચેની અરણી કરીને મંથન કરવાથી જ્ઞાનરૂપ વિશેષ અગ્નિ પ્રકટીને સજાગવી મુકે છે, જ્ઞ સાત્વિક છે અને અંતઃકર્ણ પણ સત્વગુણનું કાર્ય છે, તેથી બેનું ધર્ષણ-મંથન થઇ શકે છે, ઉપર મુકી ધર્ષણ કરો, પણ વજન નહીં મુકો તો કામ થતું નથી, વજન મુકો તે સાથે ક્રિયા-ચલન ક્રિયા-મંથન ધર્ષણનું કામ ચાલ્યા કરવું જોઇએ. એટલે, વ્યવહારના વિચારોને ખસેડી નાખી અગર આવે તો ખસેડી નાખતા જમ્મને ચિત્તની એકાગ્રતા રાખવી એ ક્રિયા થતી રહેવી જોઇએ. એજ પ્રકાર-ધ્યાનમાં, જપમાં, પાઠમાં, પણ સમજાવો. એકાગ્રતા કરવા રૂપ મંથન કરવુંજ પડે છે, વજન મુકીને બેસી રહેવાનું નથી.

માળા ફેરવીએ છીએ તે ઉલટી ફેરવાય છે, તેમાં પ્રાચીન રૂપિ મુનિનો ગુપ્ત બેદ-હેતુ એજ સૂચવે છે કે, સામે જગત તરફ તો બહુ ફર્યો, હવે અંતરમાં-ઉલટો-પાછો ફર, અને જગતને જોવું છોડીને આત્મ તત્ત્વને જો; અર્થાત્ માળા કહે છે કે, મને શું ફેરવ્યા કરે છે, તું પોતે ફરી બેસ, કે, થયું. સૌજતની અસર લાગે છે. જીવો, સમુદ્ર મંથનથી લક્ષ્મી

નિકળી. તેને મંથનનો વેગ લાગેલો તેની અસર હજી ગમી નથી, લભ્યાજ કરે છે. એક રૂપીઓ અહીંથી તહીં ગયો અને ત્યાંથી ક્યાંય બીજો, એમ ચક્રમાં લભ્યા કરે છે. શરીરમાં ગળપણ છે એમ ધારીને તે લેવા કાઢોહુમાં પીલી નાખી. તેથી બહાર નીકળ્યું તેને રસ કલ્પો, પણ ગળપણ તો હાથ ન આવ્યું. રસને ઉકાળી ઉકાળી થાક્યા ત્યારે ગોગ, ખાંડ, શાકર એ નામ કલ્પાં; પણ તવરૂપ ગળપણ તો પડેજ-છુપુંજ રહે છે. તેમ, તત્પદ-ધૃત્વરત્વથીજ-વિશ્વ પૂર્ણ છે, પણ જીવું પાડવા મથે છે તો પડે રહે છે, ગુપ્ત રહી હાથ આવતું-પકડાતું નથી. એજ માયા. એક પ્રપંચરૂપ વિસ્તારરૂપ ઉપાર્જિરૂપ ધૃત્વર છે તેથી માયા ઉપદ્રિત કહેવાય છે. જે કાંઈ પાતાની મેજે-પોતાથીજ દૂર કરી શકાય તેને ઉપાધિ કહે છે. વિશિષ્ટ, એટલે, વિશેષણવાળો. આંખ કાઢી નાંખીને નહીં ચલાય- તે નહીં હોય તો કાર્ય ન થાય. ઉપાધિ તો ગમે ત્યારે કાઢી મુકાય છે. વિશેષણ ડાઘ કાઢો નહિં ત્યાં મુખી વસ્તુ સિદ્ધિ ન થાય. બે દીરા છે તેમાં એક શુદ્ધ છે અને બીજો પણ તેવોજ છે, પણ સંદેજ કંઈ ડાઘ-એજ છે તેથી ઝવેરી તે જોઈ કહે છે કે, જે આ દીરામાં આ જરા ડાઘ ન હોય તો બેહુ એક સરખાજ છે. અહં કરોમિ, એજ ડાઘ-ખામી-એજ છે, એ વાસના લાગ-વાથી સમત્વ જઈ વિપ્રમતા આવી. તત્પદ વાચ્ય ધૃત્વરને ઉપાધિ છે, તત્પદ વાચ્ય જીવને વિશેષણ (કલંક) છે; તે વાસના છોડી દે, તો જ્ઞાન રૂપજ છે, પરંતુ, વ્રક્ષવસ્થા આવે છે અને અંગ ગલિત થાય છે, પળીઆં આવે છે, દાંત જાય છે. તોપણ વાસના ડાઘ જતો નથી. પંચ મથે છે ત્યાં જોવા જાય છે. કાંઈ પુછે છે તેને કહે છે કે પંચમાં જરા જોઈએ તો ખરા, કેવા રંગ હોઈ છે. એ રીતે લોકેષણ-વાસના છુટતી નથી.

પ્રયત્નમાં પણ ભેદ છે. કચેરીમાં કારકુન બેઠો છે, તે લુગડાં કાઢી પંખો ખાય છે; દીલે પરસેવો થાય છે. અને તેજ બપોરની વખતે ખેડુત મણ્ણુ હોળ લઈ ખેતરમાં કામ કરે છે તેને પણ પરસેવો થાય છે, બેહુને પરસેવો થાય છે તે સરખો છે, પણ એકનું માનસ પ્રયત્ન છે, અને બીજા (ખેડુત)નું શારીરિક પ્રયત્ન છે.

એક શિષ્યે બહુ આતુરતામાં આવી યુર પાસે જઈ કહ્યું કે, મહારાજ! મને માયા બતાવો; હું તેને માથે ચઢી બેસું. યુર કહે, ભાઈ! પણ તું તે માયાને ઓળખે છે? ત્યારે જરા થડો પડ્યો. એક સ્ત્રી તત્ત્વાત્ની હતી તે માથે ધડો મુકી પાણી ભરવા જતી હતી. યુરએ તે જોઈને પેલાને કહ્યું

કે, બન-પેલી આવે છે તેને પુછ. દોડ્યો અને પુછ્યું કે, બાઈ ! તમે તો ચેતન છો, અને આ ઘટો તો જડ છે, છતાં તમે ચેતનને માથે શી રીતે ચઢી બેઠો ? બાઈ ઘણી ચતુર હતી તે સમજી ગઈ કે ગુરૂએ સમાધાન માટે મારી પાસે મોકલ્યો છે. તે બેલી કે, બાઈ ! હમણાંજ એ ઘડાએ મારા કાનમાં કહ્યું તે તમે નહિ સાંભળ્યું ? ! એ ઘડો કહે છે કે, માથે ચઢી બેસવું તો બહુજ સહેલું છે, પણ કોદાળા ચાંચવાના, પ્રહાર, લાત, મુઠ્ઠા, ટપલા, તાપ, ટકોરા, બહુ બહુ સહન કરીશ ત્યારે જાનિ માથે ચઢી બેઠો. દરેકમાં કૃતિતો છેજ. પ્રથમ તો મોટી બોદવામાં ચાંચવાના પ્રહાર પડ્યા (સંસાર ઠોકર-માયાનો માર ખાધો) તેમ સંસારના માધિક વૈભવથી વૈરાગ્ય થતાં જગી ઉઠે અને વિચાર આવવા માટે, કે તેજ વખતે પ્રહાર શરૂ થાય. અર્થાત્, વર્ણશ્રમ ધર્મ પાળવા, સંધ્યા સ્નાન જપ તપ વગેરે કરવાનું શરૂ થાય. પછી ગર્વે બેસવું પડે છે (મોટી બોદી ગર્વે કાંઈ ઉપર જરીને કુંભાર લાવે છે તે.) તેમ, જે ધર્મ ક્રીયા, સેવા પૂજા જપ તપ કરતો હોય એવામાં કંઈ શુભાશુભ પ્રસંગ આવી પડે તો તે પડતું મુકીને ત્યાં જવું પડે; પુરૂં કરીને જ્યે તો ન્યાતીલા લોક મસ્કરી કરે તે રૂપ ફળેતી એજ ગર્વે બેસવું પડે છે. પછી કુંભાર તે મુત્તિકામાં પાણી નાખી ચુંદે છે, લાતોનો પ્રહાર કરે છે, તેમ, ગુરૂને ઘેર જાય છે ત્યાં ગુરૂ તેનામાં ભકિતરસ-પાણી રેડીને, સાધનો બતાવી ચુંદી છુંદી વૈરાગ્યનાં વચનરૂપ લાતો લગાવે છે. પછી ઘટ (ઘડો) ઘડે છે, (ઘટ-હૃદય, અને ઘડે છે, એટલે શુદ્ધ કરે છે.) ખત્ર લોકની ભકિત કેવી છે કે, આરંભ ગુર્ખાં દ્વયિણી ક્રમેણ આરંભમાં મોટી ભકિત વિશાળ લાંબી દેખાડે તે ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. અને સજ્જનની ભકિત કેવી છે કે આરંભમાં અલ્પ પછા ધીમે ધીમે વધી જાય છે તે વિશાળ બને છે. ગુરૂપદ સઉને ગમે છે, પરંતુ વહુ થઈ ન હોય તે સામુ શું થશે ! તેમ, દાસ બની ગુરૂ સેવા કરશે તો તે ગુરૂ પણ થઈ શકશે. સાયંકાળની છાયાં જેમ વધતી જાય છે તેમ સુરની ભકિત વધતી જાય છે. પછી તે ઘટને ટપલાંથી ટીપે છે. અર્થાત્ તેમ, -પ્રથમ તો હજારો મનુષ્યની મંડળી બેળો (કથા પ્રસંગે) ગુરૂ જનરલ ઉપદેશ એટલે સમષ્ટિ બોધ કરતા હતા. તે હવે વ્યષ્ટિ બોધ કરે છે, એટલે ખાસ તેના ઉપર દક્ષ આપી ટપલું લખને ટપાલવા (ટીપવા) માટે છે. કુંભાર ટપેરે છે તે અંદરથી પથર રાખીને ટપેરે છે. તેમગુરૂ છે તે આત્મા સમાન તેને ગણે છે તે રૂપી પથરો (કૃપા-દયા-પ્રેમરૂપ) અંતરમાં રાખીને ટપેરે છે; એટલે જુદા કરે છે તો ટકોરો મારે છે. સાધન સંપન્ન અધિકારી (ચાટ

દાર-સુશોભિત) બનાવવા ચિત્તવૃત્તિનો ઘાટ ટીપાટીપોને (સમગ્રવી ધમકાવીને) યોગ્ય બનાવે છે, પછી ધરાને પકવવાને અગ્નિમાં નાખે છે. તેમ ગુરૂ તેને જ્ઞાનાગ્નિમાં નાખે છે. તે પ્રેમ પાવક-સર્વ કાષ્ઠ મારે આત્મા છે એવા જ્ઞાન અગ્નિમાં બળી ગયો કે પાકો થાય છે. પણ તેમાં કેટલાક ધડા ભાંગે છે, પુટે છે, કાણુ થાય છે, ને કેટલાક અખંડ રહે છે. અતે થોડાક નીકળે છે. મનુષ્યાણાં સહસ્ત્રેષુ એટલું બધું કष्ट વેદ્યું. બળીને પણ અખંડ રહ્યો (બેદ ભાવ નહીં ડીધો.) ત્યારે આ હું સુંદરીના શિરપર ચઢ્યો છું.

ગરૂડ પુરાણમાં કહ્યું છે કે, મરનારની પાછળ રડતું નહીં. પરંતુ ‘રડીશું’ નહીં તો લોકો ટીકા કરશે.” એવા ભયંથી રડે છે. સંખ્યાવંદન, વૈશ્વદેવ, માત પિતા, ગુરૂ, અતિથી, ઇશ્વર, સંત, વૃદ્ધની પૂજા, વગેરે કર્તવ્ય કરવાનું શાસ્ત્ર પ્રયોધિ છે અને લોકમાં પણ ઉપયોગી તથા હિતસાધક છે, છતાં લોક લાજથી ડરીને કરતા નથી. એવી જે લોકપણા વગેરે પુત્રેપણા ધનેપણા છે તે તમ્ભવી જોમ્ભએ, તો ધર્મનું પાલન થાય, ત્યારેજ વડાની માફક પરિપકવ બનીને માયાને મથે ચઢી એસે, અને ત્યારેજ ઇશ્વરની ઉપાધિ જે આદર્ય વિશ્વ છે તે કેવી રીતે અને શું છે તે સમગ્રવ. ક્યારે ? વાસનારૂપ ડધ-એજ જાય ત્યારે. ઉપાધિ થાય ત્યારે તેનો સાક્ષી-અસંગ ઇશ્વર, અને વિશિષ્ટ થતાં જીવ-સંગી-કર્તા બોકતા છે. ઉપાધિનો બાધ કરતાં બે હીરા એકજ છે. તત્ત્વ અને ત્વં બે શાથી થયા ? એકજ દોરડી પકી છે તે આપણે જોમ્ભને, વચમાં “આ (દરું)” ઉમેરી “સર્વ” કહીએ છીએ. એમ બ્રાંતિથી દ્વૈત (બે) માનીએ છીએ.

નામદેવને પ્રભુ દરશન આપતા તેથી તેના મિત્રે કહ્યું કે, ભાઈ મને તો પ્રભુના દરશન કરાવ. નામદેવે પ્રભુ (વિકૃત)ને પુછ્યું ત્યારે કહ્યું કે, એ અધિકારી નથી તેથી મને ઓળખશે નહીં, છતાં ઠીક છે, કહેજે કે, કાલે સવારમાં પ્રથમજ જે તને મળે તેને નમસ્કાર કરજે. તે પ્રભાણે ભકતે તેને કહ્યું તેથી તે સવારમાં નિકળ્યો. પ્રથમજ ભંગીરૂપે પ્રભુ આવે છે તેને જોષ વિચાર્યું કે, શું પ્રભુ તે એવા હોય કે ! તેથી નમ્યો નહિ. વળી પાછો ભકતને વળગ્યો, ને કહ્યું કે હવે નહીં ઓળખીશ. વળી પ્રભુને વિનવ્યા, તેથી બીજે દહાડે માછી બનીને જાળ વગેરે આંધે નાખી કાઢ્યાં મચ્છ દરડતો આવે છે. તે જોષ પાછું તિરસ્કાર ઉપજ્યો, તે એવા કે જાણે હમણાં જોડો મારશે, પછી એમાં પણ છંદરાપણો જાણ્યું ત્યારે તો નામ દેવને સાથે રાખવા દરાવ્યું. પ્રભુએ નામદેવને કહ્યું કે, આવીશ પણ તું જે

મારા માનું આંગળી ખતાવશે તો અદ્રશ્ય થઇ જઇશ. ખરું છે, જે પ્રભુ દેશકાળ પરિચ્છેદ રહિત છે તેને કાણ ખતાવી શકે?! કાઇ નહિ. બપોરે પ્રભુ નામદેવ પાસે ગયા. સાથે એક ખેડુત છે, પ્રભુ પોતે રાંચા જેવા બની ઉભા રહી નામદેવને કહે છે કે, નામા! આ કેંસ ટાંગી આપ, હું તારી છાપરી ચાલું છું. તે પ્રમાણે પ્રભુ છાપરી ચાળે છે તે વખતે નામ દેવે લજ્જન ગાયું કે,

“જેણે દ્રૌપદીની લજ્જન રાખી, તે આ, તે આ, તે આ;”

“જેણે પ્રદલાદનું પાલણુ કીધું તે આ, તે આ, તે આ;”

કેમકે આંગળી તો ખતાવી શકાય નહીં, ખતાવે તો ગુપ્ત થઇ જાય. તેથી (તે આ તે આ,) એમ ઇશારો કરી ગાયું. એજ રીતે તત્ત્વમાસિનો ઇશારો (તત્ત્વ) સમજી જવો. પેલો મિત્ર બોલી ઉઠ્યો કે, હવે ઇશ્વર ખતાવને. લજ્જનનો લવારો ત્હારો રહેવા દેને. મુકને હવે તારી લજ્જનલવારી. નામદેવ વિચારે છે કે, અહાહા! અંધા આગળ આરસી, ને બેઠું. આગળ નાદ જેવું છે. ખરું છે કે, એ અધિકારી નથી. તોપણ કહે છે કે, અરે બાપરે! (આ) “છાપરી ચાળે આ તે, આ તે, આ તે.”

એ રીતે ઉપાધિનો બાધ કરી તત્ત્વમાસિની ઐક્યતા સમજવી. સર્વ જ્ઞતા, સખજતા, માયા, વગેરેરૂપ ઉપાધિનો કાળ, અને આ નાનું વ્યક્તિ શરીર, અદ્યજ્ઞતા, અવિદ્યા, વગેરેરૂપ ઉપાધિનો કાળ, એ બેનો બાધ કરતાં ચેતનતત્ત્વ (જ્ઞાન)ની ઐક્યતા જોવી.

સાત વહેંતના સર્વ જાણુ, કિંમત અક્ષલ પુણ્ય;

સરખા કાળળ હુંડિના, આંક પ્રમાણે સુધ્ય.

બધાં માણસ સાત વહેંતનાં છે, પણ બુદ્ધિ પ્રમાણે તેની કિંમત છે હુંડીના અને નોટના તથા લોનના કાળળ બધા સરખા છે, પરંતુ રૂ. પુનિ ૧૦૫ની ૫૦)ની ૧૦૦, ૧૦૦૦, કે લાખ કરોડ વગેરેની જેટલો આંક તેમાં લખ્યો હોય તેટલું મૂલ્ય મળે છે.

એક રોગની ૧૦૦ દવા જાણે તે વૈદરાજ કહેવાય. તેમ, એક શંકાનું ૧૦૦ રીતે અર્થાત્ અનેક પ્રકારે સમાધાન આપે તે શ્રાત્રિય કહેવાય. તે અદ્વૈતિય હોય ત્યારે સદગુરૂ પદ્ધિ મળે છે. એવા સદગુરૂ વૈદ રક્ષણ કરે તેના ઉપર કાળની સત્તા નથી. તે આત્મા અજરામર થાય છે. ભવરોગના વદ્દરાજ સદગુરૂજ છે.

જીવ છે તે મુશ્વરજ છે, તે લાગ ત્યાગ લક્ષણથી જાણવું. તે સમષ્ટિ દેશકાળ (સર્વજ્ઞ, મામા વગેરે વાળો) અને આ વ્યષ્ટિ દેશકાળ (અલ્પજ્ઞ, અવિદ્યા, વગેરેવાળો) છે એમ બેહુ દેશકાળ બાદ કરતાં લક્ષ્યાર્થ તત્વની એકતા સમજાય છે. તે તત્વ કેવું છે કે, જે અણાં રણીયાન્ મહતોમહીયાન્ ॥ નાનાથી નાનુ અને મોટાથી મોટું છે. એકાગ્રતાવાળોજ એ લક્ષ સમજી શકે છે. રૂઝી કાંતવાની ક્રિયા જુવો. ચપટીમાં રૂઝી પકડે છે તે ચપટીમાંજ કરામત છે. એવી રીતે પકડે છે કે, એક સરખોજ તાર આવે છે. તેમ જ્ઞાન નિષ્ઠા છે તે ચપટી છે. અંગુઠો અને તર્જની બે આંગળીથી ચપટીમાં પકડે છે. અર્થાત્ અદ્વૈત અને દ્વૈતનું બે જ્ઞાન હાથ એકજ અને અંગુલિ બે, ની એકતારૂપ ચપટી છે. તે અદ્વૈત અને દ્વૈતની તોડ જોડ કરતાં આવડે તો પિંડ બ્રહ્માંડની એકતા કરતાં સમજાય છે. હૃદયમાં પાંચ છિદ્ર (કાણાં) છે. તેમા આકાશ છે તેને દહરાકાશ કહે છે, તે ઉપરથી લક્ષ પાંચાડવાનું છે. જેટલું બ્રહ્માંડમાં તેટલુંજ હૃદયમાં છે. તે પિંડ બ્રહ્માંડને સુરત નુરત કહે છે. નટની દ્રષ્ટિ દોરમાંથી બહાર હોતી નથી. એવી શુદ્ધિ થાય ત્યારે (એકાગ્રતાથી) તત્ત્વમસિનો તાર એક્ય થાય છે. તે નટ કાંઇ અભિમાન કરતો નથી, કે હું દોરકાંપર કેવો ચાલું છું, તેમજ લોકો પણ મને તેવી વાતો કરે છે તે ઉપર પણ લક્ષ આપતો નથી. જે તેમાં લક્ષ આપવા જાય, અને પોતાનો લક્ષ ચુકે તો નીચેજ પડે. લોક વાધ (મેલક ટોળાં)નો શો અભિપ્રાય છે તે જાણવા ગયો કે પડ્યો.

માયાનું—દેવીનું વાહન વાધ છે તેથી વ્યાધેશ્વરી કહેવાય છે. અર્થાત્ લોકલાજરૂપ વાધ ઉપર બેસી છે. માતા છે તેણે બાળકનું હિત કરવુંજ ધારીને નીચે વાધ જતાબ્ધો. અર્થાત્ લોકલાજરૂપી નહીં હરે તોજ પાલન કરે છે. લોકલાજ મુકે તે વાધની સામે થાય.

નરપદ અને નિરપદ, બે સરખા છે, પણ થોડો ફેર છે. નરપદ એટલે જે કાંઈને ગાંઠતો નથી, કરવાનો હોય તેજ કરે છે, પણ સ્વાર્થ પરાયણ હોય છે. નિરપદ એટલે બે પરવાઈથી કાંઈને ગાંઠતો-ગણુકારતો નથી, યોગ્ય લાગે તેજ કરે છે, પણ પરાયકાર સાથે છે. આટલોજ ભેદ બેમાં છે એવા નિરપદને અભિમાન નથી થતું, તેની વૃત્તિ સ્વરૂપમાંજ આત્મમય-આમરત રહે છે. અભિમાન ક્યારે જતું રહે છે ? સાકરને જળમાં નાખી તેને ગળી-પિંગળી જવા દેશે ત્યારે સાકરનો ગાંઠડો નહીં દેખાશે. સાકર નાખી નરતજ તે પાણી પીશે તો મળ્યું લાગવાનું નથી, કેમકે સાકર આંગળી નથી, પણ પિંગળી ગયા પછી પીવાથી, ગળપણ એક રસ મળી

જવાને લીધે, ગળ્યું લાગશે. તેમ, જીવત્વ-અભિમાનરૂપ સાકર પરમાત્મરૂપ જળમાં નાંખી દે, અને તરત સ્વાદ કાઢવા જાય તો (હજી સાંકરનો ગાંગ-ડોળ હોવાથી-જીવત્વ ભાવ કાયમ હોવાથી) પાણીમાં ગળપણ પ્રસર્યું નથી. તેમ અભિમાન ગળી ગયું નથી તેથી તે પ્રભુરૂપ જળમાં પડી રહે તો મુખ આવતું નથી. પણ ઉતાવળ ન કરે, અને ગળી જવા દે, તો ગળ્યું ભાગશે-મેળ આવશે. ગિલોરી કાચમાં અંદરથી ગુલાબી લાલ લીલા પીળા સુંદર છુટા છે. તે એવા અકયત્વ પામીને રહ્યા છે કે તે કાચ ઝૂટે તોપણ જતા નથી. તે કાચને જેમ જેમ માગે-સ્વચ્છ કરે, તેમ તેમ વધારે રંગ દેખાય છે, છુટા તેમાં હાલતાજ નથી. હાથજ તે છુટાને અડકી શકતો નથી. હાથ તો તે કાચને અડકે છે. છુટા છે તે જેમ છે તેમજ રહે છે કાચ કદાપિ ભાંગી જાય અને જેટલા કટકા થાય તેટલાજ છુટાના પણ કટકા. તે માત્રરૂપજ છુટા બની રહેલા હોય છે. એવો પ્રેમ શ્રી હરી માટે હૃદયમાં જોઇએ-જરા ભેદ ન પડે. અભેદ ભાવથીજ ભક્તિનું સ્વરૂપ ખીંતે છે. જો ઇશ્વરનું ખંડન થઈ શકે તોજ તેનું થાય-અર્થાત્ તત્ત્વરૂપે અખંડ રહે છે. છુટા કાચમય થાય છે, તેમ ત્વં પદ (જીવ) તત્ત્વવદ્ (ઇશ્વર, મય થાય છે. એહુવું એક સામાનાધિકરણ છે, સ્વરૂપ અને સ્થિતી સરખાં છે.

જીવ છે તે ઇશ્વરજ છે, એમ સમજાઇ જાય, તો હળાહળ વિષ પીવાઇ જાય છે, એમ માનો. હળાહળ પીવાઇ જાય તો કંઠમાંજ રહી જાય શિવે હળાહળ પીધું તેને કંઠમાંજ રાખ્યું, કેમકે પેટમાં જાય તો પચે નહીં. તેજ રીતે તે હળાહળ રૂપ વૈરાગ્ય ગરજ જ્ઞાનીનાં ગળામાંજ રહે છે. તે બહાર નીકળે છે તેની ધારા પડે છે ત્યારે તેમાં પ્રાણીઓ તરડે છે. અર્થાત્, વૈરાગ્યના ચામકા-પ્રવાહ પડે છે તેમાં સંસારી જીવો ટિરભિમાન ઉપરામવત્ બની જાય છે. અથવા તે સહન થતા નથી તેથી ભોગ લાલસા હોવાથી તેમાંથી નહાસલાગ કરવા માંડે છે. માત્ર ઇશ્વરની કૃપાવાળો સહન કરે છે. તેને પચાવવાની વાત તો પછી.

નમસ્કાર શા માટે કરવા? નમતું, એટલે જેને નમતું છે તે જાંચા અને નમનાર નીચો. શા માટે એવો ભાવ ધરવો? ઘડો કુવામાં જઈ નમે છે ત્યારે જળ મળે છે. તે ઘડો ત્યાં નમે છે ત્યારે બોલીને-મખડીને નમે છે. જળને મંત્ર પૂર્વક નમસ્કાર કરે છે, તેમ, આપણે પણ નમતું તે મંત્ર બોલોને નમતું. મત પથોમાં જુદા જુદા નામ-મંત્ર બોલીને નમાય છે. જેમકે, સતરામ, જયશ્રીકૃષ્ણ, સીતારામ, જયરામ, નમો નારાયણાય,

સત સાહેબ, વગેરે; પરંતુ સન્યાસીને નમવું તે, ઓં નમો નારાયણાય, એમ મંત્ર બોલી નમવું જોઈએ. સન્યાસી કોઈ દીવસ આશિર્વાદ આપે નહીં. કેમકે તે કોને આપે ? જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી સર્વત્ર પોતેજ (આત્માજ) છે, બીજું કોઈ નથી, એમ તે સમજે છે. સન્યાસી તત્ત્વચિંતનમાંજ રહે છે તેથી બોલીને નમસ્કાર કરવાથી જે તેજની આપણને જરૂર છે તે, તે વખતે નિકળશે—આત્મમય દ્રષ્ટિ આપણી તરફ આવશે. આપણે તેમને ઓં નમો નારાયણાય ” મંત્ર બોલી નમસ્કાર કીધો પછી તે “નારાયણ કહેશે. એ નારાયણના ૧૩ અર્થ છે.

૧. નારા=જળ છે રહેવાનું સ્થાન (અયન) જેનું તે શોધશાથી વિખણું, નારાયણ હરિ.

૨. નારા=માયા છે અયન (સ્થાન) જેનું તે, શંકર.

૩. નારા=શવ. બુદ્ધિમાં છે નિવાસ જેનો તે (બ્રહ્મા-ચેતન)

૪. ઓં રૂપ નારાયણ સર્વત્ર વ્યાપક છે તેને નમું છું. વગેરે—અર્થો છે, એમ નમવાથી સન્યાસી સાક્ષી આપે છે કે, નારાયણ. અર્થાત્,

સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણઃ ॥ તું સર્વત્ર વિખણુજ છે. આવો ઉત્તમ આશિર્વાદ મળે છે, એથી બીજે કયો મહા ભારે આશિર્વાદ છે!! એજ શ્રેષ્ઠ છે.

૫. નરાધિપો ન કારેણ રામવત્ રાજ્યપાલકઃ ॥

યક્ષવચ્ચ યકારેણ જકારો મોક્ષદાયકઃ ॥ અર્થાત્

નકાર માત્રથી નરાધિપ-રાજા થા. રકારથી તું તે રાજ્યનો રામચંદ્ર જેવો પાલક થા (જેમાં કોઈ દુઃખી નહીં-રામરાજ) યકારથી યક્ષ એટલે કુબેર જેવી મહા સમૃદ્ધિ-લક્ષ્મી તને મળે. અને જ કારથી તને (બ્રહ્મજ્ઞાનદારા) મોક્ષ પ્રાપ્ત થાવ. અર્થાત્ આ લોકનું અને પરલોકનું ઉભયહિત કરનાર એવા નારાયણ છે, તેને નમું છું. શું કરવા ? ઘડો જળ લેવાને કોમ નમે છે તેમ, હું તે મહાન કૃપા મેળવવા નમું છું. ત્યારે “નારાયણ” માત્રથી તે કૃપાજી સ્વામિજી (સન્યાસી) બોલે છે. જેણે સાધ્યું છે તેજ સાધુ. સાધુ જનોજ નમે છે.

નમંતે શાલિનો વૃક્ષાઃ નમંતે કુલિનો જનાઃ ॥

શુષ્ક કાષ્ઠં ચમૂર્ત્વં ચ ન નમંતિ કદાચન ॥

પાણીમાં સાંકેર પડે છે તેજ નમે છે. પછી તે પાણીને ગમે ત્યાંથી આપો તો ગળ્યુંજ લાગશે તેમ, પરમાત્મામાં અહં મમત્વ (શવત્વ) નમાવી દઇ જુઓ—અતુલ્ય લો, તો સર્વત્ર કેવળ પરમાત્મા વસ્તુજ ભરપૂર ભરી છે.

એકજ હાથની બે આંગળીનો જેમ સંબંધ થાય છે તેમ તત્ત્વમસિનો અંશાંશી ભાવ છે? અથવા ઉપર ભૂમિમાં ક્ષાર અને ભૂમિનો સંબંધ છે તેવો સંબંધ છે? વગેરે નવ વિકલ્પ (સંકા-પ્રશ્ન) કીધા છે, તેનું સમાધાન કરાય છે.

જીવ છે તે ઇશ્વરનો અંશ નથી, તેમ વિકાર પણ નથી. ગીતામાં શ્રી ભગવાને કહ્યું છે કે, **મમૈવાંશો જવિલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ॥** જીવ છે તે મારોજ અંશ છે. શ્રુતિ પણ જીવને અગ્નિના તણુખાડપ કહે છે. તો પછી અંશભાવ કેમ નથી? ના, અંશાંશી ભાવ નહિ અને. મક્ષિણ કીધું અને **તત્ સૃષ્ટ્વા તદેવાનુ પ્રાંચિશત્ ॥** તે સ્મજીને તેમાં પરમાત્માએ પ્રવેશ કીધો એ શ્રુતિને વિરોધ આવે. કેમકે જીવરૂપે :પરમાત્માનો પ્રવેશ કહે છે. માયા અને તેનું કાર્ય કલ્પિત હોવાથી પણ પ્રવેશજ ઘટે છે: અર્થાત્, અંશ જુદો પડતો કહેવાયજ નહિ. ગીતામાં **મમૈવાંશો** ને કહ્યું છે, એટલે માફ સ્વરૂપ. કેમકે પરમાત્મા નિરંશ છે, તેનો અંશ ઘટે નહિ. નિષ્કલ, નિષ્ક્રિય, નિરંજન, નિર્વિકાર, નિરાકાર, વિભુ, સર્વગત, અવ્યય, એવો પરમાત્મા છે, એમ શ્રુતિ કહે છે, અને સ્મૃતિ પણ કહે છે કે **અચ્છે દ્યોયમદાદ્યોય મવિકાર્યોય મુચ્યતે ॥** તેથી એમાં અંશભાવ નથી, અને વિકાર પણ નથી. એ રીતે બે વિકલ્પનું સમાધાન કીધું, કે અંશ નથી, અને ક્ષારરૂપ વિકારવાળો નથી. વિશેષ કહે છે કે ઘટની ઉપાધિને લીધે ઘટાકાશ કહ્યું તે મહદાકાશનો અંશ પણ નથી, અને વિકાર પણ નથી. ત્યારે શું સ્તુતિ કરનાર અને સ્તુતિ, એના જેવો સંબંધ છે? ના. કોઈનાં વખાણ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ઇંદ્ર નહીં છતાં ઇંદ્ર નામ આરોપણ કરે છે, તે સ્તુતિ ખાતર શ્રુતિ શું જીવને કહે છે કે, તું ઇશ્વર છે? ના. **સદેવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીત્** એમ ઉપક્રમની શ્રુતિ છે. અને **एतदात्ममिदं सर्वं** એ ઉપસંહારની શ્રુતિ છે. જે રૂપમાં આરંભ થાય તેજ રૂપમાં અંત આણુંવો જોઈએ.

મંગલ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. નમસ્કારાત્મક, આશિર્વાદાત્મક, અને વસ્તુ નિરદેશ રૂપ મંગલાચરણ. પશ્ચિંગ છે તે રૂપ કસોટીનો પથ્થર છે. તેમાંથી જે પાસ થાય તે, જેટલા ટયુનું-જેટલી કીંમતનું, જેવું હોય તેવું જણાઈ આવે છે, તે પશ્ચિંગ કહે છે.

૧-પેહેલું પશ્ચિંગ ઉપક્રમેષ સંહાર છે. ૨-અભ્યાસ (કરી કરી કરવું તે) ૩-અપૂર્વતાન્મુતિ પડેજ આત્મ તત્ત્વ સિદ્ધ થઈ શકે છે, બીજાથી

નહીં, તેથી એમાં અપૂર્વતા કહી છે. ૪-ફળ ૫-અર્થવાદ (નિંદા સ્તુતિ) અને ૬ (છઠું) ઉપપત્તિ=દ્રષ્ટાંતથી સમજાવીને, જે વાત નક્કી કરવાની હોય તે, સિદ્ધ કરે છે, તે.

ત્યારે શું તત્ત્વમસિનો સાદૃશ્યતાથી સંબંધ છે ? ના. ગુણ અને ક્રિયા જેની મળતી આવે તે સાદૃશ્ય કહેવાય. ઇશ્વરમાં ક્રિયા નથી, ગુણ નથી. પછી ખીજું ક્યાંથી લાવવું. અગ્નિર્માણવક=અગ્નિ જેવો પુત્ર. એવી સાદૃશ્યતા ઇશ્વર જીવમાં નથી.

ત્યારે કાર્ય કારણ બાવથી સંબંધ છે ? ના. તે પણ નહિ, અવયવમાં કાર્ય કારણ બાવ ઘટી શકે છે. પરમાત્મતત્ત્વ કાંઈ દ્રવ્ય વિશેષ નથી; તેથી ઘડો અને મૃત્તિકાનો જેવો કાર્યકારણ સંબંધ છે તેવો ભાવ પણ સંભવતો નથી. ત્યારે શું જાતિ વ્યક્તિ બાવથી, અથવા ગુણગુણી બાવથી સંબંધ છે (તત્ત્વ અને ત્વનો) ? ના. જેટલા બ્રાહ્મણ છે તે બધી વ્યક્તિમાં બ્રાહ્મણત્વ જાતિ એકજ છે. ગાયો રૂપ વ્યક્તિઓમાં ગાય જાતિ એકજ છે. તે રીતે જુદા જુદા જીવોમાં ઇશ્વર વ્યાપક છે, તેવો સંબંધ છે શું ? ના. જાતિ જડ છે, ઇશ્વર જડ નથી. તેથી તેવો સંબંધ ઘટતો નથી. ગુણમાં સંસારિત્વ આવ્યું તેથી ગુણી છે, એમ જો ઇશ્વરને કહેશે તો ઇશ્વરમાં સંસારીપણું આવશે. તો પછી શ્રુતિ, જે તે ઇશ્વરને સર્વજ્ઞ આદિ કહે છે તે શ્રુતિનો વ્યાકોષ થશે. માટે ગુણ ગુણી ભાવ સંબંધ પણ ઘટતો નથી. ત્યારે ઉપાસક અને ઉપાસના રૂપ કર્મ, એ એના જેવો સંબંધ છે ? ના. એ (તત્ત્વ મસિ) પાડમાં ઉપાસના પ્રકરણનો પાડ નથી, પણ જ્ઞાન ભાગ છે તેથી તેવો સંબંધ નથી.

ત્યારે ઔપચારિક-એટલે, લડે છે લશ્કર-મરાય છે લશ્કર અને જીત થાય છે તો પણ લશ્કરની, જીતાં કહેવાય છે કે, રાજા હાર્યો કે જીત્યો. શું એવો પ્રયોગ છે (સંબંધ છે) ? ના. નવવિકલ્પ કીધા તે કોઈ સંભવતા નથી. માત્ર ઉપાધિ જે માયા અને અવિદ્યા છે તે બાદ કરાય, તો જીવ છે તેજ ઇશ્વર છે. તે નથા સમજાવું તેનું કારણ, અવિવેકથી બ્રાંતિ થઈ તેનું બંધન છે તેથી. જેમ, કુંવારો કુંવારી અવસ્થામાં દુર્વાસા રૂપિનો મંત્ર ખરો છે કે ખોટો, તે અજ્ઞાનવાવા સૂર્યને જોલાવ્યાથી દ્રષ્ટિ માત્રથી પુત્ર આપેલો અને કુંવારિત્વ કાયમ રહેલું (સૂર્યનાં વર પ્રદાનથી.) તે પુત્રને દાસી રાધાએ પાણેલો તેથી દાસી પુત્ર હોવાની બ્રાંતિ તેને થઈ રહેલી હતી, તેમ. એનું તામર્થ્ય કે, નહારી વાસના રૂપ દુર્વાસા છે. દિવ્ય વસ્તુને આકર્ષણ કરનારી શક્તિ છે તે રૂપ કુંતી. તે બુદ્ધિ સર્વ વૈભવ-સુખ ઇચ્છે છે, તે, અવિવેક

દ્રષ્ટિથી, દુર્વાસનામાં સુખ ચાહે છે. પાંડુ રાગ એટલે જેનો રંગ ફીકો પડી જાય છે, અર્થાત્ જ્યારે વિવેક ઉપજે છે ત્યારે સંસાર સ્વાદ વગરનું હૃદય ફીકું થાય છે તેને કુંતી પરણી હોય તો હરકત નહીં થાય, પણ હજી તેને પરણી નથી માટે દુર્વાસનાની ઉપાસના કરે છે તેમાં વિચાર થાય છે કે, હું સુખી થાઉં. શરીરમાં જે પ્રકાશે છે તે પ્રાણ છે તેજ સૂર્ય છે તે પ્રાણની ઉપાસના (તે બુદ્ધિ) કરે છે, તેથી મનુષ્ય શરીર આવે છે તેથી કર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે. કર્ણ એટલે રાગ ઉત્પન્ન થાય છે. તે મંત્ર પુત્ર છે તેથી કુંવારીપણું ગયું નથી. એટલે, દ્રશ્ય જગતમાં થનારો રાગ રૂપ અવધાન હોવાથી અંતરનું તત્વ દેખાતું નથી. હંદ્રીઓ અને દેહાભિમાન છે તે, અંદર જેવા દેતાં નથી. તે બહારજ નૈય છે. કોઈ ધીર પુરૂષ અંતરમાં જોઈ શકે છે. પ્રથમ આંખ મીચી અંતરમાં જોવા લાગે છે તો તેને અંધકારજ દેખાય છે. પણ અંધકાર જોતો જોતો અંતરમાં પડ્યો રહે તો છેવટે તેમાંથી પ્રકાશ પ્રકટે છે. જેમ બહારથી રવડી રખડીને ઘરમાં આવેલા પુરૂષને અંધકાર દેખાય છે, પણ વખત જતે, તે અંધકાર ખસી જાય છે અને પ્રકાશ દેખાય છે તેમાં વાંચવા બેસે છે. આપણે દ્રશ્યનાજ વ્યસની થઇ ગયા છીએ. રાત દિવસ મન હંદ્રીઓ દ્રશ્યમાંજ રમે છે; તે ક્રમથી અંતર વળી શકે. દવા ક્યાં સુધી ખાવી કે, જ્યાં સુધી અવિદ્યા મૂળ સહિત ઉપડી જાય ત્યાં સુધી ખાવી. અમથી નાખી મુકા તોપણ ફેલાઈને બ્રહ્મલોક સુધી ફૂલ બાગ ખીલી પથરાઈ જાય એવી છે, લીમડા ઉપર ગળેને જરા અમથી ફેંકે, તોપણ ઉપરને ઉપર લીમડાને ચુંસીને વધી ચાલી જાય છે તેમ પથરાઈ જાય છે. હવે, અખંડ આત્માકાર બુદ્ધિ બની રહે, એવું સામર્થ્ય શાધી આવે છે તે કહે છે.

સ્થૂલાઈંધતિ ન્યાય, એટલે, સમજવાયા છે કે, -સંતતઃપિ મંડળના તારા ધુની આસપાસ ફરે છે, તેમાં છેલ્લા ત્રણ તારાની મધ્યમાં રહેલો તારો વસિષ્ઠનો છે, તે વધારે ચળકે છે, તેની પાસે અઈંધતિનો તારો સૂક્ષ્મ છે તે જરા ઓછો પ્રકાશે છે. વર વધુના લગ્ન થયા પછી તેનાં દર્શન કરાવાય છે તે વખતે પ્રથમ તો એવી રીતે બતાવે છે કે, જુવો આ તારા મંડલ (આકાશમાં ઉઘે). પછી સંપત્તિનો જુમખો બતાવે છે, પછી ત્રણ તારા (તેમાંના છેલ્લા) બતાવે છે. પછી મધ્યનો તારો (વસિષ્ઠ) બતાવે છે. પછી તેની પાસેનો અઈંધતિનો સૂક્ષ્મ તારો બતાવે છે તેનાપર નજર પડી કે કર્તવ્ય પુરૂ થાય છે. એ રીતે સ્થૂળ (વસિષ્ઠ) તારો બતાવીને સૂક્ષ્મનો ઉપદેશ કરવો. તેને સ્થૂળાઈંધતિ ન્યાય કહે છે.

મુંજ નામનું ધાતુ થાય છે તે પોલવાળું હોય છે, તેની કટિમેખળાં કરી જનોઠ આપે છે ત્યારે બ્રહ્મચારીને પેહેરાવે છે. તે ધાસની અંદર ઇશિકા (સળી) રહે છે, એ ન્યાયથી પણ સ્થૂલાકૃતિ ન્યાય માફક, સ્ફુટભનો ઉપદેશ થાય છે.

“હમે જ્ઞાન મેળવીએ છીએ,” એમ લોકમાં રહેવાય છે. પરંતુ જ્ઞાન કંઈ વસ્તુ નથી, કે મેળવવું પડે; તેમ, જ્ઞાન કંઈ જતું રહ્યું નથી. હૃદયમાં જેમ ધી રહેલું છે તેમ જ્ઞાન પૂર્ણ વ્યાપીને રહેલું છે. આવર્ણ દૂર કરવું એજ પુરૂષાર્થ છે. જેમ, કુવો ખોદનાર કાંઈ તેમાં પાણી લાવતો નથી. ખોદતો રહી ઉપરની માટીનેજ કાઢી નાખે છે. તે ખોદાદ્ય રહ્યો કે પાણી સ્વતઃ પ્રકટે છે (નિકળે-મળે છે.) તેમ, દેહાભિમાન રૂપ માટીને ખોદી કાઢો-દેહાભિમાન છોડી દો, એટલે સ્વતઃ આત્મા છેજ-પ્રત્યક્ષ પ્રકાશે છે.

તે જ્ઞાન ક્યારે થશે? પાંચ કોશની મળલ કરતાની છે, તે પાંચ કોશની પાર પાંચતાંજ જ્ઞાન સસુદ્ર કલ્લોલ દરી રહ્યો છે. કાંઈ હળવશે ગાફ, એટલે બદરીનાથ, કાશી, જગન્નાથ, કે કારકાં સુધી સ્વરૂપાનું નથી.

અનમય કોશ-હું દેહ છું, એ ભાવના છોડી આગળ મળલ કરતાં (જતાં) પ્રાણમય કોષ-હું જીવું છું, ભુખ્યો છું, તરસ્યો છું, એવી અહંબુદ્ધિ છોડી, મનોમય કોષ- મને અસુક સંશય થાય છે, કલ્પના, વિચાર, એવી અહંબુદ્ધિ છોડી દઈ, વિજ્ઞાનમય કોષ-હું અસુક નિશ્ચય કરું છું યથાર્થ જાણું છું એવી બુદ્ધિ પણ દોડી, આનંદમય કોષ-મને અસુક સુખનું જ્ઞાન થાય છે, એવી બુદ્ધિ પણ છોડી દેવી. એ પાંચે કોશ, એક એકની અંદર વ્યાપીને રહ્યા છે. તેનાથી પાંચે તે પ્રકાશક આત્મા સ્વયંસિદ્ધ વિરાજે છે. તેણે ઉપરા ઉપરી વસ્ત્ર પહેર્યાં છે. આન-દાંકણરૂપ તે પાંચ કોષ છે. અસુત્ય વસ્તુ હોય છે તે બહુ બદાયસ્તથી ગુપ્ત રખાય છે. ઘર હોય છે તેની અંદર ઓરડો, તેમાં કોટડી, તેમાં ત્રીજેરી, તેમાં હપ્પો છે, તેમાં રત્ન સુકાય છે. તેમ, દૈશ્વર્ય સૃષ્ટિ છે તે ઘર છે. તેમાં દેહ છે તે ઓરડો (દેહોદ્ભાવ રૂપ) છે. તેમાં પ્રાણમય કોશની હૃદયરૂપ કોટડી છે. તેમાં વાસનાના ભંડાર રૂપ મનોમય કોશરૂપ ત્રીજેરી છે. તેમાં જ્ઞાન છે તે રૂપ વિજ્ઞાનમય કોશ. તેમાં દાબડીરૂપ આનંદમય કોશ છે. તેમાં ચિદરત્ન રહે છે દરેક ઘટ-હૃદયમાં વાસનારૂપ જળ ભરેલું છે. તે દરેકમાં આત્મારૂપ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. વાસનારૂપ ઉપાધિ ભેદથી અનેકરૂપે પ્રતિબિંબ દેખાય છે. તે ઉપાધિનો બાધ કરે તો તત્ત્વ અને ત્વં એકજ સ્વરૂપ છે.

વિદસ્ય કરે છે કે;-**कार्योपधिरेयं जीवः कारणोपाधि दीश्वरः**

કાર્ય કારણતાં હિત્વા પુર્ણબોધો ડહાણ્યતો॥ માટે શું કાર્ય કારણ બાવથી તત્ત્વ ત્વની એકતા છે? ના. એ વચન જે કહ્યું તે તો ધ્વિસ્તનું તટસ્થ લક્ષણ છે. એ તો શાખા ચંદ્ર ન્યાયથી કહ્યું છે. ખીજનો ચંદ્ર બતાવવાને પ્રથમ જાડ બતાવે, તે પછી અસુક શાખા બતાવે, ત્યાંથી આટલે છેટે આમ જુવો, એમ કહે છે. ચંદ્ર કાંઈ ડાળ ઉપર નથી, માત્ર ડાળનું તેને આલંબન આપવું પડે છે. તેમ, ડાળ-શાખા જેવી કાર્ય કારણ હિત્વા છે ત્યાં વૃત્તિને ઠરાવીને, તેને પાર આગળ રહેલું તત્ત્વ બતાવવું છે. તટસ્થ, એટલે, કોઈવાર હોય અને કોઈવાર ન હોય, તેને તટસ્થ લક્ષણ કહે છે. સન્નિવ્હાનંદ છે તે આત્માનું સ્વરૂપ છે.

“હું” એમ સતરૂપે તો બધાં (પોતાને-આત્માને) કહે છે અને જાણે છે; પણ હું કેવો હું તે સમજ નથી. તે “હું” જ્ઞાનરૂપ-આનંદરૂપ છે.” એ જ્ઞાન અને આનંદ જે માટે શાસ્ત્રો અને સંતો વારંવાર પ્રભોધે છે. મહાપુરુષ પુંજથી અભેદ જ્ઞાન થાય છે. કોઈ કોઈને એકજવાર શ્રવણથી થઈ જાય છે. એવો જ્ઞાતી શિવલોકમાં પૂજ્ય થાય છે. પછી ઠઠ અપરોક્ષ થતાં તે પુનરાવૃત્તિ રહિત દૈવદ્યને પામે છે. એવાં એ અક્ષય સુખને ભુલવનાર માયિક (ક્ષણિક) સુખ છે. ખીજનો ચંદ્ર જોનાર, ચંદ્રને જોઈ નહીં શકતાં, મધ્યમાં શાખાનેજ બાજી પડે-વચમાં અટકી જાય, તો ચંદ્ર જોઈ શકે નહીં. તેમ માયિક સુખમાં મોહથી અટકી પડનાર દૈવદ્યને પામી શકે નહીં.

સ્ફુટબોધ લક્ષણા સ્વેનૈવ વેદ્યં ॥ સ્ફુટ જ્ઞાનઅક્ષએ ઠરીને પોતાની મેજેજ-પોતાથીજ વેદ્ય (જાણવા યોગ્ય) છે. અર્થાત્ એ જ્ઞાન સ્વસંવેદ્ય છે. નતુ પંડિતેન પંડિતથી થઈ શકતું નથી. ચંદ્ર સ્વરૂપ જોવું, તે પોતાનીજ આંખનું કર્તવ્ય છે. ખીજ (ચંદ્ર) નથી જોઈ ત્યાં સુધી પંડિતની પંડિતાઈ ચાલે છે. (આમથી આ જુવો અને આમ કરો, તેમ નહીં કરો વગેરે) પછી તે શું કામની? ચુડિતથી ખીજ બતાવવી, એજ તેની પંડિતાઈ છે. તે ગુરૂ તો દિશા સ્વયં છે. હૃદિની જેટલી ચતુરાઈ-મતિ તે પ્રમાણમાં તે કહે છે.

કેઈએ અસુક ઠેરાણે જવાનો માર્ગ પુછયો, તો કોઈ બતાવી દે છે કે, સીધા ચાલ્યા જાવ. પણ સીધો તે ક્યાં શુધી ચાલ્યો જાય? ખીજે કહે છે કે, આમથી તેમ જાવ, ત્યાં ગલી આવશે તેમાં ડાળે હાથે જાવ. તે પછી ચાર રસ્તા આવશે, તેમાંથી અસુક બાજુએ જાવ. બાજુમાં આગળ લીમડો અને કાનસ છે તે ધરમાં જવું. તેમ, અનેક મતપ્રધો છે. બધા

મોક્ષને માને છે, પણ તે બધાએ “સીધા ચાલ્યા જવ” કહેનારા છે. વેદાંત બધા પચોતો ચક્રવર્તિ રાજા છે તે યથાર્થ સમજાવે છે. **इशावास्यमिदं सर्वं यद्विद्वज्जगत्यां जगत्** ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદની એ પ્રથમજ શ્રુતિ છે. જેટલું દેખાય છે તે બધું બ્રહ્મલોક સુધી **इशेन वास्यं** ઇશ્વરથીજ પૂર્ણ ભરેલું છે—ઇશ્વરજ વસી રહેલા છે. અર્થાત્, જગતને ઇશ્વરરૂપ જેવું ઇશ વડે ઢાંકી દેવું. સર્વ પ્રભુરૂપ છે ત્યાં હવે ભુલા પડવાનો રસ્તો કયો ?

તુલસીદાસ બહાર ગામ નિકળેલા, તે એક ગામ આગળ ભૂતવાવ હતી ત્યાં મુકામ કરીયા ખચર થવાથી લોક દરશને આન્યા તે કહે, મહારાજ એમાં ભૂત છે, આહીં રહેશો નહીં. તુલસીદાસનો અધે રામજ જેતા, તેને ભૂત બાવના હતીજ નહીં. તે બોલ્યા કે, “રઘુવીર કૃપા કરે છે તો દુષ્ટ શું કરશે ! દુર્યોધનનું દસહજાર હાથીનું બળ ઘટી ગયું, પણ દ્રૌપદી માંદે દસગજ ચાર નહિં ઘટયું.” રાત્રે ભૂત નિકળ્યું તેનો લાંબો ઓળો જોઇ બોલ્યા કે, રામતાં બહુ રૂપે દરશન કરીયાં, પણ આતો લંબક લંબારામ છે એવા રામ આજેજ જોયા. તે ભુતને રામરૂપે નમસ્કાર કરતાં તેની ભૂત ચોનિ છુટી ગઇ. વાહ ! શું સંતનો પ્રતાપ—મહાત્મ્ય ! “પારશને સ્પરશે હોય ન હેમ, ત્યારે તેને પારશ કહિયે કેમ.” પરંતુ તે દ્રષ્ટિ ક્યારે થાય ? **तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा** તે ત્રણ ઇપણા (લોકેપણા, દ્રવ્યેપણા, પુત્રેપણા)નો ત્યાગ કરવાથી, કેમકે રસ્તામાં એ ત્રણ જગા છુટાવાની છે તેથી સાવધાન તાથી તે દ્રષ્ટિનું પાલન કરવું. દેહનો નિર્વાહ થાય તેટલાં દ્રવ્ય ઉપગ્રંત તું કોઇના ધનની ઇચ્છા ન કર. એ રીતે ધનની એક ઇપણા જતાં બીજી એ પણ જશે.

પાંડવો સ્વર્ગારોહણે જતા હતા. પાછળથી એક ઘોડેસ્વાર અમુલ્ય વસ્ત્ર અલંકાર પેહેરીને દોડ્યો. તેની પાછળ પાંચ હાથ છેટે એક રક્ત પીતીઓ કોઢીઓ આવે છે. સ્વારે યુગ પાડી ઉભા રાખ્યા, ને પુછ્યું કે ક્યાં જાવ છો; મને સાથે લઇ જાવ. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા, તું કોણ છે ? સ્વાર કહે હું તમારૂં પુણ્ય છું. રાજા કહે, હમારૂં પુણ્ય છેજ નહિં. હમે જે કંઈ પણ કીધું હશે તો કરી કરીને શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કીધું છે. હમારો તે ઉપર હક નથી. શીકે મોઢે સ્વાર પાછો ફર્યો. તે જોઇ પેલો કોઢીઓ પણ વગર કહે, પાછો ફર્યો. તે જેતાંજ રાજાએ યુગ પાડી પુછ્યું કે, તું કોણ છે ? તે બોલ્યો કે, તમારૂં પાપ. પણ મારાથી પાછું વળાય તેમ નથી. કેમકે અશ્વનાં પુછડાંની સાથે મારૂં અનુસંધાન છે. તમે જે એ (પુણ્ય)ને સ્વિકારી બો, તો હું આવું; નહિં તો એકલું હું શું મોઢું બધને આવું !!

જ્ઞાની થયા પછી તો પુણ્યનો બોળો-જવાબદારી વધે છે. સવત્ર બ્રહ્મ જુવે છે તે કોનાપર દ્રેષ કરે ?! તેથી સર્વ ભૂતામાં આત્મવત્ જોવાથી પુણ્ય વૃત્તિ વધે છે, એવો તે જ્ઞાની કહે છે કે, **સંસાર તારકઃ સાક્ષાત્ સપ્તમ પરમેશ્વરઃ ॥**

વિકલ્પ કરે છે—શંકા ઉઠાવે છે, કે, સર્વ ભાવરૂપ પદાર્થો સ્વતઃ પ્રકાશે છે, હૃદયથી પ્રકાશતા નથી? સમાધાન આપે છે કે, ના. પદાર્થો સ્વતઃ (પોતાની મેળે) પ્રકાશતા નથી, હૃદયથીજ પ્રકાશે છે. જો સ્વતઃ પ્રકાશતા હોતે તો, હું બાળું છું, એવું સ્ફુરણ નહિ થાત. કોઈનો પ્રકાશ નહિ હોતે તો જગત કેવળ અંધ-સુષુપ્તિવત થતે. તેથી સર્વ પદાર્થનો પ્રકાશક હૃદય (આત્મા) છે. તે પદાર્થોની સત્તા, આત્મ સત્તાથી ભિન્ન નથી. સઘળાજ પદાર્થનું સર્વને જ્ઞાન થાય તો બધા સર્વજ્ઞ કહેવાય. ખાટા ખારા તીખા કડવા મીઠા તુરા, એવા છ રસનું જ્ઞાન આંખથી નથી થતું, તે તો જીભથીજ થાય છે. સર્વ પ્રકાશક સત્તા અવ્યભિચારી છે.

સહચાર=સાથે ચાલવું, અને વ્યભિચાર=કલટ જવું.

બધા પદાર્થ સ્વતઃ પ્રકાશતા હોય તો રસનો સ્વાદ પણ આંખથી આંખી શકાય, અને નિયમ પ્રમાણે ન બને.

વિકલ્પ કરે છે કે, સર્વ પદાર્થના પ્રકાશક હૃદય છે, તો શુભા શુભ ના પ્રકાશથી વિષમતા દોષ આવશે (હૃદયમાં) તેનું કેમ ? ના. દરપણનો આગલો ભાગ શુદ્ધ છે, અને પાછલો ભાગ કલઠવિાળો હોવાથી મલીન છે, તેના યોગથી દરપણ પ્રકાશે છે (સામેનો પદાર્થ તેમાં જણાય છે). તેમ, હૃદય છે તે માયારૂપ કૃપાંધિને યોગે સર્વનો પ્રકાશક છે. તે ઉપાધિ દૂર થાય છે ત્યારે શુભા શુભ ભાવના હોતી નથી. કાણો માણસ દરપણમાં જુવે તો કાણો દેખાય છે, સારો કમળ લોચનવાળો જુવે છે તો તેવો સારો દેખાય છે. દરપણનો એવો આશય નથી કે અમુકને કાણો અને અમુકને સારો દેખાડું. દરપણને રાગ દ્રેષ નથી, તે તો નિરિચ્છ છે. ઉપાધિ યોગે જો જોવો, તે તેવો દેખાય છે. સારો, નહારો, એવા વિભાગ કાંઈ પદાર્થ ઉપરથી નથી પડતા. કોઈ પદાર્થ રમ્ય નથી, અને કોઈ અરમ્ય નથી એ શુભા શુભ કથન છે તે ગ્રાહકની દ્રષ્ટિને આધીન છે. જેમ જેની નજરમાં આવે તેમ કહે છે. સદુપયોગ કરે તો સારો, ને દુરુપયોગ કરે તો નહારો હરે. ચંદ્ર એકજ છે, પણ તે ચંદ્રવાક પક્ષીને અમિતી સગડી જેવો લાગે છે, અને અકોર પક્ષીને શીતળ જળના કુંભ જેવો લાગે છે. કાપડ વગેરે

માલ લેવાં બ્રાહ્મક જાય છે. તે માલ જોઈને કહે છે કે, આ તો નકારો છે; તેથી વેપારીને કંઈ ગુસ્સો નથી આવતો. તે સમજે છે કે એને નહિં ગયેા તો એનો ભાઈ બીજને આવશે તે એનેજ પ્રસન્ન કરશે અર્થાત્ તે માલને સારો નકારો કહેવો, તે બ્રાહ્મકને આધીન છે. તેમ, ઇશ્વરની દ્રષ્ટિમાં કશું શુભ નથી અને કશું અશુભ નથી. ઇશ્વર તો પ્રકાશક છે.

ભોજ રાજને મળસકે જાત્ર તર્તા શાંત વખતે સ્ફુરી આવ્યું કે, હું કેવો સુખી છું. **જ્યેષ્ઠો દુરા યુવતયઃ** એ રીતે યુવતિઓ, ધન, વૈભવાદિનું ઐશ્વર્ય પોતા પાસે હોવા વિશેના વળુ ચરણ રચ્યાં, પણ ચોથું ચરણ સુઝતું નથી. તે વખતે ચોરી કરવા આવેલો એક ચોર હીરાં રત્નની પોટલી લીધેલી તે લઈને જવાનો માર્ગ શોધતો હતો; પણ રાજ જાત્ર થયો. જોઈ પલંગ નીચેથી છુપાયો છે. તેણે જાણ્યું કે, જાત્ર થયેલો રાજ જો મને જુવે તો આ પોટલી (જે કે એ રત્નનાં દ્રવ્યથી એ રાજ જેવી સ્ત્રી નોકર, ઘોડા, ગાડી, રથ, નોકર, વગેરે થોડું પણ હું રાખી શકું એમ છે છતાં) પડી રહે, અને માફ શીર ઉડાવી દે; તેથી રાજને નિદ્રા આવતાં બીંતે ચોથું ચરણ લખી શ્લોક પુરો કીધો, કે,—**સંમીલને નયનયોર્નદિ કિંચિદ્વસ્તિ:** આંખ મીચાઈ કે એમાંનું કશુંજ નથી. ચોર તો નિકળી ગયો. સવારે ઉઠી રાજએ જોયું, અને ઘણો ખુશી થયો. મનમાં કહે છે કે, ખૂં છે. આ બધું ધણુએ છે, પણ મુવા એટલે કાંઈજ નથી. તરત બધા વૈભવનું અભિમાન ઊંધું વળી ગયું.

ચોરીનું નખળું કર્મ કરનાર ચોર છતાં તેને આવો ઉત્તમ વિચાર શાથી સ્પુર્યો? શિર છેદાતે તો પોટલી ક્યાં જાત, એવા ભયથી વૈભવ ઐશ્વર્ય-દ્રવ્યને રાજએ છુવન માનેલું, તેજ ચોરને મૃત્યુ દેખાયું—પોતાને મૃત્યુના સુખમાં પડેલો જોયો.

સ્મશાનતિ મોજનતિ મૈથુનાંતિ ચ યા મતિઃ । ।

સામતિ સર્વદા જેત્સ્યાત્ નરો નારાયણો ભવેત્ ॥

વૈરાગ્ય થાય છે તેમ તેમ ત્રપ્તિ માની છે. જમીને તૃપ્ત થયા પછી ધરમાં અનકૂટ-છપન ભોગ સામગ્રી લાવી તેને ખાવાનું કહેશે તો ચોખ્ખી ના કહેશે, કેમકે તૃપ્તિ મ્મદ રહેલી છે તેથી કહે છે કે, પેટમાં જગા નથી. એ રીતે સ્મશાન જઈ આવ્યા પછી, જમીને તૃપ્ત થયા પછી, મૈથુનને અતે, જેવી રીતની વૈરાગ્ય તૃપ્તિ, મ્મદ રહિત સ્થિતિ થાય છે તેવી

અખંડ તૃપ્તિ કાયમ રહે તો તે જીવપણામાંથી નિકળી ગયો અને સાક્ષાત્ નારાયણ રૂપ થયો જાણીતું.

ईश्वरः सर्व भूतानां हृद्देशेर्जुन तिष्ठति । ।

आमयन् सर्व भूतानि यंत्रारूढानि मायया । ।

ઈશ્વર બધાંના હૃદય દેશમાં રહીને 'સર્વ' ભૂતોને ન્યાયે છે. વૃક્ષને બૃષિનો સંબંધ છે, અને જળ મળે છે ત્યાં સુધી સૂર્યના પ્રકાશ વડે વધ્યું જાય છે. કદાચ વાયુના ઝપાટાથી અથવા ખીજાં કારણથી વૃક્ષ તુટી પડે તો એજ સૂર્ય તેને સુકવી નાંખે છે. એ રીતે સૂર્યની બે પ્રકારની કૃતિમાં સૂર્યની તો એક પણુ ઇચ્છા નથી. તેમ વૃક્ષ સ્થળે મનુષ્યાદિ અને સૂર્યરૂપ ઈશ્વર છે. અભિમાન રાખે ત્યાં સુધી વૃક્ષ વંધ્યું જાય, અર્થાત્ મનુષ્ય (દેહોહ-એવી વાસનાથી) જન્મે મરે છે. દેહાભિમાનરૂપ પૃથ્વી સાથે લાગેલાં વાસના મૂળ કાપી નાખી અભિમાન તજે છે તો એજ (સૂર્ય એટલે) ઈશ્વર તેને જન્મ બંધનથી મુક્ત કરે છે (શુદ્ધ કરે છે.) ઈશ્વર સત્તાથી શુભાશુભ કર્મ થાય છે, તેના વાસના મૂળ સાથે અભિમાનથી સંબંધ રાખી ભોક્તા થાય છે. તે વાસના તજે તો વાસના મુકાવા લાગે છે. અભિમાન યોગેજ શુભાશુભ ક્રિયા થાય છે, તેવુંજ ફળ પણુ થાય છે, પરંતુતઃ તે આત્મા-ઈશ્વરની સત્તાથીજ થાય છે.

ત્રીજા શ્લોકનું વ્યાખ્યાન (વાર્તિક ભાષાંતર રહસ્ય) અત્રે પુરૂં થાય છે. અને ચોથા શ્લોક વિશે પ્રારંભ કરાય છે.

આત્મામાં જાણવાપણાંની ઉપાધિને અંતઃકરણ કહે છે. જ્ઞાનૃત્વ કેવા પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—યુદ્ધિ છે તે વિષયની છાયાને ગ્રહણ કરે છે. સૂર્યનાં પ્રતિબિંબનો જળ સાથે સંબંધ થવાથી ભીંતપર આભાસ (ઝળઝળાયાં) પડે છે. પાત્ર ખસેડી મુકે તો તે આભાસ અદ્રશ્ય થાય, અથવા પાણી કાઢી નાખે તો આભાસ નહીં દેખાય. તેમ, અંતઃકરણરૂપ પાત્રમાં વાસનારૂપ જળ છે. તેમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડવાથી છાયા—આભાસ દેખાય છે. યુદ્ધિએ પ્રતિબિંબ ગ્રહણ કીધું તેની છાયાં એવી શા માટે પડી? યુદ્ધિમાં સત્વગુણ વિશેષ છે તેથી. જો રજો ગુણ ઉપજે તો ભોભ થાય છે. અને તમસથી પ્રમાદ થાય છે.

सत्त्वास्तं जायते ज्ञानं रजसोलोभ एवच । ।

प्रमाद मोहौतमसो भवतो ज्ञानमेवच । ।

ત્રણ ગુણનાં ત્રણ કાર્ય છે. જ્ઞાન, લોભ, અને પ્રમાદ. તે (કાર્ય) ને ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞાનજ છે. ખુદ્ધિ છે તે સત્વગુણનું કાર્ય હોવાથી પ્રતિબિંબ પ્રદલ્લુ કરે છે. આત્મામાં ગાતૃત્વ ઉત્પન્ન કરનાર સાત્વિકી ખુદ્ધિ છે. બહારનાં જ્ઞાનને અંતઃકરણમાં પોચાડનાર ઇંદ્રીઓ છે. પ્રતિબિંબને અંતઃકરણના સંબંધ થઇને ઇંદ્રીઓમાં (પ્રતિબિંબ) પડે છે. તે સંબંધ, રથ અને નેમીના જેવો છે. રથના પાટલાને ઝાલી રાખનાર નાડી છે. અંતઃકરણરૂપ નાડીમાં પાંચ વિષય સમગ્ગત્વનાર જ્ઞાનેંદ્રીની વૃત્તિરૂપ આરા છે. સંસાર રૂપ ચક્ર છે. એ ત્રણને, એટલે, અંતઃકરણ, વિષય, અને ઇંદ્રીઓને સાધી આપનાર કોણ ? ઇંદ્રી અને અંતઃકરણનું અનુસંધાન કરનાર નાડીઓ (જ્ઞાન તંતુઓ) છે. સુતરની બનાવેલી માછીની જળ સમુદ્રમાં નાખે છે તેમાં મચ્છ પેસે છે તેને પાછા નિકળવાનો રસ્તો નથી. પાંચ જૂતોરૂપ સુતરના તાર એતપ્રોત મળી અંધિઓની જળ બની છે. તે જળરૂપ શરીરમાં જીવરૂપ માછલાં પેસી જાય છે. અંદર બધાં કરે છે, બહાર નિકળાતું નથી. બધાં છિદ્રોરૂપ દાર ખુલ્લાં છે. જે દારથી પેડેલો તે દાર (બ્રહ્મરંધ્ર) બંધ છે. વિષયો. છે તે અંતઃકરણને અવરોધન કરે છે. જ્ઞાનેંદ્રિયોરૂપ છિદ્રો (કાણાં) છે. એ દાર, આંખ, નાક, કાન, મુખ, વગેરે ખુલ્લાં છે. તે દારા અંતઃકર્ણમાં આત્માનું જે પ્રતિબિંબ છે તેના આભાસ બહાર પડે છે. તેથી ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને પ્રદાશ કરે છે. એટલે, નેત્રથી જોઈ શકે, કાનથી શ્રવણ થાય, જિહ્વાથી રસ જણાય, નાકથી ગંધ લેવાય, વગેરે. એ બધી નાડીઓનું કેન્દ્ર-મુખ્ય સ્થળ, મુળાધાર છે. તે ગુદાથી બે આંગળ ઉંચું, તે મેદૂથી બે આંગળ નીચું છે. ત્રિકોણાકાર તેનું સ્વરૂપ છે. ત્રણ ગુણનું બંધન થયું ત્યારથી માયા સઘળાનું નિદાન છે તેથી ત્રિકોણાકાર છે. એની દેવતા પરાશકિત-કુંડલિની-પરાવાણી છે, તે સર્પકુંડલાકારે રહેલી છે. તે તેજવાળી છે, પ્રાણાદિને ઉત્પન્ન કરનારી છે, તેજ સસ્સ્વતિ-બ્રહ્મવિદ્યા છે.

એમ કહેવાય છે કે, પૃથ્વીને શેષ નારાયણે માથાંપર તોળી રાખી છે. હવે જુવો, પ્રથમ પિંડમાં તપાસો. જેવું પિંડમાં છે તેવુંજ બ્રહ્માંડમાં છે. આ શરીરરૂપ પૃથ્વી છે તે મૃગાધાર (શેષનાગ)ને આધારે રહી છે. સર્પ એટલે પ્રકૃતિ: તે પ્રકૃતિરૂપ શેષ (સર્પ)નાં માથાંપર પૃથ્વી (શરીર) રહેલ છે. જે છેવટ વધે તે શેષ કહેવાય છે. તેમ, હવે થતાં પણ મહત્ત્વ અવ્યક્ત શેષરૂપ થાય છે. એજ માયાતા પ્રદેશમાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડનો વિસ્તાર જળજીવો. શેષ કેવડો મોટો છે ? અનંત-અંત રહિત છે. એવું અનંત સ્વરૂપ

છે, તેથીજ કહે છે કે, તે અનંત-રોપ એવડો મોટો છે કે જેનાં માર્ગાં પર પૃથ્વી તો રાત્રના દાણાથી પણ બહુ ઝીણી લાગે છે. આત્માના એક દેશમાં માયા, અને માયાના એક દેશમાં જગત છે. એવી કલ્પના ઠરી છે. શ્વાસો-ચ્છવાસ (પ્રાણ)નું નિદાન, એ કુંડલિની સત્તા છે. એજ કુંડલિની શક્તિ છઠ્ઠી સ્વરૂપવાળી છે. પ્રાણ, અગ્નિ. બિંદુ, નાગ, સાવિત્રી, સરસ્વતિ, એ છ, ચક્રરૂપે થાય છે. $\frac{1}{2} \Delta$ આ ત્રિકોણ છે. એના ત્રણ ખુણા છે, અને છ છેડા છે. $\frac{1}{6} \Delta$ એ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ ઠિ વિધા થાય છે. ઉપરનો જે મુખ્ય ખુણો છે તેને માયા-અવિદ્યારૂપ સમજો. તેના અગ્રમાંથી Δ સુષુમ્ના નામની નાડી નિટળીને સીધી સૂર્ય સાથે મળી છે. અર્થાત્ અક્ષરપ્રદારા નિટળીને સૂર્યને મળે છે. એ સુષુમ્ના નાડી મુખ્ય-શ્રેષ્ઠ છે. માટેજ પ્રાચીન રૂપિમુનિ લોકે સંધ્યા ઠરાવી છે. જગતની સાથેનો સંબંધ કેવી રીતે છે તે જાણવામાં આવે, તે માટે સંધ્યા કર્તવ્ય છે. **સમ્યક્ ધ્યાયતિ इति संध्या.** બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ, એ ત્રણ દિવસના છે, તેથી તેઓએ વેદોક્ત, ધર્મોક્ત, અને પુરાણોક્ત કર્મ કરવાં. તેમનો તે અધિકાર છે તથા કર્તવ્ય છે. સંધ્યામાં મુખ્ય ગાયત્રી છે, તે ત્રિપદા છે. **ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं, भर्गोदेवस्य धीमहि, धियो यो नः प्रचोदयात् ॥** એ ત્રણ પદવાળી હોવાથી ત્રિપદા કહી છે અને એને ચતુષ્પદા-ચાર પાદવાળી પણ કહે છે, પરંતુ ચોથું પદ, **आपोज्योति रसोऽमृतं ब्रह्म**, છે તે સન્યાસી જપે છે) અક્ષરપ્રદારા સુષુમ્ના નાડીનો સૂર્ય સાથે સંબંધ થયો, એટલે પરમાત્મા સાથે પણ થાય છે. α અંતઃકરણમાં જે આત્માનું પ્રતિબિંબ (સત્તા) છે, તેજ આત્માનું પ્રતિબિંબ-સત્તા સૂર્યમાં પણ છે. પિંડનું તેજ બ્રહ્માંડનું છે. એ સમષ્ટિ અને વ્યષ્ટિ એક થતાં બહારના પદાર્થ દેખાય છે. ગુણો સૂર્ય આ સર્વને પ્રત્યક્ષ છે તેને **इदम सवितुर्वरेण्यं**. એમ **इदम** નથી કહ્યું, પણ તે પરાક્ષરૂપે કહીને, એટલે **तत्सवितुर्वरेण्यं** કહીને ગાયત્રીનું પ્રથમ પાદ કહ્યું છે. કેમકે તે પદથી આ (દેખાતા) સૂર્યને તથા બતાવતા, પણ જે મહા સૂર્ય-સૂર્યના સૂર્ય છે તે સત્ ચિદાનંદ જ્ઞાનરૂપ પરમાત્મ તત્વ

α “શાંતિ” નામનો લઘુ ગ્રંથ ક્ષેષક બક્તરાજ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે તેમાં મહામુનિ અગસ્ત્યથી ઉપદિષ્ટ Union with the Almighty Power પર બ્રહ્મની સાથે એક થવાની નવ રીતોએ, મહેશ્વરાવતાર સદ્ગુરુ શ્રી જ્ઞાન ગુરુ ચોગિ સભાપતિ સ્વામિ દ્વારા કહેવાઈ સમજવાયેલી તે સ્પષ્ટ રીતે લખાઈ છે તે ત્યાં જોવું.

રૂપ સૂર્યની સત્તાથી આ સૂર્ય પ્રકાશે છે તે (તત્) સૂર્યનું હમે ધ્યાન કરીએ છીએ, એમ કહ્યું છે. આખાં વિશ્વનો સંબંધ આ સૂર્ય સાથે છે. એ સૂર્ય છે તે શંકર ભગવાનની એક આંખ છે. એ સૂર્ય આ પૃથ્વીથી કરોડો ગણો મોટો છે, તે ઇક્ષણના આધારે આ બધાં બ્રહ્માંડ ઉભાં છે. ઇક્ષણ એટલે શેષ નાગ. એ પ્રકૃતિદારા પણ આપણો સંબંધ બ્રહ્મ સાથે છે, અથવા બ્રહ્માંડ સાથે છે, તેથી કહ્યું કે, ધિયો યોનઃ પ્રચોદયાત અર્થાત, હમારી બુદ્ધિ ત્યાં પ્રેરાય, કે જેથી હમારું શ્રેય થાય. જે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો છે તેજ ઉત્તમ કામ કરશે. નામ ગમે તેવું મોટું હોય તેથીજ કંઈ તે ઉત્તમ કામ કરશે, એવું નથી. આંકડાના ઝાડનું નામ અર્ક છે. અને અર્ક એટલે સૂર્ય, એવો પણ અર્થ છે. પરંતુ અર્કનામ હોવાથી આંકડો કંઈ અંધકારનો નાશ કરતો નથી. તેમ, દિવસ થઈને, સંધ્યાવંદન વેદાધ્યય નાદિ સ્વ કર્તવ્ય નહીં કરે, તો તે વ્યથ-ખોટાજ-નકામો-દિવસનામ માત્ર ધારણ કરનારો છે. તે નામ તેનું હુવું-નહુવું બેહુ સરખુંજ છે. રાવણ મહા સમર્થ વિદ્વાન હતો, છતાં રાક્ષસ કહેવાયો. તે બળ્યો પણ ગણ્યો નહીં-વિવેક નહીં.

દેરકનું હૃદય છે તે ડેમિ (Demi) છે. તે ટંકણથી બ્રહ્મરંધ્રદારા તાર જાય છે. તાર ઓફીસમાં જુવો. તેમાં છે તે પ્રકારે શરીરમાં સરખા-મણી કરી છે તે સમજશે. ત્યાં બે ખુંટા છે. તેમ, શરીરમાં ડેમિ (હૃદય) ને બે ખુંટા છે. એક બાજુએ બુદ્ધિ, અને બીજી બાજુએ અહંકાર, એ ખુંટા છે. તેની મધ્યે મનરૂપ જુગળી છે, તેને ચીરીને બે રાગવાળી કરી છે, તે સંકલ્પ અને વિકલ્પ એ બેહુ પ્રકારના ટકોરા ભિન્ન છે, સ્મૃતિરૂપ તારમાસ્તર તે ડેમિ ચલાવે છે. “ગાનારો ગાય,” એમ કહ્યું; કેમકે ગાનારાનું લક્ષણ ગાય જેવું છે. ગાય છે તે જંગલમાં ચરી આવે છે, પોતે ઘાસ ખાય છે, અને દુધ-અમૃત બીજાને પાય છે. વિરલા લોક દુધ પીજાય છે. “ગાય ઘાસ ખાય, (ને) દુધ બીજાને પાય.” વળી કહે છે કે “મુખે ગાય તે ગાય છે, મને ગાય તે દાસ; પરા ગાય જો પ્રેમથી, તો પેતે પૂર્ણ પ્રકાશ.” મોટેથી બજન-ગાયન વગેરે ગાય, તે ગાય જેવા છે. તેઓ ઘાસ ખાવારૂપ મોટું દુખથી શ્રમ કરી ગોખી બેલે છે પણ સમજતા નથી. તેનું રહસ્ય તો સાંભળનારા કોઈ વિરલા સમજી જાય છે, તે રૂપ દુધ પી જાય છે. અને જે કોઈ મનમાં સમજીને ગાય છે-પ્રેમ પ્રકટે છે તો તે પ્રભુનો દાસ-બકત છે. દાસત્વ આવે છે તે હૃદય ડેમિમાંથી આવે છે, તે હૃદય ડેમિમાંથી એવા ટકોરા નિકળવા જોઈએ, કે સૂર્યમાં બેઠેલો માસ્તર,

એટલે, જ્યાં તે તાર-તે ટકોરા પોંચાડવા છે તે સ્ટેશનની આપીસનો ખાસ્તર, સાંભળે. તે સાંભળે છે ત્યારે અંહી ટકોરા કરનાર પછી અટકે છે તેમ, એવી ભાવનારૂપ ટકોરા (ગાયત્રી વગેરેથી) કરીને પછી અટકે. **શિર્ષોદ્ધ, પૂર્ણોદ્ધ, વ્રહ્મવાહમ્,** ટકોરા પોંચે ત્યારે તે સાંભળે.

વિજળીની ઉત્પત્તિ બેટરી (Battery) વડે છે. તે બેટરીમાં કોલ્ડસા એસીડ, લાકડાંનો વેહેર, પાણી ભરે છે. સાદું થઇને તે મસાલો ભરાય તો બેસતી રહે છે. આ હૃદયમાં કયો પાવર (Power) ભરવો, કે ત્યાં પોંચે ? ત્યાં કહે છે કે, પાંચ ગાંત્રી, પાંચ વિષયો, બેટરીને સ્વચ્છ સાદું કરી ભરો, તો તે એજ ભરવાતું છે કે, જે કાંઇ બોલો, સાંભળો, જુવો, સ્પર્શ કરો, ખાત પીઓ, તે સઘળું ધમ્મરતું નામ બોલો, સાંભળો, પ્રભુ-દેવની સુતિના અને ગુરૂ સંત સાધુના દરશન કરો, તેમને સ્પર્શ કરો. તેમનોજ પ્રસાદ ખાત. પરમાત્માના નામમાંજ તે વીજળીનો પાવર (બળ-સામર્થ્ય) છે. પણ બેટરી ભરીએ તો બને. એ પ્રભુના નામ દેવામાં-સ્મરવામાં કશી કીમત નથી બેસતી-કાંઇ દામ ખરચવાતું નથી એવું નિર્માત્ર્ય-નિર્મુલ્ય છે. એવાં નામથી બેટરી ભરાઇ જાય, તો પછી એક ટકોરા થયો કે તરત ત્યાં પોંચેજ છે. “આવ” કહેતાં અરે, ! પુરું “આવ” એમ કહેવાઇ ન રહે, ત્યાં તો ખાસ્તર-પરમાત્મા હાજર-આવીજ રહે છે.

એ વીજળી ભરવાનેજ-વીજળીનો પાવર ભરવાનેજ સંધ્યા કહી છે. બેટરીમાં લાકડાંનો વેહેર, પાણી, કોયલા, એવું નજીવું ગમે તે છે, તે તમે નહીં જુવો; તેની તમારે જરૂર નથી. “અર્ધ આપવા, વગેરે પાણી ઉડાડવાની ક્રિયા છે,” એમ કહીને હસનારા હે મુખ અધમ ભોક્ષા ! એ પાણી ઉડાડવાની ક્રિયા નથી, પણ બેટરી ભરવાની ક્રિયા છે.

છએ ચક્રનો આધાર સુષુમ્ના નાડી છે. Δ ત્રિકોણના બે બાજુના ખુણા કહે છે. દક્ષિણ અને ઉત્તર અથવા જમણી અને ડાબી બાજુથી ત્રિકોણી છડા અને પિંગળા (ડાબી છડા અને જમણી પિંગળા) મુળાધારથી ત્રિકોણી લલાટ સુધી પ્રસરી છે. એ બે નાડી સાથે સુષુમ્ના નાડીનાં એકત્રને ત્રિપુટી અથવા નાડી ચક્ર કહે છે, તેમાંથી બીજી બે નાડીઓ ત્રિકોણ છે. એક ગાંધારી અને હસ્તગિરહા. તે મુળાધારથી નયન ગોલક સુધી વિસ્તરેલી છે (નેત્ર સુધી). નાભિ મંડળ અથવા મણિપુર ચક્ર છે, તે કુકડાનાં ઇંડાં જેવડું છે. તેની બે બાજુએથી પુશા અને અક્ષયુષા નાડી ત્રિકોણી કણ સુધી ગઇ છે. તેની મધ્યમાં નાભિ મંડળથી ત્રિકોણી

શુકલાવહયા, ભૂમધ્ય સુધી પ્રસરેલી છે. નાભિથીજ એક સંસ્કૃતિ નામની નાડી નિકળીને જીવના અગ્ર સુધી આવી છે, તે વાણીને ઉત્પન્ન કરનારી છે. ખીજી વિશ્વોદરી, મણિપૂર ચક્રમાં છે. તે ચાર પ્રકારનાં (લેલા, ચોખ્ખા, ખાધ, અને ભોજ્ય,) અન્ને જરૂરગિરિ રૂપે પચાવે છે. પચસ્વિની નાડી કંઠમાં રહીને, જળ પીવામાં આવે તેના વિભાગ કરે છે. મણિપૂરમાંથી ત્રણ નાડીઓ જે નીચે ગઈ છે, તે જળ મુત્રાદિ ત્યાગ કરે છે. શંખિની તથા ધમની નાડીઓ, અન્નના રસનો સાર (સુધામૃત) લઈને મૂર્દાનાં સહસ્રલક્ષ પદ્મમાં સીંચે છે, તેને યોગી સમજે છે. સુખ્ય નાડી ૧૦૧ છે. સુષુમ્નામાં ગમન કરવું-દેહ છોડી જવું, તેને અગ્નિરાદિ (ઐર્ધ્વ) માર્ગ કહે છે, તે સંસારનાં બંધનથી છુટી જાય છે. નાડીની જળ છે, તેમાં પેસી ગયા પછી સુષુમ્ના દ્વાર જડતું નથી. તે દ્વાર ખુલી જાય તો તરત ઐર્ધ્વગામી થાય છે. ચિદાભાસ દ્વારા કર્મનો પ્રકાશ થાય છે. સઘળા સંસ્કાર ગત છે, તેથી પુણ્ય (અથવા પાપની) પ્રેરણા જે જે છંદ્રીમાં થાય છે, ત્યારે બહારના વિષયો તરફ દોડે છે, ત્યારે તેનો અનુભવ થાય છે. એ ક્રિયા તે જગદવસ્થા છે. શુભાશુભ કર્મથી સુખ દુષ્પનો ભોક્તા જીવાત્મા છે. તે જીવરાજ, મોહમયી મદિરા પીને ગાંડો થયો છે. તે ગાંડો હોવાથી તેની પ્રજા (વિચાર અથવા વૃત્તિઓ) પણ બધાંજ ગાંડાં અર્થાત્ એવાજ અયોગ્ય વિચારો.

“પુરી એક અધેરીને ગંડુ રાજ, ટકે શેર બાજી ટકે શેર ખાજ.”
એ કવિતાનો તાત્પર્ય, અત્રે લાગુ પડતો હોવાથી, કહે છે.

અધેર નગરી, તેમા મનરૂપ ચેલો, અને બુદ્ધિરૂપ ગુરુ, બેહુ દાખલ થાય છે. મન છે તે બુદ્ધિને આધીન નથી રહેતું. શુભ હોય કે અશુભ હોય, લાભ હોય કે ન હોય, તોપણ તે કરવું-કર્તવ્ય કર્યા જવું. તે વાત મન નથી માનતું, તેથી ગુરુ ચાલ્યા ગયા; અર્થાત્ બુદ્ધિરૂપ સત્ત્વ દબાઈ ગયું. મનરૂપ શિષ્ય ખાછ પીને મસ્ત બન્યો. અર્થાત્, એ મન સૂક્ષ્મ શરીરનું અભિમાની હતું તે જાડો બન્યો. એટલે સ્થુળનો અભિમાની બન્યો. કામ ક્રોધ ભોભ અને અભિમાન, એવા ચાર ચોરે ખાતર પાડ્યું. ધર જીવું (અનાદિકાળનો સંસાર) તેથી એક ભીંત તુટી પડી. એટલે એકલો દેહ હું છું, એ દ્રઢ થયું, તેમાં ચાર દુષ્પાદ ગયા, તેથી તેની માતા અવિદ્યા હતી, તે જીવરાજ પાસે ફરીયાદ કરવા ગઈ. આ જગત તત્રનું નિદાન વાણી છે, તે-વાણીયાને બોલાવે છે. રાજ તેને બોલાવી મંગાવે છે. ભોલ કહે છે કે, એ છોકરા પરમેશ્વરના છે, છતાં મરી જાય છે

ત્યારે પોક સુકી રહે છે શા માટે ? ! આવી રીતે ખોટું ઘર છે તે પડે છે તેમાં ગુનો કોનો ? તે કહે છે કે, ગારો કરનારે પાણી વધારે નાખી દીધું કડીયાનો ગુનો કહેવાયો ત્યારે તેણે ગારો કરનારને માથે નાખ્યું. તેણે પખાલીને માથે નાખ્યું, વગેરે, જે પાંચ તે પાંચ વિષયો. તેમાં પ્રથમ પકડાય “શબ્દ.” તે શબ્દરૂપ વાણીઓ પકડાયો.

સને ભગત હતો, તેને જે આવીને કહે કે ભજન ગાવ, કે તરત ગાવા બેસે. થાકી જાય ત્યારે વાતો કરવા લાગે. તેમ કરતાં થાકી ગયો. કેમકે તે તો એકલો, અને લોક તો જે આવે તે નવા. જે કહે તે સાથે બોલ બોલ કરે, તે થાકી જાયજ. ત્યારે મૌન ગ્રહ્યું. તે બોલ્યો કે, ગાય તો ભલે સુઝ, હવે વાછરડી (વત્સ) રહી, તે પણ જાય તો સુખ થાય. તેમ શબ્દ કહે કે, સ્પર્શનો ગુનો છે. પ્રાણને યોગે ઘર, તે કડીઓ, પછી પ્રાણાયામને સુળી ઠરી પછી રૂપ, ગારો કરનાર. આંખથીજ બધો દૈયક હૃદયમાં ભરીએ છીએ. “(દેખ્યાનું છે ઝેર, હૃદયમાં દેખ્યાનું છે ઝેર)” જુવે છે ત્યારે સંસ્કાર દ્રવે છે—દીલું થાયું છે. પખાલી—રસ. અર્થાત્ જીભમાં સ્વાદ અને વાણી બે છે. તેથી સાંભળીને રસનો અનુભવ લે છે ત્યારે સંસ્કાર. પછી મુલ્લાં મળ્યો તે રૂપ ગંધ, કાર્તિ સાંભળવી, એ રૂપ ગંધ કાનથી લેવાય છે, તે ગંધ—સાંભળવાથી પાણી બહુ પડ્યું. મુલ્લાંને શુળી ઠરી. પણ ગંધનો આકાર નથી. મુલ્લાં પાતળો હતો, ને શુળી જડી હતી, તેથી જડો નર જોઈને લાવો. પાંચ વિષયોનું નિદાન પેલો મનરૂપ એલો ખાઇ પીને મસ્ત બન્યો છે તે, તેને પકડયો. મનોનાશનો પ્રસંગ આવ્યો. ત્યારે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિરૂપ ગુરૂ પાસે ગયો. કેમકે મૃત્યુની વાત સાંભળી મન પાછું નહાસે છે. ત્યારે ગુરૂ રક્ષા કરે છે. અર્થાત્ ગુરૂ આવીને કહે છે કે, અત્યારે શુળીએ ચઢે તો સ્વર્ગે જવાશે. તેથી તે મન બુદ્ધિ (એલો ગુરૂ) બેઠુંને પાંચ કોશ (પાંચ કોશને પાર) પોંચાડી દઇને એટલે સ્વરૂપમાં લગાડીને જીવરાજ, મનો નાશ થતાં શરીરનાં પ્રારબ્ધ સુધી શુળીએ (સંસારમાં) રહ્યાં. તે મન બુદ્ધિ ભવપાર ગયલાં હોવાથી સુખ દુખનો અનુભવ નથી. ઇદ્રીઓ પોત પોતાનાં ગોલકમાં રિયત થાય છે.

જ્યેષ્ઠ સંસ્કારોનાં પરિણામરૂપ અનુભવ, તે સ્વપ્ન; અને પછી તે પ્રકાશ પણ સમાઇ જાય છે, તેને સુપૃષ્ઠિ કહે છે, ગાઢનિદ્રા. તેમાં થતા બે અનુભવ કહે છે. ખચર નથી, અને સુખમાં સુતો હતો, એજ વદતો વ્યાધાત દોષ. એટલે, મારાં મુંખમાં જીભ નથી, એમ કહેનારના જેવું થયું. અથવા, મારી માતાને પુત્ર નથી, એમ કહેનાર પુત્રના જેવું છે.

ખખર નથી, તો સુખને શી રીતે જાણ્યું ? સુખ સ્વરૂપ-માનંદનું જ્ઞાન રહે છે. બધાંને એ પ્રકારે છે.

ધડાને અનેક છિદ્રો હોય તેમાં દીપ સુક્યો છે તેનો પ્રકાશ દરેક છિદ્રમાંથી પડે છે. દરેકમાંથી પડતી પ્રમાણિત બિન્ન બિન્ન દેખાય છે. દીપતો એકજ છે. તેજ રીતે ધણા ધટામાં જુદા જુદા દીવાઓ છતાં અગ્નિ એકજ છે. બિન્ન બિન્ન અંતઃકરણને લીધે જીવ જુદા દેખાય, પણ સાક્ષી ચેતન એકજ છે. ત્રણ અવસ્થાનો અથવા તમામ ધટનો પ્રકાશક એકજ છે. સર્વ દ્રશ્યનો પ્રકાશક એક ઇશ્વર છે. એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

જાતનાં સુખ દુઃખો આગંતુક છે. સુષૂપ્તિમાં સાધન નથી, તેમ કંઈ વ્યાપાર નથી, કે ક્રિયા નથી, તેથી એ સુખ, આગંતુક નથી. જાતનાં આવી તે પોતાને સુખનો અનુભવ કહે છે. તે આત્મા છે, તેની સત્તાથી દ્રશ્ય પ્રકાશે છે. દ્રશ્ય માત્ર સચ્ચિદાનંદ રૂપ છે.

જાતદાદિ ત્રણ અવસ્થા બાધરૂપ છે. તે ઉપાધિનો બાધ કરાય તો સચ્ચિદાનંદરૂપજ છે. ઇશ્વર સ્વતઃ એવ-સત્તારૂપ છે. તે સત્ત્વરે આ દ્રશ્ય માત્ર પ્રકાશે છે. અહતત્વને સત્ય અને જ્ઞાનરૂપ કહ્યું છે, કેમકે તેમાં સજ્ઞ તીય, વિજ્ઞતીય, અને સ્વયંજ્ઞ બેદ નથી.

સુવર્ણની ખાત્રી-પરીક્ષા ચાર પ્રકારથી થાય છે. નિર્ધર્ણ, હેદન, તાપ, અને તાડન. શાલિયામ ઉપર અથવા કસોટીના પથર ઉપર તેને ધસાને કસ જોવામાં આવે છે. તે કસનો જે ધસારો પડે છે તેનો પ્રકાશ સુવર્ણનો હોવો જોઈએ. કદાચ ગિલ્ટ (ગિલીટ-રસેલ) કરેલું હોય એવી શંકાથી તેના ઉપર કાપ સુકી-કાપી જુવે છે તેમાં બે છેડા સરખા જણાયાતો સાચું માને. પણ કદાચ બનાવટી ધાતુથી તેનો કાપ દેખાતો હોય, એવી શંકાથી તેને અગ્નિમાં નાખે છે તેમાં રંગ બદલાયા વગર બહાર આવે છે-એટલે કાળું નહીં પડતાં સુખ-અસલ રંગે કાયમ રહે, ત્યારે ખાત્રી થાય છે. જેમ જેમ એને તપાવે-તાપમાં નાખે, તેમ તેમ પ્રકાશ વધારે જણાતો જાય. ઉત્તમ પુરૂષની એવીજ રીત છે. તેની પ્રકૃતિની વિકૃતિ થતી નથી-એટલે બદલાતી નથી; જેમ સુવર્ણ કાળું પડતું નથી તેમ કાયમ રહે છે. જેમ વધારે તાપમાં પડે છે-વધારે કસોટી થાય છે-વધારે દુઃખ પડે છે, તેમ વધારે પ્રકાશ નિકળે છે. તે રીતે ઉત્તમ પુરૂષની ગંભીરતા અને શાંતિ વર્ધે છે. આટલી કસોટી થતાં છતાં વિશ્વાસ નથી આવતો ત્યારે તેને

હથોડીથી ટીપે છે ત્યારે ચીપો-ચપટું થઇ કોમળતા બતલાવે છે. એ રીતે વડા, એટલે મ્હોટા થવું બહુ કઠણ છે. નાના થવું બહુ સહેલું છે, વડા થવું હોય તો વડાનેજ પુછો કે તું કુલીને દડા જેવું શી રીતે થયું. વડું કહે છે કે;

મારી કુટી ચકચૂર^૨ દરી, બભરાંની ભૂડી મરચાંની;
મિશ્રીત ક્ષાર તણું જળ છાંટી, પીડા કરી વેલણથી વણવાની.
ઉચ્છ્રી એ તન^૩ છેદી વળી, મળિએ લઈ તેલ વિશે તપતાંની;
તોપણ પિંડ જણાએ પ્રદ્રવિ^૪કા, વિશ્વ વિશે જીવે રીત વડાંની.

આનંદ થાય ત્યારે માણસ પ્રદ્રવિત બની પુલે છે. તે છતાં આ (વડાં)ને તો આટલી આટલી પીડા-દુઃખ પડ્યા છતાં પુલે છે. એ રીતે સુવર્ણની પરીક્ષા જેમ કસોટી, તાપ, વગેરેથી થાય છે તેમ નરમ-પ્રકાશિત થાય છે. **લક્ષણ પ્રમાણાભ્યાં વસ્તુ સિદ્ધિઃ** લક્ષણ અને પ્રમાણ એ બેથી વસ્તુ સિદ્ધિ-એટલે, એ બેની કસોટીમાં દ્રઢ રહે ત્યારે પાસ (વિજયી) થાય છે, **ત્રિકાલાવાચ્યત્વં સમ્યત્વં** ॥ ત્રણે કાળમાં જેનો બાધ નહીં થાય તે સત્ય કહેવાય. એ સત્યનું લક્ષણ કહ્યું. લક્ષણનું લક્ષણ એ છે કે **અસાધારણો ધર્મોત્તેજાનં**. તેમ, એ એવન ત્રણે કાળમાં કાયમ રહે છે, એ સ્વરૂપ લક્ષણ છે. **યતો વા હમાનિ મૂતાનિ જાયંતે** જેમાંથી આ સર્વ જૂતો ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થિત રહે છે, અને જેમાં લય પામે છે, એ તટસ્થ^૫ લક્ષણ છે. એજ જગતનું અભિજ નિમિત્તોપાદાન કારણ છે. એ સમન્વયું કે, સત્ય માનરૂપ અને અનંત બ્રહ્મતત્ત્વજ છે તે કારણ રૂપ છે. જીવને જ્યારે **બ્રહ્માસ્મિ બ્રહ્મૈવાહં** દ્રઢ થાય છે ત્યારે સુક્ત થાય છે **હૃદ્યારોહં, શિવોહં**, એવું અભિમાન થયું, તો અભિમાનથી શી રીતે સુક્ત થાય ? અહ-અભિમાનનાં સ્વરૂપમાં ત્રણ બેદ છે. નિર્વિકલ્પ, શુદ્ધ મલીન. એ ત્રણ પ્રકારનું અહં છે. આકાશમાં પવન, ધુળ, ધુમાડો, ઉડે છે, તે સાંત થઇ જાય છે તે વખતે નિર્મળ નિરૂપાધિક આકાશ હોય છે તેવું નિર્વિકલ્પ અહંજાણો. જ્યારે હૃદયમાં વિવેક જાગૃત થાય છે, ત્યારે દેહ જગત વગેરે દ્રશ્યનો બાધ દરી, તે સર્વથી પોતે ભુદો-અસંય છું, એમ સમજે છે ત્યારે એને સ્ફુરે છે કે, **અસંગોહં, સત્તિદાનંદોહં, સોહં શિવોહં, બ્રહ્મૈવાહમ્** એ રીતે સ્ફુરતું અહં-અભિમાન છે તે શુદ્ધ અહં

a દળીને. b વચમાં કાણું પાડે છે, અને તપ્ત તેમાં તળવા મૂકી દે છે. c, કોઈવાર હોય અને કોઈવાર ન હોય તે.

છે. તારાઓ ચમકે છે તેની વચમાં વચમાં આકાશ છે તેવી વૃત્તિ રહે છે. અને ત્રીજો જે મલીન અહં છે તે સહમાં સાધારણ છે. દેહ ધંદ્રિઓનાં સંસર્ગાધ્યાસથી. અનવકાશવત્-એટલે નિખિડ-ધાડું-ધટ્ટ-ગાડું થઈ ગયલું અહં-અભિમાન, અર્થાત્ લેહોઈ, બ્રાહ્મણોઈ, બમુક નામ ધારકોઈ. એમાં જ્યારે હું ધમ્મર-બ્રહ્મ હું એ ભાવથી જન્મત થાય છે ત્યારેજ સર્વજ્ઞ સર્વકર્તા થશે-સમજશે. નિર્વિકાર સ્વરૂપતા પ્રદ અભ્યાસથી શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થશે.

માટીના ઘડામાં દીવો સુકીએ છીએ તે ઢંકાયેલો રહે છે, તેમ સ્વરૂપ, અવિધાવડે તિરોધાન પામેલું-ઢંકાયલું રહે છે ત્યાં સુધી દેખાતું નથી. કાચ છે તે પણ માટીજ છે, છતાં તે પ્રકાશને ઢાંકી દેવાને બદલે પ્રકાશ કરવાની શક્તિવાળો થઈ પ્રકાશ આપે છે. મટાડીનો ઘડો એટલે વાસનાથી પૂર્ણ-મલીન. મટાડીરૂપ વાસનાને એવા પ્રકારની કરે-એવો રસ કરે, કે બધી વાસના એક વાસનામાં મેળવી દેવી, કે એક રસ થાય (જળમાં જળવત). તેમ, મોક્ષ વાસના-નિરાસા એવી થવી જોઈએ કે, બીજી બધી વાસના મળતીજ થાય. ત્યાર પછી તે રસને ઢાળે-હિપાસના યોગે. તેનો ઘટ અથવા કાચની ઢાંડી બંધાય, કે પછી તેમાંથી પ્રકાશ સ્વતઃ સિદ્ધ દેખાય. એવું હૃદય થયું કે બહાર પણ એજ પ્રકાશ દેખાય, અંદર બહાર અનવાળું પડે, સર્વત્ર પરમાત્મ પ્રકાશજ ગુણે. એજ આનંદ સ્વરૂપ દેખાશે. પછી તે કાચ ઝુટી જાય તો સ્વયં પ્રકાશ દીપજ રહ્યો. તે નિર્વિકલ્પ અહં સમજે-અર્થાત્, સામાન્ય ચેતન.

તાત્પર્ય કે, માટીનો ઘડો-દેહમાં અહં મમત્વ, એ મલીન અહં છે, ઢાંડીનો દીપ તે શુદ્ધ અહં, જે શિવોઈ, વ્રહ્મૈવાહમ્ ભાવ છે તે. અને ઢાંડી ઝુટતાં સ્વયંપ્રકાશ દીપરૂપ અહં છે, તે નિર્વિકલ્પ અહં છે.

• રેલ Railway train ચાલી જાય છે તેમ ઉમર ચાલી જાય છે. વરસ ગાંઠરૂપ સ્ટેશનો છે. માસ-મહિનારૂપ માઇલો છે તે માપ છે. (આડવારરૂપ, અઠવાડીઆં, પખવાડીઆં વગેરેરૂપ ફરલાંચ વગેરે માપ છે)

આ સ્વરૂપ એવું છે કે તે ઝગમગ દીપવત્ પ્રકાશી રહ્યું છે. તેમાં દીવેટ ખત્તી અને તેલ વગેરે નથી જોઈતું. રેલમાં બેસનારાં કોઇ ક્યાંની ટિકીટ લે છે, અને કોઇ ક્યાંની લે છે. તેમ, કોઇ સ્વર્ગની, કોઇ નર્કની, કોઇ બુલોક્કની, તો કોઇ બ્રહ્મલોકની ટિકીટ લઇ બેસે છે. જે દીપની સત્તાથી એ રેલ ચાલે છે તે સત્તારૂપ થાય તો રેલમાં બેસવુંજ નહિ પડે. શરીર છે ત્યાં

સુધી ક્રિયા થવાની, પણ અભિમાન છોડે તો દીકરી લેવાની નથી. જ્યોતિર્માળ તે રહ્યો, તેને દક્ષિણામૂર્તિ કહે છે. એવા શિવસ્વરૂપને નમસ્કાર.

ચોથા શ્લોક વિશેનું વ્યાખ્યાન અત્રે સમાપ્ત થાય છે અને પાંચમા વિશે આરંભાય છે.

શ્રીમત્ બાધ્યદાર ભગવાન શંકરાચાર્યના પિતા શિવગુરુ હતા. તે શંકર (શિવ) સ્વરૂપ હતા. શંકરની અત્યંત ભક્તિથી કેવળ શિવરૂપ બની ગયલા. તેમને શંકરે સ્વપ્નામાં દર્શન આપી પોતાના જેવો પુત્ર થવા વરદાન આપેલું. પરંતુ સમર્થ વિદ્વાન જોઈએ તો અદ્ય આચુષી-સોળવર્ષ જીવશે, તેટલામાં જગતનું કલ્યાણ કરશે; અને ૧૦૦ વર્ષનો દીર્ઘ આચુષી પુત્ર જોઈતો હોય તો તે મૂર્ખ થશે. તેથી વિદ્વાન પુત્ર થવાનું માગ્યું હતું. તે પુત્ર થયો તેણે પાંચ વર્ષથી અધ્યયન શરૂ કરી, સોળ વર્ષ પહેલાં તો ચારે વેદ વગેરે સર્વ શાખા બહુ લાઇ પ્રસ્થાનત્રયી વગેરે બાધ્ય કીધાં. વિષ્ણુ સ્વરૂપ મહાસુનિ વ્યાસે અદૈત સિદ્ધાંતના આશયથી સૂત્રો કરેલાં તે ઉપર બાધ્ય કીધું. તે મથાર્થ છે. કે નહીં તે જોવાની ઇચ્છાથી વ્યાસ પ્રકટ થઇ આવ્યા. આઠ દિવસ સુધી શાસ્ત્રર્થ ચાલ્યો, તેમાં કોઈપણ ન્યુનાધિક થયું નહિં. ત્યારે મર્યાદા ભંગની ક્ષમા માગી સુરેશ્વરાચાર્ય-પદ્મપાદે કહ્યું કે, આપ સાક્ષાત્ શંકર, અને આપ સાક્ષાત્ વ્યાસ-વિષ્ણુ છો. શંકરમય થઈ રહેલા શિવગુરુ છે તે એ શંકરાચાર્યનું કારણ છે. જે જેવી ભાવના કરતોજ રહે છે તે, તે રૂપ બને છે. ભમરી યેળને લાવે છે, તેને એક ચટકો મારી ઉડી જાય છે, તેની સખત વેદનાથી “આ ભમરી આવી, ઓ ભમરી આવે છે, ઓ આવશે,” એવી ભાવનાથી તન્મય બની જાય છે. એક ચટકાથી એક પાંખ ફુટે છે, એટલે ભમરી આવી બીજો ચટકો મારે છે કે બીજી પાંખ ફુટે છે, એટલે ભમરી બની ઉડી જાય છે. તેમ સદ્ગુરૂરૂપ ભમરીના બે ચટકા. તત્ત્વ અને ત્વં પદ્યું શોધન તે થયું કે ભમરી બની ઉડી જવારૂપ-અસિપદમાં એકમતા પામે છે, તાત્પર્ય કે, જેવી ભાવના દ્રવ્યણે કરાય છે તેવોજ તે બને છે. અંતઃકરણનું ઉંડાણ જોઈએ. શંકરાચાર્યનું હૃદય અંદરથી ઉંડા ખાડાવાળું હતું. સૂર્યકાચ-આગીઓકાચ ઉંડા ખાડાવાળો હોય તેમાં કીચણનો સમૂહ એકત્રિત થઇ એક જગ્યામાં (ખાડામાં) એકઠો થઇ બધી શક્તિથી અગ્નિ પ્રકટી પાડેના પદાર્થને

બાળી મુકે છે; તેમ, આત્માનાં પ્રતિબિંબિત કીર્ત્તિ તે ઉંડાં અંતઃકરણમાં એકત્રિત થઇ બહુ અમોઘ શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. અને પાછળથી ઉપસેલું તે પાત્ર ઉપર જળ વગેરે ને પડે છે તે બાળુઓપરથી ઢળી જાય છે. અને એકજ કીર્ત્તિ પડે છે તે તો સાધારણ શક્તિજ હોય. શિવગુરુ અને તેમનાં સ્ત્રી શંકરમય થઇ રહેલાં હોવાથી શંકરજ પ્રકટે. તેમની સાથે વ્યાસે આઠ દિવસ સુધી શાસ્ત્રાર્થ કરી, બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર કરેલું બાળ્ય જોઇ બહુજ પ્રસન્ન થઇને બીજા ૧૬ વર્ષ આયુષ્ય આપ્યું હતું. એ ૩૨ વરસમાં જગતમાં દિગ્વિજય કરી ચારે દિશાએ મઠ સ્થાપ્યા, અને અદ્વૈત સિદ્ધાંત સ્થાપ્યો. દેહ છે તે જડ, દુઃખરૂપ, અને અનિત્ય છે, તેથી તે આત્મા કદીપણ હોઇ શકતો નથી. ઇંદ્રીઓ કરણ હોવાથી આત્મા હોઇ શક્તી નથી. વીણાના તારને છેડવાથી તે વીણા છે તે શબ્દની ગતપત્તિનું કરણ છે, અને કાન છે તે શબ્દને ગ્રહણ કરવાનું કારણ છે. એજ રીતે નેત્ર છે તે જોવાનું કરણ છે, વગેરે. અમુક માફ છે, એમ કહેનાર તે વસ્તુથી જુદો છે. ઇંદ્રીઓ ન હોય તો પણ મનુષ્ય રહી શક છે. શબ્દ વિષયમાં મોહ અસ્ત બની મૃગલાંઓ ભેળાં થઇ જઇને બધાં, પારધીની વીણાનો નાદ સાંભળી એવાં લીન-મોહ અસ્ત બને છે કે જમીન સુધી નીચી ડોક કરી સાંભળે છે. તે વખતે તે પારધી પોતાની વીણાનો નાદ બંધ કરીને, કરતુરીઓ મૃગ ઓળખીને તેને બાણ મારે છે તોપણ તે તો નાદમાંજ હુબી રહેલો હોય છે તેથી તેને તે બાણનું ભાન પણ રહેતું નથી તેમ, નાદ ને બે પ્રકારના છે તેમાં એક તો, વાસનાની વૃદ્ધિ ક્યાં કરવા રૂપ જગતનો નાદ લાગે છે તેથી જન્મ મરણનાં ચક્રે ચડે છે. એ નાદનો દુરૂપયોગ છે. પણ જો પરમાત્મા તરફનો નાદ લાગે, અર્થાત્ નાદનો સહુ ઉપયોગ થાય તો મુક્ત થઇ જાય છે. પદ (ભજન)માં કહે છે કે,—નાદમાં લાગ્યાં પેલાં મૃગલાં મરે છે,—શબ્દના માર્યા કોઇ સંત મરે છે (ગરે છે) x-x અર્થાત્ તે સંત અહંમત્વથી મુક્ત થાય છે. આકાશ તત્વ બળવાળું છે, તો તેનો ગુણ ને શબ્દ છે તે પણ તેટલોજ બળવાળો હોવો જોઇએ. આ પ્રકારે કહે છે.—

એક રાજા હતો તેને પ્રથમની રાણીથી પુત્ર હતો, તે દુરાચરણી નિહાળ્યો. શહેરના નગરશેઠની પુત્રી સાથે તે અથડાયો (બગડ્યો.) તેથી ચાર શેઠીઆ ભેગા થઇ વિચાર કરીને સભામાં ફરીઆદ કરવા ગયા. રાજાએ પુછ્યું કે, અહો હો ! કોઇ દહાડો નહીં, તે આજ કેમ પધાર્યા ? શેઠીઆ ધણા હાજીા હતા. તેમણે વિચાર્યું કે હવે શું કહેવું. એક શેઠ

ઉભા થઇને બોલ્યા કે, આપના કુંવર ધણી ચતુર અને રાજની ઉન્નતિ કરે એવા છે. એમણે વિધાને બહુ સારી રીતે ખીલવી-શોભાવી છે. બીજા શેઠ કહે, એમનું સ્વરૂપ ધણું સુંદર છે, દેવતા જેવું છે. ત્રીજા શેઠ કહે આપે પુત્રને અત્યંત વિદ્યા શિખવી છે તેમા બહુ અપળ હોવા જોઇએ. ચોથા શેઠ કહે, અશ્વારૂઢ થવાની ચતુરાઇ પણ અપૂર્વ છે. એમ કહી બેઠાં વખત થયો ત્યારે જવા લાગ્યા. રાજ ચતુર હોવાથી વિચાર્યું કે, કુંવરનાં વખાણ કરવાને માટેજ આ શેઠ અહીં સુધી આવે નહીં. એનામાં કાંઇ દોષ હોવા જોઇએ. ગુણ તો જાણ્યા, પણ હવે દોષની તપાસ ખાતર કરવી જોઇએ. બીજે દહાડેથી બે છુપા અનુચર—છુપી પોલીસ તે પુત્ર પાછળ ચૂક્યા. તેમનાથી ખબર મળી કે બહુ બલિયારી છે. તે રાત્રે પુત્રને હુકમ કહેવાડ્યો કે, સવારે તને શેહેરમાં દેખીશ તો શિરઝંછેદ કરીશ. તેથી તે પુત્ર તો સવાર થતાં દેહેલાં જંગલમાં ગયો, ત્યાં શિવાળયમાં રહ્યો. રાજની રાણી મરી ગઇ. બીજી પરણ્યો તેને એક પુત્ર અને એક પુત્રી થયાં. પેલો કુંવર ત્યાં શિવનું પૂજન કરે છે. એવી તપશ્ચર્યા કરતાં ૧૧ વર્ષ અને ૧૧ માસ થયા. શિવ કંઈ પ્રસન્ન થયા નહીં, તેથી કંટાળ્યો. છેવટ બીજા ૨૦ દીવસ કાઢ્યા. બાર વર્ષમાં માત્ર દસ દીવસ બાકી રહ્યા. અને રાજમાં ગયો. દાદી જટા વધી જવાથી યોગી જેવો બન્યો છે. એક વારાંગના એટલે ગાયન માત્ર કરનારી ચતુર વેશ્યાને ત્યાં રહ્યો. તેને સભામાંથી તેહું આવ્યું તેથી તેતો ત્યાં ગાયન કરવા ગઇ. બાર વાગી ગયા અને છેવટ વાટ જોતાં ચાર વાગ્યા છતાં વેશ્યા પાછી ઘેર આવી નહીં. તેથી થાકીને તે યોગી વેષવાળો સભામાં ગયો. દાદરે ચઢ્યો તે તરફ વારાંગનાની નજર ગઇ તેટલામાં તાલ ચુકી ગઇ, પરંતુ તખલસીએ સમાલી લઇને માલમ પડવા દીધું નહીં. અને તેણે ગાયું કે,

“એત ગઇ થોડી રહી, થોડી મેંભી આધ;

ગુજ બખતકે કારણે, બક્ષીસ કરે કયું બાદ”

અર્થાત્ બહુ રાત ગઇ, હવે થોડીજ રહી છે, તેમાં પણ અડધી રહી. સેહેજ વખત માટે મળવાની બક્ષીસ કેમ ગુમાવે છે. આ સાંભળી રાજ ખુશ થયો. પોતે વૃદ્ધ હતો તેથી હવે અલ્પાયુષ્ય બાકી છે તેટલામાં પ્રભુને ઝોળખી લેવો જોઇએ, નહિ તો ઉર્ધ્વગતિ મળવારૂપ બક્ષીસ ગુમાવાશે, એમ સમજ્યો. તરત છનામ આપ્યું તે વારાંગનાએ તખલસીને આપી દીધું. રાણીએ કાંઇ બીજા વિચાર કરી રાખેલા, તેપણ આ શબ્દ

(ગાયન) સાંભળી અટકી ગઇ, અને ખુશી થઇ હાર આપી દીધી. રાજ પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કરતો ન હતો. તેથી મળસ્કે પ્રધાનના પુત્ર સાથે બિકળી જવાની હતી તે, તેમ કરતી (એજ શબ્દની અસર થવાથી) અટકી. અને અંબર વસ્ત્રનું ઇનામ કેંદ્યું. રાજ વૃદ્ધ થયો છતાં રાજ સોંપતો નથી તેથી અધીરો બની પુત્ર પોતાના પિતા-રાજને મારી નાંખવાનું નક્કી કરી બેઠેલો તેણે પછુ વિચાર્યું કે હવે થોડા દહાડા-અલ્પકાળ માટે શામાટે પિતાજીને મારવા ! થોડા વખતમાં રાજ આપશેજ, તો શામાટે અપકાર્તિ લઉં અને પાપી બનું !! એમ સમજી પુત્રી તથા પુત્ર કીમતી ઇનામ આપ્યું. તે વખતે દાદરમાં ઉભેલો કુંવર જે યોગીવેશે છે તે, એજ શબ્દનો વેગ લાગવાથી સમજ્યો કે બાર વરસમાં ફક્ત દસ દીવસ માટે શા માટે મારા શ્રમથી કમાયલાં તપનો ભંગ કરી ભારે દૈવી લાભ શુભાવું ? તેથી તેની પાસે તો પહેરેલું વસ્ત્ર ભાત હતું તે અડધું ફાડીને ઇનામ રૂપે કેંદ્યું. તે બધું તખલસીને આપી દીધું. તે જોઇ રાજએ પુછ્યું કે એને કેમ આપ્યું ? ત્યારે વેશ્યાએ, રાણીએ, પુત્ર, પુત્રીએ, અને પેલા યોગીએ પોતપોતાના વિચાર ખુલ્લા કહી દીધા. અને કહ્યું કે એ તખલસીના શબ્દની સચોટ અસર થવાથી હમે બધાં પાપ કર્મથી બચ્યાં. યોગી કહે, હુંજ તમારો વ્યભિચારી પુત્ર છું. ૧૨ વર્ષમાં દસ દિવસ માટે ચલિત થઇ અહીં આવ્યો. ૧૦ દિવસ માટે અવિચલ બક્ષીસ જાય છે.-એમ સમજી પકડી લઇ મારી પાસે ભાત વસ્ત્ર પહેરેલું છે તેથી તેમાંથી અડધું ફાડી ઇનામમાં આપ્યું. તામર્યા કે, એકજ શબ્દે, વારાંગના, રાજ, રાણી, પુત્ર, પુત્રી, યોગી, એ બધાંને જગત કીધાં.

પછી વારાંગના જે કીમતી બક્ષીસો મળી તે. તથા પોતાની પાસેની સ્મૃદ્ધિથી સતોંપ પામી ગંગા તટે જઇ, સાધુ સંગ સેવી જપ તપ તીર્થ સ્નાન કરતી રહી ઉત્તમ ગતિને પામી. રાજએ પછુ સ્વસત્તાથીજ ગંગા તટપર સંત સાધુઓ તથા પોતાને માટે ભોજનાદિનો બંદોબસ્ત કરી સદાવ્રત જરી કીધું; અને સતોને સેવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુક્ત થવા તજવીજ કરી. યોગી પુત્રને રાજ સોંપ્યું. બીજા પુત્રને અમુક દેશ આપી ત્યાં પોતાની રાણી (તે પુત્રની માતા) સાથે સ્વતંત્ર કીધો. પુત્રીનાં લગ્ન કરી દીધાં. એ રીતે સઘળી વ્યવસ્થા કરી.

એ ઉક્ત પ્રકારનું સિદ્ધાંત કહે છે,-રાજ તે જીવાત્મા છે. પુત્ર તે જીવત્વ ધરનાર વ્યભિચારી, તમસ પ્રધાન સ્ત્રીથી થયો માટે જીવ. તે સ્વસ્વરૂપ બુદ્ધી વ્યભિચારી થયો એટલે માયામાં મોહ પામ્યો. દેહરૂપ

નગર. યુદ્ધિ રૂપ શેઠ. તે શેઠની પુત્રી-યુદ્ધિની વૃત્તિ સાથે વ્યભિચાર કીધો. તેથી મન યુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર, એ ચાર શેઠીઆ મળી ફરીઆદ આપ્યા, તેમણે જીવનાં વખાણુ કીધાં. ચિત્તે વિદ્યા વખાણી, યુદ્ધિએ સ્વરૂપ વખાણ્યું અહંકારે અસ્થ કળા, અને મને અસ્થ પર આરૂઢ થવાની ચપળતા, વખાણ્યાં. વિવેક અને વિચાર બે હુપા અનુચરને તેના દોષ શોધી કાઢવા પાછળ મુક્યા. ત્યારે શોધ મળી કે વ્યભિચારી છે તેથી દેશવટા આપ્યો તેથી ભવાટવિ (સંસારવન)માં તે જીવ ગયો ત્યાં દેહોહં થયું. રાજા જે બીજી રાણી પરણેલો તેનાં મોક્ષરૂપ પુત્ર અને ભક્તિરૂપ પુત્રી થયાં હતાં. પેલા વનસ્થ પુત્રે દેહોહં ભાવ-વિપરીત યુદ્ધિ નાશ કરવા શિવની ઉપાસના કરી. ઉપાસના કરનાર આરંભમા શુરો, અને પાછળથી અંતમાં કંટાળી ગય છે. તે ૧૦ હંદ્રી અને અગીઆરમું મન સુધી પોંચ્યો. (૧૧ વરસ) દસ દિવસ માટે ચિત્ત ઉઠ્યું-કંટાળ્યો, અને ચાલ્યો. તે નવધા-સાત્વિકી બાલ ભક્તિ ને ત્યાં હતી. તેજ ભક્તિ આત્મ સભામાં-આત્મરાજાની સભામાં નાચી. ભક્તિમાં જીવ રંગાઈ જવો જોઈએ, મન રૂપ તબલચી સમત્વે રહે તો સરખીજ તાલ વાગે, ભક્તિ કયાં સુધી નાચી શકે ? જાનરૂપ સૂર્યને ક્રુદ્ધ નથી થયો ત્યાં સુધી. પરંતુ ત્યાં સુધી તે યોગીને ધીરજ નહીં રહી. મળસ્કે ચાર વાગે આવ્યો ત્યાં જીવભાવના સ્ફુરતાં તાલ ચુકી. ત્યારે મન તબલચી સમજાવે છે કે, હવે થોડા માટે રંગ બગાડ નહીં. ઇનામ મળ્યું તે મનનેજ આપી દીધું. મોક્ષ પણ મનનેજ છે. પુત્રની એવી જાણસા હતી કે, મોક્ષ સામ્રાજ્ય મને જલદી મળી જાય. પ્રથમ ભાવનાથી મોક્ષ નથી પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિરૂપ પુત્રી, પ્રધાન એટલે માયા પુત્ર સાથે લાગી તો ફૂળ મળશે, તેથી તે પણ અટકી ગઈ. શબ્દથી બધાં જાણત થયાં. મુવા તો ચારજ. તબલચી ઉપર કોણ લક્ષ આપે ? રાજા, પુત્ર, પુત્રી, યોગી, એ ચારેને એકજ શબ્દે માર્યા-કાળજન વિધી નાખ્યાં. જગતમાં પડયા તો જગતરૂપ અને ઇશ્વરમાં પડયા તો ઇશ્વરરૂપ. મૃગ જે શબ્દથી પ્રાણુ ખુવે છે, તેનાથી મનુષ્ય અભય પામે છે. બહારનું રૂપ પ્રીય થયું તો પ્રાણુ ખુવે ઇશ્વરજ પ્રીય થાય તો મોક્ષ-સુખ થાય છે. રસો ચેસ: એવા રસરૂપ પરમાત્માનો રસીએ થાય તો મહા સુખી થાય, મૃગ, હાથી, પતંગ, મીન અને બ્રંગ, એ શબ્દાદિ પાંચ વિષયમાં પ્રાણુ જમ છે તેની રૂપહા નથી કરતાં. તેજ રીતે પ્રભુમાં તેવા બનાય તો મોક્ષ થાય.

જ્યેષ્ઠ પુત્ર યોગીને પરમાત્મ પિતાનું સ્થાન મળ્યું, એટલે અધિજ્ઞાન રાજા થયો-નિર્વિકલ્પ પદે ક્યો. બીજા મોક્ષ પુત્રને દેહોહં ભાવથી

મુક્તિ મળી અને ઇશ્વરત્વરૂપ સ્વતંત્ર શિવેહં ભાવરૂપ સ્થિતી પ્રાપ્ત થઇ. તેની સાથે તેની માતા નિવૃત્તિ રાણી રહ્યાં. પુત્રી પ્રેમલક્ષણાભક્તિ હતી તે જ્ઞાનયોગ પતિને પરણી. બાહ્ય ભક્તિ રૂપ વારાંગના તે શબ્દથી હણાઇ વેધાઇ-ધાયલ થઇને બદલાઇ જઇ-અંતરભક્તિ સુદ્રઢાણે બની શિવરૂપ થવા ગંગાનો આશ્રય પકડી બેઠી અને રાજ્ય પોતાનાં અનંત સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સમી જવાને હિમગિરિરૂપ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા સતો-રૂપ સમર્થ વળાવા-રક્ષકના આશ્રયમાં ગયા.

પ્રાણમાં જ્ઞાનને! અભાવ છે, તેમજ સુપુત્રિમાં જડત્વ દેખાય છે, તેથી પ્રાણ છે તે આત્મા નથી. નિદ્રામાં પ્રાણ ચાલી રહેલા હોય છે છતાં વસ્તુ ચોરાઇ જાય તે જાણતા નથી, (જડ હોવાથી) બુદ્ધિ પણ આત્મા નથી. ક્ષણિક વિજ્ઞાનવાદી-મુઘ-સુગત લોકો બુદ્ધિને આત્મા માને છે. અને વળી તેને ક્ષણિક માને છે. જેમ, વેહેતું જળ છે તે આચ્યું, આચમન લીધું અને એ જળ વેહેતું ચાલ્યું. લીધેલું જળ પછીથી નથી. પ્રવાહ તો ચાલુ છે. ધારા અખંડ ચાલી રહી છે, તેથી ક્ષણિક રૂપ સમજાતું નથી. છતાં એ બુદ્ધિનો પ્રકાશક બીજો છે તે આત્મ ચેતન છે, તેથી બુદ્ધિ જડ છે તથા પ્રત્યેક વ્યક્તિની બુદ્ધિ ભિન્ન ભિન્ન છે, તેથી તે આત્મા નથી. દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, એ બધાં મળીને આત્મા છે એમ કોઇ કહે તો તેમ પણ બની શકે નહીં. કેમકે એ બધાંમાંથી એકનો નાશ થતાં બધાં નાશ પામે છે; અને આત્મા તો અખંડ છે.

બુદ્ધિ જડ છતાં પણ જો આત્મ તત્ત્વ તરફ વળે તો ત્યાં પોંચાડવા માં સહાયક છે. સારથી જાગ્રત હોય, અને અશ્વને કબજે-તાબે રાખે એવા હોય, અને માલીક-રથીતું હિત ઇચ્છનાર હોય, તો નિર્વિઘ્ને મુકામે પોંચાડે છે અને દાડીઓ તથા પ્રમાદી સારથી હોય તો, અશ્વની લગામ કબજે નહીં રાખી શકવાથી, ખાડામાં ગચ્છાવી દે છે.

અખાડ શુદ્ધ બીજો રથ જત્રા ઉપર શ્રી જગન્નાથજીનો તથા રણુછોડ-શયનો રથ નિકળે છે, તે નંદીકમાં જનકપુર છે ત્યાં જાય છે. લોકો બધા તેને ખેંચે છે. રસ્તે રથ અટકે છે તે વખતે લોકો સ્તુતિ કરે છે ત્યારે ચાલે છે. એ બેહુનો રથ તે આ દેહ છે. રણુથી છોડાવે તે રણુછોડ ચોરાશી લક્ષ યોનિબ્રમણથી છોડાવે તે રણુછોડ. રથ ફરતાં, અર્થાત્ તે બધા જન્મોમાં ફરતાં વાસના પુંજરૂપ રણુ-બાજનો પાર નથી, તો મૂળ કર-જનો હિસાબ કયાં !! વાસનાથીજ પોતે પોતાને લુલ્યો. પોતે અનંત બ્રહ્માંડોની સઘળી સંપત્તિઓનો માલીક છતાં પરતંત્ર બન્યો-બાજમાં ફૂલી ગયો. એ ૮૪ લક્ષ જન્મ રૂપ રણુથી છોડાવે તે, બુદ્ધિ છે (રણુછોડ).

એ બુદ્ધિ રૂપ ગુહામાં ઉંડા જાંઘને તત્વને શોધે છે, તેને અંગ ગુહામાં પ્રવેશવું પડતું નથી-જન્મવું પડતું નથી. કેમકે તેને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે બધાં કર્મને બાળી દે છે. ધાસનો મોટો ઢગલો છતાં એક દીવાસળી માત્ર તેને બાળી મુકવા બસ છે. દાણી-દેવાંદાર કરજથી અને સુસાફરીથી મુક્ત થાય છે. એ ચેતન તત્વ તેજ રણુછોડ.

જે જન્મે છે અને ગતિમાન છે તેજ જગત અને તેજ શરીર; તેવું અભિમાન છુટે તો જગત જતું રહે. અથવા તો શરીર છુટે (મરી જાય) તો દુનીઆ હુબી જાય છે. “આપ સુવા પિછે હુબ ગાઇ દુનીઆ” (દુબી-રજી કહે છે). એ રીતે એક જ્ઞાનથી અને બીજી અજ્ઞાનથી જગત દ્રષ્ટિ બુલે છે.

દેહી છે તે જગન્નાથજી છે. જનકપુર, એટલે પિતાનું નગર; કેમકે જનક એટલે પિતા તે પરમાત્માનું ધામ છે તેમાં જાય છે. ત્યાં જતાં ઠામ ઠામ અટકે છે. દ્રશ્યની વાસનાઓમાં કોઇ કોઇ વાસના એવી વિશાળ થઇ જાય છે કે તેમાં સુકિતની વાત બુલીને, તેમાં નિબદ્ધ થાય છે, ત્યારે પ્રભુની સ્તુતિ કરાય છે, તે એટલાજ માટે કે સ્વસ્થાને જતાં આવેલાં વિદ્વન દુર થાય. તે સ્તુતિથી પ્રભુરૂપ ગુરુ, જીવને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ સમજાવે છે ત્યારે રથ ચાલે છે. દ્રશ્યને પાર જનાર છે તેજ પુણ્યવાન છે. સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળો છે તે દ્રશ્યનુ મિથ્યાત્વ સમજીને તે પચાવી શકે છે, તેથી રથ પોંચે છે, પરમાત્મ પદને પામે છે.

બુદ્ધિ તત્વ-એટલે વિષ્ણુ-વ્યાપક તત્વ. વિષ્ણુ છે તે પાલક પોષક છે. તેમ, બુદ્ધિ વડેજ સર્વનું પાલન પોષણ થાય છે. એવા વિષ્ણુ સારથી થયા, પછી બાકી શું !

ગીતામાં બે રણુ નદી દેહી છે. બીજી=અહં. જે શુભાશુભ વિચારનો દાદો (અહં) છે. તે એક “હ” કીનારો, અને બીજો કીનારો, દ્રોણ, એટલે દ્રવવાની ટેવવાળા સંસ્કાર. જયદ્રથ રૂપ જળ છે. એટલે અનેક વાસના કુર્મ રૂપ જળ. એવી નદી છે તેને અરજુન સાથી તરી શક્યો? **કૈવર્તક:** કેશવ: કેશવ-કૃષ્ણ સારથી હતા તેથી તયો. તેમ, સાત્વિક બુદ્ધિ સારથી થાય (વિષ્ણુ સત્ત્વ પ્રધાન છે) તો રથ સ્વધામ પોંચાડે.

કૃષ્ણ પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે, મારે હથીઆર નહીં લેવું, અને બીજો કહેલું કે હું જો કૃષ્ણ પાસે હથીઆર નહીં ધારણ કરાવું તો ગંગાપુત્ર નહીં કહેવાડું. (જ્ઞાનરૂપ ગંગાનો પુત્ર-અહં). બીજો અરજુનને બેહક ગભરાવી નાખ્યો તે શ્રીકૃષ્ણ સહન દરી શક્યા નહી. કેમકે ખુદ કૃષ્ણને

ગમે તેટલી ગાળ દે, લટે વટે, ગભરાવે, તો તે બધું, પોતે સત્વ મૂર્તિ હોવાથી સહન કરે છે; પરંતુ બક્તને એવો દુઃખી જોઇ પોતાથી સહન થતું નથી. રાવણે સીતા હરી, વેદના ગમે તેવા અર્થ કીધા, બીજા અનેક જણે રામને કહે તે કીધું અને કહ્યું, તે બધું સહન કીધું, પરંતુ પોતાના બક્ત વિભીશણને રાવણે લાત મારી ત્યારે રામને ક્રોધ થયો, ત્યાં સુધી ક્રોધ કીધો અથવા થયો નથી; તેમ શ્રીકૃષ્ણે અરજીનને અત્યંત ગભરાવે ભો જોઇ ક્રોધ કરી રથ પરથી ઉતરી પડી રથનું ચક્ર ઠાલી બીજા સામે દોડયા. તે જોઇ બીજા તરતજ પોતાનાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર દૂર ફેંકી દઇ પ્રભુને પ્રેમથી પ્રણામ અર્પિ વધાવી લીધા, અને હાથ જોડી ઉભા કે, પ્રભો ! આવો, આવો, પધારો. ધન્ય ધન્ય બક્ત વત્સલ પ્રભો ! તાત્પર્ય કે, ધમ્મરને ક્રોધ નિયમ નથી. ધર્મનો નાશ થતો હોય ત્યાં એ નિયમ બાદ છે. એ કૃષ્ણ તે સારથી કે રક્ષક ! યુદ્ધ છે તે એવી રીતનો સારથી થાય, તો જનકપુર (સ્વસ્વરૂપમાં) કેવી રીતે પોંચીશું, એવી ચિંતા રથીને ન રહે.

દેહાભિમાન છોડે તો હાયાં પુરત વિલાઈ જાય. અને બીજા ક્રોધજ નથી—જેનું સ્વયં સિદ્ધ પૂર્ણ છે, એમ સમજાઇ જાય. પ્રીતમદાસજી કહે છે કે,—“ત્યારે એવે તું હરિને દેખે નહીં, ખોળે તો તું ખુદ ખોવાય, બીજા નથી ખોલતો.” કેમકે જો બીજા ક્રોધ હોય તો તો ખોલનારો ઉભો રહે—ગુમ ન થાય.

આત્મા છે તે અણું પણ હોઇ શકે નહીં. કીડી, ચણી, પોપટ, હાથી, વગેરેના જીવડા દેહ છે તેવડો આત્મા છે, એમ પણ બને નહીં. કીડી જીવડો છતાં કર્મ હાથીનાં, અગર હાથીમાં છતાં કર્મ કીડીના દેહનાં હોય, તો શી રીતે નાનાં કે મોટાં શરીરમાં પેંસી શકે ! તેથી આત્મા અણુ પણ નથી, તેમ દેહ જીવડો પણ નથી. ઘણોરણીયાન મહત્તો મહીયાન એટલે, નાનામાં નાનો અને મોટામાં મોટો આત્મા છે.

મેહિની માયા છે તે વાદીને બુલવનાર છે. તે માયાનું અધિષ્ઠાન સાક્ષી છે. તે ઝોળખાય તો તે માયા સદાશિવ-પરબ્રહ્મમાં સમાઇ જાય દેહેન્દ્રિ રહિત, માન પ્રમાણોથી દૂર, એવા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ શ્રીદક્ષિણા મૂર્તિને નમસ્કાર.

શ્લોક પાંચમાં વિશે અત્રે સમાપ્ત થાય છે, અને છઠા વિશે પ્રારંભાય છે.

સુષુપ્તિમાં ઠાંઈ નથી, એવું કહેનાર શન્યવાદી કહે છે કે, જે ઠાંઈ થાય છે તે પાંચ સ્કંધ વડે થાય છે—બધું દેખાય છે. તે, રૂપ સ્કંધ, સંસ્કાર,

વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા, અને વેદ સ્કંધ. સંજ્ઞા સ્કંધ-તે ઇંદ્રીઓને રૂપ સહિત વિષયનું જ્ઞાન થાય તે, જ્ઞાન-જ્ઞાન થાય છે તે વિજ્ઞાન. સંજ્ઞા સ્કંધમાં ગુણ, ક્રિયા, જાતિ, અને વિશિષ્ટ (અવયવોનો સમૂહ), એ મળીને સંજ્ઞા સ્કંધ. “ગાય” એવી સંજ્ઞા છે, “ગૌત્વ” જાતિ છે. લાલ ઘોળી કાળી એવા રંગ છે તે ગુણ. હાલે ચાલે છે તે ક્રિયા શિંગડાં વાળી, પગવાળી તે વિશિષ્ટ. રાગ દ્વેષથી ચનાર પુણ્ય પાપ છે તે સંકાર. તેનાથી સુખ દુઃખ થાય છે તે વેદના, તે વેદ સ્કંધ છે, એ પાંચ વગર બીજું કશું નથી. જગત એની મેળેજ થાય છે-સ્કંધોમાંથી થાય છે. તે બહારથી પરમાણુ રૂપે દેખાય છે. લાકડાં વગર સુથાર ઘર બાંધી શકતો નથી, તેમ, શંકા અપેક્ષા વગર ઇશ્વર સૃષ્ટિ નહિ કરે. માટે ઇશ્વર કોઈ જગતને કરનાર નથી. પરમાણુઓ જ શક્તિવાળાં છે તેને બીજાની જરૂર નથી. એવો બૌદ્ધ સુગતનો સિદ્ધાંત છે, તે યથાર્થ નથી, તે છઠ્ઠા શ્લોકથી કહે છે. જગત સ્વપ્નમાં પ્રપંચ દેખાય છે પણ સુપૃષ્ઠિમાં નથી દેખાતો ત્યાં શૂન્ય હતું. એવા વિકલ્પને પ્રતિપાદન કરે છે.

શૂન્યમાંથી થયું કહેશે તો તે દૂષણ છે, હેતુજ નથી. જે કાંઈ કાર્ય હોય તેમાં કારણ તો દેખાયછેજ. અલંકારો કાર્ય છે તેમાં સુચર્ણ (કારણ છે તે) રહેલું છેજ. જે શૂન્ય ઉપાદાન હોય તો ઘટ શૂન્ય, પટ શૂન્યમય દેખાવું જોઈએ. શૂન્યવડે કાંઈજ વેપાર સિદ્ધ થતો નથી. જો સૃષ્ટિને અકારણ કહેશે તો તેમાંથી કાર્ય થાય નહીં. શૂન્યમાંથી આકાર વાળું જગત શી રીતે થાય ! એ તો નર વિપાણુવત, એટલે મનુષ્યને સિંગડું, એવું કથન માત્ર છે.

જો સૂન્ય હોય તો, એ બૌદ્ધ લોક વ્રત વગેરે શા માટે કરે છે. વસ્તુ જો અનુકૂળ હોય તો પ્રવૃત્તિ કરાય છે. તે જોતાં એવો અનુભવ આગળ થયેલો છે. સૂન્યનો અનુભવ પણ સૂન્ય હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકે નહીં. નિદ્રામાંથી જાગીને કહે છે કે, જે હું સુતો હતો તેજ જાગ્યો. સુવા પછી પણ પ્રત્યભિજ્ઞા (પાછલું જ્ઞાન) બતાવે છે. જન્મ થયો કે ધાવે છે તે તરત કોણે એને શી રીતે શિખવ્યું ! બીજી બધી પછીની ક્રિયા માયાપ શિખવે છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, સૂન્યવાદ સંભવતો નથી; અર્થાત્, સૂન્ય છે તે આત્મા નથી. આત્મા કર્તા નથી, તેમ આત્મામાં ક્રિયા નથી. માયાનાં આવર્ણુ યોગે બેહુ આત્મામાં (રાહુ જેમ સૂર્યને ઢાંકે છે તેમ) દેખાય છે. સૂર્ય ચંદ્રનો પ્રકાશ તો જે છે તેજ છે. વયમાં કાળુ-ડાઘ દેખાય છે તે રાહુનો છે. તેમ, માયા રૂપ રાહુ છે તે સૂર્ય

ચંદ્રને ઠાંકે છે. શા માટે ? સમુદ્ર મંથન વખતે અમૃત પીવા સારૂ એ સૂર્યચંદ્રની મધ્યમાં રાહ ભરાઈ બેઠો. હવે તેણે અમૃત પીધું તેવું તરત સૂર્યચંદ્રે વિષ્ણુને બતાવી દીધો, કે આ રાક્ષસ ભરાઈ બેસી પીએ છે. તેથી વિષ્ણુએ સુદર્શન ચક્રથી તેનું માથું ઉડાડી દીધું, તે રાહ, અને ધડ રહ્યું તે કેવું. એ વૈરથી સૂર્યચંદ્રની પાછળ રાહ પડ્યો. તેથી વારંવાર સતાવે છે—ગ્રહણ થાય છે. તેમ, દરેકનાં હૃદયમાં દૈવી અને આસુરી સંપત્તિ લડે છે. વિચાર થાય કે, હવે આપણે ભજન કરશું, એ દૈવી છે. પણ તે થોડીજવાર ટકે છે. ત્યાં રાવણુ જેવો રાક્ષસી વિચાર આવે કે, તે દૈવી વિચારને ઉભોજ નહીં રહેવા દે. શુભ વિચાર થોડા, અને અશુભ ઘણા—તેથી રાક્ષસો ઘણા, તેથી દેવતાનો જય પણ નથી થતો. જ્યારે દેવ વિષ્ણુ પાસે ગયા ત્યારે સહાય થયા. તેમ, શુદ્ધ પાસે ગયા ત્યાં કહ્યું કે સ્થિર રહેવાનું નથી, માટે ઉપાય કહેા. શુદ્ધે સમુદ્ર મંથન, કરવાનું કહ્યું. ક્ષીર સમુદ્ર મંથન, એટલે, સત્વગુણ જેમાં છે એવું હૃદયનું મંથન કરો—શોધન કરો તો આત્મભાન રૂપ અમૃત મળે. જ્ઞાન ક્યારે થાય ? સદ્વિચાર સેવન કરાય ત્યારે. જ્યાં સુધી કામ ક્રોધાદિ ઉપર તિરસ્કાર દ્રષ્ટિ છે ત્યાં સુધી શત્રુ બની છે. પણ તેને મેળવી લેવાય-દેવ બુદ્ધિ છોડાય, તો મંથન થાય. દેવો અને દૈતો મળી ગયા ત્યારે બધા મળીને સમુદ્ર મંથન થયું. સમ ઉપર ઉભો રહેનાર મંથન કરી શકે. મંદરાચળ પર્વતથી મંથન કીધું, અર્થાત્, મંદ હોય તોપણ અચળ (સ્થિર) હોય, એવી વાસના છે. જે નહિં ખસે, નહીં મરે એવી છે. જીજ્ઞાસા—મોક્ષેચ્છા રૂપ મંદરા વડે મંથન થાય છે. હૃદય શોધન થાય છે. નેતર—દોરડું તે શેશનું, અર્થાત્, બાકીનું શેષ પ્રારબ્ધાતુસાર સુખ દુઃખ દેવતાને તે ખેંચવાને આગળ રાખેલાં. પણ અમૃત નિકળે તેવું લઈ નહા-સવાને દૈતો આગળ આવ્યા, અને દેવાને પુછડે રાખ્યા. અર્થાત્ અસુ-રોરૂપ બાહ્યવૃત્તિ આગળ (મોખરે) રહી છે, અને દેવરૂપ અંતરવૃત્તિ પુછડે રહી છે.

ગાયનું પુછડું પવિત્ર છે. કુખ અપવિત્ર છે. ગાયે ખોટી સાક્ષી પુરવાથી શંકરે શાપ દીધેલો કે સુખથી વિષ્ટા ખાશે તેથી અપવિત્ર રહેશે, એવી પુરાણમાં કથા છે. ગોઘંદ્રિતું સુખ, તે બહિરવૃત્તિ છે. તે વિષય કથનાદિરૂપ વિષ્ટા ખાય છે. વૃત્તિ ઉત્થાન પામે છે તે સુખ, અને અંતર વૃત્તિ જ્ઞાનાધાર છે તે પુછડું છે. અભ્યાસી તેને અંતર સુખ કરે છે. બહારની વૃત્તિમાં અગ્નિ નિકળે છે. દૈતો મોઢાં આગળ રહ્યા તેને મોની

જવાળા અગ્નિથી બહુ અકળાટ થયેલો, એટલે બહિર વૃત્તિને બહુ ત્યાગવું પડે છે, સાંભળીને બળે છે. “દેહ હું નથી,” એ રીતે દેહોદ્ધરૂપ અભિમાન-રાક્ષસરૂપ કુવિચાર બળે છે. અમૃત નિકળે છે તે રાક્ષસો લઇ જાય છે. અર્થાત્, રાક્ષસને જ્ઞાનનો અનુભવ આવ્યો તે બહાર રહી ગયો. તેથી સાત્ત્વિક યુદ્ધિરૂપ વિષ્ણુ પાસે દેવ દોડી ગયા. બહિર વૃત્તિ હોય ત્યાં સુધી, યુદ્ધિ તેને અમૃત પીવા દેતી નથી (જ્ઞાનાનુભવ સુખ લેવાતું નથી-જ્ઞાન બળે ઉતરવા દેતી નથી.) ત્યારે વિષ્ણુ, મોહિની બની માયાનો પડદો રાખી, લઇ લે છે. સાત્ત્વિક યુદ્ધિરૂપ વિષ્ણુ લઇ જાય છે. લારીને પાવા માડયું. સૂર્યચંદ્રરૂપ પ્રાણુ અપાનની વચ્ચે વાસનારૂપ રાહુ પેસે છે. પ્રાણુ ચાલે છે ત્યાં સુધી સ્ફુરણ ઉઠે છે, તેથી વચ્ચે રહે છે. પ્રાણુચામથી કે વાસના ક્ષય દ્વારા જ્ઞાન થાય છે ત્યારે વાસના પણ અમૃત પી લે છે, તે વખતે સુદર્શનથી નાશ પામે છે (વાસના ક્ષય થાય છે.) **ન નિરોધો નચોસતિ મનુક્ષો નચ સાધકઃ ॥ નચ વચ્ચો નચ મુક્તઃ કલ્યાણપરમાર્થતા ॥** અર્થાત્ મોક્ષની પણ વાસના નહીં. તે મોક્ષની પણ વાસનાનું માથું ઉડાવી દે છે. કોણુ ઉડાવે છે? જ્ઞાની. ક્રિયા શક્તિ અને ઇચ્છા શક્તિરૂપ સૂર્યચંદ્રને સતારે છે.

માયા છે તે મોહિની નામે પ્રસિદ્ધ છે. માયા એટલે પરમાત્માની શક્તિ, તે મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. ઇશ્વર છે તે કર્તા છે, પાલક છે, તથા જગતનો લય ઇશ્વરમાંજ થાય છે તેથી ઇશ્વરમાં કર્તૃત્વ આવે તો તે વિકારી કેમ ન થાય? તેથીજ તે ઇશ્વરની શક્તિ છે તે, એ જગત વગેરે કરે છે—માયા રચે છે, એમ કહ્યું. માયા અને ચેતન મળીને જે એક્ય છે—જે એકજ વસ્તુ છે તે જગતનું અભિન્ન નિમિત્તોપાદાન કારણુ છે. શક્તિ કહેવાથી જે જુદી હોય તો દ્વેતાપત્તિ આવે, માટે કાનમાં કહે છે કે, “માયા” (એટલે જે છેજ નહીં તે). માયા શબ્દથી અનિર્વચનીયત્વ ઘોતન કીધું. શક્તિ છે તે મનુષ્યથી જુદી નથી, અને હોઈ શકેજ નહીં. પુરૂષ મરી ગયો, અને તેની શક્તિ અહીં બેઠી છે, એમ બનેજ નહીં. શક્તિ અને શક્તિમાન એકજ વસ્તુ છે.

ત્યારે, શક્તિ—માયા મિથ્યા છે—અનિર્વચનીયા છે, તો ઇશ્વર પણ મિથ્યા (માયા જેવો) થશે? ના. વસ્તુ એકજ છે, તેમાં કોઇ રીતે ઇશ્વર-પણાનો ધર્મ છે, કોઇ વખતે શક્તિ શબ્દનાં ભાનથી—તે નામથી વ્યવહાર કરીએ છીએ. જેમ, દોરડી, કોઇ વખતે દોરડી કહી જાય છે, અને મંદ

અધિકારાદિને લીધે બ્રાંતિથી, કોઇ વખતે સર્પ શબ્દથી બાન થાય છે, ત્યારે પાછા હાડી જઇએ છીએ. એકજ વસ્તુમાં બે પ્રયોગ થાય છે. હથ્થર શબ્દમાં, જગત દેખીએ છીએ, ત્યારે તે કોઇ કાળે નાશ થશે, તેથી કર્તા પાલક કહીએ છીએ. “હ” અને જગતને ગમે તેવું કલ્પના કરાય, પણ દ્રષ્ટાએ તો અદૈત-અસંગજ રહેવું-જેવું. પોતેજ આ પદાર્થો વગેરે સામગ્રી બનાવી, નેત્ર સામગ્રી, જગત દેહાદિ સામગ્રી બનાવી તે માયીક છે. અને બ્રાંતિ થવાથી પુછે છે કે જગતનું કારણ શું ? ત્યારે રડતાં બાળક રૂપ જીજ્ઞાસુને તાત્કાલિક ઉત્તર આપે છે કે, જેનું કારણ તું પુછે છે તેનો વિચાર તેં કીધો છે ? તેથી તેને સમજાવવાને, શક્તિ-માયા કહી છે. બધા તકરારીને છેવટ કહી દીધું કે, જગત છેજ નહીં-પરમાત્મ તત્ત્વજ પૂર્ણ છે; તો પછી કારણ શું પુછો છો ! જે જગતનું અસુક-સ્વરૂપ છે, તો તમે જે દીધું. હોય તે કહો ત્યારે મતવાદીઓ પોતાના વિચારો-તાંત્રણા કાઢવા મંડી પડ્યા. કોઇ પરમાત્મા કહે છે. ઘટ બધાને સરખોજ દેખાય છે. કોઇ પ્રકૃતિ, કોઇ સ્વભાવ, કોઇ કાળ, વગેરેને કારણ કહે છે. કારણ છેજ નહિ, માયિક છે તો કારણ માયા. જગત છેજ નહિ, તો પ્રતીત નહિ થવું જોઇએ; છતાં દેખાય છે, એજ મોહિની-માયા.

“હું નથી જાણતો” એમ ક્ષણ ક્ષણમાં બધે પ્રતીત થાય છે. ઘટને નથી જાણતો, એ “ નથી જાણતો ” એજ રહી ગયું. એજ માયા ક્ષણ ક્ષણમાં પ્રતીત થઇ રહી છે. હાથ, પગ, આંખ, કાન, નાક, વગેરે ઇન્દ્રિયો માયિક, અને જગત પણ માયિક છે. મોહિનીએ શું પ્રપંચ કીધો છે કે, પરમાત્મા જે સ્વયં પ્રકાશ છે તેને મોહિત કરીને ત્રણ પ્રકારનાં વસ્ત્ર લપેટી દીધાં. કેમકે તે કારણ શરીર, સ્વપ્ન શરીર, સ્થૂળ શરીરરૂપ વસ્ત્રો ઢાંક્યાં રહેશે તો તે (આત્મા) કદી દેખાશે નહીં. કારણમાં “મેં કાંઇ પણ જાણ્યું નહીં” (જાણ્યું છતાં તે પણ ઢાંકી દીધું). સ્વપ્નમાં પણ વેપાર કીધો-જાણવા ન દીધું. તેજ રીતે જગતમાં પણ અનેક વ્યાપારોમાં જાણવા નથી દેતી. એજ રીતે દીન, રાંત, પક્ષ, માસ, વર્ષ, યુગ, કલ્પ, વગેરે વીતી જાય છે. આશ્ચર્યના ભંડારરૂપ આ શરીર છે, છતાં કોણ એનો ચાલક છે, એ શું છે, એવો પ્રશ્ન થતો નથી, એનાથી બીજી મોહિની શી ?!

પ્રમાતા (૭ પ્રકારનાં પ્રમાણુ જ્ઞાનવાળા) જીવ છે તેને મોહ (અજ્ઞાન) ની નિવૃત્તિ, એજ મોક્ષ. એ નિવૃત્તિ છે તે અધિષ્ઠાન રૂપજ છે. તેથી સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રતીતિ પણ એમાંજ સૂચન કીધી.

એ માયા બંધ કરનારી છે, તેથી શક્તિ કહાવનારી પણ છે. એકતું કરેલું કર્મ બીજાને મળી શકે છે. પુત્રેષ્ટિ પિતા કરે છે તે પુત્રને મળે છે. પુત્ર શ્રાદ્ધ કરે છે તે પિતાને મળે છે. અભિચાર કર્મ કોઇ કરે છે અને બીજાને મરે છે. પરંતુ જ્ઞાન કાંઇ તેમ નહીં થઇ શકે. ઇશ્વરના અનુગ્રહથી સદગુરુ મળે છે તેનાથી જ્ઞાન થઇ મોક્ષ થશે. તૃપ્તિ થવા માટે જમવાનું છે. તે બીજાને જમે તેથી અન્ય કોઇને તૃપ્તિ નહિં થશે. શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું કે, **વદામિબુદ્ધિયોગંતં, યેનમામુપયાંતિતે.** જ્યારે શ્રવણ મનન કરશે, એટલે એવા વ્યાપારવાળા થશે ત્યારે હું તેને બુદ્ધિ યોગ આપી મારા તરફ લઇશ.

સંસરતિ જીવો અનેન એવી અવિદ્યા છે તેનું નામ સંસાર છે અથવા સંસરાતિ જીવો અનેન જન્મમર્ણમાપ્નોતિ.

અદ્રષ્ટ કર્મનો સંગેગ આવે છે ત્યારે (શુભ, જેમ કોઇ કોઇ વાર વેદના કરે છે તેમ) અવિદ્યા રૂપ શુભ કાંટ આવે છે. કેમકે, કારણ જે છે તે અવિદ્યા મૂળ છે, ત્યાંસુધી કર્મ શુભ ઉભળ્યા કરે છે. તે અવિદ્યાના નાશનું કારણ બ્રહ્મવિદ્યા છે.

ધાયણું (ધાત) વસ્ત્ર, ખેર બેળેલું વસ્ત્ર, રૂપ રેખાવાળું (લાંછિત), રંજીત (રંગીત). એ ચાર પ્રકાર છે તેમ, આત્મ સ્વરૂપ ધાત અધિષ્ઠાનવત્, માયા ઉપધિવાળું થાય ત્યારે કારણ અવસ્થા (ખેર બેળેલા જેવું) અર્થાત્, પ્રાણ-અર્તયામિ. લાંછિત તે સૂત્રા-ત્મા-તૈજસ-અપચિકૃત સૂક્ષ્મભૂત. રંજીત, તે વિરાટ-વિશ્વ (વિશ્વસ્થૂળ). માયા ઉપાધિ, સૂક્ષ્મ ઉપાધિ, સ્થૂળ ઉપાધિ, બધી ત્યારે તે નામો થયાં. બ્રહ્મ નિરૂપાધિ છે.

માયા સહિત જે ઇશ્વર નામવાળો છે તેનું ધ્યાન કરીને. જેમ નીચાણુ ભાગ હોય છે ત્યાં પાણી રહે છે તેમ, વિનય-નમ્રતા હોય ત્યાં બ્રહ્મવિદ્યા રહે છે. વ્યાપક છે તે કેવી રીતે ? કારણ રૂપે. રાવણુ શિશુપાળાદિ અવિનયથીજ નાશ પામ્યા. વૃત્તિ રહિત અંતઃકરણ થયું હોય ત્યારે આપણો આત્મા પોતાનાં સ્વરૂપમાં સ્થિત છે. જળ જેમ અધઃ પક્ષોમાં ક્યારાઓના જેવા જેવા આકાર હોય તે તે આકારે રૂપાય છે. તેમ

આત્મા, વૃત્તિને આધારે બાંધે છે, “ એ આધાર મનના છે, મારા નથી એમ દ્રઢ સમજી લઇ, એ મનને વિષયાધાર વૃત્તિથી રહિત કરો.

અભિમાનયુક્ત : એકલો પુરુષાર્થ ફળતો નથી, તે ઉપર હું પ્રભો ! આપની કૃપા દ્રષ્ટિ થાય ત્યારે બને છે. પુરુષાર્થ અને હૃદયર કૃપા, એવા બે હાથે તાળી પડે છે.

કદાપિ સસુદ્રતું પાન કરી શકે, અગ્નિથી રનાન કરે, પર્વતને કદાપિ મૂળથી ઉખેડી નાખી શકે, પરંતુ ચૈદ્ર ભુવનાધારે થયલાં મનનો આધાર બદલવો, એ કામ કઠણ છે. માટે હૃદયર કૃપાની મદદ માગે છે. પ્રાર્થનારૂપ શ્રુભ કર્મ છે તેનાં ફળ રૂપે ઇષ્ટ કૃપા થાય તો મન જીતાય. વિષયમૃગતૃણામાં રાગ છે તેને હૃદયમાંથી કાઢો. વિષયો અપકારક છે, જતાં બ્રાંતિથી ઉપકારક મનાઇ ગયા, અને બહિર્મુખ મને તેમાં સુખની બ્રાંતિ કરી. જાણીને સેવેલો ચોર મિત્રપણાને પામે છે, તેમ, સુખદુઃખનાં સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને વિષયનો ઉપભોગ કરાય તો તે દુખરૂપ નથી.

તૃષ્ણા હોય ત્યાં સુધી બહિરમુખ વહે; બહાર વહે ત્યાં સુધી ઓકાચ ન થાય; ઓકાચ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરૂપ સુખ ન મળે. ખારાં પાણી પીવાથી તૃપ્તા વધે છે, તેમ વિષય ભોગથી તૃષ્ણા મટતી નથી. વિષયો છે તે સ્થાયી શાંતિનો વિષય નથી. વિવેક, વિરાગ, થાય તો તૃષ્ણા મટે, તૃષ્ણા મટે તો શાંતિ થાય. **મૂનદયાં વિસ્તારય.** અર્થાત્, સર્વ કાંઈ પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ દ્રઢ સમજાઈ સર્વ જૂતોપર દયા-વિસ્તાર પામે, એવું મારાં હૃદયમાં કરો. એવી દયાથી જ્ઞાનની અને ભક્તિની સુલભતા છે. દાગીનાનું વળન અને કસ ઉપરજ ચોકસી-સોનીની દ્રષ્ટિ હોય છે (ઘાટ ઉપર નહીં). તેમ, જાનીની દ્રષ્ટિમાં બધે બ્રહ્મ વિલસી રહ્યું છે. **વાસુદેવઃ સર્વમિતિ** એમ ભક્તિભાવ વડે બધે બ્રહ્મ જુવે છે- અને **સર્વં ક્ષલિવદં બ્રહ્મ** એમ જ્ઞાન વડે જુવે છે. માટે હું હશ ! સંસારથી તારવાને કૃપા કરો, કે જેથી મારું અંતઃકરણ એ (સંસાર)માં સત્યપણાની પુદ્ધિનો ત્યાગ કરે.

ઈંદ્રવારજુનાં ફળ બહારથી જોતાં ઘણાં રમણીય લાગે છે, પણ ફેડીને જોતાં અંદર કાલસા અને રાખ, તેવો સંસાર છે.

કુલમાં મધ જેવો ભાગ છે તે પુષ્પરસને મકરંદ કહે છે. શુદ્ધ વિચાર અને શુદ્ધ આચાર છે તે બે પરમાત્માનાં ચરણ કમળ છે, તેમાં ચિત્ત લગાડી રહો.

એક સંતે રસ્તે જતાં, કોઈ શ્રીમંત મોટી ઘોડા ગાડીમાં જતો હતો, તે નમ્યો ત્યારે તેને, કહ્યું કે, એક બે સેરડી મગાવી મોકલજો, અને એક ભકત જતો હતો તેને કહ્યું કે એક સેરડી લાવજો. શેઠે તો એક મોઢું ગાડું ભરી શેરડી મગાવી સંતને ત્યાં મોકલી. તે ગાડાંવાળો ત્યાં ખાલી કરી ચાલ્યો ગયો. પેલો ભકત તો એક સારી જોઈ સેરડી લાવ્યો, તે છોલી, ગંડેરા કરી રકાબીમાં ભરી, ગુલાબજળ ઢાંટી, સુંદર રૂમાલ ઢાંકીને મહારાજ પાસે લાવી રજુ કરી. એનું નામ વિવેક. ગરીબ છતાં ભક્તિવાન અને પ્રેમ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય તે સુખદ છે. વિષ્ણુ ચરણમાંથી ગંગા નિકળી, એટલે તે ચરણમાંજ શાંતિ છે. જે મન ભ્રમર તે ચરણ કમળમાં રહે છે તે શાંતિનો આસ્વાદ કરે છે.

શ્લોક છઠ્ઠા વિશે અત્રે સમાપ્ત થઈ સાતમા વિશે શરૂ થાય છે.

ક્રિયાથી વાસના અને સંસ્કાર હત્પન થાય છે, સંસ્કારથી રમ્ભતિ અને પ્રત્યભિજ્ઞા થાય છે. તેમાં પ્રત્યભિજ્ઞા પ્રત્યક્ષ થાય છે. સૂર્ય આડું વાદળ આવે છે તે ખસી જતાં સૂર્ય પ્રકાશ જેમ પ્રત્યક્ષ થાય છે તે પ્રત્યભિજ્ઞા છે, તેમ અવિદ્યા ખસી જતાં આત્મતત્વની પ્રત્યભિજ્ઞા થાય છે. ક્રિયા કરતાં મોહ થાય છે તેનો નાશ કરવા છ પ્રમાણો શાસ્ત્રકારે માન્યાં છે, જડ ભૂંડાં દુઃખરૂપ દેહ છતાં તેમાં આત્મ બુદ્ધિ થતી, તે મોહ છે. બાળક રમે છે, થાળીમાં જળ છે તેમાં ચંદનું પ્રતિબિંબ દેખી, તેને ચળકતું રમકડું જાણી પકડવા જાય છે અને થાળીમાં હાથ નાખી મુડીઓ ભરે છે, પણ હાથમાં નથી આવતું. તેમ, અમુક સ્ત્રી પુત્ર, ધન, ધરા ધામ વગેરેથી સુખ થશે, એમ માની તે વાસનારૂપ જળમાં મુડી ભરે છે (પ્રતિબિંબ પકડવા મથે છે), પણ તૃપ્તિ થાય એવો પદાર્થ મળતો નથી. હજાર રૂ. માગે છે તે મળે છે તો લક્ષ ધ્રુવે છે. લાખ મળે છે તો કરોડ, તેટલા મળે તો રાજ્ય ધ્રુવે છે, વગેરે. કહેવત છે કે, પૈસાથી કોઈ પુરો નહીં” ને અકલથી કોઈ અધુરો નહીં,” **કોવાદરિદ્ધી ? વિશાલ તૃષ્ણા.** દરિદ્રી કોણ ? જેને વિશાળ તૃષ્ણા છે તે. મોહ ક્યાં સુધી તાણી જાય છે તે વિશે ધ્રુવાંત કહે છે. જંગલમાં એક ઝાડ તળે એક અખદુત મહાત્મા સુકામ નાખી પડેલા હતા તેની પાસે એક ભક્ત રૂપીઆની કોથળી લઈ આપવા ગયો. તે સંતને વસ્ત્ર નથી, તેથી દુખી થતા જોઈ કોથળી દયાથી આપતાં સંત બોલ્યા કે, કોઈ ભીખારીને આપી દે. ભક્ત કહે કે, ભીખારી કોણ, મહારાજ ? તે વખતેજ રાજાની ગાડી લાંથી જતી જોઈ ખતાવી દીધું કે, ઓ ભીખારી જતા હૈ. તરત દોડી

જાનને તે ભક્તિ તે રાજાની ગાદીમાં ફેંકી. તે જીવે રાજા ધુસ્સે થયો. તરત તે ભક્તને બોલાવી પુછ્યું. ભક્ત ખરી હકીકત કહી. તે સાંભળી રાજા ક્રોધથી ઉતરી તે અવધુત તરફ ચાલ્યો. સંત પાસે જતાં તો ક્રોધ ઉતરી ગયો, અને હાથ જોડાઈ ગયા. સંત પુછે છે કે, ક્યું રાજા, ક્યા મંગતા હૈ ? રાજા કહે, શરીર નમળું રહે છે. સંતે ભસ્મ આપી કહ્યું કે, એ ખાવાથી બળવાન થશે. રાજા પાછો ખેડો. વળી પુછ્યું કે, હજી શું જોઈએ ? રાજા કહે, પુત્ર નથી. સંતે પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કરવાનું કહ્યું, છતાં ખેસી રહ્યા. સંત કહે, કેમ હજી શું છે ? રાજા કહે, ક્રોધ શત્રુ મને છતી ન શકે તેવું કરો. સંતે તરત ઉઠી તમાચો માર્યો, ને કહ્યું કે, બીખારી ? હજી ધરાતો નથી. રાજા સુકામે ગયો. મજાસુત થયો (ભસ્મ ખાધાથી) અને યજ્ઞ કીધો તેથી પુત્ર થયો. સંત ગયા, એવું સાંભળીને પાછળ જઈ પગે લાગી બોલ્યા કે, મને ઉપદેશ કરો. સંત કહે, ચાર છે. મેં પીછા આપ્યો તમ કહ્યાં. રાજા વૃદ્ધ થયો. સંત પાછા આવ્યા, અને રાજાને કહ્યું ત્યારે કહે, મહારાજ ! હમણું નહીં. છોકરો રાજ ચલાવી શકે તેવો નથી. પાછા ગયા. પાંચ છ વરસે પાછા આવ્યા, તે વખતે રાજા મજાસુ પથારીએ પડેલો છતાં બોલ્યો કે, હમણું નહીં. વળી સંત ગયા. રાજા મરી ગયા પછી અમુક વખત વીતાવી આવ્યા તે વખતે કુતરો થઈ રાજાને દરવાજે પડ્યો છે. છોકરાના છોકરાં પગ પુછડી મરડે છે. આં આવી યોગ બળથી પુછ્યું ત્યારે કહે, ના, હમણું નહીં. ચોક્કી કહું છું, બચ્ચાં મારાં ખેલે છે. ગયા. રાજા જ્ઞાન મરી બળદ જનમ્યો. સંત આવ્યા, તે વખતે પણ વાણીથી બોલ્યો કે, પુત્રને મદદ કહું છું. છેવટ સર્પ થયો, ત્યારે પણ તેમજ મોહઅસ્ત જોઈ, પુત્ર પાસે તેને મારી નાખાવી સંતે કૃપા કરી અનુગ્રહ કરી મોહ છોડાવી સુખી કીધો. તાત્પર્ય કે, મોહ ક્યાં સુધી તાણી જાય છે તે આ દ્રષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ. તેથીજ વિશાળ તૃણાવાળો દરિદ્ર છે, એમ મહાત્માએ કહ્યું.

પ્રભાકર મહાપુદ્ગિમાન થઈ ગયા છે, તેનો મત કહે છે કે, સીપને બતાવી કહીએ છીએ કે **इदं रजतं** (આ રૂપું) એ વાક્યમાં પદાર્થને તો “આ” શબ્દથી બતાવ્યો, પણ રજત કહ્યું તે સંસ્કારજન્ય જ્ઞાન છે. એ પ્રભાકર પાંચ વર્ષના હતા ત્યારે રમતા બોલાવી માતાએ કહ્યું કે અગ્નિ લાવ. તેવા પાધરા દોડ્યા. પડિત રસોઈ કરે છે તેની પાસે અગ્નિ માગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, શામાં લેવાનો. દેવતા લાવ્યા તો ખરા, અને કહ્યું કે, હાથ ધર, દેવતા લે. તરતજ તે બાળકે પુદ્ગિબળથી ધુળનો

ખેખે! બરી કહ્યું કે, લાવો, સુકો એમાં. તે જોઈ તે પ્રભાકરને તે પાંડિતે
નાગી લીધા. બહુવા મોકલ્યા. ત્યાં પ્રથમજ ક, જ, ગ, ઘ, ઙ, એ
પાંચ અક્ષર સ્ત્રીખતાં મેહેતાને પુછ્યું કે, પ્રથમ ક શા માટે, અને ગ શામાટે
નહિ? મેહેતો ખિચારો શું ઉત્તર આપે! પ્રભાકર ઘેર આવી પાંડિતને
કહે, પુછ્યું તે તો મેહેતા કહી શકતા નથી, તો ત્યાં શું બહુવું! પાંડિત
છ શાસ્ત્ર સંપન્ન હતા, તેમણે ઘેર બહુવાનું શરૂ કરીધું. અને જવાબ
દીધો કે, વાણીનું આરંભસ્થાન કંઠ છે. તેમાં પ્રથમ ક બોલાય, પછી
જાભ જરા વધુ ઉંચી થતાં જ, તેથી કંઈક વધુ ઉંચી થતાં ગ બોલાય
છે. એજ રીતે અનુક્રમે સ્થાન છે. ગુરૂએ છેવટે એ પ્રભાકરના મત માટે
કહ્યું કે, તારો મત ગુરૂમત કહેવાશે. એણે અખ્યાતિ માની છે. તેમાં
પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અને સ્મૃતિ જ્ઞાન બેક સાથે થાય છે, એમ માન્યું છે,
તેથી તે મત યથાર્થ નથી. માટે અનિર્વચનીય ખ્યાતિ જે યથાર્થ છે
તે કહે છે.

નિર્ભય રજ્જુમાં સર્પ બંધ થાય છે, જળમાં ચંદ્ર દેખાય છે,
સીપમાં રૂપું દેખાય છે; સુપર્ણજ છે છતાં તેમાં કટક, કુંડળ, કંકી
વીંટી, ચદનદાર, વગેરે ધાટ દેખાય છે. તેજ પ્રમાણે આત્મા એકજ
વ્યાપક છે, તે નિર્ભય, નિર્વિકાર, શુદ્ધ, પુદ્ધ, જ્ઞાન સ્વરૂપ સ્વયંપ્રકાશ
સિદ્ધ છે. તે અધિષ્ઠાન વસ્તુમાંજ સઘળા પ્રકારની બ્રાંતિ થાય છે.
સીપનો પ્રદેશ તજીને બિન્ન પ્રદેશમાં રૂપું નથી. તે દેખાય છે ત્યારે પણ
નથી; તેમ, આત્મતત્ત્વમાં જગત નથી. દેખાય છે તે ગંધર્વ નગરવત
માત્ર બ્રાંતિજ છે. આત્માનું ભાન-જ્ઞાન થાય છે ત્યારેજ ભ્રમ છુટે છે.
આત્માનું જગતરૂપે દેખાવું, તેનેજ વિવર્ત કહે છે. રજ્જુમાં સર્પ દેખાયો
તે અવિધાના તમોગુણનું કાર્ય છે. રજ્જુનું જ્ઞાન થયું તે સત્વગુણનું
કાર્ય છે. જ્ઞાન થતાં તે બેઠ વૃત્તિનો બાધ થાય છે. તેજ રીતે આત્માનું
જ્ઞાન થતાં, જગત દેખાવારૂપ તામસ વૃત્તિ અને આત્મભાન થવારૂપ સત્વ-
વૃત્તિ, બેઠનો બાધ થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાનનો બાધ થાય છે.

એક મારવાડી, દુષ્કાળ પડવાથી પ્રદેશ જઈ મળુરી દરી નિર્વાહ
ચલાવે છે તેમાં કસર દરી દરી કેટલેક દહાડે એક રૂપીઓ જોડયો.
ટાઢમાં રાત્રે બહુ ધુળે ત્યારે વિચાર કરે કે, સવાર થાય કે ઓઢવાનું
ગોઢ્યું લાવીશ. સવારે એક રૂપીઓ સુઢીમાં લઈ જાય છે. બજારમાં જતાં
પરસેવાથી સુઢીમાં રૂપીઓ ભીંજાય છે. તે જોઈ કહે છે કે, “મરૈયાં તો
મરૈયાં, પણ ભગૈયાં ન.” એટલે, હે રૂપીઆ! તું રડ નહીં, ટાઢથી

મરી જવાશે તો મરીશ, પણ તને નહીં બાળું. પાછાં રાત્રે તેજ ગતિ થાય છે, પણ પાછો તે તો તેવોજ રહે છે. તેમ, મહા મેહેનતે કરીને મેળવેલું જીવન (એક રૂપીઆ રૂપ) મનુષ્ય શરીર છે, તે જો જન્ય તો ફરી આવે કે કેમ, એ શંકા છે (નકકી નથી), છતાં તે જીવનને રોજ ત્રયા ખરચીએ છીએ. સંસારમાં દુઃખો પડે છે ત્યારે ઘણા કંટાળો આવે છે છતાં તેનો સદુપયોગ કરી શકતા નથી, એટલે, જ્ઞાન ગોઠડી સ્વીકારતા નથી. રૂપીઆ તો ખર્ચન મળે, પણ કાળ તો ગયા તે ગયોજ ફરી મળતો નથી. મનુષ્યો વિચાર કર્યા કરે છે કે, આટલું પરવારીને અર્થાત છોકરો પરણાવીને અથવા અમુક કામ કરી લઇને ભજન કરીશું, પણ એ બહાનું છે. તેમાંથી પરવારે છે તો બીજી આસક્તિ લાગે છે, અગર પરવારવાળું તો બાળુએ રહી જન્ય છે અને પોતેજ અધ્યાત્મ જન્ય છે (મરે છે). એવો જખરદસ્ત મોહ છે, છતાં એનો કોટ બેઠો શકાય છે. માત્ર ખતયા પ્રયત્ન જોઈએ.

જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? એવું ઘણા પુછે છે. અંધારામાં ઉભો રહી પુછ્યા કરે કે, અંધારું ક્યાંથી આવ્યું, તો ઉજારો વરસે પણ જવામ મળે નહીં; પણ તરત એક દીવાસળી ઘસી દે (એવો પ્રયત્ન), તો પછી અંધારું ક્યાં છે તે દેખાતું નથી. અજ્ઞાનમાં ઉભા રહી વિચાર કર્યા કરતાં પાર ન આવે.

દેહાભિમાન છોડે તો, માયા અજ્ઞાન અવિદ્યા મોહ, એ બધું તેમાં ગયું; પણ એટલુંજ કહણ છે.

સમુદ્રમાં અગર ગંગામાં સ્નાન કરે છે તેને, પાન કરે તેને, શુદ્ધ ધોષ જન્ય છે તેને, હાડકો નાખી જન્ય છે તે જેનાં હૈય છે તેને, એવા ચારેને તે તીર્થ પવિત્ર કરે છે, છતાં સમુદ્ર હલકાતો નથી; તેવી રીતે વિદ્વાન હલકાતા નથી.

• ચોપડામાં ભુલ પડી છે તેથી મેળ-હિસાબ મળતો નથી, તેથી તેમાં ગડમથલ કર્યા કરે છે તેને કોઈ આવી પુછે કે, એ ભુલ ક્યાં પડી તે ગતાવો. ત્યારે તેને કહેશે કે, તે ભુલ હું જોઈું તો શંકા શું કામ મારું. ભુલ આ ચોપડામાંજ. હિસાબ નથી મળતો તેથી જણાયું કે ભુલ છે. છેવટે ભુલ જડે છે ત્યારે કહે છે કે, આ ભુલ પડી. હું ૫+૭=૧૨ ને બદલે, ૫+૫ ને સાત ચૈદ ગણ્યા કરતો હતો. તે જેની ભુલ નિરૂણી. તે ચૈદ્યા કરતી ભુલની ખબરજ ન પડી. તેવીજ આ ભુલ છે. પોતેજ સુખરૂપ છે, છતાં સુખી થવા છાંછે છે, તે શાથી?

બહારના પદાર્થથી. તે કેમ બને ? હવે તો તે બહારનું સુકી દહ અંતર ઉતરે-ચિત્ત ચોપડો તપાસે (વિચારે) તો ભુલ સમજાઈ જાય; પરંતુ હિસાબમાં તન્મય થઈ જાય ત્યારે ફાવે. આગળથી નક્કી કરે, કે ભુલ કાઢીનેજ ઉઠવું; અને પછી એકાગ્ર બને, ત્યારે ભુલ જડે; અને ભુલ જડે ત્યારે શાંતિ થાય. તે વખતે તેને ભુખતું પણ ભાન નથી રહેતું. **અથ ઇચ્ચામિ વા વેદં પાતયામિ** એવા નિશ્ચયવાળો થાય છે ત્યારે ભુલ જડે છે. ખોટું હું ખોવાય છે, ખરું હું **બ્રહ્મૈવાહમ્** ઓળખાય છે, ત્યારે પરમ શાન્તિ થાય છે.

પ્રીતમદાસજી કહે છે કે,—

મર્ણુ આદરે તે ભરે સુદૃઢ, દુઃખો સધળાંવામે જોને;

તીરે ઉભા જુવે તમાસો, તે કાઢી નવ પામે જોને.

અર્થાત્, જીવવાની આશા છોડીને-શિરને સાટે, મોતી લેવાને સસુદ્રને તળીએ જઈને સુદૃઢ ભરે, તે બહાર આવી (તે સીપમાંથી) અમૃદ્ય મોતી પામે છે (ન્યાહાલ થાય છે); અને ખીજા કાંઈ ઉભેલા આગસુ પ્રમાદી તમાસગીર લોકો જેતાજ રહે છે. તેમ, સુકતા (મોતી) રૂપ સુકતા આત્માની સુદૃઢ બરવા (પામવા) સંસાર સસુદ્રને તળીએ (છેદ ઉડા) જવાતું છે.

એક ડોસી એકલી રહેતી હતી. ઘાસ કાપતો ભારો લાવી વેચી પેટ ભરતી. તે રોજ મોત માગતી. એક દીવસ ભારો લાવી તે રસ્તે ઉતારી થાક ખાવા બેઠી. અને બોલી કે, હવે મોત આવે તો સારું. તરત અસુક વેશે મોત આવ્યું અને કહે છે કે, ચાલો. ડોસી કહે, તું કાણુ છે ? મોત કહે, તમે બોલાવ્યું તે હું મોત છું. ડોસી કહે, મેં ક્યાં બોલાવ્યું ! એ તો ભારો ચઢાવવા તને બોલાવ્યું, ખીજું કામ નથી.

મૃત્યુ વખતે દેહાભિમાન બહુ રીતે બળ કાઢે છે. વાસનાના કુવારા ધુટે છે. માટે અબ્યાસ રાખી જો છોડે તો પોતે મહેશ્વર છેજ. ગમે તેટલું અંધારું છતાં, એક દીવાસળી ધસવા માત્રથી તે ગેય થાય છે. સિંહ જાગ્યો કે ખીજાં પશુઓની મગફૂર શં છે કે તે ઉભાં રહી શકે ? ! નહાસીજ જાય છે. તેમ, શિવોદ્ધ ની ગર્જનાથી અગ્નિ વગેરે મૃગલાં નહાસી જાય છે.

દેહાભિમાનનો લાગ કરવા ચુકિતથી, એ રીતે રહેવાયું. હવે શાસ્ત્રીય પ્રમાણથી કહે છે. ક્ષેત્રજ્ઞં ચાપિ મામૃચિંદ્રિ બધાં સરીરરૂપ ક્ષેત્રમાં મને, તું ક્ષેત્રજ જાણુ. અર્થાત્, સરીરમાં અહીં બુદ્ધિ કરવી, એ ક્ષાંતિજ છે. હું તો સાક્ષી-દ્રષ્ટા-ચિદાત્મા છું, એમ જાણુ. પુનઃ ૧૮ છે, ભારતનાં

પાર્શ્વ ૧૮ છે, ગીતાના અધ્યાય ૧૮ છે, મહાભારતીનાં યુદ્ધના દિવસ ૧૮ હતા. તે વખતે પાંડવનું ૭, અને કૌરવનું ૧૧ મળી ૧૮ અક્ષોહિણી સૈન્ય હતું. તે ૧૮ એટલે ૧+૮=૧૬ નો અંક પૂર્ણ છે. તે વધતો નથી, તેમ ઘટતો નથી. અને આઠનો અંક અપૂર્ણ છે. તે અષ્ટધા પ્રકૃતિ છે. તે ન્યુનતાવાળી છે, તેમાં એક આત્મા મળવાથી પૂર્ણ નવ (૯) થાય છે, તે ખતાવવા સાર ૧૮ લીધા છે.

આધુનિક કેટલાક મતવાદી જુદ્ધિમાંધને લીધે પુરાણોને ખોટાં કહે છે. તેઓ તેનાં સ્વરૂપને જાણતા નથી. વેદાંત બધાંનો સ્વિકાર કરે છે અને સર્વ જગતને જુદું કહે છે, એટલે પુરાણો પણ તેમાં આવી ગયાં. પરંતુ જુદું કહેવામાં પણ ભેદ છે. પુરાણ પણ આત્મિકતાજ ખતાવે છે. ભાગવતમાં કાલીય દમન છે. શ્રીમદ્ધંકરાચાર્યે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરી છે, તેમાં એજ પ્રસંગ લીધો છે કે, કાલિંદી ગત કાલી નાગનાં મસ્તકપર શ્રી કૃષ્ણે નૃત્ય કીધું છે, તે કૃષ્ણને નમું છું. એ ઐતિહાસિક વાત છે. તે કાળીનાગને પાંચ ફેણ હતી. યમુનાની અંદર વચમાં મોટો ઢોલ (કુવા જોવો ખાડો) હતો તેમાં તે કાળી નાગ રહેતો હતો તેનાં વિષની જવાબા થી પક્ષીઓ પણ ઉંચેથી ઉડતાં તે ભાગ ઉપરથી જતાં તરફડી પડતાં હતાં, અને જે કોઇ તે જગે પાણી પીતું તે નાશ પામતું. તેથી તે બધાં નું દુઃખ મટાડવા કૃષ્ણે વિચાર્યું. પણ કંઈ નિમિત્ત જોઈએ, તેથી ગાયો અને ગોવાળો ભેળા રમતાં રમતાં ત્યાં આવી લાગ્યા. ગાયો અને ગોવાળો આએ જળ પીવાથી બધાં ત્યાંજ મરી પડ્યાં. તે જોઈ કદમનું ઝાડ હતું તે ઉપર પ્રભુ ચઢ્યા. કેમકે જાંચે ચઢી ભુરકો મરાય, તોજ ઢોલાં જાંડા-જાંખમાં જઈ શકાય. ઝાડપરથી ભુરકો મારી નીચે ઢોલાં ગયા ત્યાં નાગણી ઓ આવી તેઓને કૃષ્ણે કહ્યું કે તમારા નાગને જંગાડો, કેમકે તે જાંધતો હતો. પછી નાગ જાગ્યો છે અને કૃષ્ણને અંગે ધણક ડંસ કીધા અને સજ્જડ સુડ ભેરવી. ત્યારે કૃષ્ણે શરીર વધાર્યું, તેથી નાગનાં હાડકાં નરમ થઈ સુડ છુટી ગઈ. તે વખતે પ્રભુ તે નાગનાં માથાં પર ચઢી નાચવા લાગ્યા. ફેણ જરા જાંચી કરે કે ઉપરથી લાત મારે છે. નાગનું નાક વિંધી કાંઠી દોર પકડી નૃત્ય કરે છે.

કામ, ક્રોધ, ભોભ, એ ત્રણને (ગીતામાં) નર્કનાં દાર કહ્યાં છે. તે ક્રોધ ભોભનું નિર્દાન કામ છે. તેના પછીજ એ થાય છે, તેથી કામને વશ કરવો, એ વાત છે. યમુનાનંતે યજ્ઞની બહેન સૂર્યની પુત્રી. પ્રાણાયા-

મથી એટલે હડ યોગથી, તથા વાસના ક્ષય-એટલે, રાજ યોગથી, ભેડુ રીતે કામ વશ થાય છે.

યમુના, તે સૂર્યનાડી-પિંગલા છે. ઇડા (ગંગા) અને પિંગળા (જ-મના)ને સંગમ, તે ત્રિવેણી સંગમ છે તે નાભિસ્થાન (ત્રિવેણીતટ) છે. દ્રો-ઊડા ખાડો, તે મૂળાધાર છે. તેનું નામ ત્રિકોણ, કુંડલિની, વાસના, છે. તેનું જ નામ કાળીનાગ છે. તે ઊડો પડ્યો છે, તેથી હદ (હદય મન) વિષથી છવાઈ ગયું છે. મનમાં કામના છે ત્યાં સુધી વિષ યુક્ત મન છે. પક્ષીઓ પણ તરફીને પડે છે, તેનું અહિં (સિદ્ધાંતમાં) શુભા શુભ વિચારરૂપ પક્ષીની શક્તિ દરાઈ જાય છે. ગમે તેવા ઉચ્ચ વિચાર કરતો હોય, તે, મન (દ્રો) ઉપર આવતાં યમુના દ્રહમાં-ખાડામાં પડે છે. તેથી તે સ્થાનને શુદ્ધ કરવા શ્રી કૃષ્ણે વિચાર્યું. **ईश्वरः सर्व भूतानां हृद्देशोऽर्जुनस्थिति ॥** મતલબ કે, મનની શુદ્ધિ કરવા આત્મા (પોતે) વિચાર કરે છે.-જન્યત થાય છે. પણ તે શુદ્ધ કરારે થાય કે જ્યારે કાળીનાગ રૂપ કામ-વાસનાને કાઢે ત્યારે. મનનાગની પાંચ ફેણ છે. તે પાંચ વિષયોરૂપ ફેણ છે. ગમે તે પાંચ વિષયોપભોગ માટે મન ઉંચું થતું રહે છે. તે નાગને કાઢવાનું નિમિત્ત બેઠ્યો. ગાયો તે ઇંદ્રિયો અને શુભ વિચારો તે ગોપાળ લોક. તે પાંચ વિષયરૂપ વાસનાના વિચારોરૂપ પાણી પીવાથી ઈન્દ્રિયોનડ બની જાય છે ભારી જાય છે. અને શુભ વિચારોપણુ ડબાઈ પડે છે. ત્યારે કદમ વૃક્ષે પ્રભુ ચઢે છે.-એટલે, ક=નહારો અને કમ=પ્રાણ. કદમ એટલે પ્રાણ ઉપર ચઢી જાય છે. **सोऽहं** ઉડે છે તે જ્યાં સુધી જાણી શક્યો નથી ત્યાં સુધી તે પ્રાણ નહારો છે. હંયોગમાં,-પ્રાણ-યામ રીતે કુંડલિનીને જગાડવી. અને રાજયોગમાં,-ઉદતા બેસતા દરેક શ્વાસે **सोऽहं** ચિંતવન, અથવા શ્રીહરિનું ધ્યાન, અગર શ્રીહરિનું નામ રમણું યોગ દેવું, એનું જ નામ કદમ પર ચઢવું છે. બવહારમાં બીડી પીવાની, પાન ખાવાની. વગેરે ટેવ પડી ગઈ છે, તેવીજ રીતે, શ્વાસેશ્વાસે હરિનામ દેવાયાજ કરે, સોહં ચિંતવન થયાજ કરે, એવી રીતે ટેવ પાડવી કે અનાયાસે તે થયાજ કરે. તે પાછો (પ્રાણ) નીચો પડે (નાભિમાં), તે વખતે વાસના હાલી ઉડે છે, તે બધીનું નિદાન કાળીનાગ છે.

સનાતન ધર્મરૂપ ધમશાળા વિશાળ છે. તેને ઘણી કોટડી છે. ધર્મશાળાનું રક્ષણ કરવા કોટડીમાં રક્ષા તેટલીજ પોતાની માની લીધી. તેથી તે ભાંગે તુટે ત્યારે ખીજ દીવાલોમાંથી છટ કાઢી લાવી પોતાની કોટડી માત્ર સુધારીલે. તપશ્વની આચાર્યો પોતાનીજ કોટડીને સાચવે,

કોટની ઈંટા લાવે. માલીક થઇ બેઠા. કોટ વીખરાઇ જાય છે. દાદુપંથી સતરામ કહે, કપીરપંથી સતસાહેબ કહે, વૈષ્ણવો જયશ્રીકૃષ્ણ કહે, શૈવલોક જયશંકર કહે, વગેરે. તે બધા વેદોક્તધર્મ (સનાતન ધર્મ) ની ધર્મ-શાળાનીજ કોટડીના રક્ષક છે, છતાં વાડાનાજ માલીક બની બેઠા; પરંતુ સનાતન ધર્મજ છે. જ્યાં છે ત્યાં મહાન વિશાળ છે, આપણોજ છે. સઘળાનો સિદ્ધાંત છેવટનો એકજ છે. કારસી, ઉરદુ, વગેરેનો પણ એજ છે. “કદગન કે કોને મેં, કોઈ આને ન પાવે”; કદી આવે, તો શીર જાને ન પાવે.” અર્થાત, પરમેશ્વરના ચોકમાં કોઇ આવી શકતું નથી, કદી કોઈ આવ્યો, તો તે પાછો જઇ શકતો નથી. **ચદ્ગત્વા ન નિવર્તેતે, તૃદ્ધામપરમમ ॥** અને શ્રુતિ-**નસપુનરાવર્તેતે.** એજ અર્થ સ્પષ્ટ છે.

બધી કોટડીવાળા માને છે કે, બધાજ સનાતન ધર્મ છે.

આજથી અમુક કામ નહીં કરવું, એવો નિશ્ચય છે તે રૂપ, યમુ-નામાં કુદરુ, છે. એજ દિવસ (દરેક અગીઆરસ કે શિવરાત્રી) જુદું ન બોલવું, એવો નિશ્ચય કરો, પછી જોઇલો, કેવા સર્પ ડંસ થાય છે તે. તે વાસના સર્પ અંતરાત્માને ડંસે છે. પછી ચુડ ભરાવી દે છે. ત્યારે શરીર વધાણું. વાસનાનો વેગ વધ્યો તેમ એ પણ વધ્યો—એટલે—સમષ્ટિ રૂપ થતાં સર્વત્ર તું તું તુંજ છે. હૃદયમાં પ્રભુ જેતાં આંખો ભરાઇ ગઇ, ત્યારે બહાર જોયું તો વિરાટ બધું તુંજ છે. તેથી હવે છુંદાઇ તુટી જવાની એમ જાણીને (વાસના) ચુડ છોડી દે છે, ને તાબે થઈ જાય છે. તેથી પોતાની (કૃષ્ણ)ની ધ્વજા વિરૂદ્ધ વાસના સ્ફુરતી નથી; છતાં કદાપિ એક દેણ ઉપાડી, તો લાત પડે છે, એટલે, કૃષ્ણનું ચર્ચુ પડે છે.—સર્વત્ર આત્માજ છે, એવું ચર્ચુ પડે છે. નાગણીઓ નાગને છોડાવે છે=શુભ વાસના અશુભને છોડાવે છે. ત્યારપછી બધા સુખેથી જળ પીએ છે, અને તૃપ્ત થાય છે. એવી રીતતું જમનાપાન કરવાથી મોક્ષ થાય છે. જ્યારે જ્યારે વાસના ઉઠે કે ઉપરથી લાત પડે. બ્રહ્માકાર વ્રતિજ ઉઠે,—**મ્હોવાહં, શિવોહં, સોહં, સશ્ચિદાનંદોહં,** એજ સ્ફુરતી રહે. એવુંજ નામ, કાળીનાગનાં શિરપર યથાર્થ શ્રીકૃષ્ણનું રમણ થયું, જાણો. એ એતિહાસમાણ છે.

સાતમા શ્લોક વિશેતું અત્રે પૂર્ણ થાય છે, અને આઠમા શ્લોક વિશે શરૂ થાય છે. જગત યથુંજ નથી, જે છે તે પરમાત્મ પ્રકાશજ છે, એવું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે શૂનરૂપ કે ભૌતિક દાંધળ નથી; જ્ઞાન માત્ર છે, એવી દ્રષ્ટિ થઈ જાય છે; તો પછી સહચરના ઉપદેશને માટે તેમને શરણે જવું,

બંધનથી મુક્ત થવું, એ વ્યવહાર શી રીતે થાય છે? અદ્વૈતજ્ઞ સિદ્ધ છે તો બંધન કેને થયું? મોક્ષ કેનો થયો? જો કહો કે, બંધ મોક્ષ બેકુ માયામય છે, તો માયાનું લક્ષણ શું? સાતમાં શ્લોકમાં એ (માયા) વિશે કહેવાય ગયું છે તે છતાં ફરી કહ્યો તો પુનરૂક્તિ દોષ આવશે, પણ વેદાંતમાં તે દોષ સંભવે નહીં, કેમકે સૂક્ષ્મ તત્વ છે તેથી એકવાર કહેવાથી સંદેહમાં સમગ્રજ્ઞ જાય તેવું નથી.—કહ્યું છે; તેથી વેદાંતમાં જો પુનરૂક્તિ થાય છે તે, તત્વની ઉચ્ચતા-મહત્તાજ પ્રાપ્ત કરે છે.

ગુરુ જે કે જ્ઞાન પ્રકાશમાંજ રિયત છે, તે જ્ઞાની છે, તે શિષ્યને અજ્ઞાની શી રીતે જુવે? !

જ્ઞાનમય પુરૂષજ, કાર્ય કારણ બાવનાથી, ગુરુ શિષ્ય, પિતા પુત્ર, સ્વામિ સેવક, દેવ મનુષ્ય, વગેરે બેદ કલ્પે છે. જોને માયા કહે છે તેનાથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. તે માયા છે, તે મોહ કરે છે અને ભ્રમણા વિક્ષેપ ઉપજાવે છે. પરમાર્થ દ્રષ્ટિથી તો કાંઈજ નથી. અનંત વ્યાપક ચિદાનંદ તત્વમાં ગુરુ શિષ્યાદિ વ્યવહાર, કાર્ય કારણ બેદ વડે, થાય છે, તત્વમાં બેદ નથી.

આવણુ-સંશય છે, તેજ અજ્ઞાન પડે છે. નાટકનાં પાત્રો છે તે, મૂળ કવિની કલ્પનાને આધારે નાચે છે. તેમ, **एकान्त बहुवचनम्** એવી દુશ્વરની કલ્પના (સંકલ્પ-સ્ફુર્ણ) ઉપર બધા નાચે છે. નાટકવાળા અથવા ભવાયા જો પડે નહીં રાખે, અને બધા પ્રેક્ષકની નજર આગળ વેશ બદલી બદલીને આવે તો અસર થાય નહીં. દેખાવમાં એક પડદાપર બીજો નાખે છે, તે જાંચકી લે છે. પછી રાજા બની આવેલો તે રાજા નથી, સ્ત્રીનો વેશ લીધેલો તે સ્ત્રી નથી. એ બધાં આવણું છે, તે બધાં તે વ્યક્તિપર નાચેલાં છે. તેમ, બુદ્ધિ ઉપર સંશય પડે પડે છે-આવે છે તેથી બુદ્ધે છે. ગુરુ તો મૂળ આરંભથીજ ઉપદેશ છે. એ રીતે અધ્યાત્મ કરીને ક્રમે કરીને તે પડે જાંચકી નાખવો, તેને અપવાદ કહે છે, 'નંદ' અગ્રીસી નાટકનું દ્રષ્ટાંત આપી સ્પષ્ટ કરે છે:-નંદેસેન રાજા, વેલોચન પ્રધાન, અને પદ્મિની પ્રધાન પત્નિ, એ ઉપર નાટક છે. નંદ, એટલે આનંદ-રાજા-મોક્ષ. વિઠ્ઠલદી છે આખો (લોચન) જેની, એટલે માયામય પડદાવાળી રાજસી, તે ચિત્ત પ્રધાન. સ્ત્રી સતિ તે સત્, અને વિવર્ત કરે તો, આનંદમાંથી "આ" જતાં "નંદ" છે તે તમે ગુણુ રૂપ સમજો. સતિ=સત્ત્વ. પ્રધાન=રજઃ. એ ત્રિપુટી ઉપર નંદઅગ્રીસી નાટક ઉણું છે. સતિનાં વસ્ત્રની સુંદર સુગંધથી ભ્રમરો ઠાહર કરે, તેથી

તેનાં વસ્ત્ર ધોવા ધોખી રાત્રે જાય છે. રાજા નગર ચર્યા કરવા નિકળે છે. આનંદ (રાજાએ) માયા તરફ જોયું, એટલે સત્યત્વની સુવાસ આવતી. સતિનું વસ્ત્ર આવું સુગંધવાળું છે તો જાતે કેવી હશે, એવા વિચારમાં તેનો સ્પર્શ કરવા મન મલીન થયું, અને તેને મળવા ઠરાવ્યું. (આત્મ પ્રેરણાથી માયા ચલિત થાય છે). નંદરૂપ તમો ગુણે સત્વગુણ ઉપર આક્રમણ કરીશું, તેથી મલીન સત્વ થયું. આ, સૃષ્ટિનું બીજ વધાયું. ચિત્ત (પ્રકાશ) હોય ત્યાં સુધી સતિને મળાય નહિ, તેથી તે પ્રધાનને બહાર ગામ કાઢ્યો. રાત્રે રાજા ગયો. ત્યાં પેહેરેગીર (પંખી નામે) છે, તે સંકલ્પ. તે સંકલ્પ વિકલ્પ બે પાંખવાળું મન છે. રાજાએ તેને પોતાની શાલ તથા કુંડલ આપ્યાં. **इन्द्रियाणां मनश्चास्मि** (ગીતામાં કહ્યું છે). તે જે મન છે તે માફ સ્વરૂપ છે. રાજા અંતઃપુરમાં ગયો. ત્યાં સત્ છે તે છેવટે સત્ રૂપેજ પ્રકાશે છે. સત્વને ઘેર આનંદ ગયો; રાજાનો સત્કાર કીધો, પંખી સતિએ બુદ્ધિબળથી એકજ પદાર્થ બિન્ન બિન્ન જાતના ચિત્ર વિચિત્ર પાત્રોમાં આપી રાજાની મલીન વૃત્તિ ફેરવી દેવા યુક્ત કરી. સત્યે સમજાવીને કહ્યું કે, રાજાનો ધર્મ આવો ન હોવો જોઈએ. નિષ્કામીમાં કામના ઘટેજ નહિ. દાળાં શ્વેત રક્ત લીલાં, પીળાં, ગુલાબી વગેરે બધાંજ પાત્રમાં દુધ (અથવા અન્ય ગમે તે પદાર્થ)નો સ્વાદ એકજ છે. સરખો છે, એવું જ્યારે રાજા બોલ્યા, તે સાંભળી તરત સતિ બોલ્યાં કે, એજ રીતે સર્વ સ્ત્રીમાં સુખ સરખુંજ-એકજ પ્રકારનું છે, છતાં તમને શું બેદ લાગ્યો કે અત્યારે રાત્રે આત્રે આવ્યા? અબેદ તત્વને વરી છે, એવી બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ (એજ વસ્ત્રમાં ગંધ માત્ર) છે, કે તેનાં શ્રવણ માત્રથી તલ્લીન થવાય છે. ઉપદેશ (વસ્ત્ર) માં શાંતિ છે તો મૂળ બ્રહ્મવિદ્યા કેવી હશે (સતિ જાતે-સત્) એમ જિજ્ઞાસાથી જીવ ખેંચાયજ. બ્રહ્મવિદ્યા છે તે બ્રહ્મરૂપજ છે તે સર્વ કોઈ જાણી શકે. સત્ત્વ સર્વતું છે, પણ વરી કોઈને નથી. રાજા સમજી ગયો અને પાછો ગયો. જાગ્રત થયો-જ્ઞાન થયું. પ્રધાન આવ્યા. પેહેરેગીર પાસે રાજાનાં ચિન્હ (શાલ કુંડલ) જોઈ વેહેમાયો.

આત્મા અજ્ઞાની થયોજ ન હતો. માત્ર **एकौहं बहुस्याम** પ્રધાને, મન પંખી પાસે શાલ (સંકલ્પ) અને કુંડલ (વિકલ્પ) જોયાં, તેથી સમજ્યો (રજ્જેગુણરૂપ પ્રધાન ખળબળી ઉઠ્યો) કે સ્ત્રી બગડી (સત્ હતું તે અજ્ઞાત થઈ ગયું, એમ માની લીધું. જે કે સતને કાંઈજ થયું નથી, છે સેતુંજ છે છતાં). સંકલ્પ વિકલ્પ જોઈ રજ્જેગુણ પ્રવર્ત્યો. પ્રધાને અંદર

જઘ સ્ત્રી ઉપર પડેલો એસડાયો કે બગડી છે, અર્થાત્ તેને ઉલટું જ દેખાવા લાગ્યું. સતિને રાજ આપી. તે વિવેક વિરાગરૂપ પોતાનાં માતાપિતા પાસે ગયું (સત્ છે તે વિવેક વિરાગમાં જ જઘ વસે છે). માળાપે કહ્યું, ડર નહીં, તું સતિ જ છે, માઈ કુળ પરમ પવિત્ર છે. રાજને ખબર થઈ. ખાત્રી છે કે સત્ય કદિ વ્યભિચારી હોયજ નહિં. રાજ રૂપ ગુરુ, તે પ્રધાન રૂપ શિષ્યનું સમાધાન કરવા તજવીજ ચઢ્યો. એક જણ શિકાર ખેલવાને નિમિત્તે સતિ છે ત્યાં ગયા. ચોપાટ રમત માંડી, પ્રધાન પોતાનાં મનમાં વિચારતો રહે છે કે રાજને અને સ્ત્રીને ક્યારે મારી નાંખું, અને રાજ તો સમાધાન માટે વિચારે છે. રાજ, પ્રધાન, પિતા, પુત્રી (સતિ) એ ચાર જણ રમે છે. શરત કરી કે જોના પોખાર પડે તે સાચું, અને ન પડે તે જુદું. વિવેક પિતા કહે છે કે, માઈ કુળ નિષ્કલંક હોય તો પોખાર પડજો. રાજ કહે, મેં દેવાલય દીધું, દેવથી લોભાયો, પણ સ્પર્શ ન કર્યો હોય તો પોખાર પડજો. સતિએ કહ્યું કે, હું સતિ કાયમ હોઈ તો પોખાર પડજો. પ્રધાન કહે, ધનનો ઢગ ચોર નહીં લઈ લે, અને જર પુરૂષ છતાં સ્ત્રી બગડે નહીં, એ બે સંભવે નહીં. તાત્પર્ય કે, ત્રણે જણના પોખાર પડ્યા, માત્ર પ્રધાનના જ નહિં પડ્યા. છતાં વેહેમ (સંશય) થી પ્રધાન માનતો નથી. તેથી ચાર વાર રમ્યા. ચારેવાર તેમજ થયું. છતાં ઉલટું જ જોનારે એકને છુંદી મારવાનું ધાર્યું. અર્થાત્ ચારે અવસ્થામાં આત્મા સત્ છે, તે બતાવ્યા છતાં વૈલોચન (ચિત્ત) માનતો નથી. એક જણ પાછા જાય છે. રસ્તે જંગલમાં રાજ જરા સુતો, ત્યાં તે પ્રધાને શિર ઉઠાવી દીધું. ત્યાં સતિ હતી તે ચોગીને વેશે આવી (પ્રધાનને ખસેડી મુકી) પોતે જ ખુની જાહેર કરે છે (અગ્નિને જ આરોપ માત્ર). પૂર્ણ સુવાન થતાં આનંદ (નંદ-રાજ) કપાઈ જાય છે અગ્નિને તેનો ધાત કર્યો, પણ વચસાં સતિ પેંદી-માથે લીધું. તેને સેનાપતિએ પકડી (એકાગ્રતારૂપ સેનાપતિએ સત્ પકડ્યું). કેદમાં રાખી. આવર્ણુ કદમ્બના (માયાની) છે, છતાં સત્ કેદમાં. કુંવર કીર્તિસેન ગાદીએ બેસે છે, તેજ પ્રસંગે વૈલોચનનો ખુલાસો થાય છે. તે પ્રધાન કેદીને છોડે છે ત્યાં સેનાપતિ, કુંવર, બધાં ભેગાં થાય છે. પ્રધાન જ ખુની છે એમ નિકળી આવે છે. પકડાઈ જાય છે. અર્થાત્ એકાગ્રતાથી અવલુ કરવાથી અહ્વાવિદ્યા આવે છે કે પોતે જ ખુલે છે. ખુની છે તે મન-કલ્પના છે. કેસ ચાલે છે, જે જોયું તે જુદું છે અને સત્ તે સત્ છે, છતાં સંશય માનતો નથી. તે કહે છે કે, રાજ જીવે તો તું સતિ છે, એમ માનું. તેથી સતિ સૂર્યની પ્રાર્થના કરે છે, અને સૂર્ય

પોતે રાજ્યને લઈને આવે છે. જે આનંદ છે તેને માર્યો હતો, તે અતુભવ થાય ત્યારે માને. સૂર્ય, એટલે પ્રાણ છે, તેના અભ્યાસ-સેવનથી મન સ્થિર થાય અને વાસનાનો ક્ષય (નાશ) થાય છે, તેમ થયું. તે વખતે બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રભાવથી નંદસેન (આનંદ) આવે છે. વૈદ્યોચન છે તે સુલોચન (સુલકું-ખરૂં જોનારો) થાય છે. બધો માયા પડેલો ઉચ્ચકાર્ધ જવાથી સત્ ચિત્ત આનંદ નિર્વિકારજ છે તે સમજાઈ જાય છે.

રાહુ અને રાહુનું માર્યું, એ, જેમ, એ નથી; એકજ વસ્તુ છે. વળી આકાશમાં છિદ્ર એકજ છે; તેમ, આત્મામાં ભિન્ન ભિન્ન દેખાતા આકારો છે તે કલ્પના-માત્રજ છે. સ્વામિ સેવક, પિતા પુત્ર, ગુરૂ શિષ્યાદિ ભેદ છે તે ઇશ્વરની પોતાની ઇચ્છાથીજ દેખાય છે, તે કલ્પના (કથન) માત્રજ છે. અજ્ઞાનથી પડેલી એવી ભેદ ભાવનાનો નાશ કરવાનેજ, ગુરૂ શિષ્યાદિ ભાવના બાધે છે. વાસ્તવે તો એક અખંડ સન્નિધાનંદ શિવજ છે. ઉપાસકે જ્યારે ઉપાશ્ચર્ય થઈ જાય-પોતાપણું ભુલી જાય-પોતે તેમાં ખોવાઈ જાય, ત્યારે ગંતવ્ય સ્થાને-સ્વધામમાં પોંચે છે. પરંતુ પોતે ખોવાઈ જવું એ જલદી બની શકતું નથી. ઇષ્ટમાંજ પરમ પ્રેમ લાગે, પોતાનું સર્વસ્વ ઇષ્ટનેજ જીવે, જગતનું કાંઈ રૂચે નહીં, એજ રંગથી હૃદય રંગાઈ જાય, તોજ ઉપાસક અભેદત્વનો અતુભવ કરી શકે છે.

મૂર્તિપૂજા છે તે ચિત્તની એકાગ્રતા કરવાને સાધનરૂપ છે. પણ તે જે રીતે થવી જોઈએ તેમ થતું નથી. એક ન્યાયાધીશ હતો તે લાલજીની મૂર્તિની પૂજા કરતો હતો ત્યારે કોઈ જોડે ખોલતો નહીં. એક દિવસ પૂજામાં જોડો ત્યાં શિરસ્તેદાર આવ્યો. તેજ દહાડે એક કેસનો ફેસલો આપવાનો હતો તેથી શું કેસલો-હુકમ આપવો તે જજનેન્ટમાં લખવાનું રહેલું, તેથી પુછવાને આવ્યો, ત્યારે પાસે પડેલી દોરી તે લાલજી નાં ગળાંમાં ઢાલી જાંચકી બતાવ્યા, એટલે ફાંસીની સજા કરવાનું સુચવ્યું. જીવે, આ ખુબી કેવી, લાલજી ઉપરનો પ્રેમ કેવો ?!! કલેક્ટર છે તે બીજા નોકર જેવોજ સાધારણ નોકર છે, છતાં રાજ સત્તાનાં બળને લીધે, શ્રીમંત શેઠ ભોંકે સ્વતંત્ર હોતે ઝુકીને સલામ કરે છે, તો મૂર્તિમાં પરમાત્માની આરોપેલી સત્તાથી શું પ્રભુ પ્રસન્ન થાય નહિં કે ? થાયજ. વીજળીમાં શું છે ! ? લાકડાંનો વેહેર, કોલસા, એસિડ, વગેરે નજીવું જેવું ભરેલું છે, છતાં રસાયન પ્રયોગથી તેમાં કેટલું બળ છે. ! દીવો થઈ જાય છે, તારથી અનેક સમાચાર પ્રસરે છે. તેમ, રૂપિયુનિએ મત્રોમાં શબ્દોની યોજના એવી રીતની ગોઠવી છે કે તેમાં બધું બળ સમાયલું છે. તબક્કા

માં શું છે? ઠીકડું અને ચામડું; પરંતુ ગોઠવણ કેવી છે કે, જોઈ તો સુર કાઢે છે, અને તાળ મેળવીને ચિત્ત પ્રસન્ન કરે છે. લેલી નામની એક મોટા શ્રીમાનની પુત્રીનું મન, એક મજનુ ફકીર સાથે લાગ્યું. તેથી બાપે તે મજનુને જંગલમાં કાઢ્યો. લેલી બીજા કોઈને પરણતી નથી. ચુકિત કરી અને તેને બોલાવ્યો. તેલની કઢા ઉકળાવી, તે કઢાની આ બાજુએ લેલી છે અને પેલી (બીજી) બાજુએ મજનું છે, બીજો રસ્તો રાખ્યો છે, મજનુને કહ્યું કે, સીધો જઈને લેલીને લઈ જશે તો હમારી તકરાર નથી. પ્રેમ બેઠોનો એવો લાગેલો કે અબેદરૂપ બનેલાં. કઢામાં રહીને મજનુ આવી, લેલીને લઈ કઢામાંથી બેઠ ગયાં, તેનું બાન પણ નથી, અને કશું થયું નહીં. એવો પ્રેમ પ્રભુમાં હોવો જોઈએ.

સલાહ જે મૂર્તિ ધરે છે. તેણે સારો દિવસ, યોગ, વાર, નક્ષત્ર, જોઈને જે ડુંગરમાંથી તે પથર લાવવો હોય ત્યાં જઈ નિમંત્રણ દઈ આવવું કે, અમુક દેવતાની પ્રતિમા ધરવા કાલે પથર લઈ જવામાં આવશે. પછી સુહર્ત જોઈ તે દિવસે લાવી, સુહર્ત જોઈ તે તે શુભ દિવસોએ ધડવી જોઈએ. પછી મંદિરમાં લઈ જવી તે ખારણામાંથી નહીં, પણ ઉંચે શિખર (છાંડ) માં બાકોડું રાખી, ઉંચેથી તે મુર્તિને મંદિરની અંદર મુકવી. પછી તે બાકોડું ચણાવી લેવું. વેદના મંત્રો વગેરેની વિધીથી પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા વગેરે કરી સ્થાપન કરવી. પછી તેમાં જે ભાવના દ્રઢ થાય, તો મુર્તિ બોલે છે, વરદાન આપે છે, સંકટ કાપે છે, બધું શુભ થાય છે. બેદો દેખાવવાનું કારણ, અજ્ઞાનને લીધે (બેદ જણાય) છે. તે બેદો અવિદ્યા જન્ય હોવાથી કલ્પિત છે, તેથી મિથ્યા છે. તેનો તત્ત્વ જ્ઞાનથી બાધ થાય છે. એ મિથ્યાત્વ છે, તેજ માયા. યથાર્થ જ્ઞાનોદય થાય ત્યારે મિથ્યાત્વ જાય.

જગત બધું મિથ્યા છે, તો ગુરુ શિષ્ય, બોધ, શ્રંધ, વાણી, બધુંજ મિથ્યા થતાં તેની જરૂર રહી નહીં? ત્યાં કહે છે કે, તે કેવા પ્રકારનું મિથ્યા (જગત) છે, કે, સ્વપ્નવત્ (મિથ્યા) છે. સ્વપ્નમાં કુતરું કરડયું તેની દવા, તેનો વૈદ, તેનો દેશ, કાળ, દુઃખ, સુખ, બધું સ્વપ્નનું, અને આરામ થયો તે, પણ સ્વપ્નનોજ. જગત થયા પછી કહે છે કે કુતરું, વૈદ, દવા અને આરામ થયો તે અને જોને થયો તે વગેરે બધુંજ જુદું; પરંતુ જાગ્યો નથી ત્યાંસુધી બધુંજ સાચું છે. તેમજ, જ્યાં સુધી અજ્ઞાનમાં છે ત્યાં સુધી ગુરુ, શિષ્ય, વૈદ. ઉપદેશ, જ્ઞાન થવું, વગેરે બધુંજ સાચું છે. ઉપનિષદમાં છે કે, જન મેદાં મહેદાં મવાનિ, પુનઃ અપુનઃ મવાતિ, માતા

અમાતા મહત્તિ, વગેરે. શાસ્ત્ર મિથ્યા, પણ જે બોધ અપાય છે તે સત્ય છે. દેવની પ્રતિમા છે તે, દાઢ, માટી, ધાતુ, પાષાણાદિની દ્રષ્ટિથી મિથ્યા છે, પણ દેવ ભાવના છે તે ચૈતન્યમય હોવાથી, દ્રઢ થતાં, સત્ય રૂપ ઠરે છે. માવોહિ વસતિ દેવો તસ્માત્ માવોહિ કારણમ્ ॥ મંત્રમાં ગુરુમાં, તીર્થમાં, માતાપિતામાં, દેવમાં, સંતમાં, ઔપદમાં, ભાવના પ્રમાણે સિદ્ધિ થાય છે. ઘડો, તો માટીનોજ થાય; પણ બોલો ભરીને માટી લઈ આપવાથી (ઘડો) નહીં થાય. પરંતુ રીતસર ક્રિયાથી બને છે. તેમ, ભાવનારૂપ થઈ જાય ત્યારે સિદ્ધિ થાય છે. તે ભાવના કેવી હોવી જોઈએ કે, જાણે પોતાનો એક સ્વભાવજ હોયની, એમ સ્વભાવરૂપ (તે ભાવના) બની જાય. બિલોરી કાચમાં યુદ્ધ પડ્યા તે બદલાય નહીં. હાથીનું ચિત્ર છે તે ઉપર માવધ ચિત્રલો છે, તે પાછો નીચે નહીં ઉતરે, તે તો ચઢ્યો તેજ ચઢ્યો. ઘડો થયો તે મરડાય નહીં. ઘડાઈ ગયો તે થયો. તેમજ ભાવના પરિપાક થયા પછી, કદી ખસે કે બદલાય નહી. તેમ, વેદાંત શાસ્ત્ર પણ મિથ્યા છતાં બોધ સત્ય થાય છે. હસ્તામલકનું જીવન ચરિત્ર દ્રષ્ટાંતરૂપ છે. કોયલ છે તે પોતાનાં ઈડાં કાગડાના માળામાં જઈ મુકી આવે છે. તેને કોયલ નથી સેવતી, કાગડો સેવે છે. તેને શિખવે છે. તે ઉડતાં થવાની વખતે કોયલ પાછળ આવી રહીને “કુ” અવાજ કરે છે. ત્યારે કોયલનું બચ્ચું પોતાની જાત ઓળખી “કુ” કરતી ઉડી જાય છે. તેમ, સંસારી લોક કાગડા સ્થાને છે. કાગડો ચતુર છે, તેવા સંસારી લોક વ્યવહારમાં નિપુણ હોય છે. તે કાગડે એક કીકી (આંખ) છે, પણ દૈતમાં હા છે. કોયલ પણ કાળી અને કાગડો પણ કાળો. ત્યાગી સંત છે તે શબ્દરૂપ ગર્ભ રાખે છે (મુકે છે), અને જ્ઞાનરૂપ ઈડું મુકી આવે છે, તેથી ઉદયુદ્ધ માતા પિતા જન્મ આપે છે, તે ભક્તરૂપ બચ્ચું સંત-કોયલનું છે. માળાપ ભણાવે છે, પોપણ કરે છે, વિચાર દિક્ષામાં ઉડતાં પણ શિખે છે, “કુ” બોલતાંજ ઉડે છે, તેમ, સંત-ત્યાગી કોયલ ઉપદેશે છે કે, “કુ” એટલે, આ સંસાર નારો-મિથ્યા છે. શંકરે માત્ર “કુ” કીધું. શંકરે પુછ્યું કે, તું કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યો, વગેરે તેનો જવાબ હસ્તામલકે આપી કોયલનું બચ્ચું તેમાં ભળી ગયું. જવાબ આપ્યો કે, હું બ્રાહ્મણાદિ જાતિ ગુણક્રિયા વર્ણવાળો નથી. પણ નિજ બોધ રૂપ છું. તેનામાં બોધ હતો તે સત્ય હતો. તે સત્ય હતું, તે સત્યમાં ભળી ગયું. એનું કારણ પ્રથમથી મળેલી ભાવના છે (દેવની સ્મૃતિ માફક) ચિત્રનો સિપાઈ છે તે ચોરને અટકાવતો નથી, પણ બાળકને બોધ

અધ્યાય છે. બાળકને ભય હોખવે છે તેથી રડતો રહે છે, માટે તે સાચું
કરે છે. શાસ્ત્રો પ્રબોધે છે કે, કામાદિ વિકાર ત્યજ દો; પણ તે શાસ્ત્ર કંઈ
તમારા કામાદિ વિકારોને અટકાવતું નથી, પણ દુઃખદાયક છે એવી
એતવણી આપે છે.

દરપણમાં પ્રતિબિંબ દેખાય છે તે મિથ્યા છે, પણ સુખ ઉપર જે
હાથ પડેલો તે પ્રતિબિંબમાં દેખાય છે તે જોઈને સમજે છે કે, એ હાથ
કંઈ એમાં (પ્રતિબિંબમાં) નથી; તેથી વસ્ત્ર લઈ સુખ (બિંબ) ઉપરથી
લુછે છે. સુખ ઉપર એ હાથ છે, એવો સાચો બોધ કરે છે. શાસ્ત્ર વાંચે
છે ત્યારે ગુણ દોષ વાંચે છે, તે ગુણ દોષ તે શાસ્ત્રમાં નથી, તેમ તેમાં
પાપ પુન્ય નથી, પણ શાસ્ત્રરૂપ પ્રતિબિંબમાં જોઈને હૃદયમાંથી તે દોષ
લુછી નાંખવામાં આવે છે. તેમ, વેદાંત મિથ્યા છતાં સત્ય બ્રહ્મતત્વનું
બોધક છે, બ્વહાર બધો માયામય છે. જગે ત્યારે નિદ્રા જાય છે, તેમ
જ્ઞાનમાં જગે ત્યારે અજ્ઞાન જાય. અધિકાર કંઈ ઉલ્લેચ્યાય નહીં, દીપ પ્રકટા
વેથી તરત જાય છે, તેમ, સાધનોથી અજ્ઞાન જતું નથી, જ્ઞાનથી જશે.
જગતમાં પદાર્થમાં સુખ માનવું, એજ અધિકાર ઉલ્લેચવા તુલ્ય છે.
જાઓ કે માયા ગઈ.

માયા છે તે પરમાત્માથી ભિન્ન નથી, તેમ અભિન્ન પણ નથી તેમ,
ભિન્નાભિન્ન પણ નથી; અને તેથી અનિર્વચનીયા છે. તે માયા અવિ-
ચારથીજ સિદ્ધ છે. એ વેસ્થાને વિલાસ પુરૂષને ફગે છે. એ બહુરૂપી
નટી છે. બહુરૂપી જેમ અનેક વેષ ધરે છે, તે ઓળખાતો નથી; અને
રાજને પ્રસન્ન કરે છે તો ઇનામનો હક થાય છે. તેથી રાજનું રમકડું
છે. તેમ, એ માયા છે તે ઇચ્છિતનું રમકડું છે. ક્રાંતિનું સ્વરૂપ ઇષ્ટાંતથી
ખતાવે છે:—

એક બ્રાહ્મણ મોટો શ્રીમાન હતો. તેને એકનો એક પુત્ર હતો. તેને
હલકા માણસની સાંખત લાગી તેથી દારૂ પીતો થયો. તેઓ એક દિવસ
કેઈ બાગમાં ઉગ્મણી ગયા. ત્યાં ખૂબ દારૂ પીધાં, અને ઘેર આવતાં એક
ખાઓચીઆમાંથી પાણી પીધું. ઘેર આવ્યો ત્યારથી છાતીમાં ખુબ વ્યથા
ચાલી. ધણી વેદ દાક્તરો આવ્યા. શું રોગ છે તેની પરીક્ષા કર્યાં શિવાય
ઉપલક્ષ તર્કથી દવા આપ્યા કરી. તેનાથી તો વધારે તરફડીઆં મારવા
લાગ્યો. શ્રીમંત હોવાથી બહુ લોકો આવે છે. એવામાં એક ડકીર ત્યાંથી
જતો હતો, તેણે ગરબડ અને ગડમથલ જોઈને પુછ્યું કે શું છે. પાત
જાણતાં ડકીર કહે, હમભિ દવા કરતા હું. લોકો બોલે છે કે મોટા મોટા

L. M. & S. થાક્યા, અને હાથ છોડાવ્યા, તો આ ચીથરીઓ શું કરશે ? છતાં ભલે, એમ કહી એક જણ ફકીરને લઇ ગયો. બેડા, અને બધાને ઉઠાડી મુક્યાં. ફકીરે પુછ્યું કે, સાચે સાચું કહી દે, કે તેં શું ખાધું પીધું છે. હું બધું જાણું છું, પણ ખાત્રી કરવા પુછું છું, ખરું નહીં કહેશે તો મરી જશે. છોકરાએ બધી વાત કહી દીધી. ખાખોચીઈ ક્યાં છે તે નિશાની આપી. તરત ફકીર ઉઠ્યો, ને ઘરમાં કહ્યું કે, હું હમણાં આવું છું. ખાખોચીઈ હતું ત્યાં જઈ જાયું. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, તેમાં ઝીણી ઝીણી જળો છે. તરત વિચાર્યું કે, એ જળો પાણી પીધું તેમાં જઈને એનાં કલેજને બાઝી ગઇ છે તે લોહી ચુસે છે, તેથી તરફડે છે. હવે ઉપાય શોધ્યો, અને તે બ્રાહ્મણને ત્યાં જઈ કહ્યું કે, ચારઆના ખરચ પડેગા. લોક કહે સેંકડો રૂપીઆ ખરચાઇ ગયા, ત્યાં ચારઆના શું વીસાતમાં છે. એ લઇ જશે તો ધર્મ થશે. તરત પાવલી આપી. તે લઇ જઇ ગાંઘે લીધો. ગંજરીખાનાંમાં બેસી હુકકો ભર્યો, તે બધાને પાયો. પછી તે હુકકામાંનું પાણી સીસીમાં ભરી લીધું. આવ્યો, અને એક ચમચો પાત્રું કે તરત હૃદયે વળગેલી જળો છુટી પડી, તેથી વ્યથા નરમ પડી. પણ થોડીવારે પાછી વળગી, તેથી વ્યથા ચાલી. ફકીરે બધું સીસીનું પાણી ડોકીને પાછ દીધું. તેથી બધી જળો છુટી પડતાં શાંતિ થઇ. તેવી વાંતિ (Vomit) કરાવી, તેમાં બધી જળો બહાર નિકળી પડી, ત્યારે છોકરો સ્વસ્થ નિર્ભય સુખી થયો.—તેમ,—ધનવાન બ્રાહ્મણ સ્થાને બ્રહ્મ જાણો. તે અનંત શક્તિ-શ્રીવાળો છે. તેનો પુત્ર જીવ છે. તે કામ, ક્રોધ, લોભાદિ મિત્રોની સંગે દારૂડીઓ બની ગયો છે. મોહરૂપ મદિરા પીનારો બન્યો. સંસાર શહેરના કુટુંબરૂપ ખાગમાં ઉગ્મ-ણીએ ગયો છે. મદિરાપાનરૂપ વિષયરસપાન ખૂબ કીધું. હૃદયરૂપ ખાખોચીઈ છે. તેમાં, હું અને મારું, એવી નિદાન વાસનારૂપ જળો, તે જળમાં હોવાથી, તે જળપાન કરવાથી પેંસી ગઇ. આશારૂપ જળો પેંદી-લાગી ગઇ; તેથી ચિંતાથી હૃદય બળે છે. આ બધું શાથી થયું? અવિચારથી. ભિન્ન ભિન્ન મત પંથના આચાર્યરૂપ મોટા મોટા વઢદ, દાંતરો કહે છે કે, હમારે ત્યાં હમારા વાડામાં આવે તો હમારી દવાથી આરામ થશે, હમે મોક્ષ આપીશું, મોક્ષ થશે. એમ બધાએ સ્વાર્થ પરાયણતાથી કહે છે. ફકીર તો સ્વાર્થ રહિત હુવો અહંમત્વ ત્યાગવાનું કહે છે. તે ગાંડો ઘેલો સ્વતંત્ર એકલો છે. તેમ, એકલું વેદાંતસિંહ એકલોજ, તેવું ગાંડા ઘેલા જેવું મસ્ત છે. તે ઘડીમાં કહે છે કે, આ સર્વ અજ્ઞાનથીજ થયું; વળી કહે છે કે, આ જગત થયુંજ નથી, છેજ

નહિ હારિરેષ જગત્ છે. વળી કહે છે કે, અનિર્વચનીય છે. તે નિદાન શું કહે છે કે, વાસના જન્ય તેવો ઉપાય બતાવાયતોજ ચિંતા જન્ય-ચિંતા જળો છુટે. ગાંજો પીનારની આંખો લાલચોળ થાય છે, તેમ, આત્મામાં પૂર્ણ પ્રેમ લાગે, પ્રેમ નીશો ધુટી પી જાય, ત્યારે નિજનંદનો અનુભવ લેવાય છે. ગાંજો તેજ પ્રેમનિશો. એ પ્રેમ નિશો ચઢે તો તે કદી ઉતરતો નથી, અજર ખુમારી, અખંડ ખુમારી ચઢેલીજ રહે છે. ચાર આના કિંમત-અર્થાત, ચતુષ્ટય સાધન સંપન્ન થયો ત્યારે એ ગાંજો (જ્ઞાન રસ) પાછ શકાય છે. હૃદયરૂપ હુકમાં ચઢાવી પાન કરવાનું છે. તેથી ધુમાડાના પટ તે પાણીમાં પડે છે. તેમ, શ્રવણ કરતાં હૃદયમાં જ્ઞાનના પટ પડે છે. ઘણું કાળે હૃદય પણ જ્ઞાનમય થાય છે.

એક ચમચો પીતાં વાસના-આશા જળો છુટી પડવાથી ચિંતા જન્ય; પણ બધું પાણી ગટકાવી જવારૂપ નિદિધ્યાસથી તો બધી સમુળગી ચિંતા જન્ય છે. કાષ્ટમાં જડેલા ખીલા છુટા પડી જાય છે તેમ હૃદયમાં ઢોઢી ઘાલેલા-મનથીજ ઘાલેલા ખીલા-વાસના છુટે છે ત્યારે શોક જન્ય છે. જ્ઞાનનું પાન કરવાથી (તે નિશાથી), થવાનું હશે તે થશે, એમ સમજીને ચિંતાથી રહિત થાય છે. જળો છુટી પડી એટલે ચિંતા મટી. ખૂબ પીએ, રોમે રોમે પ્રભુ પ્રેમ હવાઇ જાય છે. તે બહુ નિશો કરવાથી વાન્તિ થાય છે ત્યારે બધી વાસના એકી કાઢે છે, -ત્યાગ કરી પોતા-માંથી કાઢી નાખે છે, એજ રોગ ગયો, આરામ થયો.

દીવા પાછળ અંધારું છે તેમ, જ્ઞાનમય બ્રહ્મનો પુત્ર અજ્ઞાન છે, તેને વેદાંતરૂપ કક્કીરકારા અપાયલા પ્રેમ નિશાથી પોતાનાં સ્વરૂપનું બાન થાય છે. “ચિત્ત” શબ્દમાં બે તકાર છે, તેમાંથી એક જ જતો રહે, તો એક જ માત્ર રહે છે. એટલે જિત્ત એટલે ચેતન-પ્રકાશ જ્ઞાન માત્ર રહે છે. જ્ઞાન નાશ થાય છે, મુળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, તેજ મોક્ષ. માટે સંસારનું કારણ મન છે, તે છુટવાથી પરમાત્મ લાભ થાય છે.

મન જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી પરમ આનંદનું બાન થતું નથી. મન છે ત્યાં સુધી જગદાદિ ત્રણ અવસ્થાત્રય આત્મા કરે છે. માટે સવળા ભેદ બ્રાંતિ થવામાં મુખ્ય કારણ મનજ છે. સૂર્ય ઉદય થાય છે તે, પ્રાણીઓનાં શુભાશુભ કર્મથી અથવા જગતના શુભાશુભ પદાર્થોથી લેપાતો નથી-અસંગ છે, તેમ, -સાક્ષી ચિદાત્મા છે તે કર્મથી લેપાતો નથી-અસંગ જ્ઞાનરૂપ છે. મનના નિમ્મ પ્રમાણે બહિર ક્રિયા થાય છે.

મનજ બાંધ અને મોક્ષલું કારણ છે. જેવું એ મન માને છે તેવું થાય છે—જેવી રીતની દ્રઢ બાવના તેવી સિદ્ધિ થાય છે. મન વિચાર કરે છે તેના ચાર પ્રકાર છે, તે અનુક્રમે એક એકથી ચઢિયાતા છે તે, કલ્પના, તરંગ, સંકલ્પ અને ચિત્તવન. એ ચિત્તવન જો શ્રદ્ધા યુક્ત હોય તો છબ્બાવના સ્ફુટ થાય છે.

એક અર્ધ શ્રદ્ધાવાળો (બીજરૂપ શ્રદ્ધાવાળો) શિષ્ય થવાને એક મહાત્મા પાસે ગયો. તેને એકાંતમાં આવવા કહ્યું. જ્યારે ત્યારે પણ કોઇ કોઇ બેઠેહુંજ હોય તે જોઇ વિચાર કરી, ગુરુ જ્યારે દિશા ગયા ત્યારે તે પાછા આવતા સામે જઇ જો. ગુરુ જોત્યા કે, “સુન બે બૂત, વખત ન સમજે, કવખત ન સમજે, મારંગા તુંબડી, શિર જાયગા કુટ.” પેલો તો તે સાંભળી લઇ સાધુ બની ચાલ્યો ગયો. શ્રદ્ધાથી એજ મંત્ર માની લઇ જપતો રહ્યો. એક નગરશેઠનો પુત્ર મરી ગયો તેને બાંધી લઇ જતા હતા તેને અટકાવી નનામી છોડાવી, તે મંત્ર બોલી કહ્યું કે, ઉઠ, ખડા હોજ. તેથી તે જીવતો થયો. તે જોઇ તે સાધુને બહુ માન પાન સત્કાર થયો, અને ગુરુને તેડાવ્યા. ગુરુ કહે, મેં એને શિષ્ય કીધોજ નથી. એજ શહેરના રાજના પુત્રને બચકર દરદ થયલું, તેથી ગુરુને મોટા સમર્થ હશે જાણીને રાજએ તેડાવ્યા. તેને રામરક્ષાથી પાણી મંત્રીને પાચું, તેનાથી કાંઈ ન થયું. ત્યારે પેલા પ્રસિદ્ધ પામેલા શિષ્યને તેડાવ્યા. તેણે આવીને એના તે મંત્રથી મંત્રીને પાણી પાચું. તેથી દરદ સારું ગઇ ગયું. આ બનાવ જોઇ ગુરુએ તેને એકાંતમાં લઇ જઈ પુછ્યું કે, મંત્ર મેં તને આપેલો? પેલાએ તે પૂર્વવાત કહી. ગુરુ કહે, અરે સુખ? એ મંત્ર શાનો, તું કવખતે આવવાથી મેં ચીઠવાઇને છુસ્સામાં કહેલું હતું. પેલા સાધુની શ્રદ્ધા તુટી ગઈ. “એ મંત્ર નથા” એવું મનમાં ઠસ્યું. ત્યાર પછી બીજું એવું કામ આવ્યું ત્યારે એ મંત્રથી સારું કરવા મથ્યો, પણ કંઈ થયું નહીં. તામર્ય કે, ખરી દ્રઢ શ્રદ્ધાથીજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

આત્મા છે તે સૂર્યની માફક અકર્તા અબોક્તા છે; તેમાં કર્તૃત્વનો આરોપ બ્રાંતિથી છે. જપાકુસુમ=રક્ષટિક ઉપર લાલ પુષ્પ મુકયું; તે પુષ્પ કંઈ તે રક્ષટિકમાં પેહું નથી, છતાં આભાસ માત્ર તેમાં દેખાય છે. તે રીતે સૂર્યમાં અને આત્મામાં અવિવેકથી કર્તૃત્વાદિ આરોપ છે તે ઉપચારિક છે. જેમ, લશ્કર લડે છે અને જીતે છે, છતાં રાજા જીત્યો એમ કહેવાય છે. એ મન જ્યારે સ્વરૂપમાં લય પામે ત્યારે સમજાય છે કે, આત્મા કર્તા નથી.

સુદામા અત્યંત દરિદ્રી હતા તેને જોઈ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણે તેના ધોતાં પાણીની કુંડી બાળુએ રહી ગઈ, અને પ્રભુને કશુંકા ઉપજવાથી અશ્રુજળથીજ પગ ધોવાયા હતા. એવા સુદામાની તે સેવા વખતે સુદામાને કશો હર્ષ થયો ન હતો. અને આવેલા તેવા બીખારી બનાવી પાછા પ્રભુએ મોકલ્યા તેથી તેમને શોક નહીં થયો. ઘેર જઈ અપાર વૈભવ લક્ષ્મી જોઈને પણ હર્ષ નહીં થયો. એવું સરખુંજ-સમ મન જે સુદામાનું હતું.

ધુમાડો, વાદળાં, ધુળ, નિહાર (ઝાકળ)થી સૂર્ય પ્રકાશ ઝાંખો દેખાય છે. સૂર્યને તેનો સ્પર્શ પણ નથી. માત્ર વચમાં આવર્ણુરૂપ છે. તેમ, આત્મા આડે માયારૂપ પડેલાથી આત્મા ઢંકાયતી કલ્પના થાય છે. તે અજ્ઞાન પડેલાના બળથી ભ્રમ થાય છે, તેથી વાસના યોગે પોતાને અનેક યોનિમાં ભ્રમતો (જન્મતો) માને છે. તે મનનાજ યોગથી માને છે. આત્મા જન્મતો મરતો નથી. એ મનજ માયા છે. સર્વ પ્રકારનાં આલંબન રહિત બ્રહ્માકર વૃત્તિ થાય છે ત્યારે પરમ પદ પામે છે-યથાર્થ જીવન્મુક્તિ થાય છે. આક્રમાં પ્રલોક વિષેનું વ્યાખ્યાન અત્રે સમાપ્ત થાય છે અને નવમાં વિષે પ્રારંભાય છે.

માયાને પાર જઈ સ્વરૂપાનુસંધાન પામે છે ત્યારે જીવન્મુક્તિ મુખ મળે છે. તે યોગ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. તે માયાની નિર્વૃત્તિ થવા-કરવા સારૂ ધૃષ્ટિરતી ઉપાસના કરવી, એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. આ જગત અદ્ભૂતભય છે એજ ઉદ્દેશ તત્ત્વોનું મહેશ્વરનું શરીર છે. તે બે પ્રકારનું છે; અધિદેવ, એટલે, બ્રહ્માંડરૂપ, ચંદ્ર લોક છે તે; અને અધ્યાત્મ-તે પિંડરૂપ-વ્યષ્ટિ. એ બેનું કાર્ય કારણતારી જુદાપણું છે, પણ વાસ્તવે એકજ છે. જે કાંઈ બ્રહ્માંડમાં છે તે બધું પિંડ (વ્યષ્ટિ)માં છે, તેથી વ્યષ્ટિ છે તે બ્રહ્માંડને અવયવ છે. ધ્યાન કરતાં વૃત્તિ લય થાય છે ત્યારે માયા વિલાઈ જાય છે, પ્રાણપંચક, ધૃત્રીપંચક, જૂત, કાળ, પ્રધાન, માયા, વગેરે મળી ઉદ્દેશ તત્ત્વો ગણે છે. તે છત્રીસ અનુસ્યુત, એટલે વ્યાપક છે. ઉપાસના (ભક્તિ) છે તે પરમાત્માનું અનુસંધાન કરાવનારી છે. સ્વસ્વરૂપાનુસંધાન ભક્તિ રેવ ગરીયસિ. વિવેકચૂડામણિમાં પણ શ્રી શંકર કહે છે કે, મોક્ષ કારણ સામકયાં ભક્તિરેવ ગરીયસિ ॥ પ્રથમ પ્રભુમાં દાસત્વની ભાવના થાય છે, તે પછી મિત્રની ભાવના થાય છે. તે ભાવના પરિપકવ થયેથી અબેદ ભાવના થાય છે. મુસલમાનમાં સુફી પંથ છે, તેમાં કહ્યું છે કે, પરમાત્માનું ધ્યાન કરતાં ખોવાઈ જાય છે ત્યારે, અનલકક, એટલે બ્રહ્મારિમ ઉચ્ચારણ

કરે છે. સઘળાં જગજગતો અધાં ગોપીરૂપ છે, અને પરમાત્મા કૃષ્ણ છે તેજ પુરૂષરૂપ છે એમ જાણી તે પ્રભુમાં જોવાઈ જાય છે, એવી ભક્તિ આપણમાં છે, તેવીજ પરંતુ ઉલટી રીતે સુધી પંથમાં છે. પરમાત્માને માથુક (પ્રિયા) ગણીને વિરહ દૂર કરવા ઇશ્ક (પ્રેમ)થી ગજલ ગાય છે. તે ઇશ્ક બે પ્રકારનો છે. હકીક ઇશ્ક (પરમાત્મ પ્રેમ), અને મીઝાલ ઇશ્ક (સ્થૂલ શારીરિક પ્રેમ). હકીક ઇશ્ક છે તે શુદ્ધ પ્રેમ છે. પ્રીતમદાસજી સંત કહે છે કે,—

હરિનો મારગ છે શરાનો, નહીં કાયરતું કામ જોને;
પરથમ પહેલું મસ્તક સુઠી, વળતી લેવું નામ જોને;
મરણ આદરે તે ભરે સુઠી, મોજ ન મુખ કહેવાય જોને;
માહીં પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખનારા દાઝે જોને;
કાંઠે ઉભા જીવે તમાસો, તે કોડી નવ પામે જોને. વગેરે.
બોળે ભગત નિરક્ષર હતો, છતાં પોતાનો અનુભવ કહે છે:—
ભક્તિ શીરતણી સાટુ, આગળ વસમી છે વાટુ. વગેરે.
તુલસીદાસજી મહાત્મા પોતાનો અનુભવ કહે છે:—

રામ ત્યાં નહિં કામ ભાસે, કામ ત્યાં નહિં રામ;
રવિરજની ન હોય કેયે, એકઠાં એક હામ.

સુધી પંથનો એક મનશીર નામે હતો. તેની બેહેન એક હક દહીર પાસે ઉપદેશ લઈને અનલહક કહેતી. તે રોકવા બાદશાહે કહાવ્યું. મનશીર તે હક પાસે ગયો. થોડે દલાડે તે મનશીર પણ અનલહક કહેતો થઈ ગયો તેને મના કરાવી. તે તેણે નહીં માનવાથી શુળાંએ ચઢવા હુકમ થયો; છતાં મનશીર કહે કે, નિશ્ચય નહીં ફરે. બાદશાહે કહ્યું કે બધા લોક એક એક જોડો મારો; પણ લોક તેમ કાઢું નહીં.

તે વખતે મનશીર હસતો હોયો છે. લોકે તેને માથે ફૂલ મુક્યાં ત્યારે રડ્યો. સુળીપર ચઢવા તઈઆર થયો, ત્યાં બાદશાહને ઉપદેશ કરે છે કે:—

તુજે હે શીક મિલનેકા, હરદમ લો લગાતા જ,
જલાકર ખુદતુ માઇકું, શરીર પેં ખાખ લગાતા જ;
પકડકર ઇશ્કકે આંકું, હૃદયકું સાફ કરતા જ,
રાગ દેપ દૂર હટાકર ધુળ, મુસલ્લેપર ઉડાતા જ. વગેરે વગેરે.

જો તને પ્રભુને મળવાનો શોખ (મરજ-પ્રેમ) હોય તો હમેશાં તે પ્રભુમાં પ્રેમ લગાવતોજ રહે. “હું અને મારું” બાળી નાખીને, તે રૂપ

ભરમને શરીરપર લગાડતો જા. પ્રેમરૂપ સારણી હાથમાં પકડીને હૃદયને વાળી ઝાડી સાફ કર અને રાગદ્વેષને આંત્રુપર કાઢી મુકીને, દૈતરૂપી ધુળને પ્રારબ્ધપર નાખ. પછી ક્રીતાઓ (પુસ્તકો, ને પાણીમાં મુકી દે (વાંચવું લખવું પડ્યું મુકે), અને દસ્ત યસ્ત (બહાનિષ્ઠ) નાં ચરણ પકડી તેમને શરણે થા. ત્હારો વળુ (પાણીનો કુચો) પણ ફાંડી નાખ, તેની પણ ત્હારે જરૂર નથી; અને હું મુલ્લાં છું કે બ્રાહ્મણ છું, એવું દૈત છોડી દે, પછી કહે કે અનલહક એટલે હું ખુદા છું.

આવો બોધ કીધો ખરો, પણ ચોખ્ખતા વગર બોધ લાગતો નથી. પામર જીવને કદાપિ બોધ નહીં થાય. “ક્યારે વહાણું વાશે” એવું આંધળાને થતું નથી, કેમકે તેને સદા અંધારું જ છે. સોમણ સાબુથી ધોતાં છતાં મેશ કે કોયલા ઉજળાં ન થાય. વાંઝણી કદી વીર પુરૂષને નહીં પ્રસવે (જન્મ આપતી નથી). પામર છે તે વાંઝણી જેવો છે. જાત વગર ભાત નથી પડતી. ન પ્રાણાંતે પ્રજ્ઞાતિરવિક્રિતિં જાયતે જ્યુત્તમાનામ્ ઉત્તમ પુરૂષની પ્રકૃતિમાં પ્રાણુ જતાં પણ વિક્રિતિ થતી નથી. તેથી તે શુભીએ ગયો છે પણ નિશ્ચય છોડ્યો નહીં.

બ્રહ્માંડમાં પિંડ છે, અથવા ધરમાં ઘટ છે, એમ બધા કહે છે; પરંતુ પિંડમાં બ્રહ્માંડ છે. ઘટમાં ધર છે, બીજામાં વૃક્ષ છે. સુપુરુષનાં સંબંધ બ્રહ્મલોક સુધી છે. પિંડ બ્રહ્માંડનાં એકજ દ્રષ્ટા છે. વૃત્તિઓ નિકળી બ્રહ્મલોક સુધી જાય છે. વૃત્તિમાંજ દ્રશ્ય (બ્રહ્માંડ) છે. એ પિંડ બ્રહ્માંડ બધુંજ, એકજ દ્રષ્ટાનું, દ્રશ્ય છે.

આઠ પ્રકારની પરમાત્માની સુર્તિ છે. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહર્નાથ (દીવસનો પતિ સૂર્ય), ચંદ્ર, અને ચૈતન્ય પુરૂષ, આ સઘળું ચરાચર જગત એ આઠમાં સમાયું છે.

જ્ઞાનાદેવતુ કૈવલ્ય જ્ઞાનથીજ મોક્ષ છે. એમ શ્રુતિ કહે છે, ત્યારે ઉપાસનાથી પણ મોક્ષ થાય છે, એ વાત શી રીતે સંભવે ?

અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવાથી સુક્તિ થશે. અંધારે દોરડી હતી તેમાં આંતિથી સર્પ દીઠો, તેના ભયથી દૂર ખસી ગયા, તેવું શું કારણ ? દોરીનું અજ્ઞાન છે તેજ. દીવો લાઇ જોતાં તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે, તો પછી સર્પની પણ નિવૃત્તિ થાયજ છે. ત્યાં બીજી ધણીએ સામગ્રી ખેંચી છે, છતાં તે કોષ્ટ (તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિમાં) કારણ દોરીનું જ્ઞાન થયા પછી પણ તે બધી તો જેમ હોય તેમની જ ઉભી પડી

રહે છે. દોરીનું અંગણપણું જ જાય છે. તેવો જ સ્વપ્નભ્રમ છે. જાગૃતના પદાર્થનું અજ્ઞાન છે તે સ્વપ્નનું કારણ છે. તે પાણું જાગૃત પદાર્થનું જ્ઞાન થતાં સ્વપ્નની નિવૃત્તિ. સુષુપ્તિમાં જતાં સ્વપ્નના સંસ્કાર લય થાય છે. તેમ, અધિષ્ઠાનનાં અજ્ઞાનથી જ ભ્રાતિરૂપ વિશ્વ પ્રતીત થાય છે. તે, તેના અધિષ્ઠાનનાં જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થશે. ઇશ્વરનું બાહ્ય સ્વરૂપ, આ સમગ્ર પ્રપંચ છે. ઋતંભરી, એટલે, કર્મફળને ધારણ કરનારી, એવાં સૂર્યના કીરણો છે. પુણ્ય પાપાત્મક કર્મફળની વ્યવસ્થા કરવાવાળો હોવાથી અહર્નાથ (સૂર્ય) છે તે જળનું આકર્ષણ કરે છે. તેનું બાહ્ય (વરાળ) થાય છે, અને તેથી વૃદ્ધિ થાય છે. તેનાથી અન્નાદિ થઈ તેવડે જીવો જીવે છે. એવી ઋતંભરી તથા અમૃતવાહીની રશ્મીઓ (સૂર્યની) છે. ચંદ્રમાં અમૃત તેજ શીતળતા છે. દેવતાઓ તેનું પાન કરે છે. શુકલ પક્ષમાં સૂર્યની રશ્મિદ્વારા ચંદ્રમાં અમૃતની વૃદ્ધિ થાય છે; તે અમૃત પોષક છે. તે ચંદ્રથી પિતૃ લોકાદિ તૃપ્ત થાય છે, અને દ્રષ્ટા ચેતનથી વિશ્વનું ભાન થાય છે. એ રીતે અષ્ટ મુર્તિ સર્વત્ર ભાન થાય છે, એવા દક્ષિણામુર્તિ પ્રભુને નમસ્કાર છે.

બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રચાર કરવા ઇચ્છનારે, પ્રથમ નિષ્કામ શુભકર્મ કરવા કહેવું. તેનાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય; પછી ધ્યાન ધારણારૂપ ઉપાસના કરવાની. ધ્યેય બે પ્રકારનું છે. એક સવિશેષ (સાકાર), અને બીજું નિર્વિશેષ (નિરાકાર). સાકાર ઉપાસનામાં શિવની અને વિષ્ણુની, એમ બે દેવતા કલ્પી છે. પ્રથમ એજ ઉપાસના પ્રવૃત્ત થઈ. વિષ્ણુની ઉપાસનાની પ્રવૃત્તિ શિવથી, અને શિવની ઉપાસનાની પ્રવૃત્તિ વિષ્ણુથી થઈ. અભેદ માટે તથા સગવડ માટે એ કલ્પના કરી છે. એકજ તત્વ બેરૂપે ભાન થાય છે. શિવરૂપ હૃદયં વિષ્ણુઃ વિષ્ણોઃ હૃદયં શિવઃ ॥ અંતર્-આભિરૂપે શિવમાં (શિવનું હૃદય) વિષ્ણુ છે. અને સાક્ષી શિવરૂપે વિષ્ણુમાં (વિષ્ણુનું હૃદય) શિવ છે. જગતનો ચલાવનાર ઇશ્વર છે તેનામાં તેવી શક્તિ છે, તેથી શક્તિની જીદી કલ્પના કરી (અભેદરૂપે જતાં), તેની પણ ઉપાસના ચાલી. મંગલરૂપ તથા વિઘ્નનાશક (ત્રિશુલ-ગણપતિ) ની પણ ચાલી. અને પરમેશ્વરનો પ્રતિક સમજીને તેજપુજા સૂર્યની પણ ચાલી. એ રીતે પંચોપાસના પ્રવૃત્ત થઈ. ત્યાં દ્રષ્ટાંત કહે છે:—નિશ્ચાળના ખાસ્તરે છાકરાને કણું કે, સરડો જોઈને આવજો, અને તે કેવો છે તે કહેજો. છાકરાએ શોધી કાઢી જોયો, તો કાષ્ટએ તે લીલાં ખાયાનો જોયો, બીજાએ લાલ માથું દીકું, ત્રીજાએ પીણું, ચોથાએ

ખાખી રંગનું, પાંચમાએ કાળા રંગનું જોયું, વગેરે. પણ બાકીનું અંગ બધા છોકરાઓએ એક સરખું જ જોયું. બીજે દહાડે માસ્તરે પુછ્યું ત્યારે જોણે જોણે જે જે રંગનું માથું દીઠેલું તે કહ્યું, પણ બીજાં આંખાં અંગનું વર્ણન બધાનું એક સરખું જ આવ્યું, તેથી વિવાદ પડ્યો. માસ્તરે કહ્યું કે, તમે બધા સાચા છો, એનાં મસ્તકમાં પિત્તને લીધે રંગ બદલાયા કરે છે, પણ તે એકજ વસ્તુ છે. તેમ પાંચ દેવતામાં વિવાદ ચાલે છે. સ્વરૂપ વર્ણવ્યાં તો વિષ્ણુનું ધનશ્યામ, શંખ ચક્રાદિયુક્ત છે. શિવનું ગૌરવર્ણ, ત્રિશુળ ઊભર વગેરે યુક્ત છે, વગેરે. પણ બધા દેવનો પ્રતાપ શું ? તે એક સરખો, એટલે, વિશ્વને પાળે, દુષ્ટને મારે, સાધુ ભક્તનું રક્ષણ કરે, વર આપે, વગેરે. સરવાળો કાઢતાં ધ્યેય સ્વરૂપ જુદાં જુદાં, પણ પ્રતાપ-ગુણો સરખા આવે છે. સરડો પિત્તની શક્તિથી ધર બદલે છે તેમ, વિલક્ષણ શક્તિથી ગણેશ, દેવી, વિષ્ણુ, શિવ, આદિરૂપ ધરે છે. સમાનતા મળી આવે તે વાસ્તવરૂપ છે, ને બીજાં રૂપો છે તે માયિક છે. સંવાદી ભ્રમ છે તે સદ્ગુણ નિવડે છે. રસ્તામાં મણિ પડ્યો છે, પાસે દીવો છે, તેની મિશ્ર પ્રભા પ્રકાશરૂપે છે. રસ્તે જનારે તે એકજ પ્રભા જોઈ. તે પ્રભામાં મણિ બુદ્ધિવાળાએ મણી દીઠો. તે બ્રાંતિ છતાં પણ સદ્ગુણ પ્રવૃત્તિની જનક છે. અભેદ ઉપાસનાજ સુક્તિ પમાડે છે.

સર્વ વ્યષ્ટિ શરીરોમાં મનની વ્યાપ્તિ છે. જ્યાં વ્યષ્ટિ હોય ત્યાં સમષ્ટિની સ્થિતિ હોયજ. મન છે તે હિરણ્યગર્ભના અંશરૂપ છે, બધુંજ પરમાત્માના અવયવ રૂપ છે, તેથી હું સર્વાત્મક છું, એવી ભાવના કરવી.

ઘડાની અંદર પૃથ્વી છે. શી રીતે ? ઘડો છે તે પૃથ્વીજ છે. પૃથ્વીનું પરિમાણ કંઈ ઘટમાં નથી. તેમ, સમષ્ટિનું બૃહત્પરિમાણ કંઈ વ્યષ્ટિમાં નથી; પણ વ્યષ્ટિ છે તે સમષ્ટિજ છે, બિન્ન નથી. બધા વ્યષ્ટિ પરિમાણ મળીને સમષ્ટિ પરિમાણ થયું છે, તેથી તે વ્યષ્ટિને આશરેજ છે—એક એકજ છે માટે “હું સમષ્ટિરૂપ છું” એવી ભાવના કરવી.

પરમાત્માની અદ્વિતિ કહી, તેજ રીતે ગીતામાં પણ અશ્વધા પ્રકૃતિ કહી છે. મૂર્તિ, એટલે પ્રકૃતિ. તે પાંચ ભૂત, મન બુદ્ધિ અને અહંકાર મળી આઠ પ્રકૃતિ. મનના દેવતા ચંદ્રમાં છે. સૂર્ય છે તે બુદ્ધિના પ્રેરક છે તેજ સૂર્યનારાયણ બુદ્ધિના દેવતા છે, અને અહં—તે “દેહોહ” એવું જોને બાન છે, એવો પુરૂષ ચેતન છે. પિંડ છે તે બ્રહ્માંડમાં છે, એ વાત તો ખાતરી થાય છે, પણ પિંડમાં બ્રહ્માંડ છે, એ કહેવું ખાતરી થાય નથી, પરંતુ જેમ બીજામાં અનંત વસ્તુ વગેરે જુદાં ડાળાં, પત્ર, ફુલ, ફળાદિ

સહિત રહેલ છે, તેમ, પિંડમાં બ્રહ્માંડ છે. અહીં છે તે અનંત બ્રહ્માંડનું બીજ છે. સમષ્ટિની ઉપાસના કરવાની છે, પણ આરંભ ને કરવાને તે વ્યથિતી છે “બિંદુ સમાય સમુદ્રમાં, જનનત હું સખકોય; (પણ) સમુદ્ર સમાયા બિંદુમાં, જનનત વિરલા કોય” અર્થાત્ અહીંમાં બ્રહ્માંડ ગેમ થાય છે—સમાધ જાય છે, એ વાત તો કોઈ જાનીજ સમજે છે. વળી કબીરજી પણ કહે છે,—કહત કબીર સુનો મેરે ગુનીઆ, આપ મુવા પીછે હૂમ ગઈ ફુનીઆ.”

એકજ મનુષ્યને કુટુંબનાં બધાં જુવે છે, પરંતુ તે એકનેજ સ્ત્રી છે તે સ્વામિ કહે છે, પુત્ર તેને પિતા કહે છે, પહેન છે તે બાઈ કહે છે, પિતા તેને પુત્ર કહે છે, વગેરે અનેક પ્રકારે ભાવના ફેરફાર છે. એવોજ પ્રકાર પરમાત્માને વિશે છે. સન્નિવહાનંદ પૂર્ણ એક વ્યાપક છતાં તેને ગણેશ, દેવી, સૂર્ય, શિવ, વિષ્ણુ, માતૃતી, સદૃશુરૂ દત્તાત્રય, રામ, કૃષ્ણ, વૃસિંહ, કેશવ, જનાર્દન, વગેરે કહે છે અને તેવાં તે તે નામથી ઉપાસના કરે છે. વ્યથિતી ઉપાસનાને યોગે સમષ્ટિ વ્યાપ્તિ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

બ્રહ્માંડમાં સાત લોક ઉપર છે, તેમ પિંડમાં પણ સુળાધાર ચક્રથી સહસ્ર દળચક્ર સુધી સાત લોક છે. ભૂલોકે સ્થાને તે સુળાધાર (પલાંડી વાળીને બેસીએ છીએ તે) છે. એજ રીતે ઉપર ચક્રોમાં અનુક્રમે સ્વાધિ-દાન ચક્ર, મણિપૂર ચક્ર, વગેરે છે તે ભુવર, સ્વર, લોકરૂપે છે. આગ્રા ચક્ર—તપલોક, અને સહસ્ર દળ છે તે સત્યલોક છે. તેવીજ રીતે સાતલોક ઉદરમાં છે (તે અતલ, વિતલ, તલાતલ, રસાતલ, પાતલ વગેરે લોક સમજવા). કેદમાં મેરૂ છે, તેવો પિંડમાં બરડાની કરોડ છે. તે મેરૂ સુવર્ણનો ઉર્ધ્વ છે, તેમ વીણાદંડ પણ ઉજવળ રંગનો અને બ્રહ્મરંધ્રમાં થઈને સૂર્ય સુધી જાયો ગયો છે. ગંગા, યમુના, સરસ્વતિ સ્થાનાપણ પિંડમાં પિંગલા (ગંગા), ઇડા (યમુના), અને મધ્યમાં સુષુમ્નારૂપ સરસ્વતિ ગુપ્ત છે. બ્રહ્માંડમાં સાતદિપ છે, તેવા પિંડમાં સપ્ત ધાતુ, અખ બ્રાહ્મ તેનો રસ થઈ લોહી થાય છે તેનાં માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા, વીર્ય, વગેરે છે. સાત સમુદ્રરૂપ પ્રસ્વેદ છે.

અગ્નિ મુખ્ય ત્રણ છે. પ્રસિદ્ધ અગ્નિ, વડવાગ્નિ (સમુદ્રમાં), અને જહરાગ્નિ. પણ સપ્તલોકનો નાશ કરનાર ને અગ્નિ તે એજ સાતપ્રકારનો થાય છે. સુળાધાર ભૂલોકમાં દાળાગ્નિ રહે છે, તે મૃત્યુ વળતે પ્રકટે છે. અસ્થિમાં પ્રસ્વેદ છે તે વડવાગ્નિ છે. વિદ્યુતાગ્નિ અથવા દિવ્ય અગ્નિ પ્રકટે છે ત્યારે જન્માંતરની અનેક વાસનાજ્વલને જાળી નાખે છે જ્ઞાનાગ્નિ

સ્વર્ણ કર્માણિ મસ્મસાત કુરતેઽર્જુન ॥ તે સુપુરનામાં રહે છે. ગાન્ધી પ્રાપ્તિ છે તેજ તે દિવ્ય અગ્નિ છે, તે બધાં કર્મને બાળી દે છે. પાર્થિવ અગ્નિ છે તે પૃથ્વીમાં રહે છે, તે અનેક રસો જમીને ધાતુઓ થાય છે તેને સરખી દરે છે, તે નાભિમાં છે. સાત ધાતુઓને જોડતા રસ પુરા પાડે છે.

સૂર્યાગ્નિ હૃદયમાં રહે છે, તે વિક્ષેપોને ગ્રાનથી બાળે છે. બહારનો સૂર્ય વૃક્ષોની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ હૃદયનો સૂર્યશ્વ અગ્નિ છે તે વિચારોની વૃદ્ધિ કરે છે. કપાળે ચંદ્રમંડળ છે તે છે શીતળતા, પણ એક પ્રકારની ગરમી-અગ્નિજ છે. જેમકે, હિમ પડે છે, તે પડે છે ત્યારે હિમ, પણ ઊડવા બાળી નાખી કાળા દરી નાંખે છે, મનુષ્ય પર પડે છે તો શ્યામ દરી મુકે છે. એ રીતે નામ શીતળતા છે પણ અગ્નિરૂપજ છે. શીતળા આવ્યાથી વદદિની આંખો ગદ્ધ; નામ શીતળા છતાં શરીરમાં ગરમી એવી જખરી હોય છે. ગ્રહ નક્ષત્રો પણ અગ્નિરૂપ છે, તે નેત્ર સ્થાને રહે છે. પ્રાણ છે તે વાયુરૂપે છે તે, પાંચ ઉપપ્રાણ સાથે ગણતાં દસ પ્રકારનો છે. તે જુદે જુદે સ્થાને રહે છે. તે પ્રાણ મુળાધારથી ઉઠે છે, ને બે નાડીથી વહે છે. સૂર્યશ્વ પ્રાણ ઉપ્પણ છે તેથી શરીરનાં તત્વોની વૃદ્ધિ થાય છે. ખરેા યોગી સમાધિ કાળમાં પ્રાણનું વહન નહિ થતાં, બહારપ્રમાંજ જટલો વપ્પત રહે છે તેટલો કાળ, નખ કેશ વગેરે વૃદ્ધિ પામતાં નથી. એ પ્રાણ છે તે બાર આંગળ સુધી બહાર વહે છે. બાર આંગળ સુધી જઈ ચેતનમાં લય પામે છે. દરેક વ્યક્તિની આસપાસ એરાચક્ર (કુંડાળું) હોય છે, તે બાર આંગળનું હોય છે. અપાન વાયુ છે તે બહારથી અંદર પાછો પ્રવેશે છે. તેની ગતિ આંઠ આંગળ સુધી છે. એ, વૃદ્ધિ કરવામાં મદદગાર છે. જેમ, કોલસા અને જળથી યંત્ર ચાલે છે, તેમ, અન્ન અને જળથી આ શરીર યંત્ર ચાલે છે. તે અન્ન જળનો મળમુત્રરૂપ કચરો છે તેને, એ અપાન વાયુ બહાર કાઢે છે. એ અપાન ઠંડા છે. ધ્યાન વાયુ છે તે શરીરના બધા ભાગોમાં વ્યાપીને રહે છે, તે સુષુમ્ના રેખામાં રહે છે. અખના રસને બધે ફેરવે છે અને તે રસનું સોહી બને છે. ઉદાન-કંઠમાં રહીને અન્ન અને જળને પોત પોતાના ભાગમાં (ભાગે) જુદાં પાડે છે. શરીરને ઉપ્પણ રાખે છે. સમાન-નાભિમાં રહી વાયુઓને ગતિમાં ચાલવા દે છે, નામ-હેડી લાવે છે. કુર્મ-આંખને ઉધાડ મીચ (નિમિષો-મેશ) કરાવે છે. કૃદળ-છીક વગેરે લાવે છે. દેવદત્ત-બગાસુ લાવે છે. અને ધનંજય-શરીર છુટવા પછી પણ એ છુટતો નથી-શરીરને પુલવે છે.

સૂર્ય અને ચંદ્રથી કાળ (time) ની ગણતરી કરવામાં આવે છે, તેમ પિંડમાં પ્રાણ અપાનથી થાય છે. બ્રહ્માંડમાં ચૈતન્ય તત્વરૂપ પુરૂષ છે, પિંડમાં સાક્ષી ચૈતન છે. પિંડ બ્રહ્માંડ બેલુમાં અદ્ભુતિ મહેશ્વર રૂપ છે. તેમાં પોતે પોતાને વ્યાપક જોવો, તેને ધ્યાન કહે છે, અથવા ઉપાસના કહે છે (રાજયોગની દ્રષ્ટિથી), અને હવે યોગની રીતે અદ્ભંગ યોગ છે. તે બેલુ રીતે ધ્યાન કરતાં પરમપદ પ્રાપ્ત થાય છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાચાર, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા, અને સમાધિ; એ અદ્ભંગ યોગ છે, તેમાં પ્રથમ યમ સિદ્ધ કરનારને પ્રસન્નતા, એટલે, મનઃ પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે થાય છે ત્યારે સંતોષ આવે છે, ત્યારે મૌન (કૃષ્ણ ઘાગુત્સર્જન ત્યાગઃ વગર કારણે નહીં બોલ્યા કરવું તે) થાય છે. તે થાય પછી ઇન્દ્રિય નિગ્રહ થતાં, દયા, તે પછી આસ્તિક્ય, તે પછી આર્જવ (સરળતા), પછી આર્દ્રવ (કામજનતા), પછી ક્ષમા, પછી ભાવશુદ્ધિ, અહિંસા બ્રહ્મચર્ય, સ્મૃતિ (સઘળી અવસ્થામાં દોષનું દર્શન કરી જન્મ મર્ણથી ઉપરામતા થવી). અને પછી ધૃતિ થાય છે. એ રીતે મન સાધ્ય યમ છે. અને કાયાને નિયમમાં રાખનાર નિયમ છે. મનઃસાધ્ય યમઃ કાયા સાધ્ય નિયમઃ તે નિયમ કહે છે. સ્નાન, શૌચ (પવિત્રતા) એ બહારનાં સાધન છે. પછી ઋતુ (ઇશ્વર પૂજન), સત્ય, તિતિક્ષ્ણ, જપ (વાચક ઉપાસુ, મનોભય, ધ્યાન, શન્ય, એ પાંચ પ્રકારના જપ) તેમાં શુદ્ધ વર્ણાચારથી બેલવું (મંત્ર), તે વાચકથી આરંભ કરી તેના પરિપાક થયેથી-અભ્યાસ થયા પછી હોત માત્ર હાલે તેમજ બેલવું-ખીજે સાંભળે નહીં, તેને દ્રઢ અભ્યાસ થતાં મનોભય જપ થાય, તેના અભ્યાસથી ધ્યાનમય જપ થતો રહેતાં છેવટે ત્રિપુટી બેદ વિલાતાં શન્યમય થવાય, જેમાં પોતે ગેમ થઇ રહે. પછી હોમ (ઇન્દ્રીઓનો મનમાં અને પ્રાણનો અપાનમાં હોમ, એટલે, લય ચિંતન કરવું; તર્પણ, તપ, સ્વચર્યાશ્રમ ધર્મેણ તપસા હરિ તાષણાત્ પોતાનાં વર્ણાશ્રમ ધર્મનું પાલન કરવું, તે તપ છે, દાન, નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા, પ્રતોષવાસ, (દશ ઇન્દ્રી અને ૧૧ મું મન, તે અંગીઆરનું દમન કરવું તે એકાદશી વ્રત છે).

બાંબી ફૂટે બાવરા, સર્પ ન માર્યો જાય;

બાંબી ફીસીકું ના હો, સર્પ સત્યનકું ખાય.

મહાત્મા કપીર કહે છે કે, રાફડાને મારકુટ કરવાથી સર્પ કંઈ મરે નહીં. કેમકે રાફડો કાંઈ કોઈને કરડતો નથી, પણ સર્પ બધાને કરડી ખાય છે. તેમ, શરીરને દમવાથી-લુખ્યા રહેવાથી, હે બહાવરા-હે ગાંડા! અહંકારરૂપ સર્પ નહીં મરે.

ત્રીજું અંગ આસન છે. તે વિશે કહે છે. ૮૪ લક્ષ યોગિન છે તેટલાંજ (૮૪૦૦૦૦૦) ચોરાસી લક્ષ આસનો છે, તે બધાંતો યોગીશ્વર શંકર જાણે છે, તેથી મીઠાં-શન્ય બધાં જાદુ કરીને ૮૪ માત્ર વર્ણવ્યાં છે. તેમાં પ્રથમ સુખદ સ્વસ્તિક આસન, ગૌમુખ, પદ્મ, હંસ, નૃસિંહ, ગરુડ, કુર્મ, નાગ, વીર, મયુર, યોગિઆસન, વગેરે છે. તેમાંથી ગમે તે એક સાધ્ય કરવું. ત્રણ કલાક સુધી ગમે તે એક આસને બેસી શકાય તો તે સાધ્ય થયું કહેવાય-તેને આસનસિદ્ધિ કહે છે. કોઈ આસન ન ગમે તો નિરાલંબ આસન અથવા યથાશ્ચિ-સાફ લાગે તે; પરંતુ એક-વાર બેઠા તે ફેરવે નહીં. ગમે તો શય્યાઆસન કરે, એટલે સુધ જાય. એવોજ નિરાલંબ યોગ છે. શિવ પણ નિરાલંબ છે તેનાપર લક્ષ રાખવો, તે પણ રોગજ છે.

પ્રાણ સંયમ માટે પ્રાણાયામ છે. પૂરક, કુંભક, રૈચક, એ પ્રકારે પ્રાણાયામ થાય છે. હૃદય (ઓમ) નો એકવાર ઉચ્ચાર કરવો, તે એક માત્રા ગણાય છે. અથવા ઢીંચણે ચપટી વગાડી એક ફેરો ફરવો તે (૩૦ એકવાર બોલતાં વખત જાય તેટલોજ કાળ) એક માત્રા. એવી ૧૨ માત્રાથી પ્રથમ પ્રારંભમાં પૂરક કરી, ૪૮ માત્રાથી કુંભક કરવો, અને ૨૪ માત્રાથી રૈચક કરવો. તે બાર માત્રાથી ૮૦ સુધી, અને તેથી વધતાં ૧૨૦ સુધી જાય ત્યારે પ્રાણની ગતિ કેમ નિયમમાં લાવવી તે સમજાય છે. લોભ વિલોભ પ્રાણાયામ, આંતર કુંભક બાહ્યકુંભક, વગેરે થાય છે. એવા પ્રાણાયામના અનેક પ્રકાર છે. તેથી પ્રાણનો નિરોધ થતાં મનનો નિરોધ થાય છે. રાજયોગથી પણ મનનો નિરોધ થઈ પ્રાણનો (નિરોધ) થાય છે. તેથી પછી ઉત્તમ વિચારો પોતાની મરજી પ્રમાણે ઉઠે છે, તેથી પ્રત્યાહાર સ્વયં સિદ્ધ થાય છે; અર્થાત્ પ્રાણ રોકાવાથી એની મેળેજ સિદ્ધ થાય છે. પાંચે છંદ્રિઓના પાંચે વિષયોમાંથી છંદ્રિઓને-વૃત્તિઓને પાછી ખેંચી લેવી, તે પ્રત્યાહાર છે. એવો પુરૂષ ધારણા પણ સારી બાંધી શકે છે. અમુક પદ્ધતિ કે વિષય સાથે વૃત્તિને જોડી રાખવી, તે ધારણા છે. દ્રાણાચાર્યે દુર્યોધનાદિ કૌરવો અને અર્જુનાદિ પાંડવોની પરીક્ષા લેવા સાફ વનમાં વૃક્ષ ઉપર કુકડો ગોઠવી તેનું માથું વિંધવા કરાવ કરેલો. પછી વિંધવા ઉભેલાને પુછ્યું કે, નિશાન જોયું? ધારણા બાંધી? શું શું દેખાય છે? ત્યારે દુર્યોધનાદિ બોલેલા કે વૃક્ષ, કુકડો અને તમો સર્વ દેખાવ છો. તે સાંભળી તેમને દૂર ખસેડી મુક્યા. અર્જુન જ્યારે બાણ લઈ ઉભો ત્યારે તેને પુછતાં તેણે કહ્યું કે, મને તો ફક્ત કુકડાનું માથુંજ

દેખાય છે, તેથી તેને પાસ કાઢ્યા હતા. એવી ધારણા કરવી. અથવા અંદરના મણિપૂરક, અક્ષરંધ્ર, ત્રિકુટી, વગેરે કોઈ પણ ચક્રમાં ધારણા કરવી, તેથી પછી ધ્યાનયોગ થાય છે. હરકોઈ દેવનાં સ્વરૂપનું ચિંતન (ધ્યાન) કરવું. એ ધ્યાનની દ્રઢતા, તે સમાધિ છે, અસ્પંદન ધ્યાન-ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેય, એ ત્રિપુટી એક સીધી લીટી (લાઇન-Line) માં આવી જાય, તે સવિકલ્પ સમાધિ. એ ત્રિપુટી તુટીને ધ્યાતા છે તે ધ્યેયમાં વિલાઈ જાય, તે નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે. ખેચરી મુદ્રામાં કાકડાએ જીભ અડકાવ્યાથી પ્રાણનું બળાત્કારથી રૂંધન થાય છે-ચિત્ત નિશ્ચળ થાય છે, ત્યારે પંચભૂતનો જય થાય છે. એ યોગસિદ્ધિ છે. પગથી જનુ સુધીનું પૃથ્વીસ્થાન, જનુથી કંમર સુધીનું જળસ્થાન, કંમરથી ડોક સુધીનું તેજસ્થાન, ડોકથી બ્રૂમધ્ય સુધીનું તે વાયુનું, અને બ્રૂમધ્યથી અક્ષરંધ્ર સુધીનું તે આકાશ સ્થાન છે. તે પાંચે સ્થાનનો જય થાય છે. પૃથ્વી તત્વના જયથી મજ્જમૂત કંક અલ્પ થાય છે. આરામ્ય શરીર હલકું, દિવ્ય મુગંધ, એ યોગની પ્રથમ ભૂમિકા છે. કાંટાપરથી, પાણી પરથી, કાદવ પરથી ચાલ્યા જતાં તે નડતાં નથી. એને ઢંઢ નડતાં નથી. એ ખીજ ભૂમિકા કહી. દૂરનું જોઈ શકે, દૂરનું સાંભળી શકે, ગમે તેટલું ખૂબ ખામ તો તૃપ્તિ ન થાય. ચોડું ખાય તો પણ ક્ષુધા પીડતી નથી, ટાઢ (થંડી) તાપ લાગતાં નથી. એ ત્રીજી ભૂમિકાના જયનું લક્ષણ છે. ચોથી ભૂમિકામાં, આકાશ ગમન, ભૂમિમાં દેડદાં માફક અને વૃક્ષ ઉપર વાનરની માફક ચાલી શકે છે. પાંચમી ભૂમિકામાં, ત્રિકાળજ્ઞાન થાય છે. આઠ સિદ્ધિ મળી જાય છે, અને અનંત પ્રકારની શક્તિવાળો થાય છે. એ રીતની બધી સિદ્ધિમાં મોહ થયો તો, અથવા અભિમાન થાયતો, તેટલેજ અટકી પડે છે, માયાપાર જઈ શકતો નથી. એનાથી તો માત્ર દુનીયા પૂરે છે એટલુંજ, પણ જન્મ મરણચક્ર છુટતું નથી. રાજયોગમાં અથવા હઠયોગમાં સિદ્ધિના પડદા આવે છે તો ખરા, પરંતુ તે કોઈને કેહે નહીં, અને તેનું અભિમાન નહીં કરે, તેમાં મોહ પામે નહીં, અને તે તરફ લક્ષ ન આપે, તો આસાળ ગતવ્યસ્થાને પોંચી શકે છે, કે જ્યાંથી ફરી જન્મનું પડતું નથી. તેવો યોગી અંતરમાં ઉતરે છે ત્યાં સુષુપ્તનાનું દાર ખુલે છે તેમાં પ્રાણ પ્રવેશ કરે છે. તેથી જેમ જેમ ઉંચો જાય છે તેમ નાદ સંભળાય છે. તેમાં ધંટાનાદ, નગાદ (દંડબી), શંખ, મૃદંગ, વીણા એવા અનુક્રમે નાદ સંભળાય છે. છેક જોડો જતાં મુસ્લીનાદ સંભળાય છે. તેનાથી આગળ એ નાદ ભેદીને બ્રહ્મનાડીમાં પ્રવેશ થવાથી બ્રહ્મતેજ

પ્રકાશ દેખાવા લાગે છે. ચોવીશ કલાકમાં કુલ ૨૧૬૦૦ શ્વાસ મનુષ્ય લઈ શકે છે. તે દર એક એક શ્વાસે સૂચનો ૨૪ ૨૧૬૦૦ ચોજન દોડે છે. તે દરેક શ્વાસે સોઢંથી પ્રાણની ગતિ થાય છે તેને હંસ કહે છે. એ હંસ ગાયત્રી પૂર્વક સોઢં ઉપાસના છે. તેનાથી આયુષ્ય વધે છે. તેજ પરમાત્મા ની ઉપાસના છે. સોઢમ છે તેજ ઐ (ઓમ) છે. એજ પ્રણવ છે જ્ઞ+ઓ+હ+મ એમાંથી સ+હ એ અક્ષર દાદી નાંખો તો ઓમ (ૐ) રહેશે. એવી પ્રણવોપાસના છે તેજ ક્ષોપાસના છે (સોહ)ની. તેને હંસોપાસના કહે છે. એકલા ઐનો જપ સન્યાસીએજ કરવાનો છે. ઐ નિગુણ છે, અને સોહ છે તે સગુણ છે. બેઉ એકજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. એ ઉપાસનાથી પુરૂષ હંસ થાય છે. ત્યારેજ તે નીરક્ષીર (દુધ, પાણી) જીદાં પાડી શકે છે. અર્થાત્ સત્ ચિદ્ આનંદરૂપ દુધમાં, નામ અને રૂપ એ રૂપ પાણી બળી ગયું છે તે બુદ્ધિરૂપ ચાંચથી જીદાં પાડી શકે છે, કેમકે તેની બુદ્ધિરૂપ ચાંચમા વિવેકરૂપ એવી ત્રિલક્ષણ ખટાસનો ગુણ હોય છે. હંસ (પક્ષી) મોતીનો ચારો ચરે છે, તે (મોતી) તેનાં પેટમાંની ગરમીથી ગળી (ઝોગળી) જાય છે, અને ચરકે છે ત્યારે અમુલ્ય લાલ નિકળે છે.

એક રાજા હતો તેને તેના પ્રધાને, એવી લાલ કંઈ દૈવયોગે મળી આવ્યાથી તે આપી. તે જોઇ ખીંચ માગી. પ્રધાને કહ્યું કે, ભારે ખર્ચ થશે, અને બહુ કાળ જશે. હતાં રાજાએ તે કબુલ કરી હઠ કરી. તેથી પ્રધાને મોટું ચીડીયાખાતું બંધાવ્યું. તેમાં બધી જાતનાં અનાજ નાંખાવ્યાં. એક બાળુએ મોતીનો ટમ કરાવ્યો, પાણી બરાવ્યું. ચલીઆં કબુતરો વગેરે પક્ષીનાં ટોળાં આવવા લાગ્યાં. તે કોઇ મોતીને ખાતું નથી. પક્ષીઓમાં વાત ચાલી. વાત પ્રસરતાં લાંબે કાળે હંસ આવ્યો, તે મોતીને ચરીને ઉડી ગયો. બીજે દહાડે બીજા ચાર હંસ આવ્યા. એમ આવતાં જતાં એક દિવસ એક હંસ ચરકવાથી લાલ પડી. તે લઇ જઇ પ્રધાને રાજાને આપી. તેમ, સાધુઓ-રૂપ પંખીઓ છે, તેમાં રાની સાધુ હંસપક્ષીરૂપ છે. સાધુને પ્રેમભાવરૂપ ચારો છે. તેથીજ સાધુને રોટી દોટી અને પુરતકો ખૂબ આપવાં. કોઇ વખતે હંસરૂપ સાધુ આવી ચઢે છે, તે અમુલ્ય આત્મજ્ઞાનરૂપ લાલ મુકીને ચાલ્યાં જાય છે. મોતીનો ચારો, એટલે, મક્તિ-ભાવના-પ્રેમ હોય ત્યાં હંસરૂપ સાધુ આવે છે. જ્ઞાનથી પ્રેમહંસ થાય છે. સોહ ની ઉપાસ-

નાથી ૐ નું દર્શન થાય છે. ૐ ના ચાર પાદમાંથી માયત્રીનાં ચાર પાદ થયાં છે. તે ૐ પંચાક્ષરી છે, અને સર્વતુ મુળ છે.

દરેક શ્વાસે સોહં ની ધ્વની ઉઠ્યા કરે છે, તેની ઉપાસનાને હંસો-પાસના કહે છે. ૐ કારમાં પાંચ અક્ષર છે. અ, ડ, મ્, નાદ (-), અને વિંદુ (o). એ પાંચ અક્ષરોના દેવ કક્ષ્યા છે. ક્ષ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, હિમ્વર, અને સદાશિવ. છત્રીસ લત્વોનો સમાસ, આઠે મુર્તિ (પંચભૂત, સૂર્ય, ચંદ્ર, ને ચેતન પુરૂષ) માં કરેલો છે, તેની વિરાટરૂપે ઉપાસનાથી મોક્ષનો અનુભવ કરે છે.

પ્રથમ સહગુરુની ખૂબ શ્રદ્ધા પ્રેમથી સેવા ચાકરી કરીને ગુરુપ્રસાદ-કૃપા મેળવે. યથાદેવે પરામાર્થે યથાદેવે તથા ગુરૈ; તસ્યૈતે કથિતા હાર્યાઃ પ્રકાશંતે મહાત્મનઃ ॥

શ્રીમત્ શંકર સ્વામીએ, ગંગાને સામે કાંઠે પદ્મપાદ વગેરે શિષ્યો હતા તેને બોલાવ્યા. તે વખતે ખીજ હતા તે પુલ તરફ ચાલ્યા (પુલ ઉપરથી ચાલીને આવવાના હેતુથી ગયા.) અને પદ્મ પાદાચાર્ય તો ગુરુની આજ્ઞા થતાંની સાથે સામાજ ગંગામાં ચાલ્યા. ગંગાનાં પાણી ઉપર તેના દરેક પગલે-પદે પદે કમળ (પદ્મ) થયાં. તેથી પદ્મપાદાચાર્ય નામ થયું; એવી રીતની ગુરુભક્તિ થવી.

તોટક અગ્નિ હતા, તેથી તેને “ ગિરી ” (પથર) એ નામથીજ બધા કહેતા, એક દહાડો સહગુરુ શ્રી શંકરનાં વસ્ત્ર ધોવા ગમલો. કથાનો સમય થયો છે. ગુરુ તેની વાટ જીવે છે. ખીજ શિષ્યો એકઠા થઈ બેઠા છે. તે વખતે ગુરુને તેની વાટ જોતા જોઇ સુરેશ્વરાચાર્યે કહ્યું કે, એની વાટ શું જોવી ! એ અગ્નિ છે તે વેદાંત જોવા ગહન વિષયમાં શું સમજે, છતાં આવશે ભારે જે ચાલતું હશે ત્યાંથી શ્રવણ કરશે. શંકરે જાણ્યું કે એને પોતાની વિદ્વત્તાનું અભિમાન થયું છે. તેથી તરત સરસ્વતિનું આવાહન કરી તોટકની બિંદુઓ સ્થાપન કરી. વસ્ત્ર સકેલીને આવતાં તોટક-વૃત્ત (છંદ) થીજ શ્લોકોની પંક્તિ બોલતો બોલતો તે તોટક આવી આવે છે. તે સાંભળી પેલા બધાને શંકર કહે છે કે, પેલો ગિરિશું બળહટા આવે છે. તોટકને ગુરુરૂપિના શ્લોક બોલતો સાંભળી સુરેશ્વરનું અભિમાન ઉતરી ગયું. અને સમજી ગયા કે ગુરુ કૃપા થઈ. મારી મોટી ભુલ થઈ. તે તોટક બોલતો હતો તેનો જવાબ એવો છે કે, -આ સંસાર સમુદ્રમાં જન્મ મરણરૂપ જળાભરેલું છે તે જીવતું નથી-ભવના રસ્તા ખુરતા નથી.

એમાં સુખ દુઃખરૂપ મગર અને મચ્છો છે તે તળીએ તાણી જાય છે. ગજરાજ હાથી અને મગર લડતા હતા તેમ જીવ અને માયા છે. માયા છે તે જીવને સંસારમાં તાણી જાય છે.—ખેંચે છે તેથી જીવરૂપ હાથી સુખને શોધે છે. સત્ અંશ તો બધા કહે છે, એટલે પોતાનું અસ્તિત્વ (હું છું) તો બધા સમજે છે, પણ ચિદ અને આનંદ અંશની ખબર નથી. તેમ, જવપુર સૂંદ (એટલે અસ્તિત્વ માત્ર) બહાર રહી ત્યારે પ્રભુને પોકારે છે. “જવપુર સૂંદ રહી જળ બાહેર, તપ્ય પ્રભુનામ પોકાર્યો, નાય કેસેં ગજકો બંધ છુડાયો.” એવા સમુદ્રમાં પડ્યો છું. સર્પ છે તે છલ્છલને પકડે છે તે નથી છોડાતી, કે નથી ગળી જવાતી, તેવું દુઃખ થયું છે. ગળી જાય તો મરી જાય છે, ને છોડી દે તો આંધળો થાય છે. તેમ, જીવથી અભિમાનરૂપ છલ્છલ છોડાતું નથી, છોડે તો આસક્તિને લાંબી ખિન્નું સૂઝતું નથી; ગળી જાય તો મરે છે. એટલે સંસારનો સંબંધ છુટે છે. ત્યારે ગુરૂ સુક્તિ બતાવે છે તેથી જળાશ્રયનો આશ્રય લે છે તેમાં મુઠી દે છે. અંદર મુઠી દઇ જળ નીચે જાય છે તેથી આંધળો થતો નથી.

દેહને જાંટ કહે છે. એકવાર અભિમાન પડ્યું, તો ગુરૂ શરણે જઇ તેમાં ડુબી જાય. તેથી અભિમાન છોડીને દીનતા (આધિનતા) તોટક બતાવે છે, કે, કૃપયા શરણાગત મુક્તમામ લે સહયુરો! કૃપા કરીને હું શરણાગતનો ઉદ્ધાર કરો. આત્મજ્ઞાન સ્વસંવેદ છે. ચંદ્ર પોતાનીજ આંખે જોઇ શકાય છે, ખીન્નનું જોયલું એને નકામું છે. તેમ, આત્મજ્ઞાન માટે પોતાનીજ ભુદ્ધિ જન્યત થવી જોઇએ. તરવાને માટે પાણી દબાવવાનું છે, પણ તે કેમ દબાવવું, તે કળ આવડવી જોઇએ. તેને માટે રાજ બાથોડીઆં મારતાં, કાનમાં આંખમાં પેટમાં પાણી ભરાઇ જતાં, કળ હાથ લાગે છે, તેવુંજ આ સંસારમાં તરવાનું છે. વાસના તજવી, એ વાત ખરી, પણ શી રીતે તજવી તેનું પ્રયત્ન કરે છે, ઉપાયો કરે છે તેમાં કાંઇ વાસના તજે છે, કાંઇ વળી એના ઉપર ચઢી બેસે છે, એમ કરતાં મંડ્યો રહે છે તો તજી શકે છે. તેમ, ગુરૂ સુક્તિ બતાવે તો અભિમાન છુટે છે. સુરેશ્વરનું અભિમાન ગયું, કેમકે તે વિદ્વાન હતા. પણ સુખનું તો ઉપદેશ કરવાથી ઉલટું વધી પડે છે, પણ છુટતું નથી. સુગરીએ વાંદરાને ઝાડ ઉપર ધુનતો દેખી શિખામણ આપી કે, માણસ જેવો આકાર છે, જાતે બળવાન છે, તો આવા વખત માટે એક માળો કરી રાખવા થું તું સમર્થ નથી? તે સાંભળી વાનર બોલ્યો કે, રડે!

મને ધીમામથ દેનારી તું કાણ ? હું ઘર ખાંધવાને તો અસમર્થ છું, પણ સમર્થો ગૃહ મંજને ઘર ભાંગી નાખવા સમર્થ છું. એમ કહી સુગંરીનો માથો તોડી ભાંગી નાખ્યો. તેમ, મુખ્યત્વે અભિમાન છુટતું નથી. ગુરુશુશ્રૂષ્યાવિદ્યા પુષ્કલેન ધનનવા ॥ અથવા વિદ્યાયા વિદ્યા ચતુર્થે નૈવ કારણ ॥ ગુરુની સેવા કરવાથી વિદ્યા મળે છે (તે સાત્ત્વિક માર્ગ છે), ધન ધન આપી વિદ્યા મેળવાય છે (એ રાજસ માર્ગ છે), અથવા એક વિદ્યા પોતાની પાસેની આપીને બીજી વિદ્યા લેવાય (તે તામસ માર્ગ છે,) એવું કારણ નથી. ગુરુ ઇશ્વરની કૃપા મેળવવી જોઈએ. પ્રભુવની ઉપાસના છે તે ઇશ્વરની ઉપાસના છે.

જેવી રીતનું મંગલ ઉપક્રમ (પ્રારંભમાં) કરવામાં આવેલું હોય તેવી રીતે મધ્યમાં અને અંતે (ઉપસંહારમાં) કરાય છે. પ્રથમ શ્લોકથી તટસ્થ અને સ્વરૂપ લક્ષણવાળું બ્રહ્મ પ્રતિપાદન કરાયેલું છે, તેનું છેવટે ઐં નું કરે છે. અ, ડ, મ, એ ત્રણ અક્ષર મળી ઐ થાય છે. અ છે તે સત્ છે, ડ છે તે ચિત્ છે, અને મ છે તે આનંદરૂપ છે, તે એક થતાં સચ્ચિદાનંદ-ઐ થાય છે. જાગ્રત અવસ્થામાં “હું હું” એવાં અસ્તિત્વનું જ ભાન હોવાથી તે અક્ષર સત્ રૂપ છે. (અક્ષરાણાં અકારોદિમ) અક્ષર વિનાની કોઈ વાણીજ નથી. ઉકાર ચિત્ રૂપ છે, તે જીવનરૂપ (જ્ઞાનરૂપ) છે. મ કાર અભંદ્વરૂપ છે. એ ઐ રૂપ નિત્ય કૂટસ્થ છે. નાદ માંથી અનેક નામ થયાં, અને જિંદુમાંથી અનેકરૂપ થયાં. તેમાં નામ અને રૂપ એ બેનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ થાય છે.

જિંદુમાં (વીર્યમાં) પુરુષનો (સૃષ્ટિનો) તિરોભાવ છે, અને પછી પુરુષરૂપે આવિર્ભાવ થાય છે. વીર્યથી ફરીર થાય છે. હવે નાદમાં નામનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ કેવી રીતે છે તે જુવો. એક માદ રાગ છે, તે એકજ રાગદસ જણ્યા ગાય છે, તેમાં એક જણુ અલંકાર રસનો, બીજો વૈરાગ્ય રસનો, ત્રીજો શય્મ્ય શોકનો, ચોથો મોહનો, પાંચમો વિવેકનો, છઠો જ્ઞાનનો, વગેરે ગાય છે. હારમોનીઅમ વગેરે વાણુ એકજ વાણુ વાગે છે, રાગ તો માદ રાગનોજ નિકળે છે, તેમાં બધાં ગાનારા એમજ સમજે છે કે માદજ ગાયન-પુર-વાણુ ફર્યાવે છે. અથાત્ ધ્વનિ એકજ આવે છે. એ નાદ-ધ્વનિ એકજ છે તેમાંથી તે ગાયનોનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ છે. તેથી કલ્પતિ સ્થિતી લખના આધાર જુત એ નાદ જિંદુ છે. તે કલ્પત્ત વગેરે નહીં એ બેમાંજ અમાકરે છે. તેનું અધિજ્ઞાન અહમ છે. કલ્પિત બીજામાં નીચે પ્રમ છે મ્હે છે:—

અકારો વાસુદેવ સ્યાત્, ઉકારસ્તુ મહેશ્વર :||
 મકારો સૂર્ય ઇત્યુક્તઃ શક્તિર્નાદાત્મિકામતા ||
 વિંદુ રૂપો ગણેશ સ્યાત્, ઐકારઃ પંચદેવતા||

અકાર છે તે વાસુદેવ છે, ઉકાર છે તે મહેશ્વર છે, મકાર છે તે સૂર્ય છે, નાદરૂપ શક્તિ છે, ઐંદુરૂપ ગણેશ છે. એ રીતે ઐકારજ પાંચ દેવતા છે એ પાંચનો અભેદ છે. જેમ, એકજ પુરૂષ છે તેને માતા આવીને પુત્ર કહેશે, પહેલે આવશે તે ભાઈ કહેશે, સ્ત્રી તેને પતિ કહેશે, ભાણેજ તેને મામો કહેશે, પુત્ર તેને પિતા કહેશે. તેમ એકજ પુરૂષ પાંચ નામથી કહેવાય છે. ઉપાસકોને ગોક્ષોક વૈકુંઠ કૈલાસ સ્વર્ગ વગેરે લોક તથા દેવોના રૂપ દેખાય છે, તે તેમની દ્રઢ થયેલી ભાવના પ્રમાણે દેખાય છે. મુળાધાર ચક્રના પ્રથમ દેવ ગણેશ છે. નિર્વિઘ્ને કાર્યની સિદ્ધિ માટે લગ્નમાં અને મૃત્યુ દિવાળી બેઠુમાં તેનું પૂજન થાય છે, એ પાંચ દેવ છે તે દરેક દેવનું પંચાયતન કરીને પચીસ કહ્યા છે. જેવાંકે, ગણેશ પંચાયતન, શિવ પંચાયતન, વિષ્ણુ પંચાયતન, દેવી અને સૂર્ય પંચાયતન. તે દરેક પંચાયતનમાં એક દેવ મુખ્ય અને ચાર ગૌણ હોય છે. તેથીજ “ પંચ ત્યાં પરમેશ્વર ” અથવા “ પંચ તે પરમેશ્વર ” એવી કહેવત છે. તે પાંચ દેવજ અભેદ એક પરમેશ્વર છે.

નાદાદિંદુ મુખ્ય છે. નાદ છે તે લક્ષ્મી અને ઐંદુ છે તે વિષ્ણુ. એ ઉપર લક્ષ્મી રાખી વેદ વાસે ભાગવતાદિ પુરાણો કીધાં છે. ગણેશ પુરાણમાં ઐંદુને ગણેશ, શિવ પુરાણમાં ઐંદુને શિવ, ભાગવતમાં ઐંદુને કૃષ્ણ અને નાદને શક્તિ-દેવી કહ્યા છે. સિદ્ધિ વિનાયક અથવા શક્તિનાં, બેરૂપ સિદ્ધિ અને શુદ્ધિ સહિત ગણેશ. શિવ શક્તિ, કૃષ્ણ રાધા, લક્ષ્મી નારાયણ, સીતારામ, વગેરે.

एको देवो केशवो वाशिवो वा, एको वासः पत्तने वा वनेवा ॥

एका भार्या सुंदरी वा दरी वा, एको मित्रः भूपति वा यातिर्वा ॥

અસલ જેજ ઉપાસના, તેથી દેવ એકજ, શિવ અગર વિષ્ણુ. શહેરમાં વસવું કે વનમાં વસવું. સ્ત્રી કરો તો સુંદર સ્ત્રી કરો, અથવા નિવૃત્તિ મળે તેવી એકાંત ગુફાનું સેવન કરો, રાજાને મિત્ર કરો અગર સંત સ્વામિ મહાત્માને કરો. પાર્વતીજી રામ રક્ષાનો પાઠ કરતાં હતાં તેમને શિવે બોલાવ્યાં, ત્યારે શુભું કે, પાઠ કરી રહીશ ત્યારે ઉઠાસે. ત્યારે શકે

તેમને કહ્યું કે:-રામરામોત્તિરામોતિ રમેરામે મનોરમે ॥ સહસ્રનામ તત્તુલ્યં
રામનામ વરાનને ॥ હે દેવી ! સર્વમાં રામ રમે છે, એવી દ્રષ્ટિ થઇ તો
પછી, એ રામનામ છે તે હજારો નામ તુલ્ય છે. શિવે વિષ્ણુની ઉપાસના
ચલાવી છે. રામે રામેશ્વરની સ્થપના કરી ત્યાં રામેશ્વરનો અર્થ રામે કીધો
છે કે રામસ્ય ईश्वर: રામના ધણી (ઇશ્વર) તે રામેશ્વર. ભારે તે સ્થાપિત
શિવલિંગ (રામેશ્વર)માંથી ધ્વનિ નિકળ્યો કે, રામ: ईश्वरो यस्य
રામેશ્વર: રામ છે ધણી જેના (જે શિવના) તે રામેશ્વર છે. ત્યાંના બ્રાહ્મણો
કહે છે કે, રામ: एव ईश्वर: એટલે રામ છે તેજ ઇશ્વર (મહાદેવ) છે-
એ જુદા નથી-એ એકજ છે. તેમ, પાંચદેવ એકજ છે. ભક્તોની ભાવનાને
અનુસાર નામરૂપ જુદાં છે.

ગણપતિને ઉંદરનું વાહન છે, તે વગેરેનું રહસ્ય શું છે તે કહે છે:-

આખુ-એટલે, મુશક-ઉંદર, અને આખુ એટલે માયા. તે માયા
ઉપર આરૂઢ કોણ ? તે ગણુનો (ત્રણુ ગુણુ ગણુનો પ્રેરક-ઇશ્વર) પતિ; તે
ત્રિગુણાતીત છે, તે સમગ્રવ્યાપને ઉંદરનું વાહન કહ્યું છે. કેમકે, ઉંદરનાં
જેટલાં લક્ષણુ છે તેટલાં માયામાં ઘટ-સંભવે છે. દીવો બળે છે તેમાંની
ખત્તીને ઉંદર તાણી જાય છે. કેમકે અંધારું થાય તો નાચવા દોડવાનું
જોર દાવે. તેમ, જો જ્ઞાન પામશે તો મારે ખસતું પડશે એમ વિચારી
માયા છે તે આત્માકાર વૃત્તિરૂપ દીવેટ ખેંચી જાય છે. ઉંદર ટુંકતો જઈને
કરડે છે તેથી પાછળથી બળતરા થાય ભારે જાણવામાં આવે છે. તેવીજ
રીતે માયા છે તે આશાની ટુંક માર્યા કરે છે. તે આશામાં-આસક્તિમાં
દાંધ જાણુતો નથી; પણ જ્યારે મરણકાળ પાસે આવે છે ભારે ચિત્તમાં
બળતરા થાય છે કે અરે, વૃથા જન્મ ગયો, કર્તવ્ય કંઈ નહીં કીધું,
સ્વપ્નાવતળ ખડું ભોગવ્યું; હવે શું થશે, વગેરે પશ્ચાત્તાપ થાય છે. ઉંદર
છે તે જુના કપડાંને પડ્યાં મેલી નવાં કપડાંનેજ કરડી દાંણું કરે છે. તેમ
જુની ટેવ પડી હોય તેને માયા કરડતી નથી (વિષયો ભોગવવાની ટેવ
અનેક જન્માંતરોથી પડેલી હોય તેને કાણી કરતી નથી), પણ સાફ
સંતનો સંગ કરવા માંડ્યો, અથવા એકાગ્રતાથી ધ્યાન ભજન કરવા
માંડ્યું કે, તે નવી ટેવને જરૂર માયા કરડે છે, અર્થાત્ અનેક વિઘ્નો
આણે છે; અને સંસારની આસક્તિ નહીં છુટી જાય તેવું કરવા ચત્ન
કરે છે. કેમકે સંસારનો મોહ છુટી જશે તો હાથમાંથી જતો રહેશે એમ
જાણી (અરે ! આત્મા ગયો તો ! એમ જાણીને) માયા તેમાં અટકાવન
વિઘ્ન નાખે છે.

માયા અને ઇશ્વરનો યોગ નથી. ઇશ્વર અસંગ છે. તેથી પાર્વતીરૂપ માયાએ પોતાનાં અંગના મેલના ગણપતિ અને ઉપા યનાભ્યાં, ને બારણે ચોક્કી કરવા બેસાડયાં. આજા આપી કે કોઈને ધરમાં આવવા દેવું નહીં. પછી પાર્વતી સ્નાન કરવા બેઠાં. એટલામાં મહાદેવ આવ્યા. તેમને અટકાવ્યા. તેથી યુદ્ધ થયું. તેમાં શંકરે ગણપતિનું માથું ઉડાવી દીધું. તે સૂર્યના રથ તળે ચગદાઈ ગયું. પાર્વતીએ પુત્ર માટે શોક કરવાથી ગજ-હાથીનું માથું લાવી ચોટાડયું તેનાં વજનથી પેટ ફુટાણું થઈ ગયું.

પર્વત જડ છે. તે હિમાલયથી પાર્વતી અથવા માયા થયાં. માયા જડ છે. તે ત્રણ ગુણવાળી છે. તેમાં રંગેગુણરૂપ મેલથી ગણપતિ, અને તામસ (મેલ)થી ઉપા (ઓખા) એવાં બે પુતળાં કીધાં. પાસે એક સત્વ ગુણ રહ્યા તેથી જ્ઞાન ગંગામાં ન્હાવા બેઠાં. તે જ્ઞાન ધ્યાન પ્રસંગે બીજાને એટલે દ્વેતને આવવા નહીં દેવા સારૂ ગણેશ બાપાની ચોક્કી સુકી. જ્યાં જ્ઞાન થયું ત્યાં શિવ, એટલે, મોક્ષ આવે છેજ. ત્યારે ગણેશરૂપ ગુણ તેને પેસવા નથી દેતો (આડો આવે છે). માયાનો નાશ માયાથીજ થાય, તેથી ત્રિગુણથી ડોકું ઉડાવ્યું. ત્રિગુણમાં પણ ત્રણ ગુણ છે. (ત્રિપુરીનું) તે ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેય, એકતાર થવાથી અહરૂપ માથું ઉડી જાય છે. તે અહરૂપ માથું, પ્રાણરૂપ સૂર્યમાં પડી ગળી ગયું (વાસનાઓ ગળી ગઈ) (વાસના હોય તો તે શિવશાના ?!) જ્ઞાન થયા પછી પણ શરીર રૂપ માયા રહેવાથી શોક પ્રતીત થાય, પણ અહં મરી ગયું ત્યાં ગજનકાર ઐ (સોહં) સુકયું. તે સોહં સુકતાં પેટ મોટું થયું. કેમકે **વસુધૈવ કુટુંબિકં** વિશંતમય દ્રષ્ટિ થઈ. હાથી જેવું માથું સુકયું તેજ ઐ અર્થાત, જીવ, ઇશ્વર, માયા, એકજ-ભેદ રહિત છે તે સમજાય.

મહાદેવ નૃત્ય કરે છે તે તાંડવ (સંહારરૂપ) અને પાર્વતી પણ નૃત્ય કરે છે તે લાસ્ય રહેવાય છે. તે ઉત્પત્તિ રૂપ છે.

વીરિતે, શિળા લેખવત, ગણેશમૂર્તિ રહસ્યની વાત લખી ગયા તે સમજ્યા વગર ગમે તેમ બઠવું, એજ અજ્ઞાનતા છે.

સમુદ્રમાંથી ૧૪ રત્ન નિકળ્યાં, તેમાં ત્રણ રત્ન મહાદેવને આપ્યાં, તે ધતુષ્ય, ત્રિપ, અને ચંદ્ર; ત્રણ વિષ્ણુને આપ્યાં, લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, સંખ ઇત્યાદિ પાંચ આપ્યાં, પરિણત, ધન્વતરી, કામદુધાગાય, અપ્સરા, અને એરાવત હાથી. સૂર્યને એક અશ્વ આપ્યો. દેવને સુરા, અને દેવાને અમૃત આપ્યું. ઇંદ્રરૂપ મન, અને સૂર્ય તે બ્રહ્મા. વિશતિ પ્રવિશતિ પ્રવેશ કરે છે,

તે વિષય. હૃદય મંથનથી ૧૪ રત્ન નિકળે છે. વિતેપણા, લોકેપણા, પુત્રે
પણા, એવી ત્રણ ઇપણા છે તે વિષ છે. -હલાહલ છે, તે પી જવી જોઇએ,
ત્યારે શિવરૂપ થવાય છે. એવા શંકરને નમસ્કાર કરાય છે. આદિ અષ્ટાંત
શૂન્યાય, સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મણે ॥ ૐ નમઃ પ્રણવાર્ધાય, ગુરુણાં ગુરુભ્યો નમઃ ॥
શ્લોક નવનો નવમોહલાસ સમાપ્ત થયો. હવે દશમા શ્લોક વિશે
પ્રારંભાય છે.

પરિચિદ્ધ અહંભાવ ત્યજીને જેને સર્વાત્મભાવ (રાત) થાય છે તે
ગુરુઓનો પણ ગુરુ છે. વેદાંતનું શ્રવણ કેવી રીતે કરવું જોઇએ કે, ચતુષ્ચ
સાધન સિદ્ધ કરીને પછી જે શ્રવણ કરે છે તેને ચાર્થાઈ કળ થાય છે;
તેજ મર્ડ શ્રવણ કહી શકાય છે. ગ્રામ કથા (ગામ ગપાટા) અથવા
સંસારી વાતો ખીટી લાગે છે તે સાંભળીને ખીળને કહેતી વખતે જે વાત
હમેરીને કહેતાં આવડે છે, તેવુંજ જે આ શ્રવણ ચતુર હોય તો તરવાને
માટે બિલંબ નથી. એવી જે તટલીનતા છે તે, સાધન સંપન્નની હોઇ
શકે છે.

યાગવલ્ક્ય મુનિ કથા કરતા તેમાં ધણા રૂપિઓ, સન્યાસીઓ, વગેરે
શ્રવણમાં ખેસતા, પણ જ્યારે રાજા જનક આવે ત્યારે યાગવલ્ક્ય કથા
નો પ્રારંભ કરતા હતા. તે જોઇ સન્યાસીઓ મનમાં વિચાર કરતા કે યાગ-
વાલ્ક્યને કંઈ લોભ છે, કેમકે એ રાજા છે તેથી એમ કરે છે. એ વિચાર ગુરુ
સમજી ગયા; કેમકે તે ત્રિકાળદર્શી હતા. જનકનો ગુરુ તે અપૂર્વ
સામર્થ્ય જાણતા હતા.

વૈશંપાયન મુનિ ગોર (ગુરુ) હોવાથી જનમેજય રાજાને ત્યાં રાજા
આશિર્વાદ દેવાને જતા. પણ તેઓ ધણા રૂદ્ધ હોવાથી એક દિવસે રાજાએ
કહ્યું કે, મહારજ! આપનું શરીર ખડુ જીર્ણ થઈ ગયું છે તેથી હવે
આપ જાતે પધારતા નહીં, હું રાજા આપનાં દરશને આવીશ. મુનિ
ખેલ્યા કે, રાજા! તારું અમ ખાત્રએ છીએ, તેથી મારેજ આવવું
જોઇએ. રાજા કહે, ના, ગુરો! ખીળે કાંઈ રસ્તો કહે. મુનિ કહે, હા,
મારા આઠ શિષ્યમાંથી એક એક વારા ફરતી આવે તો હરકત નથી. પછી
તેનો હુકમ શિષ્યોને આપવાથી રાજા એક જણ આવી આશિર્વાદ દઈ
જાય છે. યાગવલ્ક્યનો વારો આવ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, રાજા પણ ગુરુ
જાણશે કે શિષ્ય કાંઈ હશે. તેથી અસુક વર્ષાનું તપ, અક્ષતમાં ગુરુને
તે અક્ષતને મંત્રી તેમાં તપનું અનુસંધાન કીધું, અને આવ્યો તે વખતે
રાજા શિકરે ગયલા. રાણીએ કહ્યું કે ગાદીને આશિર્વાદ દઈ આવ. તેથી

માનવલ્ક્યે તે ચોખા છાપરાં ઉપર ફેંકી ચાલવો માંડ્યું. તેથી જેટલાં
 સુકાં કાપ્ટો તેમાં હતાં તે બધાં નવ પલ્લવ થઈ લીલાં બની સુંદર બગીચા-
 બાડી બની ગયાં. રાજાએ આવીને તે જોયું. તપાસ કરી, પરતાયો, કે
 સુકાં કાપટ લીલાંથયાં તો મને પુત્ર કેમ નહિ થાત. રાજા તો તેવોને-તેવો
 ગુરૂ પાસે દોડયો. કારણ પુછતાં વિગતિત કરી કે, આજે જે શિષ્યને મોકલ-
 લેલો તેનેજ કાલે મોકલજો. ગુરૂએ માનવલ્ક્યને તેમ કરવાને (કાલે પાછા
 જવાની) આજ્ઞા કરી. ત્યારે તે કહે, કાલે મારો વારો નથી, આઠમે દહાડે
 મારો વારો આવશે ત્યારે જાણશ. ગુરૂ કહે, આજ કેમ ન માને. યાજ્ઞ-કહે,
 આજા એકવાર માની છે તે આપનીજ છે. તે પ્રથમ આજા ક્રમાણેજ
 થશે. આજે આપ કહો છો તે વચન તમારું નથી, રાજાનું છે. વૈશંપાયન
 ગુરૂ કહે, મારું વચન નથી માનતો તો મારા વેદ ભણ્યો તે પાછા આપ.
 તે સાંભળી માનવલ્ક્યે તરત એકી કાઢ્યા. તે જોઈને, બેચાર શિષ્યો જે
 સુખ હતા તેણે તે શી રીતે લઈ લેવા તે વિશે વિચાર કરી તેતર પક્ષી
 બની ગયા અને ચરી ગયા. તે યજુર્વેદની તૈતરી શાખાવાળા થયા. માન-
 વલ્ક્ય તો ચાલ્યા ગયા. અને જળમાં ઉભા રહી ગાયત્રી મંત્રથી સૂર્યના
 રથને અટકાવ્યો અને પ્રાર્થના કરી કે, મને તે વેદ ભણાવો. કેમકે તે
 વેદ ફક્ત વૈશંપાયન અને સૂર્ય, એ બેજ જાણુ જાણતા હતા. સૂર્ય કહે,
 દોડતો રથ છે, તું શી રીતે ભણશે. માનવલ્ક્ય કહે, મેં તે ઉપાય બધો
 જોઈવી રાખ્યો છે. તમારા રથ નીચે ઝેળી બાંધી તેમાં બેસીશ. જે સ્વર
 લાગે હોય તો તેની અશ્વ દોરી વધારે તાણજો. એ રીતે લાંબા દુંકા
 સ્વર સમજી લાવશ. એ રીતે ભણતાં મધ્યાને વેદ પુરો થયો તેથી માધ્ય
 દિની શાખા થઈ. અને અશ્વની દોરી તાણવાથી વાજસનેષ શાખા થઈ.
 એવા સમર્થ હતા. તે, જનકની ચોખ્ખતા હોવાથી તેની વાટ જોતા હતા.
 પછી તે સન્યાસીની શંકા જાણી લઈ બીજે દીવસે, (યોગમળથી), કથા
 ચાલવા માડી કે દસ મીનીટ ગોવર્ણીયા આવી બોલ્યા કે, આગ લાગી.
 તે સાંભળતાંજ સન્યાસીઓ ભડકી ઉઠ્યા. કોણ કહે છે, મારું તો નવુંજ
 દુબઈ છે, તે લેવા દોડયો. કોણ વસ્ત્ર સુકવવા નાખેલાં તે લેવા દોડ્યા
 પણ જનક બેઠો રહ્યો. ત્યાં બીજી યુગ આવી કે, રાજાજનો રહેવાનો
 મેહેલ બળે છે. છતાં જનક તો કહે છે કે, આગળ ચલાવો. ગુરૂ કહે,
 તારો મેહેલ બળે છે કહે છે ને ! રાજા કહે, આ (શરીરરૂપ) મેહેલજ
 મારો નથી, તે તે મેહેલ મારો ક્યાંથી હોય ? મહાસાજ ! મારું કથું
 મળજીનુંજ નથી. તે બતાવી મેલા સન્યાસીઓને કહ્યું કે, તમે ત્યાગી

છતાં ઘુંબડું અગર વસ્ત્ર ભેવા દોડ્યા. અને અનેક સમૃદ્ધિ છતાં તેનું અભિમાન જેને નથી એવો જનક કેવો શાંત હુવો તલ્લીન રહે છે તે જુવો. પ્રારબ્ધનું છે તે કદી જવાનું નથી, જે પ્રારબ્ધનું નથી તે કદી રહેવાનું નથી, એવું જનક સમજે છે. ત્યાગવાનું ફક્ત એજ છે કે, સર્વ પ્રદારની ચિંતા ત્યાગ્ય છે. માત્ર સ્વસ્વરૂપનાજ ચિંતા રાખવી. જનક બાણુતો હતો કે, હું બાકીને કદી દોડી જઈશ તોપણ ત્યાં જઈ ઉભો રહીશ. જે બળવાનું હશે તે તો જઈશ તોપણ બળશે, ને નહીં જઈશ તોપણ બળશે; માટે ખરો ત્યાગ હૃદયનો હોવો જોઈએ. માટે અર્થનાં જ્ઞાન પૂર્વક શ્રવણ કરી પછી તેને યુક્તિથી ચિંતમાં જમાવી ચિંત્વન (ધ્યાન) કરવું તેને મનન કહે છે. પછી તે અર્થાકાર વૃત્તિ થવા લાગે તેને નિદિધ્યાસ કહે છે. સ્તોત્રોનો પાઠ બાણી અર્થ ઉપર લક્ષ રાખવું, તે પણ તેજ છે. એવો પુરૂષ ઐશ્વર્ય પામે છે. તે વળી પ્રયત્નથી નહિ, પણ સ્વભાવ સિદ્ધ પામે છે અને મોક્ષરૂપ ફળ મેળવે છે.

બાળક રડતું હોય, ને માતા પાસે માળે આવવા મથન કરતું હોય તે વખતે માતા એક બે રમકડાં ફેંકે છે. તેમાં જે મોહ પામી, તે સાથે રમવા માંડી પડે છે અને રડતું રહી જાય છે, તો માતાની શીકર મટે છે—માતા કાળજી છોડી દે છે. અને રમકડાંની ઉપેક્ષા—ખેદરકારી કરી રડતો છાનો નહીં રહે તો માતાને, નીચે આત્રી બાળકને ગોદમાં ઉપાડી માળે લઈ જવું પડેજ છે. તેમ, ભક્ત-ઉપાસક જ્ઞાની માતા જે ધર્મિય છે તે ધર્મર (માતા) નો વિયોગ સહન નહીં થવાથી યોગી ધૃષ્ટાથી પ્રભુની સ્તુતિ પોકાર કરી મુકે છે, ત્યારે તે સિદ્ધિઓ રૂપ રમકડાં ફેંકે છે—આપે છે, તેમાં લપટાયો તો નીચેજ રહે છે, ધર્મરને પછી તેની કાળજી રહેતી નથી; પણ તે સિદ્ધિમાં મોહ ન પામી ઉપેક્ષા કરે તો માતારૂપ ધર્મરનેજ જરૂર પડે છે તે, આત્માનુભવરૂપ માળ ઉપર, ગોદમાં લઇને, લઈ આવે છે, અર્થાત્ અત્યંત્યામિરૂપે પ્રજોધી પારંગત કરે છે.

આ સ્તોત્ર બાણુનારને આત્માનો અનુભવ થાય છે. તેનાથી ઐશ્વર્ય પ્રથક રહેતું નથી. તેને સિદ્ધિની અપેક્ષા નથી, ગમે તેવી બાહ્ય સ્થિતિમાં સંતુષ્ટ રહે છે.

એક સમયે ગુરુરાજ કરવા નિગળેલા તેણે નવન એવા દિગંબર અવધૂત યોગીરાજ શ્રી દત્તાત્રયને જંગલમાં ગાડ તળે પડેલા જોઈ પુછ્યું કે, આવી હાલતમાં શી રીતે વખત ગાજા છે? ગુરુદત્ત બોલ્યા કે, રાજા હું એકલો

ખથી, માફ કુટુંબ બોહોળું છે, અને મહાબળવાન છે. ધૈર્યવશ્યપિતા ક્ષમાજનકી શાંતિશિર ગેહિની, સત્ય સુલુ દયા સ્વ મિત્રની આતા મનઃ સંયમઃ ના x x અર્થાત, જેનો પિતા ધૈર્ય છે, ક્ષમા જેની માતા છે, શાંતિરૂપ હમેશ સાથે રહેનારી સ્ત્રી છે, સત્યરૂપ પુત્ર, દયારૂપ બહેન, મનના સંયમરૂપ ભાઈ છે, દિશાઓ રૂપ વસ્ત્ર છે કે જેને ધોવાની કશી પીડાજ નહીં, અને માનામૃતરૂપ માફ બોજન છે. એવાં કુટુંબવાળા શેન ગીને શાનો બપ ? !

એકાગ્રતાથી શવણ કરનારની પાછળ, છાયાંની માફક ઐશ્વર્ય દોડે છે, તે કેવું ? અનંત શક્તિરૂપ તે તેને સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, અહ્યા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, એ ત્રણે આત્મતત્ત્વમાં તલ્લીન રહે છે તેથી ત્રણે ઐશ્વર્યવાન છે.

એક વખતે અહ્યાને અભિમાન થયું કે, હું સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરું છું, ત્યારે તો વિષ્ણુ તેનું પાલન કરે છે, અને રૂદ્ર સંહાર કરે છે, તેથી હું મોટો છું એ વાત ખરી છે એવું નક્કી કરવા શંકરની પાસે જવા વિચાર કરતા હતા, એટલામાં નારદે આવી હતું કે, શંકરે આમંત્રણ કીધું છે તેથી ત્યાં બોલાવે છે. તે જાણી અહ્યા ત્યાં જવા નિકળ્યા. રસ્તે નાની ગલીને નાકે મોટો રાજ માર્ગ હતો ત્યાંથી ઊંટની લંઘાર (હારની હાર-લાઈન બંધ પ્રકૃતિ) ચાલી જતી જોઈ. આગળ કેટલાં ગયાં તેનો પાર કે પતો નથી પાછળ કેટલાં આવે છે તે સમજાતું નથી, તેથી હાલ રહ્યા. ત્રણ ચાર કલાકે એક છોકરો ઊંટપર એડેસો, તેને પુછ્યું કે, આ ઊંટપર બધી પેટીઓજ લાદી છે તેમાં શું ભર્યું છે ? તે છોકરાએ જવાબ દીધો કે એ બધીમાં બધા અહ્યા ભર્યા છે, તે સાંભળીને અહ્યાએ તે પેટીઓ ખોલી બતાવવા હતું. છોકરાએ એક પેટી ખોલી તેમાં મોટાં બંડો અને તેની અંદર નાનાં બંડો છે. તે એક એકમાં બાર બાર રૂબ્બી છે. એક એક રૂબ્બીમાં રાધના દાણો જેવડા અહ્યા છે, એક દાણો રૂબ્બીમાંથી નીચે પડતાં તે અહ્યા જેવોજ અહ્યા થઈ ગયો. એવાં અસંખ્ય પ્રવાહરૂપ બ્રહ્મા છે, એટલે કહેડો અખળે-અસંખ્ય છે. એટલા બધા અપાર અહ્યા ના કુબેરા જોઈ અહ્યાનો ગર્વ છુટી ગયો. એ આખ્યાયિકાતું તાત્પર્ય એવું છે કે, અહ્યા તે રાજસી બુદ્ધિ છે, તેને એવું અભિમાન સ્પુરે છે કે, હમે શ્રેષ્ઠ છીએ. પણ અસ્તિત્વ અનાદિ પ્રવાહરૂપ, માવત શરીર તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં, “ હું મોટો, ” એવું અભિમાન હુપાઈ-હડી બાજ છે. શરીરૂપ પેટીમાં અનાદિ પ્રવાહ આલ્યો આવે છે (સૂક્ષ્મ શરીર તત્ત્વમાં તથા કારણ શરીરમાં આલ્યો આવે છે). કારણ શરીરમાં

દાણારૂપ વાસના બરી છે, તેમાં અનંત સૃષ્ટિ છે. તેથી “ હું નહીં હતો તો અમુક બનતો નહીં ” એવો ગર્વ ખોટો છે. દરેક માણસ સમજે છે કે, આતો મેં કીધું, પણ તે ખોટું જ છે. દીવાસળી સળગાવી દીવો કરે છે, તો એમ માને છે કે, મેં દીવો કીધો પણ તે જુલ છે. દરેક કાર્યમાં આખું જગતની મદદ છે. સળીનું કારખાનું જુવો. હજારોની મદદથી બને છે. અનેક વેપારીઓ દ્વારા, અનેક વહાણ, ગાડી-ટ્રેન-સ્ટીમર વગેરેથી આવે છે, પછી કુંભારની મદદ કોડીક ક્યાંથી આવ્યું તે જુવો. પછી રૂકતી દીવેટ ક્યાંથી શા રીતે આવી ? ખેતરમાં ઇશ્વરી-કુદરતની કૃપાથી કપાસ થયું, તેનું રૂક થતાં કારીગરોની મદદ, વગેરે, વગેરે. તાત્પર્ય કે જગતની મદદથી થાય છે. માટે “મેં કીધું” એવો વશા બાર માથે નહીં ઉપાડો, તમે તો અકર્તા છો. જો અભિમાન નહીં થાય તો બાર લાગે નહીં. તળાવ, નદી, કે સમુદ્રમાં નહાવા પડ્યો, ને ડુબકી મારી, તો હજારો મણુ પાણી માથાં ઉપર ફરી વળતાં છતાં જરાપણુ બાર નથી લાગતો; કેમકે તેમાં “ માઈ ” એવું અભિમાન નથી. પરંતુ જો એક માટલું ભરી માથે મુકી જાય તો બાર લાગે છે, કેમકે તેમાં અભિમાન છે કે, એ પાણી માઈ છે.

નાટકનાં પાત્રો છે. તેમાં એક જણ રાજા થયું, પાછો બીખારી બની આવી જંગલમાં રવડે છે. ત્યાં ગાય છે કે બહુ દુઃખી થયો, વગેરે. પણ તે કશું તેની દ્રષ્ટિમાં નથી, તે તો બહુ પ્રેક્ષકની દ્રષ્ટિમાં છે. તે તો જાણે છે કે, હું રાજા પણ નહીં હતો, અને બીખારી કે દુઃખી પણ થયો નથી, હું તો જે છડું તેજ છું. દુઃખી છું, એવું બોલે છે તે શબ્દ માત્ર છે મનમાં સમજે છેજ. તેમ, માની જે પ્રારબ્ધ ભોગવે છે તે બીજાની દ્રષ્ટિએ છે, એને કશું લેપન નથી. દેવને માટે પુણ્ય લાવે છે તેને સુંઘવાની ઇચ્છા નહીં છતાં, ગંધ આવે છે. તેમ જોને એવો અનુભવ થયો છે કે, હું પૂર્ણ અનંત છું, અને દેહોદ્ભાવ છુટી ગયો છે, અને જાણે છે કે, સર્વ મારા આત્મારૂપ છે, તેને ઇચ્છા નથી તો પણ સિદ્ધિઓ આવી પ્રાપ્ત થાય છે.

એક રાજા, રસ્તેથી જતાં કોઈ મહાત્માને જોઈ નમ્યો. ત્યારે સંત પુછે છે કે, મને શામાટે નમે છે, મારામાં શું વધારે છે ? રાજા કહે છે કે, તમે જગતનું કલ્યાણ કરો છો, સ્વાર્થ નથી, પરાપકાર કરો છો, અને ત્યાગી છો, તેથી તે તમારા ભક્ત મુણો હમને નમાવે છે, ત્યારે સંત બોલ્યા કે, બે રાજા હતા. તેમાં એક તો મેહેલમાં કચરો કઢાવી તેમાં જે હીરા માણેક પડી ગમલાં જડી આવે તે પાસે રાખી કચરો ફેંકી દે છે. અને બીજો રાજા તેજ રીતે કચરામાંથી હીરા માણેક બહાર ફેંકી દઈ કચરાનો સંબંધ કરે છે. પ્રથમ દેહો તે રાજા જેવો હું છું, અને બીજો

જેવો તું છે. અંતર ગ્રહ (ચિત્ત) માંથી કામ ક્રોધ લોભ મોહ આસક્તિ તૃષ્ણારૂપ કચરો બહાર ફેંકી દે, જ્ઞાન મણિ અને વિવેક સદિયાર રૂપ હીરા માણિકને સંગ્રહ કરે છું. અને તું તો હમારાથી મોટો એવો જળરદસ્ત ત્યાગી છે કે, એ જ્ઞાન મણિ, વિવેકાદિ હીરા રત્નોને ફેંકી દે, કામ ક્રોધાદિ તે કચરો સંગ્રહ છે—અર્થાત્ નામ, રૂપ, કચરો એકઠો કરે છે. તે નામ, રૂપ, તથા તેમાં આસક્તિ મોહ વગેરે રૂપ કચરો પાસે બેઠો કરતા રહી જ્ઞાન, વિવેકાદિ મણિ હીરા રત્નોને ઉરાડી ફેંકી દેવારૂપ ત્હારી ઉદારતા અને ત્યાગ ધણો મોટો છે. (તાત્પર્ય કે, ઉપદેશરૂપ-તાનો મારવારૂપ ગુરુ સંતતું આ કટાક્ષ બાણ છે.)

આ શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ સ્તોત્રનો અદ્વાયી પાઠ કરનાર યોગીને આઠ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું વર્ણન કરે છે.

૧. અણિમા=ગ્રીણી-સૂક્ષ્મ વસ્તુઓમાં પ્રવેશ કરી શકેના તે.
૨. મહીમા =અલ્હાંડની બહાર વ્યાપી જવું તે.
૩. લઘીમા =મોટું શરીર હોય છતાં, નાનું તલ જેવડું હલકું શરીર કરી શકવું તે.
૪. ગરીમા =નાનું શરીર હોય છતાં મોટું કરી શકવું તે.
૫. પ્રાપ્તિ =પાતાળે રહેતો હોય છતાં અલ્લલોક સુધી જોઈ શકે.
૬. પ્રાકાશ્ય =ગર મેહેનતે આકાશ ગમન કરવું તે, સંકલ્પ કરે તેવી સિદ્ધિ થવી તે (સંકલ્પ સિદ્ધિ).
૭. ઇચ્છિત્વ =ઇચ્છા માનથી ઉત્પત્તિ, સ્થિતી, લય કરી શકે તે.
૮. વસિત્વ =લોકપાળો સહિત બધા લોકો વશ વરતે, તે.

સર્વાત્મ ભાવના જેણે દ્રઢ કરી છે, અને તેથી સમાધિ જેની પરિપાક પામી છે, તેને કંઈ સિદ્ધિ નહિં પ્રાપ્ત થાય? ! બધીજ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તે હૈલ્લક-માયામય-મૃગતૃષ્ણાનાં જળવત્ એવી સિદ્ધિ ઉપર લક્ષ આપતો નથી. એ બધી માયિક-દસાવનારી ઉપાધિનો ત્યાગ કરીને આત્મતત્વનીજ સ્પૃહા કરે છે-સ્વરૂપમાંજ અડગ સ્થિતી કરે છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, એજ સામ્રાજ્ય છે.

ધર્મમાં જેવી, પ્રેમ અને અદ્વા યુક્ત, ભક્તિ છે તેવીજ જેને સદ્ગુરુમાં પણ ભક્તિ છે, તેને આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાનો અધિકાર છે.

અન્ને દસમેા શ્લોક સમાપ્ત થાય છે. ત્યાં સ્તોત્ર પણ પૂર્ણ થાય છે.
 ॐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્ચતે॥ પૂર્ણસ્યપૂર્ણમાદાય પૂર્ણ-
 મેવાવતિષ્ઠતે॥ ॐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિરસ્તુ, શિશ્યમસ્તુ,
 હરિઃ ॐ તત્સત્.

અથશ્રી પ્રશ્નોત્તર પ્રેષ પુષ્પમાલા.

(નાની-બેરખો-સ્મરણી)

(પહેલો) ૧. પ્રશ્ન :- { ઓમ ॥ શ્રી સદ્ગુર મહેશ્વર પ્રસન્નોસ્તુ. ઓમ
૭ પેટા પ્રશ્ન. } ઓમ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમો નમઃ ॥

જગત મિથ્યા છતાં શાથી અને કેમ પ્રતીત થાય છે? મિથ્યા છતાં વળી જણાય છે તો કેને જણાય છે? જ્ઞાતિ છે, તો તે કેને થઈ છે? અહ- માંથી જગત ઉત્પન્ન થયું, એમ જો કહીએ તો જેવું કારણ તેવુંજ કાર્ય હોવું જોઈએ, એવો ન્યાય છે. તે પ્રમાણે જગત તો ક્ષણિક એટલે ખરતું-નાશવંત, જડ દુઃખરૂપ અને અનિત્ય દેખાય છે; અને અહ તો અખંડ ચેતનરૂપ-જ્ઞાનસ્વરૂપ અને આનંદધન સત્ય છે. તેથી એકનો વિરોધ આવે છે. અહ સત્ ચિત્ આનંદરૂપ છે તે કારણ માનો તો તેવું કાર્ય જગત પણ તેવુંજ હોવું જોઈએ. તેને બદલે તેથી ઉલટું છે, તેવું શું કારણ? જન્મમર્ત્ય એટલે શું? અને તે થાય છે તો કેને થાય છે? અને શી રીતે કરવાથી, ક્યારે નહીં થાય-અર્થાત્ કૈવલ્યપદમાં દ્રઢ-અડગ સ્થિતીરૂપ મોક્ષ ક્યારે થાય?

ઉત્તર :- જગત મિથ્યા છતાં અજ્ઞાનથી પ્રતીત થાય છે. તે અહંમન- ત્વના દ્રઢ અધ્યાસથી મિથ્યા પદાર્થમાં મોહ થવાથી થાય છે. મિથ્યા છતાં જણાય છે તે જ્ઞાતિથી મિથ્યા કર્તૃત્વ બોક્તૃત્વ માન- નાર (જીવ) ને જણાય છે, પરંતુ જ્ઞાતિજ છે.

જ્ઞાતિનેજ જ્ઞાતિ થઈ છે, તેથી જ્ઞાતિજ જ્ઞાતિને જુવે છે. અહંમાંથી જગત ઉત્પન્ન થયુંજ નથી, પણ અહંજ જેમ છે તેમ છે. સ્વયંઅહંમાં કાંઇ પણ મન વાણીનાં પ્રવેશનો અવકાશજ નથી. અને શુદ્ધ અહં (માયાવિશિષ્ટ અહં), જેમ સમુદ્રજ સ્વયં સિદ્ધ છે તેમાં સ્વ- ભાવિક તરંગ, લહેર, પરપોટા, ચકાદિ પ્રતીત થતાં છતાં કંઈજ બિન્ન થયુંજ નથી; સમુદ્રજ છે-જળજ છે. તેમ, ચિન્માત્ર જ્ઞાનરૂપ હૃદય (સાક્ષી- સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાન) ના સંકેતરૂપ આ સર્વ પ્રતીત થાય છે; અને તે જ્ઞાનરૂપજ છે. છતાં અજ્ઞાનને લીધે ઘાડ અધ્યાસથી મોહને લીધે સ્થૂળ- ત્વને પામેલું દેખાય છે, તે કાંઈ નથી પણ જ્ઞાન માત્ર છે. તે જ્ઞાનજ પોતાનો સહજ સ્થિતીમાં નહીંશું થતાં સ્વયંઅહં-કૈવલ્ય રહે છે-જે છેજ.

જન્મમર્ત્ય એટલે એકરૂપ બદલીને બીજું રૂપ ધરવું તે; અર્થાત્, એક શરીરને પદ્મ સુકવું તે મર્ત્ય અને બીજાં નવાંમાં જવું તે જન્મ.

જ્ઞાનરૂપ એક ઇશ્વરના સંકલ્પરૂપ આ સર્વ વ્યક્તિ જીવો, જેઓને પોતાનાં સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી, તેઓ મિથ્યા અહંકારથી કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ પોતાને વિશે માની લે છે. તેઓને તે કર્મોના શુભાશુભ ફળભોગ પ્રાપ્તિને માટે જન્મમર્ત્ય થાય છે. બ્રાંતિનેજ બ્રાંતિ થાય છે. મિથ્યા જીવત્વરૂપ અહં (હું) એવું કાંઈજ નથી, ફક્ત વાણીમાં કથન માત્ર છે- બ્રાંતિથી અજ્ઞાનને લીધે મોટું ભારે કાંઈ જેવું થઈ પડ્યું છે, છતાં વાસ્તવે “હ” એવું પરમતત્ત્વથી ભિન્ન બીજું કાંઈ નથી.

પોતાનાં સ્વયં બ્રહ્મ સ્વરૂપનો પૂર્ણ રીતે યથાર્થ અનુભવ પામેલા શુદ્ધ સત્ત્વમય મહાત્મા ગુરુ સમીપ શર્ણુ જઈને શ્રીફળરૂપ શિર ચરણ કમલમાં અર્પી, કમળ પુષ્પાદિરૂપ નેત્રોને, મન વગેરે અગરબત્તી ચંદનાદિરૂપ ઉત્તમ શ્રદ્ધા પ્રેમ-ભાવના યુક્ત આતુરતા સાથે અરપણ કરી અત્યંત નમ્રત્વને પામી, બ્રાંતિરૂપ પડદો ખસેડી, હું કોણ છું તે ખરું સ્વરૂપ બતાવવાને પ્રાર્થના કરી, તનમન વાણી તે ગુરુમાં આતુરતાથી વહેવડાવી દઈ રહેવાથી, તે સદ્ગુરુ કૃપા કરી, અનુભવ જે રીતે ક્ષયભો તે રીતે એટલે Practically જે રસ્તા બતાવે તે રસ્તે, તનમનની શ્રદ્ધા સાથે પ્રયત્ન પૂર્વક આશ્વા જવા પછી તેમની કૃપા કટાક્ષના પ્રતાપે Self Infinite Spiritual State સ્વયં (કૈવલ્ય) બ્રહ્મજ્ઞાન સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય, અને તે (ઇશ્વર-જ્ઞાનમાત્રરૂપ-જાણીવરૂપ) જ્ઞાન પણ કૈવલ્ય સ્વયં. બ્રહ્મભય થઈ જઈ ત્યારે પરમાનંદ સ્વયંરૂપ થવાય છે ત્યારે પછી જન્મ-મર્ત્ય રહેતું નથી. કેમકે તે મિથ્યા અહં (હું) તો જીવતાં મરી ગયો (મળી ગયો-મુકાઈ ગયો-ગળી ગયો).

અજ્ઞાન, કર્મ, અને પાપ, એ રૂપ એક સૂર્ય છે. તે સૂર્યનાં કીરણો જે, રાગ દ્વેષ ચોરી છપાં, હિંસા, વ્યભિચાર, મોહ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સર, અભિમાન, વગેરે પડે છે, એવાં તે કીરણોથી જ્ઞાનસ્વરૂપ સુકવું નથી. તેથી તે તરકા તાપથી બચવાને છત્ર ઉઘાડવું જોઈએ. તે છત્ર કયું? તે જ્ઞાન દ્રષ્ટિરૂપ છત્ર છે. તેનો સુપુત્રના નાડીરૂપ દાંડો છે તે સીધો લાંબો છે તે દ્રઢ સ્થિર રી રાખવો; અને તે જ્ઞાન દ્રષ્ટિરૂપ છત્રમાં રહેવું. એટલે, અહમિદંબ્યત્સર્વ-હું તું તે આ વગેરે જે કંઈ સવ છે તે બ્રહ્મરૂપજ છે, એવી વૃત્તિથી-દ્રષ્ટિથી સ્થિતિ કરી રહેવું.

બ્રહ્મરૂપનું છિદ્ર અતિ સૂક્ષ્મ છે તેમાંથી એક પુલ-સેતુ છે, તે બ્રહ્મલોક સુધી અને તેને પંથુ બેઠાને અનંત અપાર ઉર્ધ્વ પ્રદેશ છે. તેને

Air Bridge (હવાનો પુલ) કહે છે. તેમાંથી હવા બહાર જાય છે અને બહારની હવાનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે. તે બાલ કરતાં અનેક ગણો સફળ છે. તે સેતુરૂપ સુષુન્ના દાંડને સ્થિર રાખી સર્વત્ર બ્રહ્મભંય દ્રષ્ટિ કરી રહેવું. તે દાંડો દ્રઢ થયો એટલે તે દ્રષ્ટિ હંમેશા વ્યવહાર કરતાં અને નહીં કરતાં નિરંતર કાયમ થાય છે. એવા અભ્યાસથી પ્રાપ્તિ જન્ય અહં મમત્વ ભાવ ભુંસાઇ જતાં બ્રહ્મરૂપ સ્થિતી બની રહેવારૂપ અખંડ સમાધિ લાગી રહેશે. એજ મોક્ષ સિદ્ધ થયો જાણવો. *

૨. પ્રશ્ન—મૃત્યુ થયા પછી જીવ (પ્રાણ અથવા વાસનાલિંગ) ક્યાં જાય છે ?

ઉત્તર—જ્યાં આશા લાં વાસા. તેલનો, ધીનો, દીવેલનો, સરસીઆનો, આસતેલનો, એ રીતે પાંચ જાતના દીવાઓ જુદાં જુદાં કોડીઆમાં કીધા હોય તે બધાંનું એકજ અજવાળું દેખાય છે. તેમાંથી ધીના દીવાનું અજવાળું અગર દીવેલ કે તેલનાનું અજવાળું જુદું પાડવું હોય તો તે એકત્ર પડતાં કુલ અજવાળાંમાંથી કાપી કાઢીને લઇ જવાને કોઇ સમર્થ નથી. પણ વિવેકી અનુભવી જ્ઞાતા તે જુદું પાડી શકશે. શી રીતે ? ધીના દીવાનું અગર તેલના દીવાનું કોડીઉં તેમાંથી કાઢી લઇ જઇ બીજી ઓરડીમાં મુકી આવે, તો તે એકત્ર અજવાળાંમાંથી તેનું અજવાળું જુદું-કાઢી લીધું સમજશે.

ધર બળવા લાગે છે ત્યારે ધરમાં અનેક પદાર્થો હોય છે, પણ જેના ઉપર અતિ પ્રીતી હોય છે તેજ લઇને ધર ધણી વગેરે સ્ત્રી પુત્રાદિ ન્હા-સવા માંડે છે. જેને દ્રવ્યપર ધણી પ્રીતિ છે તે અલંકાર દ્રવ્ય લઇ ન્હા-સે છે, ગીતા ભાગવતાદિ ગ્રંથો ઉપર પ્રેમ છે તેતો તે ગ્રંથો લઇ ભાગે છે; દેવ ઉપર પ્રીતિવાળો દેવને લઇ દોડે છે, અને બધું પડી રહેવા દે છે. તે રીતે મૃત્યુ સમયે એક દાંડો થાય છે. અર્થાત્ જેમ પતંગ ચડે છે તેના ઉપર ધણી લાંબી દોરી મુકી છે તે બહુ ઉંચો ગયો હોય છે, તેમ વૃત્તિ બહુ લાંબી વિખરાઇ પથરાઇ રહેલી હોય છે. કાશી, બ્રહ્મ-નારાયણ, માનસરોવર વગેરેથી પણ દૂર વૃત્તિ અલ્પ ક્ષણમાં ચાલી જાય છે, પણ તેની દોરી પ્રાણના હાથમાં છે; અને પ્રાણ બાર આગળ બહાર વહે છે તે દોરી જીવાત્માના હાથમાં છે. તે વૃત્તિ પાછી બધેથી આટી

* નીલગિરિ ગુહામાં અગસ્ત્યાશ્રમમાંથી આવેલા મહાસુનિ અગસ્ત્યના પિતૃરૂપ ક્ષિપ્ય શ્રી મહેશ્વરાવતાર શ્રી શંકરસ્વરૂપ સ્વામિ શ્રી જ્ઞાનશુર્યોચ્ચી સમાપતિ મહાત્મા તરફથી મળેલો એ ઉત્તર સમૂહ છે. સં. ૧૯૪૬ મહા-વહ ૮ બુધ. તા. ૧૨-૨-૯૦ થી તા. ૧૪-૨-૯૦ શુક્ર સુધીમાં.

પાંચ વીંટાઇને, જેમ કનકવૌ ઉતારી લેતાં પિંડું વીંટી લેવામાં આવે છે તેમ પ્રાણમાં સર્વ ઈંદ્રી વૃત્તિ એક દંડવત થઇ પ્રાણ સીધા ચાલ્યા કરે છે. (બધી દોરી વીંટાઇને પિંડું થાય છે.) તે વખતે વિસ્મૃતિના પડદો પડતાં પેહેલાં જ્યાં વાસના લાગી હોય ત્યાં, શરીર છુટ્યા પછી જાય છે. (ધનંજય વાયુ શરીરમાં રહે છે તે શરીર બળ્યાથી જાય છે). કેટલાક જૂત થઇ (વાસના લિંગ જે બીજરૂપ સૂક્ષ્મ રહે છે તે) બીજના દીલમાં પ્રવેશીને કહે છે કે, આટલા રૂપીઆ મેં અમુક ટેકાણે દાટ્યા છે; અને તે ખતાવે પણ છે કે અહીં છે; અને હાં છે કે, કાશી જઈને ત્યાં ખરચી નાખી મારું કલ્યાણ કરો, અથવા અમુક રીતે કરો. વડનું બીજ છે તેમાં થડ, ડાળાં, પાંત્રાં ફળ ફુલ પત્રાળી દીડા વગેરે બધુંજ છે, પણ તે બીજને ફાડી જોતાં દેખાતું નથી, છતાં બધું તેમાંજ છે ત્યારેજ તે ફાલી ફુલી મોટો પ્રચંડ વડ થાય છે. તેમ, અનેક સ્થૂળ દેહ વગેરે ઉપાધિ એ બીજરૂપ સૂક્ષ્મ વાસના લિંગમાં છે. તે વાસના લિંગ જે જ્ઞાનાગ્નિથી બળી જાય તો તેને બીજ દેહમાં જવારૂપ અન્ય જન્મ થતો નથી. †

૩. પ્રશ્ન—પ્રારબ્ધ પ્રમાણેજ શુભાશુભ ભોગ મળે છે, મળ્યા, અને મળશે, એ રીતે સમજ્યા બાદ છતાં મનમાં અનેક પ્રકારે સંકલ્પ વિકલ્પાત્મક ચંચળતાથી ચિંતા, શોક, હર્ષ, વગેરે થયા કરે તેનું કારણ શું? અને તેમ નહીં થાય તેનો સુગમ સુલભ ઉપાય શું?—ઉત્તર—લાખા કાળનું એ મન બન્યું રહ્યું છે. સંકલ્પો કર્યા કરવાનો એ મનનો સ્વભાવજ છે. એ મનનોજ કલ્પેલો આ સંસાર છે, તેમાં જોવું કે, મુખ્ય જીવન, એટલે જે વડે જીવાય છે એવું શું છે? પછી વિચાર કરતાં જણાશે કે પ્રાણ વડે સહ કોઇ જીવે છે, પ્રાણ ગયા કે શરીર કાઢી જોવું પડી રહે છે. તે મુખ્ય જીવનરૂપ જે પ્રાણ છે તે બહાર આવે છે અને પાછો નાબી સુધી અંદર જાય છે. એ રીતે ઉડે છે અને જોડે છે તેને જોયા કરવો. એવો જોયા કરવાનો અભ્યાસ કરવો. પ્રશ્ન—એ પ્રાણ વિહે છે તે કાંઈ શબ્દ ક્ષાયે વહે છે. તે શું? જા.— સ્પર્ક અને હ્રસ્વ. સ્પર્ક તે સપ્તધિ પરોક્ષ, અને હ્ર તે વ્યંજિત અપરોક્ષ. તે બેની એકતા કરવી; એટલે ઇશ્વર જીવ સ્વરૂપે અભિજ્ઞ છે તે જોવું. અર્થાત્ તે જીવ અને ઇશ્વરનું સ્વરૂપ વાસ્તવેશું છે તે તપાસવું. પ્રશ્ન—પણ તે એકતા શી રીતે જોવી? સ્વરૂપ લક્ષ શી રીતે કરવો? પ્રાણનું અંદર જવું થયું અને પાછો તે બહાર આવ્યો નથી, તેની

† બ્ર. મેહનસ્વરૂપ (શ્રી મનુસિંહસમીપ) થી.

મધ્યની જે અલ્પકાળની સ્થિતીરૂપ કુંભક છે—અર્થાત્ સો અને હેની મધ્ય સંધિ; તેજ રીતે પ્રાણ બહાર આવ્યો છે અને અંદર ગયો નથી (પ્રાણ બ્રહ્મ થયો છે તે પાછો અપાનરૂપે અધ (નીચો) થયો નથી, તેની મધ્ય સંધિરૂપ અલ્પકાળ કુંભક છે, તે સંધીઓમાં લક્ષ રાખવો. એમ સોહની અને હંસની મધ્ય સંધીમાં લક્ષ રાખ્યા કરવો. જૂતને એક વાંસડો દાટી આપી તે ઉપર ચઢવું અને ઉતરવું, એ કામ સોંપવાના પ્રદાંત પ્રમાણે મનરૂપ જુતને તે કામ સોંપવું. એ રીતે સંધિમાં લક્ષ રહેવાના અભ્યાસથી સ્વરૂપ સ્થિતી થતાં પ્રાણની ગતિ મંદ (થંડી—ધીમી) પડતી જશે; તેથી શ્વાસ ઓછા વેહેશે. અને જેટલા ઓછા શ્વાસ વેહેશે તેટલી આયુષ્યની વૃદ્ધિ થશે. એ પુરુષાર્થ છે. પ્રારબ્ધના નિર્માણ થઇ ચુકેલા અસુક શ્વાસામાં, અર્થાત્ આ દેહમાં આટલાજ શ્વાસ લેવાના એવું જે આયુષ્યરૂપ પ્રારબ્ધ નિર્માણ થઇ ચુક્યું છે તેમાં વૃદ્ધિ થશે; તે પુરુષાર્થથી થઇ રહેવાશે. એટલે કુંભક (બેહુ)નો કાળ જય તેટલા વખતના તથા પ્રાણની મંદ ગતિથી મળતી કસરના શ્વાસો જેટલું આયુષ્ય આગળ વૃદ્ધિ થશે. એ પ્રકારે પ્રાણ વાયુમાં લક્ષ પછી આકાશનો ગુણ શબ્દ તેમાં લક્ષ, પછી ચિદાકાશ જે બ્રહ્મ (સંધિ) છે તેમાં લક્ષ સ્થાપવાના અભ્યાસથી મન શાંત થઇ જશે.

૪. પ્રશ્ન—એક શ્રુતિ કહે છે કે, **અઘાઙ્મનસ ગોચરં ॥ યનોવાચો નિવર્તેતે અગ્રાપ્ય મનસા સહ ॥** અને બીજી કહે છે કે **મનસૈવાત્મ વ્રણ્યં વગેરે.** અર્થાત્ આત્મા મનવાણીથી જાણી શકાતો નથી, અને બીજી કહે, મનથીજ તે જોવા યોગ્ય છે. તેા એ શી રીતે બને—એમાં વિરોધ કેમ, શું સમજવું? —જા—આખાં જગતમાં તમે હમે અને બીનાં પ્રાણીમાત્ર જે બોલે છે તે એકજ શબ્દ છે. પડવમ, વાળં, શરણાઈ, દોલ, તાઉસ, હારમોનીઅમ, વગેરે બધાં જે વાગે છે તે બધું એકજ શબ્દ છે. એક સ્વરનેજ ટેકો આપવા માટે (લાંબો કરવાને) બધાં વાગે છે તે એકનેજ ટેકો આપે છે. જેટલા બોલે છે જેટલા અવાજ થાય છે તે સર્વ એકજ શબ્દ છે. ચારે વેદ અને શાસ્ત્ર પુરાણાદિ સર્વ એકજ શબ્દ છે. એકજ શબ્દમાંથી આ જગત છે. તે શબ્દ **હ્રીં** છે.

પ્રકાશ બે છે. એક મનનો અને બીજો વાણીનો. દીવો, તારા, વગેરે ગોણુ પ્રકાશો છે. ગમે તેવાં અંધારાંમાં પણ મન ગમે ત્યાં ગમે તે દેશમાં જઈ પ્રકાશે છે. અને અંધારું છતાં કાંઈને જુમ પાડી કે તે સાંભળીને તરત તે આવશે. પરંતુ એ બેઉ પ્રકાશ ખંડિત અને સાધ્ય છે. મન ગયું તેટલીજવાર, અને બોલ્યા તેટલીજવાર તે પ્રકાશ છે. પરંતુ એક પ્રકાશ એવો છે કે જે અખંડ અને સિદ્ધ છે.

મન આ જગતનો રાજા છે અને વાણી તેની રાણી છે. મન પોતાના આ જગતરૂપ મુલકમાં ચાહે તેમ કરે છે પરંતુ ચક્રવર્તિ મહારાજને અખંડ પ્રકાશ છે, જેના વડે આ મનવાણી પ્રકાશી રહ્યાં છે તે ચક્રવર્તિ મહારાજની પાસે જ્યાં તેને જાણી તેની કૃપા મેળવવી હોય તો મન અને વાણી બંધારે પોતાનું રાજ્યપણું રાણીપણું છોડી દઇ નિરભિમાન થાય, અને નત્ર બની પાસે આવે ત્યારે બને. (મનપણું વાણીપણું મુઠ્ઠી દે ત્યારે સ્વયં પ્રકાશ બ્રહ્મને જાણે). મન અથવા બુદ્ધિ તે સ્વયં પ્રકાશ બ્રહ્મને જાણી શકતાં નથી, પણ તેજ મન બુદ્ધિથી જણાય છે, બુદ્ધિજ્ઞ જાણી શકે છે પણ ક્યારે? બુદ્ધિપણું-મનપણું મુઠ્ઠી દે ત્યારે; સાક્ષીરૂપે જાણે છે. અને મન વાણી છેજ નહીં, એમ હોય તો એકલો કંઈ જાણી શકતો નથી? સ્વયં પોતેજ છે, બીજું કંઈ છેજ નહીં. તે જાણે તો પણ અખંડ સિદ્ધ છે અને ન જાણે તોએ અખંડ સિદ્ધ છે.

રાજાને પોતાના મુલકમાં કાંસી દેવા વગેરેની બધી સત્તા છે, પણ ચક્રવર્તિ મહારાજ આગળ પોતે રાજા હોવાનું અભિમાન રાખી જાય અને એ પરવાથી વરતે, તો ચક્રવર્તિ રાજા તેને ચાહે તેવી સજા કરવાને મુખ્ય ત્યાર છે, પરંતુ રાજાપણાંનું અભિમાન મુઠ્ઠી વરતે-સેવા કરે-નત્રીભુત બની રહી ખરા બાવથી પ્રેમાસક્ત રહે તો પાર પડી જાય છે.

સત્ ચિત્ત આનંદ વગેરે શબ્દો, વાણી તે બ્રહ્મને માટે કહે છે, પરંતુ ત્યાં સ્વરૂપ આગળ તે શબ્દો પણ પર્વત જેવડા છે, તે શબ્દ ઉપર ધા પ્રડે એટલે વાણી તે શબ્દને પણ બેદી માંહે સમાઇ જાય ત્યારે જણાય છે મન તેમાં લીન (ગેબ) થએથી અને વાણી મુંગી થએથી, મન વાણી વગર, મન વાણી જાણી શકે છે.

પ. પ્રશ્ન:—જેને આત્મ સાક્ષાત્કાર થયો છે તેને બીજેનું માણસ જાણી શકે કે નહીં? અને જાણી શકે છે તો શી રીતે જાણે? ઉત્તર:—જેને જ્ઞાન થયું છે તે પોતેજ પોતાના અનુભવને જાણે છે; કેમકે તે સ્વસંવેદ છે તેથી બીજે કોઈ તેનો અનુભવ જાણતો નથી; પરંતુ પરસંવેદથી બીજા જાણી શકે છે કે આ તત્ત્વવેત્તા છે. તમારા પેટમાં સુળ નાખી તે પીડાનો અનુભવ બીજા કોને હોય? કોઈને નહીં. પણ તમે એ બાપરે દરી મુખ પાડો, વાંઠા ચુંકા થાવ-મરડાયા કરો, મુખપર ગ્યાનિ—ઉદાસીનપણું જણાય વગેરે લક્ષણો પરથી બીજા જાણે કે આ બાપને પીડા થાય છે—સુળ મારે છે. બીને જે દિવસે ગર્ભ રહે છે તેજ વખતે તેને અનુભવ થાય છે કે મને ગર્ભ રહ્યો; પણ તેની બાપર બીજા બીને નથીજ. પરંતુ પેટ ઉંચું આવે ત્યારે પરસંવેદથી સહ દોષને જાણવામાં આવે છે કે ગર્ભવતી છે.

પણી, સુંદર ભોજન જમીને જેને તૃપ્તિ થઇ છે તે ત્રપ્તિનાં સુખનો અનુભવ જે તેને છે તે બીજાને ખબર નથી. ઓરડા ખાવાથી સુખપર પ્રસન્નતાના પ્રદાશ, વગેરે બાહ્ય ઉપલક્ષણથી લોક જાણે કે ધરાયલો છે. તેમ, જેને સ્વરૂપાનુભવ થયો છે તેને તો તેજ જાણે છે, બીજાં ઉપલક્ષણથી લોક જાણે કે જ્ઞાની છે—સંત છે. જે એમ કહે છે કે, મેં આત્માને જાણ્યો, તેણે કંઇ નથી જાણ્યું. કેમકે જાણુપ તો પેતેજ છે. પોતાથી બિન્ન બીજું તો કંઇ છેજ નહીં, તો પછી દ્રષ્ટા થઇને બીજા કયા દ્રશ્યરૂપ આત્માને જાણ્યો ?! અને તેમ હોય તો દૈત થયું. માનવું, જાણવું, એ બુદ્ધિનો ધર્મ છે તેથી તે બુદ્ધિ માને છે. હું તો અસંગ દ્રષ્ટા જ્ઞાનરૂપ છું. તેથી જે એમ કહે, મેં જાણ્યું નથી, તેણેજ જાણ્યું છે. ચરચામતં-મતંતસ્ય. *

+ ૬ પ્રશ્ન—આત્મતત્ત્વે સ્થિરતા કેમ થતી નથી ? જા—ધ્યાનના બળદ સાંજસુધી ઘાણીએ જેડાઇ ચકાકારે ફરી ફરીને શ્રમિત થાય છે. તેને છોડ્યો કે તરત ઠામે બેસી જશે; કેમકે ચાકી ગયો છે. પણ બીજા બળદ છોડ્યા કે કુદે છે, દોડે છે. તેમ, મન જ્યાંસુધી વિષયો ભોગવીને થાક્યું નથી ત્યાંસુધી ઠામે બેસી જતું નથી. વિષયોમાં દુઃખનો અનુભવ કરીને વિષયથી ઉપરામ થશે એટલે આત્મતત્ત્વે સ્થિર થશે.

૭. પ્રશ્ન—એટલો બળદ ઉત્થાન થાય છે કે નહીં ? જા—હા. તે મરી નથી જતો કે નહીં થાય. તેમ જ્ઞાનીનું મન અત્તસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયું. તે વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ ઉત્થાન થાય છે, અને પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ થતું નથી. (મન થાકે છે ત્યારે સુષુપ્તિમાં જાય છે. જેને આત્મ રસની તૃપ્તિથી પુષ્ટિ મળ્યા કરે છે તે ચાકતો નથી.)

૮ પ્રશ્ન—યથેષ્ટાચરણ કેટલેક ઠેકાણે નિષિદ્ધ કહ્યું છે, અને દોષ રથેજે કહ્યું છે કે, એવા જ્ઞાનીને વિધિ નિષેધ કંઈ નથી, તો તેમાં શું સમજવું ? જા—કેરીને મીઠામાં નાખીને પકવી, અથવા ઝાડપર પાકી ગમે તેમ પાકી અને ખટાસ ગઇ તે પાછી ખાઈ ચલાવી નથી. તેમ, જ્ઞાની થયો તે દુરાચરણ કરશે નહીં.

૯ પ્રશ્ન—જ્ઞાનીને પ્રારબ્ધજ નથી, એવું અપરાધાનુભૂતિ વગેરેમાં કહ્યું છે તો પછી તે યથેષ્ટાચરણ શી રીતે કરશે ?—જા—જે જ્ઞાનીને પ્રારબ્ધજ નથી તો યથેષ્ટાચરણ તે કરશેજ શી રીતે ?! નહીં કરે.

* પૂજ્ય માતા શ્રીયુત્ હરિકૃષ્ણભાઈ.

+ અહીંથી કાશીના સમર્થ વિદ્વાન અનુભવી સ્વામિ શ્રીમત કૃષ્ણાનંદજી.

૧૦ પ્રશ્ન—મૂળ પ્રકૃતિ સાન્ત શી રીતે છે?—જા.—કેરીને મીઠાંમાં રાખીને, અથવા ઘડાંમાં રાખીને, અથવા જાડપર રાખીને ખટાસ મટાડવી; અને ખટાસ મટી પાકી ગઈ એટલે પછી તે ખટાસનો અંત આવ્યો. તેમ મૂળ પ્રકૃતિની પ્રકૃતિરૂપ ખટાસનો અંત આવી મિષ્ટતારૂપ અહત્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧ પ્રશ્ન—જાડપર જે કેરી પાકે છે અને મીઠાં વગેરેમાં નાખવારૂપ ઉપાયથી પાકે, તેમાં ફેર છે? ઉત્તર—જાડપર અને ઉપાયથી પાકવાથી મિષ્ટતા-મધુરતામાં ફેર છે ખરો, પરંતુ કોઈ પણ રીતે ખટાસ દૂર કરવાનું તાત્પર્ય છે.

૧૨ પ્રશ્ન—વૃત્તિનું વૃત્તિત્વ છોડે તો અહત્ય પ્રાપ્તજ છે. જેમ મીઠું પોતાનું લવણુત્વ છોડે તો જળત્વ પ્રાપ્તજ છે, તો હવે એ વૃત્તિત્વ છોડનાર કોણ? ઉત્તર:—જે પાણી પોતે મીઠારૂપ થયું છે તેજ પાણી પોતાનું કલ્પિત લગ્નત્વ મુકી પાણું પોતાના જળરૂપને પ્રાપ્ત થયું. જે નટે સ્ત્રીનો વેશ ધરેલો હતો અને તેથી સ્ત્રી જેવાજ હાવભાવ ચાળા કરતો હતો તેજ નટે સ્ત્રીનો વેશ છોડી દીધો, તે અસલ પોતાના પુરૂષ રૂપે રહ્યો.

૧૩ પ્રશ્ન—અગ્નિ છે કે નથી; છે તો શી રીતે અને કોને છે?—જા.—રજ્જુનેજ જોઈ મુખે સર્પ સર્પ દહી રહ્યો છે. તાત્પર્ય કે અહત્ય છે તેને, જેમ રજ્જુ જુવે છે છતાં બ્રાંતિથી સર્પ કહે છે તેમ, અગ્નિ, માયા જગતાદિ કહે છે. કોણ કહે છે? ત્યાં કહેવાય છે કે,—વેશધારકનટ પોતે પુરૂષ છતાં સ્ત્રીનો વેશ લઈ પોતાને નારી જાતિમાંજ ઓલે તથા સમજે છે. અને લીધેલા વેશથી પોતે પોતાનાં પુરૂષ રૂપને પરાક્ષ-જુદુ કહે છે.

૧૪ પ્રશ્ન—ચૈતન્યના એક દેશમાં માયા કહી છે. જો એમ હોય તો સર્વત્ર વ્યાપકપણું અને અદ્વૈતપણું અહત્યું શી રીતે સંભવે? વળી માયાને અનંત કહી તેનું પણ શું કારણ? ઉત્તર—અહત્યથી અભિન્ન માયા છે (માયાથી અભિન્ન અહત્ય નહીં કહેવાય.) આકાશ છે તેના એક દેશમાં હું છું, કેમકે જટલું આકાશ છે તેટલું હું દોડી શકતો નથી; તેમ જટલી પ્રકૃતિ છે તેટલે દોડી શકતો નથી, તેથી અનંત છે. પ્રકૃતિથી થયેલું આકાશ છે તેટલે નથી દોડી શકતો તો પ્રકૃતિ મુખી નહીં દોડી શકે તેમાં કહેવાનું શું છે! ઘટ છે તે મૃતિકાના એક દેશમાં છે પણ મૃત્તિકાથી અભિન્ન છે.

૧૫ પ્રશ્ન—પુરૂષ પ્રયત્ન સમજા કેમ, અને પ્રારબ્ધ કેમ નહીં? જા.—પ્રારબ્ધ એવું શું છે. કાલનું-પૂર્વજન્મનું જે પ્રયત્ન છે તેજ આજે આ જન્મમાં પ્રારબ્ધ નામથી કહેવાયું છે. અને હાલ કરો છો તે પ્રય-

તનુ કહેવાય તે સંચિતમાં જાડ ભાવિમાં પ્રારબ્ધજ કહેવાય. વાસી પ્રયત્ન તે પ્રારબ્ધ કહેવાયું, અને તાજું તે પ્રયત્ન.

૧૬ પ્રશ્ન—અતઃપર જન્મ મરણ થશે નહીં, એવી પ્રતીતિ શા ઉપરથી થઈ શકે? ઉત્તર—વર્તમાન દેહમાં જે જન્મ થયો પ્રતીત થાય છે તે, એ જન્મજ થયો નથી, એવી દ્રષ્ટિ-પ્રતીતિ યથાર્થ થાય ત્યારે ભવિષ્ય જન્મ પણ નહીં થાય.

૧૭ પ્રશ્ન—ઉપાધિને છોડવાની ઉર્મી ચાલી આપતી છતાં વિશેષ વિશેષ ઉપાધિ વળગતી જાય છે તેવું શું કારણ? જા.—આ ઘરમાં બેઠા છીએ ત્યાં મચ્છરા કરડે છે. ત્યાં બેઠા રહીએ તો વધારે વધારે કરડે, એ પણ સંભવિત છે. પણ તે ચાંચડ મચ્છરાદિ ઉપાધિવાળું ઘર છોડીને બહાર નિકળી પડીએ તો તે ભય મટયો.

૧૮ પ્રશ્ન—બહાર પણ મચ્છરાદિ હોય છે તો ત્યાં પણ કરડે છે, અને ઘર કરતાં પણ વખતે વધારે દુઃખ આપે છે? જા.—એમ બને તો પ્રારબ્ધનો ભોગ સમજવો. પણ પ્રયત્ન કરીને તે પ્રારબ્ધરૂપ યત્નને હટાવવું; એટલે તે ઠેકણેથી પણ જ્યાં મચ્છરા નહીં હોય ત્યાં જવું. અને બહાર નિકળ્યા એટલે તેમ કરવું અત્યંત સુલભ છે.

૧૯ પ્રશ્ન—એમ થવામાં પુરી ઇચ્છા છતાં તેમ થતું નથી (બહાર નિકળાતું નથી) તેવું કારણ પ્રારબ્ધ વગર બીજું શું? જા.—પુરી ઇચ્છા થઈ હોય-તીવ્ર વૃત્તિ થઈ હોય તો નીકળાય છેજ. ક્યાસથી અથવા આસક્તિ હોય તોજ નહીં છોડાય. પ્રયત્ન કરે તો તેને બધું શક્ય છે. રોગ થયો તે પ્રારબ્ધથીજ મટવાનો હશે ત્યારે મટશે, એવો વિચારજ યોગ્ય હોતો તો આપધાદિ વૈદશાસ્ત્રનું શું કામ હતું? પણ પ્રયત્નજ સુખ્ય છે તે કરીશું તો થશે.

૨૦ પ્રશ્ન—જ્ઞાનનો વિષય બ્રહ્મ છે કેમકે વૃત્તિથી જાણાય છે, તો પછી અતીન્દ્રિય કેમ કહેવાય? ઉત્તર—ચેતન છે તે ચેતનનો વિષય નહીં હોઈ શકે. સર્વેતિ લેધંનચ તસ્યાસ્તિલેષ્ટા ॥ લેધ જે જગદાદિ તથા અવિદ્યાજન્ય અંતઃકરણની ઉપાધિ જે વૃત્તિ છે તેને તે જાણે છે. તે જાણનારને કોઈ જાણતું નથી. વૃત્તિનો વિષય આત્મા નથી. વૃત્તિ તો અંતરમુખ હુઈ આવજીનો ભંગ કરે છે.

૨૧ પ્રશ્ન—ઇશ્વરમાં અજ્ઞાન છે કે નહીં? જા.—માયા સંખળને ઇશ્વર કહે છે. તે ઇશ્વરના સ્વાધીનમાં માયા છે; અને તે માયારૂપ અવિ-

ધાના સ્વાધીનમાં જીવે છે. માયા હૃદયને આશ્રિત હોવાથી તેને બોધ કરી શકતી નથી, અને એ માયાના સ્વાધીનમાં પડેલા જીવોને તે બોધ કરે છે. *

૨૨ પ્રશ્ન—જીવ તેના વશમાં શામાટે પડ્યો કે બંધાય છે ? જા—
ફળની તૃપ્તિથી પોતાનું સ્વરૂપ બુદ્ધી જવાને લીધે. અને હૃદય સર્વ દ્રવ્યને મિથ્યા જાણી તેમાં અસંગપણે સ્વરૂપને જાણી દાંઠ પણ કૃત્યનાં ફળની આશા રાખતો નથી તેથી બંધાતો નથી.

પોતાનાં સમ શાંત સ્વરૂપનાં જ્ઞાનથી જ્યારે રચી શકે વાસના ક્ષય થાય છે, ત્યારે તે હૃદય સાથે અભેદ થાય છે. ત્યારે હૃદયના જ્ઞાન-મયત્વ સર્વજ્ઞતાદિ ગુણોનો આવિર્ભાવ એનામાં થવા માટે છે. પણ તે સિદ્ધિ આદિ તરફ લક્ષ આપતો નથી. તે તો પોતાનું કર્તવ્ય જે એકાગ્રતાપૂર્વક પોતાનાં સ્વરૂપમાં નિશ્ચળ સ્થિતી થવાનું પ્રયત્ન, તે કયોજ જાય છે. કેમકે બ્રાંતિથી પ્રતીત થતા પોતાના મિથ્યા અહને મૃગત્રપ્તિનાં જળવત્ યથાયોગ્ય જાણી તે અહંકારનો તો એણે ધરસંકટ કરી નાખ્યો છે, એટલે મિથ્યા (નથીજ) એમ જાણી લીધું છે.

૨૩ પ્રશ્ન—અંતરમાં હું હું એવું શું છે. એ હું શાથી થાય છે. જ્ઞાન અજ્ઞાન કેને થાય છે ? જા—જડ એટલે માયા અને ચેતનનું મિશ્રણ છે તે હું હું છે. પોતાનાં સત્સ્વરૂપનું બાન બુદ્ધી જવાથી પ્રથક-પણે હું પ્રતીત થાય છે. એવા એ હુંનેજ જ્ઞાન અજ્ઞાન થવાપણું છે. ઇતિરૂપ માયામાં ચેતનનો ભાસ જે ચિદાભાસ-ચેતન્યની સત્તા વૃત્ત્યારૂઢ થવાથી અહં રૂઢે છે. માયારૂપ એકલું જડ દાંઠ કરી શકતું નથી, તેમ એકલું ચેતન્ય પણ દાંઠ કરી શકતું નથી.

૨૪ પ્રશ્ન—ચેતન્યમાં જડ-માયા શી રીતે રહી શકે છે. દીવસ રાત્રી બેળાં નહીં રહે. સમસર્વત્ર વ્યાપક ચેતનમાં માયા ક્યાં રહી. જો રહી છે તો દ્વિત થયું. તેનું શી રીતે ? જા—માયા દારણરૂપે એકલી રહી શકતી નથી. તે એટલી તો સામાન્ય ચેતન્યરૂપ કહેવાય છે તે અભેદરૂપ છે. તે ચેતન્યના યોગે કાર્ય જે જગદાદિરૂપે થાય છે, ત્યારે જડ પ્રતીત થાય છે. દારણરૂપે જડ પ્રતીત થતી નથી. તેમ, એનાં અર્થાં કાર્ય છે તે જીવરૂપ, તે એકલાં જડ કે એકલાં ચેતન નહીં. તે જીવ જ્યારે જડ અને ચેતનનું પ્રથકરણ કરી જીવે છે ત્યારે મિશ્રણરૂપ હું રહેતું નથી, અને સમ શાંત પોતાનું સ્વરૂપ જીવે છે—જાણે છે.

૨૫ પ્રશ્ન—જગતની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઈ ? જા—સમુદ્રમાં તથાજ
જતો મનુષ્ય એવી રીતે યુમ પાડતો સાંભળ્યો નથી, કે આ સમુદ્ર
ક્યારનો શી રીતે શામાટે થયો. પણ તેતો એવીજ યુમ પાડવાનો કે, મને
કાઢો-મને કાઢો. તેમ, જે સંસાર સમુદ્રમાંથી ત્રાસ પામેલાને છુટવાની
છઠ્ઠા હોય છે એવો સુસ્તુ, જગત શી રીતે થયું, શામાટે થયું, ઇત્યાદિ
મથા શંકા કરી કાળ ક્ષેપ કરતો નથી. તેને તો હું કોણ છું, અને આ
જવાટવિ દુઃખ શી રીતે છુટે, એજ વિચાર હોવો સંભવે છે:
પછી તે પોતાનો વિચાર કરે છે તો પોતામાંથીજ તેને ઉત્પત્તિ
લય વગેરે ક્રમ પ્રતીત થઈ દ્રશ્યનું મિથ્યાત્વ દ્રઢ સમજાઈ સ્વરૂપે સ્થિત
થાય છે. કેમકે કાળ વાદીએ જગતની ઉત્પત્તિ કાળથી કહી; સ્વભાવ વાદીએ
સ્વભાવથી, કર્મવાદીએ કર્મથી, માયાવાદીએ માયાથી, ઇશ્વર વાદીએ
ઇશ્વરથી, કોઈએ દ્રષ્ટિ પડી કે તેની સાથે ઉત્પત્તિ એટલે દ્રષ્ટિ અસ્તિવાદથી,
કોઈએ બ્રહ્મથી, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે ઉત્પત્તિ કહી છે. તે માત્ર અધ્યારોપ
કરીને કહી. કેમકે અધ્યારોપ વગર અપવાદ બને નહીં. એટલે બહુ કાળના
અધ્યાસથી જગત દેખાય છે તેને, “જેજ નહીં” એમ એકદમ કહેતાં સમ
જાય નહીં. માટે પ્રથમ તેને કોઈપણ રીતે આરોપ કરી કહેવામાં આવે છે,
કે પછી તેનું લય ચિંતન સેહેજ થઈ શકે. જેમકે દારૂનો હાથી વાંકો હોય
કે ચુકો હોય-ગમે તેમ કીધો હોય અને ગમે તેણે કીધો હોય, પણ તેને
સળગાવી મુકવાનું કામ છે. કોણે, શી રીતે, શાથી, ક્યારે કીધા વિશેની
શંકા-તર્ક કરવાનું પ્રયોજન નથી. કારણ કે શંકાપર શંકા થયા કરવાની.
કેવળ નિઃશંક થઈ પોતાની પ્રતીતિ થયા વગર શાંતિ નહીં થાય. “આ
રીતે જગત ઉત્પન્ન થયું” એ શંકાનાં સમાધાનથી પણ શું ! તે ઉપર પાછી
શંકા થતીજ રહેવાની. માટે જે સમાધાન આપે તે બરાબર છે કે નહીં,
તેની ખાત્રી થવાના કાંઈ સાધન પોતાની પાસે નથી ત્યાં સુધી, કહેનાર
કહેશે પણ તેમાં જ્યાં શંકા થઈ કે અટકી રહી તેનું મનન કર્યા કરશે,
અને સમાધાન અપાઈ રહ્યું કે તુરત પેલો અટક્યો છે તેજ શંકા પાછી
કરશે. જેથી સમાધાન આપનારનું બધું કહેલું ઉડી ગયું. માટે હું કોણ છું
તેનો નિશ્ચય કીધા વગર શંકા કરવાથી યથાર્થ પ્રતીતિ થાય નહીં અને
શંકાનો વધારો થાય. માટે સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને પછી કદી કંઈ શંકા
થાય તો તેનું સમાધાન, શ્રવણ કરેથી, રવાને વિલંબ ન થાય. તેનો
નિશ્ચય કીધો કે ફરી તે શંકા સ્ફુરશે નહીં.

* ૨૬ પ્રશ્ન—હુકમ વિના પાતું પણ હાલતું નથી, એમાં હેતુ શું ?

* બ્રહ્મચારી શ્રીમત્ મોહન સ્વરૂપથી સં. ૧૯૪૪ કા. શુ. ૧૪ સ્ત્રીએ

ગા.—અંતરમાંથી હુકમ થયો ત્યારે ઘેરથી ઉઠી કથામાં આવ્યા; અને હુકમ થશે કે ઉઠીને ઘેર જશે. હુકમ સ્પુરશે ત્યારે નોકરીપર, મુંબાઈ યાત્રા વગેરે જશે, ખાશે, પીશે, અનેક કામ કરશે. કોઈ કહે, હમણાં હું ડાળુ તોડી લાવું છું, એમ કહી ઉઠ્યો અને ભાંગી લાવ્યો. એ અંતરાત્માના હુકમથી થયું. એમ છતાં લોક ઉંચે આંગળી બતાવી બોલે છે તે વગર સમજણે કહે છે. છતાં તેમાં હેતુ એ સમજવાનો છે કે, અનુભવ થાય ત્યારે સમજાય છે તે અનુભવનું પદ જાયું છે.

૨૭ પ્રશ્ન—વેપારમાં ખોટ જવાથી કહે છે કે, ઇશ્વરની અકૃપા થઈ તો તેને એવો હુકમ કેમ થયો ? ઉત્તર—અકૃપા થઈ એમ નહીં કહેતાં કૃપા થઈ એમ શા માટે નથી કહેતા ? ખોટ જવાથી સંસારના દુખથી કંટાળ્યા થઈ નિવૃત્તિ થઈ જન્મ મરણથી છોડાવવાને પોતા તરફ ખેંચી લેવા માંડે એ ખોટ આણી, તો સાઈજ થયું—કૃપા કરી. ઇશ્વર અન્યાયી નથી, તેનામાં વિપત્તિના દોષ ન લાવે. સાધુ મહાત્મા કહે છે કે, જે નિવૃત્તિ પરાયણ થયા તે સુખી અને ધન્ય છે. ઇશ્વર સર્વને પોત પોતાનાં કર્મનું ફળ આપે છે.

+ (મિત્ર)—પ્રશ્ન—જ્ઞાનીને ઉપદેશ કરવાપણું રહે છે કે નહીં ? ગા.—“જ્યાં જેવા ત્યાં તેવા થઈ રહ્યા, આનંદ સુતિ અપાર.” જ્યારે ઘરમાં એકલા બેસે ત્યારે ઘર જેવું જડ છે તેવા જડ થઈને બેસી રહે. કોઈ આવીને કાંઈ પુછે ત્યારે તેની સાથે તેવા બની જવામ આપે. કોઈ પગે લાગ્યું તો જણે કે આ એક વિચિત્રતા સ્વરૂપમાં ખડી થઈ; તે વખતે તેવીજ બ્રાંતિ રૂપ વિચિત્રતા “જયગુરુ અથવા જેશ્રીકૃષ્ણ અથવા જયજય” કહી સામું નમન અથવા આશીર્વાદ દર્શક ચિન્હ દરશાવશે. તાત્પર્ય કે જે ઠેકાણે જેવું ખડું થઈ ભાસે તે ઠેકાણે તેવા થઈ રહે છે. કેમકે તેની વૃત્તિઓ તો સ્વરૂપાકાર બની રહેલી હોય છે. તેથી સામાની જેવી વૃત્તિ હૃદય થાય તેથી જ્ઞાતીમાંથી હૃદય થઈ સામાની વૃત્તિને આકર્ષે, અને પોતાના જેવી કરવા માંડે, અને પાછી સ્વરૂપમાં લય ભાવને પામે. અર્થાત્ તેની વૃત્તિને ખેંચીને મૃદુ વાણીથી તેને પણ આત્મ લક્ષ કરાવવા ચત્ન કરે (સંકાનુ સમાધાન આપી પાછી સ્વરૂપાકાર વૃત્તિ કરી શાંત રહે.)

જીવ ચૈતન્ય, ઇશ્વર ચૈતન્ય, માયા ચૈતન્ય, માયા, માયા અને ચૈતનનો ભેદ, અને ચૈતન્ય; એ છ અનાદિ મનાય છે, અને તે જુદા જુદા સ્વભાવવાળું છે એ રીતે માનનાર સમ્યું તો તે જાણે નહીં.

(અથ સ્મરણી બીજી શરૂ થાય છે.) ઓમ્ નમોનમઃ શ્રી ॥

૧ પ્રશ્ન—આનંદન પ્રહ્લ એતનરૂપ મહોદધિમાં એ માયા-કલેશની ઉત્પત્તિ કરનારી ક્યાંથી આવી ? -જા.—અનાદિ કલ્પિત છે, તે જુદા સ્વભાવવાળી છે. માયા વડે માયાજ તરે છે. તે પણ પછી નહિંવત્. તે કલ્પના ઉડી ગઈ તો રહ્યું એ ચૈતન્યજ. માયા-અવિદ્યારૂપ સ્ત્રી વિના તરાતું નથી.—એટલે સુરતા સ્વરૂપે લગાડ્યા વિના તરાતું નથી. તેવી જ્ઞાનરૂપ વૃત્તિ છે તે સ્ત્રી સ્થાનાપન સમજે. વિષયાકાર વૃત્તિ રહેવાથી કામતું મુળ બળતું નથી. માટે તેવી સાધ્વિ સ્ત્રી સાથે હોય તો તે (અસ્ત+ત્રી) તરી-રૂપ હોવાથી તર કરે છે. પછી જ્યારે એક બે અને વધારે વાર સ્ત્રી મરી જાય ત્યારે જેમ ખૂબ કંટાળો-તિરસ્કાર ઉપજે છે ત્યારે અભાવ થાય છે અને નિરાળો થવા (એકાકી-નિરૂપાધિ થવા) ધ્રુવ કરે છે; તેથી સ્ત્રી તારનારી છે. તેમ, હરિગુરૂમય વૃત્તિરૂપ સ્ત્રી દુઃખરૂપ સંસાર જળથી બચાવી તારે છે.

પ્રશ્ન—અંતકાળ કયો ? ઉત્તર—જે વખતે અડગ દ્રઢ અપરોક્ષ બ્રહ્માત્મકેયજ્ઞાન થાય છે તેજ ખરો અંતકાળ છે. કેમકે તે વખતેજ મિથ્યા અહં સ્ફુર્ણની અવધિ. પછી તે આ જગતમાં વ્યવહાર કરે તે મિથ્યા-નહિંવત્ માનીને અણુછતો વિહરે છે. જે જોયું, સાંભળ્યું કે વિચાર્યું, તે તેટલીજવાર; તેમાં સ્ત્રીપત્ની હોય તેવી જ્ઞાનીની વૃત્તિ બાસે, પણ તે થયું કે ટપ શૂન્યવત્ જ્ઞાનીની વૃત્તિ થાય છે. જોયું છે શું જે !! નવું શું છે ?! એક આત્માજ સર્વત્ર છે તેજ હું છું. જડ અને ચૈતન્ય તો જે રીતે આ દેહ છે તેવાંજ પંચ ભૂતનાં સર્વ રમકડાં છે. તેમાં નવું શું છે ? અવિનાશી એક આત્માજ છે તો તે તરફ જોયું, તેતો પોતે છેજ. એવા અનુભવ અને અભ્યાસથી દ્રષ્ટિ-વૃત્તિ થાકીને વશ થાય છે.

૨. પ્રશ્ન—ગર્જના કરે છે પણ વર્ષતા નથી. (ગાળે પણ વરશે નહીં) તો શું ? જા.—મોઢેથી લોકોને ગર્જના કરીને દહ્યા કરે છે કે, વૈરાગ્ય ધરો. પણ પોતામાં અનેક પ્રકારની આસક્તિ લાગેલીજ હોય છે. એવા શાંતિ શું પ્રાપ્ત કરશે ?! કોઈ જીસાસુ ત્રણ તાપ-અધ્યાત્મ અધિભૂત-દિથી બળેલો પુરૂષ શાંતિ માટે આવે તેને એકદમ દહીએ કે, વૈરાગ્ય ધારણ કરી છોડી દો સંસાર, તો જો કે એ વાક્ય છે તો જળના બુંદ જોયું, જતાં તેને હોળીના તાપ જોયું લાગશે. કેમકે ખૂબ તાપ પડે છે તેમાં પ્રથમજ વરસાદના છાંટા પડે છે તેથી જેમ બમણો ઉબાળો મારી વધારે અદળામણુ-ગભરાટ પેદા થાય છે તેમ પેલાને થાય છે. પણ ધીરે

ધારે વરસાદ પડતો રહે તો જમીન પલળી અંદરથી જળ પ્રવેશી ભીની થાય ત્યારે થંડક થાય, તેમ જ્ઞાન શનૈઃ શનૈઃ તેને સમજાવી રસમય કરે તો શાંતિનું જ્ઞાન થવા સંભવ છે. ધ્યાનની વીજ થઈ તો જાણવું કે, એ મેઘ પડવાની નિશાની છે. તેને કહે છે કે, જો ભાઈ! સ્ત્રી પુત્રાદિ મરતાં સુધી ત્યાગવાંજ એવું કશું નથી. વિષય ઉપરથી પ્રીતિ-આસક્તિ ઉઠાવી લઈ અભાવ વૃત્તિએ જો. એ રીતે જોવું (તે ધ્યાનની વીજ માફક) તે આનંદ વૃષ્ટિનું ચિન્હ છે. એ ગાજશે તો વરસશેજ. બાવા થશે તોજ શાંતિ થશે, એ વાક્ય કાંઈ વૃષ્ટિનું ચિન્હ નથી. એતો અમથી-ખોટી વીજળી-નકામા ઝળકારા જોવું છે. વૃત્તિમાંથી શોકનું કારણ આ-અસુક છે તે કાઢો, એમ ઉડો ઉતરી જોલ્યો તો જાણવું કે, એ વૃષ્ટિનું ચિન્હ છે.

અનાદિ અને પોતાને આશ્રિત એવી કલ્પિત માયાને જ્ઞાતાએ કાંઈ નહીંવત્ મિથ્યા જાણી તે સ્વસ્તીરૂપ માયાનો વાણીરૂપ ચોટલો યુક્તિથી (શાસ્ત્ર પુરાણ સ્મૃતિ વગેરે રૂપે) શુંથ્યો. તેને લાંબો શુંથી તેમાં શુભાચ્છ મોગરા ચપેલી સાહેલી વગેરે ચિત્રવિચિત્ર અને તરેહતરેહની સુંદર સુવાસિત ખુશખોવાળાં પુષ્પો શુંથ્યાં. અર્થાત્, સકામકર્મરૂપ યજ્ઞ, જપ, તપ, દાન, વગેરે પુણ્ય ક્રિયા કરવાથી સુંદર સ્ત્રી પુત્ર દ્રવ્ય વાડી માડી લાડી સ્વર્ગ વૈકુંઠાદિ વૈભવ સુખ મળશે એવી લાલચોરૂપ પુષ્પો શુંથ્યાં. તે મિથ્યા સુગંધમાં મોહ પામી તેની ઇચ્છા રી તે વાસના બદ્ધ જની તેવાં સકામકર્મ કરી સ્વર્ગાદિ લેવા ગયો, તો કદાપિ તેનાં તેવાં સકામ પુરૂષાર્થને લીધે તે સ્વર્ગાદિ મળે છે. પરંતુ તે ક્ષણિક અને દુઃખનુંજ હેતુ હોવાથી દુઃખજ વ્હોરે છે. તે સ્વર્ગાદિ સુખ ભોગવી ખાઈ પરવારી પાછો બવાટવિનાં દુઃખમાંજ આવી પડે છે. પરંતુ એ માયા મિથ્યા મોહરૂપ છે એમ સમજી કાંઈજ લેવા નહીં ઇચ્છે અને માયા ભેજો છતાં સદૃશ શુંથણીનો બેદ સમજીને અળગો-અસંગ નિરપૃહ રહે, તો તે મુક્તજ જાણવો.

પ્રશ્ન ૩ જો.—દૈતમાં સુખ ભણેલું છે તે શી રીતે લેવું? (દૈત તો કલેશ યુક્ત ભાસે છે તેમાંથી). ?

ઉત્તર.—સેરડીને પીલીને તેનો તમામ રસ લઈ લઈએ છીએ, અને કુંચા કાઢી નાંખીએ છીએ. તેમ વિવેક વિચારથી સારરૂપ આનંદ ખેંચી લઈ કલેશ કુંચા ફેંકી દેવા.

પ્રશ્ન ૪—વાત કરવી એજ પ્રથમ જ્ઞાતિરૂપ છે. તેવી વાત કરવા રૂપ જ્ઞાતિજ પ્રથમ તો ગુરૂ નાખે છે, તો તે નિર્જાનતપણું શી રીતે પ્રાપ્ત કરશે ?-જા.-ગુરૂ પ્રથમ તો વધારે જ્ઞાતિ નાખશે અને જ્ઞાતિનાં-જ્ઞાતિરૂપ

દ્રષ્ટાંતો આપશે. સંસારનો અધ્યાસ જન્માંતરોથી પડેલો હોવાથી તેમાંનાંજ દ્રષ્ટાંતો આપી તે બ્રાંતિથીજ બ્રાંતિને ખસેડશે. હીરાથીજ હીરો વેધાય છે તેમ બ્રાંતિથી બ્રાંતિ કાપે છે. જેણે બ્રાંતિવડે બ્રાંતિ (પોતાની) કાપી છે અને પોતે નિર્બાંત થયા છે તેજ બીજાની બ્રાંતિઓ કાપી શકશે. પણ જેણે તેમ કીધું નથી અને બ્રાંતિમાંજ આથકે છે તે તો ઉલટી વધારે બ્રાંતિ બીજાને નાખશે. અને કહેશે કે, ભાઈ ! એ તો કાઠને ઉતારે નહીં, એ તો બધી સમુદ્રપારની વાતો, વગેરે. પણ અનુભવ તો આ છે, બીજી જે વિચિત્રતા લાસે તે તો આભાસ માત્ર છે. તેમાં પણ આતો એમજ છે, એવું સ્પષ્ટ નહીં કહે; અને પોતાની અજ્ઞાનતા છુપાવવાને સ્વાર્થને લીધે “આધું” મહાપદ છે” એમ ઠાક્યા કરે છે, તેથી આસ્તવાનને રસ મળતો નથી, તેમજ તેવા તે શુરનો પણ દ્રવ્ય સંબંધી ધારેલો સ્વાર્થ થતો નથી.

પ્રશ્ન ૫.—અનુભવી કાવે એમ કરે, એ શું ?—જા.—અનુભવીને કાંઈ શોક બ્રાંતિ નથી, તેથી એક પદાર્થ ગયો તો બીજો લાવી ભોગવટો કરે. તેનાથી શોકનો જે ભાગ હોય તે અંગિકાર નહિ કરે. કેમકે તે જાણે છે કે હું તો સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું, અને માયા તો મારી છે તે મારે આશ્રિત છું, ને એક ખુણે પડી છે, તેના ક્લેશ તે અંગિકાર નથી કરતા. બીજાઓને ક્લેશ હશે તો તેથી તેને કંઈ શોક લાભ કે હાનિ નથી. કેમકે તે જાણે છે કે, મારી માયા છે તે છોડે (બંધે) ફરી ચરી ખાતી. મારે આશ્રિત થશે તેને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપનો લક્ષ આપીશ. તેને તે માયા નહીં વળગશે. **મમિવથે પ્રવયંતે માયામેતાં તરંતિતે ॥** એ રીતે અનુભવી જ્ઞાની તો કાવે તેમ કરે છે. પણ પછી તેની વૃત્તિઓ થાકી જાય છે. મૃત્યુ થશે, વળી જન્મ થશે, એવી બ્રાંતિઓજ તેને રહેતી નથી. અર્થાત્ ગમે તેમ થવાનું હશે તેમ થશે—મારુંજ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ દશે દિશાએ પરિપૂર્ણ છે તેમાં શું થવાનું કે શું જવાનું હોય ? જેમ છે તેમ સિદ્ધજ છે. એમ મુદાપર રહી આનંદમય વરતે છે. ગમે તેમ થશે તે વિષેની બ્રાંતિ આગળથી કાંઈ ધારતાજ નથી. સ્વચ્છ જળમાં પરંપોટો થયો તે વિલાપ ગયેથી તેજ પાછો થશે એમ કાંઈ નથી. પછી બીજો થયો તો શું થયું. જે થશે તે સ્વરૂપમાંજ, અને વિલશે તે પણ સ્વરૂપમાંજ, ભિન્ન કાંઈ નથી. તેથી અદ્વૈત નિજ પદે રહી આનંદ શુખનો ભોગવટો લે છે. બ્રાંતિથી ક્લેશ માનતા નથી.

માયા અને ચૈતન્યને અનંદ કહે છે. જુવો, કે, જન્મ્યા ત્યારથી ચૈતન્ય બેળી દેહરૂપમાયા સાથેજ છેને. અને તે પહેલાં આપણું ચૈતન્ય

ધન સ્વરૂપ જે પૂણ છે તે ભેળુંજ આ પંચભૂતરૂપ વિરાટ આદ્યું રહ્યું છેને. પરંતુ તે જડ માયારૂપ દેહ શું કરી શકે વાડે ? ! કંઈ નહીં, પણ યોગ ભેગા થવાથી અનેક વિચિત્રતા (અજ્ઞાનને) ભાસે છે. એમ જાણીને સર્વ કલેશ પ્રાંતિથી રહિત જે સદા આનંદમય રહે છે તેને જગત કહે છે કે, આતો અવતારી પુરૂષ છે, વગેરે. એવાં તે વિધાના સુખમાં આસક્તિ કરતા નથી, અને અવિધાના કલેશ તો અંગિકાર કરતાજ નથી. સ્વરૂપમાં તો વિધા અવિધાનાં સુખ દુઃખ છેજ નહીં.

પ્રશ્ન ૬.—બ્રહ્મ, પરમાત્મા, વગેરે શબ્દો છે તે શું, શા માટે યોજ્યા ?
જા.—નિર્વાણ તત્સત્ સ્વરૂપમાં કાંઈ શબ્દ નથી, કોઈ વાણી નથી, સંકલ્પ નથી. તેથી જે વિવેચન કરવું, બોલવું બખડવું તે બધું વાસ્તવે કાંઈ નથી; પણ ઘાડ દ્રઢ થઈ ગયલી પ્રાંતિયોને ખસેડવાને પરમાત્મા, સમ્યક્દાનંદ, બ્રહ્મ, વગેરે શબ્દો કરાવી અર્થો ઉપર લક્ષ કરાવ્યો. તે પરમ આનંદ સુખ થવા માટેજ શબ્દ, અર્થ, વગેરે સુક્તિઓ કરી ગયા છે. આજે હવે બીજું કાંઈ કહીએ અને તેનો બુદ્ધિ ચાતુર્ય વગેરેથી અર્થ કરાવીએ તો તેમ આદ્યું જમ્ય. વાસ્તવે અનુભવ કરી સ્વરૂપ જાણ્યું તો શબ્દ અક્ષર અર્થ મન વાણી શરીર સંકલ્પ વગેરે સહ તેની પાછળ (માયાભેળું માયાનું કાર્ય મિથ્યારૂપે) પડ્યું રહેશે. અગ્નિ અને ઉજ્જ્વળતા અભિન્ન હોય છે, તેમ શક્તિ અને શક્તિપતિ અભિન્ન છે. તેમ, માયા એવું બીજું જુદું કશું નિદેખે તેમ નથી. એમ કહી કરીને અદ્વૈતપદે દ્રઢતા કરાવી. છેજ બધું આપણામાંજ, સાં જવાનું શું અને ક્યાં ? ! એ રીતે શોધની નિવૃત્તિ કરાવી. તે આનંદધન તત્ત્વ સ્વરૂપનો અનુભવ થતાં બીજી પ્રાંતિ કે શોક તેને ઉપજે નહીં, એ તો સિદ્ધ છે, પણ હલટા ગાંસડે ગાંસડા આનંદ બીજાને આપે છે—અરે, કાલાવાલા કરીને લાઇ જવા સુચવે છે, કે ભાઈ લાઇ જાવ. કેમકે અખુટ છે. એવા અખૂટ આનંદ ભંડારી દાતા અનુભવી તેને કાવે તેમ કરે તેથી તેને કાંઈજ નથી. અનુભવ એકલોજ છે. તેથી અદ્વૈતપદમાં સ્થિતી કરી દ્વૈત વડે થતું સુખ અસંગ બન્યા રહી લેવું.

૭ પ્રશ્ન:—વિદેહ સુકત અને જીવન્મુક્તમાં ફેર શું ? તેનું યથાર્થ વિવેચન કરો—ઉત્તર—અંતરથી અને બહારથી બેહુ તરફથી નિવૃત્ત હોય તે, વિદેહમુક્ત છે અને અંતરથી નિવૃત્ત હોય પણ બહારથી વિવૃત્ત ભાસે તે, જીવન્મુક્ત છે. હઠથી થનારા વિદેહમુક્તને ભેદ દ્રષ્ટિ ભયથી મુળ દુઃખરૂપ જગત ભાર્યું તેથી વૈરાગ્યથી દુઃખરૂપ જાણીને તે ભયથી એ તરફ લક્ષ કરે ની નથી, અને અંતર વૃત્તિએ રહે છે. અને જીવન્મુક્ત પુરૂષ એમ

જાણે છે કે, જગત બ્રાન્તિ સ્વરૂપથી વિલક્ષણ બાસે છે તે માફ સ્વરૂપ છે, તો પછી આંખ મીચી તો શું અને ઉઘાડી તો શું. જ્યાં જોડે ત્યાં માફ અહ્માત્મ્ય જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. તેથી તેની પણ તે મોજ લે છે. તેમાં જે સુખ બાસે છે તે પોતાનું જ અનુસ્યુત સુખ સર્વત્ર વિચિત્રતામાં છે, તે પોતાના અખુટ અહ્માત્મ્ય લ'ડાણમાંથી કિંચિત માત્ર તેમાં બાસે છે; એમ જાણે છે. પછી ધીમે ધીમે તેને એમ થાય છે કે, એમાં શું લેતું છે ! તેમ એ સુખ લેવાથી હાની પણ શું છે ! એમ વિચારી બહારના વૃત્તિના વેગને આકર્ષણ કરતા નથી, અને અંતરના દ્રઢ નિશ્ચયને ડગાવતા નથી. અર્થાત્ કલ્પિત પ્રારબ્ધ પુરુષાર્થને આધીન કલ્પિત પરમાણુજન્ય શરીર વર્તિ સુખ લેવામાં (આગ્રહ અનાગ્રહ રહિત) નિરપ્રહ રહે છે અને સ્વરૂપે અડગ સ્થિત રહે છે. તે વિદેહસુકત જેવાજ છે. અનુભવ સુખનો લાભ તો બેહુને સરખો છે.

જન્મ મરણાદિ શંકાઓથી ભય પામેલો કોઇ પુરૂષ વૈરાગ્યગ્રહણ કરી યોગ નિમિત્ત અથવા સ્વરૂપાનુભવ નિમિત્ત દષ્ટ વેદી મન સહિત ઉપસ્થાદિ સર્વ ઇંદ્રિઓને શીથીલ કરે છે. પછી તત્વાનુભવ થયો તો શીથીલ થયેલા અવયવોએ કરી કલ્પિત સુખોનો ભોગવટો કરવા અશક્ત થાય છે. જેથી બાહ્યવૃત્તિએ પ્રતીત થતું જગત તેને કોઇ પણ પ્રકારે આનંદ દાઇ હોય એમ જણાતું નથી. જેથી તેનું અંતર નિવૃત્ત થયું છે એવું બાહ્ય પણ નિવૃત્ત હોવું સંભવે છે. તેથી તેઓ કેવળ નિવૃત્ત અથવા કૃત્યાકૃત્ય રહિત થઇ જડવત બાસે છે. (એ વિદેહસુકતની વ્યાખ્યા કહી). દ્રશ્યની પ્રતીતિ તો બેહુને સંભવે છે. પણ એમાંથી સુખ લેવાનાં સાધનો જીવન્મુક્ત પાસે છે, અને વિદેહસુકત પાસે નથી. વિદેહસુકતે સાધન ગુમાવીને સાધ્ય સિદ્ધ કીધું છે; અને જીવન્મુક્તે સાધન સહીત સાધ્ય સિદ્ધ કીધું છે. મતલબ કે, ચાર અંતઃકરણ અને દસ ઇંદ્રિ આદિના સમુદાયવાન કલ્પિત શરીરરૂપ સાધનવડે સ્વરૂપાનુભવ કરવા સમર્થ થાય છે. તે કલ્પિત સાધનો વિદેહ સુકતનાં કેવળ નહીં જેવાં થાય છે, અને જીવન્મુક્તનાં અણુછતાં કાયમ રહી સ્વરૂપાનુભવ થાય છે, જેથી કલ્પિત સુખનો અણુછતો ભોગવટો કરવો સંભવે છે. અર્થાત્ વિદેહ સુકત બળથી અને જીવન્મુક્ત કળથી કામ લે છે. જેમ, આંધળો અને દેખતો બેહુને, આંખબાંધી અન્ન પદાર્થોનું ગડબડ થતું અસ્તિત્વ હોય તે જાણવું તો સંભવે છે, પણ નેત્રવાન-દેખતો આંખવડે આનંદ લે છે, અને આંધળો તે આનંદ નથી લેતો. અંતરવૃત્તિએ અનુભવ સુખ તો બેહુનું સરખું છે.

આધીના તુલ્ય વિદેહ મુક્તની શ્રેષ્ઠતા બતાવવામાં આવે છે.—અંધને નિર્ભયપણું વધારે છે. ચાર વગેરે ભયને તે દેખતો નથી તેથી તેને પશુ જાણે કોઈ દેખતું નથી. તે કોઈને દેખતો નથી તે નિર્ભય રહે છે. દેખતાને તુરત ભય થશે. ભય અણુછતો છે, તો તેવો પણ છે તો તેને સંભવે છે. જેવાં અણુછતાં સુખનો ભોગવટો જીવન્મુક્ત દેખતાને સંભવે છે તેવા અણુછતા ભયનો પણ, સાધનોવડે, સંભવ છે.

દેખતા તુલ્ય જીવન્મુક્તની શ્રેષ્ઠતા કહેવાય છે :—

આત્માબ્જુના પદાર્થોનાં અસ્તિત્વનું જાણવાપણું બેઠને સમાન છે. તે જે જાણવાપણું છે તેના અણુછતા ભયોની ઉત્પત્તિ દેખતો જાણે છે, અને પેલા અંધને જાણવાનો ઓછો સંભવ છે. તેથીજ તે ભયોને તત્કાળ જાણવાપણું જોને સંભવ છે તેને તેથી મુક્ત થવાને તત્કાળ ઇલાજ કરવાનો પણ સંભવ છે. અને તે અંધને જેમ ભય અને તે જાણવાપણું સંભવ મોટો (વિલંબે) છે તેમ તે ભયથી મુક્ત થવાનો પણ મોટો સંભવ છે.

જેણે એક વખત પણ અમુક પદાર્થોનો ખરો અનુભવ નથી કરી લીધો ત્યાં સુધી તેને શંકા અને ધ્વંસ થવાનો સંભવ છે. જગતનાં પ્રાણી પદાર્થ સ્ત્રી પુત્રાદિનાં સુખ દુઃખ કેવાં અને કેટલાં વેદવાં પડે છે તેનો અનુભવ તો થયો નથી, પણ માત્ર તે સ્ત્રી આદિનાં સુખની ઇષણા વિદેહ મુક્તને દેવાય રકુરે એટલે એમ થાય કે, જગત મિથ્યા છે પણ મિથ્યા સુખ પણ (સ્ત્રી વગેરેનું) કેવું હશે; જે એમ થયું તો વલ્લો. જીવન્મુક્ત જેણે મિથ્યા જગતનાં મિથ્યાં સુખ દુઃખનો અનુભવ કરી લીધો છે તેને તેમ થવાનો સંભવ નથી.

તાત્પર્ય કે, પ્રથમ જીવન્મુક્ત દશાને પામ્યા પછી સહેજે સહેજે વિદેહમુક્ત દશાને પમાય, એટલે બળાત્કારથી-હઠથી નહીં, પણ અનુભવની અત્યંત દ્રઢતાથી સહેજેજ થવાય તો તે અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે.

૮ પ્રશ્ન—કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ કરવો, એથી કાંઈ વધારે શ્રદ્ધ છે?

ઉત્તર—હા. યાજ્ઞવલ્ક્ય પ્રત્યે ગાર્ગીએ એજ પ્રશ્ન પુછ્યો તેને ઉત્તર આપાયો કે,—એ તો હઠથી પણ થઈ શકે છે. એ તો સ્થૂળ ત્યાગ કરવાનું તે હઠથી કરે તેમાં કાંઈ પુરુષાર્થ કહી શકાય નહીં, પણ એવું સૂક્ષ્મ અને કારણને ત્યાગ કરવું ભોધ્યો. એક સ્ત્રી જન્મથીજ કુંવારી રહી તે સાઠ વર્ષની થઈ. બ્રહ્મચર્ય દિક્ષામાંજ તે ૬૦ વરસે માઠી થઈ ત્યારે વૈદને લાગ્યા. પડકો રાખી હાથે દોરી બાંધીને વધદના હાથમાં

આપી તે વેદે જાલી તે સાથે પેલીને થંડક વળી, તેવો સંકલ્પ સ્ત્રીયો કે હાથે દોરી બાંધેલી પુરૂષે પકડી તેટલાજ સ્પર્શથી મને આટલી દારક થઇ, તો જે સ્ત્રીઓ રાત્રિ દિવસ પુરૂષ પાસે રહી સ્પર્શ કરતી હશે તેને કેટલી શાંતિ વળતી હશે. તરત દેહ છુટી ગયો. વેશ્યાનો જન્મ થયો. તાત્પર્ય કે, એવી સૂક્ષ્મ જે વાસના છે તેને ત્યાગવી જોઈએ. હવે કારણના ત્યાગ સંબંધમાં કહે છે. એક બ્રહ્મનિષ્ઠ મુનિ હતા. તેને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, દેવ, દેવી, વગેરે આવીને દહે, હમારા લોકમાં આલો. મુનિ પુછેછે કે, તમારે ત્યાં અખંડ સુખ છે ? સર્વ કહે, ના. અમુક કાળે પણ પાછા ફરવું તો પડેજ. ત્યારે મુની કહે, પધારો, મારે જરૂર નથી. મારે અખંડ બ્રહ્મ સુખજ હીક છે. તે મુનિને પાછળથી એવું અભિમાન સ્પ્રુર્યું કે, મને બધા દેવતાએ આટલો બધો આગ્રહ કીધો છતાં નિસ્વહ રહી હુંજ એક ગયો નહીં; બીજા તો ઘણા તૈયાર થઇ જાય. એ દરમ્યાન દેહ છુટી ગયો. તાત્પર્ય કે, એવા જ્ઞાનીને પણ એવું સૂક્ષ્મ અહં-અભિમાન વખતે સ્પ્રુરે છે. માટે તે પણ સમાવીને સમત્વ પ્રાપ્ત થઇ રહેવું.

૯ પ્રશ્ન.—એવું દ્રઢ જ્ઞાન છતાં તે મુનિને એવું કેમ સ્પ્રુર્યું ? જા—એટલી અપૂર્ણતા હોવાથી. માટે એ ઉપર દ્રઢ પુરૂષાર્થ કરી વિદેહ સ્થિતી-સ્થિતપ્રસદ્ધ દશા દ્રઢ કરવાની જરૂર છે.

એ જણ દારકાની યાચા ગયા. તેમાં એક તો પાલખીમાં બેસી ઠેઠ ચાલ્યો ગયો. અને બીજો પગે ચાલીને બધું જોતો રસ્તે આવતાં તીર્થાદિ કરતો કરતો ગયો. બેઠ ગયા તો એકજ સ્થળે. અને પછી પાછા આવ્યા ત્યારે સ્નેહી સંબંધી મળવા આવ્યાં, તેઓ રસ્તે શું શું જોયું, ક્યાં ક્યાં તીર્થોમાં યાત્રા કરી, વગેરે પુછે છે. પેલો ઠેઠ ચાલ્યો જનાર તો કહેશે કે મને ખબર નથી; પણ ઓત્રિય નિષ્ઠ રૂપ ચાલીને જોતો ગયેલો છે તે બધું કહેશે, કે રસ્તે અમુક તીર્થો આવેલાં અને ત્યાં આ રીતે કીધું હતું વગેરે. તેમ, ક્રમે કરીને ધીમેથી રીતસર વી ઉત્તમ સ્થિતીએ પોહોંચનાર પોતાની દરેક કમરૂપ વિશ્રાંતિમાં શું શું સુખ દુઃખ અનુભવાયાં હતાં તે કહી શકશે.

ખાટલો માકડને આશ્રય આપે છે તેથી તેનેજ માર પડે છે, માકડને કોઇ પાયા નથી મારવું. તેમ, કામ ક્રોધાદિ માકડને આ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ શરીરરૂપ ખાટલો આશ્રય આપે છે તેથી તેનેજ દુઃખ સહન કરવારૂપ માર પડે છે.

૧૦ પ્રશ્ન—કંચન કામિનીની માતાએ નિંદા શામાટે કરી છે ?

ઉત્તર—તે માતાને તેનાથી થયેલાં દુઃખ અનુભવમાં આબ્યાથી તેવું

કહી ગયા. સ્ત્રી હોય તો તેને માટે દ્રવ્ય મેળવવાનાં કષ્ટ, પ્રભુ થયાં પછી તો અનેક ગણું વધ્યું, તે સાથે પરણાવવાના કષ્ટ, મરે જીવે તો દુઃખ; વળી સ્ત્રી પ્રતિકુળ હોય તો કલેશમાં સંતપ્ત બન્યા રહેવાનું, એ બધું જાણીને મુમુક્ષુ દશામાં આવી નિત્યાનિત્ય વિચારી કહી ગયા. જે મહાત્માને સ્ત્રી પુરૂષની બ્રાંતિ નથી, જેને આસક્તિ નથી, અસંગપદે રહે છે તેને તે આવે તો હર્ષ નથી અને જમ તો શોક નથી.

મીઠું, મોતી, અને કરા, એ ત્રણે સમુદ્રથીજ થાય છે; પણ ઉત્તમ અધિકારી જે કરા જેવા છે, તે કરા જેમ સૂર્યના તાપથીજ ઓગળા જાય છે, એટલે સૂર્ય હજાર યોજન દૂર છે અને કરા તેનાથી એટલે બધે છેટે છે, છતાં તે કરા પિગળી જાય છે (ફક્ત તે સૂર્યના તાપથીજ), તેમ, તે સંતનાં પુસ્તકો વાંચીનેજ બ્રહ્મ જળરૂપ થઈ જાય છે. મોતી તો હંસ મળે ત્યારેજ તેના પેટમાં જન્મ ઓગળે છે, તેમ, મધ્યમાધિકારીને સમર્થ સદ્ગુરુ સંત મળે છે તેની કૃપા થાય છે ત્યારે તે ગુરૂની સેવા શ્રવણાદિથી ગુરૂમય બની જતાં બ્રહ્મ જળરૂપ બને છે. અને મીઠું તો જળમાં મળે ત્યારેજ ઓગળે છે. તેમ દનિષ્ટ અધિકારી જ્યારે ગુરૂની સેવા પરાયણ રહે છે ત્યારે ગુરૂકૃપા થાય છે પણ મંદબુદ્ધિ-ક્ષારરૂપ હોવાથી હૃદય બેદાહ અસર થતી નથી ત્યારે કૃપાળુ ગુરૂ તેને હઠયોગ રાજયોગની રીત સમજાવી જ્ઞાન આપવા યત્ન કરે છે, તેમાં પણ જડવત રહી જાય છે તો ગુરૂ પોતાનાં યોગબળથી તેની બુદ્ધિમાંથી વિકાર કાઢી નાખી યુક્તિથી બ્રાહ્મી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

પોતાને મરવાને ઝીણી છરી બસ છે, પણ સામા બળવાન અનેકને મારવાને ઘણાં શસ્ત્રોની જરૂર છે. કોઈક તો માત્ર હીરાકણી ચુંસીને મરે છે. તેમ, એક અપરોક્ષ મહા વાક્યનો ઉપદેશ માત્ર પોતાને તેવું જ્ઞાન થવા માટે બસ છે પણ અનેક લોકની શંકાનાં સમાધાન કરવા માટે તો અનેક શાસ્ત્ર, વેદ, પુરાણ, સ્મૃતિ, સૂત્ર, ગીતા, વગેરેનાં રહસ્ય જાણવાની જરૂર છે. ત્યારેજ તે આત્માર્થ પદે શોભે છે. મરવા પડેલો માણસ, અતે જોરમાં શ્વાસ વહી (ઘણું થઇને) મરે છે; તેમ, જેનાં અતર્કી શાંત અંતઃ કરણ થવાનાં હોય એવા ઉત્તમ મુમુક્ષુને ઘણા ઉત્કૃષ્ટ તર્કો થઈ થઇને શમી જાય છે. કોઈ પુરૂષ ધાવન કરી આંખાપરથી કરી લેવાને ધસ્યો રહે છે તેની નજર ઉઘે કરી તરફ હોય છે, એવામાં પાંજળથી આવી કાષ્ઠ્યે કોઈ કાપી નાંખી તો ફરી જન્મ લેશે ત્યાં તેજ સ્ફુરશે, કેમકે તેવું ધાવન કાયમ છે. તેમ જ્ઞાન સંપાદન કરતાં મરશે તો ફરી જન્મી તેજ પ્રવૃત્તિ સેવી જ્ઞાન સંપાદન કરશે.

૧૧ પ્રશ્ન—જાનીએ ઘાડ સુષુપ્તિવત્ મૌન રાખી રહેવું જોઈએ, જો એમ હોય તો જાની શામાટે બોલે છે ?

ઉત્તર—નિજપદ વિશે જે બોલવું છે તે, બોલવું કહેવાય નહીં, તે મૌન્યજ છે. સંસારના વાદ વિવાદ ગપાળકો સંબંધી બોલ્યા કરવાપણું તેનામાં ન હોવાથી તે ગુંગા કહેવાય છે. તે જે બોલે છે તે બ્રહ્મ નિરૂપણજ હોવાથી તેવું બોલેલું બોલવામાં નથી. તે તો સદા આનંદ પ્રાપ્તજ છે. વૃત્તિ-ઓનો બહારનો વેગ જો પુરૂષાર્થથી સમી જાય તો તે વૃત્તિ અંતરમાં સમે છે.

* ૧૨ પ્રશ્ન—અધિકારી સાધક સુદુક્ષ્ણએ સર્વ પ્રકારે જગતમાં શી રીતે વિચરવું-રહેવું ? ઉત્તર—સામા પ્રતીત થતાં પ્રાણી પદાર્થાદિમાં અવગુણ અથવા દોષ તરફ નજર ન રાખતાં તેમાં જે શુણ્ણ હોય તે ગ્રહણ કરવા; અને પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ શુભ ખુશખો પ્રસારવી. તે કેવી રીતે કોની માફક, તે વિશે દ્રષ્ટાંત કહેવાય છે.

૧—અગર કાષ્ટ-સુખેડ છે તેને મનુષ્ય બહુ કષ્ટ આપે છે. કાપે છે, વેહેરે છે, છોલે છે, ઓરસીઆપર ધસે છે, અને અગ્નિપર નાખી બાળે છે, છતાં તે તો પોતાની સુંદર ખુશખો આપે છે. તેનું તન બાળી નાખતાં પણ તે પોતાની સજ્જનતા-પાત્રતાને નહીં છોડતાં ખુશખો ફેલાવી સમીપનાં સર્વને સુખનું ભાન કરાવે છે.

૨. સુવર્ણ—હેમને જમીનમાંથી ખોદી લાવી તાપમાં નાખી રસ કરી રેન્ગમાં નાખી દાલકા પાડી ખુબ ટીપે છે. તે માર ખમે છે, પછી જતર-ડામાં ઘાલી ખેંચે છે. અનેકવાર બાળે છે તેમ તેમ પોતા માંહેલો વિકાર બાળી પોતે વધારે શુદ્ધરૂપે બની વધારે દીમત ઉપજાવી આપે છે. વળી તેના ઘાટ બનાવવા વારંવાર અગ્નિમાં નાંખે છે, ઘટે છે.—ટીપે છે. ત્યારે તો વળી પેહેરનારને ઘણી શોભા આપી તેનું હૃદય અને મુખ પ્રદુલ્લિત પ્રસન્ન કરે છે. દુષ્કાળાદિ આક્રમતા વખતે તે ધરેલું ઢેડા જેવા નીચને ત્યાં કેદમાં (તિની પેટીમાં) પડીને પણ સુખ-હાલ લાભ આપી તેવા અવગુણ કરનાર દુઃખ કષ્ટ આપનારને પણ હારે છે.

૩.—દુધ છે તે શુદ્ધ પવિત્ર છે તેને તમે વટાળો—એટલે તે દુધમાં ઊસતું ટીપું પાડો તોપણ દહીં બની સુંદર મધુર સ્વાદ આપે છે. તેને જેમ વધારે વરોળો—રંગદોળો તેમ વરોળાઈ અથડાઈને પણ માખણ આપે છે.

* સમર્થ અનુભવિ પ્રાચીન મહાસુનિ તુલ્ય કોઈ મહાત્માની પ્રસાદી રૂપે બ્ર. મોહન સ્વરૂપથી. સંવત ૧૯૭૮ અખાડ શુદ્ધ ૩ વાર રવીએ.

તેને પણ અગ્નિપર તાવી નાખો તો વિષ્ણુતેજ-થી રૂપ અમૃત બની ઉત્તમ મધુર સ્વાદ સાથે પુષ્ટિ પુષ્ટિ પ્રદાન કરે છે.

૪—ગાયત્રે પગ બાંધીને દોહન કરો છો, તે છતાં બળ, તેજ, વીર્ય, પુષ્ટિ, પુષ્ટિ, આપનાર અમૃત જેવું દુધ આપે છે.

૫—કસ્તુરી. ઓરસીઆપર મુખેડ નીચે નાંખી જેમ છુટો, ઘસો, રંગડો તેમ અનેક પ્રાણીને સુગંધ આપી આનંદિત કરે છે. ખાવાથી વાચુને હટાવી બળ વગેરે આપે છે.

૬—આંખો. એ વૃક્ષને પથરા મારો, ઝુટો, કાપો, મુળમાં બેસી પીશાય ઝાડો કરો અગર પાણી સીંચો, એને ગાળ દો, નિંદા કરો અથવા સ્તુતિ કરો, તો પણ એ તો શીતળ છાયાં, અમૃતકળ (કરી), પત્રો, ખુશ્ખો આપે છે. અને મરી પડીને પણ શરીરરૂપ ઝાડનાં લાકડાં બળી શીત મટાવે છે, રસોષ થઇ કુધા મીઠી ત્રિપ્તિ થાય છે.

૭—તલ. એને ઘાણીમાં ઘાલીને પીણે છે છતાં બળે પીલાઇને તેલ આપે છે. તે તેલ થયા પછી પણ બજાયાં પતેડીયાં મુઠીયાં વગેરેમાં બાળે છે. તે દુઃખ વેદીને પણ બજાયાં બાળના મુંદર ઇચ્છિત સ્વાદ આપી ખુશી કરે છે.

૮—શેરડી. બળે પીલાય છે ને બીજને મધુર રસ આપે છે. તેને પણ કદામાં ખૂબ ખદખદાવી બાળે છે તેમ ગોળ, ખાંડ, શાકર બની મિષ્ટતા આપી પ્રસન્ન કરે છે.

એ રીતે જ્ઞાનવાન મુક્ત મહાપુરુષની સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થિતી હોય છે. તેઓ જગતને પરોપકાર દ્વારા પોતે કષ્ટ સહીને પણ વિવેક વેરાગ્ય પૂર્વક જ્ઞાન આપી ભવ ભયથી મુક્ત કરી પરમ શાંતિ આપનારા છે. **પરોપકારાયસતાં વિમૂતયઃ** ॥ અને અધિકારી મુમુક્ષુએ તેવા મુક્ત મહાત્માના સહવાસમાં રહી, સેવા સુશ્રૂષા (નિરભિમાનપણે) કરી, નિરંતર ઉક્ત સદ્ગુણોને પોતાનામાં દાખલ કરતા જઇ સુદૃઢ સ્થાપિત બનાવી દઇ, તે સત્પુરુષના જેવા સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થિતીવાળા થવાય ત્યાંમુધી પુરુષાર્થ (પ્રયત્ન) કરતાં રહેવું.

૧૩ પ્રશ્ન—એવા દેવી પરોપકારી મુક્ત અને મુમુક્ષુની સ્થિતી વિશે જે રીતે દ્રષ્ટાંતોથી યથાસ્થિત સતોષ પૂર્વક આપે સમાધાન આપી વૃત્તિમાં અતીવ પ્રસન્નતાનું ભાન કરાવું, તેરીતે એથી ઉલટા જે મૂર્ખ અથવા રાગ દ્રોષગ્રાણા આચુરી અગ્રજનોની સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થિતી વિશે પણ કાંઇ

દ્રષ્ટાંત હોય તો કૃપા કરી કહેવા શ્રમ લેશો. જેથી તેવા દુર્ગુણથી બચવા પ્રયત્ન કરવું ઠીક પડે ?

ઉત્તર ૧.—ખીલાડી. એ કેવી છે કે, પૈસાભાર લોહીને માટે, શુક્ર-પોપટ જે કે મધુર રામ નામના ઉચ્ચારથી શોભા આપનાર મધુર ભાષણ કરનાર રમ્ય પ્રાણી છે તે કંઈ પણ ઇચ્છા દુઃખ આપતો નથી તે છતાં તે નિરપરાધીને ડોકી પકડી મરડી નાખે છે. તે કંઈ તે પોપટના વચનને પરખતી નથી. તે તો અવગુણ કરનારીજ છે.

૨.—ચિત્રો, વાદ્ય અમરથો રમત ગમતમાં નિર્દોષ રમ્ય એવાં મુગલાંને પકડી મરડી મારે છે, પણ તેના પેટમાં કસ્તુરી હોય છે તેની તેને ખબર નથી. એ રીતે અવગુણ કર્તાજ છે.

૩.—જળો. તળાવ વગેરેનાં પાણીમાં થાય છે. દરદ ઉપર એવી જળો મુકાય છે તે નખળું લોહી ચુંસી લે છે. બેંસપણ અધમણ દુધ આપતી હોય અને તેનાથી તેનાં બચ્ચાં તથા ખીજાં સંત સાધુ આગકો ગ્રહરથો પોષાય-તૃપ્ત થાય છે તે તરફ કશો વિચાર ન કરતાં બેંસને આંચળે વાગે છે તેથી તે આંચળ રદ-નિરર્થક થાય છે. તે આંચળ દુધ આપી શકતું નથી. એ રીતે એવા અસુરી મૂર્ખ લોકના સ્વભાવ હોય છે. તેથી તેવા દુર્જનના સંગતિથી દૂર રહેવા અને ત્યાં સુધી મુમુક્ષુએ સાવધાનતા રાખવી. અને કદાપિ સંબંધમાં આવવું પડેતો તેના દુર્ગુણ આપણામાં દાખલ નહોં થવા પામે તે માટે અસંગ પણે જરૂર જેટલો વખત રહી ખસી જવું.

જ્ઞાન ગોટલી વાવીને તેનું રક્ષણ થવા શુદ્ધ વિચાર અથવા અભ્યાસ વૈરાગ્યરૂપ પાણી સીંચતા રહેવાનું છે. પીલો કુટે ત્યારે તો જરૂર વાડ કરવી કે, કામ ક્રોધ લોભ મોહ વગેરે ભવારણનાં રાત્રી ઢોર, બકરાં, તે ખાઈ જવા ન પામે. તે ક્ષમા, દયા, ધીરજ, અહિંસા, શાંતિ, એવાં સાધનો મેળવી તેની વાડ કરવી. તે પીલો વૃદ્ધિ પામતો પામતો ખીલી કુલી મોટો આંગો થઇ થઇ ધાત્રે અને સુંદર મધુર અમૃત રૂળો આપવા માટે છે ત્યારે સુખ લેવાય છે. થડ ધાત્ર્યા પછી તે આત્ર વૃક્ષને વાડની જરૂર રહેતી નથી. તેમ, દ્રઢ અપરોક્ષ પ્રજ્ઞાત્મક જ્ઞાન થવા પછી દુર્ગુણો ગમે તેવા હોય તે આપણામાં પ્રવેશી શકતા નથી. તેજ મચરડાઇ-ઉત્પટાઇ બળ છે. સદ્ગુણોજ સ્વભાવ સિદ્ધ બની રહે છે.

ધારાતીર્થે ધરાણિપતયો યોગિનાં જ્ઞાનતીર્થે ॥

વિષ્ણુ તીર્થે જગતિ વિબુધા દાન તીર્થે ધનાદયાઃ ॥

ગંગા તીર્થે મલિન મનસો સાધવો સત્ય તીર્થે ॥

લજ્જા તીર્થે કુલયુવતયઃ પાતકાન્ ક્ષાલયન્તિ ॥ ૧ ॥

રામજીએ ખડગની ધારાથી પાપ ધોઈ નાખે છે, અર્થાત્ ક્ષત્રીનો વર્ણ ધર્મ યુદ્ધ હોવાથી પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવામાં ઉદ્યુક્ત રહી શિરને સાટે સ્વધર્મ પાલન કરી નિષ્પાપ થાય છે. યોગીઓ જ્ઞાન તીર્થથી-જ્ઞાન વિચાર અભ્યાસથી પવિત્ર થાય છે, પંડિતો વિદ્યાથી, શ્રીમંત લોક દાનથી, મલીન મનવાળા ગંગા તીર્થમાં સ્નાન પાન વગેરેથી, સાધુઓ સત્યથી, કુળવાન સ્ત્રીઓ લગ્નથી પવિત્ર થાય છે.

* ૧૪. પ્રશ્ન-ચતુષ્ઠય સાધન સંપન્ન થતાં બહુ વિલંબ લાગે (વિવેક વૈરાગ્ય શમદમાદિ સિદ્ધ કરવાં જોઈએ તે કરતાં લાંબો કાળ વહી જાય) અને ઉત્કટ દુઃખ તો એવી થઈ નહીં છે કે, સર્વોત્કૃષ્ટ પરમાનંદ સુખની પ્રાપ્તિ મને જલદીથી થાય. કેમકે વિષયાદિનાં અન્ય સર્વ સુખ તો મિથ્યા અને ભ્રાંતિ જન્ય આભાસ માત્ર અત્યલ્પ તુલ્ય છે એમ જાણે સતો કહે છે, તો તે પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ શી રીતે થાય; કારણ કે વિષયનાં આનંદ સુખતો પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેથી ઉતાવળે-જલદીથી તે પરમ સુખ મળવાનો કોઈજ રસ્તો ખોળે ન હોય તો, એ વિષય સુખોજ ઉત્તમ છે એમ સમજી તે કાયમ રાખીએ ?

ઉત્તર-તે આત્માનંદરૂપ પરમસુખની પ્રતીતિ થવા સાડા કમ દર્શાવે છે.

પદ્માસન (સિદ્ધાસન અથવા સ્વસ્તિકાસન) વાળી ટટાર દ્રઢ બેસવું. પ્રથમતો દૂર કોઈ એક પદાર્થ ઉપર (અધઃનીએ) દ્રષ્ટિ સ્થિર કરવી. તે સ્થિરતાથી થોડી ઘણીવારે તે પદાર્થ અદ્રશ્ય થઈ જશે. ત્યારે વૃત્તિ તરત વિવૃત્ત થશે. તે પાછી તેજ પદાર્થ ઉપર ઠેરવવી (સ્થિર કરવી) નહીં; પણ તે પદાર્થ જેવો અદ્રશ્ય થયેલો છે તેવીજ સ્થિતી રાખી રહેવું. એમ કરતાં નાસિકાએ આવી ઠરશે. ત્યાં સ્થિર થતી છતી. પછી ત્યાંથી જીર્ણ-જીંએ દ્રષ્ટિ કરી બ્રૂમધ્યમાં (ત્રિકુટીમાં) એકાગ્રતા કરવી. તે એવી રીતે કે, ચોટલીની એક લટમાં એક મણકો (રૂદ્રાક્ષ, તુલસી, સ્ફટિક અથવા ગમે તેવો) બાંધીને તે કપાળેથી લટકતો બ્રૂમધ્ય સુધી લટકતો રાખવો, તે ઉપર વૃત્તિ ઠરાવવી. તે જમ જમ અભ્યાસથી ધીમે ધીમે હસતી જાય તેમ તેમ મણકાને, માથાં ઉપરથી પેલી લટ ખેંચી જરા જરા જોડો લેતા જવો, અને એકાગ્રતા સ્થિર કરવી.

* સદ્ગુરુ પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રીમન્ત્રસિદ્ધાચાર્યથી. સ. ૧૯૩૫ આશો. વદ ૯ રાત્રે.

તેમજ આંખના એ તરફના એ ખુણા તરફથી પણ વૃત્તિની એકાગ્રતા સ્થિર થવા દ્રષ્ટિ ઠેરવવા અભ્યાસ રાખવો. એ રીતે કલાક અથવા અડધો કલાક—ઘણીવાર સુધી પદ્માસને બેસવાથી ઊંધ આવે નહિ અથવા ઢળી પડાય નહિ માટે આસન સિદ્ધ કરવું. એવી રીતે એકાગ્રતાના દ્રઢ અભ્યાસ થી સુષુપ્તિવત્ સ્થિતી થઈ જશે. પછી કોઈવાર કાંઈ ભૂત અથવા ભવિષ્ય બોલું કે બાણવું હોય તો તે પ્રકારે સંકલ્પ રાખીને એ (ઉક્ત) રીતે સુષુપ્તિવત્ સ્થિતી કરી દીધી તો તેમાં સ્વપ્નની માફક પ્રત્યક્ષ જેવો ભાસ પડશે—સર્વ માત્રમ પડશે. અને એવા દ્રઢ અભ્યાસથી જાગૃતમાં પણ સુષુપ્તિવત્ સ્થિતી રહેશે. એને કેવલ્યપદ સ્થિતી સમજો.

એને વિષે એક ચમત્કાર, એટલે, મેસ્મેરાઇઝને પ્રકાશ થઈ શકે છે તે કહે છે. આપણાથી કમી યુદ્ધિનો હોય (તે સાથે કદાપિ શરીરે પણ આપણાથી કમ શક્તિવાળો હોય તો વધારે સાફ, તેમ ન હોય તોપણ યુદ્ધિ તો કંઈ કમી હોવી જોઈએ, તેવાં બાળકને પ્રથમ અજમાયશ માટે અથવા પોતાકું બીજું કોઈ માણસ હોય) તેને સામું બેસાડવું. તેના બેહુ હાથના બેહુ અંગુઠા આપણા બેહુ હાથે (એક એક અંગુઠાને એક એક હાથે) સામું બેસીને પકડવા; અને તેની સામું એક સરખી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહેવું, તે વખતે મનમાં એવો સંકલ્પ રાખવો કે, એ માણસ પંદર મીનીટ, અડધો કલાક અગર એક એ કે ચાર કલાક સુધી સુષુપ્ત (ઊંધમાં) રહે પછી થોડી ઘણી વારે જ્યારે તેની આંખ પર ભાર આવે, કે તરત તેને કહેવું કે તું સુષુપ્ત. તેને સુવાડવો, પણ તેની સામેથી આપણે દ્રષ્ટિ ખસેડવી નહીં. તે આંખ મીચીને ઊંધી ગયો છતાં તેની સામે આપણી દ્રષ્ટિ તો કાયમજ રાખી, આપણા બેહુ હાથની તર્જની (અંગુઠા પાસેની આંગળી) વડે ભ્રૂમધ્ય ઉપરથી (જમીન પર એટલે ત્રિકુટી ઉપર) આંગળીનો સ્પર્શ થાય નહીં એવી રીતે જરા ઊંચેથી—ઉપરથી એમ ગોળ ચક્ર-વળ દેતા હોઈએ તેમ ફેરવીને પાસીઝ (Passes) કરવા. એટલે ખુલ્લા હાથે—પોહોળા હાથે જમણા ડાબા હાથના અંગુઠા સાથે (મધ્યેથી) ચાપતા હોય તેમ નીચા હાથ (તેના શરીર ઉપરથી ઉપરના) લેવા. તે કાંઈ અધી લેવા જે રીતે નહીં. કંવા તે છેક ઊંચાં ગય ત્યાં સુધી ઉતરતાજ લેવા કરતા; પાછા ઊંચા નહીં લેવા, કેમકે ઊંચા લેવાથી જાગે. જેટલો વખત ઊંધે એવો સંકલ્પ હોય તેટલો વખત પુરો થયેથી તેની મેળે હાથે; છતાં વેહેલો હાથે એ હોય તો પાછા પાસીઝ ઉપરથી લેવા, એટલે હાથે. એ રીતે તે માણસને ૧૫-૨૦ દિવસ કરીએ, પછી ઊંધમાં તેને કહીએ કે, બાહ્ય ! જમારે આ

રીતે વર્તવું, અમુક નિષિદ્ધાચરણ કરવું નહિ; તો પછી તે જાંઘમાં હુનો બોલશે કે, હા, એમ કરીશ-વરતીશ, અથવા, વાફ-હીક, વગેરે. એ પ્રતિસાદ્ય ને એ બોલવાનો તેનું તેને બાન તો નહીં રહેશે, પરંતુ પછીથી તો તે જેમ બોલ્યો-કયુલ કીધું તેમજ કરશે. પ્રાણાંત કુધી તે કરશે નહીં. જીને કહ્યું હોય કે પાતિવ્રત ધર્મથી રહેવું, તો તેમજ તે કરશે. પુત્રાદિને દહેા કે, સત્પુરુષોનો સંગ સેવી બ્રહ્મનિષ્ઠ બક્ત અથવા યોગી થજે; તો તેવોજ થશે. એ રીતે એક સિદ્ધિ અથવા અમત્કાર માત્ર અભ્યાસનો છે. જેથી આપણો અભ્યાસ વધે અને સામાને પણ સ્થિરતા-સુખ થાય, એમ બેહુને લાભ થાય.

એમ અભ્યાસથી આપણને સુષુપ્તિ થાય તો તેમાં સૂક્ષ્મ શરીર તો રહે છે, તેથી ને સંકટપ લાગતે-જે જાણવા ઇચ્છીને નિદ્રામાં પેઠા હોય, તે સ્વાનવત જણાય. અને અભ્યાસે કરીને જાગ્રતમાં સુષુપ્તિવત થવાય, એટલે જગતનું મિથ્યાત્વ દ્રઢ થયું, જગતનું મિથ્યાત્વ યથાર્થ સમજતાં પરમાનંદ પ્રાપ્તિ-સુખનો અનુભવ થયો.

બીજી રીતે એમ છે કે, વૃત્તિનો પ્રવાહ (વેગ) ને બહિર પ્રદેશે ચાલે છે તેને પાછો વાળી-કળથી આટોપી લઇ અંતરમુખ કરવો-અંતરમાં તે પ્રવાહ વાળવો. અર્થાત્ બાહ્યવેગ-પ્રવાહ ઉંચકી લઇ (બાહ્ય સર્વ અદ્રશ્ય થયલું) નોંધ વૃત્તિનો વેગ ઉલટાવીને) અંતરમુખ કરવો. એમ તાત્કાલિક અભ્યાસે થાય, પણ ચિરકાળ તેમ રહે નહીં. અગર તે રીતે દ્રઢ અભ્યાસે કરીને સિદ્ધ થાય તેમાં જેટલો વખત લાગે તેટલોજ વખત ક્રમે કરીને ઉપર પ્રમાણે કરે તો તેને પણ લાગે. એમાં વેહેલો તો તેમાં પણ વેહેલો સ્થિત થાય, તે કરતાં ક્રમે કરીને ચઢાય તે વિશેષ યોગ્ય છે.

વાસનાલિંગરૂપ બીજકથી સ્થૂળ શરીરરૂપ છોડવો થયો. તે છોડવાને પાછાં અનેક બીજકો (ડીડવાં-ખીઆં) આવે છે. પણ જે વાસના બીજકથી એ પ્રારબ્ધ શરીર છોડવો થયો છે તે વાસનારૂપ બીજકને દહન કરવું; તો તે છોડવો અને તે સાથે લટકતાં હશે તે ખીઆં અધું કરમાઈ સુકાઈ જશે. મતલબ કે, તે નવાં આવેલાં ખીઆંને પૃથ્વીપર પડવાં દેવાં નહિ અને મૂળ બીજને દહન કરવું, તો તે અધાં વાસના બીજ સહિત મૂળ બીજ સહિત છોડ (ઝાડ) બળી જશે. એટલે અહંમમભાવપૂર્વક કર્તૃત્વ બોક્તૃત્વ શુદ્ધિ નહીં રાખતાં અસંગપણે વર્તવું, જેથી નવાં બીજ અવિદ્યા ભૂમિપર પડી નવાં અંકુર કાઢવા સમર્થ થઈ શકે નહીં, અને અસંગ શસ્ત્રથી છેદાઇ માનાગિનમાં બળી જાય. અથવા પૃથ્વીરૂપ કોઇપણ

પદાર્થ ઉપર આસક્તિ રાખી ત્યાં વૃત્તિરૂપ વાસના બીજ ચોંટાડી નહિ રાખવું; અને મૂળ પ્રારબ્ધ શરીર છોડ જે વાસના બીજનો થયભો છે તે બીજને મૂળ સહિત દહન કરવું, તો પ્રારબ્ધ છોડ તેવી સ્થિતિમાં રહેવાનો હશે ત્યાંસુધી રહી સુકાઇ અંતને પામશે. અને તે શરીર છોડ ઉપર થયલાં-લટકતાં જે બીજાં અનેક બીજરૂપ વાસના-વૃત્તિ છે, તે વૃત્તિને નિરાલંબ કરી દેવી-આદાશરૂપ કરી દેવી, એટલે દહન કરવી. એ રીતે નિરાલંબ વૃત્તિરૂપ ધ્યાન જેને સહજ સમાધિ પણ કહી શકાય છે તેવી નિરાલંબ વૃત્તિ સ્થિતિથી પાપ સંસ્કારો બળી જઇ પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને જન્મ મર્ણુ કર્યું નથી, કેવળ તત્સત્ ચિદાનંદ બ્રહ્મવાહન અખંડ સુખરૂપ છું એમ બદણી મુક્ત થાય છે. એજ પરમ આનંદ. સાક્ષાત્ સા પરાગતિ: ॥

લિંગ સ્થાનનો અધિપતિ બ્રહ્મા, કેમકે તેની શક્તિથી પ્રજાની ઉત્પત્તિ થાય છે. અભિસ્થાનના અધિપતિ વિષ્ણુ છે; કેમકે તે દેહાણે અજનો રસ પચન થઇ, આખાં શરીરમાં રજે રંગમાં પસરી પોષણ થાય છે, તેથી તેની શક્તિ પાલનની હોઇ એ રીતે પાલન થાય છે. અને હૃદય સ્થાનનો અધિપતિ રૂદ્ર (શંકર) છે. તેની શક્તિથી સંહાર થાય છે. કેમકે વાત પિત્ત કફનું દેહાણું હૃદય-જાતીએ છે. ત્યાં એવી કંઇ પણ ઉષાધિ વ્યાધિ થઇ નાશ પામે છે. એજ રીતે જેવી વ્યથિ છે તેવીજ સમથિ છે. એ રીતે સમર્થ ઋષિ મુનિ સમાધિમાં જોઇ, વિચાર તર્ક કરી અગાધ બુદ્ધિ વાપરી લખી ગયા છે. તેથી આપણે એ રીતે ધ્યય તેમ પ્રતીતિ કરવી. કેમકે સર્વ કંઇ બધું કલ્પના વિના બીજું કંઇ નથી. સંકલ્પથી જગત છે. જેવો સંકલ્પ સ્ફુરે તેવું ભાસે. રામ, કૃષ્ણ, વૃસિંહ, દત્તાત્રય, વગેરે જેવો જેવો સંકલ્પ કાર્ય વશાત્ સ્ફુરે તેવું તાદ્રશ ભાસે. વાસ્તવે તો સંકલ્પ રહિત અખંડ નિર્વિકાર ચિદાકાશ બ્રહ્મ સત્ છે, સ્વાસ્થ્યવંદ્ય એજ સિદ્ધ-નિશ્ચિત છે.

એક ખાડી (ઉકરડા) ઉપર એક કુતરી વીઆઇ. તેને ચાર પાંચ બચ્ચાં થયલાં તે દરેક દરેક ક્ષણે જે કોઇ જાત આવે તેને જોઇ, પગ જરા ખખડે કે બસવા મહે, અને ગાભરી બની જાય. પણ કોઇ અકસ્માતથી બચ્ચાં મરી ગયાં. ચાર પછી નરમ પડી બેસી રહી. તેમ-સુરતા રૂપ એક કુતરી છે. તે આ શરીર રૂપ ઉકરડામાં વીઆઇ છે. તેનાં શીખ, સંતોષ, દયા, ક્ષમા, સુવિચાર, વગેરે બચ્ચાં થયાં છે. તેવું રક્ષણ થવા આમ તેમ જોતી રહે છે કે રખેને કોઇ મારાં બચ્ચાંને લઇ જશે. એ રીતે

આકુળ વ્યાકુળ વ્યથ બની રહે છે. પણ સધળાં બચ્ચાં રૂપ ઉપાધિ રહિત બ્રહ્માકાર પોતે એકલી થઇ રહે, ત્યારે સુખ રૂપે ફરીને બેસે છે.

અનળ પક્ષી આકાશમાં જ રહે છે. તે હજારો ગાઉ ઉડ્યું ઉડે અને ત્યાંથી પૃથ્વીપર જ્યાં હાથીઓ હોય ત્યાંજ સુરતા રાખી ટપ આવી દસ વીસ હાથીને લઇ ઉડે. તેની પાંખ અથવા કંઈ અંગ પૃથ્વીને અડકે નહીં. તે નરમાદનો સંભમ પણ આકાશમાં જ થઇ, ઇંડું સેવે છે તે એક સુરતાથીજ સેવે છે. તે ઇંડું ફાટી મોડું પક્ષી જન્મે છે. તેનામાં પૃથ્વીપરથી દસવીસ હાથીને લઇ ઉડવાનું સામર્થ્ય હોય છે. તેમ, -તાત્પર્ય કે, અનળ પક્ષીની સુરતા જેવી દ્રઢ-સચોટ છે અને સ્થિતી આકાશે હોય છે તેમ, ઉત્તમ અધિકારીએ બ્રહ્માત્મક તત્ત્વમાં સુરતા સ્થાપી રાખી ઉચ્ચતમ પદે જે દ્રઢ અપરોક્ષ અનુભવ છે ત્યાં ચિદાકાશમાં સ્થિતી રાખવી. * “આપ મુવા તખ ફુખ ગઇ ફનીઆ.” અર્થાત્ આપણે ત્યાં લગી આ સર્વ પ્રતીતિ. આપણી બહિર વહન કરતી વૃત્તિ સમાપ્ત તો સર્વ સમાપ્ત. જાણપણાંમાં જુખ છે. સાક્ષી દ્રષ્ટાપદે રહી (આત્મ તત્ત્વને જાણી) તે જાણુને પણ (સાક્ષ્ય માત્રને) અભાવ અનુભવી) અખંડ શાંત પરબ્રહ્મ સ્વરૂપમાં તદ્રુપ કરી દઇ શાંત-મૌન અથવા અજાણ શ્રવામાં અભય સુખ છે.

૧૫. પ્રશ્ન—જગત મિથ્યા શી રીતે; મને મિથ્યા કેમ જણાતું નથી ? સૂર્ય ચંદ્ર પર્વત શેહેર પશુ પક્ષી વૃક્ષ જનસમુદાય વગેરે દ્રશ્ય સ્પર્શ દેખાય છે છતાં મિથ્યા કેવી રીતે ?

જિતર—ત્રણ ભૂમિકા સુધી તો અધિકારી સુમુક્ત કહેવાય છે તે ત્રણ સુધી જાગ્રત અવસ્થા રહે છે, તેમાં જગત સત્ય બાસે છે. તેમાં શુભ ઇચ્છા, સુવિચારણા, તનુમાનસા, વગેરે ફળ થાય છે. એટલે નિત્યાનિત્ય વિવેક, વૈરાગ્ય, છ સંપત્તિ, સુમુક્તતા, એ ચાર સાધન સંપન્ન તે અધિકારી થાય છે. તેમાં ન્યુનાંશી તે સાધનવાળો જે મોક્ષની મંદ ઇચ્છાવાળો પુરૂષ છે તે વિષયોમાં પણ પ્રીતિ રાખી, મારો મોક્ષ થાય તો સાફ, એમ ઇચ્છી તેને માટે સ્થેજસાજશ્રમ લેનારો જે સુમુક્ત છે તે પ્રથમ ભૂમિકાવાન છે.

પ્રથમનું—ઉપલા કરતાં વધુ અંશે સાધન સંપન્ન, જેને વિષયોમાં પણ થોડી થોડી પ્રીતિ છે અને મોક્ષની વિશેષ ઇચ્છા છે, એવો વારંવાર વિચાર કરતો રહેનાર છે તે મધ્યમ અધિકારી સુમુક્ત છે, તે બીજી ભૂમિકાવાન છે.

* સુષુપ્તના માર્ગે ખુલ્લો કરી વંડનાળથી બ્રહ્મરૂપમાં સ્થિત કરવા વિશે વધારે ખુલાસે વિસ્તારથી કહેલું તે, નોટમુક્તનાં ૨૦ પાનાં ૩૬ થી ૪૧માં છે. અંતમાં વધુ વિસ્તારના બચથી લખ્યું નથી.

વિષયોને વિષે અત્યંત વૈરાગ્યવાન હોઇને, એક મોક્ષનેજ ઇષ્ટ સમજી બ્રહ્મલોક સુધીનાં સુખને કાકવિષ્ણવત જાણનારો જે ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે તે ત્રીજી ભુમિકાવાન છે.

ઉપલા ત્રણેને જાગૃત અવસ્થા છે. તે ત્રણે જણા શ્રવણના અધિકારી છે. પ્રથમ ભુમિકાવાળો શ્રવણ કરે છે. બીજી વાળો શ્રવણ અને સાથે મનન પણ કરે છે. ત્રીજી વાળો શ્રવણ અને મનન સાથે નિદિધ્યાસન પણ કરતો રહે છે. તેનાથી તે ચોથી ભુમિકાપર આવે છે ત્યારે તેને જગત સ્વપ્ન જેવું ભાસે છે. તેથી જગતને જુદું પ્રાતિભાસિક કહી, મિથ્યા છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે. સર્વ જગત તે (ચોથીવાળા)નેજ સ્વપ્ન તુલ્ય-મિથ્યા ભાસે છે. બીજા અગ્નાની તથા ત્રણ ભુમિકા સુધી ચઢનારને જગત (તેના જેવું) સ્વપ્ન તુલ્ય જણાતું નથી, તેથી તે બધાને સત્ય જેવું દેખાય છે. જગતના વિષયોનું સ્પુરણું ઉદય થયું જણાય કે ચોથીવાળો તેને હસી કાઢે છે, એટલે ઉપેક્ષા કરી કાઢે છે કે, તું તે શું છે ? ! કાંઈ નથી-પ્રાંતિ માત્ર તું તો છે; અને બીજું ઉદય થવા જાય તેવું ઉગતુંજ હસી કાઢી ડાખી દે છે. અને તે વર્તમાનકાળ રૂપ મધ્યસ્થ એકાગ્રતામાં સુખનો અનુભવ કરતો રહી જગતને સ્વપ્નવત્ મિથ્યા જુલે છે. અને સંનતીય વૃત્તિનો પ્રવાહ અંતરકુખ કરી એકાગ્રતાથી આત્માનંદનો ભોગવટો લે છે. એવો એ અધ્યાસ દ્રઢ થતો જાય છે તેમ તેમ તે ધીમે ધીમે સુષુપ્તિવત્ સ્થિતિમાં ઉતરી પડે છે.-આવે છે, ત્યારે આ જગત બીલકુલ તેને ભાસતું નથી. જગતનો અત્યંતાભાવ તેને થઈ જાય છે. પછી કોઈ તેને ખુબ પાડીને ખાવાનું આપે છે અથવા પોતાની મેળે (કંઈ ભાનમાં આવી) ખાય પીએ છે, બોલે છે; તો પણ તે, જેમ જાંઘતાને ઉઠાડીએ અને તે ખાય, પીએ, વાત કરે છે, તેનું ભાન તેને રહેતું નથી અને પાછો જાંઘી જાય છે, તેની માફક છે. પછી ઉઠે ત્યારે પેલા જાંઘતાને પુછીએ કે, કેમ, આજે શું જમ્યા હતા ? તો કહેશે કે, મને ખબર નથી. તેમ, તે પાંચમી ભુમિકામાં આરૂઢ યોગી વ્યવહાર કરતો હોય, જાંઘની લેહેરમાંજ કરે છે અર્થાત્ બ્રહ્માનંદની ખુમારીમાંજ કરે છે તેથી તેને તેનું ભાન નથી. એ રીતે ક્રમે કરી પાંચમી ભુમિકામાં આવે છે. ચોથીમાં સમાધિનું અથવા આત્માનું જે સુખ છે તે એને થાય છે, અને જીવન્મુક્તિનાં સુખમાં પ્રવેશ કરે છે; અને વ્યવહારને પણ સ્વપ્નવત્ જાણી સ્વપ્નમાં કરતો હોય તે રીતે કરે છે. ક્રમે કરીને ચઢતાં પાંચમીમાં ગયો ત્યારે સમાધિ સુખમાં-એકાગ્રતામાં રહે છે. તે પોતાની મેળે અગર

ખીજી કોષથી (સમાધિમાંથી ઉત્થાન કાળને વિશે-ભાનમાં આવી) વ્યવહાર કરે છે. પછી આગળ વધતો-ચઢતો ચઢતો છઠ્ઠીમાં આવે છે, ત્યારે પોતાની મેળે ઉઠતો નથી, પણ ખીજું કોષ તેને ભાનમાં આણી ખવાડે, પીવાડે, લાંબ જાય, વગેરે કરે છે. તેને કોષ ખવાડે ત્યારે પ્રાણ પોતાની આકર્ષણ શક્તિ વડે, મુખમાં મુકાયલું અન્નાદિ હોય તેનો કંઈ રસ, જોડલો કંઈ લેવાય તેટલો લે છે, અને બાકીનું બહાર જાય છે. તેથી તેનો દેહ ટકી રહે છે. એથી પણ આગળ વધી ચઢતે ચઢતે સાતમીમાં જતાં તે ખીજી કોષથી પણ ઉઠતો નથી, અને નિરંતર બ્રહ્માનંદમાંજ નિમગ્ન રહે છે. ત્યારે દેહ લાંબો વખત ટકતો નથી, તેથી અતિ પ્રાણ બહિર્ગમન નહીં કરતાં સ્વરૂપમાં-અંદરજ અભેદપણે બ્રહ્મતાવમાં સમાઈ જાય છે.

એ રીતે અજ્ઞાની અને ત્રણ ભુમિકા સુધી આવેલાને જકત મિથ્યા નથી બાસતું. ક્રમે કરી ચઢતાં ચોથીમાં આવેલા મહાત્મા જગતને સ્વપ્ન તુલ્ય જોઈ જાણીને તે રીતે પ્રતિપાદન કરે છે, તે અધિવારી માટે મથાર્થ છે.

૧૬. પ્રશ્ન—વિષ્ણુ બાવા બ્રહ્મચારી સુરત આવ્યા હશે તે પ્રસંગે મહાત્મા સાધુ શ્રેષ્ઠ શ્રીમત્ ગોવિંદરામજી મહારાજે તેમના પ્રત્યે પ્રશ્ન કીધો હતો કે, સારમાં સાર શું છે ? ત્યારે વિષ્ણુ બાવાએ ઉત્તર આપ્યો કે, સારમાં સાર રામ નામ છે. ત્યારે પુનઃ ગોવિંદરામે પુછ્યું કે,—

૧૭. પ્રશ્ન—નામ હેં સોતો માયિક હેં (નામતો માયિક છે) ?

ઉત્તર—માયિક છે તર્થોજ એનો જોરસા અને જોર ખૂબ છે. હીરે હીરો જેમ વેધાય છે તેમ માયાથીજ માયા ખસે છે-કપાય છે-હટ્ટે છે.

૧૮. પ્રશ્ન—મહારાજ ! એા કુચ અનુભવમે પ્રત્યક્ષ આવે એસા ખતાદો ? ઉત્તર—તું હુઆ હેં, એટલું બોલા જળ તુમારા મનમાં કેસા લગતા હેં ? ! દેખો, એ શબ્દજ છે; ખીજું કંઈ નથી, છતાં શબ્દનું કેટલું જોર છે. તેમ, રામ નામનું એટલું જોર-સામર્થ્ય છે કે, તમામ આપને બાળી નિષ્કાપ (નિર્મળ) કરે છે. માયા સં માયા હટતી હેં. પરાક્ષ પ્રસિદ્ધિમણુ જીવો,—ધ્રુવની સાવકી માતાએ, એટલોજ શબ્દ કહ્યો કે,—સારે પેટ જન્મ લે, પછી તારા બાપના બોલામાં બેસ. તે ઉપરથી ધ્રુવને (શબ્દના જોરથી-પ્રદર્શથી) જે લાગ્યું તેવો ગયો અને અથળ પદ મેળવ્યું. એ રીતે શબ્દનું પ્રત્યક્ષ અને પરાક્ષ કેટલું સામર્થ્ય છે તે જોઈ લો. માટેજ રામ નામ સારમાં સાર અથવા શ્રેષ્ઠ છે.

૧૯ પ્રશ્ન—મન છે તે અમન થયું, એમ ક્યારે જાણવું? જા—મનનાં સર્વ લક્ષણો (સંકલ્પ વિકલ્પાદિ) જે અંગિકાર નથી કરતો તેના ઉપરથીજ સમજાય છે, એટલે તેનો ચેહેરોજ વરતાય છે.—મુખમુદ્રા કહી આપે છે. અવિધાજન્ય દુઃખો જતા રહ્યા તો તે મન અમન થયું, એમ જાણવું.

સંસારના વિષયો—પ્રાણી પદાર્થો ઉપર સંકલ્પ વિકલ્પાદિ રૂપ અનેક તર્ક કરતાં ચાલ્યા જવું, એ નિઠ્યા તર્ક હોવાથી, તે સંકલ્પાત્મક જે વૃત્તિ છે તેનું નામ મન સમજો, અને આત્મતત્વ સ્વરૂપ નિર્ણય માટે જે નિરૂપણ—કથન—વિકલ્પ વગેરે છે તે કથનરૂપ અથવા વિકલ્પ સંકલ્પ રૂપ ગણાતું નહીં હોવાથી અમન સમજો.

વૃત્તિનું ચંચળપણું છે તેજ મન. (તેમાં ન્યુનાંધિક ચંચળત્વ રૂપ જે નિશ્ચય વૃત્તિ, ચિંતન વૃત્તિ, અહંભાવ વૃત્તિ, છે તેને લીધે તેનાં ચાર નામ (કાર્યવશાત) કલ્પેલાં છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંતા.) અને વૃત્તિની સ્થિરતા છે તે અમન. કલેશની નિવૃત્તિ, એજ પરમ આનંદની પ્રાપ્તિ.

કોઈ મહાપુરૂષને મળવા અથવા દર્શનાર્થે નિકળ્યા. તેમનાં ઘર (આશ્રમ) સમીપ આવ્યા નથી ત્યાં સુધી સંકલ્પ વિકલ્પ થવો સંભવ. આશ્રમ નજરે પડ્યો કે સંકલ્પાત્મક વૃત્તિ સમવા લાગે છે. ઘરમાં જઈ ધ્રુવ ગુરૂન મળીને એકા પછી સંકલ્પ વિકલ્પ હર્ષ શોક ચિંતા વગેરે સર્વ વિચારો વિરામ પામી જાય છે.—નિઃસંકલ્પ થાય છે. તેમ, પરમાત્મા શ્રીહરિ ગુરૂનાં દરશનાર્થે—પ્રભુને ભેટવા (મળવા) શ્રદ્ધા પ્રેમ સંપન્ન પત્ની ચાલ્યા. સાધન વગેરે કર્તવ્યરૂપ જે ભાર્ગ છે તે રસ્તે ચાલ્યા જતાં અનેક શંકા-તર્કવિર્તક-વિચારો રૂપ સંકલ્પ વિકલ્પ થયા કરવા સંભવે છે, પણ અહંસ્કુર્ણુનું મિથ્યાત્વ જાણીથી (યથાર્થ સમજ પૂરક) સમજવામાં આવવા રૂપ પ્રભુનો આશ્રમ નજરે પડતાં સંકલ્પો સમવા માંડે છે. ભૂતાકાશ ભેદીને ચિત્તાકાશ ચીરી નાખી ઘરમાં પેંતી અનંત અખંડ ચિદાનંદધન (ધનસ્થાપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ, રામ, ગુરૂ, દત્તાત્રિ, આત્મા, બ્રહ્મ, પરમાત્મા, વગેરે નામ જે પ્રભુનાં કહેવાય છે તે અબેદ તત્ત્વરૂપ) ધ્રુવ પ્રભુ પાસે જઈ એકા-દ્વાં પછી ભય, ભેદ, ભ્રાંતિ, હર્ષ, શોક, ચિંતા, વગેરે સર્વ સંકલ્પ જાળ અથવા જવાળ સમાધ જાય છે; અને સામી દ્રષ્ટિ મેળવી એક્યત્વ અતુલવામૃત રસારવાહન કરતાં સંકલ્પ માત્રનો અત્યંત અભાવ થઈ જાય છે. કેમકે સાચું જોતાંજ અહંસ્કુર્ણુ હોય છે તે (મળવા આવનાર અભિમાની) પેલા અપાર મહોદધિરૂપ આત્મતત્ત્વમા ખેંચાઈ જઈ (નદી સમુદ્રયોગ-ગંગા સીંગર સંગમની માફક) અબેદ ભવને પામી

રહે છે. નિરાલંબ, નિર્ગુણ, નિઃસંકલ્પ, સમ્યક્દાનદ શાંત બ્રહ્મરૂપ બની રહે છે. એજ સંપૂર્ણપણે અમનસ્ક સ્થિતી બાબતી.

શ્રીગુરૂ વસિષ્ઠ મહાસુનિ, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ, ઉપનિષદાદિ સત્યાશ્ચ વગેરે ડિઝિમરૂપ પોકાર કરી યથાર્થનિશ્ચય-સત્ય સમજાણુ આપે છે કે, — હે અધિકારી વીર ભક્તરાજ, સુસુક્ષ્મ, હરિગુરૂ સંતના બાળક, અથવા ગ્રેમ પૂર્વક શ્રદ્ધાથી સહગુરૂ પરમાત્માની બેટ ઇચ્છનાર મહાશય ! તું બધાં ખટા ટોપ, વિચાર, સંકલ્પ જાળ, બેદ, ભય, બ્રાંતિ, શંકા વગેરે ભાંગી તોડી બાળી પ્રજ્વળી મુકી, એક નિશ્ચય કર. શું નિશ્ચય તે કહે છે —

૧. આ શ્રી હરિગુરૂ પરમાત્માજ સર્વ વિશ્વરૂપે શોભી રહ્યા છે. તે પ્રભુજ, આ દ્રશ્ય, તે, તું, હું, વગેરે રૂપે એકલા જ્ઞાન સ્વરૂપ પોતેજ છે. હું એવું બીજું કંઈ નથી. ભિન્ન કોઈ હું છેજ નહીં. એટલે હે પરમેશ્વર પ્રભો ! તુંજ છે. એવો નિશ્ચય કર; કયાંતો—

૨. જડ એવું પ્રકૃતિનું કાર્ય જગતરૂપ દ્રશ્યમાં ફક્ત એક ચૈતન્યની સત્તાજ પ્રકાશી રહી છે તે ચૈતન્ય જ્ઞાનરૂપ-આત્મારૂપ-આત્મા છે, તેજ હું છું, નાની મોટી જીવ હૃદયરાદિની કલ્પિત ઉપાધી બાદ કરતાં સત્ વસ્તુ જ્ઞાનરૂપતો હુંજ તે બ્રહ્માત્મેય તત્ત્વ છું. બીજું કોઈજ અસ્તિત્વ નથી-છેજ નહીં. અર્થાત્ સર્વત્ર સર્વરૂપ સર્વભય તત્સત્ હુંજ છું. તાત્પર્ય કે, ક્યાં તો એમ દ્રઢ કર, કે-હું કંઈ નથી; આ એક પરમાત્માજ પૂર્ણ છે. અથવા એમ દ્રઢાવ, કે, હુંજ આ સર્વ બ્રહ્મરૂપ પૂર્ણ છું. મારાથી અન્ય કશું છેજ નહીં. અગર એ રીતે દ્રઢ નિશ્ચય કર,—

૩. કે હું એ નથી, ને કંઈએ નથી. જેમ છે તેમજ (નામરૂપ કલ્પના રહિત) આ બ્રહ્મરૂપ છે. અખંડ સમ સત્ છે તેમ છેજ, તે જે છે તે છે. તેમાં હું તું વગેરે કલ્પનાનો અવકાશજ નથી. ઉપલા ત્રણ માંહેલા એક નિશ્ચય ઉપર દ્રઢ આસન વાળી હરી બેઠો છે તેનું મન અમનપણુને પામ્યું બાબતું. કિં બહુના !

૨૦ થી ૨૩ પ્રશ્ન—શ્રાદ્ધ એટલે શું ? તે શા માટે કરવું, અર્થાત્ તેનાથી ફળ શું ? પિતૃને તે પહેાંચે છે કે શી રીતે તથા શ્રાદ્ધ કેટલા પ્રકારનાં છે ? ઉત્તર—ચંદ્રના ઊર્ધ્વ ભાગે પિતૃલોક છે. આઠ વસુ, રૂદ્ર, અને સૂર્ય, એ બધા એજ ટો છે તે, પુત્રાદિ તરફથી પિતૃને ઉદેશીને જે દાન, બ્રહ્મભોજન, તર્પણ શ્રાદ્ધ, વગેરે થયું અપાંચું કરાયું હોય, તે પોહો-ચાડે છે. પિતૃનુદ્વિદ્ય અશ્વયા યત્ કીયતે તત્કાલ ॥ જે પિતરો

મુક્ત કોટિમાં ગયલા હોય તે ઉત્તમ ગતિવાળો, સ્વર્ગે અથવા મનુષ્યમાં શ્રીમાનને ત્યાં જે ગયલા તે મધ્યમ, અને પશુ પક્ષી વગેરેની હલકી યોનિ માં ગયલા હોય છે તે અધમ કોટિના, એ વધાને શ્રેય પોંચે છે. મની ઝોરડર જેનાપર કીધો હોય તે શખસ નહીં મળે તો મોક્ષલનાર કિપર પાછો આવે છે, તેમ, મુક્ત થઇ ગયલા હોય તો તેનું શ્રેય પાછું આપનાર પાસે આવે છે. અતિ ધનાઢ્ય હોય તેપણુ બીજું ધન આવે છે તો ફેંકી નથી દેતા, તેમ, જેઓ સ્વર્ગ વગેરે લોકાંતરમાં ગયા હોય તે પણ શ્રાદ્ધ દાન, તર્પણાદિનું જે શ્રેય સુખ આવે છે તો તે સ્વિકારી ખુશ થાય છે; અને પુત્રાદિને આશિર્વાદ આપે છે, તેથી તે ધન ધાન્ય પુત્ર પૌત્રથી સુખી રહે છે. સાધારણ સંપત્તિવાળા હોય તેઓતો ધન મળવાથી ખુશી થાયજ, તેમ, મધ્યમ વર્ગનાને શ્રેય મળવાથી વધારે સુખી થઇ જોડી ગતિએ જાય છે તેથી તેઓ આશિર્વાદ આપે છે. કનિષ્ઠને શ્રેય સુમ મળેથી ઉન્નતિ પામી આશિર્વાદ આપે છે.

પુત્ર, પૌત્ર, અને પ્રપૌત્ર, એ ત્રણ જણા મીલકતના તરફી (એજ'ટા) છે. તેઓ મીલકત લઇને વૃદ્ધ પિતા, દાદા, પ્રદાદાને માટે શ્રાદ્ધ દાન તર્પણાદિ નહિં કરે તો રણી-કરજદાર રહે છે. તેઓની પાછળ તેમની પ્રજા તેવીજ થાય છે. **પુર્વાન્હ દેવ કાર્યં કુર્યાત્ પરાન્હે પિતૃ કાર્યં.** પ્રથમ પ્રહરમાં દેવાર્ચન, સંધ્યા જપ તપાદિ કરવું, બીજા પ્રહરમાં પિતૃ કાર્ય કરવું (શ્રાદ્ધાદિ). આપણા પ્રદાદા મનુષ્યો લેખ છે તે માનવોજ પડશે. **આચંતુ નઃ પિતરઃ** પિતરો આવો, એવો શ્રાદ્ધમાં બોલાવવાનો મંત્ર છે, તેથી બ્રાહ્મણાદિમાં પ્રવેશીને આવે છે. જવ પવિત્ર છે અને તણ છે તે યમ રાજાને પ્રીય છે, તે વડે શ્રાદ્ધ તર્પણ કરાય છે, બાપને જે વસ્તુ પ્રીય હોય તે બ્રાહ્મણને ખવાડવું.

માળી એક સુંદર બગીચો રાખે છે તેનો લાભ તેને તો મળે છેજ, પણ તેમાંના સર્વ પુષ્પાદિની ખુશબો બીજા અનેક જનાર આવનારને મળે છે. માખીઓ જે મકરંદ રસ ચુસે છે તેને મળે છે, વાયુને, બ્રમરોને, વગેરે ધણીને લાભ થાય છે, તેથી સુગંધ કંઈ ઘટી જતી નથી; તે પુષ્પાદિ પદાર્થ તો બંન્યાજ રહે છે. તેમ, શ્રાદ્ધ, દાન, બ્રહ્મભોજનાદિ થવાથી અનેકને રુવાસ લાભ મળે છે તેથી પિતર માટે કંઈ ઘટતી નય. શ્રાદ્ધ માટે બા. કેવો જોઇએ ? તે કહે છે. તપસ્વિ, વિદ્વાન, જે કાળો ન હોય એવો, કાણો લુલો વગેરે કોઇ અંગે ખંડિત નહીં હોય તેવો જોઇએ.

પીર બખરચી, બીસ્તી, અને ખર, એ ચારેની જગાએ કામ આવનારો બા. નહીં જોઇએ. અર્થાત, ચાંસ્લો કરે ત્યારે પીર બની જાય; રસોઇ

કરે ત્યારે બખરચી બને; શેઠ હુકમ કરે કે પાણી લાવ, તે વખતે તરત તે બા. પાણી લાવી શેઠને આપે—એમ બીસ્તીનું કામ કરે; અને કપડાં ઘાઘ રાના પોટલાં ઉઠાવી માથે મુકે બાર વહી ચાલે, એવો ખર—ગર્દભ જેવો બા. નહીં લેવો. એવા બ્રાહ્મણમાં પિતૃ પ્રવેશતા નથી.

એક ખેડૂતને શ્રાદ્ધ કરવા ઇચ્છા થઈ. બા. કહે હું બોલું તેમ બોલજે, કહું તેમ કરજે. ખેડૂત કહે ઠીક છે. નદીપર ગયા. બા. કહે નાહી લે. ત્યારે ખેડૂત કહે, નાહી લે. બા. કહે ચાલ પછી બોલલા ભર. ખેડૂત કહે, ચાલ પછી બોલલા ભર. બા. કહે, વાર નહીં કર, સરાધડી કરવી કેની. ખેડૂ કહે, વાર નહીં કર, સરાધડી કરવી કેની. બા. ચીઢવાઈને બોલ્યો કે, અરે મુરખ ! એમ કરી દડો માર્યો. તરત ખેડૂતે સામે માર્યો. ચાલ્યું કામ. દે ધડાધડ, દે ધડાધડ, ચાલ્યું. કંભર તુટી ગઈ. ઘેર ગયા. પટલાણી કહે, આ થું ! ખેડૂત કહે, સરાધડી કરી, બળી—હવે નહીં કરું. તે પછી બ્રાહ્મણીને સીધું આપવા ગઈ. બ્રાહ્મણને મારેલો તેથી બ્રાહ્મણીએ તે પટલાણીને ઠોકી. મતલબ કે, હાલ બાળકાલ ગોર જન્મ્યાન આવી ઢળના છે. માટે તેવા ન થતાં શાસ્ત્રની આજ્ઞા હોય તેમ યથાશક્તિ કરવું.

નિત્ય શ્રાદ્ધ કરવાનું ન બને તો તૈમિત્તિક (તીથીએ) કરવું. ત્રીજું જે વૃદ્ધિ શ્રાદ્ધ છે તે પુત્ર પૌત્રાદિ વૃદ્ધિ માટે થાય છે. ચોથું કામ્ય શ્રાદ્ધ છે, એટલે મને પણ મારા પુત્ર પૌત્રાદિથી શ્રાદ્ધ લાભ મળે, એવી કામનાથી કરવામાં આવે તે; અને પાંચમું તીર્થ શ્રાદ્ધ છે તે તીર્થો ઉપર (યાત્રામાં) કરાય છે તે. એ રીતે પાંચ પ્રકારનાં શ્રાદ્ધ થાય છે.

(જેવું ઉક્ત વ્યાખ્યાન કાશીના મંડળેશ્વર સ્વામિ શ્રીમત્ પરમાત્માનંદજીએ આપ્યું છે તેવું મંડળેશ્વર મહાત્મા વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ શ્રીમદ્દાત્મ સ્વરૂપજીએ શ્રાદ્ધ સંબંધમાં વિસ્તૃત વ્યાખ્યાન આપેલું તે વિશે પૂર્વાર્દ્ધમાં, જરૂર લાગે તો, જોઈ લેવું. સારબૂત તાત્પર્ય સરખુંજ છે.)

૨૪ પ્રશ્ન—જ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું ? જિ. -વૃત્તિ બહાર નિકળીને સામા આવેલા પદાર્થ તરફ જતાં તુરત તે પદાર્થને આકારે—તે પ્રાણી પદાર્થની જેવી આકૃતિ હોય તેજ આકારે બરાબર થઈ જાય છે તે, (જ્ઞાનનું સ્વરૂપ). પરંતુ વાસ્તવ દ્રષ્ટિથી તો એ કાંઈ ખરૂં જ્ઞાન નથી, પણ દ્રશ્ય જગત તરફથી પાછી હઠી અંતરમાં સર્વ વ્યાપક ચિદાનંદ બ્રહ્મ તરફ વૃત્તિ દોડી જઈ બ્રહ્માકાર થઈ રહે, તો તેજ યથાર્થ જ્ઞાન છે.

૨૫ પ્રશ્ન—બ્રહ્મ તો નિરાકાર હોવાથી મન વાણીનો વિષય નથી. યતો વાચો નિવર્તેતે અપ્રાપ્ય મનસા સહ ॥ તો બ્રહ્માકારા વૃત્તિ થાય

શી રીતે ? જા.—અવિદ્યારૂપ કચરો બ્રહ્મમાં પડ્યો છે. અંધારું જેમ મકાનને આશ્રયે રહેલું છે, અને મકાનનેજ વિષય કરે છે; તેમ અનંત વ્યાપક બ્રહ્મમાં અવિદ્યા કલ્પાઈ છે. તે બ્રહ્મને આશ્રયે રહી બ્રહ્મનેજ વિષય કરે છે. તે અવિદ્યાનું કાર્ય વૃત્તિ છે. તે સાત્ત્વિકી વૃત્તિ, ચેતનના આભાસ યુક્ત હુઇ—ચેતન સાથે મળીને અંતરમાં એકાગ્ર થઇ અવિદ્યાને હણે (હડાવે છે); અને પોતે પણ બ્રહ્મમાં ભય થાય છે:—અહરૂપ થાય છે; એજ બ્રહ્માકારા વૃત્તિ થઇ સમજવી. ત્યાં દ્રષ્ટાંત, કે, વિભીષણ રાક્ષસ અને રામ મનુષ્ય રૂપે, એ રીતે વિજ્ઞાતીય અને સજ્ઞાતીય બે મળી જવાથી રાવણનો નાશ થયો. પ્રલ્હાદ રાક્ષસ અને તેના ઉપદેશક ગુરૂ નારદ દેવર્ષિ અથવા ઇષ્ટ શ્રીહરિ, બે એક થવાથી હિરણ્યકશિપુ હણાયો. કુહાડીઓનું ગાંડું ભરાઇને જડું જેમ વનનાં વૃક્ષો ભય પામ્યાં. ત્યાં એક વૃક્ષ વૃક્ષ બોલ્યું કે, ભય ન પામશો. ભલે એવા સો ગાંડાં ભરાઇને જાય. એ બધી વિજ્ઞાતીય (જ્ઞાત) છે. જ્યાં સુધી એક કુહાડીને પણ આપણું સજ્ઞાતીય (કાષ્ટ-હાથે) મળ્યું નથી ત્યાં સુધી કાંઇ થવાનું નથી. પછી એક કુહાડીને મળ્યુંત લાકડાનો હાથો ધલાવવા સુધારતી પાસે આણી તેણે છોલીને ધાલી આપ્યો, ત્યારે તે વૃક્ષે કહ્યું કે, હવે આપણા અંત આવશે કેમકે વિજ્ઞાતિ તે કુહાડી સાથે આપણું સજ્ઞાતી લાડકું મળી ગયું છે. તેમ, વૃત્તિ જે કે પ્રકૃતિ અવિદ્યાનું કાર્ય છે તે જડ છે તે ચેતન સાથે મળી જઇ અંતર પ્રદેશમાં જ્યાં અવિદ્યાનો નાશ કરવા ગઇ, કે વૃત્તિ નિરોધ થતાં અવિદ્યા ઉડી જાય છે. પ્રકાશ થતાં અંધારું જેમ થઇ જાય છે તદ્વત, બ્રહ્મમાં અવિદ્યારૂપ કચરો છે એમ જે કહ્યું તે કલ્પિત અવિદ્યા છે. વાસ્તવે બ્રહ્મ અસંગ નિર્લેપ સ્વચ્છ શુદ્ધ જ્ઞાનધન આનંદરૂપ છે તેમાં કોઇ કલ્પનાનો અવકાશ-જગા નથી. અનેક જન્મોથી દ્રઢ થઈ રહેલો સંસાર હોવાથી તે જ્ઞાતિને ખસેડવાને, અનેક યુક્તિથી સમજાવવા ખાતર સંત શાસ્ત્રોને એ રીતે માયા-અવિદ્યા વગેરે કલ્પિને કહેવું પડે છે. તે યથાર્થ સમજના પછી તે આરોપેલું ઉડાવી મુકે છે. દંતિની દારુ વિકારે.

પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ, એ બેહુ વિરોધી છે. જો પ્રવૃત્તિ સ્વિકારો છો તો નિવૃત્તિ નથી બનતી; અને નિવૃત્તિ સેવો—પકડો તો પ્રવૃત્તિ નથી બનતી. એમ છે છતાં એક પ્રવૃત્તિ એવી છે કે તે નિવૃત્તિરૂપજ છે; તે પરમાત્મા પ્રત્યે ધાવન કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ છે. ગમે તેવા અપવિત્ર હો, દિશા વગેરે જઇ આવેલા હો, અસ્પર્શ્યના સ્પર્શ થયો હોય, વગેરે, તોપણ જળથી સ્નાનપાન કરવાથી પવિત્ર થવાય છે. એમ જગ સર્વને પવિત્ર

કરે છે; પણ જળને કાણુ પવિત્ર કરે! ? તેમ જ્ઞાન છે તે અત્યંત પવિત્ર છે, નહિ જ્ઞાનેન સદ્ગુણ પવિત્રમિહ વિદ્યતે ॥ આ લોકમાં જ્ઞાન જેવું પવિત્ર બીજું કંઈજ નથી. તાપ તડકામાં તપેલો માણસ નદીમાં ગોતું (બુડકી) મારે છે તો શક્ત શીતળ બની જાય છે; તેમ, અધ્યાત્મ અધિષ્ઠતાદિ ત્રણ તપશ્ચરી તપેલો મનુષ્ય આત્મતીર્થમાં ગોતું મારતાં (એકય થતાં) સાંતિનો અનુભવ કરે છે. થાકીને લોથ પોથ બની કંટાળીને આવેલાને સ્ત્રી પુત્ર ધન ક્ષામ વગેરે કશું વહાલું નથી લાગતું. કારકુન ચોપડા લઈ હિંસાજન્ય બતાવવા આવે તો તે બધું રહેવા દઈ, -પડતું સુદી (છોડીને) તે તો સુબુદ્ધિમાં ચાલ્યો જાય છે કેમકે ત્યાં વિશ્રાંતિ-સુખ છે. એ આત્મતત્વને પામવા વર્ણાશ્રમેચ્ચિત સર્વ કર્મ નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરીને, સત્સંગ સેવન પૂર્વકે શ્રવણ મનનદ્વારા ક્ષણાદ્વારા વૃત્તિદરી આત્માને મનને શુદ્ધ કરે. જીવત્વથી જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સંસારના વિષયોની આસક્તિ દુઃખરૂપ છે. જીવત્વને છોડીને પ્રભુ તરફની દરાયલી પ્રવૃત્તિ સુખરૂપ-નિવૃત્તિરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૨૬—પરમાત્માની પારમાર્થિક સત્તા છે, સ્વપ્નની પ્રાતિભાસિક સત્તા છે, ને જ્યોત્સ્વી વ્યાવહારિક સત્તા છે, તો એક અખંડ પૂર્ણ તે પારમાર્થિક સત્તામાં એ જે સત્તા (પ્રાતિ. વ્યાવ.) ક્યાંથી આવી ?

ઉત્તર:—**સદ્માસદ્મા મવત્ ॥** રજગ્નુ છે તેજ, દંડ, સર્પ, જળધારા, ફાટ, વગેરે રૂપે પ્રતીત થઈ છે. બીજું નવું કંઈ તેમાં આવ્યું નથી તેમ, પરમાત્માની જે પારમાર્થિક સત્તા છે તેજ વ્યાવહારિક અને પ્રાતિભાસિક સત્તા રૂપે બાસી છે, સત્ છે તેજ અસત્ દેખાઈ રહ્યું-ભાસ્યું છે, જળ છે તેજ, ભેહેર, તરંગ, પરપોટા, શીથ, બરફ, વગેરે રૂપે સ્વાભાવિક બાસે છે.

૨૭ પ્રશ્ન—ભગવાને યોગિને જ્ઞાનીથી પણ અધિક જ્ઞાનિમ્યોપિ મતોદિષ્ઠઃ એ ગીતાનાં વાક્યથી કહ્યો છે, તેમાં હેતુ શું છે ?

ઉત્તર—એ વાક્યમાં જ્ઞાની શબ્દ છે તે પરોક્ષજ્ઞાનીને માટે છે. માત્ર વિદ્યા ભણેલો એવોજ, પણ અનુભવ વગરનો તે સમજવો, અપરોક્ષજ્ઞાની અનુભવી હોય તે નહીં. કેમકે તે અપરોક્ષ અનુભવીનો તો યોગ સિદ્ધજ છે, એટલે આત્મયોગી બનીજ રહ્યો છે તેથી તેવો તે યથાર્થ યોગી છેજ.

અભ્યાસક યોગી આધાર ચક્ર (ગણેશ)થી અંતરમાં માનસી પૂજા વંદન ધ્યાન કરતો ક્ષણરૂપે સહઅદ્વલ પદ્મ સુધી જાય છે તેથી સુષુમ્ના નાડીના માર્ગમાં પડેલો કચરો સાફ થઈ જાય છે. ત્યારે સર્વત્ર પૂર્ણ અભેદ ચિદાકાશરૂપ થવા ક્ષણાત્મકય દ્રષ્ટિ માટે પ્રયત્ન કરી શકે છે. +

મેરૂ-પ્રશ્ન—સ્વર્ગની કામનાવાળાએ યજ્ઞ યાગાદિ કરવા, અમુક પુણ્ય પાપાદિ કર્મ કરવાથી અમુક સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, અમુક દેવતા વગેરેની ઉપાસના અમુક પ્રકારેજ થઈ શકે, વગેરે વેદશાસ્ત્રોદિમાં કહી તેના વિધિ નિષેધ દર્શાવ્યા છે. અને ઉપનિષદાદિ વેદાંત ભાગમાં જગતનું સર્વાંશે મિથ્યાત્વજ સિદ્ધ કરી અદૈત પદે સ્થિતિ કરવા ઉપદેશ કીધો છે. ત્યારે એકજ વેદ એક ઠેકાણે અનેક પ્રકારનાં કર્મની શુચ્ચવશુવાળાં અરણ્ય ખતાવી તેમાં બ્રમણ કરાવે છે, તેજ વેદ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતાં જગતનું મિથ્યાત્વ કહી તે બધું ઉડાવી દે છે, ત્યારે સાચું શું માનવું? કર્મ ઉપાસના, ઉપર નીચેના લોક, વગેરે વિશેની વાત સાચી માનવી કે જગત છેજ નહીં-થયુંજ નથી, એ જ્ઞાનની અતિમ કોટી સાચી માનવી. જે જગતનું મિથ્યાત્વજ યથાર્થ હોય તો કર્મ ઉપાસના વિશેના અનેક પ્રકારના વિધિ નિષેધ, શ્રમ લઘ, વેદ ભગવાને શામાટે સ્પષ્ટિતાર વર્ણવ્યા?

ઉત્તર—વેદના ત્રણ કાંડ છે. કર્મ, ઉપાસના, અને જ્ઞાન. તેમાં એક કાંડની વાત બીજા કાંડમાં મળતી આવતી નથી. જેમ, દીવાની, ફોજદારી, અને સુલકી, એ ત્રણ ખાતા છે તે જુદાં જુદાં છે, પણ ત્રણેની સરકાર એકજ છે. દીવાની બાબતની ફરીઆદ ફોજદારીવાળો નહીં સાંભળે; અને સુલકીની ફરીઆદ દીવાની કે ફોજદારી કોર્ટ નહીં સાંભળે; જેને લાયક જે ફરીઆદ હોય તેનો નિર્ણય-ધનસાક્ષી ખુલાસો તેજ ખાતાં તરફથી, તે ખાતાંના કાયદા પ્રમાણેજ થાય છે. તે સિવિલ કોડ, ક્રિમિ-નલ કોડ અને રેવન્યુ કોડ (કાયદા) જુદાજ હોય છે. તેજ પ્રમાણે કર્મ-કાંડ સંબંધી પ્રશ્ન અથવા ફરીઆદનો નિર્ણય કર્મકાંડનાજ કાયદા મુજબ થવા તે ભાગનેજ જેવો જેઠાંએ. તેનો સંબંધ, ઉપાસના અગર જ્ઞાન કાંડના વેદાદિ શાસ્ત્રના ઉપલા અથવા શિરો ભાગ સાથે, નહિં સંબંધે. જેમ, અમુક યજ્ઞમાં કેવા કુંડ કરવા, અમુક જપમાં કેવો વિધિ છે, અમુક દાન ધ્યાનાદિમાં કેવા, શું શું અને શી રીતનાં કર્તવ્યો છે, અમુક ધાડ કરવામાં સમય વિધિ વગેરે શું છે, એવા કર્મકાંડના પ્રશ્નોનો કર્મકાંડના ગ્રંથ ભાગમાંજ ખુલાસો મળે છે. જ્ઞાનનો ગ્રંથભાગ જેમાં જગતનો અત્યંત અભાવ સિદ્ધ હોઈને ચિદેકરસ આત્મતત્ત્વજ અખંડ પૂર્ણ છે, એવા મનવાણીથી પર-અશિંત્ય સ્વયંપ્રકાશ અનુભવસ્વરૂપ ચિન્માત્ર સત્તાનોજ ઉપદેશ છે ત્યાં કર્મ અથવા ઉપાસનાના કર્તવ્યાદિ વિધિનો ખુલાસો કેવી રીતે સંભવે? નહીંજ હોઈ શકે, તેમ એવાં તે જ્ઞાનમાં તે કેવી રીતે બને? રાત્રી હોય ત્યાં સૂર્યોદયનો પ્રકાશ નહીંજ હોય, તેમ સૂર્ય હોય ત્યાં રાત્રી નહીંજ હોય.

અધિકારીના ભેદથી, જેને જે રૂએ અથવા જેનો જેવો અધિકાર હોય તેને માટે તે ક્રમ સ્વિકારી તે ક્રમથી ઉચ્ચપદે લાવવાના હેતુથી અર્થાત્ અંત-માં જ્ઞાન સંપન્ન કરી અદ્વૈતપદે સ્થિતિ કરાવવાના આશયથીજ વેદ ભગવાને ત્રણ પગથિયાંની સીડી (દાદર) કીધો છે. તેથી જે અધિકારીને માટે જે અનુકૂળ અથવા યોગ્ય હોય તેને માટે તેજ કર્તવ્ય સ્વિકારી ક્રમથી આગળ વધે તો આતે શુદ્ધ ઇશ્વરની કૃપા મેળવી અભેદ અદ્વૈત બ્રહ્માત્મક પદમાં સ્થિતિ કરી અભય પ્રાપ્ત થાય છે.

એવી અંતિમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને દુર્ગુણીનો સંગ છોડવો, પણ સત્સંગ ન છોડવો. કેમકે સાધુ સંગ સતત રહેવાથી શ્રવણ મનન નિવિધ્યાસ થતા રહી પરમ પદમાં સ્થિતિ થતાં શાશ્વતિ શાંતિ અનુભવાશે.

ઇશ્વર કહે છે કે, જગતમેજ્જ કીધું અને તેમાં દૂર્ગ વસી રહેલો છું. જગત રૂપે પણ હુંજ છું, બીજું કંઈ છેજ નહિં. (હારિરેષ જગત્ જગદેવ હરિઃ) તે છતાં જીવોએ જુદો પડીને દ્વૈતપણું માને છે, એજ ભુલ છે. અને તેનું કારણ, અજ્ઞાન કેદને લીધેજ એમ માને છે. જરૂર કરનારી સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપર જ્ઞેષ્ઠ્યે તેટલો પ્રેમ દેખાડે છતાં તેણીનું ચિત્તતો જરૂર ઉપરજ લાગેલું રહે છે. તેમ કુખથી નકામો શિશોઈ કહે છે પણ જીવપણું તો મટ્યું નથી (જેમ સ્વામીપર મિથ્યા-બનાવટી પ્રેમ બતાવે છે પણ જરૂર બુદ્ધિ મટી નથી અર્થાત્ પતિવ્રતા નથી થઈ). માત્ર શિષ્યો હોય-સાંભળ્યું હોય તેમ બોલે છે. શિશોઈ કહે છે, પણ તે બોધ નથી, શાસ્ત્રદારાએ કહે છે. કાગડો જેમ બધામાં મુખ ઘાસે છે, તેવો જીવ છે, તે જીવ અને શિવનાં જુદાપણામાં અને અદ્વૈતમાં બેહુમાં ટાપસી (સાક્ષી) પુરે છે. પરંતુ સર્વ વેદશાસ્ત્રો, સંતો, સત્પુરૂષો, ભગવાન વસિષ્ઠ, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરામ, વગેરેનો અનુભવસિદ્ધ એજ નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે કે **બ્રહ્મસત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ॥** અને તે ગિરિ શ્રુંગરૂપ અંતિમ ઉચ્ચતમ પદે લાવી મુકવાનાજ આશયથી અધિકારી પરત્વે બિન્ન બિન્ન રૂચિ હોવાને લીધે ત્રણ કાંડરૂપ પગથિયાં કીધાં છે. પુરુષાર્થ કરતો રહી ક્રમથી જે જીતાસુ ઉપર ચઢે છે તે અંતમાં તેજ અંતિમ સિખરે જઈ વિરાજે છે. અર્થાત્ તત્સત્ ચિદાનંદ બ્રહ્માત્મક સુખ સ્વરૂપમાં અભેદત્વે સ્થિત થાય છે. *

* આ છેલ્લો મેરૂનો પ્રશ્ન છે તેનો ઉત્તર નર્મદાતટકરન્યાણી ક્ષેત્રસ્થ સમર્થ શ્રી. ધ. શ્રી શંકર મૂર્તિ સ્વામિ શ્રી ટોકગ્રામજીથી મળેલો તે છે.

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમો નમઃ ૐ॥

અથશ્રી પ્રશ્નોત્તર પ્રેષ પુણ્યમાલા (મહતી)

૧. પ્રશ્ન—કેટલાકને સત્સંગ અને અનુભવ સુખમાં વિશેષ પ્રીતિ (આસક્તિ) છતાં વૃત્તિ વ્યવહારમાં વહે છે. અર્થાત્ સત્સંગ અને આત્મ સુખમાં અત્યંત પ્રીતિ યુક્ત હોવો ત્યાં બાજે છે, અને પાછું વ્યવહારમાં વહન (વેહેવું) ચાલે છે એવું શું કારણ ?

* ઉત્તર—સુત્રવિષ્ટા ઉપર ખેસીને રસ લેનારી માખીને મધનો ઘડો મળી આવવાથી તે પર ખેડી, ને એક પગ મધમાં ઠાંવ્યો-ગોઠવ્યો. પછી બીજો પગ ઠરાવ્યો. અને પાછી (આગલા-પૂર્વના અભ્યાસ અને આસક્તિને લીધે) વિષ્ટાનો રસ લેવા ત્યાં જઈ ખેડી, અને વળી પાછી મધના ઉપર જઈ ખેડી, ને તે (મધનો) રસ લે છે. તે જ્યારે પવનનો સપાટો આવે, ને પાંખ તે મધમાં ઘટાઈ જાય (ગડાઈ જાય) ત્યારે વિષ્ટાનો રસ લેતી અટકે, ને ઉત્તમ સુખમાંજ રહે—તેમ—વૃત્તિ જે છે તેને, સંસારના વિષયોરૂપ વિષ્ટાપર ખેસી વિષયોનાં સુખ (તે રસ) લેવાનો જન્માંતરોનો અભ્યાસ પડેલો છે, તેમજ તે વિષયોમાં આસક્તિ બાંહેધી છે. તેથી, ઉત્તમ ઉજ્જવળ સંસ્કાર બળથી સત્સંગ રૂપ મધનો ઘડો મળી આવતાં તેપર ખેસે છે. પરંતુ પેલા મહીન રાજસ તામસ સંસ્કારોના આર્ષદ્યથી પાછી વિષયોમાં દોડી જાય છે. વળી પાછી ઉજ્જવળ સંસ્કારના ધક્કાથી વેગ મળતાં પેલા સત્સંગ મધુની સ્મૃતિ ચવાથી, તેમજ તે મધુની શ્રેષ્ઠતા જોઈ જાણીને, પાછી ત્યાં આવી તે સુખ લે છે. વળી જાય છે, વળી આવે છે. પણ જ્યારે, ધ્યક્ષરનો અનુગ્રહ, સદ્ગુરૂની કૃપા, અને પોતાનાં શુભ કર્મફળ રૂપ પવનના બળવાન સપાટાથી અથવા એ ત્રણમાંથી એક અંગર ખે સ્વરૂપ પવનનો સપાટો લાગી પાંખ તે સત્સંગ મધુમાં ગડાઈ-ઘટાઈ જતાં-વિષયવિષ્ટાના સ્વાદપર દ્રઢ વૈરાગ્ય-ઉપરામ ચવાથી ખુદ્ધિ વૃત્તિ બ્રહ્માનંદ રૂપ મધમાં ઘટાઈ, તો તે વ્યવહાર તરફ વેહેતી અટકે વિષયમાં દોડી જતી અટકે અને એ સત્સંગ અહર્નિશ સેવી, બ્રહ્માભૈષ્ઠ અનુભવથી નિત્ય તૃપ્તિ પ્રાપ્તકરી, વૃત્તિનું વૃત્તિત્વ ગળાઈ જતાં સ્વયં બ્રહ્મરૂપ બની રહે છે.

* બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામિ બ્રહ્માનંદજી-યોગિરાજ મહારાજ (કુંભક કરી પેટ પર હોકારને ધણીવાર સુધી ગંભીર ખાતર કુદાવતા હતા તે) તરફથી મળેલી ઉત્તર.

એમ છે, પરંતુ વિપરીત સાધન કરે તો ઉભટી બગડે છે. ત્યાં દ્રષ્ટાંત, કે, એક પટેલ નવાં સંકેત કડકડતાં કપડાં પહેરી રાજની સભામાં જવા તૈયાર થયો, જતાં રસ્તામાં કંઈ ડાઘ નહીં લાગે તે સમાધતો ચાલે છે, છતાં કોયલાનો ડાઘ લાગ્યો, તેથી ખૂબ ચીઠાઈ જઈને કોયલા માત્રને ગામમાંથી દેઢાવી નાંખવા મનમાં વિચાર્યું. એક તળાવ ખોદાવી ગામના બધા કોયલા મંગાવી તેમાં ઢગલો દરાવ્યો. સો મણ થયા, ત્યારે ૫૦૦ મણ સાણ મંગાવી તેને ઘોવા શરૂ કરીધા. તેમ કરવાથી બધું કાળું પાણી વહું જાય છે. ત્યાં બીજા ગામનો વૃદ્ધ સુરા પટેલ આવી પહોંચ્યો, તેણે આ ઠાઠ જોઈ કહ્યું કે, આ શું ? ! તે વૃદ્ધ પટેલ કહે, અરે હું એ બધાને ચાર દલાકમાં ત (સંકેત) કરી આપું. રાત્રે બધા કોયલામાં અન્ની લગાડી રાખ કરી નાંખી. તે જોઈ પેલો ગંડુ પટેલ પ્રસન્ન થયો. તાત્પર્ય કે, એવી રીતે વિપરીત સાધન નહીં કરતાં સરળ અને યોગ્ય રીતે કરાય તો સુખરૂપ ઇષ્ટ ફલ પ્રકટાવે છે. તેમ, સર્વ પ્રહાર્ય જીવે, અને વૃત્તિ પણ પ્રહાર્ય જાણે—એક રસ અભેદ જીવે, તો પછી, જે કોયલા બધા આગ્નિમાં અગ્નિરૂપ થઈ રખ બની જઈ કોયલાપણું ખોઈ બેસે છે, તેમ, વૃત્તિ પણ પ્રહાર્યમાં તન્મય થઈ રહેતાં વૃત્તિત્વ ખોઈ બેસે છે—પ્રહાર્ય થઈ રહે છે.

૨. પ્રશ્ન—માયા છે તે પરમેશ્વરની શક્તિ છે, તો તે પરમેશ્વરની સન્મુખ કરનારી છે કે વિમુખ કરનારી છે ?

ઉત્તર—માયા, એ પરમેશ્વરની શક્તિ છે, એટલે સન્મુખ કરનારી તો છે, અર્થાત્ માતા છે. પણ માતાની જો મન રાખી અદ્વા પ્રેમથી સેવા કરીએ, તો માતા પ્રસન્ન થાય, અને પ્રસન્ન થાય તો પરમેશ્વર સન્મુખ કરે; અને માતાની સેવા ન કરીએ, ને માતાને વખોડીએ—વિરૂદ્ધ ચાલીએ તો વિમુખ કરે છે. જેનામાં નીચેના દુર્ગુણો હોય, તે સત્સંગ કરે તો પણ તેને તે ફળતો નથી. ચોરી, ચારી, હિંસા એ કામિક દોષો; નિંદા, જીર્ણ મોહવું, કઠોરતા, એ ત્રણ વાચિક દોષ; તુષ્ટા, આ દ્રવ્યાદિનું ચિંતન, અન્યમાં તથા સતોમાં દોષબુદ્ધિ કરવી—રૂપણુ જોવાં, એ માનસિક દોષો, એ બધાં છોડે તો તેને સત્સંગ સત્વર ફળપ્રદ થાય છે.

૩ પ્રશ્ન—પરમેશ્વર શું ખાય છે, શું કરે છે, અરે હસે છે, ને આં રહે છે ?

ઉત્તર—પરમેશ્વર ચિંતાને ખાય છે, અને ચિંતા બધા ભોક્ષને ખાઈ જાય છે (અથવા ગમ ખાય છે.) એક રાજાએ બજારને એવોજ સવાલ પૂછ્યો. બજારથી જવાબ નહિં દેવાયો. તેથી બીજો દહાડે કહેવાનું માગી લઈ,

ચિંતામ્મસ્ત કુવે રસ્તે જતાં એક હોળ ખેડનાર વાત કરતો હતો તે કાન ઢધ હોયો. ઢી સાંભળી તેને પુછી લાઇ વજરે ખીજે દહાડે રાખને કહ્યું. રાખએ પુછ્યું કે કેણે દહાડે ? વજરે પેલા ખેડુતને ખતાવ્યો. તરત તેને બોલાવી ગાદી પર બેસાડી, રાખ ચાકર બની બેઠો. રાખએ તેને પુછ્યું કે પરમેશ્વર શું કરે છે ? ખેડુત બોલ્યો કે તુણનો મેર, અને મેરનો તુણ. **કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુ સમર્થઃ શ્રેયઃ ॥** જોઇલો, હે રાખન્ ! કું હોળ ખેડનાર તે ગળ કું, અને તમે રાખ, તે ચાકર થઇ બેઠા છો.

અહર્યે પોતાની કમાઇ-રળતર-આયપતનો દશાંશ ધર્મમાર્ગે ખરચવા કાલે જોઇએ. તે પ્રમાણે કરવા ગર્ભમાં જીવ કાલ કરાર (કલ્પલત) કરે છે અને એવી પીડા ભોગવે છે કે દુઃખી થઇ એમ કહેવા લાગે છે કે, પ્રભો નવભાગ તમારા અને એક ઝઢાશ, પરંતુ દયાળુ પ્રભુ કહે છે કે, ના બાક નવ ટકારે માટે રાખજે, તે એકજ મારાં નિમિત્તે કાલજે તથા મુખ્ય પ્રતિજ્ઞા એવી કરે છે કે, હવે હે પ્રભો ! કું જન્મ બંધનથી છુટવા સત્સંગ સેવી, આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરી-મારું સત્ત્વ સ્વરૂપ જાણીશ. પરંતુ બહાર આવી, નથી તે દશાંશ (કે વીશાંશ કે ચોડો પચ્ચ ભાગ) ધર્મદા કાલેતો પચ્ચ બધુ પાનપાન એસ આરામ મોજ શોખ વિષય વૈભવમાં દહાવી દે છે. અથવા સંઘ્રહ કરે છે. તેમ, નથી કંઈ કદી સાધુ મહાત્માની સંગતી સેવી સાધન સંપન્ન થઇ, સ્વસ્વરૂપ જાણવા પ્રયત્ન કરતો. આતું જ્યારે ધમ્મર જીવે છે, ત્યારે તે પ્રભુ હસે છે. પરમેશ્વર સર્વત્ર વસે છે-પૂર્ણ વ્યાપક છે. પચ્ચ વિશેષપણાંની તો જેનાં હૃદયમાં પ્રભુ ઉપર અદ્વા પ્રેમ છે, સાધુ સંતને સેવે છે. એવા ભક્ત મહાત્માનાં હૃદયમાં પ્રભુ વસે છે-વિશેષે પ્રાદુર્ભૂત પ્રતીત થાય છે.

ગમે તેવો દુરાચારી મનુષ્ય નહારી સંગતિથી અથવા કુલુહિથી નારિતક બની જન્મ પ્રભુને પચ્ચ દોર વાણીથી ગાસિપ્રદાન કરે છે છતાં તેનાં ઉપર કોપામિ નહિ વર્ષાવતાં તે પરમ દયાળુ ધમ્મર ગમ ખાય છે; અને જો કદાપિ તે પાપી માણસ પોતાનાં કૃત્ય માટે પરતાવો કરી પ્રભુને શર્ણુ થઇ રહી ક્ષમા માગે છે તો તેને ક્ષમા આપી ભવપાર કરવા સુધીની કૃપા (તેનું હૃદય જોઇ જાણી તે પ્રમાણમાં) કરે છે, એટલો બધો પરમ દયાળુ છે.

૪ પ્રશ્ન—જ્ઞાની પુરૂષ જો અહરૂપ થયો, તો તે સર્વજ્ઞ શા માટે નહી, અને તેને ખીજાં મનુષ્યાદિપ્રાણીનાં મનની ખબર કેમ પડતી નથી ?

ઉત્તર—જીવ અદ્વય છે, અને ધમ્મર સર્વજ્ઞ છે; પચ્ચ જ્ઞાની તો નિર્વિઠાર નિર્વિકલ્પ અહરૂપ થવાથી તે, અદ્વય રહ્યો નહિ, તેમ સર્વજ્ઞ

પણ નથી. મહાકાશની માફક નિરૂપાધિક એવું, જીવનું અને ધૃત્વરૂપ જે વાસ્તવ સત્ય સ્વરૂપ બ્રહ્મ છે. તે રૂપ જ તે જાની છે. ઘટાકાશવત્ જીવની, અને મહાકાશવત્ ધૃત્વરની ઉપાધિથી રહિત, તે પોતાનાં સ્વ સ્વરૂપે થયો છે. અલ્પગ સર્વગ પણું છે તે તો તત્ તત્ ઉપાધિને લઇ તે કહેતામાં આવે છે. જેમ, રાજની તરવાર અને કઠીઆરાની કુહાડી એક (હથીઆર-તેઓની ઉપાધી) છીનવી લઇને, રાજ અને કઠીઆરાને એક આરકામાં ગોંધીએ, તો તેઓ અન ડ્રનાઈન્ ખાશે. એક સરખા છે. શ્રુતિ પણ એજ કહી નહીં છે કે, દ્વા સુપર્ણાં સયુજાં સચ્ચાયાં ૦ જીવ અને ધૃત્વર એક પક્ષી એક જાડ ઉપર બેઠા છે તેમાં જીવ, કર્મકળ ખાવામાં લોભાયો, અને ધૃત્વર નિરપેક્ષ રહી કળમાં લોભાયા નહીં. રાજની ઉપાધી મોટી છે. રાજ્યરૂપ ઉપાધિનાં ચિન્હરૂપ તરવાર છે તે, અને ગરીબની ઉપાધી (પોતાનાં નિર્નાડનાં સાધનરૂપ) માત્ર કુહાડી છે. તે એક છીનવી લીધી એટલે એક સરખાજ થયા તેમ, જીવ ધૃત્વરની ઉપાધી, જે અલ્પગ-ત્વમાનો અલ્પ, અને સર્વગત્વમાનો સર્વ, તે અલ્પ અને સર્વ એકથી રહિત, જ એકમાં સરખો છે તે બ્રહ્મરૂપ જાની થયો છે. જે શક્તિરૂપ બ્રહ્મ તત્ત્વમાં કેન્દ્ર ઉપાધિ નથી-એક સરખા છે-સ્વરૂપેજ છે. તેથી જાની જે કે ઉપાધિથી રહિત થયો છે તે અલ્પગ કે સર્વગ કંઈ પણ શું દામ હોય ? નહિજ હોય, એ સિદ્ધ થયું. વળી તે પોતાનાં મનનો સાક્ષી થઇને, મનને પણ ત્રિગુણાત્મકઅવિદ્યારૂપ કાર્ય એટલે મિથ્યા નામરૂપવાળું જાણી તે મનને અમનત્વભાવને પમાડી દેવાયા મનને પણ જાણવાની સ્પૃહા રહિત થયો; તો, જે પોતાના મનનીજ જાણવા બેદરકાર થયો તેને ખીજનાં મનની જાણવાની શી જરૂર પડી ? કશી નહી. અથવા પોતે જે કંઈ જાણી શકે તો તે મનરૂપ સાધનથી જાણે, પણ જાનીતો મન મુકીને આશ્યો (મનરૂપ મીઠાંને ગાંગડો બ્રહ્મરૂપ સમુદ્રમાં નાખી અમન બની જોડો) તે ખીજનાં મનની ક્યાં સાધન વડે જાણી શકે ? તાત્પર્ય કે ઉપરોક્ત સર્વ કારણોથી જાની ખીજનાં મનની જાણતો નથી.

પ્રશ્ન-જાનીને કંઈ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ? જો નથી થતી, તો શા માટે ?

ઉત્તર-જ્યાં જોઇએ ત્યાં સિદ્ધિજ દેખાઇ રહી છે. ગર્ભમાં વીર્યનું સ્થેજ અલ્પ બિંદુ પડેલું તેના આપણે બધા આ ત્રણ મણનું શરીર લઇ બેઠા છીએ. એનાથી ખીજ કેવી સિદ્ધિ ! વળી જીવો-મળ મૂર્તથી બરેલું મળીને એવું ગર્ભસ્થાન છે, તેમાંથી સમર્થ મહાત્મા, ભકતો, શરતિરો,

જેવાં રૂનોના પેદા થાય છે, એનાથી મોટી ખીજ શી સિદ્ધિ ?! કેટલાંક બે ચાર સ્ત્રી પરણે છે, રાજા તો સેંકડો સ્ત્રી પરણે છે, છતાં પુત્ર થતો નથી, અને કેટલાંક ઇકત એકજ સ્ત્રી વાળાને અનેક પુત્રો થાય છે, એ કેવી સિદ્ધિ ! કુદરતની સિદ્ધિ ધણી છે, કેટલી ગણ્યા કરશો ! કાંઈ વિશ્લેષતાએ નહીં જોયલી ચીજ દેખાડવી, એને લોકો સિદ્ધિ કહે છે; પણ માનીને એવી શું જરૂર છે! માની એવી કોઈ માયિક સિદ્ધિની ઉપાધિને ધન્યતાજ નથી, અને જે ધન્ય છે તે માની નથી. વળી જુવો-અમ ખાય છે તેને જમણાજ નળમાં તથા જળ પીએ છે તે ડાળા નળમાં ઉતરે છે, રોગમાં રસ પ્રસારે છે, વગેરે સિદ્ધિઓ (કુદરતી) પ્રત્યક્ષજ છે. ભાષ ! કોઈ કુળવાન સંજગત ગૃહસ્થ વેશ્યાને ત્યાં જઈ બેસે, તેના જેવું (જો માની સિદ્ધિ મેળવવા યત્ન કરે તો) છે. તામર્ય કે માતી સિદ્ધિ માગતોજ નથી—આહાતોજ નથી, છતાં આવે છે તો તેની સ્પૃહા રાખતો કે કરતો નથી, ઉપેક્ષા કરે છે.

૬ પ્રશ્ન—પ્રારબ્ધ મુખ્ય છે કે પુરુષાર્થ મુખ્ય છે ?

ઉત્તર—ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શ્રીમુખે અરજીનું પ્રત્યે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો ઉપદેશ કીધો છે, તે શ્લોક બદ્ધ કરતાં ભગવાન વેદવ્યાસે એક ઠેકાણે પ્રારબ્ધને મુખ્ય કહ્યું છે; કે, લાભહાની, હાર જીત, સુખ દુઃખ, પ્રારબ્ધ પ્રમાણેજ મળે છે, માટે તે બેહુ શુભાશુભ બંદને સમ ગણીને વર્ણ્યશ્રમેન ચિત્ત કર્મ કરનાર પાપબાગી થતો નથી. સુખ દુઃખે સમેહિત્વા ૦ અને વળી પુત્ર; એમ પણ કહ્યું છે કે, ईश्वरः सर्व भूतानां ० ઇશ્વર સર્વ પ્રાણીમાત્રનાં હૃદયમાં રહે છે, અને તે જમ પ્રેરે છે—કરાવે છે, નેમ થાય છે. અને ભગવાન વસિષ્ઠ મુનિએ પુરુષાર્થને મુખ્ય કહ્યું છે. તે સર્વતું કહેવું યથાર્થ છે. પ્રારબ્ધ શરીરતું છે, આત્માતું નથી. લાભ અલાભ, જમપરાજય, સુખદુઃખ, જે થાય છે તે પ્રારબ્ધ પ્રમાણે શરીરને થાય છે. અને હું અસંજ નિર્વિકાર સન્નિવિદાનંદ આત્મા છું, એરીતે શરીરથી જુદા પડી પ્રજાપે સ્થિત થઈ સમજતું, અથવા સમજીને હેવું, એ પુરુષાર્થ છે. પુરુષાર્થ વિના એમ થાય નહીં.

*વાદિમક, હરિશ્ચંદ્ર, નળ, વિક્રમ, બોજ, વૃત્સિંહ મેહેતા, મીરાં, સખરી, ગાર્ગી, નાય, અનેક ઋષિ મુનિ, બહુ વાહન, લક્ષ્મણ, માંધાતા, અંબરીશ્વ, પ્રહલાદ, વ્યાસ, ભીષ્મ, જનાર્દન, રત્નામિ, ગંગોત્તર, પરાશર, વિશ્વામિત્ર, વિશ્વમિત્ર, ઉદ્ધવ, આસાવંતરા, વગેરે.

જ્ઞાનાગ્નિ વ્યથ કર્માણિ મસ્મ સાત કુદતે ઽજુન ॥ જ્ઞાનથી તો કર્મો ભરખ થઈ જાય—બળી જાય છે, ત્યારે પ્રારબ્ધ ક્યાં રહ્યું ? કેમકે વળી એજ રીતે પુનઃ દહ્યું છે કે, સર્વે કર્માશિલંપાર્થ જ્ઞાને પરિ સમાધ્યતે જ્ઞાનથી સધળાંજ કર્મ સમાપ્ત થાય છે. ‘સર્વ કર્મ’ કહેવાથી પ્રારબ્ધ તેમાં આવી ગયું. પ્રારબ્ધ પણ એ રીતે જો દગ્ધ થતું હોત તો જ્ઞાનીનું જીવન જ્ઞાન થયા પછી, સંભવે નહીં. ત્યાં કહે છે કે, જ્ઞાનથી સંચિત અને ક્રિયાભણ કર્મો સધળાં બળી જાય છે પણ પ્રારબ્ધ શેષ રહે છે તે દગ્ધ પટની માફક પ્રતીતિમાત્ર રહે છે. જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિથી તો તે પણ નથીજ, પરંતુ અન્ય લોકોની દ્રષ્ટિથી તે પ્રતીત થાય છે. દગ્ધ પટ હોય તે જોવા માત્ર છે, ઓડવા લાયક હોતું નથી. સુખદુઃખ લાભઅલાભાદિ દેહને છે, તેથી તેનું પ્રારબ્ધ તેમાં મુખ્ય છે. હું દેહ દ્રવ્યાદિ નથી, પણ અસંગ ચિદાત્મા સ્વયં પ્રકાશ છું, એ જાણવામાં પુરૂષાર્થ મુખ્ય છે. અસંગ છું, એમ યથાર્થ સમજીને કહેતાંમાં—સમજતાંજ કર્મ બધાં બળી રહ્યાં ; કેમકે જ્ઞાનથી કર્મ બળી જાય છે. અને ઇશ્વર જે પ્રેરણા કરે છે તે, જેવાં કર્મ હોય તે પ્રમાણે તે ફલ પ્રદાતા હોવાથી પ્રેરણા કરે છે.

હવે પ્રારબ્ધ જે શરીરનું છે, તે શરીરને આધારે છે, શરીર પૃથ્વીને આધારે છે, તેમ પુરૂષાર્થ પણ છે (કેમકે શરીર વડે તે પણ થાય છે). તે પૃથ્વી છે તે જળને આધારે છે, જળ તેજને, તેજ વાયુને, વાયુ આકાશને, આકાશ ગુણને, ગુણ પ્રકૃતિને, અને પ્રકૃતિજે માયા તે બ્રહ્મને આધારે છે. માયાં તુ પ્રકૃતિં ચિદાત્મા માયિનં તુ મહેશ્વરં અને બ્રહ્મમાં તે માયા શ્ચ શૃંગવતઃ કલ્પિત છે, એટલે પ્રારબ્ધ પુરૂષાર્થ એઉ ઉડી ગયાં, કાંઈ નથી ; પરંતુ આધાર આધેય ભાવથી જોઈએ ત્યાં ઇશ્વરેચ્છા મુખ્ય છે.

૭ પ્રશ્ન—શાસ્ત્રાદિમાં વર્ણુશ્રિમનાં લોકડાં શા માટે ધાવ્યાં છે, અને તે યોગ્ય છે કે નહીં ?

ઉત્તર—પશુને ખુટીએ બાંધે છે, કાંઈ દુહિવાળાં માણસને નથી બાંધતા. તેમ, પશુ જેવાં અજ્ઞાની મનુષ્યોને જ્ઞાન નહિં થાય તો વર્ણુશ્રિ-મમાંતો કરવા રહેકે, એ વિચારથી શાસ્ત્રકારે યુક્તિ પૂર્વક શ્રેણી બાંધી ઉત્પત્તિ કરવા સારૂં કર્મ બતાવ્યો છે. વિષયાસક્ત મુઠ લોકો મયદારી મુઠી દષ્ટ નીતિ તોડી સ્વચ્છંદે વશા જઈ સાધુજનોને પીડા કરવા પડે નહિ. પોતે નીચમીતે ચાલે-રહે-વસે તો અન્દોગ્ય ઐશ્વર્યાદિ પામી મુખી થાય,

સ્વર્ગની ઇચ્છાથી અથવા લૌકીક ભોગોની ઇચ્છાથી સકામ કર્મ કરતે કરતે નિષ્કામ કરતા થઇ ચિત્તશુદ્ધિ દ્વારા જ્ઞાનના અધિકાર, થાય, એના ઉત્તમ હિતના આશયોથીજ વર્ણવ્યવસ્થા કરાય છે. તેનાં પગથિયાં ચઢતાં ચઢતાં અધિકાર પ્રાપ્ત થયેથી ઇશ્વરસુખ થાય છે ત્યારે સદ્ગુરૂ કૃપાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દ્રઢ અપરોક્ષ થાય છે તો તેનાજ તે વર્ણાશ્રમના પ્રતિબંધ તુટી જઇ સુક્ત થાય છે. વારતવે વર્ણાશ્રમ, જેવા દેહને નથી, તેવા આત્માને નથી. કેમકે દેહ છે તે ભૌતિક છે, અને આત્મા અસંગ એકજ, એકરસ મન વાણીનો અવિષય, સ્વયંપ્રકાશ, શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ છે.

યથાર્થ અભેદ જ્ઞાન થતાં સુધીને માટે વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા યોગ્ય છે.

૮ પ્રશ્ન—ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ધર્મ શા માટે ?

ઉત્તર—એ સ્વતંત્ર સાધન છે. બીજું અર્થ છે તે લૌકીક સુખનું સાધન છે. કામ અને મોક્ષ, ફળરૂપ છે. તેમાં કામ છે તે વિષયોનાં સુખનો હેતુ છે, અને મોક્ષ છે તે પારમાર્થિક પરમ સુખનો હેતુ છે. વિષયસુખની કામના--સંકલ્પ છે તે કામ છે, અને નિર્વિષય--સંકલ્પ રહિત સ્થિતિ છે તે મોક્ષ છે, તે શ્રદ્ધા ગ્રેમ પૂર્વક યથાર્થ વૈવિધિત શુદ્ધ ધર્માચરણ કરવાથી મળે છે. નિવૃત્તિરૂપ ધર્મ પામે છે તે મજ્જ્યુત કરવા માટે પ્રવૃત્તિરૂપ ધર્મ પ્રથમ સેવવો ઉચિત છે. તે વેદવિહિત રનાન, સંધ્યા, દેવાર્ચન, અતિથી સત્કાર, સાધુ સેવા, વિશ્વદેવ, શ્રવણ, મનનાદિ કર્મ કરવાથી પામે મજ્જ્યુત થયેથી તેના ઉપર નિદિધ્યાસનરૂપ ઉત્તમ ઇમારત બાંધ અને સુંદર સુખદ ખડી કરી શકાશે. તે ઇમારતરૂપ બ્રહ્મરૂપ સ્થિતિ થતાં તેમાં સુખપૂર્વક આનંદથી સુખ શેયામાં પડેાડી શકાશે. એવું એ ધર્મનું અતિમ ફળ છે તે અજરામરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે ધર્મ પ્રથમ છે. (ધર્મ ત્રિશે ઇલામધુ પ્રકરણ લખવામાં આવેલું છે તેથી અત્રે વિસ્તાર કીધો નથી)

૯ પ્રશ્ન—પહેલું બીજ કે પેહેલું વૃક્ષ ?

* ઉત્તર—એ (તમારો) પ્રશ્ન નિરર્થક--ખોટો છે--સંભવતો નથી. બીજ છેજ નહીં. જેને તમે બીજ કહો છો તે સૂક્ષ્મ વૃક્ષજ છે. એમાં (બીજ કહો છો તેમાં) મૂળ, થડ અંકુર, પાન, પુષ્પ, ફળ, ડાળ, વગેરે છે. તેજ તે રમૂજ બાવને પામે છે. એ તેમાં એ બધું ન હોય તો સ્થૂળ

ભાવને પામનાર જાડ થવું સંભવેજ નહિ. તેમાં એ બધું સૂક્ષ્મરૂપે રહેલું છે, તેજ પાછું કાળે કરીને, ક્રિયાથી અથવા સાધન સામગ્રી (જમિ જળ ખાતર, હવા વગેરે) મળતાં સ્થૂળ ભાવને પામે છે. તેમ, આ સર્વ વિશ્વ પ્રપંચ છે તે મનરૂપજ છે. એ મનમાંજ બધું સૂક્ષ્મરૂપે રહેલ છે, તેજ આ સ્થૂળ પ્રપંચ રૂપે થઇ પ્રતીત થાય છે. તેથી મન છે એજ જગત છે.

૧૦ પ્રશ્ન—દરપણમાં જેમ નગરનું અથવા આપણું મનુષ્યાદિનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે દરપણમાં-કાચમાં-દર્પણમાં સ્વરૂપમાં નથીજ. એતો અરજ છે, પણ નગર અંગર મનુષ્યાદિ કંઈ પણ સાકાર આકૃતિ જુદી કંઈ વસ્તુ છે, તેજ પ્રતિબિંબરૂપે દરપણની સામું આવવાથી તેમાં ભાસે છે, તેમ આત્માને વિશે જગત જણાય છે તે, આત્માના સ્વરૂપમાં તે (દરપણ કાચ વસ્તુમાં પ્રતિબિંબ પેદા નથી તેમ) કંઈ નથી એ ઠીક છે, પરંતુ આત્માથી ભિન્ન કંઈ પણ જગત એવું કંઈ આકૃતિવાળું કેયે છે, ત્યારે તે આત્મામાં જણાય છે, તો પછી “આત્મરૂપ જગત છે,” એ ક-વું ક્ષી રીતે બનશે ?

% ઉત્તર—હા, જમત જુદું છે. (પ્રશ્ન) તે ક્યાં છે ? (ઉત્તર) અલ્પજ્ઞાતાને વિશે જગતની કલ્પના કરનારની મલીન યુદ્ધિમાં છે. ત્યા પ્રજ્ઞાંત કાગળ ઉપર સુંદર શીરાધા કૃષ્ણનું ચિત્ર છે. તે કાગળને પુછીએ કે, બાહ્ય ત્ત્વમાં ચિત્ર છે તેની શોભા અપૂર્વ છે. તો કાગળ કહેશે કે, બાવા મને કશી ખબર નથી; કે ચિત્ર તે વળી શું ચીજ, અને તે વળી મારામાં કેવું પછી કાગળ પીળાલાલ રુપેરી રંગને પુછીએ કે, તમારામાં કંઈ ચિત્ર છે ? તો તે રંગ પણ જણાતા નથી; કે, હમારમાં ચિત્ર કેવું હોય, અર્થાત, નથીજ. પછી કલમને પુછીએ તો, કલમમાં પણ ચિત્ર નથી ત્યારે ચિત્ર ક્યાં છે ? ચીત્રારાની અથવા સિલ્પી કારીગરની યુદ્ધિમાં, તથા તેના જેવાં કલ્પનારા બીજાની યુદ્ધિમાં છે. બીજું જુવો, સ્વપ્નમાં મોટું ધરબાંધું તે કાટ (કાંટ, હો, લાકડાં, રંગ, રોગન, યુનો પથરા, પત્રા, વગેરે સર્વ) ક્યાંથી આપ્યો, અને રંગ યુનો કેણે કીધો. એ બધુંજ (ધરબાંધનાર, કડીયા, સુમાર, મજુર, મજુરણો, રંગ, યુનો, કાટ, પત્રા વગેરે બધોકાટ) જેજ, વાસના માત્ર છે, તેમ, આ જગત વાસના માત્ર છે. કલ્પિત વસ્તુ અધિક્ષાનથી ભિન્ન સંસારવાળી હોતીજ નથી. મલ્લયાની સર્વજ્ઞતાને મલાઈ તેજજલ્પિત : કંઈ રજુ સર્વમાં નથી, તેમ જ આ જગતની

નથી. જેમ, તે સર્પરૂપે બ્રાંતિથી ભાસનારી રજાનું છે. તેમ બ્રાંતિથી જગતરૂપે જાણનારી હુંજ (હરિ સ્વયં) છું. રજામાં જેમ સર્પ કંઈપત-મિથ્યા ભાસે છે, તેમ જુનો વગેરે મારામાં કાંઈપત છે. જગત પ્રવાહ અનાદિ છે. તે વૃત્તિમાં અનંત અક્ષાંડાદિ પ્રતીત થાય છે. યથાપૂર્વમ કલયચરૂ. પણ વૃત્તિમાં શોધીએ તો કાંઈ વળગેલું દેખાતું નથી-છેજ નહીં-અને આત્મા જે કે વૃત્તિનો પ્રકાશક છે, તે આત્મામાં શોધતાં વૃત્તિ નથી જાણતી-છેજ નહીં. એ વૃત્તિતો આત્માની દમક-ચમક-ચમત્કાર છે. જેમ હીરાની દમક મારે છે, તેમ, આત્મા જે કે જેમનો તેમ અખંડ જ્ઞાનમય છે, તેની દમક-ચંદુર્ણ-ચમત્કૃતિ-મહામાયા-આવશકિત-મૂળપ્રકૃતિરૂપ એ વૃત્તિ છે. તે વૃત્તિજ આ અનંત જગદાદિ રૂપે પ્રતીત થાય છે (સ્વાનવત)

૧૧ પ્રશ્ન—અક્ષાનો કલ્પ પુરો થયેથી અક્ષાની સુષુપ્તિમાં અક્ષાની સાથે સર્વ વિશ્વ લીન થઈ જાય છે. અક્ષાની સાથે લીન થઈ જનાર અક્ષરૂપ-મુક્ત થઈ જાય છે, હતાં નવાં કલ્પમાં પાછી જાડિ થાય છે શા માટે ?

ઉત્તર—જેમ કોરટમાં કામ ચાલે છે, પછી સાંજે કોરટ બંધ થાય છે, ત્યારે જે કામ જે કાંઈ જે રીતે કરતું હોય તે, તે તેવીજ રીતે અધુર રહી બંધ કરે છે અને ધેર જાય છે. તે પાશુ બીજે દીવસે કોરટ ઉઘડે ત્યારે જે કામ જે કરતાં હોય તે, તે રીતે, આવી કરવા બેસે છે. તેમ, જે જે જીવો જેવી જેવી વાસના યુક્ત હોવા અક્ષા સાથે લીન થાય છે, તેવી તેવી તે વાસનાને લઈને તેવી રીતે પાછા નવા અક્ષાની સાથે અથવા તેજ અક્ષા પાછા ઉઘી ઉડે ત્યારે તે જીવો ઉત્તમ થાય છે, અને પૂર્વ પૂર્વ વાસનાને અનુસાર વ્યવહાર કરે છે. ફક્ત જેટલા જીવ અભેદ અક્ષાત્મક જ્ઞાન પામી લીન થયા છે તેટલાજ માત્ર અક્ષરૂપ થઈ જવાથી પુનરાવૃત્તિને (ફરી જન્મને) પામતા નથી. વાસનાવાળા અજ્ઞાની જીવો પ્રકૃતિમાં લીન થાય છે, અને જ્ઞાની તો અક્ષમાં અભેદરૂપે લીન થાય છે.

૧૨ પ્રશ્ન—ત્યારે જેટલા જ્ઞાની મુક્ત થઈ પાછા જન્મતા નથી તેટલી ઘટ (ન્યુનતા) પડતી હશે ?

ઉત્તર—કુવામાંથી પાણી કાઢ્યા પછી કુવામાં પણુ ઘટ પડવી બેઠાએ, શું તે પડે છે કે ? ના; — ત્યારે એ પાણી પાણુ ક્યાંથી આવે છે ?

૧૩ મહાત્મા શ્રીમત વિષ્ણુ બાવા અક્ષયારીથી અપાયેલો ઉત્તર.
% સ્વામિસુખાનંદસી. (જુલથી રહેલી ૨૮.૧૬.૮૧ની ૫૨ નોંદ્ર અર્થ લીધી છે.)

જનનીનમાંથી-કરચી-કેરતી રીતે-તેમજ, સમુદ્ર, નદી, કુવામાંથી અને તેટલું પાણી કાઢીએ (અથવા ખાંડે લેરીએ) તો તેથી કંઈ મજાનું કે વધતું નથી, તેમ તમારી શોધને અવકાશ નથી.

૧૩ પ્રશ્ન—આ જગત માયા-પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, છતાં ઇશ્વરે કીધું એમ કહેવાના આશયથી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હું જગત રચું છું-અર્થાત્ મેં કીધું; તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—કામદારો-લીલાન-કારકનો કામ કરે છે, તે ઉપરી અધિકારીએ (રાજાએ) કીધું એમ કહેવાય છે, જેમ, એક રાજાનું લશ્કર બીજા રાજાનાં લશ્કરને જીતે છે તેમજ તે રાજા પોતા રાજાને જીતે, એમ કહેવાય છે, તેમ, પ્રકૃતિથી જગત થયું, તે પ્રકૃતિ-માયા ઇશ્વરની હોવાથી ઇશ્વરે કીધું કહેવાય છે. વળી જેમ, ધન્યજન ચાલે છે તેથી કંઈ સુતર કપડાં વણાતાં નથી, પણ તે સત્તા તો બધી અસીની છે. પરંતુ જો તે અગ્નિને તે રૂઝી, સુતર, કે વસ્ત્ર અંકકાડીએ તો ઉત્તરું બધી જાય છે (વણાતું નથી) છતાં તે વસ્ત્ર અગ્નિ પી સતાથી થાય છે તેથી તેણે કીધા એમ કહેવાય છે, તેમ.

૧૪ પ્રશ્ન—કૃતિ કહે છે કે, પરમાત્મા-ઇશ્વરજી શુભ કર્મ કરાવે છે અને અશુભ કર્મ પાણુ કરાવે છે, તો એવી તે ઇશ્વરને શી જરૂર ? અને એમજ હોય તો લોકો, ગમે તેમ વરતે, તેમાં તેને હરકત નથી કે શું ?

ઉત્તર—કોઇ શેઠને ત્યાં રહેલા શુભાચારી (નોકર)ને ત્યાં લગ્ન એવેવાં. ત્યારે છોકરાના વ્રત કરવા સારૂ શેઠે તેને રૂ. ૫૦૦ આપ્યા. કોઈએ તેને પુછ્યું કે, આ રૂ. ૫૦૦ ક્યાંથી લાવ્યાં ? જવાબ દીધો કે, શેઠે આપ્યા. હવે એ વાત ખરીજ છે-શેઠજી આપ્યા છે, પણ ચાલ્સો કરીને નથી આપી દીધા. વરસ કે બે વરસની કરેલી નોકરીને પેટે આપેલા છે, તેમ-ઇશ્વરજી કર્મ કરાવે છે-તે પી સત્તા પ્રકૃતિથીજ માય છે, એ ખરું છે, પણ જેની તેમાં પુરુષકર્મ પ્રમાણે વાસના, અર્થાત્ અભિમાની જીવનાં કર્મ પ્રમાણે ફલ આપે છે-(ફલ પ્રદાતા હોવાથી).

૧૫ પ્રશ્ન—રામ નામનાં સ્મરણથી મોક્ષ થાય છે ખરો કે નહીં ?

ઉત્તર—પ્રાક્ષાત્ મોક્ષ નહીં, પરંપરાએ મોક્ષ લખાવેલો સંભવ નથી.

૧૬ પ્રશ્ન—ત્યારે શું રામ નામ-ભગવત નામ-જેવાંથી મોક્ષ થવાનું શાસ્ત્ર કહે છે તે ખોટું છે ?

ઉત્તર—ના, ખરું છે, પણ જેમ, એક ખેડતે કહ્યું કે, હું જમ્મ જીર્મન એટલે, હજી છે તે ખરું જીવન છે. હવે કહે, હવે પૃથુ જીવન શી રીતે બને ? જીવન તો પ્રાણ છે. પ્રાણ ગયા તો જીવન મર્યા પરંતુ

પરંપરાથી એ તેનું કહેવું ખરું છે. હજારી જમીનખેડે છે, આજ વાન છે. તે હવે છે, તે સ્વચ્છ કરી રાંધી ને ખાય છે, તેથી પ્રાણુ ટકી રહે છે તેથી જીવે છે. એમ પરંપરાએ હજાર તેનું જીવન છે. હજારનું કાષ્ટ કંઈ તેનું જીવન નથી-એટલે-તે લાકડું ઠરડી ખાતો નથી. તેમ, રામ નામનું એકામ ચિત્તે સ્મર્યું કરનાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે, તેથી વૈશ્વવ્ય થાય છે ત્યારે વિષયોમાંથી રાગ નાશ છે તેથી અખંડ જ્ઞાનરૂપ જીવર ઉપર પ્રીતિ થાય છે ત્યારે તે સદૃશરૂપ જે રામ-આત્મારામ તેનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે મોક્ષ થાય છે. જ્ઞાનાદેવદિ મુક્તિસ્થાત ॥ શ્રુતે જ્ઞાનામુક્તિઃ એવેદની શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહેછેકે જ્ઞાન વગર મોક્ષનથી-જ્ઞાનથીજ મોક્ષથાય છે, જ્ઞાન છે તે મોક્ષ નું સાક્ષાત્કારણ છે, અને રામનમ સ્મર્યું-શુદ્ધ નિઃકામ કર્મ ઉપાસના વગેરે પરંપરાએ કારણ છે,

અર્ધા પ્રાણીનાં ચિત્ત કોર કાગળ જેવાં છે, કોરા કાગળ ના કટકા ઉપર પાંચ રૂપીઆ, ૧૦ રૂપીઆ, ૧૦૦, હજાર, લાખરૂપીઆ, વગેરે જેવી છાપ પડે છે તેટલી કીંમત મળેકે-મણાય છે. તેને કોરા છેડતું નથી, કેમકે એારીયું તો મુનેગાર હર્યું એમ માને છે-તેમ, અર્ધાના (કોરાકાગળ જેવાં) ચિત્તપર, રામતાન સ્મર્યુંતી, હરકોઈ કષ્ટદેવતી ઉપાસના પ્રેમ-ભક્તિ નિઃકામી, ગમે તે શુભાશુભ કર્મની, કે શ્રદ્ધાત્મક જ્ઞાનની, જેવી જેવી છાપ પડે છે, તે દિસામે કીંમત અંકાય છે-ઉચ્ચતા સ્વિકારાય છે.

૧૭ પ્રશ્ન—માયાનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે નથી છતાં અવિચારથી દેખાય, અને વિચારથી નથી દેખાતું તે. માયા=મા=નથી, અને યા=જે. જે વિચારે યા સા માયા=જે નથી-છે નહીં, તે માયા.

૧૮ પ્રશ્ન—એવી માયા તમે ક્યાં બોલે ?

ઉત્તર—જ્ઞાન ભુમિમાં મૃગચક્ષુનાં જળ, નથી છતાં સાચુ જળ વત દેખાય છે, પણ તે પીડતે ત્રણ મગાડના પાસે જતા જઈએ તો રવડીને થાકી જવાય, પણ જળ હોતુંજ નથી તે નહીજ મળે એમાં આશ્ચર્ય નથી. જે વિચારીને બોલે, તે મોહ અને આશાથી આપણ જરાનો-તે લેતાં શ્રમ કરીએજ નહીં (નથીજ-બાંધે છે એમ ભણીને).

૧૯ પ્રશ્ન—માયા અસત્ છે છતાં અર્થ-કાર્ય કરી શકેકે, તે શી રીતે?

ઉત્તર—એક બાળકને કહ્યું કે પેટા વડ આગળ મને ભુત મળ્યો તે મોડા અને કાળો છે. તે વાત બાળકે પોતાનાં મનમાં સાચી માની શકે કીધું. એક દીવસ બીજા બાળક બોલે ત્યાં ગયો, અને યાદ આવ્યું કે

અહીં તો ક્રુત છે, તેથી તેને ૬૮ ચપટું તેવું બચાવે ક્રુત પોતાનાં મેળે કદથી મરણ પામ્યાં, તેથી અસત્ જતાં પણ આવી રીતે અર્થ—કાય કરી શકે છે.

૨૦ પ્રશ્ન—આ જગત છેજ નહીં-થયુંજ નથી, એવો શ્રી યોગ વાસિષ્ઠ, ગીતા, ઉપનિષદાદિનાં સિદ્ધાંત છે, ત્યારે જો છેજ નહીં, તો દેખાય છે કેન ?

* ઉત્તર—મૃગજળ દેખાય છે તે, છેજ નહીં જતાં કેમ દેખાય છે તેમ. કારણ જીવિ અને સૂર્યનાં દીપ્તિના યોગથી મિથ્યા બાસે છે—ત્યાં જળાં છેજ નહીં જતાં દેખાય છે, તેમ,

૨૧ પ્રશ્ન—કેને તે દેખાય છે ?

ઉત્તર—હરણ વગેરે પશુ, બાળક, અજ્ઞાની મુદ, એટલાંને તે મૃગજળ સાચું દેખાય છે. તેને સાચું સુખત્રું કારણ માની, તેમ આસક્ત થઈ, તેવું જળપાન કરવા વગેરે સુખ લેવાને દોડી દોડી તાપ તરફ વેદી ચઢી મરી કલેશ સહન કરે છે. તેમ, આ જગતરૂપ મૃગ-જળ, પશુ વગેરે અજ્ઞાની જનોને સાચું બાસે છે, તેથી તેમાં સુખ લેવા આસક્ત થઈ ત્રિવિધી તાપનાં દુઃખ સહન કર્યાં કરે છે, ને મરે છે અને જન્મે છે. સમગ્ર સુખ વ્યર્થીતો મોટો પુરૂષ તેમાં સત્યત્વ પુદ્ધિ કરતો નથી. તેને પણ તે દેખાયતો છે તેવુંને તેવુંજ, પણ તે જાણે છે કે, એ કંઈ નથી, તેથી તે દોડી મરતો નથી. તેમ, વિદ્વાન (જ્ઞાની) જગતને તદત મિથ્યા બ્રાંતિ જાણીને આસક્ત બની દુખી થતો નથી.

૨૨ પ્રશ્ન—અધ્યારોપાપવાદ એટલે શું ?—

જા૦—એક રાત્રીને સ્વપ્ન થયું, તેમાં એક રાક્ષસ આવ્યો, તે બધાને ખાતો આવ્યો અને રાત્રીને શોધતો આવી ખજાના પર જઈ એટલે એવું જોઈ રાજા ગોડો અઘમિયો. અને, કેમથશે—હવેશું થશે? એવો ચિત્ત જીમ અઘમિયો. સુદૃઢ બ્રાંતિ પડીગઈ. પ્રધાન, પ્રજા, પરદેશ, વગેરે ભોંટામાં વાત ચાલી. તેવામાં એક દયાળુ સતે તે વાત સંભળી, અને કહ્યુંકે, હું આવી સારા કહું છું. સંત આવ્યા, અને એક મનુષ્યને કહ્યુંકે હું જે કંઈ કહું તે, હાથ—હાથ કર્યું કરજે; વધારે કંઈ ટહાપણુ નહીં કરતો. સગ

* સ્વામિ શ્રીરામદેવાનંદજી. સંવત ૧૯૪૦ માર્ગશિર્ષ વદ ૧૧ શોમ્બે—મુરત બી વડોદરે જતાં દેનમાં.

ને વચમાં રાખીને આસપાસ ચારપાંચ જણ બેઠા. સતેવાત ઘરકરી, કે, આજથી પાંચમા દીવસ ઉપર રાત્રે ૧૨ વાગે એક બ્રહ્મ રાક્ષસ આ શહેરમાં આવેલો. (રાજની જાણીતી વાતઆવી તેથી રાજાએ કાનદીધા— સાંભળવા લક્ષ્યાપ્યો.) પછી તે રાક્ષસતો રાજાને ખાવાનેમાટે ખમ્મના પર જઈ બેઠો. બધું ધુણ ધાણી કરવા માડ્યું. હું એક પર્ણ કુટીમાં હતો ત્યાંથી આવીને વિચાર્યું કે, અરે ! આપણા રાજાને મારશે. હમને સાધુને કંઈ બચનથી, તેથી ખમ્મના આગળ ગયો. અને હાથમાં અંજલી ભરી રાક્ષસપર નાખતાંજ તે બળીને ભસ્મ થઇ ગયો. જુદીવાત માનતા હોવતો ચક્ષો રાજાજી જુવો હવેત્યાં(તેરાક્ષસ)છે? ઉઠવા, રાજાને લાગ ગયા. જુવે છે તે, ત્યાં હતો જ ક્યારે કે હમણાં હોય!! રાજાએ જોયું કે, નથી—બળી ગયો. ત્યારે રાજાનું ચિત્ત ઠેકાણુ આંવ્યું, ને જ્ઞાતિ ગઇ. તેમ, જીવરૂપ રાજાને જગતરૂપ જ્ઞાતિ થઇ. હવેતેને શરીરે ખસેડવી, તેથી સંત-ગુરુએ તેનો આરોપ કરી વિસ્તાર વર્ણનથી કલ્પના કરી કહી બતાવ્યું. પછી તેનો અપનાદ કીધો, ત્યારે શાંતિથઇ. રાક્ષસ કંઈ હતોનહીં, પણ જ્ઞાતી ખસેડવા ને અધ્યારોપ (કલ્પના)કરવો પડ્યો, ત્યારે પ્રથમ ખાત્રીથઇ; પછી(ભસ્મ કીધો, એશ્વરથી) અપનાદ કીધો. એરીતે જગતનો અધ્યારોપાપવાદ હમે કરીએજીએ—એમ મહાદેવે વસિષ્ઠમુનિની શંકાના ઉત્તરમાં કહેલું હતું.

પ્રશ્ન ૨૩— બ્રહ્મા રજેગુણી છે ત્યારે તેની સૃષ્ટિ સત્વગુણ તમે ગુણવાળી પણ હોયછે, તેશામાટે?—જા.— દરેક વ્યક્તિમાં એક ગુણનું પ્રાધાન્ય હોયછે તો એ ગુણ ગૌણ હોયજ. બ્રહ્માને વિશે રજે ગુણ પ્રાધાન્ય છે, પણ સત્વ તમ ગૌણ હોય છેજ. એકજ ગુણ કદી હોઈ ન શકે-વિષ્ણુ ને વિશે સત્વ પ્રાધાન્યછે તો રજ તમ ગૌણ છે. રૂઢમાં તમસ પ્રાધાન્ય મનાયછે તો સત્વરજ ગૌણ હોય છે. પછી તે કોઈમાં ન્યુનાધિક અંશે હોય, એ સ્વાભાવિકછે. પૃથ્વીમાં પૃથ્વી ગુણ્યછે, પણ જળતેજ વાયુ આદિજ ગૌણ હોયછેજ. પૃથ્વીમાંથી જળ નિકળેછે,ગરમી છે વાયુછે, પોદાણુપણુ છે. તેજ પ્રમાણે દરેક ગુણ્યમાં અન્ય ગૌણ હોયછે. એ રીતે સઘળું વિશ્વ ત્રિગુણ્યજ.

પ્રશ્ન. ૨૪— સર્વજગત સંવિત (ચૈતન્ય) મયજ છે, તો મુહું કેમ એટલું નથી કરતું?

જિત્ત.— આપણા સંકલ્પથી સ્વપ્ન થયું, તેમાં અનેક પ્રાણી થાય છે, જીવેછે, મરેછે, જાયછે, તે બધું સંકલ્પ માનજાછે— આપણું સંવિત્તે.

તે સંવિત ચિદ્રાસરૂપ છે, તેજ રીતે અસાના સંકલ્પથી આ સૃષ્ટિ થઈતી સંકલ્પનાંજ તમેહમે અને આ જગત છે. તે અસાના સંકલ્પની રચના છે. તેમાં જે પ્રીતિ (તે સંકલ્પસાંજ) બધા છે, તે પ્રમાણે અમુક અંકસોજ વખત છે; અમુક કાળે અમુક જગે દેહરોડે, કલ્યાદિ તીતિ બધાના પ્રમાણે તે સંકલ્પનાં પુત્રાંતુ થયું જાય છે. વારતરે સંવિત રૂપ છે. મરતુ જીવતુ સર્વ સંકલ્પરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૨૫ — શ્રી શૃંગ અને વંડાસુતવત્ આ જગત મિથ્યા છે, એમ કહ્યું. અને વળી જાંઝાના જગ અને રજગુમાં સર્વ, સોપમાં રૂપ. એ બધું જો માસે છે, તેરીતે આ જગત મિથ્યા છે, એમ કહ્યું હવે પ્રથમનાં દ્રષ્ટાંતો બીજકુલ છેજ નહીં. એમથયું (જેન, સસકાંતું) સિંગડું અને વંડાનો પુત્ર હોયજ નહીં તેયું થયું.) અને બીજાં દ્રષ્ટાંતે કહીને તો બામે છે પણ મિથ્યા છે એમથયું. ત્યારે એનું શું કારણ — કઈ કાત ખાતરી? — જા — પ્રથમનાં દ્રષ્ટાંતે અજાતવાદરૂપે જો કહ્યું તે સત્ય કહ્યું — જગત છેજ નહીં તેનાં દ્રષ્ટાંત કલાં, પયુ તે જગારે અધિકારને નહીં સમજાયું અને એકમેકે, મકારાજ? આ દેખાય છે છતાં “ છેજ નહીં ” એમ કેમ કહેવાય? ત્યારે વિવર્તવાદરૂપે કહ્યું કે, એ દેખાય છે તે, જેમ જાંઝાનાં જગ દેખાય છે તે વારતરે છેજ નહીં, રજગુમાં સર્વ છેજ નહીં સોપમાં રૂપ આંતિથીજ દેખાય છે પણ છેજ નહીં, એ રીતે વારતરે નથી.

પ્રશ્ન ૨૬ — એ સિદ્ધ પુરૂષો છે. તેમના સંકલ્પ સિદ્ધ થાય છે. હવે અમુક જોકે સર્વથી એક સિદ્ધ પુરૂષ — સત્ય સંકલ્પ છે, તેથી આ રચિત છે તેને કદી તે એમ કહેશે કે, લવપાત્રી જાય, તેને કહી નહીં ખનશે. કેમકે તે બધા કરતાં અત્યંત વિશેષ સિદ્ધ સંકલ્પ તે બધા છે પણ એ સિદ્ધમાંથી એક એમ કહે કે, આ વાડી છે ત્યાં જુમર થાય અને બીજાં કહેશે કે, આ વાડી વિશેષ દુષ્ટરૂપ ભાવનગર નૃપાય તો કેના સંકલ્પ સિદ્ધ થશે? — જા — જે વધારે તપસ્વી — વધારે પુરૂષાર્થ હશે તેના સંકલ્પ પ્રમાણે થશે.

પ્રશ્ન ૨૭ — શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે, સર્વને વિશે અંત્યામિરૂપે હુંજ રહેલો છું. બધાં શરીર માં છે. સાધુ જને. કષ્ટ પડે છે ત્યારે તેમનું રક્ષણ કરી અધર્મને ત્યાગ કરવા હુંજ લીલાલાતનુ કારણ કરું છું. ત્યારે જો અધર્મ

શરીર પ્રભુનાં છે, અને તેમાં તે પ્રભુજ રહેલો છે, તો પ્રભુને સાધુ અને દુષ્ટ શા માટે હોય ? તેને તો પધાર્થ નરખા હોવા જોઈએ, અથવા તેણે એમ કરવું જ શું માન જોઈએ ! પ્રથમથીજ સર્વળા માધુ-સારાજી ઉમ્મન કરવા જોઈએ, તો પછી દુષ્ટતા નાશ માટે લીલાતનુ નહીં લેવું પડે ?

ઉત્તર—શ્રીહરિ કહે છે કે—મારે વિષે ધર્મ, અધર્મ, સાધુ, અસાધુ એવું કંઈજ નથી. હું જન્મતો નથી, ને કંઈ કરતા નથી, પણ પરિણામથી લાંબુનાંમ વિનાશાયક દુઃકૃત્ય એવું જે કહ્યું તે કોની દ્રષ્ટિને લઈને કહ્યું છે તે સંમતિ. એ કથન અજ્ઞાતીની (તમારી) દ્રષ્ટિને લઈને છે; જ્ઞાતીની દ્રષ્ટિથી એ કહ્યું નથી. જેમ દોરડી પડી હોય તે જોઈ સપ બ્રમ થી બાળક રહે છે ત્યારે તેનો બાપ “હત, હત” કહી હાથ ટોંકે છે, પછી બાળકને કહે છે, પછી બાળક સંમત છે ત્યારે પુછે છે કે સર્પ તો હતોજ નહીં ત્યારે બાપા તમે, હત હત કરીને હાથ તથા લાકડી શા માટે ટોંકેલાં બાપ હવે શું કહે ! છેવટે કહે છે કે, બાપજી તારોબપ મટાડસ(ઠીકમાં) તેમ તમે અને લોકોએયું કહ્યા કરોછો કે, પરમેશ્વર હમ્મશ રક્ષણકરો, અમુક દુષ્ટ દુઃખદેષે તેનો નાશકરો. તેથી તે તમારા બધાના સંકલ્પથીજ લીલાતનુ પ્રકટ કરવું પડે છે. જેન, જામતના દંડ સંકલ્પથી સ્વપ્ન થાય છે. તેમાં જન્મતમાં જીનો કે વાચના દંડ સંકલ્પ થયેલો હોય તે સ્વપ્નમાં જી અથવા વાંધ થઈને (તે સંકલ્પ) પ્રતીત થાય છે. એ તમારોજ સંકલ્પ છે. તેથીતે હું પ્રકટ ચાઉં છું.

૨૮ પ્રશ્ન—મહા-જ્ઞાતીની સુક્તિ થાય, અને બીજાની ન થાય એવું કારણ શું ?

ઉત્તર—આપણે ટાંકવાય છતાં ધરમાં બેસી રહીએ, વણી વસ્ત્ર કે અગ્નિને પાસે રાખીએ પણ નહીં, અને યુગ પાડીએ કે પેશા બીજા લોકોને સુખ તડકો દે છે, ને હમને નથી આપતો, તો શું એ સુખવંતા નથી ? એવું કહેનારમાંજ હોય છે, સુખનો દોષ નથી. સુખે બી સામે જાય ધરથી બહાર નિકળે—તડકે જાય અથવા વસ્ત્ર લાવી એઠે, અથવા અગ્નિનું ધરણુ લે, તો સુખ તડકો દે છેજ, વસ્ત્ર ગરમાં આપીજ, અગ્નિ ટાંકે હોઈડોશજ તેમ, જે ઈશ્વર સાથે જાય—પ્રભુનો આશ્રય લે, સપ દમ વિરેક વૈરાગ્યથી સમર્પણ કરી એઠે તો (તેથી દાંડ નરિજ—અર્થાત) જન્મ પર્ણનો ભય થઈ શકે નથી. સુખ કંઈ તેથી સામે નેના ધરમાં જાય

ટાક નહીં કાઢે. સૂર્યને કોઈ વહાણુ અગમ્યમણુ નથી. તેમ, ઇશ્વરને કોઈ પ્રીય કે અપ્રીય નથી. પુરુષાર્થ કરીને સાધન સંપન્ન થઈ જે તેને શરણે ગય છે તેના ત્રણે તાપ મટાડે છે. વાસ્તવે તો ઇશ્વર, ગુરુ કે શાસ્ત્ર, કોઈ મુક્તિ આપતુ નથી, પણ આત્મસન્ન મુક્તિ આપે છે પણ તેને માટે ઇશ્વરની કૃપા થાય તો ગુરુ અને શાસ્ત્ર દ્વારા તે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ઇશ્વરની કૃપા મેળવવા તેનું શર્ણુ લેવું જરૂરનું છે.

૨૯ પ્રશ્ન—પગ અથવા હાથ ભાંગવા વગેરેથી હરકોઈ શારિરીક આધિને લીધે, અને મનની અનેક ચિંતા આદિથી, અર્થાત આધિથી અને વ્યાધિથી જે કંઈ દુઃખનું ભાન થાય છે તેને સુખ માનવું કે દુઃખ માનવું?

જિવંત—સુખ અને દુઃખ બેઉ ઉપાધી છે. પોતાનાં સત્સ્વરૂપ—આત્મા ને વિશે એ કલ્પિત સુખ અને દુઃખ કાંઈ નથી. સ્વરૂપ તો (આપણું) કેવળ અખંડ સુખરૂપજ છે. કોઈ અન્ય મનુષ્યાદિ પ્રાણીને એવું કંઈ દુઃખ થતું જોઈને તેના ઉપર દયા દ્રષ્ટિથી (અથવા સ્નેહ ભાવથી) તેને સાફ કરવા તેનું દુઃખ મટાડવા ઔષધોપચાર આપણે કરીએ છીએ, તેજ રીતે આપણા પગ હાથને સારા કરવા મક્કમપટા ઔષધ તથા ચિંતાને હટાવી કાઢવા સાફ વિરેક વૈરાગ્ય વગેરેના વિચારરૂપ ઉપદેશનો પ્રયોગ કરવો. બીજા મનુષ્યાદિને જેમ આપણે વગેરે કરી સુખનું ભાન કરાવવા પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રયત્ન કરીએ તેરીતે (આપણાં મનાતાં) શરીરને કરવું સ્વરૂપે તો પોતે પરમાનંદમય છેજ; સુખ અને દુઃખ મનનીજ કલ્પના છે સુખ માનવામાં આનંદ હોય તેજ દુઃખનું, અને દુઃખ માન્યું હોયતે સુખનું કારણ બહીવાર થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૦— કાનમાં આંગળી ડાબી એકાંત બેઠીને સ્થિર ચિત્તથી સાંભળીએ છીએ તો અંતરમાં ધ્રુવરાટાનો— ધ્રુવરા વાગતા હોય તેવો વગેરે શબ્દ — નાદ સંભળાય છે, એ શું હશે? — જા- — આખી શરીરમાં રહેરહે (દરેક નાડીએ) — સ્નાયુઓ વગેરેમાં) થોડીનું કરવું થાય છે (circulation of blood) તેનાથી સુસવાટા — અવાજ થાય છે. તે થોડીના વેગથી ફરવાના અવાજમાં શબ્દ શું હોય? કાનમાં આંગળી ડાબી, પદ્માસનાદિથી બેઠીને, એકાગ્રમન કરીને જુવો, એમ કહી ગુરુ એવું કર્તવ્ય સુચવે છે. તેનો આશય હેતુ માનવૃત્તિને એકાગ્ર કરી જ્યાં સ્થિર રાખીને જેવું કહીએ તેવું બાંધે; કેમકે વૃત્તિમાં રહેલો ચૈતન્યનો

જે પ્રકાર છે તે એક સ્થળે એકઠો થઇ વિનળી નેવા ચમકારા વગેરે પ્રકારાદિક બાસે છે. તાત્પર્ય એજ કે, જિતને એકાથ કરવાનું એક સાધન છે : એ ભોહીનું ફરવું થાય તેથી શબ્દ-અવાજ-તાદ થાય તેમાં શું શબ્દ-એ શું શબ્દ કહેવો વાર ? ! પાણીનો વેગ જોરથી વહો જાય તેના જે ધ્વનિ થાય, તેમાં શું શબ્દ કહેવો ? ! તે પ્રમાણે છે. (છતાં, હું અથવા સોહ એવો શબ્દ થાય છે, એમ કહીને તેમાં લક્ષ સ્થાપી રહી, પછી લો અને હંતી સંધીમાં-વર્તમાન કાળમાં જ્યાં નિર્વિકલ્પ અવસ્થા છે તેમાં ધ્યાન-ચિત્ત શબ્દવાને ઉપદેશ છે તે માત્ર પોતાનો સત્ય નિર્વિકલ્પ વ્યાપક બ્રહ્મ સ્વરૂપમાં સ્થિતી થવાના અભ્યાસ રૂપ અહંબ્રહ્મ ઉપાસનાનો ક્રમ દર્શાવવામાં આવે છે.)

+ વિચાર શક્તિ વડે આપણે વિચાર કરીએ છીએ. તે વિચાર શક્તિ-જ્ઞાનતંત્ર મગજમાં છે, જ્યારે પાંચે ભૂતાનાં તત્ત્વો નમળાં પડી જાય છે ત્યારે વિચાર શક્તિ ધરી જાય છે, અને વિચાર શબ્દ થવાય છે, ત્યારે સનેપાત વગેરે થાય છે. જેવી રીતે આકાશથી વાયુ, વાયુથી તેજ, તેજથી જળ, જળથી પૃથ્વી, પૃથ્વીથી આપણી અન્ન વગેરેની ક્રમથી ઉત્પત્તિ કહી છે, તેજ ક્રમથી લય થાય છે. અર્થાત્ અન્નાદિનાં પૃથ્વીમાં, પૃથ્વીને જળમાં, જળનો તેજમાં, તેજનો વાયુમાં, વાયુનો આકાશમાં લય થાય છે. તે થાં છે કે, જ્યારે યદી ખૂબ થઇ જાય છે ત્યારે પૃથ્વી તત્ત્વ તેમાં ગળી જાય છે. એમ પણ કહેવાય છે કે મગજ (બ્રહ્માંડ) માંથી અમૃત રસ ઝરે છે તે બંધ પડી જાય તો, મહા પ્રલયમાં જેમ સંધળું જળમય થઇ રહે છે તેમ, યદી વ્યાપી જાય છે અને દેહ છુટી જાય છે. પછી, જળમાં વડવાતળ અગ્નિ રહે છે તે પ્રકટ થઇ જળને શોષી લે છે તેમ, જોરમાં શ્વાસ વેહેવા માટે છે. તે જોરેસાથી નિકળતા અગ્નિના સુસવાટાની ઉષ્ણતાથી શોષણ થઇ જાય છે; અને શ્વાસવાયુ વહો જાય છે. પછી, ધીમે રહીને પાછળથી જેમ રાજની સ્વારી આવે છે તેમ, નાબીએથી સુદૃઢ પ્રાણ વાયુની સ્વારી નિકળી આવે છે; તે વાયુના શ્વાસમાં સડ શોષણ થઇ જઇ સુદૃઢ પ્રાણ ફક્ત દહને (ઝટવારમાં) નિકળી જાય છે. તે

* ઉપલા બે પ્રશ્નના ઉત્તર શ્રીમત્ નૃસિંહચાર્યથી અપાવલા, છે. + વિશેષ વિચેચનરૂપ પ્રુલાસો શ્રીમત્ નૃસિંહ બગવાને કરેલો તથા આકાશથી આહુ આહુ એકે શું તે વિશે વ્યાખ્યાન રૂપ કથન કરેલું તે ઉપદેશામૃત પ્રવાહનું મિત્ર પણ આ સ્થળેજ આલેખ્યું છે (બજાનનું ડારણ શું-ત્યાં સુધી)

આકાશમાં ક્યાં જતો હશે, એ વિચિત્રતા શાસ્ત્ર અને ગુરુ મંચ છે. જ્ઞાનીના પ્રાર્થના ત્યાં અંતરમાંજ સમાઈ જાય છે. કેમકે તે અભેદ બ્રહ્મરૂપે થવાથી કોઈ વાસના તેની રહેલી ન હોવાથી તેના બાવી જન્મને અભાવ શ્રુતિ સિદ્ધ છે.

આકાશમાં વાયુ ક્યાં હશે ? એ શોધવાની જરૂર નથી. જ્યાં પોલાણ ત્યાં બધેજ વાયુ બરેલો છે, તે સમરૂપે છે, તેને વિશેષ રૂપે જોવા જણવા સારૂ પંખો હલાવતાં તરત માલમ પડે છે. નાભિમાં સૂક્ષ્મ પ્રાર્થનો અંકુર, અને મધ્યમાં બરાબર જોરમાં વહેતો લાગે છે, અને અંતમાં ધણી સૂક્ષ્મ હોય છે. તેમ, જાંચે આકાશમાં જીર્ણ ભાગમાં સૂક્ષ્મ, મધ્યમાં આ પ્રત્યક્ષ વિશેષ વહેતો જણાય, અને પૃથ્વી ખોદતાં તળીએ સૂક્ષ્મ વાયુ હોય છે. એ આકાશમાં વાયુ જ્યારે નિરપેદ થઈ રહે છે, ત્યારે ધન આકાશ રહે છે. એવાં ધન આકાશવત્ વૃત્તિઓને કરવી પડી કહે છે કે, એવાં ધન આકાશથી આવું—“આકાશથી આવું ચાલવું,” તે શું ? અર્થાત્, એતો જૂતાકાશ રૂપ આ જગત-દ્રશ્ય સંસાર છે તે ખનોમય જાણી, તે ચિત્તાકાશને ભેદી તેના સાક્ષી-પ્રકાશક ચૈતન્ય રૂપ ચિદાકાશમાં જઈ સમવું—શુદ્ધચૈતન્ય સ્વરૂપે તદ્રૂપ થઈ અહંમત્ત્વ રૂપ મન-પણુને એગાણી નાખવું—તે સત્સ્વરૂપમાં મળી જવું—અભેદપણુને પામી જવું. એજ શૈવશાસ્ત્રી નારાયણ ભગવાન પોતેજ થયો. શેષ જે આકાશ છે તેમાં થયન કીધું એટલે ધનરૂપે—પૂર્ણપણે વ્યાપ છે એમ પરબ્રહ્મરૂપે પોતાને જાણી શાંત સુખરૂપે થઈ રહેવું તે.

આકાશથી પ્રથમજ ઉત્પન્ન થનાર વાયુ છે, તેથી વાયુને ઔદાક આદ્યપુરૂષ કહે છે. આકાશાદિ જગત ત્રિગુણાત્મક છે, તે મિશ્રણોના અનેક પ્રકારથી વિચિત્ર છે. જેમ લાલ અને એતરંગ મળવાથી, એક નવજાળ એવો ગુલાબી રંગ થાય છે. તેમજ સ્વેત પીળો, લાલ લીલો, કાળો લાલ, લીલો પીળો વગેરે, અનેક એવા ભેરંગના, ત્રણ રંગનાં, અને ધધારે રંગનાં મિશ્રણથી અનેક તરેહ તરેહના વિચિત્ર રંગો થાય છે. તેમ, સત્વ અને તમ, સત્વ અને રજ, તમ અને રજ, સત્ત્વતમ અને રજ રસ્યાદિ બેબેના અથવા ત્રણના ન્યુનાધિકાથી અનેક પ્રકારના યોગથી જુદી જુદી વિચિત્રતા બાસે છે—કામરચિતર જગત બાસે છે. બ્રહ્મ અખંડ અનાદિસિદ્ધ જ્યારનું છે ત્યારનું, એ યોગ અને અનંતશક્તિ-ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ વગેરે જે સ્વામીવિદ છે, તે ત્રણ છે. કોઈ જગતની કૃત્તિ અગિયાર કરવાની નથી, એટલે બ્રહ્મજ છે.

આકાશથી આબુ ચાલવું એટલે અંતરાલયમાંજ—આંતરિન્ય
આ દ્રશ્યમાંજ અથડાયા કરવું નહીં. જેમ છે એમ જાણીને, એટલે
સમજી આંતરિને, મિથ્યા છે એમ ખાતરી પૂરેક, જાણીને પોતે નિજ
સ્વરૂપે રહે, અને નિઃશ્ચિત્ત બની આકાશનાં અંતરાલયથી આશી—આશા
સચ્ચિદાતંદ્ર અદ્વૈત સ્વરૂપમાં લય થઈ જાય, તેને એ અંતરાલયની આંતરિમાં
બટકાવું હુકું—પડી જાય છે.

કોઈ અનંત અક્ષાંશ કહે છે, કોઈ ૨૧ કહે છે, કોઈ ૧૮ કહે છે,
કોઈ ૭ અને કોઈ ૩ કહે છે. તે બધું હીક છે—પણ ખરું છે.
આપાર અનંત અંતરાલયમાં જેવી કલ્પના કરો તેવી બાસશે. આવસ-
બાજી સળગાવી મુકવણે હાથી ઘોડા રથ વગેરે બનાવ્યાં. તેમાં હાથીની
મુઠ વાંકી કેમ છે, ને ઘોડાના પગ આવા કેમ છે, એવી નકામી દલી-
લોની જરૂર નથી; કેમકે કાણુ પછી બધું ઉડી જવાતું જ છે. તેમ,
જગતની કલ્પિતિ આમ કેમ કહી અને તેમ શા માટે કહી, તેમજ ૨૧
કેમ કહ્યું અને ૧૪ કેમ ન કહ્યું, એવા તર્કની જરૂર નથી. કેમકે
જ્ઞાનાગ્નિ લગભગ ક્યું રહેવાતું નથી. બધું મિથ્યા સમજવાથી ઉડી
જવાતું છે, તે પછી નકામી મગજ મારી કરી શાસનો ખર્ચ શા માટે
કરી નાખવો ?? કલ્પિતી વારુ વિકારે ૦

૩૧ પ્રશ્ન—આપે કહ્યું કે તત્ત્વો નબળાં પડી જવાથી મૃત્યુનો
સંભવ છે, પણ દાખને એકદમ બધાં તત્ત્વો નબળાં પડી મરી જાય છે,
ત્યારે અનુક્રમે બૂતોનો લય એને શી રીતે યથો કહેવાય ?—જા—એકદમ
કમક દબને બહુકે થઈ ઉઠે છે ત્યારે મધ કે બી પાતળું થઈ જઈ ટપકી
ગળી પડે છે, તેમ એસે અગ્નિનો જેસેસો એકદમ થવાથી તુરત બધાં
તત્ત્વો નબળાં પડી જઈ તત્કાળ પ્રાણ જાય છે.

કર્મની ગતિ બહુ ગહન છે. તેથી દ્વા-પ્રદાતાની સત્તા પ્રમાણે
કેનાં કેવાં કર્મણું કેવું દમ કહી વખતે કેવી રીતે મચશે તે જાણવું થકમ
નથી, તેમ તેનાથી કંઈ લાભ નથી. પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાનાં અનુસ-
મર અખંડ જ્ઞાનપ્રદ આનંદધન અક્ષાત્મકમને અનુભવી તેમાં સમી જવું
એજ ઈષ્ટ કર્તવ્ય છે.

૩૨ પ્રશ્ન—સુવેશાં સંપ્રત્તિ પાકળ મુઠ આપવડું કારણ શું ?

ઉત્તર—મુઠ જ છે તે એક અભિમાન દર્શાવવાતું રચાન છે.
અમુક વ્યક્તિ પોતાની મહતા-એજતા બતાવવાને મુઠ પર હાથ રાખી
કહે છે કે, હું હતો તો આમ થયું, અથવા જેજે કામે આવી રીતે

કરે છે કેની. હું તને ખતાવું ત્યારે ખરા, વચેરે. તેથી મુતક કાઢ્યું, એટલે સારી તક કાઢી લીધી. અર્થાત, માડી તક ને અગાનરૂપ અહં વૃત્તિ તેને કાઢી નાખી (મુઠ્ઠા મુઠાવી) અને વૈરાગ્યવાન થઈ બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન થયું. ઉપરથી ને અહંવૃત્તિ—અભિમાન મુચક મુઠ્ઠા હતી તેને કાઢી નાખી, અને પરમાનંદ ભોગરૂપ સુતક—સારીતક—આનંદ ને ન એ—તળીએ હતો તેને સોધી કાઢ્યો. અર્થાત અહંભાવને દૂર કાઢી, તેની તળે અહં પહેલાંના ને વર્તમાન કાળનો ગાતા—ચિન્માત્ર સત્તા છે તેમાં સમાવી તે સ્વરૂપના આનંદનો ભોગવટો લેવો, એ હેતુ છે.

૩૩ પ્રશ્ન—શાસ્ત્રમાં મોઢ ઠેકાણે કહ્યું છે કે, અપુત્રસ્વ ગતિર્નાસ્તિ એટલે પુત્ર વગરનાની ઉત્તમ ગતિ થતી નથી. એમાં શું હેતુ છે ?

ઉત્તર—એ કથન તો યથાર્થ છે, પણ રૂપળ બુદ્ધિથી ભોક્ષ સમજતા હોય તેમ નથી. એનો આશય બહુ ઉત્તમ છે. બ્રહ્માત્મકમના યથાર્થ અનુભવરૂપ પુત્ર જ્યાં સુધી મનુષ્યને થાય નહીં, ત્યાં સુધી મોક્ષરૂપ સર્વોત્તમ ગતિ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. **ઋતેજાનામ્નમુક્તિઃ ॥ જ્ઞાનાદેવ હિ મુક્તિસ્થ્યાત્ ॥** અર્થાત, જ્ઞાન રૂપ પુત્ર થયા વગર મોક્ષ નથી. આ સંસરના ભૌતિક શરીરવાળા પુત્રો ને કે કેવળ સ્વાર્થ પરાંપણ અને દ્રવ્યનીજ લાલસાવાળા હોય છે તેઓ શું સ્તિ—મોક્ષ કરશે વા? ! બીજા કંઈ સુઘ પુત્રો હશે તો તે પિંડજાન કરશે તો તેથી તો બાપને જન્મ લેવો પડશે : અને કદાપિ બાપ ને જ્ઞાન સંપન્ન થઈ મોક્ષ પામ્યો હોય તો તે છેકરાને ગતિ કરવાની રહેતીજ નથી. વળી કુપુત્ર થાય તો એકોતર પેઢી બોળે છે એમ કહેવાય છે. અર્થાત, ને એકોતર હોય, તો શું બધા થઈ ગયલા (૭૧) શું બેસાડી મુક્યા હશે!! કે, તેને બોળે ! અને શામાં બોળે ! નદીમાં કે દરીઆમાં ? ! પણ એ વાક્ય સત્ય છે, માત્ર સમજણુ ઉઘટી થઈ પડી છે. કુપુત્ર પોતાના બાપની એકોતર પેઢીને હુબાવે છે, એટલે, પોતાના બાપ પછીની (ઉત્તરની) ને પેઢી, તે પોતેજ, તે પોતેજ સંસાર સમુદ્રમાં ડુબે. અગાન અને જ્ઞાન (ખાયા, અવિહાર) ને પુત્ર છે. તેમાં મુપુત્ર ને જ્ઞાન છે તે બેગા રહેવું, અને અગાન રૂપ કુપુત્ર છે તે પણ છે તો આપણા તેથી નાશ તો તેનો થઈ શકતો નથી, ત્યારે તેમથી દૂર રહેવું, અથવા આપણાથી તેને દૂર રાખવો, અર્થાત અગાનની નિવૃત્તિ કરવી. કેમકે જ્ઞાન અને અગાન બેકે એક પહાખાપાની શાખા સહજ સ્વાભાવિક અનાદિ છે તે બન્ને રહે, પણ આપણે તો સ્વરૂપ રહેવું, પછી બેકે પુત્રો બને તેમનાં જ્ઞાન ક્યાં કરે.

એમ સ્વરૂપે સ્થિત રહેનારને પુત્રોતું કશુંજ પ્રયોગન રહ્યું નહિ. સ્વયં સુખે રહ્યો. તો પછી પુત્રો શું મતિ કરવાના ?! મતિ—મોક્ષ તો બ્રહ્મા-ત્મેક્ય અનુભવ પુત્રથીજ સંભવે છે. શુકદેવ, નરસિંહ મેહેતા, ભીખ, શંકરાચાર્ય, વગેરે સમર્થ અનુભવી મહાત્માને પુત્રો ક્યાં હતા ! શું તેમની મતિ નથી થઈ કે ? અરે, તેના મહાત્માઓના તો કેવલ્ય મોક્ષ થયો એટલુંજ નહિ પણ તેઓતો ભીખ અનેકનો મોક્ષ કરી ગયા. માટે અનુભવ પુત્ર પ્રકટાવે, તો મતિ થસેજ.

૩૪ પ્રશ્ન—અગાનનું કારણ શું ?

ઉત્તર—અગાન થયુંજ નથી, તો પછી તેનું કારણ શું હોય ! બ્રહ્મ છે ત્યાર-પીજ માયા—અગાન છે અને તેથીજ માયાને સત્યા એવી પણ જાણ આપી છે. એ સહજ સ્વાભાવિક શક્તિ છે. શક્તિ પતિથી શક્તિ ભિન્ન હોય નહિ. વાસ્તવેતો બ્રહ્મજ છે, અન્ય કંઈ નથી. મેહનાનાસ્તિ કિંચન. મન અથવા વ્રતિ એવું શું ? એવો માતાએ અંતરમાં પ્રથમ વિચાર કીધો. અને સમતાં સમતાં અંદર ઉતરતાં જોયું કે, આશ્ચર્ય, રહેજ અમતકાર-સ્ફુર્તી—જરા સ્ફુર્તું જાણે કે—આ—તે પાછું સમાવી દીધું તો કંઈ નથી. વાસના—સ્ફુર્તી રહિત નિર્વિકલ્પ શાંત પદે સ્થિતી, એજ સુખ છે.

૩૫ પ્રશ્ન—અઘાર પુરાણ છે, તેના કર્તા વેદ વ્યાસ કહેવાય છે, છતાં વિષ્ણુ પુરાણમાં વિષ્ણુથીજ ઉત્પત્તિ અને તેજ સર્વોપરી દેવ છે એમ કહ્યું. મહાપતિ પુરાણમાં ગણપતિનેજ શ્રેષ્ઠત્વ આપ્યું. શિવ પુરાણમાં શિવનીજ શ્રેષ્ઠતા વર્ણવી, ભગવતી ભાગવતમાં દેવીનુંજ સર્વથી શ્રેષ્ઠત્વ બતાવ્યું. સૂર્ય પુરાણમાં સૂર્યનેજ સર્વનું કારણ કહ્યું. મત્સ્ય કથા વરાહ નારસિંહાદિ પુરાણોમાં તે તે દેવને મોટા-મુખ્ય વર્ણવ્યા. એનું કારણ શું ? એકજ હાથર જે આ વિષય સજ્જનાર પાગક અને સંહાર કર્તા હોય તે આવી રીતે કોકોને જ્ઞાતિમાં નાખ્યા જેનું શા માટે કીધું ?—હા—ભાગવત, ભારત સર્વ પુરાણો, ઉપપુરાણો વગેરેનો તારખર્ગ—પરિણામી અંતર મર્મિત ભાવ તો, વેદ ઉપનિષદ ગીતાના સિદ્ધાંતાનુસાર, એકજ સર્વાત્મી સર્વ વ્યાપક પરમ પુરૂષ પરમાત્માને વિશે વાળી અદૈત નિશ્ચય કરાવવાનો છે, દરેક પુરાણાદિમાં જે એકજ દેવ અથવા દેવીનું મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે તેથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છેજ કે, જે તે એકજ છે. પણ તે ભિન્ન ભિન્ન વર્ણવવામાં હેતુ એજ જણાય છે કે, કોઈને ભરણી ભાવતી હોય

તેને શ્રીમંદ કે બાસુદેવી કહ્યું તૃપ્તિ થાય નહીં. અને જેને શ્રીમંદ કે બાસુદેવી કે શરે અગર કંસાર જે ભાવનું હોય તેને તેની ભાવતી વસ્તુ શિવાય બીજું કંઈ મળે તો ખાંચ નહીં, તેથી ભૂખ્યો રહી પીડા પામે. અર્થાત-તેમ, એક દેવની યથા રૂચિ મને તેની ઉપાસના કરી નીતિથી, વર્તન કરી કેમથી ચક્રે અધિકાર પ્રાપ્ત થતાં પરમાત્મ પુરુષમાં પ્રીતિવાળા થશે, એવો સંભવ વિચારી તે રીતે વર્ણવ્યું. કેમકે, હરિરેવ જગત્ જગદેવ હરિઃ પ્રજ્ઞ સર્વ વિશ્વરૂપે છે. બીજું કંઈ નથી, એ ઉચ્ચ ભૂમિકાનું જ્ઞાન એકદમ જેને સમજાનું નથી તેવા અનધિકારી વિષયા સકત લોકોને જાણવું દુઃખથી બચાવી ધીમેધીમે ઉન્નતિ કરી ઉપર લાવવા લોકોની મિત્ર મિત્ર રૂપી જોડને, તેને અનુસરી બુદ્ધિમા ઉપયોગ કીધો છે. જે સ્થાને જે દેવ શ્રેષ્ઠ કહવા છે તે આત્મ દ્રષ્ટીને લાગતું હતું છે. સમ સર્વત્ર વ્યાપક આત્માની દ્રષ્ટી અધિકાર કીધા શિવાય ઉપાશ્વર્ય કરી જે કે ત્રણ ગુણમયજી હોય, તેમાં તો શ્રેષ્ઠત્વ સંભવતું નથી. વળી તે દેવાનાબક્ત માટે ધરેલાં પ્રતીત થતાં લીલાતનુઓ સંકલ્પમાત્ર-જ્ઞાનરૂપ હોય છે, છતાં તેમની સ્તુતિ કરાય છે તે સર્વરૂપે-બ્રહ્મરૂપે કરવામાં આવે છે, તે ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાશે કે આત્મ દ્રષ્ટીએજ હતું છે. માત્ર મંદ અધિકારી વિષયો તરફ વહી ન જાય તેને માટે બહુ ગંભીર વિચારથી એ પુરાણાદિ કરવા રૂપ તે સમર્થ મહાત્મા ભગવાન વેદ વ્યાસનો શ્રમ સફળ છે.

૩૬ પ્રશ્ન—પુષ્ટિ માર્ગનાં અને બીજાં કેટલાંક મહારોમાં હોળીમાં રંગ ગુલાલથી હોળી ખેલવાના, હીડોળા પારણા, અંગલક, ખામ, દાગ, શાયતી, શૂંગાર, વગેરે કાઠમાઠ બહુ વધી પડેલું જણાયું છે, તેથી શું નીતિના ભંગને સંભવ નથી ?

ઉત્તર—જાણક છેકરાને કવીનાઇતિ ખવાડવા બહુ રહી તોફાન કરે છે, કેમકે કંઈક લાગે છે તે બહુ દુઃખ-કંટોળા. ઉપજાવે છે, ત્યારે શું કરવું! ત્યાર ઉડાવવા (આશ્રય લાવવા) ખવાડવું તો જોઈએજ. તેથી સમર્થ વલ્લભાચાર્ય જેવા મહાપુરુષ આચાર્યવરે તેવા અઘાંત બાળકરૂપ મનુષ્યોમાં પ્રેમ ભક્તિ પ્રકટાવવા સારૂ બહુ સરળ અને રૂચિપ્રદ સુખદ યુક્તિ કરી છે. ખાંડ ગળી લાગવાથી છેકરા હોંસે ખાઈ જાય

છે તેથી ક્વીનાઇનને વચમાં છુપાવી-ભાલીને આસપાસ આડની આસપાસથી લપેટીને જાળીઓ કરી તે બાળકને ખવાડતાં હોંસે હોંસે માંગીને ખાવા માંડી. અને તાવ ધીમે ધીમે જતાં. બાળક આરોગ્ય થવા માંડ્યું. તેજ રીતે પાંચે વિષયોની (શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રક્ત ગંધની) લાલસાથી લપેટીને ગુપ્ત પ્રેમ લક્ષણો ભક્તિનો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી બાળકો દોડી આવ્યાં. અને તે ચિત્તમાં ધારણ કરવા લાગ્યાં; તેથી ભગવત કથા ઉપર, છંદ પ્રભુની સેવા પુણમાં, બ્રાહ્મણ ગુરુ વગેરે ઉપર, પ્રેમ લાગવાથી અનીતિથી દૂર ખસતાં ખસતાં પ્રભુમાં-એકમાં આવી ઠરવા લાગ્યા, ત્યારે સુખી થયાં.

હાકોરણ-પ્રભુને માટે અમુક સામગ્રી કરવી છે, અમુક લાવવું છે, ઉપોક્ષણ કરવાં છે, માળા ફેરવવી-ધ્યાન દાન સ્નાનાદિ કરવાં છે, વગેરેમાં અદર્શિશ શેકાયલા રહી, અમુક અંશે શમદ્વાદિ સાધન સંપત્તિ મેળવવા લાગ્યા. પરંતુ એટલે દરજ્જે સમજણવાળાં થઇને જે બાળકો વિષયા-સંકત બન્યા રહી ઉપલી ખાંડજ ખાઈ જાય અને ક્વીનાઇન પડ્યું મુકે-થુંકી નાખે, તો તેને કમી થાય-સસણી થાય-ત્યાવ હડે મહી અને દુઃખ મટે નહીં, તેમ ઉપલા દાંડનેજ બાગી પડે, ભક્તિ પ્રેમ શક્તિને પોતાનામાં પેસવાજ નહીં દે, અનેઅવળે માર્ગે વહી જઈ વિષયોની મોજ મજામાજ ફસાઈ રહે, તો તેના અખ્યાત્મ અધિભુતાદિ તાપ મટે નહીં, માંદગી થતે નહીં, અને ભાવટનિ બ્રમણ છુટે નહીં. અશુભ અયોગ્ય કર્મે વધી જઈ જાદે દુખી થાય છે. તેમ જુગ સુગ પરાપકારી આચાર્ય ભગવાનનો યું દોષ ? કાંઈજ નહીં.

૩૭ પ્રશ્ન.—પ્રાણાયામ શી રીતે કરવો ? (નેથી ઐહિક ખાર માર્ધિક ઉત્તિ થઇ શકે).

ઉત્તર—દરેક પ્રાણીના શ્વાસ અને પ્રશ્વાસ, જે અંદર આવે છે અને બહાર જાય છે, તે દરેક શ્વાસોશ્વાસમાં જે અંતક પરમાણુઓ રહેલા છે, તે દરેક પરમાણુ (Particle)માં પંચભૂત, ચૈતન્ય, અને કલ્પના અથવા જ્ઞાન રહેલાં છે. જેવા ગુણ મિશ્રણનું જે પ્રાણી હોય તેવા પરમાણુઓ તેના શ્વાસોશ્વાસમાં રહેલા હોય છે. સાત્ત્વિક હોય તો સાત્ત્વિક હોય. રાજસ તામસ હોય તો રાજસ હોય. તેની સંગત કરનારના શ્વાસો-શ્વાસ દારા-એક એકના શ્વાસો શ્વાસથી નિકળેલા પરમાણુ પચ્ચપરના શ્વાસ સાથે મળી જઈ, તે મગજ (Brain)માં જઈને ત્યાં

તે તેવું કામ કરવા માટે છે. મારેજ સદા જ્ઞાની મહાત્માનોજ સંગ સેવ્ય ગણ્યો છે. જે સારા પુરૂષની સંગતી હોય તો તેના શ્રામેશ્વરના પરમાણુઓ આપણા શ્વસદ્વારા મગજમાં જઈ આપણી બુદ્ધિને નિર્મળ કરે છે. અને નબળાની સંગતથી નબળા પરમાણુનો સંગ્રહ થઈ તેવી (નબળી) બુદ્ધિ કરે છે. માટે સત્પુરૂષોની સંગતિથી ઉત્તમ પરમાણુનો સંગ્રહ કરવો—પોતાનામાં ભરવા, એને પૂરક કહે છે. એવો પૂરક કરવો.

અને આપણી બુદ્ધિ—મગજમાં જે નબળા વિચારોના પરમાણુ હોય તેને કાઢી નાખવા, તેને રેચક કહે છે. એવો રેચક કરવો.

અને સારા પરમાણુનો, સત્સંગથી જે સંગ્રહ આપણે કીધો હોય તેને કુંભમાં જેમ જળ રોકી રાખ્યું હોય છે તેમ, રોક રાખી પ્રદ કરવો તેને કુંભક પ્રાણાયામ કહે છે. એ રીતે પૂરક કુંભક રેચક પ્રાણાયામથી જ્વળ નિર્મળ બનહેતક આત્મસુખપ્રદ ઉત્તમ પરમાણુનું આપણી બુદ્ધિમાં સંસ્થાપન કરવાથી, આરોગ્ય બલ તેજ જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે.—ઐહિક પારમાર્થિક ઉભય હિત સધાય છે.

૩૮ પ્રશ્ન—એક વખતે મુનિ યાગવલ્ક્ય જ્યારે જનક રાજની દ્વિસભામાં આવ્યા ત્યારે હજારો મનુષ્ય જે ત્યાં બેઠાં હતાં તે ઉઠી ઉભાં થયાં—ઉત્થાન રૂપ સન્માન કીધું. તે જોઈ રાજા સામે જઈ પડે લાગી રસત્કાર કરી લાવી સિંહાસને બેસાડી હાથ જોડી ઉભો રહી સવિનય પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે, ભગવન! આપનામાં એવું શું વિશેષ છે કે આપ એકને માટે બધા ઉભા થયા?

ઉત્તર—મુનિ કહે છે કે, અરે ભાઈ! મારામાં તો કંઈ નથી, પણ એ ક્ષમાતુ ઈશ છે. ક્ષમાને લીધે આવી પ્રવૃત્તિ થઈ છે.

૩૯ પ્રશ્ન—જે જગત મિથ્યા છે, અને આમ જ્ઞાનથીજ મોક્ષ છે, તો સ્વર્ગકામો યજ્ઞેત્ એવું મુનિએ શા માટે કહ્યું? એવી લાલચથી તો ઉલટી જન્મ મરણની વૃદ્ધિ કરવા સુચ્યું. ૧-શ્રી-એક આજકને મટાડી ન્યાંથી ત્યાંથી લઈ ખોદી ખણી ખાવાની દેવ પંડી ગંધલી, તેથી ભયંકર

રોગના બચથી તેને એક વિવેકી વૈદરાજ પાસે લઇ ગયા. તેણે
 જોયું કે એને ટેવ-અબ્યાસ પડી ગયો છે, તેથી મથુરાંની સ્વાદિષ્ટ મુખ
 મટોડી હતી તે લાવીને આપી કહ્યું કે, હે આ મટોડી ખા. તે ખાનાં
 તો સ્વાદ લાગી. ત્યારે વેદે કહ્યું કે હવે પ્રતિજ્ઞા કર, કે બીજી કોઇપણ
 મટોડી ન ખાવી, પણ આ હું રોજ આપું તેજ ખાવી છોકરાને સારી
 લાગી તેથી ખુશીથી કબુલ કીધું. તેથી રોજ દાકતર આપે છે, ને બાળક
 ખાય છે. એમ થોડા દહાડા જવા દઇ એક દહાડો દાકતરે કહ્યું કે,
 મંડી થઈ રહી છે તેથી હું તે દેશની લઇ આપું છું—અગર મંગાવી
 આપુ છું. એમ ત્રણ દીવસ વહી ગયા. તેમાં તે બાળકની હાલત પિંડ
 રોગથી નળણી પડેલી જાણત હતી ને સુધરવા લાગી. છોદરાએ વિચાર્યું
 કે વેદ દક્ષાતો ખરાબ લાગે છે. મંડી ખાતી ઉઠતા મને દુખી નથી નહીં
 ખાવાથી તો હું સુધરતો જાઉં છું. પછી ચોથે દહાડે વેદ કહ્યું, ખા. તે
 વખતે છોદરાએ ના કહી, ને ૧૦-૧૨ દીવસ જવા દીધા, અને તે દરમ્યાન
 બીજી દવા ખાધી, તેથી તે આરોગ્ય થયો. તેમ, જે વિષયના ભોગ
 વેલવતી જ. માંતરથી ટેવ પડેલી છે તે એકદમ છોડાવવા બંધ તો તેને
 ખેદ થાય, અને માને નહીં.—તણાઇ તણાઇને તે તરફ ઝપલાન્યા-દોડ્યા
 કરે. તેથી આવી યુક્તિથી ધીમે ધીમે છોડાવાય. વળી શાસ્ત્રમાં એમ પણ
 છે કે, સ્વ (પોતાની) લાખીં પ્રત્યે ગમે તેટલું ચાહે ત્યારે ગમન કરવું,
 પણ પરદારા ગમન દહી કરવું નહીં. આ વાક્યથી પરદારા ગમન કરતો
 એ વિષયો મનુષ્યને રોક્યો—અટકાવ્યો. પછી પુનઃ ધીમે રહીને કહ્યું કે,
 ભાઈ! ખાપતો કુવો કાંઈ છુડી મરવાને માટે નથી, એ દહેવત પ્રમાણે
 સ્ત્રી તહારી છે માટે કષ્ટિ રાત દહાડો તેમાં દટાઈ રહેવાનું નથી. ઋતુ કાળને
 પ્રસંગેજ સહ ગમન કરવું, અમાસ, પૂર્ણિમા, અષ્ટમી, એકાદશી,
 સંક્રાંતિ, પર્વણી, શ્રાદ્ધના દિવસ, જ્યાંનિ વગેરે દીવસો પણ વર્જ્ય છે—
 સ્ત્રી સહ ગમન કરવાનું નથી. બે એ શાસ્ત્રની આજ્ઞા નહીં માનશે તે
 અસુક અસુક બચકર ખાપતો ભાગી થઈ તેનું દુખ જે અનેક પ્રદારનાં
 દુઃખો છે તે ભોગવવાં પડશે. એ રીતે પ્રતિજ્ઞા કીધો છે. સ્ત્રી છે તે આ
 લોક અને પરલોકનાં ધર્મોર્થ વગેરે કામમાં સદ્ભાગી થઇને ક્ષેપસ
 પ્રાપ્ત કરાવનારી છે, માટે કાયદેસર (શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે) વ્યવહાર
 પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય છે. પછી બુદ્ધિ જેમ આગળ જ્ઞાન મેળવવા લાયક
 થઇ વધારે સમજણ પડવા લાગી ત્યારે કહ્યું કે, સ્ત્રી-ગમન કેવલ દુઃખ
 છે સ્ત્રી અને ધન અનેક-હનરો જ-મોથી સંસાર

તાપ સહન કરતા આત્મા છતાં હજી આ દિનનું મનુષ્ય જન્મમાં પશુ
ચેતનું નહિતો બન્યાવિ અમણ દુઃખ છુટે તેમ નથી. મારે સંસારનો
મોહ છોડી વાનપ્રસ્થ સ્થિતિમાં રહી પછી સન્યાસ રૂપ ચતુર્થાશ્રમ
સ્વિકારી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુક્ત થવું, એજ આ શરીરથી અતિમ
શ્રેયસ્કર કર્તવ્ય છે.

આ રીતે મટોહી ખાનાર બાળકની માફક પડેલો અન્યાસ છોડા-
વવાને, અગામી વિષયનૃણુવાળા લેડોને તેમના અધિકાર ઉપર લક્ષ
રાખી, શ્રુતિએ કશું છે કે સ્વર્ગ કામો યજેત સ્વર્ગની કામનાવાળો મન
(અર્થિન હોત, વિષણુવાળા, મહાશ્વર વગેરે) કરે; તે જોડું નથી. બાહ્ય! ખાતા
છે તે મુક્તિથીજ બાળકનું હિત હચ્છી મુખ આપવા ચત્ત કરે છે.
૪૦ પ્રશ્ન—સુપુષ્ટિમાં વૃત્તિ લીન થવાથી સ્વરૂપાનંદ વરતી રહેછે, પણ અગાના-
વર્ણથી જ્ઞાન થતું નથી; અને દુર્ગામાં તે આનંદનું જ્ઞાન ચાયછે તે દુર્ગાનું
સ્વરૂપશું?—જા. — મૃત્તિકાને એકઠી કરી કુભાર પિટો બનાવે છે, તેને
ચાક પર ચઢાવી એ પડ બનાવી પછી ઘડો બનાવે છે. તે મૃતિકાજ છે.

પિંડ, પડ, ઘડો એ મૃતિકાજ છે. મૃત્તિકે ત્યેવ સત્ય એ પિંડ, પડ,
ઘટ, છે તે મૃત્તિકાનીજ ત્રણ અવસ્થા છે. મૃતિકા શિવાય બીજું કંઈ
નથી. તેમ એક અદૈત જ્ઞાનરૂપ આત્મ તત્ત્વ છે તેજ આ જગત પ્રપંચ
રૂપે બાસે છે, તે જ્ઞાનમાત્ર મનોભય—ચિન્માત્ર છે, બીજું કશું નથી,
એમ જાણવું—જેવું, અને તન્મય બન્યા રહેવું, એ તુર્યાવસ્થા.

૪૧ પ્રશ્ન—પિટો, પડ, ઘટ, એ મૃત્તિકાનું પરિણામ થયું કેમ ન
કહેવાય? ઉત્તર—મૃતિકામાં શું થયું? મૃતિકાનું પરિણામ શું થયું?
મૃતિકા શું જતી રહી? અને શું તે બધું કે તુલસી થઈ ગઈ? ના. તે
તો મૃતિકાજ છે.

૪૨ પ્રશ્ન—ત્યારે પિંડ, પડ, ઘટ વગેરે રૂપે બાસે છે તે? ઉત્તર—એનુંજ
નામ બ્રહ્મ, હોય કંઈ, ન બાસે કંઈ બીજુંજ, એનું નામ બ્રહ્મ.
મૃત્તિકામાં તો પિટો કે ઘટ કંઈ નથી, એ તો મૃતિકાજ છે. તારી
દૃષ્ટિમાં મૃતિકાથી ભિન્ન કંઈ બાસે તો તેજ બ્રહ્મ જાણવી.

૪૫૬ સમર્થ કૃષ્ણાનંદ (કાગબા) સ્વામિથી સંવત ૧૯૪૫ કા.
વદ ૧૦ મંગળે રાત્રે ઘેર અગામીમાં.

૪૩ પ્રશ્ન—હે સ્વામિન ! સંકલ્પાદિની નિવૃત્તિ થઈ નિર્ગત આત્મ સ્વરૂપમાં વૃત્તિ શાંતિત્વને પામે છે, પણ વ્યવહાર તરફ સ્ફુરીને ઉત્થાન થઈ પાછી કોઈકોઈ વાર એ વૃત્તિમાં ભ્રાંતિના ભાસ પડે છે તેનું શું કારણ ? અને તેવી ભ્રાંતિની પ્રતીતિ ફરી નહીં ઉઠે (થાય) એવો ઉપાય શું ? જી.—ગુરૂ એ પ્રકારના હોય છે. (૧) પોંચાડનારા તથા (૨) સમજવ નારા. એકવાર એક રસ્તે લઇ જઇ પોંચાડી દીધા; પણ ખીજા અનેક રસ્તા છે, તેમાં જંગલ, વિકટ માર્ગ, સુલભ સુખદ માર્ગ, વગેરે છે, તેની ખબર તો, એકજ રસ્તે ચાલ્યા ગયા એટલે પડી નહીં, જ્યારે તેમાં જંગલો, ગલી કુંચી વગેરે મેહેલા અને વિકટ માર્ગો જોવામાં આવે ત્યારે ભ્રાંતિ (ભુલવણી) પડી જાય છે. પણ તેજ ગુરૂ જો તે રસ્તાના જાણીતા હોઇને સાથે હોય, અથવા ખીજા સમજવનારા ગુરૂ સાથે હોય તો ભુલા નહીં પડતાં, આવેલી—થયલી ભ્રાંતિને દુર કરતા અનેક ગલી કુંચી બતાવતા પોંચાડી દે; અને પછી જ્યારે જ્યારે પાછા રખકવા નિકળી-એ, અને અજણે રસ્તામાં કદી કંઈ ભ્રાંતિ પડી કે (તે ગુરૂ સાથે હોયતો) સમજાવે—બતાવે, તેથી નિર્ભ્રાંત—નિર્મળ—નિર્ભય રહી શકાય છે, તેમ. આત્માનો લક્ષ બતાવ્યો, પણ વૃત્તિ સંસારમાં ભટકવા લાગી, કે પાછી વિકટ માર્ગો—જંગલના અનેક માર્ગોથી અજણી રહેલી હોવાથી ભુલી પડી, તે વખતે આત્મલક્ષ બતાવનાર (પોંચાડનાર) ગુરૂ તો પાસે હોય નહીં, તેમ સમજવનાર ગુરૂ (આત્મવેત્તા મહાત્મા) પણ કોઇ સાથે નહીં હોય, એટલે તેથી ભુલવણી—ભ્રાંતિ થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

જો આત્મ લક્ષ થયો—પોંચાડનારે કૃપા કરી પોંચાડયાથી ભાં પોંચ્યા, કે ત્યાંજ ચોંટી જઇ પાછો આ જગત તરફ વૃત્તિ વળવા દઇ ભટકવા નહીં નિકળે, તો ભુલા પડવાનો સંભવ પણ નથી. પણ અભ્યાસ વિના સહેજમાં એકદમ તેમ થવું (સ્વરૂપેજ ચોંટી જવું) એવો ઉત્તમ સંસ્કાર અને ઇશ્વરની કૃપાથીજ બને છે. અને ફરી ભ્રાંતિ ઉદ્ભવ નહીં થવાનો ઉપાય એજ કે, હમેશા સમજવનાર ગુરૂ સાથે રાખવા; અર્થાત, નિરંતર સત્સમાગમ, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ કર્યા કરવાં. તો પછી કદાપી કોઈ વાર કંઈ ભ્રાંતિ થઈ આવે, તો તે ગુરૂ સમજવીને દુર કરે. અને અધ્યાસ દ્રઢ થવાથી પરમ શાંતિની દ્રઢતા અચલ પણાને પામી જશે, અને હોરે વૃત્તિ રહિત સમરૂપે શાંત સુખમય થઈ રહેવાશે.

૪૪ પ્રશ્ન—વેદ ઇશ્વરકૃત શામાટે—પ્રકાશ અથવા અનુભવકૃત કેમ નહીં ? જી. વેદમાં લખેલાં વાક્યો—મત્રોથી, ઇશ્વરની સહી છે તેથી સ્પષ્ટ છે કે ઇશ્વર પ્રણીત છે.

૪૫ પ્રશ્ન—હથિરે કેમને પ્રેરણા કરી અને શિખવ્યા, તેણે (વેદ) કીધા, એટલે મનુષ્યકૃત કેમ નહીં? જા—હથિરે શિખવ્યા, તો પછી તે હથિરકૃતજ તમારા રહેવાયીજ સિદ્ધ થઈ ચુક્યું. તે હથિરે શિખવ્યું એટલે પ્રથમ તેણેજ કહ્યું, એટલે મનુષ્યકૃત નથીજ.

૪૬ પ્રશ્ન—હથિરે વેદ શા માટે કીધા? જા. તમારે માટે. તમે હરાચરણી નહિં થાવ, અને સારા માર્ગે શી રીતે ચાલવું તે બતાવીને તમને સુખી કરવાને માટે.

૪૭ પ્રશ્ન—પણ હથિરે વેદ કરવાનું કારણ શું? બીજું કેમ નહિ કીધું? જા—તેની મોજ. તે પશુની મરજ. બીજું જે કરતે તેમાં પણ તમારી એવીજ શંકા હતા રહેતે, કે, “એ શા માટે કીધું, બીજું કેમ નહીં કીધું, માટે” તેની મોજ. શું તમારા ચાકરથી તમને પુછાશે, કે “આવી પાણી તમે કેમ પેહેરી”? (જવાબ) ના. (પ્રશ્ન) કેમ? (જવાબ) તે પરાધીન છે, હમે તેના શેઠ છીએ, તેથી તેનો પુછવાનો હક નથી. બસ, તો પછી હથિર છે તે આખા વિશ્વનો શેઠ—માલીક છે, તેણે એમ શા માટે કીધું, એવું પુછવાનો તમારો હક નથીજ.

૪૮ પ્રશ્ન—બાપાઓ (સંસ્કૃત, મરાઠી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી વગેરે) હથિરકૃત છે કે મનુષ્યકૃત છે?—જા—હથિરકૃત.

૪૯ પ્રશ્ન—શું બધીજ બાપા હથિરકૃત છે?—જા—હા. (હમે પુછીએ છીએ કે) મનુષ્ય બ્રહ્મની બાપા કય? જવાબ દેવાતો નથી; કેમકે દેશે દેશની બાપા છે. બાઈ! દરેક બાપાના મંત્રો છે, અને બીજા વગર વૃક્ષ થાયજ નહિ, હવે મનુષ્યકૃત તમે (બાપાને) માનતા હો, તો કહો, કય બાપાને માટે કયા દેશમાં ક્યારે કમીટી-સભા મળેને તે કરી? જવાબ નથી દેવાતો.

૫૦ પ્રશ્ન—હમને તમારી માફક જ્ઞાન કેમ થતું નથી?—જા,—માટીમા કંઈ વિકાસ હોયતો થોડી વારમાં ઘડો ગાગર કોડીઉં કે કોડી બનાવી આપું મુકી દેવાય; પણ તમે તો રેતી જેવા છો, એટલે હાથમાં લેતાંજ વેરાઈ વિખરાઈ જાવ ત્યાં હમે શું કરીએ.

૫૧ પ્રશ્ન—મૂર્ખ લોકો પ્રવચનની પુજા કરે છે તેનું શું કારણ? જા—મૂર્ખોને માટેજ તે છે, માટે તે કરે છે. વિદ્વાન મહાત્મા જ્ઞાનીને માટે તે નથી, તેથી તે નથી કરતા. શ્રદ્ધા ભક્તિ રહિત હરાચરણી મનુષ્યો કરતાં તેઓ ધણુંજ સારા છે તેથી તમે માનો છો તેવા મૂર્ખ નથી, પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે. ઉદારાઃ સર્વ ઇષૈતે જ્ઞાનીત્વાત્મૈવ મેમતં ॥

પર પ્રશ્ન—વેદમાં શ્રુતિ પુનઃ ક્યાં કહ્યું છે ?—જા.—બહુ ઠેકણે લખ્યું છે, શ્રુતિ, સ્મૃતિ ઇતિહાસ, પુરાણાદિમાં લખ્યું છે.

પ૩ પ્રશ્ન—શ્રુતિ કઈ મૂર્તિ પુનઃ કરવાનું કહે છે ?—જા.—શ્રુતિ (જો) નથી કહેતી, તો, તે નિષેધ પણ ક્યાં કરે છે ? ! અને સ્મૃતિ પુરાણાદિમાં લખ્યું છે, તે, જો શ્રુતિએ નિષેધ કીધો હોય તો સ્મૃતિ શાખાટું કહે ! ? નહીં જ કહી શકે. (અને તેમ છે, તો શ્રુતિએ નિષેધ કીધો નથી, એ ભાવ નિઃસંશય)

પ૪ પ્રશ્ન—કાળ ક્યાંથી, કેમ, ક્યારે અને કોણે ઉત્પન્ન કીધો ? જા.—શુદ્ધ ચૈતન્ય સમ શાન્ત કેવલ્ય છે. તેમાં જરા સ્પંદ થયું એટલે કાળ ગણવા લાગ્યો—અર્થાત્-સ્પંદમાંથી (કાળ થયો). તે, સ્વાભાવિક સ્પંદ થયું તેથી (થયો). તે, જ્યારે સ્પંદ થયું ત્યારે થયો. તે, સ્પંદ કીધો. જ્યાં લગી સ્પંદ નથી થયું ત્યાં લગી કંઈ નથી. સ્પંદ થયું કે માયા, ઇશ્વર, સૃષ્ટિ, સૂર્યાદિ પ્રતીત થઈ કાળની કલ્પના થઈ છતાં મહાત્મા (યોગી જ્ઞાતી) જેઓ નિસ્પંદ મન રાખી અંતઃ સ્વરૂપે સ્થિતી રાખે છે તેને કંઈજ કાળ વગેરે નથી.

મગર, જંગલનાં મોટાં હરણાં, વ્યાધ, વગેરે સામા આવતા હોય, અને આપણે છેક નહક આવી પોંચ્યા હોઈએ, છતાં પણ જો ત્યાંજ નિસ્પંદ થઈને એટલે હાલ્યા ચાલ્યા શિવાય રિથર થઈ ઉભા રહ્યા, તો ઘડી બે ઘડી સુધી તેઓ પણ જોયા કરીને પાછાં ફરી ચાલ્યાં જાય અને આપણને છેડે નહીં. (સ્વામિ કૃષ્ણનંદજી કહે છે કે, એવો મને મારી નતે બે વાર પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે.)

બાળકને જનમ્યા પછી કાંઈ અકલ નથી હોતી. માત્ર જીવનને માટે ધાવણું (આણું) અને અંધણું. તે શિવાય કાંઈ નહીં. પોતાનું શરીર મરવાનું કે રક્ષવાનું કરું ભાન નથી હોતું. પછીથી માતા તેને અકલ આપે છે—શિખવે છે, તેથી બાપ પાસે જતો થાય છે, બાપનાં શિક્ષણથી બીજા પાસે જતો થાય છે, માતાનાં શિક્ષણથી બહાર દિશા જાય છે. પિતાનાં શિક્ષણથી નિરાણે જાય છે, ગુરૂ તેને દુનિયા પાસે જતો કરે છે; વ્યવહાર ગુજરાન વગેરેમાં પ્રવીણ કરે છે; અને યજ્ઞા વિષ્ણુ મહેશ થઈ શકે ત્યાં સુધીની ગુરૂ અકલ આપે છે, તે બાળકમા સંસ્કાર બીજા છે તોજ તે

આપેલી—શિખવેલી અકલ તેની બુદ્ધિમાં સંસ્કાર પ્રમાણે ખીલે છે. બીજા નહીં હોય તો શિખેજ નહીં. મરોડીને આસરે પાણી રહેશે, પાત્ર વગર પાણી રહી નથી શકતું. પછી મરોડી સારી હશે તો પાણી પણ સારું રહી મિષ્ટતા પકડી સ્વાદ આપશે. તેમ, બાળકમાં મરોડીરૂપ બુદ્ધિ છે તોજ તેમાં સંસ્કાર રૂપ જળ રહે છે, અર્થાત્ બુદ્ધિમાં સંસ્કાર છે.

નિરૂપદ સ્થિતીએ મનને ખડું—સ્થિર, ઉભું—અડગ કરી દીધું, તો મહુરૂપ કાળ પાછું કરી આવ્યો જાય અને આત્મા બ્રહ્મરૂપ થઇ રહે. જ્યાં જરા રૂપદ થયું (હાલ્યું) કે પ્રપંચ સ્ફુરી આવ્યો, કે સપડાયો. માટે નિરૂપદ (નિઃસંકલ્પ) સમ સ્થિતી રાખવી, એજ અખંડ અભય બ્રહ્મ પદ છે.

પપ પ્રશ્ન—બાળક છ મહીનાનો થાય છે ત્યારે ગોસ્વામિ (ગોંસાબ) મહારાજ તે બાળકના કાન ડુંકીને કંઠીનો પ્રસાદ આપે છે તેથી શું ? એવડું બાળક શું સમજી ગયું ? ઉત્તર—નાલચ્છેદ પેટેલાં ઉપદેશ આપવાનું લખ્યું છે તેથી શું ? એક બે દીવસનું બાળક શું સમજી ગયું ? બાળકનો જન્મ થયો કે તરત નાલચ્છેદ થયા વગર (સંસ્કાર વિધી જાણનારા સુઘ વિદ્વાનો) ઉપદેશ આપે છે તેના કરતાં શું છ માસનું બાળક ગયું ?!! વળી બાળકના જન્મ પહેલાં ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરે છે તેમાં શું ? પણ બાઈ! એ સંસ્કાર પડે છે તે ચોંટી જાય છે. તે નીતે તે પણ એક સંસ્કારજ થાય છે. માટે વલ્લભાચાર્ય ગોસ્વામિ મહારાજે બહુ સારું કંઈ છે, કે અનેક વાણીઆ, બાટીઆ, વગેરે પ્રાણીને ભક્તિએ લગાડી ઠેકાણે રાખ્યા છે; નહિં તો વહી જતે. તે છતાં પણ જો કોકો ઉલટે—અવળે રરતે જઈ હાથમાં દીવો લઈ મોહકી કુવામાં પડે તેમાં કોઈ શું કરે ! તે વલ્લભાચાર્યજી મહારાજને તો ધન્યવાદજ સંભવે છે કેમકે જેમણે અનેકને ભવસાગરમાં કુપતા બચાવ્યા છે.

પ્રશ્ન ખડું—શિવને બિલ્વ કેમ અઢે છે ?—જા—સત્વ, રજ, તમ. એ ત્રણ ગુણો અભેદ રૂપે છે તેથી, તથા બિલ્વ છે તે વિષયે શમાવે છે તેથી, તથા એનાં પુષ્પની ખુશખોશ ઘણી સારી છે તેથી.

પણ પ્રશ્ન—ચાંકરને વૃષભનું વાહન શા માટે ? જા—એ (વૃષભ) ધર્મ રૂપ છે. તેથી ધર્મ ઉપર પોતાની (કૃત્ષ્ણરત્ની) સ્વારી છે એમ વિશ્વને પ્રત્યક્ષ જણાવી લોકોને સ્વધર્મે પ્રવર્તાવવાને. ગરડ છે તે વેદ રૂપ છે. તે વિષ્ણુનું વાહન છે. હંસ છે તે સદસત્ વિવેકવાળો છે. તે બ્રહ્માનું

પાદન છે, પૃથ્વીને ગરુડરૂપ કહી છે, અને ધર્મને વૃષભરૂપ કહ્યો છે. બ્રહ્માને અહરૂપ કહ્યા છે, વિષ્ણુને સન્માસી અને શિવને યોગી કહ્યા છે.

૫૯ પ્રશ્ન—શિવની પાસે જૂત પિરાય કેમ ?—જા—બ્રહ્માએ અને વિષ્ણુએ સારા સારા ચુટી વીણીને લઇ લીધા. પછી જૂત પિરાયાદિ નખળા સખળા જાની અરાનીઓ જે રહ્યા તે શંકરે લીધા. કેમકે માલીક ઇશ્વર મોટાનો છુટકો નહીં, તેથી સંગ્રહા. કેમકે તેઓ ક્યાં જાય !! એજ રીતે વિષ પિવાની પણ કોઇની હિંમત ચાલી નહીં. ત્યારે વિશ્વના ઇશ્વર માલીકની પ્રાર્થના કરવામાં આવી, કે પ્રભો ! જગત મારું જશે મારે આપ સમર્થ છો તે વિષ ખીંચીને તો બચે. તેથી વિશ્વનાં રક્ષણને અર્થે માલકેનો કંઈ છુટકો નહિં, તેમજ સમર્થ હોવાથી ખી લીધું.

૫૯ પ્રશ્ન—વિષ્ણુને તુલસી કેમ ચહે છે ?—જા—જલધરની સ્ત્રી વૃંદાનું પાર્તિવ્રત, કાંઈ દારણકર બાંગ કરવાની ખાસ જરૂર પડવાથી, તે બાંગ દરી વિષ્ણુ તેની સાથે આરાકત થયા કહેવાય છે. તે વખતે તે સ્ત્રી પોતાના પતિ પદળ રતી રહ બળીને ભરમ થઇ છે. તેની ભરમમાં વિષ્ણુ, હે વૃંદે, હે વૃંદે ! એવો પોકાર દરી આલોટયા. તે વાત ફેલાતાં સરસ્વતિ અને ગૌરી આમળું અને તુલસી લઈને લક્ષ્મીને સાથે લઇ ત્યાં ગળે ભગવતિ દેવી આવ્યાં છે. શ્રીલક્ષ્મીજી તો રીસમાં રહ્યાં કે મારાથી શું એ શ્રેષ્ઠ કે તેનામાં આટલા બધા આસકત થયા. તેથી તમાસો જેવા આવ્યાં છે, પણ સરસ્વતિએ વિષ્ણુને પ્રીય છે એવું આમળું અને ગૌરીએ તુળસી, વિષ્ણુને સુંવાડ્યાં. તેથી પિત્ત ઉતરી જઇ સાવધ થયા. પછી તુળસીનાં બીજ ત્યાં ભરમમાં નાંખ્યા. તે તુળસી દગી તેથી વૃંદા કહેવાઈ, તે વિષ્ણુને પ્રીયતમ હોવાથી ચહે છે.

પ્રશ્ન ૬૦—શિવને ધંતુરો કેમ ચહે છે ?—ઉ. ધંતુરાનું મહાત્મ્ય અદ્ભૂત છે. એ પુષ્પ વિષને શમાવે છે, એ ધંતુરામાં મોટા ગુણો રહ્યા છે. એને માટે તો ધંતુર પુષ્પ ચઢાવનારને મોક્ષ આપવા સાર એક તરફ મોક્ષ લઈને ખડા રહ્યા છે, એવું મહાત્મ્ય લખ્યું છે.

પ્રશ્ન ૬૧—શંકર ભરમ કેમ ધારણ કરે છે ?—ઉ. જગતનાં વિષયાસકત જનેરૂપ બધાં પાતક કોઈકને માલિક

વૈભવ આપી દ્ય-તેઓને માટે તે બધો ભોગ વૈભવ રાખી પોતે ભરમ ચોળે છે. દ્રવ્યાદિ વિભૂતિ તેમને આપી, પોતે ભરમરૂપ વિભૂતિ વાપરે છે. એ ભરમમાં ઘણા શુભો રહેલા છે. તેથી એ ધારણ કરવાનું અદ્ભુત મહાત્મ્ય લખ્યું છે. ભરમ જેના લલાટે છે એવા દેવી ભક્ત પાસે ચમકુતો આવી શકતા નથી, તેથી હંતમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૨-શંકર સ્મરણમાં કેમ રહે છે? જ. પોતાની મોજ. ધણી અથવા રાજાને આપણે હુછી શકતા નથી, કે સાદું વસ્ત્ર કેમ પહેરે છે, અથવા અશુદ્ધ જગા કે એજ સહેરમાં કેમ રહે છે. જ્યાં તેને નિરતિ સુખ લાગ્યું ત્યાં રહે છે, કાલે તેવું પહેરે છે, એ તેની મોજ.

પ્રશ્ન ૬૩-જીવ-મુક્તિ અને વિદેહ મુક્તિમાં ફેર છે કે નહીં? જ.—ફેર છે, અને ફેર નથી. એ તો જેમ હું તૃપ્ત થયો છું અને જીખ્યો છું, એમ થયું! કૃષ્ણે કહ્યું કે સર્વનો કર્તા હું છું તસ્ય કર્તારં મામ્ વિદ્ધિ અને વળી કહ્યું કે, હું કંઈ કર્તા નથી. મને અસંગ અટર્તા જણ. જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્માણિ ભરમસાત્ કુરુતે તથા હું અકર્તા છું. મારે વિશે કંઈ નથી, અને મારામાં સર્વ છે. પરંતુ પ્રક્રિયામાં ફેર છે. જગત જ્યારે મિથ્યા દેખાય છે-એજ નદિ તો પછી ક્ષતિએ જગતને આરોપ શું કામ કીધો! અપવાદ કરવા મારેજ કીધો. પણ આરોપમાંજ (રાયું માન્યને તેમાંજ) ફસી પડ્યા તેને શું દરીએ, જ્ઞાનથી મુલા અજ્ઞાન નાશ પામે છે. ને તુલા અજ્ઞાન દેહ રહે ત્યાં સુધી રહે છે. કેમકે ગમેગપ-હું આવ્યો, મેં ખાધું, વગેરે રહે છે. જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કેમને ભરમ કરે છે તો પછી પ્રારબ્ધ ક્યાં રહ્યું? અર્થાત જીવ-મુક્તિ અને વિદેહ મુક્તિ એકજ છે પણ તુલા અજ્ઞાન રહે છે; દેહ પડેથી તે પણ નષ્ટ થતાં વિદેહ મુક્તિ કહેવાય છે. છોકરાને માટે જખ મારીને બાપે રમકડાં આણવાં પડે છે, પણ તે જોઈને બાપને કંઈ ખુશી થવા જેવું નથી. તે બાપના સાસુ તે રમકડું ધરીએ કે જીવે આ, કેવું સુંદર છે! તો તેને કંઈ તેમાં ખુશી થવાનું નથી. તેમજ આરોપ કરાય છે, એ ફેર. જીવ-મુક્તિ વિદેહ મુક્તિ વગેરે છોકરાં માટે રમકડાં છે, ગુરૂરૂપ જ્ઞાનને માટે નથી.

૬૪ પ્રશ્ન-વેદાર્થનો જ્ઞાના પથ પાર પામતા નથી, એમ કેમ કહ્યું ?

જીતર-જ્ઞાના વગેરે શાખાથી થયા ? સમજા હૃદયમાંથી થયા. તો તે સમજાને પણ વેદ અલગ કાઢે છે (શુદ્ધ જ્ઞાન બતાવવાને), તો પછી જ્ઞાના તો તે સમજાથી છે તે શી રીતે પાર પામે ! મારે બરાબર છે. વેદ જેને તેતિ નેતિ કરતા રહ્યા, તે નેતિ કરતાં જે અવરોધ રહ્યા તે જ્ઞાન હું હું.

૬૫ પ્રશ્ન-કોઇપણ સંપ્રદાયના આચાર્ય અથવા જેને ગુરુમહત્તી માન આપવામાં આવ્યું હોય તેવા કોઈ ગુરુ, આ દ્રવ્યાદિની આસક્ત-મોહથી નીતિનો ભંગ કરી વિરુદ્ધ આચરણે ચાલે છે એવું મુમુક્ષુઓને સ્પષ્ટ જણાયા હતાં શું તે ગુરુને અનુસરવું ?-જી-વિરુદ્ધ આચરણે ગુરુ ચાલે છે એવું જણાય તો તેનો ત્યાગ કરવો. કેમકે પુરુષમાં વેદાનુ-કુળ જે નિરોધ ધર્મ હતો, તેમાં ગુરુભાવ હતો. તે ધર્મ ગયો તો પુરુષ માત્ર કાંઈ ગુરુ નથી.

૬૬ પ્રશ્ન-દ્રવ્ય સર્વ અવિધાનું કાર્ય છે. બીજી સંખ્યા વૃત્તિઓ જે ઉત્તમ થાય છે તે અવિધાનું કાર્ય છે. તેજ રીતે જ્ઞાનાકાર વૃત્તિ કરવી, એ પણ અવિધાનું જ કાર્ય છે, તો તે (જ્ઞાનાકાર વૃત્તિ) કરવાથી શું મહત્ત્વ ફળ વિશેષ છે ?-જી-“વંઝા પુત્ર જાય છે” એમ કહેવાથી વૃત્તિ તે આકાર કહે છે. વાસ્તવે વંઝાપુત્ર તો નથીજ, પણ શબ્દનાં અવલ્યુથી તેવી આકૃતિ કલ્પે મે છે. તેમ, જ્ઞાનાકાર વૃત્તિ પણ અવિધાનું કાર્ય છે, છતાં સત્ત્વિદાનંદ રૂપ વૃત્તિ થઇ જાય છે-જ્ઞાનરૂપ થઇ જાય છે; તેથી પુનરાવૃત્તિ રહિત મોક્ષરૂપ ફળ થાય છે. જેમ, કતકરેણું અથવા નિર્મળી છે તે પણ માટીનું કાર્ય છે, છતાં જળમાં નાખીએ તો માટીનાં કાર્યરૂપ કચરો-મેલને નાચે બેસાડી દઇ, જળને નિર્મળ કરી, પોતે પણ નાચે બેસી જાય છે, તેમ, હું જ્ઞાન હું, એ વૃત્તિ પણ બીજી સંખ્યા રાજસ તામસ વૃત્તિ વાસના રૂપ કચરોને ડાખીદઈ-બેસેડી કાઢી નાખી પોતે પણ (તે જ્ઞાનાત્મેકષ તત્વમાં) સમાઇ જાય છે.

કેમ છે તે અવિધાનું કાર્ય છે તેનાથી અવિધાની નિવૃત્તિ નહીં થાય. પણ જ્ઞાન તો ઉત્તમ થતાં જ કાર્ય સહિત અવિધાની નિવૃત્તિ કરે છે. જ્ઞાન છે તે પણ અવિધાનું કાર્ય ખરું, પણ તેનાથી અવિધાની નિવૃત્તિ ન થાય, એમ નહીં કહેવું. વીધી અનેક (સંકેટો) અન્ય પ્રસંગે-જણે છે, અને તેને પોતેજ તરત ખાઈ જાય છે. સર્વનો પ્રકાશ વધા કીધે થતાં જ અધાસને જ્ઞાન જાય છે, તેમ જ્ઞાન થતાં જ અવિધા

(અગ્નિ)નો નાશ કરે છે. અગ્નિને જાણી જાય-ખાધ જાય છે; અને તે જ્ઞાતિ જ્ઞાન પશુ સમ જ્ઞાન્ત અનન્ત પરમ જ્ઞાન તત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે.

૬૭ પ્રશ્ન-બ્રહ્મ વાહમ્ એવું વારંવાર અનુસંધાન-વિચાર-એવી જ્ઞાતિ કયાં કરવાની શી જરૂર છે? રાજાને પટ્ટાભિષેક કીધો, એટલે તે રાજા થયો છેજ. છતાં તેણે વારંવાર “હું રાજા છું, હું રાજા છું” એમ બોલ્યા અથવા ચિન્તન કર્યા કરવાનું શું કામ છે? ઘટ છેજ, તે છતાં, આ ઘટ છે, આ ઘટ છે, એમ કહ્યા કરવાથી શું?!

ઉત્તર-સત્યવાત-ખરું છે. સર્વ સામગ્રી તદ્દત્તાર હોય, અર્થાત્, પૂર્વજન્મમાં સાધન સિદ્ધ કરેલ હોય, અને અન્તઃકરણ શુદ્ધ થઈ રહેલું જ નિમજ્જ હોય, તો તેને શુદ્ધના ઉપદેશ તત્ત્વમસિ, સોડહં અવશ્યથી તરત આવશ્યું (અગ્નિ પડે) જાગ થઈ જ્ઞાન પ્રકાશ થઈ જાય છે. પરંતુ સમજાને તેમ હોતું નથી, કલ્પિત કોઈ વિરલનેજ એમ થાય છે. તેથી તેવો પરિપાક થયેલો ન હોય તેને, પુર્વના દેહાદિના અધ્યાસનાં સ્પુરણરૂપ દોષ-મગ્ગ, વારંવાર આવી નડે છે-વાદળાં આડ કરે છે. તેને ખસેડી વિખેરી નાખવાને, એટલે, ખોટા દેહાધ્યાસનું સંપુર્ણ રીતે ઉ-ચ્છલન કરી નાખવા-ઉખેડી નાખવાને અને જ્ઞાનમય-બ્રહ્મમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવારૂપ ખરા અધ્યાસને દ્રઢ સ્થાપવાને વારંવાર બ્રહ્મવાહમ્, સોહં, શિવોહં, શુદ્ધોહં, એવું અનુસંધાન-વિચાર-ચિન્તન કર્તવ્ય છે. એમ કરતે કરતે દ્રઢ અપરોક્ષ થઈ જતાં આરૂઢ દશા પ્રાપ્ત થયે કાંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી.

હું એવો બ્રહ્મજ્ઞ છું, એવો સ્વભાવ સિદ્ધ છે, પણ વચ્ચે જે જીવ મધ્યર જગતની ભ્રાંતિ પડી હતી તેને દૂર કરવાને ખાટેજ, હું બ્રહ્મ છું, એ વિચાર દ્રઢાવવાની વારંવાર જરૂર છે. રાજાનું, ઘટનું, વગેરે સ્પૂળ પદાર્થનું દર્શન એમાં સંભવતું જ નથી; કેમકે સ્વભાવ સિદ્ધ બ્રહ્મત્વ એટલે અતિ સૂક્ષ્મ છે.

હીરો કેટલો અને કેવો પાણીદાર છે, તે વગેરે પરીક્ષા કરવાનું કામ શિખવાને જવેરી પાસે રહીને દૃષ્ટિ અને શુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા વગેરેની પરિપક્વતા કરવાને લાંબા વખત સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે. સૂર્ય છે તે સામાન્ય રીતે સર્વને પ્રત્યક્ષ છે, છતાં તે કેવડો કેવો છે તે અજ્ઞ

સ્વરૂપ જાણવાને ક્યોતિષ વગેરેના અભ્યાસથી અત્યંત દીર્ઘ કાળે તે જાણી શકાય છે માટે ! આવા આવા સ્થળને જાણવા સમજવાને લાંબો કાળ અભ્યાસની જરૂર છે, તે સદ્યથી પણ અતિસૂક્ષ્મ જ્ઞાતવ્યને સમજવા કેટલો લાંબો વખત સુધી અભ્યાસની જરૂર છે, તે અણિત વગેરે જાણનાર વિદ્વાનોએ ત્રિરાશિના હિસાબગણી જેઠ પોતાની મેળેજ સિદ્ધ કરી લેવું. અર્થાત્, એમાં અભ્યાસની જરૂર હોયજ, તેમાં આશ્ચર્ય તથી.

૬૮ પ્રશ્ન-સંચિત કર્મો બધાં બળી ગયાં ક્યારે જાણીએ ?-જા-સંસારના ભોગ માત્ર ઉપરથી પ્રીતિ ઉઠી જાય, અને જ્ઞાન ભોલ સુધીના વેગવ સધળામાં ભોલ નહીં થાય-દશ્યમાત્ર માયિક મિથ્યા જાણી તે તરફ વૃત્તિ દોડેજ નહિ, ઉપરાશ થઈ જાય, ત્યારે જાણવું કે સંચિત કર્મ સમજ બળી ગયો. સધળાં પાપ બળી જઈ અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ત્યારેજ એવી વૃત્તિ થાય છે.

૬૯ પ્રશ્ન-ત્રિગુણાત્મક અવિદ્યા જન્મ મર્ણાદિ દુઃખનું મૂળ છે. તે મૂળ અવિદ્યાનો ઉન્નિવેદ જ્ઞાતાકાર વૃત્તિ કરવારૂપ અવિદ્યાથીજ થાય છે. એમ સદ્યગુરુએ કહ્યું તે સાંભળી શિષ્યે પૂછ્યું કે, અવિદ્યા પાતે પોતાનો નાશ શાથી કરે છે ?

ઉત્તર:-પરિણામે સુખરૂપ થવાને.-જેમ, કુવામાં પડીને મરવા છુટે છે તે શા માટે ? સંસારમાં સ્ત્રી પુત્ર ધન રૂપ, રોગ, વગેરે સંકટો રૂપ દુઃખથી છુટવાને, અને પછી સુખ થશે એવી આશાથી. સતી પોતાના પતિ સાથે અગ્નિમાં બળી મરે છે તે શા માટે ? પરિણામે સુખ મેળવવાના હેતુથીજ. શરીર પ્રાણના વિરોધી કુવો પાણી અને અગ્નિ છે, તેમ અવિદ્યાનો નાશ કરનારી અવિદ્યાની વિરોધી, જ્ઞાતાકાર વૃત્તિ રૂપ અવિદ્યા છે. જેમ, વીછુના ટંખ ઉપર સોમલ ધસીને ચોપકવાથી ઝેર (વીછુનું) ઉતરી જાય છે. સર્પડંસ ઉપર આંડાનું દુધ લગાડવાથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે. સાબુ છે તે પણ મેલ છે, તેનાથી લુગડાનો મેલ કપાઈ જાય છે. અર્થાત્ મેલથી મેલ કપાય છે, કાંટાથી કાંટો (પગમાં લાગ્યો-ભોંટાયો હોય તે) નિકળી જાય છે, તેમ જ્ઞાતાકાર વૃત્તિથી બાહ્ય રાજસ તામસ વૃત્તિ રૂપ અવિદ્યાનો ઉન્નિવેદ થાય છે. તેજ રીતે મહાવાક્ય-ગીતા રહસ્યાદિ રૂપ વાક્યપ્રવાહરૂપ અવિદ્યા મેલથી આંતિ-અજ્ઞાનરૂપ અવિદ્યા રૂર થાય છે.

કૃતકરેણુ-નિર્મળીયી જેમ, જળમાનો મેલ કપાઈ જઈને જળ નિર્મળ થાય છે, અને મેલ બધો નાચે જઈ મેસે છે, પછી તે કૃતકરેણુ થણું નીચે જાય છે, તેમ શ્વેદાકાર વૃત્તિથી બીજી તમામ અવિદ્યાનો-અજ્ઞાન જન્ય વૃત્તિનો નાશ થઈ છેવટે તે વૃત્તિ પણ સમાઈ જાય છે.

જ્ઞાન થતાં સુધી બધાં વિહિત કર્મોને સાથે રાખવાની-કરવાની જરૂર; પણ જ્ઞાન થયા પછી બધાં કર્મોની સમાપ્તિ થાય છે. કર્તવ્ય કંઈ રહેતું નથી. પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે, સર્વે કર્માશિલં પાથ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે: ॥

૭૦ પ્રશ્ન-મનની વૃત્તિ શાંત કેમ નથી થતી ?-જા-મનની વૃત્તિ શાંત નહીં થવાનાં ઘણાં કારણો છે.

૧. આ જગતની અને તદનંતર્ગત તમારાં શરીરની અનિત્યતા-મિથ્યાત્વ ચચાચોગ્ય સમજાયું ન હોય તો, તે સમજાય ત્યાં સુધી શાંત ન થાય.

૨. ઉપાસનાથી રહિત હોઈએ તો,

૩. સતસંગની ખામી-ન્યુનતા હોય તો,

૪. ઐહિક (આ લોકના વિષય જન્ય પદાર્થો, વિષયો, અથવા ન્યુન માયિક વૈભવોના) પદાર્થોમાં સુખમાની તેમાંની આસક્તિ છૂટી ન હોય તો.

૫. પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થના સંસ્કારનું બળ નહીં હોય, અથાત્ સંસ્કાર બળવાન નહીં હોય તો, મનની વૃત્તિ શાંત થઈ શકતી નથી. ઉપસાં પાંચ કાણોમાં ક્યાં ક્યાં કારણથી તમારી વૃત્તિ શાંત નથી થતી, તે તમે તમારામાંજ તપાસી જોઈ જાણી લો.

૭૧ પ્રશ્ન-અજ્ઞાન છે તે ચેતનથી બિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? બિન્ન કહેા તો નેહનાનાસ્તિ કિંચન એ શ્રુતિને બાધ આવે છે, એટલે અદ્વૈતને હાનિ પામે છે, તેથી તે બને નહીં અને જો અભિન્ન માનો તો, જડ અને ચેતન એકતાં રહી ન શકે, તેથી તેમ પણ બને નહીં. એવું તે અજ્ઞાન સાવયવ છે કે નિરવયવ છે ? સાવયવ તો સંભવતુંજ નથી; અને નિરવયવ કરો તો નિરવયવથી આ દૃશ્ય સાવયવ પ્રપંચની ઉત્પત્તિ સંભવે નહીં, તેથી નિરવયવ પણ કહેતાં બનતું નથી ? જા-તેથી અજ્ઞાન અનિર્વચનીય (કહી ન શકાય એવું) છે. એ અજ્ઞાન અનાદિ બાવ રૂપ છે. ત્રિદાસાબાધ્ય હોય તે સત છે. તે તો ચેતનજ છે. તેના જેવું તે અજ્ઞાન ભાવરૂપ (નિત્ય) નથી. પરંતુ અંધકાર અને પ્રકાશ “છે,” એટલે ભાવરૂપ

કહેવાય; પણ પ્રકાશ આવતાં અંધકાર અભાવરૂપ થઈ જાય છે, તેમ અજ્ઞાન જતું રહે છે તેથી સાન્ત એટલે અંત વાળું છે.

૭૨ પ્રશ્ન એ અજ્ઞાન નિત્ય છે કે અનિત્ય ?-જી. જ્ઞાનથી તેનો અંત થાય છે તેથી નિત્ય નથી; તેમ જ્ઞાનને આગ્રહાદન કરીને રહેલું છે અને પ્રપચનું દારણ્યૂત છે તેથી અનિત્ય પણ નહીં, તેમ હૃદય રૂપ પણ નથી; કેમકે અંધકાર અને પ્રકાશ એક સાથે રહી શકતાં નથી-નિત્યત્વ અને અનિત્યત્વ એક સાથે સંભવેજ નહીં તેથી અનિર્વચનીય છે.

૭૩ પ્રશ્ન-જ્ઞાન તે શું ? (એક વૃક્ષ પુરૂષે પૂછેલું) ?-જી. “જમ વાની વખત થઈ છે ચાલો,” એમ તમને કોઈએ આવી કહેતાંજ દાળ ભાત રોટલી શાકની અગર લાડુની આકૃતિ તમનેમનોમય દેખાઈ તેનું ભાન થયું, એ જ્ઞાન એ રાજસ છે. તમને કોઈએ ગાળ દીધી એવું સાંભળીને તેના પર દ્રેષ આવે પ્રકટવે, એ તામસ જ્ઞાન છે. અને તત્ત્વમસિ તું તે જ્ઞાન છે. એવો સદ્ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી દેહમાંથી અહંભાવ ખસેડી જ્ઞાત્માત્મ તત્ત્વમાં અહંભાવનું ભાન થયું, એને સાત્વિક જ્ઞાન સમજો.

૭૪ પ્રશ્ન-એક સમર્થ મહાત્મા પાસે એક સગવિવેકી મહાશય જઈ પગે લાગી બેસી નમ્ર કાવે કહેવા લાગ્યા કે, ગુરો! હું એક આર્થ સમાજ સ્થિત વ્યક્તિ છું. ટેલીફ શંકાની નિવૃત્તિ માટે આપને સમર્થ જાણી ચરણ સમીપ આવ્યો છું. કૃપા કરીને મને સંશય મુક્ત કરી નિર્ધાન કરશો. તે સાંભળી ગુરુશ્રીની આજ્ઞા થતાં પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા કે, -મહાત્મન! સમાજ અધુરો માને છે કે જીવ હૃદય અને જગત્ અનાદિ છે. હૃદય નિરાકાર હોવાથી જન્મ લગ્ન શકેજ નહીં. તેને જો રાવણ કંસાદિને મારવા હોય તો માત્ર સંકલ્પથીજ મારી શકે છે, તો પછી અવતાર શા માટે લે છે ?

ઉત્તર:- ધન્ય છે, માઈ! બહુ સારું પુછ્યું. આ તમારા પ્રશ્નથી ખીજ પણ સંશય ઋસ્ત જનેાની શંકા નિર્મૂળ થવા સંભવ હોવાથી તેઓ ઉપર પણ તમે ઉપકાર કરનાર છો. સાંભળો અજોનિત્યઃ શાશ્વતોડયં પુરાણોઽ તથા ન જાયતે ઋયતે વા કદાચિત્ જીવ જન્મતો મરતો નથી પણ અજન્મા નિત્ય છે, છતાં અનેક વ્યક્તિ રૂપે આ જગતમાં જીવેને જન્મતા મરતા કહે છે. તેજ રીતે હૃદય અજન્મા છતાં ભક્તોના રક્ષણ માટે અવતરે છે, ન તસ્ય પ્રતિમા અસ્તિ એ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી

જણાતો નથી, તેમ ઉપમાન પ્રમાણથી અથાત્ ફલાણ્યા (અમુક) જેવો એમ પણ નથી તેથી પ્રતિમા એટલે જેની ઉપમા નથી, એ અર્થ છે. પ્રતિમાનો બીજો અર્થ મૂર્તિ એટલે સમજવાતું નથી. તે નિરાકાર પરમાત્મા ઉપમાન પ્રમાણથી સિદ્ધ થતો નથી. વળી તમેજ કહો છો કે તે ધ્વજરતી અપાર શક્તિ છે તે વડે જગત્ ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યારે તે પ્રભુમાં જગત્ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તે સમર્થ ધ્વજરમાં સાકાર અવતાર ધરવાની શક્તિ નથી, એમ કેઈ બુદ્ધિમાન તો કદિ કહી શકેજ નહિ. એટલી શક્તિ તે ધ્વજરમાં આછી છે, એમ કહેશો તો તે સર્વ શક્તિમાન નહીં હરે.

અગ્નિ સમાન્ય રૂપે બધે વ્યાપક છે. પથરમાં સામાન્યત્વે વ્યાપક જે અગ્નિ છે તે કેમને બાળી શકતો નથી; પણ વિશેષ રૂપે દિવો, દેવતા મસાલ, વગેરે રૂપે પ્રકટ થાય ત્યારેજ બાળી શકે છે અને રસોઇ વગેરે પણ રાઈ શકે છે. તેમ, ધ્વજર વિશેષ રૂપે સાકાર પ્રકટે ત્યારેજ દુષ્ટોનો સંહાર અને બકતવું રક્ષણ થઈ શકે, સામાન્ય વ્યાપક રૂપે ન કરી શકે. દીવો, દેવતા, વગેરે જગત્માં પ્રકટે છે તે છતાં વ્યાપક અગ્નિ તો રહે છેજ-તે તો કાયમ છેજ-તેમ, રામ કૃષ્ણ ત્રિસિંહ, વામનાદિ વિશેષ રૂપે થયા છતાં વ્યાપક પરમાત્મા તો છે જિજ્ઞાસુ છે.

પરમાત્માથી માયા-પ્રકૃતિ, અને તેનાથી ત્રણ ગુણો થયા તેનું કાર્ય આકાશ થયું તે આકાશથી વાયુ તેજ અપ પૃથ્વી એંજ પાણી વગેરે થયું કહેવાય છે. તેથી આકાશ ઉત્પત્તિ વાળું તો થયુંજ, છતાં તે વ્યાપક તો છેજ-આકાશવાળું છતાં સર્વ વ્યાપક તો રેજ. તેમ, ધ્વજર સાકાર છતાં સર્વ વ્યાપક છેજ દુધમાં ધૂત, સાકર જે સાકાર છે તે છતાં (દુધમાં) વ્યાપક છે, તેમ સાકાર ધ્વજર છતાં સર્વત્ર વ્યાપક છે. (એ વગેરે અન્યાર સે નાં કારણ વિશે, દૃષ્ટાંત રહિત પૂર્વે બહિત યોગ તથા માસામાં સુવિસ્તર કહેવાઈ ગયું છે તે ત્યાં બોધ લેવું)

ઉપ પ્રશ્ન-નામ અને જીવમાં ફેર શું?—હા-જનમ્યો ત્યારે કોઇ નામ હામ જીવ બીવ કશું હતું નહીં, પછી એક જાંઠા કદીને ડોહી બેસાડી; અને માખાપ વગેરેએ કોઇ પુછે ત્યાં કહેવાને આગળ ધરવાને શિખવી દહાડ્યું, કે બાઇ! તારું નામ તો હરિ કૃષ્ણ અગર નારાયણ છે. પછી પેતે, તે નામનો અધ્યાસ શક્તિ પામતાં, માન્યું કે અમુક નામનો માર છે, અને તે અમુક તે દૂંજ છુ. તેજ રીતે ભોડો કહે કે જીવ છેએ, આતો જીવ છે.

શાસ્ત્રાદિ પણ બેઠમાં જીવ શબ્દથી કહે છે. તે સર્વતું સાંભળી પોતે વિચાર કરી જોવા શિવાય, હું જીવ છું, એવું મનથી દરાવી દાંધું, પરંતુ એને તો દાંધળ પ્રતીતિ નથી. જો વાસ્તવ સત્ સ્વરૂપને જોમ છે તેમ જાણે, અને કહે કે હું સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ છું, તો બ્રાંતિ રહિત નિઃશંક થાય. એ રીતે જોમ એકલા એકા હોઈએ ત્યારે જાણીએ તો છીએ જ કે હું અમુક નામવાળો નારાયણ કે રામકૃષ્ણ છું, પરંતુ, હું અમુક, હું અમુક છું, એમ કાંઈ બોલ્યા કરતા કે ગોપ્યા કરતા નથી. તેજ પ્રમાણે જાણ્યું કે સમ્યક્દાનંદ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છું અને પછી અનુભવ કીધો, તે પછી વારંવાર તે રીતે બોલ્યા કરતાં કે બળડયા કરતા નથી, કેમકે

एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म

પોતાને જાણ્યા પછી શું કહે અને બીજા કોને કહે !! તેથી શાંત મૌન મૂકીને મિથ્યા અહં વૃત્તિ સ્ફુર્ણને સમાવી બેસી રહે. વળી, જન્મ્યો ત્યારે વર્ણાશ્રમની બ્રાંતિ, જે પાછળથી ઠસી દેદ થઇ જાય છે તે, કશું જાણતો ન હતો. પછી અવિદ્યાના આશ્રયી અજ્ઞાન માતાપિતા વગેરે જનોએ સંસ્કાર પાડીને ઠસાવી બાલ્યું કે આપણે તો બ્રાહ્મણ, આપણે તો વાણીયા, વગેરે અને પોતે તે સાંભળી ખરું કરી દેદ માન્યું, તેથી પોતાનાં મેજે મનથી અંધારાં જઇ અફળાયો. પણ જે વીર વિવેકી વિચારવાન મનુષ્યે વિચાર કરી પાછું ફરી-અંતરમાં ઉતરી તપાસી જોયું અને સિંહરૂપ બની ગર્જના કરી દષ્ટિ કરી, તો મૂંગલાં રૂપ અભવત્ બ્રાંતિઓ જે મધ્યમાં ખડી થયલી તે સઘળી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. તાત્પર્ય કે પોતાનાં નિજ સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપનું જ્ઞાન પામી દેદ અપરોક્ષ અનુભવ કરી બાવાબાવ દ્વૈતાદૈત બ્રાંતિરૂપ અડને ખસેડી નાખી અસંગ ચિદાકાશ પરમશિવ સ્વરૂપે થશે ત્યારેજ પરમાનંદ સુખનો સંપૂર્ણ ભોગવશે મળશે, અસ્તુ.

૭૬ પ્રશ્ન-સદેવ આસીત્ પ્રથમ ક્ષત તત્ત્વજ હતું, ત્યાં સામગ્રીતો દાંધ હતી નહીં ત્યારે સંસાર ક્યાંથી બનાવ્યો ? વળી તે પ્રભુ પૂર્ણ અને આપ્ત કામ છે તેને શું જરૂર પડી ? પ્રયોજન વગર તો મૂદ પણ કરી પ્રવૃત્તિ નથી કરતો, તો પ્રભુએ ઈષ્ટ સાધનતા જ્ઞાન વગર સૃષ્ટિ કેમ કરી ?

જા—કરોળીઓ પોતાનાં મુખમાંથી લાળ છાટી લાંબા તાર કાઢે છે, અને પાછી ગળી જાય છે તે સારગ્રી વગરજ કરે છે. તેને કશું પ્રયોજન નથી; એ તેનો સ્વભાવજ છે; તેથી સ્વભાવિક કરે છે. તેમ, આ પ્રભુની તો અચિંત્ય શક્તિ છે, તેને કશું અશક્ય નથી તે બર્ણનાભિ (કરોળીઓ-

માદરી)ની માફક પ્રયોજન નથી છતાં સ્વભાવીક કરે છે, ચક્રવર્તિ રાજા શિકાર ખેલના જાય છે તેમાં પ્રયોજન કયું નથી. વ્યાયામ માટે જાય છે, એમ કહેના ઘેર બહુ રીતે કરી શકે છે, જોના ખેલના માટે કહેશે તો આમ બગીચા પણ બહુ છે. તેજ રીતે સૃષ્ટિ રચના છે તે પ્રભુની પણ એક લીલા છે. તે ક્રિડા કરે છે, તેની મોજ છે. વિદ્યાન કથા કરે છે. તે હાથ નેત્રાદિની એષ્ટા કેમ કરે છે ? કેમકે રહેવાતું નથી-સ્વાભાવિક એષ્ટા થાય છે. તે રીતે પ્રભુથી પણ રહેવાતું નથી; સ્વાભાવિક લીલા માત્રથી સૃષ્ટિ કરે છે. અને હરે છે. एकोहं बहुस्याम। अजामेका लाहित् शुक्ल कृष्णा। પેહેલાં પણ સંસાર હતોજ, આગળ પણ એવોજ હોવાનો. પેહેલાં સત હતુજ, હાલ પણ સત છેજ, અને પછી પણ સતજ છે પાત્રી હતુજ, મધ્યમાં બરફ થયું છતાં જળજ છે (તે બરફ એવું જુદું કંઈ ન સમજો) અને અંતે પણ જળજ છે, જાની એમજ કહે છે કે, સૃષ્ટિ બ્રહ્મજ હતી, હાલ તે બ્રહ્મજ છે, અંતે પણ બ્રહ્મજ છે. બ્રાનિયી થતી બિન્ન પ્રતીતિ છે તે જ્નેનારની દૃષ્ટિમાં-શુદ્ધિમાં છે. વડનું બીજ એકજ છે તેના અંદર રહેલો સ્તંભભૂત વડ છે તેજ ફાલી પુલી ખીલી પત્ર શાખાડાળી ફૂલ ફળ વગેરે રચુજ. પે પ્રતીત થાય છે છતાં તે એક બીજ રૂપજ છે.

૭૭ પ્રશ્ન-આત્માથી અતિરિક્ત બીજું સર્વ અનિત્ય છે. આત્માજ પુર્ણ આનંદ છે, છતાં વિષયોના તુચ્છ આનંદમાં આનંદ કેમ મનાય છે ? બાદશાહ છે છતાં વિષયરૂપ ઠાડી શા માટે હચ્છે ?-જા-પાઠ-શાળામાં ધણા વિદ્યાર્થીઓ બસે છે તેમાં એક વિદ્યાર્થીનો પતા પોતાના પુત્રને જોવા આવ્યો તેણે અધાને બણતા સાંભળ્યા તેમના અવાજ બેળો પોતાના પુત્રનો પણ અવાજ તેમાં મળેલો સંભળાયો. તેથી નવપુત્ર માટે પુત્ર પણ છે એ સામાન્ય જ્ઞાન થયું; વિશેષ જ્ઞાન નથી થયું; કારણ કે બીજા છોકરાઓના અવાજ-સ્વરનો પ્રતિબંધ નહોતો. તેમ, આનાદ અવિદ્યાના પ્રતિબંધને લીધે પુર્ણ આનંદ જણાતો નથી. અર્થાત આત્માનું વિશેષ જ્ઞાન થતું નથી. બાપે ધરમાંતો પાંચ લક્ષ મોહોર દારેલી છે, છતાં ખમર ન હોવાથી ઠાડી માટે બીજા માગે છે. અમુક જગાએ દારેલી છે એમ જાણે, એટલે વિશેષ જ્ઞાન થાય, તો કંગાલપણ મડી જાય. તેમ, આત્માનું વિશેષ જ્ઞાન, એટલે, હું જીવ નથી, પણ સર્વજ્ઞાનંદ આત્માજ હું, એ રીતે ઘણે ભાવે જીવત્વરૂપ કંગાલતા નષ્ટ થશે. એ બાઈઓ છે તેમાંનો એક નાનો છે તે લખોટા ભમરદા એલે

છે તે જોઈ મોટા કહે છે કે, એ શું રમ્યા કરે છે. કેમકે પોતે મોટા યુવક હોવાથી રમવા જતાં શરમાય છે. તેમ, જ્ઞાન થયેથી વિષયોમાં ખેલ્યા કરવાની રમત છુટશે. એટલે પૂર્ણ પરમ આનંદ મળેથી વિષયાનંદને ત્યાજ્ય જોઈને લેવાને શરમ લાગશે. અજ્ઞાન પ્રતિબંધને લીધે તે પરમાનંદ જણાતો નથી. ભીંતની પેટી તરફ મનુષ્ય યોગે છે તેથી સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે કે આદમી છે; પણ તે અમુકજ છે, એવું વિશેષ જ્ઞાન થતું નથી. તેમ, ભીંતરૂપ અવિદ્યાનું આવર્ણ્ય-પ્રતિબંધ ખસે તો તે પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય. અવિદ્યારૂપ પ્રતિબંધથી કિંચિત્ સામાન્ય આનંદનું ભાન થાય છે, વિશેષનું નથી થતું, કેમકે અવિદ્યા ભીંત આડી છે તે ખસેડો તો આનંદજ સઘન પરિપૂર્ણ છે.

૭૮ પ્રેમ-આત્મા અસંગ ચેતન છે, અને શરીર જડ છે, તે બેમાંથી તો એકને પણ દુઃખ થતું નથી, તો શિર દુખે છે, એમ કહીએ છીએ તે શું દુખે છે ?

ઉત્તર-એ હાથે તાળી પાડી તેથી શબ્દ નિકળ્યો. તે કયા હાથનો અવાજ છે તે કહો ? તે જેમ નથી કહી શકાતું તેમ એ વિશે છે. સૂર્ય સામે કાચ ધરવાથી કાચ પાછળ રહેલો કાચનો લાલ ચર્મ જાય છે અગર રૂઢ ધાસ હોય તો તે સળગી ઉડે છે. હવે એ અગ્નિ જે ઉત્પન્ન થયો તે સૂર્ય ઉત્પન્ન કીધો કે કાચ કીધો ? એ કહેવાનું નથી. ઉપાધિના સંબંધથી થાય છે. તેમ, ચેતન અને જડના સંબંધથી સુખ દુઃખ ભોગવાય છે. તે દમ પ્રમાણે ભોગવાય છે, એ જીવને સ્વ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય તો, અસંગ પોતાને જાણવાથી શાંતિ થાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ તો છેજ, પરંતુ વાદળોનાં આવર્ણ્ય આંધાં આવવાથી તે દેખાતો નથી. વાયુના અપાટાથી વાદળો ખસી જતાં પ્રકાશ (જે કાયમજ છે તેજ) પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમ, શુદ્ધ ઉપદેશ રૂપ પવનના અપાટાથી અવિદ્યારૂપ વાદળો હટી જતાં આત્મ સૂર્યનો પ્રકાશ અપરોક્ષ થશે.

૭૯ પ્રશ્ન-જે તમ પ્રધાન પ્રકૃતિથી પંચભૂત થયાં કહેવાય છે, તે પ્રકૃતિ શા માટે ચર્મ ?

ઉત્તર-પરમાત્માની ઇચ્છા. જીવોનાં કર્મ પરિપક્વ થયલાં જાણી તેઓને ફળ ભોગ આપવાને માટે. પરંતુ એવા પ્રશ્નની જરૂર નથી. દુકાન આગળથી જતાં કાચનો હાથ લાગ્યો તે જોઈ બધી દુકાને દુકાને તે હાથ માટે પુછતા ફરીએ કે, ક્યાંથી લાગ્યો, કેમ લાગ્યો, એ શોધમાં

બટક્યા કરવું, તથા તે કાચલો ક્યાં કાઢતો, તે જુદા પ્રથમ ક્યાં ઉગેલું, તેણે કેટલી જમીન રોકેલી, તે કાંઈ શી રીતે, શામાં, અને શા માટે આવ્યું, એ અધી તજવીજ કરવા જાય તો મુખાંમુથી તણાયા કરે, આવ્યુંય વહી જાય, અને પાર નહીં આવે. માટે મહાત્મા કહે છે કે, સુરા જનેતો એજ કર્તવ્ય છે કે, જટ તે ડાકને ઘોષ નાખવો. બસ, થયું. બ્રહ્મની ઇચ્છા કેમ થઈ, તેતો તે જાણે, માલીક છે. માલીકની ઇચ્છા કેમ થઈ, એવું પુછવાને બીજાને હક નથી.

૮૦ પ્રશ્ન.—એક ગ્રહસ્થ B. A., M. A., L. L. B. B. S. C., વગેરે લાંબાં પુંછડાંવાળો છતાં જરા વિવેક સંપન્ન હતો તેણે એક મહાત્મા પાસે જમને પુછ્યું કે, મહારાજ ? મેં ગીતા વાંચી, યોગ વાસિષ્ઠ ભાગવત પણ વાંચ્યાં. છતાં મને કંઈ શાન્તિ થઈ નહીં. માટે એવો કંઈ મંત્ર કે ઉપદેશ બતાવો કે જેથી શાન્ત થય. ?

ઉત્તર.—મહાત્મા બોલ્યા કે, બાઈ ! શ્રીકૃષ્ણકૃત, મહામુનિ વસિષ્ઠ અને વ્યાસ ભગવાન જેવા મહા સમર્થ ઉપદેશક ઉપર તમને વિશ્વાસ ન આવ્યો, તો મારા કહેવાથી તમને વિશ્વાસ આશે, એ શી રીતે માની શકાય ? ! શ્રદ્ધા હોય તો એક રામ નામથીજ પાર જવાય છે. ત્યાં દ્રષ્ટાંત.—એક ગોવાળિયણ દહીં વેચવાને ગોકુલથી મથુરા આવતી ત્યારે હોડીને એક એક પૈસા આવતાં જતાં આપવો પડતો હતો. તે એક પંડિતની કથા ચાલતી હતી ત્યાં સાંભળવા ગઈ. ત્યાં સાંભળ્યું કે, રામ કૃષ્ણ નામથી પાર જવાય છે. ખરી શ્રદ્ધાથી—નિઃશંક બુદ્ધિએ તે વાત પકડી લીધી. વિચાર્યું કે બે પદસા બચશે. તે તો રાજ દહીંની માટલી લઈ, રામ કૃષ્ણ સ્મરણ કરતી—બોલતી નદીમાં નિર્ભયતાથી ચાલી જાય છે અને પાર નિકળી જાય છે. એક દીવસ તે પંડિતને પોતાને ઘેર જમવા લઈ જવા તેડવા આવી, તેથી તેની સાથે ગયા. નદીપર લઈ ગઈ. હાથ પકડી બોલી કે, હવે ચાલ્યા આવો. પંડિત કહે, નદીમાં ક્યાં લઈ જાય છે. છાતી લગી પાણીમાં ગઈ અને કહે ચાલ્યા આવો. પંડિત કહે, બુઝાવી મારવા ધાડું જણાય છે. તે બોલી કેમ ? રામ કૃષ્ણ નામથી પાર જવાય છે, એમ તમે કહેલું કેની ? પંડિત કહે તેતો પોથીમાવું, અને તેનો લાભ નથી. તાત્પર્ય કે, નિર્મળ શ્રદ્ધાથીજ પાર પડાય છે. ગમનાં આંચળમાં ધણુંજે દુધ છે, પણ બગાડ આંચળે વળગી બેસે છે તે તો લોહીજ પીએ છે. અને તેજ આંચળમાંથી વાછરડું તો દુધ પીએ છે. તેજ, સરૌતા અથવા સોતા જેવા દેવો—શ્રદ્ધાહીન બોતા છે તેતો લોહી

પીએ છે-દોષ (ખામી) શોધતા ફરે છે. અને શ્રદ્ધાવાન શ્રોતા વાહરો જેવા છે તે (પુત્ર-શિષ્ય ભાવે) નમ્ર બની સપ્રેમ સારી શ્રદ્ધાથી દુધ પીએ છે એટલે રહસ્ય સમજી અનુભવ કરે છે.

૮૧ પ્રશ્ન-હનુમાને સુવર્ણની લાંકા બાળી હતી, એમ રામાયણમાં છે. ત્યાં શંકા થાય છે કે, અગ્નિ છે તે કાણે બાળી શકે, પણ સુવર્ણ અગ્નિમાં બળતું નથી; કેમકે, શાસ્ત્રમાં કહે છે કે, અગ્નિરપત્યં સુવર્ણં સુવર્ણં છે તે અગ્નિનું બાળક-અર્બક છે તેથી પોતાનાં છોકરાને અગ્નિ બાળે નહીં, તો પછી એવી લાંકા શી રીતે બાળી ?

જા.-હનુમાન અમૃત સંજીવની છુટી લેવા માટે જે પર્વત ઉપર ગયેલા તે પર્વત પર સુવર્ણ ભસ્મ કરવાની વનસ્પતિ (છુટી) હતી તે બધી પુંછડે લોપેટી આવેલા તેથી લાંકા સુનાની છતાં રાખ થઇ ગઇ હતી.

૮૨ પ્રશ્ન-અજ્ઞાનદ્વારા જન્મત સુખયું કહેવાય છે તો તે અજ્ઞાન શાથી થયું ?

જા.-અજ્ઞાન અનાદિ છે. એજ માયા-પ્રકૃતિ છે. કાર્ય સહિત અજ્ઞાનની નિર્વૃત્ત થતી તે મોક્ષ. અધિષ્ઠાનનાં જ્ઞાનથી કલ્પિતની નિર્વૃત્તિ છે. કેમકે તે અનાદિ અજ્ઞાન જ્ઞાને કરીને અંત (નાશ) પામે છે તેથી સાંત છે.

૮૩ પ્રશ્ન-અજ્ઞાન અનાદિ કહો છો તે કલ્પિત નથી, તે શી રીતે જશે ?

ઉત્તર-સાદિત્વથી જન્મતની કલ્પના છે તેવી અનાદિત્વથી અજ્ઞાનની પણ કલ્પનાજ છે, તેથી અજ્ઞાન જશે. તે કાર્ય કારણરૂપ બેહુ જતાં સમતાં બ્રહ્મજ છે. જીવ છે તે બ્રહ્મજ હતો અને છેજ. મલીનતા-જીવ ભાવ જવાથી બ્રહ્મજ છે. જો બ્રહ્મ નહીં હોતે તો કદી થાયજ નહીં. કાળીકામળ શ્વેત નથી થતી. પાણી ઉપરની કીલ-શેવાળ ખસેડી નાખતાં તળાએ નિર્મળ જળજ છે. તેમ, ચતુષ્ઠય સાધનથી જીવભવ ખસેડતાં બ્રહ્મજ છે. વળી શ્રીપણ છે કે, સુજીને તેમાં પ્રવેશ કાઢો.

૮૪ પ્રશ્ન-જીવ ભાવ બલે જ્ઞાન થવાની ગયો, પણ, કદી પાછો જીવ ભાવ થઇ જાય તો ?

ઉત્તર-ના. માખણ ચંચું કે ઘી ચંચું, તે પાંદડું દુધ કે છાસ થતું નથી; તેમ જેને અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું તેતો મુક્ત થયો. નસપુનશવર્તેતે. એ તર્ક-શંકા છે તે શાસ્ત્રીય તર્ક નથી. જ્ઞાન થયા પછી પાછો જીવભાવ થતો નથી; જો થાય તો અપરોક્ષ જ્ઞાન મચુજ નથી, માયાએ જીવભાવ મુક્ત

કરેલો તેને પાછળ નાખી અનંત બ્રહ્મ પદમાં ગયો, ત્યાં શુણ્ભથી માયા નથી. તેથી તે કંઈ કરી શકતી નથી એટલે ૨રી જીવભાવ લાવી શકતી નથી. ત્યાં માયા રહી નહીં-અવિદ્યા (અજ્ઞાન)નો અભાવ છે તો કાણુ જીવભાવ લાવી શકે (જીવકાણુ બનાવે)? કાંઈ નહીં. કાર્યરૂપે થયેલી માયા દુઃખ દેહે, કારણુ રૂપે નથી દેતી. અજ્ઞાનેના વૃત્તજ્ઞાનં, તેન મુદ્ધાંતિ જંતવઃ॥ માયાની આવશ્યુ વિદ્વેષ શક્તિ છે તેને અવશ્ય મનનાદિએ કરી તોડી નાખી. એહુ પાંખ વગર પક્ષી ઉડી શકતું નથી. તેમ માયાની એ શક્તિ તુડી જવાથી રહજી કરી શકતી નથી. જ્ઞાની પુરુષની માયા કદિ બની રહે, તોપણુ તે પ્રતિબંધની હેતુ નથી. સર્પના ઝેરી દાંત પાડી નાખ્યા પછી બલે પડ્યો રહે, તેનાથી કશું થવાતું નથી. જ્ઞાને તે માયાની એ શક્તિરૂપ પાંખ તોડી નાખી તેથી તે માયા દુઃખ દબ શકતી નથી. બન્ધુ-બાળક પુત્ર અગર પુત્રી નિર્વિદ્ધને ગમે તેની પાસે સુષ્ઠ જાય છે પણુ યુવ માં વિકાર આવ્યા પછી તેમ સુષ્ઠ જાય તો તે દુઃખનું હેતુ છે, તેમ તત્ત્વવેત્તા પાસે માયા પડી રહે તોપણુ દુખની હેતુ થતી નથી. અજ્ઞાની કહે છે તેની માથક તે જ્ઞાની “જીવોહ” નહીં કહેશે.

સ્પષ્ટ પેહેલાં માયા અવ્યક્ત હતી તે દુઃખદ નહીં હતી. સ્પષ્ટ કાળે સંસારમાં તેજ માયા જે નામ રૂપાત્મકથી વ્યક્ત થઇ રહી છે તે વ્યક્તત્વ તોડી નાખ્યું. વેદોક્ત પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ રૂપ ધર્મ છે તે રૂપ એ પૈંડાંથી આ સંસાર ગાડું ચાલે છે મરીચી વગેરે ઋષિઓને પ્રવૃત્તિ ધર્મ ચલાવવા આજ્ઞા થઇ; અને સનકદ્વાર દિને નિવૃત્તિધર્મનો ઉપદેશ કરતા આજ્ઞા થઈ. સ્વર્ગ પૈકુંડ, બ્રહ્મલોક, રાજ, વૈભવ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધામ, બાગ, ફાગ, રંભા વગેરે રૂપ રમકડાં બાળક (અજ્ઞાન)ને આપી રમતમાં નાખ્યાં, તેમાં મોહથી તે વિપયા સંકત લોકરૂપ બાળકો ફસાઇ પડ્યાં તે બોમ વિશ્વાસરૂપ કીચકમાંથી તેમને ઉદ્ધાર કરવો જોઇએ. તે કામ સનકાદિને સોંપ્યું. પ્રવૃત્તિરૂપ ધર્મ છે તે સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર છે, અને નિવૃત્તિરૂપ ધર્મ છે તે સંસાર મોહનો ઉચ્છેદ કરનાર છે. તે અર્થાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા કરવા કહે છે. ચુંગક પશ્ચર-ખડગ પાસે વાહાણુ જાય છે તે, તરફ ખેંચાઈ જઇ ખીલા છુટા પડી જવાથી કુએ છે. પરંતુ કપતાન હુશીઆર હોયતો તે ચુંગક પાસે નહીં જવા દેતાં બચાવે છે. અર્થાત બ્રહ્મ જિજ્ઞાસાને માર્ગે લઇ જાય છે. પ્રવૃત્તિ માર્ગે માલ લઇ જઈ વેપાર કરતાં શુભાશુભ કર્મથી સ્વર્ગ નર્ક, રાજ, પશુ, દેવ, વગેરેમાં ફેરવાઈ કરે છે અને દુઃખી થતા રહે છે. સ્ત્રી નકારીથી, પુત્રાદિથી દુખ,

ગરીબી, ધનવાન છતાં રાગી, વગેરે અનેક સંતાપથી દુખ સહેછે; તેમાં સુખ શોધેછે. નિદ્રામાં સુખ દીઠું, એજ નિવૃત્તિનો નમૂનો પ્રભુએ બતાવ્યો છે. જ્યાં (નિદ્રામાં) સ્ત્રી પુત્ર ધન મન માન જ્ઞાન જ્ઞાન વગેરે બધું છોડી દીધું છે. એટલે સુપ્રતિમાં તે કાંઈજ નથી ત્યાં સુખ દીઠું. બાપ દાદા પ્રદાદા વગેરે ચાલી ગયા એ વિચારી જોયું. દ્રવ્ય બધું ખર્ચું દીઠું અને જાણ્યું કે બધું અનિત્ય છે, કામ-અખંડતો એક આત્મતત્વ છે તે નિત્ય છે, એમ સમજ્યું. શુદ્ધ શાસ્ત્ર સંતત્યા એ વિવેક દ્રઢ થયો, પછી જ્ઞાન લોક સુધીના ભાગ કાકવિષ્ટાવત જાણ્યા. એ વૈરાગ્ય પ્રગટ્યો, ત્યારે અવિદ્યા તરફ વક દ્રષ્ટિ કરી કહે છે કે, અનેક જન્મોથી તે મને ખુબ નય નચાત્યો. ગારો જા નર જન્મ છે. હવે હું તને નચાવીશ. એમ કહી શમદમ તિતિક્ષા વગેરે કરે છે, ત્યારે સનકાદિ તેને ધન્યવાદ આપે છે. એ બે ધર્મ માટે ગીતામાં ઉપદેશ આપી કૃષ્ણ અર્જુન ચાલી ગયા. તે ઉપદેશનું રહસ્ય સમજી જે વીર મનુષ્યે જીવ જાવ જડમૂળથી ઉમેડી ફેંકી માર્યો અને નિજ અભ્યાસે સ્વરૂપે સ્થિતી પામ્યો તેવાને જીવ જાવ ફરી ઉઠતો નથી. તે દ્રઢ રીતે અપરાધ થવાથી શિવોદ્ધાર જાણવાદ સોદાનીજ જાવના પુરુષ તત્સત્પદે સુમે છે,

મંગેત્રીથી મંગા નિકળી અવી સીધી વેગથી ચાલી જઈને સમુદ્રને મળી અને ત્યાં મંગેત્રીથીજ મંગાજળની એક અથવા અનેક સીસી ભરી દારો મારી દોરી બાંધી લાવ્યા તે પછી જ્યાં મંગાં સાગર છે ત્યાં સમુદ્રમાં નાંખી, તે પછી મળીતો છે સમુદ્રમાંજ. પછી સીસીને દોરીથી પાછી ખેંચી લઈ દારો ખોલી જળ ચાખીતો મધુર જળ જણાશે. સમુદ્રમાં એકરૂપ થઈ ગયલી પેલી વહી આવીમળી ગયલી મંગાની માફક ખાઈ જળ નહીં લાગશે કેમકે નિરૂપાધિ છે. સીસીવાળી મંગા ઉપાધિવાળી છે. તેમ, જીવો છે તે માયા રૂપ સીસીનાગા, વાસના રૂપ દોરીથી બંધાયલા, કર્મરૂપ દારાવાળા છે. તેઓ સુપ્રતિ, મર્જી, મુર્છા વગેરે અવસ્થામાં જ્ઞાન સમુદ્રમાં જઈ પડે, પરંતુ વાસના દોરી અને ઉપાધિથી અભેદ જાવને પામતા નથી. જ્ઞાનીતો નિઃસંકલ્પ નિઃકામ નિરૂપાધિ બની સીધા જ્ઞાનમાં જઈ સમાય છે તે પાછા આવતા નથી. જ્ઞાની કહે, એકાદ; અને અજ્ઞાની કહે, બહુસ્યામ. તેશાથી? વાસના, માયા, કર્મથી. પછી જ્ઞાનીતો વાસના રહિત થયો તે એકી જાવનેજ પામ્યો, એ સિદ્ધ છે.

૯૫ મન-સંસારમાં રહીને જીવ-મુક્તિનું સુખ લેવાનું શી રીતે મળી શકે?

ઉત્તર:—જ્ઞાન થતાંજ મુક્ત તો થાય છે, તે વિદેહ મુક્ત થાય છે. તેનું પ્રારબ્ધ શરીરને ટકાવી રાખે છે, તેનો અંત થતાં પુનઃ પુરો વિદેહ મુક્ત થાય છે. વિમુક્તશ્ચ વિમુચ્યતે (શ્રુતિ) પણ જીવન્મુક્તિનું સુખ લેવાં વિદ્વત્સન્યામનું વિધાન છે. તે નથી લઈ શકતા તો સંસારમાં જેટલી જેવી ઉપાધિ તેટલું જીવન્મુક્તિનું સુખ ઓછું લેવાય છે, પણ વિદેહ મુક્તિમાં વાંધો નથી. માત્ર જીવન્મુક્તિનું સુખ લેવા ખાતર સન્યાસ લેવાની જરૂર છે. છતાં પ્રારબ્ધ તેનું સંગ્રહ ન હોયતો સંસારમાં ન્યૂન ભાગે તે સુખનો અનુભવ લેતો હોયો વિદેહ મુક્તતો થશેજ.

એ બહુના પેટમાં રોગ છે. વધે દવા આપી તે બેહુના રોગતો મટાડ્યા; ત્યારે એક જાણુ સ્નાન પાન ભરમ કરી પવિત્ર બની ગુરૂ પાસે બેઠો છે. અને બીજો સ્નાન વગર બેઠો છે તેનાં અંગ પર માખીઓ બણી રહી છે, તેનો પણ રોગતો ગયો છે, પણ સ્નાનાદિ કીધું નથી, તેથી માખીઓની ઉપાધિ શરીરે વળગે છે, તેવા સંસારમાં રહેલાં જ્ઞાની છે. નાહી ધોત્ર પરવારી બેસનાર છે તે સન્યાસી (જ્ઞાની) છે.

૮૬ પ્રશ્ન-જગત તે શું હશે? જા.-માયા ઉપહિત ચૈતન્યનો સહજ ચમત્કાર.

૮૭ પ્રશ્ન-ભજન તે શું? જા.-શુદ્ધ નિજ સ્વરૂપ જાણવાનો અથવા તત્વાનુભવ પ્રાપ્તિનો ઉદ્યમ.

૮૮-પ્રશ્ન-ભજન કોનું કરવું? જા. સદગુરૂ પરમાત્માનું.

૮૯-પ્રશ્ન ભજન કોણે કરવું? જા. અત્માને.

૯૦-પ્રશ્ન પરમેશ્વર તે શું અને તે ક્યાં છે? જા.-સમ સર્વત્ર વ્યાપક અક્ષતતત્વ. તે સર્વત્ર છે.

૯૧ પ્રશ્ન-જગતનો કર્તા છે કે નહીં? છે તો કોણ અને તેની પ્રતીતિ શી? અને જો નથી તો તે શી રીતે? જા.-જગતનો કર્તા નથી. પ્રશ્ન-કેમ નથી? જા.-સૃષ્ટિ અકારણ છે, અને અકારણ વસ્તુનો કર્તા હોયજ નહીં.

૯૨ પ્રશ્ન-કારણ વિના કોઈપણ કાર્ય હોવું સંભવતું નથી, એ ન્યાયથી આ દ્રશ્ય જગત અને અદ્રશ્ય સંકલ્પાદિ જે ભાસે છે તે સર્વ અદિ અકા-રણ શા માટે?

જિતર-સહિને અકારણ એટલે કારણ વિનાની કહી; તેા જેનું કારણ નથી તેનું કાર્ણ પણ નથી. અર્થાત્ વાસ્તવે વંઝા સુતવત એટલે મિથ્યા છે જેમ એનું કારણ નથી તેમ એ કાર્ણ પણ નથી. એવી એ અકારણ છે. તે નહીં છતાં પ્રતીત થત્ર હાસે છે મારેજ અકારણ કહી છે.

૯૩ પ્રશ્ન-વાસ્તવે મિથ્યા (વંઝા સુતવત) છે, અર્થાત્ (સત) નથીજ તેા હાસે છે કેમ ?

જિતર-પોતાનાં નિજ સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપનો સાક્ષત્કાર નહીં હોવાને લીધે, અથવા પોતાનાં અજ્ઞાનથી, અથવા ભ્રાન્તિથી.

૯૪ પ્રશ્ન-એ ભ્રાન્તિ કેને થઇ, અને તે શા માટે થઇ, કે જેથી નહીં તેમાં સદ્બુદ્ધિ થત્ર, નિજરૂપનું અજ્ઞાન થઇ, હાસે છે ?-જા-અવિદ્યા- (માયા) નિશિષ્ટ ચૈતન્યને ભ્રાન્તિ થઇ અને તે શુદ્ધ ચેતન અને માયાના યોગથી માયાનું કાર્ણ (સદ્ગજ યોગે પ્રતીત થતું) જે આ દ્રશ્ય જગત તેમાં પોતાનું અસ્તિત્વ અથવા અહંમમ ભાવના, ભ્રાન્તિ અથવા અજ્ઞાને કરીને થઇ જવાથી, નિજરૂપે-સત્ સ્વરૂપે પોતે જાણ છે તેનું અંગણપણું થઇ ગયું; અને દેહોહ-ઇદમહં ઇલાદિ અજ્ઞાનપણું હોવાથી એ ભ્રાન્તિ-રૂપ જગતમાંને જગતમાંજ જન્મ મરણાદિ કલેશરૂપ સમુદમાં ભુટેસો છતો પોતાનું નિજ સ્વરૂપ ભૂલી જવાથી ભ્રાન્તિ થત્ર.

૯૫ પ્રશ્ન-એ ભ્રાન્તિ શી રીતે મટી જાય ?-જે ૦ સદ્ગુરો સમાગમ કરી તેમનાથી ઉપદિષ્ટ મહા વાક્યો ઉપર દ્રઢ શ્રદ્ધા રાખી ઉત્તરપુર્વાર્થીથી સર્વ દુર્ગુણરૂપ આસુરી ભાવ માત્રને દૂર કરી દ્રશ્યાદ્રશ્યના ભાગ કરી તેમાં નિલ્યાનિલ વિવેક કરી, અનિલના લાગ રૂપ વેરાગ્ય સંપન્ન બની, અનુભવના ધરમાં જઇ, નિવૃત્તિ યુક્ત થઇ, સદ્ગજ સુખ શેયામાં સુષ્ઠ જવાથી.

૯૬ પ્રશ્ન-અનુભવના ધરમાં શી રીતે જવાય ? અને તે કેટલું દૂર છે ? અને નિવૃત્તિ એવી ત્યાં કોણ છે, અને તે ભેળા શી રીતે થવાય, અને સેહેજ શેયામાં શી રીતે સુષ્ઠ જવાય ?

જિતર-(દેહને વિશે થઇ રહેલા જન્માંતરના તાદાત્મ્ય અધ્યાસથી તે) અહંમત્વનું દ્રઢ બંધન તોડી નાખવાથી અનુભવનાં ધરમાં જવાય છે, તે અનુભવનું ધર અત્યંત નિકટ છે. વૃત્તિનો બહારનો વેગ હોવાથી એનું નામ પ્રવૃત્તિ એવું કહેવાતું હતું. અને બહારને વેગે વધ્યા કરતી એવી વૃત્તિ છે તે જન્મ મરણાદિ કલેશ અથવા દુઃખની આપનારી છે. તેજ વૃત્તિ અહંમત્વનું દ્રઢ બંધન તુટી જતાંમાં ટપ્ પાછી વળી અંતર મુખ્ય અર્થ નિવૃત્તિ એવું નામ ધારણ કરે છે, અથવા ભ્રાન્તિ નામથી કહેવાય

છે તેજ નિવૃત્તિ જાણે; અને તે તો, અહંમમનું દ્રઢ બંધન તુટવાની સેહેજે અનુભવનાં ધરમાં જવાય છે. ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહેલી એવી નિવૃત્તિ અથવા શાંતિ દેવી તુરત આવી વળગી પડે છે—પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ અનુભવનાં ધરમાં ગયા પછી નિવૃત્તિ રૂપ શાંતિને હુંડવી પકડતી નથી. કેમકે તે સામીજ દોડી આવી બાઝી પડે છે. સહજ શૈયા જે અનંત સન્નિયદાનંદ નિજ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેમાં બ્રાંતિ રૂપ પોતાનું મિથ્યા અસ્તિત્વ (હુંપણું) તદન માળી નાખી એક રસ થઇ વહેવું. અર્થાત્ દૈત અદ્વૈતની બ્રાંતિ રહિત ધાડ સુપુરિતવન પરમાનંદ સ્વરૂપે થઇ રહેવાથી (સેહેજ સુખ શૈયામાં—સેહેજમાં સુષ્પ જવાય છે.)

૯૭ પ્રશ્ન—મોજ તે શી? અને મઝા તે શી? જા.—બ્રહ્મવિદ્યા તે મોજ; અને બ્રહ્માનંદ સુખનો ભોગવટો કરવો તે મઝા છે.

૯૮ પ્રશ્ન—ઠંધર અને જીવનાં સ્વરૂપ શું? અને વાસ્તવે શું? જા.—ક્ષર્વણ અને અદ્યપ્ત અને વાસ્તવે ચૈતન્ય.

૯૯ પ્રશ્ન—ગણીએ શું? અને તે શાથી ઉદય થાય છે?

ઉત્તર—પંચમૂતોનું સત્ત્વ. અને યોગ સ્ટુર્ણીથી ઉદય થાય છે.

૧૦૦ પ્રશ્ન—મનનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—તર્વ મિથ્યા બ્રાંતિરૂપ અસ્તિત્વને માનનાર જે સ્ટુર્ણું સંકલ્પ તે.

૧૦૧ પ્રશ્ન—દેખનું કાણુ, અને આંધળું કાણુ?

ઉત્તર—માની, અને જગત.

૧૦૨ પ્રશ્ન—કર્મ બંધન તે શું? અને તેનાથી મુક્ત તે શું?

ઉત્તર—અહંમમ ભાવનું દ્રઢત્વ અને અહંમમ ભાવનું અદ્રઢત્વ.

૧૦૩ પ્રશ્ન—માની કેને કહેવો જા જેને તત્ત્વનુભવ છે તેને.

૧૦૪ પ્રશ્ન—માયા એ શું? ચિદ્ર શક્તિ (બ્રહ્માત્મી).

૧૦૫ પ્રશ્ન—કાલો કાણુ? ઉત્તર—આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરનાર.

૧૦૬ પ્રશ્ન—પાપ અને પુણ્ય એટલે શું?

ઉત્તર—કેશેશની ઉમ્મતિનો સંભવ આણુવો તે પાપ; અને આનંદની ઉમ્મતિનો સંભવ આણુવો તે પુણ્ય.

૧૦૭ પ્રશ્ન—વાણી એ શું, તે વિશે વિસ્તારથી વિવેચન કરો?

ઉત્તર—સમ સર્વત્ર પરમાત્મ તત્ત્વ બનને વિશે જે વિચિત્રતા બાણે છે તે વાણી. તર્કરૂપ યોગ્ય વિચાર કરતાં બાણું કે, આજ પુણ્ય થયા હશે તેણે વિચારું કે, વાણી ઉડ્યા પેહેલાં શું હોય; તો વાણી નહીં,

એટલે નિર્વાણ. ત્યાં લક્ષ રાખી કહ્યું કે, એજ નિર્વાણ સ્વરૂપ. જાતા મૂળ પુરુષોએ પોતાના અંતરમાંજ વિચર કરીને ઠરીને જોયું તો શબ્દાતીત-વાણી રહિત તત્વ છે શબ્દ તો હવે હિંદીએ ત્યારે ઉઠે. વગર શબ્દે તો સ્થંભવત સ્થિત અચળ તત્વ શબ્દાતીત છે. શબ્દ છે તે આકાશનો ગુણ છે, આકાશનું જેમ રૂપ કાંઈ નહીં તેવું શબ્દનું પણ દ્રષ્ટિથી જોવાય એવું રૂપ નથી. મગજ-જેમાંમાં અતિ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન તંતુ રહે છે તે વાણીના મૂળ ઉદય સ્થાનમાંથી રજૂરીને જે વિચિત્રતા બસે છે તે વાણી. એ મગજમાંથી રજૂર્ણ રૂપે ઉદય થઈ એટલે વિચાર (જ્ઞાન) મગજમાં થઈ, નાનાંએ ઉતરી કરી. તેના પીઠા પુટી, પરા પર્યાંતિ મધ્યમા એવા રૂપે સ્થુળત્વ પામતી કંઈ આવી ઘાટ બંધાઈ મુખદ્વારા વિખેરાઈ જાય. એ રીતે જે વહી એટલે ખરી ગઈ અથવા રિખેરાઈ ગઈ તેથી વૈખરી એ નામથી વાણીને કહી. તે ઉદય નથી થઈ ત્યારે નિર્વાણજ છે. વૃત્તિઓ રજૂરે તેમાંથી વાણી રૂપે વિચિત્રતાને પામે છે. વૃત્તિઓને સ્થંભવત સ્થિર કરવામાં આવે તો પછી તે નિર્વાણ પદ્મ છે તેજ શબ્દાતીત એવું મન વાણીથી પર તત્વ છે. મૂળ જાતા ઋષિ મુનિઓએ પ્રથમ પોતામાં ઉંડા ઉતરી અનુભવ કરી જોયું કે આતો કાંઈ નહોં-નિર્વાણ વસ્તુ તત્વ છે; પણ તેને કહેવું જોઈએ. ત્યારે સમજાવવા ખાતર વર્ણુ-અક્ષર શબ્દાદિને કલ્પના કરી ગોઠવ્યા. અનુભવી તત્વજ્ઞ એવા પુરુષો જેની વૃત્તિ બ્રહ્માકાર સ્થિર થઈ ગયલી હોય છે તેઓ તો જે જોશે છે તેમની વાણી, બ્રહ્માનંદ અનુભવથી રંગાયલી, નિકળે છે. તે વળીવળીને તે વાણીદ્વારા નિર્વાણને સમજાવી (લક્ષ કરાવી) પાછી મચરકામને ત્યાંજ વળે છે. કોઈ શબ્દનો ઘાટ ઘડાઈ ગળાં સુધી આવ્યો, પણ બ્રહ્માકાર સ્થંભવત વૃત્તિ થઈ હોય અને તે શબ્દને કહીએ કે, પાછો વળ, ભાઈ! તારું અહીં કાંઈ કામ નથી, તો પેલો શબ્દ જે ઘાટ બંધાઈ આવતો હોય તે પાછો વળી ગળી જઈ આકાશવત ક્યાંએ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે. જેમ કોડીકું, દીવેટ, દીવેત્ર, અને અમિ, એ ચારના યોગથી દીવો બને છે તેમ, બધા યોગ એકઠા થવાથી વાણી ઉદય પામે છે. પાંચે જૂતેનું સત્ત્વ સરખે ભાગે હોય ત્યારે વિચાર શક્તિ સારી રહે-રમણું સંકિત પણ સારી રહે છે. અને તે સારી હોય તો વાણી પણ સારી નિકળે છે. પણ એક વાક્યનું સત્ત્વ વધારે થઈ જાય, અને તેની વિશદનું અમિનું સત્ત્વ વધારવાનો ઉપાય ન થાય તો સ્થુળને પામ્યાલ કરે; અથવા અમિ સત્ત્વ વધી જાય અને જ્ઞાનનું સત્ત્વ નહીં વધારીએ, અર્થાત જે સત્ત્વ વધી જાય તેના વિશદનું સત્ત્વ વધારવાનો ઉપાય ન થાય તો સ્થુળ પામ-

માલ કરી મુકે. આકાશમાં એટલે મગજમાં વાયુનાં સંકીર્ણ-સ્ફુર્ણથી પાંચેના સત્વને થોડે વાણી ઉદય થાય-પ્રકાશે છે તે વિચિત્રતા બાસે છે. વાસ્તવે “વાણી” જોતાં કદપના કરીને ઠરાવ કરીને નિશ્ચય પૂર્વક ગોઠવેલા શબ્દ અક્ષરનાં રૂપો છે, તે મિથ્યા છે. તે સંજ્ઞાનો વધુ વિસ્તાર થવા લખાણમાં અક્ષરાદિની સંજ્ઞા-આકૃતિ કરાવી. તે મિથ્યા છતાં એ વાણી વડેજ તત્ત્વમસિ આદિથી નિર્વાણ તત્ત્વનો લક્ષ કરાવાય છે.

૧૦૮ પ્રશ્ન-૨૬ જ્ઞાન થવા પછી પણ વખતે વખતે વિચિત્ર વાસના સ્ફુરી ઉઠે છે તેનું શું કારણ?—જી-પુરુષાર્થમાં ખામી રહેવાથી. જે જે વાસનાનું સૂક્ષ્મ બીજ રહી જાય છે તો તે ફળગો વખતે વખતે સ્ફુરી આવે છે. જેમ, કાચલો અગ્નિ છે, પણ તે અંગારો છંટાઈ જવાથી અથવા કંઈ અધુરો રહી ઓલવાઈ જવાથી રાખ નહીં થઈ જાય તો તે કાચલો રહી નેના કાળા ડાઘ પાશેજ; પણ પાછો દેવતામાં પડી પડીને અગ્નિ રૂપ થઈ પોતાનું કાચલાપણું સ્મુગ્ન્યું ખોઈ નાખી રાખ થશે ત્યારે તેનાથી કાળા ડાઘનો સંપૂર્ણરીતે અસંભવ. તેમ વૃત્તિઓ નાના પ્રકારના વાસના રૂપ બાજથી ફળગા પુડી પુડીને ફેલાય છે-સ્ફુરે છે, તેને વેદાંતનાં શ્રવણ મનનાદિ પુરુષાર્થથી છેદન કરતાજ રહી જ્ઞાન રૂપ અગ્નિથી વાસના બીજ બાળી નાખવું; તો ફરી કંઈ પણ અનિત્ય પદાર્થમાં આસક્તિ રહેશે નહીં, અને ક્ષત્રાકાર વૃત્તિ બની રહેશે.

મિદ્ર-પ્રશ્ન-જેનામાં આકાશ પ્રાધાન્ય હોય અને ચાર ભૂત ન્યુનાધિક અંશે ગૌણ હોય; તેજ રીતે વાયુ પ્રાધાન્ય હોય આકાશાદિ ચાર ગૌણ હોય, એમ એક એક ભૂતપ્રાધાન્યવાળા શી રીતે ઓળખી શકાય?

ઉત્તર-જેનામાં આકાશ પ્રાધાન્ય હોય છે તે કેવળ નિવૃત્ત અને ક્ષત્રરૂપ હોય છે. તેની વૃત્તિ આ દ્રશ્યાદિમાં લુબ્ધ-આસક્ત નથી હોતી. કોઈ અમુક વાત કહેવા માટે, તેના એ ચાર શબ્દ નિકળે ત્યાંથીજ કહી દેશે કે બધું સમજાઈ ગયું. આકાશવત સ્વચ્છ નિર્વિકાર એવું નિર્ભજ તેમનું ચિત્ત હોય છે.

જેનામાં વાયુ પ્રાધાન્ય હોય છે તેને એક વાર જે વાત કહી કે તરત તેનાં મગજમાં ઉતરી જાય છે, ફરી કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. વાયુ જેમ સરસર સપાટાબેર ચાલ્યો જાય છે, તેમ અમુક બાબત પર તર્ક કરતો ચાલ્યો જાય, અને વિચારો દોઢાવે ખરો, પણ માનાપમાન અથવા હાનિલાભથી થોડો કાળ વૃત્તિમાં ખેદ અમર દુર્ષ પ્રતીત થાય.

જેનામાં અગ્નિ પ્રાધાન્ય હોય છે તેને એક વાર કહીને પડી

પુછીએ તો કહેશે કે, એક વારમાં શું માદ રહી ગયું કે ? બીજી વાર ફરીથી કહી જાય તો હમણાં કહી ખતાવું.

જેનામાં જળ પ્રાધાન્ય હોય તેને એકવાર કહીને પુછીએ તો કહેશે કે, લાડવો ખાવાનો છે કે શું ? જે ચાર વાર કહેવાય ત્યારે માદ રહી શકે.

જેનામાં પૃથ્વી પ્રાધાન્ય છે, તેને ઘણી વખત કહ્યા છતાં માદ નહી રહે, તે જડ જેવો હોય છે. હવે એ શી રીતે થાય છે તે વિચારીએ. પિતા વાયુ પ્રાધાન્ય હોય અને માતા અગ્નિ જળ અથવા પૃથ્વી પ્રાધાન્ય હોય તો તેનાં પ્રમણમાં મિશ્રણ યોગ પ્રમાણે પુત્ર થાય. વાયુ પ્રાધાન્ય અંશ વધારે હોય તો તેવો પુત્ર થાય. બેહુ વાયુ પ્રાધાન્ય હોય તો કેવળ વાયુ પ્રાધાન્ય પુત્ર થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ કેવળ આકાશપ્રાધાન્ય હતો, અને રક્ષિતણી ઘણાં ત્રિવિક્ષણ હતો તે વાયુ પ્રાધાન્ય હતો; તેથી પ્રદ્યુમ્નાદિ પુત્રો થયા તે કૃષ્ણ જેવા નહી. અને પૃથ્વી અથવા જળ અગ્નિ પ્રાધાન્ય વાળી સ્ત્રીથી જે પુત્રો તે પ્રદ્યુમ્ન જેવા નહીં એમ તક વિચારથી સમજી લેવું. એ પ્રકારે કોષ વ્યક્તિ નીચલી ભૂમિકામાં હોય છતાં પૂર્વના સત્સંસ્કાર યોગે સત્સંગ, સેવી પુરુષાર્થ કરે તો ક્રમથી ઉંચી ભૂમિકામાં જઇ શકે છે. વિવેક વૈરાગ્યાદિ સંપન્ન થતાં, પ્રાણી પાંચ ઉપરની આસક્તિ ઉઠી જઇ. મનોનિગ્રહની દ્રઢતા થાય છે ત્યારે આનંદનો એક અરો છુટે છે, એટલે આનંદની એક ધારા જાણે ચાલતી રહે છે. તેવી સ્થિતિમાં કોષને કોષ કહેવાઇ જાય અને તેજ પ્રમાણે થાય; અથવા વરસાદ આવતો હોય અને કહે કે હમણાં રહી જશે, અને રહી ગયો, તો લોક માને છે કે, એ કહે છે તેમજ થાય છે. પછી આવીને કોષ કહે કે, મહારાજ ! તમારું વાક્ય નિકળ્યું તેમજ મને પશુ થયું. એમ સાંભળીને અહં જો પુલ્કે, એટલે મનમાં એમ આવે કે, મારામાં સિદ્ધિ આવી (હું સિદ્ધ બન્યો,) તો દબાયનમઃ (પછી વળી કાંઈ ન થાય.) બીજો ચમત્કાર કાંઈ નથી, અહં મરી પડેતો તે જો પાછો ખડો અમ્મ જાય તો દુઃખના ભારા માથે આવી પડે છે. પરંતુ, અહં ઓગાળીને મુવો-નિરહંકાર પદ જે સમ ક્ષાંત અહામૈક્ય તત્વ છે તેમાં ગરી પડે તો પરમ આનંદન સુખાનુવશ્વે બની રહે છે.

અહમ્યાંક, દુઃખતું, અથવા દેવતા રૂપે પ્રત્ન-સેહેજ સમાધિતું સ્વરૂપ શું, અને તેનાથી લાભ શું ?

ઉત્તર-વિવૃતપણું જે જહાર સ્ફુરવાપણું-પુવાંસીકુટે છે તેમ જ્ઞાન બહિર ધાવન અગાર વેગ છે તેને સમેટી લઇ અંતરમુખ કરવી.

તે અંતર વૃત્તિને જ્ઞાતાંમાં એક ધુતવાળી-તારે તાર એક રસરૂપ કરવી. એનુંજ નામ સદા સેહેજ સમાધિ છે. એ સિદ્ધતીના અભ્યાસથી થોડી મુદતમાં સર્વ પ્રકારની આસક્તિ છુટી જશે, અને સન્નિવદાનદ જ્ઞાતાંમાં જગન બાગ્યું રહેશે. પછી આ દ્રશ્યાદિ સંકલ્પ માત્રથી ઉપરામતા થુક્ત તેવી અંતર વૃત્તિ રાખવાથી દેહ અપરોક્ષ થશે. તેમાંથી આનંદના મહોદ-ધિરૂપ જ્ઞાતાંસમુદ્રમાં જાડમ ઝોળ બુડેલા થવાશે. એવી સમાધિવાળી સેહેજ સિદ્ધતીમાં જે કાંઈ વાત કરે, બોલે, સાંભળે, જાય, આવે, ખાય, પાએ, એ બધું કરે છતાં, જાણે તે કંઈ પણ આસક્તિ રહિત અગર (બાન) વગરનોજ હોય તેવા રહેશે. અર્થાત, વાત બધી સાંભળે પરંતુ પુછીએ કે; કેમ અમુકનું શું સમજવું? તો કહેશે કે, મેં જાણ્યું નહીં, અગર પ્રરીકી કહો. ત્યારે વળી વૃત્તિએને અંતરમાંથી ખેંચી બહાર તે વાત ઉપર અથવા પદાર્થ ઉપર લગાડે, ત્યારે તેના ઉત્તર આપે; તો પણ તે અંતર વૃત્તિ જોજ એક શાખા માત્રથી બાહ્યવૃત્તિએ કહે છે. બધું કરતે છતે-વરત્યા કરતાં છતાં અખંડ સેહેજ સમાધિ લાગી રહે. મિથ્યા મુગ્ધજ્ઞ જેવો, નહિંવત એવો કલ્પિત ખોટો અહં છે તેને જોયો રાખે તો તું અને તે વગેરે કલ્પના કરાય, પણ તે અહંનેજ ઉપર પ્રમાણે અંતર વૃત્તિએ નિવૃત્ત રહી જ્ઞાતાંપિષમાં હોમે, તો પછી તું અને તે વગેરે કોણ કલ્પે (જ્યાં કલ્પનારો હજી પોતે હોખંડને જોય થાય છે ત્યાં)?!!

એ પ્રકારે અહાંર્નશ જ્ઞાતરૂપ મહા અગ્નિમાં અહંના આદૃતિ અપાયા કરે-હોમ થતો રહે, તો તેવા ઘાક અભ્યાસથી અહં કિંચિત્ પણ રહુરવા પામે નહીં; અને મોજ પડી ભાંજે તો પછી ઘર લાંબુંજ જાણવું. તેમ, અવિદ્યા (અજ્ઞાન) થી રહુરી ઉઠેલો ખોટો અહં જ્ઞાતાંમાં હોમાઈ જાય તો રચુળી શક્યાદિ દેહ ત્રય પણ કલ્પિત પ્રપંચ સહિત મૃતક જેવા થઈ પડે છે; ત્યારે જ્ઞાતાનંદ સુખ સમુદ્રમાં સમત્વ પ્રાપ્ત થઈ વિચરે છે. એવા તે અસંગ મહાત્માના દેહને જાંઈ કોઈ ગમે તેમ કંહો કરે, તેથી તેને કશી પણ હર્ષ શોક થતો નથી. કેમકે ખોટું હં હોમનાં ખરું હં સમજવાથી એટલે, હં તો સન્નિવદાનદ જ્ઞાતાં છું, એવો અનુભવ થવાથી તેનું અહં તત્ત્વ જ્ઞાતાંમાં પ્રદ થયું છે; તેથી તે તો સ્વરૂપાનંદની મોજમાં મરત રહે છે. *

લોકાઃ સમસ્તાઃ સુખિનો મયન્તુ ॥ શિવમસ્તુ ॥

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ હરિઃ ૐ તત્સત્ ॥

ॐ श्री सद्गुरवे परमात्मने चिदानंदमयाय नमः

—;०:—

ચિન્મણિ-જ્ઞાનમણિ, ચિન્તામણિ, સ્પર્શમણિ, સ્પૃષ્ટિકમણિ
નીલમણિ, પ્રવાળ, ગજમુક્તા, સર્વ ખાનુએથી સુંદર હીરા માણિ-
કથ મુક્તા આદિ રત્નોથી જડેલાં તુલસી કાંટ, ચંદન, અને
રૂદ્રાક્ષ મણિઓ, જગતરણ મણિ, ચિત્સુખમણિ, સુત્રારસ દ્રવક
મણિ, ચંદ્રકાન્ત તથા સૂર્યકાન્તમણિ, શાન્તિરસાયનમણિ, વગેરે
અનેક પ્રકારના આનંદજનક મહામણિઓની સુવર્ણમાં ગાંઠેલી
શુદ્ધેલીસુંદર મનોહર અતીવ રમણી ઉત્તમ પ્રકારની, અહંમત્વનું
લાભ ભુલાવી પરમ આનંદમય સ્થિતી કરી દેનારી-સુખપ્રદ
સુગંધ પ્રસારનારી માણિક્યમણિ મુક્તાદિ મહારમ્ય રત્ન પુષ્પ
માલા, જે મેરૂ સાથે ૧૦૯ મણિગણોની પાંચ તૈયાર છે તેમાંની
ત્રીજામાંથી નમુના રૂપે ફક્ત ૨૭ મણિ કાઢી લઈ અત્રે મુકવામાં
આવે છે. એ લઘુ સ્મરણીના મણિઓ, જેવાં દ્રષ્ટાંત સિદ્ધાંતથી
સુશોભિત છે તેવા, આખી બધી (પાંચે) માલાના છે; પરંતુ
હાલ દ્રવ્ય સંકેતરૂપ પ્રતિકુળતાને લીધે ફક્ત ૨૭ની સ્મરણી
કંઠમાં અગર કર કમલમાં પેહેરી રાખવા સુજઞનો માટે અત્રે
મુકી છે.

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને ચિદાનંદ સ્વરૂપાય નમઃ ॥

ૐ ઘૌઃ શાન્તિ રન્તરિક્ષ* શાન્તિઃ પ્રથિવી શાંતિરાગઃ

શાંતિ રોષણયઃ શાંતિઃ સર્વ* શાંતિઃ શાન્તિરેવ શાંતિઃ

સા મા શાન્તિરેષિ ॥ ૐ શાંતિઃ શાન્તિઃ શાંતિર્બ્રહ્મ

શાંતિઃ ॥ દરિઃ ૐ શાંતિરસ્તુ ॥ શિવમસ્તુ ॥ ઓદમ્

અથ શ્રી મહામણિમાલા પ્રારભ્યતે.

૧ - એક ખેડુત ઘણા શાંત સુજ અને સરળ સ્વભાવનો હતો.
તેની બી કલહપ્રીય હોવાથી ખેતરેથી રાજ ખેડુત કાસથી પરવારી
ને ઘેર આવેકે અનેક છીદ્રો થોપી રહેશ કરી બાપડાને સંતાપ

ક્યાં કરે, તેને ગાળો છંદ દુખીકરે, અને વખતે બેચાર મુઠ્ઠાપાક
 પણ આપી દેતી. ભાગવતની કથા થતી હતી ત્યાં મોહિલાનાં બ
 ધરાંને રાજ જતાં બેઠાં, એક દીવસ તે બાંધબે તેમને પુછ્યું
 કે, બેનો ! ક્યાં તમે રાજ જાવ છો ! તેણી કહે, હમે કથામાં સાંભ
 ળવા જઈએ છીએ. ઠીક. ત્યારે આજ તો હું પણ આવું છું, એમ
 કહી ઘણા લઈ તે પણ ગઈ. કથાનો પ્રારંભ થતાંજ પતિવ્રતા સ્ત્રી
 નું મહાત્મ્ય કહેતાં વ્યાસે કહ્યું કે. સાડાત્રણ દીવસજ બે ખરી
 ભક્તિથી શ્રદ્ધા અને નિર્મળ પ્રેમવડે પતિની સેવાકરી તેને પ્રસન્ન
 કરે તો તેને ભગવાન હાજરા હજુર મળે છે, તો જે રત્રી હંમેશ
 પતિ સેવા પરાયણ રહે તેનાં પુણ્યનો તો પાર નથી. બસ,
 આટલું સાંભળતાંજ પેલી સ્ત્રી તો ઉઠી અને ચાલવા માંડ્યું. બીજા
 બેરાંકહે, અરે બેન કેમ કેમ ! કથા તો હજી થવાની છે, બેસો બેસો
 ને. પેલી બોલી, મેં (કથા) સાંભળી. ઘેર ગઈ, દ્રઢ નિશ્ચય કીધો
 અને સાચી શ્રદ્ધાપ્રેમથી ઉજી જળ તઈઆર કીધું. દાળભાત શાક
 તથા કંસાર તઈઆર કરી પાપડ સેક્યા, અથાણું કાઢ્યું, અને
 સર્વ પ્રકારે તઈઆર થઈ પતિની વાટ બેતી બેઠી. સ્વામિ આવ્યા
 તેને ઉજી જળલાવી દીલ્લોચોળી ને સ્નાન કરાવ્યું, પૂજા સંધ્યાની
 સામગ્રી સાહિત્ય સમીપ લાવી મુક્યું અને આસન (પાટલો) ગોઠ
 વી આપ્યું. ખેડુતતો આ નવુંજ અને ઉલટુંજ થયલું બેઠાં આશ્ચ
 ર્યમાંજ ડુબ્યો, કે આજે આશૂં ! ગાળો ક્યાં ગઈ ! રાજ થંડુજળ
 સ્નાન માટે મળે, અને આજે ઉજી જળ શૂં ! આમાં કાંઈ કારણ
 છે. ખરે, મરવાનો, હવે મોત આવ્યું લાગે છે. પછી તો સુંદર
 સ્વાદિષ્ટ રસોઈ બેઠાં વિચારે છે કે, મારી આખી ઉમ્મરમાં નહી,
 તેવું આજે આ છે શૂં ! રોટરો ક્યાં છે ! ખરે, એમાં ઝેરહથે તેથી
 મરવાના. પણ મારે મરવુંજ છે, એમ સમજી પ્રેમથી જમી ઉઠ્યો.
 એટલે તો સ્વચ્છતાથી પલંગ બીછાવ્યો, ત્યાં સુવાદીને પગ ચાપી
 કરવા બેઠો. પેલોભાઈ વિચારમાંજ પડ્યો છે કે, ખરે જરૂર મોત
 જ આવ્યું-સુખી થઈશું-હુટીશું. એવા વિચારમાં બિંધી ગયો. પતિની
 આસા વગર ઉઠાય નહીં, એવા દ્રઢ વિચારથી બેસી રહી. સવારે

પતિ ઉઠ્યો તે જુવે છે તો પગ ચાંપ્યાજ કરે છે. તે જોઈ બોલ્યો કે, અરે! તું છે! સ્ત્રી કહે, તમારી આસા વગર ઉઠાય કેમ. ત્યારે બોલ્યો, ઉઠ ઉઠ, કામે લાગ. પછી ઉઠી, અને ખેતરે જવાને કોઈ માણસ લાવી. સ્વામિને કહે, ખેતરે નથી જવું, ઘરમાં રહો. માણસને રોજ ઠરાવી ખેતરનું કામ કરવા મોકલ્યો. એ રીતે ખુબ તીવ્ર ઈચ્છા ભગવાનના દરશનની લાગી, તેથી સાડા ત્રણ દીવસ દ્રઢ શ્રદ્ધા અને અત્યંત પ્રેમથી પતિની સેવા કરી. ચોથા દીવસના બપોર વીતી ગયા પણ ભગવાન કંઈ આવ્યા નહિ. તેથી પોતાની અસલ પ્રકૃતિને વશ બનીને બોલી કે વ્યાસે મને ખોટું શા માટે સમજાવ્યું, માટે આ ડાંગ લઈને વ્યાસનું માથું ફેાડી આવું છું, કે કેમ જુઠું રહ્યું. જુસ્સા ગુસ્સામાં ડાંગ હાથમાં લીધી અને જવાને તૈયાર થઈ. ભગવાન સર્વાન્તર્યામિ છે તેણે જાણ્યું કે, આ જડસુ તો ચાલી, પ્રહ્લ્હત્યા થવાની, માટે આવ લાજ, પ્રભુ ત્યાં પ્રકટ થયા, દર્શન આપ્યું ત્યારે બેહદ ખુબ પ્રસન્ન થઈ. પ્રભુએ કહ્યું કે માગ. સ્ત્રીએ કહ્યું કે મારે ત્યાં આવીને રોજ રોટલો ખાઈ જાએ. પ્રભુ કહે ઠીક. પ્રભુ અન્તર્યામિ થયા, ડાંગ બાઈએ ફેંકી દીધી, ગામમાં બધે વાત ચાલી, બાઈની તો માનતઃ ચાલવા લાગી, અને લોકોનો સમૂહ વ્યાસ પાસે શ્રવણમાં ભેગો થતો હતો તે ઉત્તરીને બાઈને ત્યાં થવા લાગ્યો. સતી માતા તરીકે પૂજવા લાગી, વ્યાસે પુછ્યું કે કેમ હવે કોઈ અવતું નથી? ખબર મળી કે, એક બાઈને ભગવાન મળ્યા (જે બાઈ એક દહાડો શ્રવણમાં આવેલી અને જરાકજ કંઈ વાત સાંભળીને ચાલી ગયલી તેને), તેથી લોક તે તરફ ઉત્તર્યા છે, વ્યાસ આશ્ચર્ય પામી તે બાઈને ત્યાં ગયા. ગુરૂ પધાર્યા તે જોઈ બાઈએ બહુ માન આપ્યું અને ખેસાડી પૂજા કરી. વ્યાસે પુછ્યું કે, એ બધું શાથી? બાઈ કહે, મહારાજ! તમારાથીજ. વ્યાસે સઘળી હકીકત સાંભળી બાઈને કહ્યું કે, કાલે ભગવાન આવે તેને પુછજે કે મારી (વ્યાસની) સદગતિ ક્યારે થશે? ઠીક.

વ્યાસ પ્રસન્ન થતા આશ્ચર્ય પામી ગયા, બીજે દહાડે લગવાન રોટલો ખાવા આવ્યા તેને ખાતાં પુછ્યું કે, પ્રભો ! મારા ગુરુ વ્યાસની મતિ કયારે છે ? લગવાન કહે, આ તારાં ઘર સામે લાંમડો છે એનાં જેટલાં પાત્રાં છે એટલાં વરસ વીતે ત્યારે. ઠોક. પ્રભુ આઈને ગયા, વ્યાસ વ્યારે જવાબ સાંભળવા આવ્યા ત્યારે સત્કાર દરી બેસાડી પૂજા કરી, પ્રભુએ કહેલો ઉત્તર વ્યાસને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળતાંજ વ્યાસને તો મહા સંતાપ થયો, અને લગવત દર્શનની તીવ્ર દૃષ્ટા પ્રાપ્તી, અને અતિશય ઈન્દેવરીથી મહા દુઃખથી વિવ્રજા બની જઈ, તે લીમડા સથે માથું પટકી મરવા જતાં તે લીમડામાંથી તરત પ્રભુ પ્રકટીને દર્શન આપ્યાં, અને યથેષ્ટ સદ્ગતિ આપી,

તાત્પર્ય કે, જેમ તીવ્ર ઈન્દ્રિય પ્રાપ્તે તેમ, તે ઉલટાં પ્રારબ્ધાદિ કર્મને પણ ફેરવી નાંખે છે,

પુરૂષની સુદ્ધિરૂપ સ્ત્રી જે તમેગુણ પ્રાધાન્યવાળી હોય છે તો ચિંતા, શોક, ભય, કટુવાણીના પ્રહાર, અયોગ્ય તામસી વિચાર, વગેરેથી કલદ કરી હંમેશ દુઃખ આપે છે, પણ તેનામાં ગાણપણે રહેલા રજસ અને સત્વ ગુણમાંથી, કોઈ શુભ સંસ્કાર વંશાત સત્ત્વનું પ્રબલ્ય બળકી ઉઠતાં તેને સત્સંગ થઈ જાય છે અને ત્યાં સદ્ગુરુસુખથી તત્ત્વમસ્યાદિ મહાવાક્ય વગેરેનું શોધુંકજ શ્રવણ થતાં ચટકો લાગી જાય છે. તે ઉપરથી આત્મ-સાક્ષાત્કાર માટે તીવ્ર ઈન્દ્રિય પ્રકટ થતાં—પરમાત્મદર્શનરૂપ લગવાવનો મેળાપ કરવાની તીવ્ર દૃષ્ટા બળકી ઉઠતાં, દ્રઢ પુરૂષાર્થથી જે દ્રઢતમ શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી વિવેક વૈરાગ્ય શમદમ્ય વગેરે સાધન સિદ્ધિ કરવા મંડી પડે છે, તો અલ્પ સમયમાં તે પાર પડે છે—કાર્ય સિદ્ધિ મેળવે છે. અને બીજા અનેક લોક રાજ કથા સાંભળવા આવીને કલાકના કલાક અને વરસોના વરસો સુધી બેસીને સાંભળ્યા કરે છે, પણ તે સાંભળી પુરૂષાર્થ ઠરી શકતા નથી, તેમ તીવ્ર ઈન્દ્રિય પણ તેમને હોતી નથી, તેનું કારણ કે

સંસાર જે ગળાં સુધી ગડળી ગડળીને બરેલો છે, એટલે વિષય વાસના, સ્ત્રી પુત્ર દ્રવ્યાદિનો મોહ અને આસક્તિ, મિથ્યાભિમાન, માન મોટાઈની અભિલાષા, વગેરે રૂપ રજસ-કચરો સિત્તાનાં પ્રત્યેક પરમાણુમાં જામી જઈ બરાઈ રહ્યો છે તે બહાર કાઢવો નથી. જેથી ક્ષમા દયા વિવેક વગેરે દેવી સપત્તિના અણુમાત્રને પણ પે સવાને જગાજ થતી નથી, તો તે વગર પછી તે બિચારા દયાપાત્ર સર્વ શ્રોતા શીરીતે પુરૂષાર્થ ઠરી શકે, અને તીવ્ર ઈચ્છા પ્રકટવાને રસ્તો રોકાઈ રહેલો હોવાથી તે પ્રકટે પણ કેવી રીતે !! અકુશોષ ! એવા આયુષ્યનો અસુહ્યકાળ નિરાંતે ઉંઘમાં ઉંઘી રહી તથા શુભાચ્છા કરનારા અધુજનો માટે. એવા સર્વ જેઓ પુરૂષાર્થ કરી શકતા નથી અને તીવ્ર ઈચ્છા પણ થતી નથી, તેઓ જેવાના તેવા આયુષ્યની અવધી સુધી રહી, જેવા આવ્યા તેવા (સંસાર કાદવ છુંદી શુંદી પુંદીનેજ) પાછા જાય છે-મરે છે.

શાસ્ત્રકારે નિયમ બાંધી ફરમાવ્યું છે કે પ્રાજ્ઞયથા યથાભેદ્ય અને નિયત કાળ સુધી પાળવું. પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું શાસ્ત્રા જ્ઞાનસાર પાલન સેવન કરી, વાન પ્રથમ સ્થિતિમાં વિચરવું અને વિષયવાસના છોડાવો. એ અભ્યાસ પરિપક્વ થતાં વૃત્તિ વૈરાગ્ય રંગથી રંગાઈ જાય-ઉપરામ થાય કે યથાકાળે સંન્યાસાશ્રમ સ્વિકારવો-તેવી અસંગ સ્થિતિમાં એકાંત સેવન કરી ભગવદ્દાસાર વૃત્તિ કરી હરિરૂપ થઈ રહેવા પ્રયત્નશીલ થવું. છતાં પણ જે પ્રાજ્ઞારી અવસ્થામાં અથવા ગૃહસ્થ સ્થિતિમાં એકદમ તીવ્ર વૈરાગ્ય પ્રકટી ઉઠી ભલુકો લઈ હટે તો, શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે જે દિવસે જે વખતે વૈરાગ્ય જાગી ઉઠે, તેજ વખતે ચાલી નિકળે. એનું શું કારણ ? એજ, કે, તીવ્ર વૈરાગ્ય-તીવ્ર ઈચ્છા પ્રકટતાં કર્તવ્ય કરવાનું તે કરીજ લેવું. પછી તેમાં આશ્રમાદાશ્રમ ગચ્છેત આશ્રમના કુમથી ચઢવું, એ આજ્ઞા દબાઈ જાય તો તેને દબાઈ જવા દેવી. તીવ્ર ઈચ્છા રહિત-થંડા હીમ જેવા પ્રમાદી અથવા સંસારાસક્ત જનો માટે, ખીમે ખીમે વિષય રોકાવી નિવૃત્તિ પરાયણ કરવા પરત્વે, એ આજ્ઞા છે.

તીવ્ર ઇચ્છા અકટી કે શુદ્ધ મનથી શ્રદ્ધા અને પ્રેમ દ્રઢતમ રાખીને તરત સાધન જે કર્તાવ્ય હોય તે કરવા મંડી પડવું; તો ઇચ્છા સફળ થયા વગર રહેતી નથી. તીવ્ર ઇચ્છાનો અગ્નિ એવો જાળવદયમાન છે કે હજારો જન્મનાં અશુભ કર્મ સમૂહને ક્ષણ માત્રમાં જાળી નાંખે છે, અને જે ઇષ્ટ હોય તે અપરોક્ષ થાય છે.

૨—એક ભરવાડ પોતાની સ્ત્રીને આણુ (તેડું) કરવાને પરણ્યા પછી પેહેલોજ સાસરે ગયો. ત્યાં આદરમાન પુખ્ત થયું. આડોસી પાડોસી સગાં સનેહી વગેરેને ત્યાં વારા ફરતી મિષ્ટાન્ન ભોજન માટે રોજ નિમંત્રણો થયા કરતાથી રોજ વાઢિષ્ટ મિષ્ટાન્ન મળ્યા કરે છે તથા રાત્રે ગાનતાન થયા કરે છે તે બધી મોજ મજામાં-રમત ગમતમાં પડી ગયો તેથી ઘેર જવાનું તો ચાલ કરતોજ નથી, એટલુંજ નહિ, પણ શું કામ આવ્યો છે તેનું પણ જ્ઞાન ભૂલી ગયો. ઘણા દહાડા થઈ ગયા ત્યારે ઘેરથી ખેપી આવે તેડવા આવ્યો, ત્યારે કાન ખુલ્યા અને જ્ઞાન આવ્યું, અને જતી વખતે આણું કીધું કે વહુને મોકલો. તે સાસરીઆં કહે કે, તમે આટલા બધા દહાડા થયા આવ્યા છો તેમાં આજ સુધી તો કશું મળું નહીં, જને હવે જતી વખતે આણુ કરો છો, તે હવે શી રીતે હમે બધી તૈયારી કેટલી-તરમાં કરીએ ?! હવે હાલ તો આવ્યા તેવા પાછા જાવ. બીજીવાર આવજો. તે પણ બચારો હવે શું કરે. ખેપીઆ સાથે, જેવો આવેલો તેવો પાછો ગયો. અને ધારેલું કશું ન થયું.

તાત્પર્ય કે, જલે વિષ્ણુ સ્થલે વિષ્ણુ, વિષ્ણુ પર્વત મસ્તકે ॥

જ્વાલ મારાં કુલે વિષ્ણુ, સર્વે વિષ્ણુમયં જગત્ ॥

એ રીતે જગમાં સ્થળમાં પર્યાતનાં શિખરે અગ્નિ શિખામાં નિષ્ણુ છે, સઘળું જગત વિષ્ણુમય છે. તેમજ ધ્રુતિ પણ કહે છે કે, एकदेवः सर्वभूतेषु गूढः सर्व व्यापी सर्व भूतांतरात्मा ॥ कर्माण्येषां सर्व भूताधि वासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणम् ॥ વળી ભગવાન પણ

એજ કહે છે કે, અદમાત્મા ગુણકેશ સર્વ ભૂતાશય સ્થિતઃ વળી
 પીતુઃ ક્ષેત્રજં ચાપિમામાવિદિ સર્વ ક્ષેત્રેષુ ભારત ॥ પ્રાણી માત્રમાં હુંજ
 આત્મા છું, અર્થાત્ સર્વનાં હું પશુનો વિષય જે આત્મતત્ત્વ
 છે તે હું છું. બધાં શરીર ક્ષેત્રમાં રહેલો ક્ષેત્રજ (આત્મા) જે
 છે તે, હે અરબુન! મને બાણ; મતલબ કે સર્વ કોઈ
 ભગવત્સ્વરૂપ છે. પણ કર્તૃત્વ લોકતૃત્ત્વાદિ અભિમાનથી વિષયોમાં
 આસક્તિને લીધે પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ બુલી જઈ જીવભાવ
 મનાઈ ગયો. અને દેહાભિમાન દ્રઢ થઈ જવાથી અહંમત્ત્વના
 દ્રઢ બંધનને લીધે અને રાજસી તામસી વાસનાઓ રૂપ બંધ-
 શનો રખેવાળ-રક્ષક-પાત્રક બની ગયો. તેથી ભરવાડ સંસાર
 અપાઈ. તે પોતાનાં સ્વાત્મ સ્વરૂપ રૂપ ઘેરથી, ધર્મરૂપ અથવા
 નિવૃત્તિ રૂપ અથવા આત્મ નિષ્ઠારૂપ સ્ત્રીને તેડવાને સંસારરૂપ
 સાસરામાં આવ્યો, ત્યાં તે સ્ત્રીને આણુ કરવાનું બુલી જઈ,
 એટલે, વિવેક વરાળ્ય સંયમાદિ મેળવી સ્વાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી
 લેવાનું બુલીને, (પોતાની સાળી પ્રજ્વલિતેથીની યુક્તિ-મોહબળ
 ફસાવટથી) ખાન પાન ગાન તાનમાં ગુલતાન બની રહી વિષ-
 યોની મોજમઝામાં પડી રહી-અડયા જડયા-મચ્યા પર્યા રહી
 આયુષ્ય બધું વહી જવા દીધું. છેવટે જ્યારે સ્વેત ખાલ થવા,
 કાન નેત્રાદિની શક્તિ મંદ થવી, વાતપિત્ત કફનો પ્રકોપ જે
 પ્રાણ પ્રયાણ વખતે થાય છે તે થવો, એ વીગેરે ખેંચીએ આવે,
 એટલે ટુંકમાં કહીએ તો મૃત્યુનો સ્વપ્નાન કાળ આવી પહોંચે છે
 તે વખતે ગભરાય છે, અને બેભાનગણ જેવો આકુળ વ્યાકુળ
 બની, ભગવત્ સ્મરુ કરવા-ધ્યાન ધારણા સંયમ સત્સંગ
 વિવેક વૈરાગ્ય મેળવવા કરવા અથવા ધર્મ પ્રાપ્ત કરવા-આત્મ
 નિષ્ઠા મેળવી લેવા ફંદાં મારે છે, પણ વખત ભરાઈ ગયો ત્યાં
 શું કરે. આત્મ નિષ્ઠા મેળવવામાં વિવેક, વૈરાગ્ય, ધ્યાન ધારણા,
 સંયમ, સદ્ગુણી સુશ્રૂષા, હરિગુરુ સંતો અતિથીની સેવા સત્કા-
 રાદિ સાધનો સિદ્ધ કરવાં જોઈએ, તે તૈયારી તો કરી કરી નથી,
 અને વિષય સેવનમાંજ કાળ બ્યતીન કરી નાંખ્યો, તેથી જેવો

આજે તેવો પાછા જવું પડે છે. અર્થાત્ મનુષ્યતનુ જેવું મોક્ષ મેળવવાનું ઉત્તમ સાધન—ભવ સિંધુ તરી જવાનું નિર્ભય નાવ હાથ લાગ્યું તેમાં શું કર્તવ્ય કરવાનું છે તે ભુલી જઈ, આંખનું કાજળ પીઠે ઘસતા જેવું કરી, બાળ હારી ગયો તેથી ખાલી હાથે એકલા જ પાછા જવું પડે છે. તે વખતે પસ્તાવો કરેલો શું ઉપયોગનો ! ફ્રાન્ટ ફેરો ખાધ, ફીકે મોઢે, મૃત્યુને તાળે થઈ જવું પડે છે.

માટે વિવેકી સુરાજનો ! જે ભૂલ્યા હોવતો, આજથીજ—આશ્વિથીજ જન્મત થઈ ભવ, હીડી ઉભા થાવ, કર્તવ્ય શું છે તે યાદ કરો, વિષયોનો મોહ છોડો, તમે નહિં છોડશો તો અંતે છોડવો તો પડવાનો છેજ, ક્યાં તો વિષયો તમને છોડી જશે, માટે સમજીને તમેજ રાહ્યા થઈ જાવ, અને તમારું કર્તવ્ય સંભારી આત્મ નિષ્ઠાને—ધર્મવૃત્તિને તમારી કરીલો. તો પછી કાળના કાળ મહાકાળ તમેજ બની જઈ નિગમય અભય જ્ઞાન ધન પૂર્ણ સુખરૂપ અનંત બ્રહ્માત્મૈક્ય અમૃત શિવ ધામે સ્થિત થઈ અભેદ પછે મહારાજ્ય પદે વિરાજશે—શેઠશો.

૩—એક પંડિત હતા તે એક મોટા શ્રીમાન શેઠને ત્યાં જઈ કહે કે, શેઠજી ! આ સંસારની ખટપટમાં અને દ્રવ્ય મેળવવાની તાલાવેલી—હાયવરાળમાં સાઠ થયાં, પણ આપ કદી ભાગવત સાંભળવા પરવારતા નથી. પણ હવે તો મેહેરબાની કરી સાંભળો, અને દેહ ધર્યાનું કંઈક સાર્થક કરી દો. શેઠ કહે, હા મહારાજ ! કાલથી આવજો. બીજે દહાડે ગયા ત્યારે શેઠ કહે, કુરસદ નથી, કાલે આવજો. અને એવીજ રીતે વર્ષ પાંચ સાત વહી ગયાં. પંડિત પણ તેનું ક્ષિત ધરછી પછડીજ લાગ્યા હતા, તે અંતાવસ્થાએ શેઠ પસે આવ્યા ત્યારે શેઠ વીસ લખાવી રહેલા તેથી શેઠ કહ્યું, પુરસદ નથી, કાલે જરૂર આવજો, સાંભળીશ. બીજે દહાડે પંડિત ગયા ત્યાં શેઠ તો પતી ગયલા. તેથી બધા સંબંધીજનો સમયાનમાં શેઠને લઈ ગયા ત્યાં પંડિત

પણ સાથે ભાગવત લઇને ગયા. સખને ત્યાં નાખ્યું, તેની સમીપ પહોંત પણ પાના પોથી ખોલી વાંચવા મંડ્યા. તે જોઇને લોકો બોલ્યા કે, મહારાજ ! આ શું કરો છો ! આ અહિંયાં ! પડિત કહે, ભાઈઓ ! રોજ હું શેઠને કહેતો ત્યારે રોજ શેઠ કહેતા કે કુરસદ નથી. હવે એને કુરસદ છે—વગર તકરારે ચોખ્ખી આ પુરસદ મળી છે, એમ જાણી હવે આજે (સાત આઠ વરસે મળેલી પુરસદનો લાભ લઇ) વાંચી સંભળાવું છું. લોકો આ કટાક્ષ ભાવ સમજી ગયા. અને કેટલાક સેંકડે એક બે માત્ર સખત તાનો લગાડી, ભવ જમણથી છુટવા સાડું સત્સંગ સેવી, સંસારાસક્તિ છોડી, ભવ પાર નિકળી જવા પ્રવૃત્ત થયા. મટે વખત ન ખુવો. જે વખત ગયો તે ગયો, રહ્યો તે સમાવી લો. શરીરને છોડી પ્રાણ કઇ વખતે છોડી જશે તેનો કંઈ કોઈપાસે દસ્તાવેજ મળેલો નથી. એવું જાણીને પણ લોક મોહ નિદ્રામાં કેવી નિરાંતે ઊઘે છે તે શું બોધું આશ્ચર્ય છે !! મારે હે સુર સજ્જનો ! જાત્રત થાવ, કર્તવ્ય યાદ કરો, અને પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત કરી ગતવ્ય (સ્વસ્વરૂપ) સ્થાને અલેક્ષે જઇ વિરમો ઈ.

૪—જ્યારે તાવ વગેરે હરકોઈ મ્હોટો રોગ થાય છે ત્યારે તે રોગી માણસે વૈદરાજ પાસે જઇ રોગની ચિકિત્સા-પરીક્ષા કરાવી, વૈદ જે ચોગ્ય લાગે તે, રોગના સ્વરૂપને અનુસરી જે ઔષધ-દવા આપે તે ખાવું. અને જે જે વસ્તુ નહીં ખાવાનું તથા જે નહીં કરવાનું વૈદરાજ આજ્ઞા આપે, તે પ્રમાણે બરાબર પડેજી—કરી પાળવી એટલે તે સર્વ ત્યાગ કરવું. પરંતુ તે દવા લાંબા કાળ સુધી ખાય, અને પડેજી પાળેજી નહીં, તો ગમી તેટલી દવા ખાય તો પણ યથેષ્ટ શુભ લાભ થતો નથી. ઔષધના સેવન સાથે પથ્ય પળાય તોજ રોગ ત્વરાથી હઠી જઇ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ, અધ્યાત્મ, અધિભુત, અને અધિદેવ એવા ત્રણે તારાથી રીબાયા કરતાં—દુખી થતાં જન મંડળમાં જેને તે

રોગથી પીડા-વ્યથાથી સુકત થવાની ડરછા હોય એવા માણની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે ઔત્રીય બ્રહ્મનિઠ સદ્ગુરુ (વૈદરાજ) પાસે ફળ પુરુષાદિ લેટ લઈ જઈ, ચરણમાં અર્પિ નમ્ર ભાવે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ભવ રોગથી છુટવા પ્રાર્થના કરવી. પછી તેઓ જે ઔષધરૂપ હરિગુરુમણ્યું જપ કરવાનો મંત્ર, સંયમ, ધ્યાન, આસન ચિત્તવન વગેરે બતાવે તે દવા લાવી તે ખાવી; અર્થાત તે રીતે રમણું ધ્યાન પૂજા સંયમ વગેરે કરવું. પરંતુ સદ્ગુરુ અને સચ્ચાત્મ જે કામ નહીં કરવાનું ફરમાવે તે પ્રમાણે, વિષયાસકન બન્યા રહી કરાય નહીં-પરેણ પલાય નહીં અથવા શ્રદ્ધા પ્રેમ રાખે નહીં, વિવેક વૈરાગ્ય શમ દમહિ પશુ સેવન કરે નહીં, તો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી માળા ફેરવ્યાજ કરે અથવા દવા ખાયા કરે તો ભવ રોગ જવાની આશા વ્યર્થ; અને અવિદ્યા વ્યાધિ ઉભોજ રહેવાથી જ્ઞાન થાય નહીં, અને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થય નહીં, તો શાંતિ શી રીતે આવે? પરંતુ સંકલ્પવિકલ્પની બાળ વંચી જવાથી ખુબ ફાલી જઈ પથરાઈ રહે, તો વધારે શુચ્યવાઈ જઈ ફસાઈ પડવાનો પશુ સંભવ માટે શાસ્ત્ર અને સંત કહે છે કે, પરમાત્મ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોયતો મનસિ સુષ્ટુ માર્ગ રચય મનમાં શ્રેષ્ઠ-ઉચ્ચ ભાવનાઓને રચ “હું” અસંગ ત્રિગુણાતીત, આનંદધન, જ્ઞાનમય,, અખંડ અવિનાશી બ્રહ્માત્મિક્ય પરમ શિવ સ્વરૂપ છું, મારાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં અમખાંતિ જગત લુપ્ત ઇશ્વર હું તું તે આ વગેરે કલ્પનાનો ગંધ પશુ નથી, અનંત ચીદાકાશ સ્વરૂપ છું” એવી ગુરુ ઉપદેશિત ભક્તમાધિકારીના બોધ માટેની સોઈ, શિવોઈ, ઓમહં, જ્યૈવાઈ ઇત્યાદિ ભાવના દ્રઢ કર, તો પ્રભુસાથે જલેદ ભાવને પ્રાપ્તશે, ત્યારે શાંતિ મશે અક્રોધ વૈરાગ્ય જિતેન્દ્રિયત્વં ક્ષમાદયા સર્વજ્ઞન મિય-ત્વં ॥ નિર્કોમ દાતા મય શોક દાનિ જ્ઞાનસ્ય ચિન્હં વશ ભક્ષણાનિ॥ એવા અકોષવૈરાગ્ય છતેદ્રિયપશુ, સમા, દયા સર્વજન ઉપર પ્રેમ લોભરહિતપશુ, ઉદારતા, ભય ચોક્કરહિતપશુ, એ દશ ભક્ષણો જ્ઞાનનાં છે. એથી વિદ્વદ્ ભાવોરૂપ દુર્ગંથોને ચિત્તમાંથી કાઢતા જઈ ત્યાં

જગા કરતા રહી, તે સ્થાને ઉપજા અદ્યુષ્ટોને સ્થાન આપતા જઈ સ્થિર પ્રતિષ્ઠા કરતા જવાના ખીમેખીમે અભ્યાસથી સર્વ વિકારો નિકળી જતાં ઉકતદેવી સેના ચિત્ત મહાલયમાં વિરાજશે તો અત્ર તત્ર સર્વત્ર શાંતિનોજ અનુભવ થશે; અને પછી સોઈ શિવોદ્ધર્મી જિન્યભાવના સતત ચાલુ રહેવાથી (તેના દ્રઢ અભ્યાસથી) પરમાત્મ તત્ત્વમાં અલેહ ભાવે વર્ણ્ય હુવા શાન્તિ શાંતિ પૂર્વક વિશ્રાંતિ મળશે.

કોઈની પતિન હિંસા છે. તે બેહુને તિલાંજલિ આપી (ચિત્તરૂપ ભરમાંથી કાઢી મુકી) વિવેકરૂપ વસુદેવને સ્થાન આપવું. તે પોતાની પતિન ક્ષમા અથવા પદસંપત્તિ સમૂહ સાથે રહેશે તો અત્તનંગાધ રૂપ શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટશે. આરે અભયસહ શાંતિ મળશે. રાગની પતિન આસક્તિ છે, તેમન પણુ સમઠે વિદાય કરી દઈ. તેનું સ્થાન વૈરાગ્ય રૂપનંદન આપવું. તેના પોતાના પતિન આ યશોદા અને રાહાણી સાથે રહેય. તેના રાહાણીથી બલમદ્રરૂપમ્લસાક સુખીના લોગમાં નિરપહતારૂપ સમર્થ વીર પ્રગટશે, અને શ્રીકૃષ્ણને યશોદાનુ પુત્ર ભાવે લાઠ લડાવથી તે પ્રભુસાથે ત મોટાભાઈ તરીકે બેઠતા કરતા જૂનડળપર શોભશે. (વૈરાગ્ય થયા પછી જ્ઞાન થાય છે, એ આશયને લઈને મોટાભાઈની પદ્ધિ આપી છે). વિવેક વૈરાગ્ય મુખ્ય હોવાથી તે આવે-પોતાના થઈ જાય તો બીજા આઠ સદ્ગુણો તે બેમાં અંતર્ભાવ પામેલા હોવાથી, સ્વાભાવિક રીતે પ્રગટે છે. જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ અને બળદેવ પધાર્યા કે ત્યાં ઇન્દ્રિયાનગ્રહ ક્ષમા હયા પ્રેમ વગેરેરૂપ પાંચે પાંડવો, દ્રૌપદી, ઉર્જવ અર્જુન સુદામા વિદુર ભીષ્મ વગેરે મહા ભકતો પણુ આવી મળે છે તેમ.

બાર પ્રકરના ગુરૂ વિદ્વાનો અને સચ્ચાત્મોથી કહેવામાં આવે છે.

૧ બાર વર્ષ કે બાર માસ પર્યંત તીર્થયાત્રા કરાવ્યા પછી (જ્યારે સુખ દુઃખાદિ શાંતિભણુ વગેરે સહન કરી તેમાંથી તથા ધન મામ ભીષ્મો બાગ બગીચા ગાડી વગેરે જોઈ તેમાં મોહમસ્ત નહી

મતાં નિશ્ચય સ્થિર બુદ્ધિવાળો રહી તેમાંથી નિર્વિઠ્ઠને પચાર મળે
આવે પછી) ઉપદેશ આપે છે એવા ગુરૂને “ધાતુર્વાદી” ગુરૂ કહે છે.

૨ સુખડ-મળીઆગર ચંદનની આસપાસનાં (લીમડા બોરડી
વડ પીપળા વગેરે સિદ્ધ સિદ્ધ) વૃક્ષોને પોતાના જેવાં સુગંધવાળાં
કરે છે (હિંગનાં અને વાંસનાં વૃક્ષ શિવાયના બધાંને પોતાની
સુગંધ આપે છે) વાંસના વૃક્ષો અનેક રથોએ અંદર બહારથી ગાંઠા
વાળા હોય છે તેથી, તેમજ હિંગ પોતાની દુર્ગંધ છોડે તેવી
નહીં હોવાથી, તે સુગંધ પોતામાં ગ્રહણ કરી શકતાં નથી તેમ
ગાંઠાવાળા એટલે પેટમાં (પરામાં) કંઈ વાત હોય પરંતુ તેમાં કંઈ
વાત હોય મધ્યમામાં કંઈ બુદ્ધિજ વાત હોય અને વૈષ્ણવી વાણીથી
બોલે ત્યારે કંઈ બીજીજ વાત કહે એવા અનેક પ્રપંચ ગાંઠવાળા
તથા સ્વભાવથી ખલ-દુર્જન એવા કે જેઓ પોતાના મિથ્યાભિમાન
ગમે તેવા મહાત્મા કે ઇશ્વર પાસે પશુ છોડતા નથી અને બાણે
નરાજ ગળી હોયને તેવા અક્કડના અક્કડજ રહી પોતાની બરાઇનાંજ
બાણગાં-બુગલ કુંકવામાં બહાદુર બન્યા રહે છે એવા હીંગ જેવા
ખલ જનો એ બે પ્રકારના મનુષ્યો કેવળ અનધિકારી હોવાથી
ઉપદેશરૂપ સુગંધ ગ્રહણ કરી શકતાં નથી તેમાં ગુરૂનો શું દોષ ? !
કંઈનહીં. કેમકે તેઓ તો રાગ દ્વેષ રહિતપણે સર્વને સામાન્ય
રીતે સુગંધ લાભ આપ્યાજ કરે છે પણ અનેક વિષયાસક્તિથી
સંકલ્પબળ ગુંથ્યાજ કરી તેમાં ક્ષમાતા રહે છે એવા ખલ-પ્રપંચી
લોક, તે ઉપદેશમૂલરૂપ સુગંધને પોતાના ચિત્તમાં પ્રવેશવાજ દેતા
નથી. તાત્પર્ય કે (એવા ખલ શિવાય) સમાગમ કરનારા આસ
પાસના શ્રદ્ધા પ્રેમ સંપન્ન ભક્તોને ઉપદેશરૂપ સુગંધ આપી
પોતાના જેવા સુગંધવાળા કરે છે, તેને “ચંદન” ગુરૂ કહે છે.

૩. વિવેક વૈરાગ્યાદિ ચતુષ્ટય સાધન સંપન્ન અધિકારીને
અથવા ઉત્તમ સંસ્કારવાળા શ્રદ્ધાવાનપ્રેમી સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાળાને વિચાર
પ્રાધાન્યથી એટલે બ્રહ્મવિચાર કરાવીને મહાવાક્યનો ઉપદેશ કરે
છે, તેને “વિચાર” ગુરૂ કહે છે.

૪. ખુબ સેવા (સુશ્રૂષા) કરવાથી પ્રસન્ન થાય ત્યારે ઉપદેશ કરવાનો અનુગ્રહ કરે છે, તેને “અનુગ્રહ” ગુરુ કહે છે.

૫. સ્પર્શમણિ એટલે પારસમણિના સ્પર્શથી લોહ જેવી કઠણુ ધાતુ પણ સુવર્ણત્વને પામી જાય છે, તેમ સ્પર્શ માત્રથી ઉપદેશ કરે છે-જ્ઞાન પ્રકટાવે છે, તેને “પારસ” ગુરુ કહે છે.

૬. સેવા, આજ્ઞાકિતપણું, વિનય વગેરેથી પ્રસન્ન થયેલ ગુરુ, તે શિષ્ય ઉપર કૃપાપૂર્ણ દ્રષ્ટિથી જોતાંજ તેને જ્ઞાન પ્રકટે છે- હૃદયમાં અજ્ઞાન પડદો હોય તે ખસી-ફાટી જઈ પ્રકાશ થાય છે, એવા ગુરુને “કૃમ” ગુરુ અથવા “કૃપાપાત્ર” ગુરુ કહે છે.

૭. ચંદ્ર અને ચક્રોરનો જેમ સંબંધ છે, એટલે ચંદ્ર ઉદય થઈ પ્રકાશતાંજ ચક્રોર તેની સામું જેઈ ચંદ્રનું અમૃત પીતાં તન્મય બની રહે છે. અથવા ચંદ્ર ઉદય થતાં કુમુદની (કુંપળીઓ) તળાવમાં ખીલે છે. ચંદ્રસ્વકોરયોરત્યંતરંચ લક્ષાંતરે માનુજલેષુપદં ॥

દ્વિલક્ષસોમો કુમુદોત્પલાનિ યો યસ્યચિત્તે ન કદાપિદૂરે ॥
સૂર્ય અહીંથી લક્ષ યોજન દૂર છતાં ઉદય થતાંજ કમળો ખીલે છે અને ચંદ્ર જે લક્ષયોજન દૂર છતાં ઉદય થતાં કુંપળીઓ ખીલે છે, તેમ જેના ચિત્તમાં જે વસી રહેલું હોય છે તે કદી દૂર નથી. તે રાત જેવું ચિત્ત ગુરુમય થઈ રહે છે એવા બક્ત ગુરુને જ્ઞાનસપ્ત થાય છે-ખીલે છે-બુદ્ધિમાં પ્રકાશ થાય છે. અથવા ગુરુને “ચંદ્ર” ગુરુ કહે છે. અથવા સામું જોવાથીજ માત્ર, એટલે દ્રષ્ટાંપા-તથા (કૃપાકાર્ણદારા) ઉપદેશ કરે-જ્ઞાન સંપન્ન કરી દે છે, તેથી તને “કર્પણ” ગુરુ પણ કહે છે.

૮. એક પક્ષી એવું હોય છે કે, સમુદ્ર કિનારે પ્રસવ કરીને આહાર શોધવા જાય છે, તે છ મહિને પાછું આવે છે, તે દરમિયાન પેલાં બચ્ચાંને ફક્ત ચાહ ક્યાં કરવું રહે છે તેથીજ તે ઉછરે છે. તેમ શિષ્ય ગમે ત્યાં હોય તોપણ તને ચાહ કરવાથી (સ્મૃતિ થીજ) તે શિષ્યને જ્ઞાન થાય છે તને “સ્મૃતિ” ગુરુ કહે છે.

૬. ગુરૂ પોતાના શિષ્યની પાસે આવી તેનાપર છાંયામાળ પાડવાથીજ અર્થાતિ પાસે જેવાથી શિષ્યને જ્ઞાન થાય છે, તેવાને “હાયાનિધિ” ગુરૂ કહે છે.

૧૦. જેમ અમુક એવો કોઈ નાદ થવાથી લોહું ત્રાંખુ વગેરે તમામ ધાતુઓ તરત મુવર્ણ બની જાય છે, તેમ, શબ્દના—નાદના શ્રવણમાત્રથી અજ્ઞાની જન, અધિકારી, અનધિકારી વગેરે સર્વ જ્ઞાન સંપન્ન થઈ જાય છે. એવાને “નાદનિધિ” ગુરૂ કહે છે.

૧૧. કૌંચ પક્ષી આકાશમાં ઉડે છે તેની છાયા જેના શિર પર પડે છે, તે સાર્વભૌમ રાજા થાય છે, તેના છાયામાત્રથી બ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ સાર્વભૌમ રાજ્ય મળે છે તેથી સર્વવ્યાપક પરમાત્મસ્વરૂપ તે સાર્વભૌમ રાજા બને છે. એવાને “કૌંચ” ગુરૂ કહે છે.

૧૨. સૂર્યકાંત મણિમાંથી સૂર્યના કીરણ પડે છે તેથી કપાસ બળી જાય છે. તેમ, ઇચ્છા નહીં છતાં પણ મૂઢ, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, સર્વને વિદેહ મુક્તત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યના તેની કપાસને બળવાની ઇચ્છા નથી હોતી, તેમ કપાસને બળવાની ઇચ્છા નથી હોતી, છતાં તેનો યોગ તેમ કરે છે. તેવા એ ગુરૂ, જેનાં કૃપાકાર્ણ્ય ગમેતેવા કપાસ જેવા અતઃકરણવાળા ઉપર પડે છે, તેમા જ્ઞાનાગ્નિ પ્રકટાવી તેને વિદેહ કેવલ્ય પમાડે છે. એવા તે સર્વોત્કૃષ્ટ ગુરૂને “સૂર્યકાંત” ગુરૂ કહે છે.

હાલ તો પ્રથમના નં ૪ સુધીના કંઠાંધિ મળી આવે ખરા, પણ પછીના ઉચ્ચ કોટિના (ઉચ્ચતર અને ઉચ્ચત્તમ ભૂમિકાના) મળવા દુર્લભ છે. માટેજ પ્રત્યેક મોક્ષેચ્છુએ હરિગુરૂ સંતની શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી સેવા કરી તેમની પ્રસન્નતા મેળવવા રૂપ પુરૂષાર્થથી ભવ પાર જવાનું છે. એમ જોઈ મુશ્કેલી જિજ્ઞાસુ જનોએ પ્રમાદ અને આલસ્યને વશ પડ્યા રહી મોહ તિદ્રામાં ઊંઘ્યા કરવું ઉચિત નથી.

૬. એક ગામને પાદરે એક બાવાજી ખુબ ધુણી લગાવી પડ્યા રહે. તેનું વૈરાગ્યનું આડંબર અને ડોળ (આળા) જોઈ

લોકો આશ્ચર્ય થકિત થતા, એટલું જ નહિં પણ, (લોક) ધરના
 અંગભૂત માતાપિતા પુત્ર પતિ પત્નિ વગેરે જેવાં અતિ સમીપનાં
 સગાંમાં વિશ્વાસ નહીં કરે, પણ બાવાજીનો તેથી અધિક ભરૂંસો
 કરવા લાગ્યા. તેમાં એક લોળો ભગત જત્રા જવા નિકળ્યો ત્યારે
 પોતાની સાચવી રાખવા જેવી પુંદ્રમાં રૂ. ૫૦૦૭ હતા તે
 બાવાજીને સોંપવા ગયો. બાવાજી કહે છે કે હમતો ધનકું અડકતે-
 છુતે નહીં, લે જાવ, હમકું કયા મતલબ હેં. ભગતે કાલાવાલા
 કર્યા. ત્યારે કહ્યું કે, તુમ તુમારે હાથસેં ગાડ જાવ. ઔર જબ
 પીછે આવો તબ વહાસેં લે જાના. ભગતે તો હાથે વતી ધુણીને
 એક ખુણે તે દાટ્યા. ભગત ગયો. બીજે દહાડે બાવાએ તો ત્યાંથી
 રૂપીઆ કાઢી લઈ બીજે ઠેકાણે દાટ્યા. ભગત પાછો જત્રાથી
 આવી માગવા ગયો તેને બાવો કહે છે કે, હમતો જાનતા નહીં
 હમારે તો રૂ. ૫૦૦ કેસા ! તેરા રખા હોય ત્યાં દેખલે. ભગત
 તે જગે ખોદી જીવે ત્યાં શું હોય, ધૂજ ! નિરાશ થઈ ગયો તેણે
 પોતાના મિત્રને વાત કરી, તે હુંફ્યાર અને વિચક્ષણ હતો. તેણે
 કહ્યું કે, ગભરા નહીં. હું દશ હજારની થેલી લઈને જઈ છું.
 ધીમે રહીને પછીથી તું આવીને તારા ૫૦૦૭ની માંગણી કરજે
 પછી ચાકર (દૂર રહી જોયા કરશે. તે તક જોઈને) આવશે. તે
 કહેશે કે બાઈ પરદેશથી આવી પોંચ્યા, માટે પાછા ચાલો. એ
 રીતે સુક્ષિત રચીને તે દશ હજાર લઈ બાવા પાસે ગયો અને
 બોલ્યો કે, મેરા બાઈ પરદેશ ગયા હેં ઇસ્કા દશ હજાર હેં
 હમ જત્રા જાતે હેં દુસરેકા બરોસા નહીં, તેથી આપ રખો.
 બાવો કહે, હમ કયા કરે, છોતે નહીં, તુમેરા લે જાવ. એટલામાં
 પેલા ભગતે આવી કહ્યું કે, મેરા ૫૦૦૭ લાવો. બાવો કહે, તુને
 રખા હોય વહાસેં લેજા. તો રાખ્યા છે ક્યાં અને દેખતા હેં
 ક્યાં ! દેખ દેખ એ જગા પર તે રખ્યા હેં એમ કરી બાવાએ
 દાટેલા ત્યાં ખતાવ્યું. ત્યારે પેલો કાઢીને લઈ ચાલતો જાયો.
 અને ચાકરને બોલ્યો. તેણે આવી પેલા શેઠને કહ્યું કે, ચાલો
 શેઠ, બાઈ આવી પોંચ્યા તે તેડ છે. પેલો બોલ્યો કે, હેં ! ચાલો

ત્યારે હવે રૂપીઆ સુકવાની જરૂર નથી. બાવાએ જોયું કે હજાર આબ્યા તેથી ગરબડ નહીં થવા દેવાના હેતુથી ૫૦૦ આપી દીધા તે પછી ગયા, અને આ રકમ પણ ગુમાવી.

તાત્પર્ય કે, આવા સાધુ હોય છે તેની ઉભય પ્રકારે ફજેતી છે. આ લોકમાં અને પરલોકમાં બેહુ જગતમાં જીતી (ખાસકાં) પડે છે. કબીરજી કહે છે કે:—

“એતો ફટ ફજેતી બે, દોનો જગ મેં જીતી બે.
ઉપર બહુત બના હું ખાસા, અંતર ગત હું ન્યારી બે,
બાવા હોકેં જોંદુ હોતા; એતો બહોત જુરાઈ બે,
કહત કબીર સુનો ભાઈ સાધુ, ઇનકેં રામ દુવાઈ બે,

સન્યાસી થઈને, સંસાર ભાર નાખી દઈને ફક્ત ઝૂંકાર જપ કરતા રહી, બ્રહ્માત્મૈક્ય ચિંતન કર્યા કરવાનું છતાં, તેવા વેષ ધારી બનીને પૈસા ભેગા કરવામાં અનેક કળા કૌશલ્ય વાપરી મંડયો રહે, જંતર મંતર કરે, દવા દારૂ કરે, છોકરાં આપવાનાં ડાળ કરે, સ્ત્રીઓના લોત્ર ધર્યે, જોશીબને, એ બધી દુકાનદારી છે. આવા સોંત્ર-વેશ-ઢાંગથી અંતે આ જગતમાં ફજેતી થાય છે, અપકીર્તિ થાય છે,—ખાસકાં પડે છે, અને પરલોકથી બ્રૂટ થાય છે, તેથી અધઃપતન પામે છે. કબીરજી કહે. એ બહુજ જુરાઈ—ખરાબ છે, માટે સંસારનાં સ્ત્રી પુત્ર ધન ધામ વગેરે માયિક પ્રાણી પદાર્થમાં આસક્તિ બંધાઈ રહેલી હોય—મોહ છુટયો ન હોય તો તેણે સાધુ અથવા સન્યાસીનો વેષ બદલી નાહક સ્ત્રી પુત્રાદિને દુખી કરી પોતે દુખી થવું યોગ્ય નથી. વિવેકીએ તો એવું સાહસ નહીંજ કરવું

બદ્ધાનતવાળો પ્રપંચી જીંડો લખાડ સાધુ અથવા હર કોઈ માણસ બુદ્ધિવાનની યુક્તિ આગળ ફાવી શકતો નથી અને ફસાઈ જતાં ફજેત થાય છે. માટે નિર્ભય રહી નિશ્ચિંત પછે—સુખે જીવવા—સુવા ઇચ્છનારે શુદ્ધ જ્ઞાનતવાળા, સત્ય વક્તા અને જાત્મ વત્ સર્વ મૂતેષુ બધામાં પોતાનો આત્માજ છે એમ જોઈ

કેઈને દુઃખ દેવામાં પ્રવૃત્તિ નહીં કરનારા થવાની જરૂર છે. તેવો થયા પછી તે સદ્ગુણોની પરિપક્વાવસ્થા થયેથી સાધુ પદ્ધિને લાયક થશેજ; પછી તે મમે તે વેષમાં રહો-ગમે તે આશ્રમમાં રહો, છતાં તેને સાધુ, યોગી, જ્ઞાની, સુજ, વગેરે એવી સંજ્ઞા અપાય છે.

સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્યવસિતોદિસઃ॥ તથા સ સન્યાસી ચ યોગીચ નનિરગિનર્નચાક્રિયાઃ॥ એલગદ્વચન સ્પષ્ટ છે. ભ. ગીતા. બુવો.

૭. વિશ્વામિત્ર ઋષિનું તપ ભંગ કરવા સારૂ ઇંદ્રમેનકા અપ્સરાને મોકલી છે, તે વખતે ઇંદ્રે તેને કહ્યું છે કે, સ્ત્રી છે તે પુરૂષાર્થ હાનિ માટે છે, વિવાહ કરે, લગ્ન કરે ત્યારે વરો વરઘોડો મીજલગ્ન વગેરેમાં ખરચ કરાય છે. પછી રૂતુ શાંતિ સંસ્કાર, સીમંતના સંસ્કાર અને તેમાં ખરચ (ગર્ભાધાન વગેરે સંસ્કાર પછી) પ્રસૂતિમાં, બાળકનાં જાત કર્મ વગેરે સંસ્કારમાં, ઘડેણાં માંડાં વસ્ત્રાદિમાં ખરચ કરાય છે. એ રીતે ધર્મ અર્થકામ મોક્ષરૂપ આરે પુરૂષાર્થની હાનિ કરનારી છે, માટે પુરૂષાર્થ હાનિ માટે (સ્ત્રી) કહ્યું છે. એ વિશ્વામિત્રને કામદેવ મળ્યો હતો, તે પુષ્પની લગામ ગુંથતો હતો. તેને વિશ્વામિત્રે પુછ્યું કે, આટલી મેહેનત શા માટે કરે છે? કામ જોડ્યો કે, હનુમાનજી, કાર્તિક સ્વામિ, અને શુકદેવજી, એ ત્રણ હાથમાં આવે તેવા નથી તેથી તેઓને માટે ગુંથું છું. આપના જેવા તો એ સધારણુ પુષ્પ માત્રથી ઢોડતા આવો તેવા છો, (પણ તે ત્રણ તેવા નથી.) લક્ષ્ય જે હોય તેના બે કકડા કરી નાખનાર ચોદ્ધઓ તો બહુ છે, પણ કામ તો બે કકડાને એક કરી દે છે. અર્થાત્, કામથી મોહિત સ્ત્રી અને પુરૂષ એકરૂપ-તક્લીન-અલેદ જેવાં થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય કે, માનિક પદાર્થ સ્ત્રી પુત્ર ધન ધરા વગેરેમાં અહમ્મત્વનાં દ્રવ્ય રહિત, આસક્તિ છેડીને અસંગ સાક્ષી ચિન્માત્ર દ્રષ્ટા આત્મપદે રહેવાય તો નિર્બંધતા અને શાંતિ આપણી બાહ્યમાં વિશ્વધર્મના પકડી અચળ ખડી રહે છે.

એક મોટો શાહુકાર ૨૦-૨૫ લાખનો વેપારી પ્રાદ્યક્ષ હતો. તેને નિયમ હતો તે પ્રમાણે ગામ બહાર એક શિવાલય હતું ત્યાં રોજ પૂજા કરવા જતો. એક દીવસ કોઈ મહાત્મા યાત્રી ગયલા હોવાથી ત્યાં જાત્રી ચઢ્યા તેને જોઈ શેઠ ભિક્ષા લોજન માટે બહુ આગ્રહથી નિમંત્રણ કીધું. સંતે તેને પુછવાથી કહ્યું કે, હું જાતનો પ્રાદ્યક્ષ છું. અને ૨૦ થી ૩૦ હજાર સુધીના ધંધો ચાલે છે. મારે એક છોકરો છે. મહાત્માએ ભિક્ષા લેવા આવવાનું કબુલ કીધું. શેઠ ગયા, અને વખત થયો ત્યારે પુત્રને તેડવા મોકલ્યો. તેને સંતે પુછ્યું કે, તારે કેટલા લાભ છે ? છોકરાએ કહ્યું કે, મહારાજ ! હમે ચાર લાઈઓ છીએ. હમારા પિતાનો ૨૦-૨૫ લાખનો વેપાર ચાલે છે. સંતે વિચાર્યું કે, શેઠ જીલું બોલ્યો. હું શું લુટી લેવાનો હતો કે સંત પાસે જીલું બોલી ગયો ! મારે એવા મનુષ્યનું અન્ન નહિ લેવું જોઈએ. તેથી તે છોકરાને ના કહી. છોકરાએ ઘેર જઈ કહ્યું. હવે અહીં તો જમી તૈયારી થયલી તેથી શેઠ જાતે આવ્યો. સંત કહે, તું જીલું છે, તું એક છોકરો અને ૨૦ થી ૩૦ હજારનું કહેતો હતો, અને તારો છોકરો ચાર પુત્ર અને ૨૦ થી ૨૫ લાખનું બોલી ગયો. શેઠ કહે, પ્રભો ! હું સત્ય કહેતો હતો. મારે ત્યાં પચીસ લાખનો તો શું પણ પચીસ કરોડનો વ્યાપાર હોય, પણ જેટલું મેં ખાધું અને દાન પુણ્યમાં આજ સુધી વાપર્યું હશે તેજ મારો વેપાર અને મારું દ્રવ્ય છે, એમ સમજીને તેજ રકમનો સુમાર મેં કહ્યો છે. ઘણુંએ બીજું પર્યું હોય તે મારું શી રીતે કહી શકું ? ! તેજ રીતે છોકરા ગમે : એટલા છે, પરંતુ આસાંકિત અને મારી સેવામાં શ્રદ્ધા પ્રેમથી ઉત્સાહ વળેો મારી પ્રકૃતિને અનુકુળ વર્તનારો પુત્ર તો એકજ છે, તેથી તે પણ મેં સત્ય કહ્યું છે. સંતે જોયું કે, વાહ ! આતો જાતા સત્યાન વિવેકી જણાય છે. પછી ખુશી થઈ ઉઠીને સાથે ગયા. અને ભિક્ષાથી પરવારી આસને આવ્યા. બાદ બીજે કહાડે તીર્થ યાત્રા માટે આગળ પ્રયાણ કરી ગયા. તાતપાર્મ કે-“ હાથે તે સાથે ”

જો કહેવત પ્રમાણે ગરીબો, અનામજનો, બાળકો, સ્ત્રી, વૃદ્ધ વગેરેને ધરોપકારાર્થે તન મન ધનથી મદદ કરવામાં તથા સરસ-ભાગ્યમાં અને નિઃસંકલ્પ સ્થિતિમાં આત્મચિંતનરૂપ બ્રહ્માત્મેક્ય-ભાવના કરવામાં જો કાળગચ્છે તેજ કાળ ખરો આયુષ્યનો સાર્થક સફળ સમજવો, તેમાં જયલું દ્રવ્યજ ખરું વપરાયલું વ્યાપારમાં શેકાયલું-વાવેલું સમજવું, અને પિતાની પ્રકૃતિને અનુકુળ રહી તેમનું મન હંમેશા પ્રસન્ન રાખી, સત્સમાજમાં અત્યંત પ્રીતિવાળો શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ બની ભવસાગર તરી નવાની ઇચ્છાવાળો વિવેક સંપન્ન સુસ્ત પુત્ર હોય તેજ ખરો પુત્ર સમજવો; માટે દરેક સુપુત્રે તેવા યર્ષ, પુત્ર ધર્મથી રચુત (બ્રહ્મ-ગમી પડેલા) નહીં થતાં સ્વધર્મે અડગ ઉભા રહી ઇહલોક પરલોકનું હિત સાધી પિતાનાં નિજસ્વરૂપનું દ્રઢ અપરોક્ષ થતાં સુધી સ્વકર્તાવ્યથી બ્રહ્મ ન થતાં પુરુષાર્થે કર્યા કરવું ઉચિત છે.

૯. શ્રવણ હીર્તાનંદિ નવધા ભક્તિ છે તે સાધન ભક્તિ છે. અને આત્મસાક્ષાત્કાર થયા પછીની જે ભક્તિ છે તે સાધ્ય અથવા પરા ભક્તિ છે.

આ વિરાટ છે તેજ ઇન્દ્રનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ છે. દરેક વ્યષ્ટિરૂપ ઇશતતુઓનો સમુદાય છે તે સમષ્ટિ. એવા વિરાટરૂપ ઇન્દ્રની સેવા કરે, પ્રાણીમાત્રનું હિત ઇચ્છો. હુમસા અથવા સંભાષ કે ભાવનગર જઇ સમુદ્ર જોયો. એટલે કહિયે છીએ કે સમુદ્રને મેં સારી રીતે જોયો; પણ તેથી શું આજો મ'પૂર્ણ સમુદ્ર જોયો કે ?! બધે પૂરો સમુદ્ર કંઈ જોવાય નહીં, અને તેથી બધા જોયો નથી છતાં “બધો દરીયો જોયો” અથવા, “દરીયો જોયો” એમ કહીએ છીએ, તેમ, ભરત ભૂમિમાં આપ-ભાથો અને તેલકું સ્વદેશનું હિત ઇચ્છી તે કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી, એજ સમષ્ટિ ઇન્દ્રની ખરી પૂજા છે.

આસ્ત્રોપન્થેત સર્વેત્ર સમંપરમાતિ યોડ્ઝુન ”

સુખં વા યદિ વા દુઃખં સયોગી પરમોમતઃ ॥

એનું નામજ Nationality બ્રાતૃભાષા ઐક્યતા. હરિ રેવ-
જગત્ જગદેવહરિ : ॥ એનું નામજ સમ્યગ્દર્શન અને એવું જોના-
રજી ખરો થયોગી. યશોદાજીને બગાડુંખાતાં વિરાટ બતાવ્યું, અને
અરજીનને યુદ્ધ પ્રસંગે વિધરૂપ બતાવ્યું ત્યારે જરાબર વિદ્યાસ
આવ્યો. એમ પ્રત્યક્ષથી ખાત્રી થઈ. તમે હૃદયનાથ-અંતર્યામિ-
આત્મતત્ત્વ તરફ જુવો. એજ શુદ્ધ જ્ઞાન મૂર્તિ છે. એનુંજ આ
સર્વ વિધરૂપ છે. તેથી આ સર્વ માણસ સ્વરૂપ છે એમ જાણી
સર્વનું હિત ચાહો, શરીરથી બનતી મદદ કરો, ધન ધન્યાદિ
પદાર્થોની જરૂર હોય તેવા દીન જનોને બને તે પ્રમાણમાં ધન
વગેરે દાન આપી મદદ કરો.

૧૦ દ્વૈતવાદ છે તે ધર્મની બાલ્યાવસ્થા છે. નાનું બાળક
કાણું કાણું બોલે, હસે, રમે, તેથી બહું ખ્યાર લાગે છે. તેમ
દ્વૈતવાદમાં ભિન્ન જાણી ઈશ્વરની સેવા પૂર્ણ વંદન કરવાનું છે.
તેમાં પાંચ વિષયોના ભોગ, ઠોર પુરી ખુવો વગેરે પ્રસાદ; ગાન
તાન વાદ્યત્રો; શ્રંગાર બાજ બગીચા રોશની વગેરે શોભાથી ભર-
પૂર હોવાથી બધાને સુખરૂપ જણાય છે.

અદ્વૈતવાદમાં વ્યાકુળતા અચળતા નથી, વિષયોના રજા ચુસ-
વાનો નથી, તેથી નિરસ જેવું લાગે છે. હું બ્રહ્મરૂપ છું સોઈ
એ સ્થિતિમાં શાંત હોવાનું અને જીવત્વનાં દેહાભિમાનથી સ્ફુરતાં
અહંમત્ત્વ રહિત અનંત વ્યાપક વિષ્ણુરૂપ અસંગ બની રહેવાનું,
તે અનેક જન્મોના દેહાવચાસને લીધે તથા વિષયોની આસક્તિ
નહિં છુટવાથી બહુભારે-કઠણ-અશક્ય જેવું લાગે છે. તેથી
પુણ્યપુનઃ વિહીન સાધારણ માણસોને દ્વૈતવાદ સારો લાગે છે. તેથી
પ્રતીક ઉપાસના તેવા જન સમુદાય માટે ઠરાવી છે અને શ્રીમદ્-
દલબાચાર્જી મહાપ્રભુજીનું પ્રાકટ્ય એટલાજ માટે, અર્થાત્ એવા
પામર વિષયી જીવોને, એવી યુક્તિથી, સંચારના વિષયોના મોહ
ક્રમેક્રમે મટાવી, ઉત્તતિક્રમપર ચંદાવવા સારૂજ તે કાળને અનુસરીને
ચલકું અને બાક શુદ્ધદ્વૈતનોજ પોતાનો સિદ્ધાંત સાતાહરિજનો-

બકતો માટે સ્થાપીને, અન્ય સંસારાસક્ત લોકો માટે શ્રેષ્ઠીરૂપે પ્રતીકૃષ્ટિસંનનો પ્રચાર ચલાવ્યો. તે તેઓ માટે ઠીક છે. તે પેઢીની અવસ્થા છે. પરંતુ લોકો તેટલીજ હૃદમાં-તેટલામાં અટકી રહી આજળ વધતા નથી, એ આશ્ચર્ય છે.

પર્વતનું શિખર છે તે અદ્વૈતવાદ સમજો, પણ પર્વતે ચઢવા માડતાં નીચેજ (પ્રથમ પગથીએજ) હટ કરીને અથવા વિષય લોહપતાથી બેસી પડે તે કદી પણ શિખરે જઈ તો નહીંજ શકે, પણ શિખરને જોઈ પણ નહીં શકે.

યુવાવસ્થામાં આવ્યા પછી બાલ્યાવસ્થાની નિંદા કરવી, એ ભુલ છે. તેમ અદ્વૈત સિદ્ધાંત સમજ્યા પછી તવાઈનો તિરસ્કાર કરવો, એ પણ ભુલ છે. કેમકે બાળકોને માટે તો તે ઠીકજ છે. તેથી જ્ઞાતા જને નિંદા કરવી યોગ્ય નથી. મહાત્માની દ્રષ્ટીએ તે સર્વત્ર એક શ્રીહરિચિહ્ન સિદ્ધ છે તેથી તેમને તો નિંદા કરવા માટે અણુપણુ જગ્યા નથી. બીજનો અંદ્ર બતાવવાને બાળકને પ્રથમ અમુક બાંધ બતાવવું પડશે, પછી અમુક શાખા, મોભ, બાંખડું, નળિઉં, વગેરે બતાવતે હેવટ યુક્તિથી તે બાળકનો લક્ષ અંદ્રની સન્નિપ્ત લઈ જવાય છે. તાત્પર્ય કે, જે જેમ છે તે તેવા અધિકારી માટે તો યોગ્ય છે એમ કહેવુંજ પડશે, તેથી નિંદા ને માટે અવકાશજ નથી. ૧૧-મન ક્યાંથી થયું, કેમ થયું, ક્યારે થયું, એ મન કેમ મરે, ક્યારે મરે, વગેરે તકે ક્યાં કરવાની જરૂર નથી. જોટો કાળસેપ ન કરો, કેમકે જોવા તકે અને લવારા કરવાથી કશું પણ પ્રયોજન સિદ્ધ થવાનું નથી. છુતડે કાલ જાગેલો છે એવું જે વખતે જણાયું કે તરત તેને જળથી ધોઈ નાખવો-કાલ કાઢી નાખવો, એજ મુશનું તો કર્તવ્ય છે. તેમ, મન રૂપ કાલની પ્રતીતિ થઈ, તો તેને શુદ્ધ વિચારરૂપ જળથી ધોઈને તે સંકલ્પાત્મક મનરૂપ કાલ કાઢી નાખવો. વિચાર કરવાવડે મનોનાશ થાય છે. તે વિશે દ્રષ્ટાંત, કે,— જેમ, વીંછીના પેટમાં લણ્યાં મગમાં હાથ છે તે, તે વીંછીનેજ પેટમાં રહીનેજ ફાલી ખાય છે અને પછી બહાર નિકળે છે

એટલે બીજા બંને મરણ પામે છે-સેહેને પોતાની મેળેજ મરી રહે છે. તેમ, શુદ્ધ વિચારરૂપ અવ્યાધીજ મન સેહેને મરશે.

બાળક બારણેથી રમીને આવ્યું તેવું “મને ભુખ લાગી” એવી ભુખ પાડતું આવ્યું. પરંતુ તે ઘરમાં આવીને બીજી રમતમાં લાગી જાય તો પછી માતા તેને જમવાને ભુખ પાડતીજ રહે, છતાં આવતું નથી. તેમ, મન જે કે સંસાર તરફ લાગેલું હોય ત્યાંથી ઉગ્રેડી-ખસેડીને ચિદાત્મા પ્રત્યે લગાડો-ખઝાડો તો સંસારને ભુકી જાય અને સંસારના વિષયોની તૃષ્ણા-ક્રુધા ભુખનાં દુઃખ પણ નહતાં નથી-તે પણ ભુલે છે. મનોનાશનો ઉપાય એ છે કે, -વૃત્તિને ઉઠતી રોકવી-ઉઠતી જણાય કે ઝટ “હું” તો વૃત્તિનો દ્રષ્ટા છું-અસંગ ચિન્માત્ર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ બ્રહ્મ તત્ત્વ છું-મારાં ત્રિગુણાતીત જ્ઞાનમય આનંદ સ્વરૂપમાં વૃત્તિ મન તન જગત્ સંસાર કે અન્ય કોઈ પણ કલ્પનાનો અવકાશજ નથી” એવા વિચારથી તે ઉઠતી વૃત્તિ રોકી ઠણી ઘાલવી એટલે બહિરને મુખે ઉઠે છે તેને ગરકન પકડી અંતર મુખ કરી આત્મતત્ત્વમાં મુડી આંપીડેવી.

૧૨. વાસના ક્ષયનો ઉપાય એ છે કે, “આ (દ્રશ્યચરે) કંઈ નથી,” એવું યથાર્થ દ્રઢાવો-સુદ્રઢ નિશ્ચય પૂર્વક અનુભવો.

અધિષ્ઠાન આત્મા પૂર્ણ એકરસ અભાવક સચ્ચિદાનંદ-ધન તત્ત્વમાં પ્રાંતિથી પ્રતીત થતું આ, એટલે દેહ, જગત્ વગેરે કાંઈજ નથી, રજઘુમાં સર્પવત્, સીંચમાં રજત વત્, સુગન્ધ પ્રતીતિ વત્ મિથ્યા પ્રાંતિજ છે, એવું જરાબર સમજાયું, તો પછી જે, કાંઈ નથી તેમાં મોહ થતો નથી. ને મોહ ન થાય તો સુખબુદ્ધિથી તેની ધરણા અચાર્ય સૂક્ષ્મ વાસનાનો પણ અસંભવ. તાત્પર્ય કે, એવો દ્રઢ નિર્મલ વૈરાગ્ય થવો એજ વાસના ક્ષયનો હેતુ છે. મદ્યાદિ સ્વાવરત્તિબૈરાગ્ય વિષયેષુ ॥ ૧૧ ॥ કાલક વિદ્યાયાં વૈરાગ્ય સદિ નિર્મલ ॥ બ્રહ્મલોકથી તે સ્વાવરત્તિ મુખી સર્વ દ્રશ્ય આત્મના વિષયમાં આપણું મિઆત્મ સુદ્ધિથી કાગલની વિઠાવત્ બાળી મોહ નાંદ થવો, એનુંજ નામ નિર્મળ વૈરાગ્ય છે.

દેવી છે તે મધુરતાનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે. અને તે પણ તમેજ જોકલા બાણી શકો. બીજા પાસે રહેલા અનેક મનુષ્યો બાણી શકશે નહીં. તમે તે બાણી શકશો ખરા, પણ લાણીદારા મુખે કહી શકવાના નથી. કદાચ કહેવા પ્રયત્ન કરશો તો, માત્ર, મધુર છે, ગળી છે, મિઠ્ઠિ-મિઠ છે, જોવાજ શબ્દ વાપરશો. તેટલા-થીજ કંઈ બીજા જેઓ આખી-ખાંધ શક્યા નથી તેઓને કંઈ સમજાય-અનુભવ થાય તેમ નથી. વધારે સ્પષ્ટિકરણ કરવા તમે મુકાબલો કરતાં કદી કહેશો કે ગોળ જેવી, ખાંડ જેવી. કે મધ જેવી ગળી છે; પરંતુ જો કે તે ગોળ ખાંડ કે મધ જેવી ગળી નથી તેની મધુરતા તે બધાથી કંઈ જુદીજ વિલક્ષણ છે, છતાં હાલ બીજા તે હલકા પદાર્થ માત્ર ગળપણના અંશમાં અમુક અંશે મુકાબલે માની પણ લે, પરંતુ તે ગોળ ખાંડ કે મધ જેમણે આખ્યુંજ ન હોય તેઓને તો તે વિશે સમજવું અશક્ય છેજ. એનિર્વિવાદ વાત છે.

વળી, એ સાકર રૂપ ગાંગડો નિરાકાર મધુર રસનોજ છે, અને સાકર રૂપે પ્રતીત થાય છે છતાં રસરૂપજ નિરાકારજ સ્વરૂપ છે, અને મુખમાં નાખતાં પાછો રસરૂપજ-નિરાકારજ બની રહે છે. છતાં એ સાકરરૂપે પ્રતીત થઈ નજરે દેખાય છે તોપણ મધુરતાનું સ્વરૂપ કંઈ જોઈ શકાય તેવું નથી, તે તો અનુભવથી જણાય-સમજી શકાય તેવું છે. એક ભક્ત કવિ (ધીરો) કહે છે કે, તરણાંઓએ ડુંગરે ડુંગર કેઈ દેખે નહિ;

અજા જૂથમાહીં રે સિંહ રહી ગાજે સહી. ડુંગર ઉપર ખૂબ ઘાસ ઉગે છે, તે ઘાસતુણની ઓથે અધિષ્ઠાનરૂપે ડુંગર છે તેને કોઈ દેખતા નથી. ઉપર ઉગી નિકળી પથરાઈ રહેલાં તે આવર્ણરૂપ ઘાસનેજ જુવે છે. તેમ, અધિષ્ઠાન રૂપ નિત્ય પરમાત્મ વસ્તુને કોઈ જોતું નથી, પણ તેઉપર અધ્યક્ષ-કલિપત જગતરૂપ અનિત્ય ઘાસને સહી કોઈ જોઈ રહ્યા છે.

અજ, એટલે જન્મરહિત. તે તો એક પરમાત્માજ છે,

તેના આશ્રયે રહેલી શક્તિ તે અળ (માયા-અવિદ્યા-પ્રકૃતિ) છે. તે અળ-પ્રકૃતિનાં કાર્યરૂપ આ બધું દ્રશ્ય-સર્વ લોક છે; તે બધાં નામરૂપ છે તે સર્વ તે અળનાં ગૂંથ (ટોળાં) છે. તેમાં એકજ સિંહ ગજનાં કરી રહ્યો છે અર્થાત્ અંતર્યામિ આત્મસિંહ સ્વયં પ્રકાશી રહ્યો છે. તે અસ્તિરૂપે છે- છે રૂપથી પ્રકાશે છે તે સત્ છે, નિત્ય છે-અખંડ છે. સર્વમાં છેપણું તો કાયમજ છે. મુઠ્ઠું પકડું હોય તોપણ તે “છે” (મુઠ્ઠુંછે) તેને બાળીને રાખ કરી, તોપણ તે “છિ” (રાખછે.) રાખ મૃત્તિકામાં મળીતો મટોડું છેજ, તે માટી જળમાં મળીતો જળ છેજ. તે સૂર્યઅગ્નિ આદિ તેજથી શોષાર્થ જઈ તેજમાં મળે તોપણ તેજ છે, તેજ વાયુમાં મળે (વાયુથી અગ્નિ હોલવર્ધ જઈ સમીને વાયુમાં મળીનયછે) તો વાયુછે. વાયુ આ વિશાળ મહા આકાશમાં મળે તો આકાશ છે. સર્વ બુદ્ધિઓ માત્રનો સમૂહ (એક ઢગલો) જેને સમષ્ટિ બુદ્ધિ અથવા મહત્ત્વ કહે છે તે બુદ્ધિના સમૂહ રૂપ એક મહાબુદ્ધિ-મહત્ત્વ છે તેને વિશે આકાશ મળે તો તે મહત્ત્વ છે. તે મહત્ત્વ અવ્યક્ત (પ્રકૃતિ-અળ)માં મળે તો તે પ્રકૃતિ છે; અને તે પ્રકૃતિ પરમાત્મ પરમાત્મા પુરૂષોત્તમમાં લીન થાય (મળે) તો તે અતિમ અખંડ સત જ્ઞાનધન બ્રહ્મ રૂપ પરમ તત્વ છેજ. સા કાષ્ટા સા પરાગતિઃ એજ છેવટ, એજ પરાગતિ છે.

કેટલાક કહે છે કે શૂન્ય છે. તોપણ “છે” તો કાયમજ છે. એટલે અસ્તિ નિત્યત્વ-સત્પણુ તો સર્વદા બનેલુંજ સિદ્ધ છે. તે શિવય બીજું નથી તેજ શૂન્ય. અને જે છે તે છેજ, તેજ અખંડ-નિત્ય-સત્ય તત્વ છે. અદ્વિઃ ગાત્રાણિ શુદ્ધિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધયિતિ.

જળથી શરીરનાં ગાત્રો શુદ્ધ થાય છે, અને સત્યથી મન શુદ્ધ થાય છે. તેથીજ મનની શુદ્ધિ કરવાને સત્ જે પરમાત્મા છે તેમાં મનને બેઠવું-લગાડવું. ઉપર કહી આવ્યા તે પ્રમાણે

નિરાકાર રસરૂપ-મધુરતારૂપ છતાં સાકર રૂપે સાકાર (ગડા ગાંગડા રૂપે) પ્રતીત થાય છે તે આદિમાં અને અંતે રસ રૂપજ થાય છે અને મધ્યે સાકાર રૂપે ગાંગડા દેખાતાં છતાં વાસ્તવ દ્રષ્ટિ-વાળા તેને રસરૂપજ જાણે છે, તેજ પ્રમાણે રસોવૈસઃ રસરૂપ પરમાત્મા અખંડ એક રસ જેવાના તેવાજ સ્વયંપ્રકાશ સિદ્ધ છે, તેજ સત્ય હોવાથી અધિકારને અનુસરીને નિરાકાર તત્વમાં અથવા સાકાર લગવત્સ્વરૂપમાં મન લગાડી રાખી ક્રમે કરીને તત્સત્રૂપ થઈ રહેવું, એજ અંતમ કર્તવ્ય છે. અવ્યક્તાદીનિ મૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ॥ અવ્યક્ત નિધનાન્યેવતત્રકા પરિદેવના ॥ બ્રાહ્મવૈતેચયન્નાસ્તિ વર્તમાનેપિતત્તથા ॥

૧૫ વનસ્પતિ જે સમીપ હોય છે તે, નોળીઆ નિડર-પણે કાળા એવા જેરી સર્પને પકડી યુદ્ધ કરે છે. સર્પના ડંસથી અરમી વ્યાપે છે તોપણ તેને મારે છે, અને તરત તે ઇંદ્ર વનસ્પતિ-ખુટ્ટી સુધી આવે છે એટલે બધું જેર દૂતરી જાય છે, અને શાંત થાય છે. (ખુટ્ટી સમીપમાં નહીં હોય તેા મારે નહીં) તે સર્પના મારીને કકડા કરી નાખે છે. તેમ, -વિશેષ અહંકાર છે તે સર્પ છે. મમત્વ રૂપ તેના જેરી રાંત છે. શુદ્ધ શાસ્ત્ર શિક્ષિત સંસ્કારી મન છે તે નોળીઆ રૂપ છે, તે પેલા અહંકાર સર્પને મારી શકે છે. અર્થાત્ સંસાર સર્પ જોડે યુદ્ધ કરે છે, અને રાજ નિત્ય કર્મ કરવા રૂપ એટલે નિત્ય-અમૃત-પરમાત્મા ખુટ્ટિનો સ્પર્શ કરવારૂપ-અભેદત્વ અનુભવવારૂપ ખુટ્ટી સુધે છે, કે તાને થઈ પાછો અભિમાનરૂપ સંસાર સર્પ જોડે ટક્કર લે છે અને મારીને કકડા કરી નાખે છે, અર્થાત્ તેને મૃગજળ વત્ આભાસ માત્ર ભ્રાંતિજન્ય મિથ્યા જાણી લઇ નિર્ભય થઈ રહે છે. એમ નિત્ય કર્મ કરવાથી વિષ વ્યાપતું નથી, એવી એ નિત્ય કર્મ રૂપ ખુટ્ટી છે.

૧૬ નિત્યકર્મ વગર તે પારણ કીધું કહેવાય નહીં. તરણ કરવાથીજ ધર્મ કહેવાય છે.

ધરમાં રોજ કચરો વાળવામાં નહિ આવે તો ઢગલા થાય, અને પછી તેમાં મચ્છર માકડ જી કાનખજુરા વીંછી વગેરે જતું પાકે, તેથી દુખી થઇ છેવટે નાશ પામવા સુધી પહોંચે. તેમ, - અંતઃકરણરૂપ ધરને રોજ, નિત્યકર્મ કરવારૂપ કચરો કાઢીને, મલીન વિષય વાસના રહિત, સાફ સ્વચ્છ નિર્મળ રાખવામાં આવે તો અજ્ઞાનરૂપ મેલ કચરાના થર બાઝી ઢગલા થવા પામે નહીં. અને તેમ ન થાય તો તેમાં કામ ક્રોધ લોભ મોહ વગેરે જતું પાકવા પામે નહીં; ત્યારેજ પરિણામે મોક્ષ પર્યંત પોંદોચી શકે છે.

૧૬-(કુળવાનનું વચન રામબાણુ જેવું છે, અને કુળહીનનું વચન રાવણનું બાણુ જેવું છે. રામનું બાણુ જ્યાં મુકે ત્યાં વિજય કરીને આવે છે. રાવણનું બાણુ આવે તેની સામું રામનું બાણુ છુટે છે તો તે પેલાં રાવણનાં બાણુને પણ રાવણનીજ સેનામાં પાછાં વાળે છે, અને તેનીજ સેનાનો નાશ કરે છે તે સાથે રામનું બાણુ પણ તેની સેનાને હણે છે. કુળહીનનું વચન એવું છે કે, “જેયો જેયો, તું આવો છે તું તેવો છે” વગેરે. તેનાથી કલેશ વધે છે અને પોતાનુંજ હૃદય ક્રોધથી બાળે છે. કુળવાનનું વચન જુવો, -તે કહેશે કે, અરે ભાઈ, તમે તો આવા શ્રેષ્ઠ અને કુળવાન હાલક છો. તમારાં માતા પિતા કેવાં સારાં પરમ પવિત્ર હતાં, અથવા. છે. તમે વિવેકી વિદ્વાન છો, તે છતાં આ કામ તમે ધીધુ તે શોભા આપતું નથી. એટલું કહેતાંજ પેલો નીચું જોઈ જ્ઞાનિ પામી જાય છે. અને કુળહીનનાં કેષ ભર્યાં નીચ વચનથી તો તે બમણા કુદ છે અને બધી દિશામાં ભડકાં લગાડી અનેકનાં ચિત્તમાં સંતાપાસિ સળગાવી મુકે છે. માટેજ, એવો કેષ મોહરૂપ કચરો વાળી ઝાડી સ્વચ્છ ચિત્ત રાખવાને હંમેશાં નિત્યકર્મ કરવું છે.

૧૭-એક ગૃહસ્થને પૂર્વના શુભ સંસ્કાર વચાત સાધુનો સંબ કરતાં વૈરાગ્ય પ્રકટયો; અને એવી હેડે લાગી કે, બધું ખોટું છે, માત્ર નારાયણ ખરા છે, તેથી તેને મળવું. જ્યાં ત્યાં

જેને પુછે તેમાં જે જે મળ્યા તેમાં કોઈએ ડાકાર બતાવ્યું, તો કોઈએ દ્વારકાં, કોઈએ કાશી બતાવી તો કોઈએ પંડરપુર કોઈએ રામેશ્વર, તો કોઈએ બદ્રીનાથ બતાવ્યું. તે પ્રમાણે બહાર ખુબ ભટક્યો, પણ કશો પ-તો લાગ્યો નહીં. નારાયણ કથે મળ્યા નહિં તેથી નિરાશ થયો. જે વસ્તુ અંતર ઘરમાં છે તે છોડીને બહાર શોધવા જઈએ તે ક્યાંથી મળે!! પણ અંતઃકરણ નિષ્પાપ હોવાથી સાચો વૈરાગ્ય પ્રકટેલો. જોઈ છેવટે પરમકૃપાળુ નારાયણે મચ્છનું રૂપ લઈ, સમુદ્રમાં એકવાર સોમ-વતીને હલાડે સ્નાન કરતો હતો તે વખતે, પાછળથી મોઢું ઝીંકું મરી મનુષ્યવાણી પ્રકાશી કહ્યું કે, અરે ભાઈ! પાણી વમર મારા પ્રાણ બચ છે, કોઈ મારાં સુખમાં હયા કરી જરા પાણી રેડા. તે સાંભળી શેઠે પાછળ જોઈ કહ્યું કે, વાહરે વાહ! આ શું?! પાણીમાંજ તું છે. સુખને જરા નીચું કરે તો પાણીજ છે, પીવાય તેટલું પી લેને, વલખાં શિદ નાહક મારે છે. પીતું કોણ રેડે!! તું પાણીમાં થયું અને પાણીમાંજ છે. સુખને જરા નીચું કરવાનું છે. તે સાંભળી મચ્છ બોલ્યું કે, ત્યારે તૂં પણ બહાર શિદ વલખાં મારતો હોવો ભટક્યા કરે છે? દ્રશ્ય તરફની બહિર વૃત્તિ છે તે પાછી ફેરવી અંતર સુખ કરીને જો. નારાયણ તારી પસેજ તારાં અંતર ગ્રહમાંજ છે, મળી લે અને તારી ભુખ તૃષા બાંગ-તૃપ્તિ પામ. બહાર શું છે?! તું પણ સુખ નીચું કર, તો પ્રત્યક્ષ છેજ, તેને મળી સુખી થા.

તત્પર્યકે, -જે વસ્તુની જરૂર હોય તે જ્યાં હોય અથવા જ્યાંથી મળી શકે ત્યાં શોધવાથીજ મળી શકે છે. પણ હોય ઘરમાં અને આપણે બારણાં દઈ બહાર શોધવા નિકળી પડીએ તો અનેક કષ્ટ વહી જતાં પણ મળવા સંભવ નથી. પણ વિચાર કરી ઘરમાં જે વખતે શોધવા લાગશું તો યોગ્ય પ્રયત્નને અંતે અલ્પકાળમાં તેને મેળવી શકીશુંજ.

૧૮-એક શેઠને એક નાનો બાળક છોકરો હતો. બાળકના સ્વભાવ પ્રમાણે તે યુત્ર તોડાન કરતો અને રડતો

ત્યારે તેની માતા તેને લય બતાવવા કહેતી કે જો-ભૂત, આ બાવો આવ્યો તે પકડી જશે. એવું કહીને તેની છાયાંજ તે બતાવતી હતી. આવા ખોટા સંસ્કાર નાખવાથી પરિણામ એ આવ્યું કે મોટો થતાં જ્યારે તે પુત્રને કંઈચીજ લેવા મોકલે કે તરત તે બોલતો કે, બા ! હું નહિં જાઉં, ભૂત છે, બાવો છે તે પકડી જાય. તેથી એવા ખોટા સંસ્કાર નાખ્યાનું ફળ માતા નેજ લોગવવું પડે છે, તે એકે, જાતે ઉઠીને જ્યાં તે ચીજ મુકી હોય ત્યાં જઈ લાવવી પડે છે અને ભવિષ્યમાં એવા ખોટા લયના સંસ્કારથી થતી હાનિ અટકાવા સાડ માતા તે પોતાની ભુલ સુધારી પુત્રમાં પડેલા લય સંસ્કાર ભુંસી નાખવા કહે છે કે, ના, દિકરા, એતો હું અમથીજ કહેતી હતી. પરંતુ તેટલે ચીજ કંઈ બાળક માનતો નહીં, તેથી વારંવાર પાછા નિર્ભયતાના સંસ્કાર વડે તે ખોટાને ભુંસવા શ્રમ કર્યા કરવો પડતો. અને હાંખે વખતે તે ભુંસાઈ શકતા. તેમ, -વિકારવાળા ભૌતિક જડ દેહમાં હું પશાંની બુદ્ધિ, તેમજ આ જગત વાસ્તવે કાંઈ નહિં છતાં તેમાં જે સત્યપણાની દ્રઢતા-નિત્યત્વ બુદ્ધિ થઈ ગઈ છે તે ખોટા સંસ્કાર ભુંસી નાખી, “એ કાંઈ નથી-કેવલ જ્ઞાન ધન પ્રજ્ઞાતત્વજ છે.”-એવા નિર્ભયતાના સંસ્કાર દ્રઢાવવાને અભ્યાસની જરૂર છે. તે છાયાં ભુત-બાવાની ઠસી ગયેલી બ્રાંતિના સંસ્કાર ભુંસાતાં ભુસાતાં અમુક કાળે નિર્મૂળ થાય છે તેમ, એ દેહાધ્યાસથી મનાઈ ગયલું સંસારનું સાચાપણું પણ બ્રહ્મૈવાહમ નેહનાનાસ્તિ કિંચન એવા સતત વિચાર પૂર્વક અભ્યાસથી નિર્મૂળ થાય છે.

૧૯-એક છોકરો પોતાનું મુખ દરપણમાં જોવા સાડ તકતો લઈ તેને ઊંધો રાખી મુખ જોવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. મુખ નથી દેખાતું ત્યારે માતા આગળ ફરીઆદ કરવા જાય છે. માતા તેની આવી ઉલટી રીત જોઈ કહે છે કે, ભાઈ ! એમ ઊંધું દર્પણ ન રાખ, ચતુરંકર. તેમ, અંતરમાં, મુખ અર્થાત્ શ્રી અંતર્યામિ પ્રભુ ગ્રથવાસ્વ સ્વરૂપ, જોવાનું છતાં બહાર જુવે છે એટલે ઉલટું જુવે છે, તેને સંતરૂપ માતા કહે છે કે,

અંતરમાં જો, બહાર કંઈ નથી. ચિત્ત સ્થિર રાખી (અંતઃક્રમણતા છોડી) શાંત પણે જો. બહિરવૃત્તિથી જોશે તો આત્મદર્શન કહી થાય તેમ નથી-તાડું સુખ નહિં જણાય.

એક ગામમાં મુસલમાનનાં ૩૦ ઘર હતાં. રોજ કરવાના તે પણ ૩૦ તે સાથે જોઈ. તે ઉપરથી બધા મળીને કાલ પાસે આવ્યા અને તેમાંથી એકાદ કરવા અરજ કરી. ત્યારે કાલએ પુછ્યું કે, તમે ત્રણવાર નિમાજ પઢો છો કે? બધાએ ના કહી. તે સાંભળી તરત કાલએ હુકમ કીધો કે, જાવ, જાવ, નિમાજ પઢો. અને ત્રણવાર નિમાજનું લાકડું વધારી ઘાલી પાછા કાઢ્યા તે જોઈ બધા બોલ્યા કે, કમી કરાવવા આવ્યા ત્યાંતો વધારો થયો. બકરૂં કાઢવા જતાં ઊંટ પેસી ગયું, એ કહેવત જેવું થયું.

તાત્પર્યકે, મનુષ્યો કર્તૃત્વ લોકત્વ બુદ્ધિથી સ્વર્ગાદિ લોગની લાલસાવશ હુવા ફલાકાંક્ષાથી અનેક કર્મો, યજ્ઞ યાગ દાન દનાન માન પાન ગાન તાન ખાન પાન સેવા પૂજા તીર્થ યાત્રા વગેરે મોટાં આડંબર પૂર્વક કરી, લોકમાં માન મહત્તા સાથે કીર્તિ ઇચ્છે છે અને મેળવે છે. તેથી બમણા ત્રમણા બંધાતા જાય છે. કેટલાક એવાં કર્મ કરી મુક્ત થવા ચાહે છે. પણ કર્તૃત્વાભિમાનથી તેઓ કર્મ કરીને કર્મ કાઢવા જાય છે તેથી ઉલટાં કર્મભાર વધારતા આવે છે. પણ જે અહંમત્ત્વ છોડી નિષ્કર્મ પરમાત્મ પદમાં નમી સમી જવા પ્રયત્નરૂપ કર્મ કરી રહ્યા છે, તે મહાનુભાવ અસંગ મહા પુરૂષને કાંઈપણ કર્મ કર્તવ્ય શેષ રહેતું જ નથી. અર્થાત્ એવા મરવાને ઇચ્છતા ધીર વિર સંતો સાચા મરવાથી એટલે જીવત્વનો અહંમરીને શિવ પદના અહંનો દ્રઢ નિશ્ચયવાળા થવાથી અર્થાત્ મરીને જીવવાથી જીવનમુક્ત એવા તેમને કર્મ કશું કરવાનું રહેતું જ નથી.

૨૦-ધારણાત્ ધર્મ: પડતાને આશ્રય આપીને ધારણ કરી રાખે તે ધર્મ કહેવાય છે. તે આ લોક સંબંધીનાં અને પર લોક સંબંધીનાં બધાં કર્મરૂપ છે. તેનાં બિંદુ આયુઃ અને લોગ, એ ફળ છે.

વેદમાં વિધી કહ્યો માટેજ માનવું. તેનું શું કારણ-શા માટે એમ કરવાનું કહ્યું, એવી દલીલો કરવાની જરૂર નથી. આગળ બુદ્ધિ વધશે ત્યારે તેનાં કારણો સમજાશે,

વેદ શાસ્ત્ર સ્મૃતિ વગેરેમાં અનેક વિધિ કહ્યા છે, તે મુખ્યત્વે શરીરની આરોગ્યતા જળવાઇ તે દ્વારા મનોબળ અને આધ્યાત્મિક શક્તિ વધે, એ હેતુથી છે. પટ્ટેનીલં જલંતક્રે ગોશાલા મ્લેચ્છમંદિરે ॥ કાશ્યાં મધુકરી ભિક્ષા પવિત્રાણિ યુગે યુગે વસ્ત્રમાં નીલતા, છાસ દુધમાં પાણી, મ્લેચ્છને ઘેર ગોશાળા હોય તે, અને કાશીમાં મધુકરીની ભિક્ષા, એ હરેક યુગમાં (સદા) પવિત્ર છે. એ રીતે કોઇ સંશયથી અટકી ન બેસે અને શરીર પ્રાણની રક્ષા થાય, એ હેતુથી વિધી દર્શાવી રસ્તા બોલી આપ્યા છે. શરીરની આરોગ્યતા રૂપ પાચે મજબુત હશે તો ધર્મની ઇમારત સુદૃઢ સુદૃઢ અને વિસ્તૃત બની ટકશે.

હાથ ધોવાનો વિધી કેટલાક પ્રસંગોમાં કહ્યો છે; તે જે લોકો મદાંધતાથી માનતા ન હતા તેઓએ જોયું હશે કે, જ્યારે ખેડેગ વખતે દાકતરો, તે વ્યાધિવાળાની સારવારમાં જઈ તેનાં અંગને, કપડાંને, વાસણને. કે રોગીને હાથ લાગેલાં અન્નાદિને જરા સ્પર્શ કરતા કે તરત, સાબુથી ખુબ ધસીને હાથ ધોઇ નાખતા. કેમકે ખેડેગના સૂક્ષ્મ જંતુઓ કોઈ હાથે વળગી રહે તો જાતે દુઃખી થાય. તેથી જંતુઓને વળગી નહીં રહેવા દેવા રૂપ કારણ સમજાયું ત્યારે ધ્યાનમાં આવ્યું. માટેજ વેદમાં કહેલું માનવું. પછી તે શા માટે એમ કહ્યું છે તે આગળ અધિકાર વધતાં સમજાશે.

લાઠકવાયો પ્રીય પુત્ર છે. તેને પિતાએ આજ્ઞા કરી કે નિશાળે જાવ તે સાંભળી શાળામાં જતાં પુત્રને બહુ દુઃખ લાગે છે. મરજી નથી તેથી નથી જતો તો બાપ તમારો મારીને અથવા ધમકાવીને અગર આવ્યાની કે પૈસા વગેરેની લાલચ આપી નિશાળે મોકલે છે. તેથી કદાપિ વધારે રહે છે; તોપણ પુખ્ત ઉમરે આવી B. A. L. L. B., અથવા L. M. & S. વગેરે

થઈને હબરો લાખો રૂપાઆ કમાઈ મોટોર ઘોડા ગાડી બગીચા વગેરેની મોજ મઝા લોગવે છે ત્યારે પેલા બાળપણના બાપના તમાચાનું અગર લાલચોનું એટલે હુઃખ લગાડીને પણ નિશાળે મોકલવાનું કારણ સમજાય છે. કેમકે અધિકાર આવ્યો તેથી યુદ્ધિ વધત્રાથી અને તે હુઃખ લોગનાં રૂળરૂપ સુખ સંપત્તિ મળી છે તે જોઈને પૂર્વની પિતાની આજ્ઞા યાદ આણી, તેનું પરિણામી રૂળ આ મને મળ્યું છે તે ધ્યાનમાં આવે છે. તેમ, વેદની આજ્ઞા જેજે વિહિત કર્મ કરવાની થઈ હોય તે, શંકા વગર અને હલીલ કાઢયા વગર શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી પાળનારને ન્યારે તેનું ઉચ્ચતમ રૂળ બ્રહ્માનંદાસ્વાદનરૂપ મળે ત્યારે સ્કેજે સમજાય છે, એ નિર્વિવાદ છે.

કર્મ કરનારની રૂચી તે કર્મ કરવા પર થાય, એવા હેતુથી તેને રૂચી ઉપજાવવા ખાતર તે તે કર્મોનાં મોટાં મોટાં રૂળ કહ્યાં છે. જો જગતનું મિથ્યાત્વ યથાર્થ સમજાયું હોય અને તેને અનુસરીને જો ખોટુંજ છે એમ માને, તો આ બધુંજ ખોટું છે, તું પણ (અભિમાની) ખોટોજ છે; બ્રહ્મ લોક સુધી દ્રશ્ય સર્વ ખોટું છે. તો દેહ દ્રશ્યમાંથી મોહ છોડી દઈ, તેજ નિશ્ચય પકડ-સર્જક દ્રઢ પકડ, અને સત્તત્ત્વ આત્મામાં ગેબ થઈજા. અને જો સાચું જીવે છે અને દેહ સ્ત્રી પુત્ર ધન ધામ વગેરેમાં મોહ કરે છે-તેમાં સુખની કલ્પના કરી તેનાથી સુખ ઇચ્છે છે, તો વેદની જેવી આજ્ઞા હોય તેવાં નિત્ય નૈમિત્તિક વગેરે કર્મ જરૂર કર.

વઈદે ગોળી આપીને કહ્યું કે ધી શાંકેર બેઝે પૈસાલાર લેવાં, તેમાં આ ગોળી ખાવી. હવે આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન કરીને જો ધી શાંકેર નથી લેતો, તો માત્રા કંઈનું કંઈ શૂળ ઉપજાવેજ. તેમ, જો આછાં પ્રમાણમાં લે છે તો તેથી પણ ગરમી વગેરે કાંઈ વધારે દાખવે એવો સંભવ રહે. માટે વઈદરૂપ વેદ જેમ કરવા ફરમાવે તે આજ્ઞા માનવી ઉચિત છે. બાળકને શિક્ષણ આપ્યા વગર સમજાતું નથી, નિશાળે જવાની આજ્ઞા બાળકનાં કલ્યાણ માટેજ છે. તેમ, દનન, સંધ્યા, માત પિતાની શુદ્ધ

મનથી સેવા અને આજ્ઞા પાલન, દેવ ઋષિ પિતૃ તપશ્ચ, વિશ્વદેવ, સદ્ગુરુ સંત સાધુ બ્રાહ્મણની સમીપ નમ્રભાવ સુક્ત રહી સુશ્રુષા કરવી, દેવાર્ચન, અતિથી સત્કાર, વગેરે, જપ, તપ, ધ્યાન, ધારણા, સંયમ, શ્રવણ, મનન, વગેરે કરવાની આજ્ઞા આપણે વેદરૂપ પિતાનાં બાળકો હોવાથી આપણાં કલ્યાણ માટેજ-આપણો જન્મ મર્ણરૂપ ભવ રોગ કાઠી નાખી સર્વોત્તમ સચ્ચિદાનંદમય આરોગ્ય આપવા માટેજ છે એમ ખાત્રી રાખી આજ્ઞા પાળતા રહી, અશ્વમતા ક્રમથી બઠતે બઠતે અંતિમ બલેઃ બ્રહ્મતૈક્ય પરમ્ બ્રામરૂપ શ્રેયસરૂપ ગિરિના ઉચ્ચતમ શિખરે સ્થિત થવાશે. ત્યારે તે ગિરિશ્રૃંગ ઉપર વસનાર એવા આપણને કાંઈ કર્તાવ્ય રહેશેજ નહીં. કર્મ સર્વ નમસ્કાર ઋષિ આપણને છોડીને વાત્સ્યાં જશે. એવી નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાથી કૃત કૃત્ય થવાશે. અને શેષ આયુઃ હશે ત્યાં સુધી જીવન્મુક્તિનો અકલ્પ્ય આનંદનો ભોગ-વટો કરતાં રહી ઢેહાંતે પરબ્રહ્મપદે અલેહત્વે સ્થિતીરૂપ નિર્વાણ પ્રાપ્ત થશે. તથાસ્તુ ॥ નમઃ સિદ્ધં ॥ હરિઃ ઓમ્ તત્ત્વદેવ.

૨૧-જે પ્રમણે એક જથ્થે નાખેલાં ભાતનાં બીજ ઉગીં નિકળી તરૂં થાય છે, ત્યારે તેને ત્યાંથી ઉખેડી બીજે ઢેહાણે રાપ-વામાં આવે છે. ત્યાં સંપૂર્ણ રીતે તમ્બાકુ પરિપકવ સ્થિતિએ આવી ભાતનાં કણસાં બરાય છે ત્યારે તે કાપી લઈ ભાત કઢાઈ, ખંદાઈ, ચોખ્ખા કરી સંધીને કુધાને શાંત કરી તૃપ્તિ અનુભવાય છે. તેમ, વ્યવહારમાં લાગેલી વૃત્તિને વ્યવહારમાંથી ઉખેડી પર-માર્થમાં સ્થાપવી. એમાં કાંઈ ભારે શ્રમ નથી. માત્ર આમથી આમ ફરી ખેસવુંજ છે. વૃત્તિ પરમાર્થમાં સ્થપાઈ કે પછી શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસથી અપરોક્ષ જ્ઞાન થથા પછી નિઃસંલ્પ સ્થિતી થઈ નિત્ય તૃપ્તિ અનુભવાય છે.

વળી, જેમ એક બાળુ તરફ જે રમકડે રમવું હોત, તે બાળકને બીજા બાળુએ ફેરવવું હોય તો 'વેડું' રમકડું લઈને તે આપણી ધારેલી બાળુએ મુકી દેવું. એટલે તે બાળક એની

મેળે તે બાબુએ ફરી બેસશે. તેમ, આ વ્યવહારમાં અનુકુળ બુદ્ધિ છે તે પ્રતિકુળ કસી દઈ, પરમાર્થમાં અનુકુળ બુદ્ધિ કરવી. એમાં કાંઈ મેહેનત નથી. પણ અનેક કર્મો કરી યજ્ઞ કરીને સ્વર્ગાદિ લોકમાં જવાને અથવા બીજાં સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ શરીરો (તે કર્મના ફલ લોક માટે) ધરવાને યત્ન-મેહેનતની જરૂર છે. વૃત્તિને આ સંસાર તરફની બાબુથી ફેરવીને આત્મ તત્વાભિ-મુખ કરવી, તેમાં મેહેનત નથી.

૨૨-અસંકલ્પ-નિઃસંકલ્પરૂપ શસ્ત્રથી સંકલ્પ બળને કાપી નાખી, બીજો કોઈ સંકલ્પ અંકુર ઉગવા બંધ-રોકિયું કાઢે કે તરત તેને ખોદી ઉખેડી કાપીને જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં હોમી દેવો.

મનનું જ સુંડન કરી નાખવાનું છે. કામ ક્રોધાદિરૂપ કેશના ગુચ્છ જે એ મનનાં શિર ઉપર છે તે સુંડી નાખો.

સોમલથી મૃત્યુ થાય છે, પણ તેજ સોમલ મારીને તેની ભસ્મ કરીને ખાવામાં આવે તો તે સોમલથી મરતો બચે છે, તેમ વૃત્તિ (મન)થીજ વિષય વાસનાના વિકારો મનમાં ઘાલી-બુસાડી દીધા છે, તે વૃત્તિ (મન)થીજ ધોઈ નાખો. જેમ, વરસાદથી કાઢવ ડીચડ થઈ રસ્તો ખરાબ થઈ જાય છે, અને વરસાદથીજ (જોરમાં વૃષ્ટિ પડવાથી) બધો કાઢવ ધોવડીને આરસી જેવી જમીન થાય છે, તેમ મનથીજ મનને શુદ્ધ કરો. અર્થાત્ શુભ વાસના-ઉત્તમ વિચારો વડે મલીન વાસનાને ધોઈ નાખો.

તમે ફક્ત એક યજ્ઞ કરવાનો સંકલ્પ કરો, પણ તે એક સંકલ્પના પેટમાં (ગર્ભમાં) હજારો સંકલ્પરૂપ ખરચાં રહ્યાં છે. બ્રાહ્મણો શેઠી લાવવા, દ્રવ્ય જોઈએ, હોમવાની અનેક વસ્તુઓ તથા લોજનની અનેક સામગ્રી જોઈએ, રક્ષક જોઈએ, પછી તે યજ્ઞ કરતાં વિદ્ય થાય નહીં તે સંબંધમાં અનેક તર્ક વિતર્કોનાં ટોળાં અંતર પ્રદેશમાં ઠામઠામ ખડાંજ હેય. એ વગેરે અનેક પ્રકારનાં અનેક સંકલ્પોની પલટણ, પેલા મુખ્ય એકની પાછળ ખસી છે. તેથી મુખ્ય સાતમ્ય એજ છે કે, સંકલ્પ રહિત સિદ્ધિની મુશ્કેલી હિતુ છે.

૨૩-એક મહાત્મા કથા વાંચે છે ત્યાં ઘણા શ્રોતા આવે છે. કથામાં આગ્યું કે, બ્રહ્મહત્યા એવી છે કે રાત્રે પણ સુતા પછી છાતીપર આવી ચુસી લે છે. તે સાંભળી એક શેઠને સંસ્કાર પડેલા. બે ત્રણ દિવસમાંજ કંઈ બીલાડી આવી બહુ બોટાચાટી કરવા કરતી હતી તેને મારતાંમાં તો મરી ગઈ. તેને કઢાવી ન'આવી તો ખરી, પણ રાત્રે જાણે છાતીપર આવી બ્રહ્મહત્યા ચઢી બેઠી હોય તેમ, દીવો જોલ્યા પછી, બારે બારે લાગ્યું; અને તે બ્રાંતિ ઠસતી ગઈ. રોજ બ્રહ્મહત્યા છાતીપર બેસી ચુસે છે એમ દ્રઢ થઈ ગયું. તેથી સુકાતો ચાલ્યો. દસ-બાર દહાડે બહુ ગળાઈ ગયલો જોઈ ગુરૂએ પુછ્યું ત્યારે કહે છે કે, મહારાજ ! આવી રીતે બીલાડી મરી ગયલી તે બ્રહ્મહત્યા રોજ મને ચુસે છે તેથી આમ સુકાઈ જઈ છું.

ગુરૂએ કહ્યું કે, ઠીક, ત્યારે બ્રહ્મહત્યા મને આપી દે. મારામાં ઘણીએ બધી પડી છે તેમાં એ પણ એક પડશે, તે સાંભળી શેઠે પુછ્યું કે શું બરચ થશે ? ગુરૂ કહે, પચાસેક રૂપીઆ. કેમકે જો બરચ નહીં કહે, તો શ્રદ્ધા બેસે નહીં. તેથી ગંગા કાંઠે જઈ કાંઈ હોમ, જપ, પૂજા, વગેરે કરાવી પચાસેક રૂપીઆ તેવાં દાન પુણ્યમાં ખરચાવી ગુરૂ કહે, ચાલો હવે સંકલ્પ કરીને મને આપી દો. શેઠે હાથમાં પાણી લઈ સંકલ્પ કીધો કે, બ્રહ્મહત્યા તમને આપી. ગુરૂએ પાણી પોતે હાથમાં સ્વિકારી કહ્યું કે, મેં લીધી. પછી ઘેર ગયા. રાત્રે શેઠ સુખે સુતો. પોતાનાં મનથીજ ભય-બ્રાંતિ-શંકા જેવી ચેંસાડી દીધેલી તેવી ખસેડી કાઢી ત્યારે શરીરે પુષ્ટ થવા લાગ્યો. શેઠને પુષ્ટ થયલો આરોગ્ય જોઈ થોડે દહાડે ગુરૂ કહે, બાપ ! મારાં અનંત અપાર જ્ઞાનધન અનંદમય બ્રહ્મ અગ્નિમાં હત્યા અને ભૂત અને પાપ પુણ્ય બધાં ભરમી ભૂત હુવાં બ્રહ્મરૂપ થઈ રહે છે. મારામાં કાંઈજ રહેતું નથી. જે આવે છે તે તદ્રૂપ બ્રહ્મ જ બની રહે છે.

તાત્પર્ય કે, એકજ અદ્વૈત જ્ઞાનમય તત્ત્વ પૂર્ણ એક રસ વ્યાપક ભરેલું છે તેમાં કલ્પિત જગત જે અધ્યસ્ત છે તે વિષયક બંધ મોક્ષ વગેરેની શંકા-કલ્પનાને માટે અવકાશજ ક્યાં છે ? ! મન પોતાની મેળેજ મળ પેદા કરે છે, અર્થાત્ રાજસી તામસી વૃત્તિઓ રૂપ મેલથી મેલું થાય છે. અને મનજ પોતાની મેળે પાછું તે મલિનતા-મેલને સાત્વિકવૃત્તિ રૂપ બ્રહ્માત્મકય જ્ઞાન રૂપ શુદ્ધ જળથી ધોઈ નાખે છે. મન યવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ ॥

૨૪-સ્વપ્નમાં મનજ જનનંત સ્પષ્ટિ રચીને તે રૂપ થઈ રહે છે, અને સુષુપ્તિમાં લીન થાય છે. પણ જાગ્યો કે છટ મન ઢોડયું. વ્યવહારમાં તત્ત્વદાસનાથી જ્યાં ત્યાં વળગે છે. કદાપિ સંપ્રજ્ઞાત સમાધિમાં જાય છે તો ત્યાં, જેટલીવાર સુધી નિદ્રા રહે તેટલીવાર સંકલ્પ નથી, પણ તેમાંથી હત્યાન કાળે, ગમે ત્યાં પૂર્વની વાસના સંસ્કારને લઈને તેમાં લાગી જાય છે. અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિમાં પણ તેટલીજવાર નિદ્રા રહે છે; અને બહાર પડતાં-હત્યાન કાળે તરત દ્રશ્યમાં બાજે. પરંતુ દેહાદિ પ્રપંચ માત્રને મિથ્યા જાણી લે, અને ચિન્માત્ર ભાવના દ્રઢ થાય, અર્થાત્ હું તો એક બ્રહ્મજ્ઞાન સ્વરૂપ આનંદધન છું, અને આ સર્વ જે ભાસે છે તે કાંઈજ નથી, એવી નિરાવશ્ય દ્રષ્ટિ થઈ જાય, તો પછી તે રીતે મરી રહેલાં તેનાં, તે, મનથી કાંઈજ જાય નથી. નિરંતર અભય અખંડ વ્યાપક પૂર્ણ બ્રહ્મ રૂપજ છે.

જેટલું રૂપ-દ્રશ્ય આકાર માત્ર છે તે સર્વ નામમય છે. લટની આકૃતિ છે, તે લટ એ જ અક્ષર નામમય છે. નામ માત્ર જેટલાં છે તે સર્વ ઉપકારમયજ છે. અને ઉર્મ કાર છે તે બ્રહ્મરૂપ છે, તોપછી રૂપ અને નામ સંબળું બ્રહ્મરૂપજ સિદ્ધ થયું; ત્યાં મનને મોહથી પ્રથક સમજવાનું છેજ ક્યાં !!

ઉપલી બેહુ રીતે બ્રહ્માકાર વૃત્તિ સુદ્રઢ થયા પછી એટલે દ્રઢ અપરોક્ષ થયા પછી વગર સમાધિએ અને વગર સુષુપ્તિએ મનને કહિયે કે, જા, ઢોડ, હવે ક્યાં જાય છે તે જોઈએ છીએ.

આ પ્રમાણે અસંગ સાક્ષી દ્રષ્ટા થકે અકંગ સ્થિત રહેનારને અખંડ સમાધિ લાગી જાણે; દ્રષ્ટિ તદ્દન બદલાઈ ગયલી-મન તેનું અમનભાવને પામી પ્રહ્લમય થઈ ગયલું તે હવે ક્યાં જશે ! તત્ત્વજ્ઞાન પૂર્વક યથાર્થ મનોનાશનું એ સ્વરૂપ છે.

૨૫-શુક્લ પક્ષની દ્વિતીયાના ચંદ્રનું દર્શન કરવું છે. તે તો મહા આકાશમાં ઘણું સૂક્ષ્મ છે, કોઈ યુક્તિ ઉપાયથી જોનાર બતાવે તો જણાઈ શકે. જેણે જોયો છે તે તો પ્રત્યક્ષ જુવે છે અને ગર્જના કરી છાતી ઠોકીને કહે છે કે, આ રહ્યો-જીવો. પણ નજર પોચતી નથી. ત્યારે તે જ્ઞાતા પુરૂષે ચંદ્ર તેને બતાવવાનો અશય મનમાં રાખી, યુક્તિ વાપરી કહ્યું કે, પેલાં વિશાળ વૃક્ષની પશ્ચિમ તરફની શાખા ઉંચે આવી રહી છે તે જીવો. શાખા શા માટે બતાવી ? પરિણામે ચંદ્રનું દરશન કરાવવાનાજ હેતુથી. શાખા બતાવી ત્યાં જ્યારે દ્રષ્ટિ ઠરી, ત્યારપછી કહ્યું કે, હવે તે શાખાની જમણી ખાજીએ ઉર્ધ્વ-ઉંચેથી જીવો. ત્યાં દ્રષ્ટિ ઠરી કે પછી કહ્યું કે, હવે આકાશમાં અમુક તરફ આવી રીતે જીવો. આવો સૂક્ષ્મ આવી આકૃતિનો આવા પ્રકારનો ચંદ્ર તમને જણાયો, એમ કરી ચંદ્રનાં સ્વરૂપનું વર્ણન કીધું કે તે જોનારાની દ્રષ્ટિનો વિષય તે ચંદ્ર થયા પછી વર્ણન ચાલવા પ્રમાણેજ તેનું સ્વરૂપ છે એવી ખાત્રી થઈ ત્યાં ઠરે, અને કૃત કૃત્ય થઈ સંતોષ પામે. એ રીતે યુક્તિથી બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે દ્રષ્ટિ ઠરાવતાં જ્યાં ચંદ્ર સાથે સંલગ્ન થાય છે, કે તેજ ક્ષણે પૂર્વની બધી યુક્તિઓ, સાધનો, જોવાનો શ્રમ અને પ્રયત્નરૂપ કર્મ (શાખા, વૃક્ષ, મોભ, જમણી ખાજી, ઊંચું નીચું, વગેરે સર્વ) પડ્યાં સુકી-છોડી દઈ, ઇષ્ટ પ્રાપ્તિથી આનંદ થતાં વૃત્તિ અથવા દ્રષ્ટિ ચંદ્રમાંજ સ્થિર થાય છે-કૃત કૃત્ય થાય છે. ચંદ્ર દર્શન માટે કર્તવ્ય સાધન અને શ્રમ હવે કાંઈ બાકી રહેતો નથી. તેમ, -તાપ્સ્ય કે, વેદ ભગવાનેજ યતો વા હમાનિ મૂતાનિ જાયંતે ॥ જેમાંથી આ પૃથિવ આપ તેજાદિ ભૂતો થાય છે એમ કહીને અધ્યારોપ કરીને જગતની ઉત્પત્તિ કહી. શા હેતુથી કહી ?

આંતે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મતત્ત્વનો લક્ષ કરાવવાનેજ માટે કહી. તેમાં મનુષ્યોમાં અધિકાર પ્રમાણે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણ કરાવી તે ચારે વર્ણના ધર્મ કર્મ કરાવી નિયમો બાંધ્યા. વિધિ નિષેધ કહી કર્તવ્ય અકર્તવ્ય સમજાવ્યું. નિષ્કામ કર્મ, ઉપાસના ધ્યાન ધારણા એકાગ્રતા સંયમ વગેરે સાધનો સમજાવ્યાં. શામાટે ? આત્મલક્ષ કરાવવાનાજ હેતુથી. જગતની કલ્પના કરીને તેમાં ઇશ્વર પ્રીત્યર્થે કર્મ ઉપાસના વગેરે કરતાં તેનાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થયેથી જ્ઞાન થતાં—આત્મ દર્શન થતાંજ સર્વ સાધને, વિધિ નિષેધ, કર્તવ્ય અકર્તવ્ય વગેરે એની મેળેજ પડ્યાં રહેશે—છુટી જશે. તે વખતે વેદ મહારાજ તરત જગતનો અપવાદ કરે છે કે, નેહ નાનાસ્તિ કિંચન. આ અનેક રૂપે પ્રતીત થતું (જગત) કાંઈજ નથી. સર્વ સ્વલ્પિદં વ્રજ નિશ્ચય—અર્થ કહી એતે.—વાસ્તવે આ બધું બ્રહ્મ છે, અને હું પણ બ્રહ્મ છું. જેમ, ઘટ છે તે વાસ્તવે ઘટ નથી, મૃત્તિકાજ છે; કડાં કંઠી સાંકળાં વાંટી એ બધું કાંઈ નથી, સુવર્ણજ છે. તેમ, જ્ઞાતિ રહિત થતાં—સમ્યક્દ્રષ્ટિ થતાં સર્વત્ર આત્મ દર્શનજ કરે છે તેને કોઈપણ કર્તવ્ય શેષ રહેતું નથી.

ઘટ ક્યાં છે ? એ પ્રશ્નના જવાબમાં એક વિદ્વાન કહે છે કે, મૃત્તિકામાં છે; અને એક મહાશય કહે છે કે, પાણીઆરામાં છે. એ રીતે નામ રૂપથી ઘટને જોનારની દ્રષ્ટિમાં અને મૃત્તિકામાં નામ રૂપની કલ્પનાવાળો ઘટ અધ્યસ્ત (કલ્પિત—મિથ્યા) છે, એમ જોનારની દ્રષ્ટિમાં ફેર છે. તેમ, નામ રૂપવાળું આ જગત આત્મતત્ત્વમાં કલ્પિત હોવાથી મિથ્યા છે. પરમાત્માજ જગતરૂપે પ્રકાશી રહ્યા છે. હરિરેવં જગત જગદેવ હરિઃ એ દ્રષ્ટિજ અભયબ્રહ્મ અને પરમ સુખની હેતુ છે. એવી અલેહ દ્રષ્ટિવાળા જીવનુક્ત મહાત્માને કાંઈ કર્તવ્ય શેષ રહેતું નથી. અસ્તુ. હરિઃ સર્વત્સત્.

૨૬—એક શેઠનો પુત્ર હતો. તે શાળામાં બહુતો હતો. તેના ઉપર તેની માતાનો નિઃસીમ પ્રેમ હતો. એક દિવસ તે મુત્રને સખ્ત તાવ આંચે ત્યારે તેની માતાએ કડું, કરીઆતુ, કાલમ, લીમ

હાની ગળો, કાળીજીરીનો ઉકાળો કરી પાવા માંડ્યો, કેમકે તાવને કાઢવાનો સરળ ઉપાય એ હતો. પણ કડવાટ જોઈ જાણીને છોકરાએ તે પીધો નહીં. માતાએ બહુ સમજાવ્યો કે, ભાઈ, એ પીધા વગર આવો ભયંકર તાવ જવાનો નથી; એ પીશે તો તાવથી મુક્ત થઈ તું સુખી થશે; પરંતુ તે છોકરો તો કડવું ચોસડ જોઈને “હા” કહેજ શાની !! નહીંજ પીધું. હવે માતાનાં મનમાં તેનું હિત કરવાનું તો હોયજ. તે તો એમજ ઇચ્છતાં કે ક્યારે પીએ, અને ક્યારે તાવ જાય. એવી માતાની તો થણીએ લાગણી, પણ ભાઈ જ્યાં ચોસડનું પાત્ર પાસેજ આવવા નહિં દે, ત્યાં શું કરે, ત્યાં માઈની ચિંતા શું કામ કરે? છતાં માતા બહુજ દયાળુ હોય છે તે સાથે બુદ્ધિમતિ હતાં તેમણે ચુકિત રચી.

નિશાળના ચાર પાંચ છોકરાઓ જે એ ભાઈના દોસ્ત-મિત્રો હતા તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. અને કહ્યું કે ભાઈઓ ! આ મારા મનુભાઈને આટલો બધો તાવ આવે છે તેની ખબર લેવા પણ આવતા નથી ? છોકરા કહે, તેથીજ નિશાળે આવતા નથી. માણ ! બહુ તાવ આવે છે કે ? માણ બોલ્યાં, હા ભાઈ, જાણે લોડું ધીકેછે. ભાઈ, આજે તમે પાછા આવજો અને પાસે (જરા દૂરથી) બેસજો. હું પછી અજાણી થઈને ધરમંથી આવીને તમને પુછીશ કે, ભાઈઓ ! આ તમારી ચોટલી આટલી લાંબી શાથી વધી, તે ઉપાય મને કહેશે ? તે વખતે તમે મને કહેજો કે, કડુ કરીઆતુ, કોલમ, કાળીજીરીનો અદી શેરનો ઉકાળો કેટલાક દહાડા સુધી પીધો ત્યારે આવી લાંબી ચોટલી થઈ છે. ઠીક, કહી છોકરા ગયા. ચાર વાગે નિશાળેથી છુટી પેલા સોળતી આવ્યા. મનુભાઈ તો માથે ઓઢીને પોઢીજ રહ્યા છે, ત્યાં પથારી પાસે બેઠા, એટલે માણ આવ્યાં ને પુછ્યું કે તમે તમારા ભાઈ બાંધની ખબર લેવા આવ્યા હશે, ખીજ વાતો કરતાં માણ બોલ્યાં કે, ભાઈઓ ! આ તમારી ચોટલી આવડી લાંબી શું કરવાથી થઈ ? એટલું સાંભળતાં પેલા

મનુભાઈની જિજ્ઞાસા ખીલવા માંડી, અને મોઢથી છુગડું ખસેડી નાખ્યું. માતા નાણુતાંજ હતાં કે ભાઈને ચોટલી ખૂબ મોટી કરવાની ઉત્કટ જિજ્ઞાસા છે, અને તેના ઉપાય પુછ્યા કરતો હતો. તેથી માતાએ તેની રૂચિ-ધૃચ્છા ઉપર લક્ષ રાખી આ મુક્તિ રચી હતી.

પેલા છોકરા બોલ્યા, માલુ ! શું તમે નથી નાણુતાં ? એ તો હમે કડું કરીઆતુ કેલમ ગળો છરીને ઉઠાળો અઢી ચેરનો ઘણા દહાડા સુધી પીધો ત્યારે આવી ફક્કડ લાંબી ચોટલી થઈ છે. એટલું કાને પડતાંજ તરત મનુભાઈ બેઠા થઈ બોલ્યા કે, હમણાં ને હમણાં એ કહે છે તે કવા લાવ, લાવ લાવ, હે માતા ! જલ્દી લાવ. માતાએ તે તર્કમારજ રાખેલો હતો. ચોટી વારમાં લાવી આપ્યો. તેને ઉપાડી કડબું કટાણું મુખ કરીને પણુ બધો પી ગયો. હવે શા માટે પીધો ? તેની પોતાની રૂચિ-ધૃચ્છાની તૃપ્તિ થનાનું સાધન સમજીને અર્થાત્ ચોટલી વધવાની ઉમેદથી.

એ રીતે આઠેક દહાડા પીવાથી તાવ તો સમૂળગો ગયો, પણ ચોટલી વધવાને બદલે ઉલટી માથામાં તાળ પડી ગઈ અને હતા તેટલા વાળમાંથી પણ ગયા.

તામર્ય કે-જન્મ મર્ણનાં બ્રમણ રૂપ અજ્ઞાન જવર આપ્યો છે. કોને ? શ્રેષ્ઠના પુત્રને અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ તો ફક્ત એકજ પરમતત્ત્વ સન્નિધાનદં પરમાત્મા છે તેના સંકલ્પ સ્ફુર્ણરૂપ બ્રાંતિને વશ પડવાથી જીવત્વ પ્રાપ્ત અમુક વ્યક્તિ રૂપ જીવને દેહાધ્યાસની દ્રઢતાને લીધે.

એ બ્રાંતિ રૂપ અજ્ઞાન તાપ જવો, એજ કર્તાવ્ય છે. તેના ઉપાયને માટે વિવેક વૈરાગ્યાદિ સાધન બહુ કડવાં-કઠિણ લાગે છે. કેમકે જન્માંતરથી રાત દહાડો વિષયાસક્તિમાં રચી પચી રહેલો તેને છોડવાનું મન નહીંજ થાય, એ તે વળી કેમ બને ! !

વેદની શ્રુતિરૂપ માતા દરેક પુત્રનાં મનની રૂચિ-ધૃચ્છાથી વાકેફ હોય છેજ. તેથી તે ઉપર ધ્યાન રાખી દરેકના બુદ્ધિ

જુદા અધિકાર પ્રમાણે તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાની લાલચ આપી, કર્મ, ઉપાસના, જ્ઞાન, ભક્તિ, યોગ, વગેરે રૂપ ઔષધ પાવાને આવી યુક્તિ રચે છે. અર્થાત્ યજ્ઞથી સ્વર્ગ મળે છે, ત્યાં સ્ત્રીરત્ન અમૃત વગેરેના વૈભવ મળે છે, જ્ઞાનથી મોક્ષ મળે છે, ભક્તિથી ભગવાન મળે છે, યોગથી સમાધિ અને સિદ્ધિઓનો લાભ થાય છે. વગેરે શુભોનાં ન્યુનાધિકરણથી જુદા જુદા અધિકારવાળા આતુર્વણ તે તે પુત્રોની ઇચ્છાનુસાર, સંત મહાત્મા ઋષિ મુનિ રૂપ સાક્ષીઓથી ખાત્રી કરાવી, ભગવતિ શ્રુતિ માતા પુત્રોની (અધિકારી જનોની) રૂચિ પ્રમાણે ઓસડ આપી, પુત્રોનો જ્ઞાતિરૂપ તાવ ખસેડવા પ્રયત્ન કરે છે, અને તેઓને શાંતિનું ભાન કરાવે છે, તેથી પછી (વાળ જતા રહેવા રૂપ) સંસારનાં વિષય સુખો જે મળેલાં હોય, તે પણ જતાં રહી વૈરાગ્યથી એક આખંડ સ્વરૂપાકાર થઈ રહે છે. તેથી તાવ-અજ્ઞાન જવર જતો રહે છે. એજ ઉભય પક્ષની-મા દીકરાની કૃતાર્થતા અથવા કૃત કૃત્યતા છે. અર્થાત્ માતાનું કર્તવ્ય એ હતું કે કોઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી ઔષધોપચાર આપી પાઈને પુત્રને સુખશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી. અને પુત્રનું કર્તવ્ય એ હતું કે, દવા પીવારૂપ એટલે વિવેક વૈરાગ્યાદિ ધારણ કરવારૂપ સાધન સિદ્ધ કરીને જ્ઞાતિરૂપ જવર કાઢી નાખી નિર્જ્ઞાન નિરાવણ પરમ સુખરૂપ થઈ રહેવું.

એવી ઉભય પક્ષની ઇચ્છા સિદ્ધ થવી, એજ તેઓની કૃતાર્થતા છે. વણાંશ્રમોચિત ધર્મ કર્મ બીલકુલજ જે કરતો નથી, અહર્નિશ દ્રવ્યના લોભથી તે મેળવવામાં લાગ્યો રહે છે, અને સ્ત્રી ધન સ્વર્ગોદિસુખના અનેક પ્રકારના વિષયોમાં અત્યંત આસક્ત રહી મોક્ષનાં દ્વરરૂપ આ ઉત્તમ મનુષ્યજન્મ ગુમાવી દે છે એવા લોક પાતાની રૂચિ પ્રમાણે તે, બધા વિષયો પણ અમુક અમુક યજ્ઞ યાગ વ્રત તીર્થસેવન વગેરે તથા ભક્તિ ઉપાસનાથી પણ મેળવી શકે છે, માટે તે જોઈએ તો તેને માટે પણ કર્મ-સકામ કર્મ, દેવની ઉપાસના કર્તવ્ય છે. એમ કહી શ્રુતિમાતા તે બાલકને રસ્તાપર લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પછી

સંસ્કાર વશાત્, માધુ સંગથી, ઇન્દ્રિયાનુશ્રક પ્રસાદથી, અગર ખીણ ડોઈ રીતે જ્યારે સંસારનાં સ્ત્રી પુત્રાદિની ઉપાધિથી થતાં દુઃખોઅનુભવે છે, અનેક વ્યાધિ આધિથી શરીર મનની ખીણથી ખૂબ ગભરાય છે ત્યારે તે સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવા ઇચ્છે છે. એ રીતે વિવેક વૈરાગ્યને થોડે થોડે પણ તેનાં ચિત્તમાં સ્થાન મળવાથી તેઓ એને સદ્ગુરુ સંતના સંગમાં તાણી જઈ અતે ઉત્તમાધિકારી બનાવી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્તિદ્વારા સ્વયંસચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મસ્વરૂપે અભિન્નતર પમાડી છોડે છે.

૨૭-૩૬ અથવા કપાસ, અગ્નિ, અને તેલ, એ ત્રણે વિરોધી છે, છતાં ત્રણનો યોગ થવાથી લેમ પ્રકાશરૂપ હામ કરે છે, લેમ, સત્વ, રજ, તમ, એ ત્રણે ગુણો વિરોધી છે, તોપણ એક એકને પ્રવૃત્તિ કરાવવામાં હેતુભૂત છે.

નહિ કશ્ચિત્ ક્ષણમપિ જાતુ તિષ્ઠત્ય કર્મકૃત્ ॥

કાર્મ તે હ્રવશઃ કર્મ સર્વઃ પ્રકૃતિ જૈ ગુણૈઃ ॥

તે ગુણો કંઈ કંઈમાં પણ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. સણુ પણ ડોઈ કર્મ કર્યા વગર રહેતું નથી. તે પ્રવૃત્તિ શી રીતે કરે છે તે કહેવાય છે. પ્રથમ તો જાનાતિ એટલે બાણે છે. પછી રચ્છતિ તે મેળવવા ઇચ્છા કરે છે. પછી તેને માટે યત્ન કરે છે.

ઇષ્ટ સાધનતા જ્ઞાન વગર પ્રવૃત્તિ થતી નથી-મુખને હેતુ બાણે તોજ પ્રવૃત્તિ કરે છે, બધાને એકજ સાધનમાં ઇષ્ટ જ્ઞાન હોય, એવું બની શકતું નથી. બિન્ન ભિન્ન વિષયમાં સઉને રૂચિ હોય છે. તે બધાનું પ્રથક પ્રથક તો વર્ણન થઈ શકેજ નહિ; પંતુ તે સર્વનો સમાસ બે શબ્દમાં થાય છે. પ્રેયસ અને શ્રેયસ.

ઐહિક અને આમુખિક સુખનાં સાધન, અર્થાત્, સ્ત્રી પુત્રો ધન ધાન્ય ગાડી વાડી લાડી માન મહત્તા વગેરે આ લોકનાં સુખ, તથા સ્વર્ગ વૈકુંઠ કેલાશ ગોલોકાદિ પરલોકનાં સુખ છે તે સર્વ પ્રેયઃમાં ગણાય છે.

પરમપદ પ્રાપ્તિ-પ્રાક્ષમયત્વ-કેવલ્ય મોક્ષનું સાધન છે તે શ્રેયઃ છે. યથાર્થ વિવેકીને તો સર્વ ઇચ્છા માત્ર હેય-ત્યાજ્ય છે. પરંતુ જો તે છેક છોડી ન શકાય તો મોક્ષમાં ઇચ્છા કરવી. ઇચ્છાહિ સર્વથા ત્યાજ્ય સચેત્ કર્તુ ન શક્યતે ॥ મોક્ષેવ સા કર્તવ્યા ભવબંધ વિનાશિની ॥

પ્રેયસ્નું કૃણ જન્મ મર્ણુની પ્રાપ્તિ, અને શ્રેયસ્નું કૃણ જન્મ મર્ણુથી મુક્તિ એટલે કલ્યાણ છે.

આ વિશ્વમાં પુરૂષ તો એક પરમાત્માજ છે; તે પ્રભુએ પોતાનો કિતાબ (Title) મનુષ્યને આપ્યો. અર્થાત્ પુરૂષપદ આપ્યું, છતાં મનુષ્ય જન્મ લઈ પુરૂષ જો પોતે પરમાત્માને ન જાણે તો તેને આત્મહત્યારો (ચાંડાળ) કહ્યો છે પુમાન્ ભવા દિયં ન તરેત્ સ આત્મહા ॥ શરીરરૂપી મજબુત વહાણ મળ્યું સદૃશ કર્ણધાર છે, અનુકુળ વાસુ છે, તો પછી વિલંબ શા માટે કરો છો! જાગ્રત થાવ, હે બંધુએ! મોહ નિદ્રાથી જાગો. અહાર, મૈથુન, લય, નિદ્રા વગેરે બીજી બધું તો જે પશુચોત્તમાં પણ છે. તેનુતેજ તમે કર્યા કરો અને આયુષ્ય ગુમાવી નાખો, તો તમે પશુથી પણ નીચ છો. બીજા જન્મો (અન્યયોની)માં જે કામ ન થઈ શકે તે કન્વાની યોગ્યતાવાળું આ મનુષ્યતનુ છે, છતાં પ્રમાદી બન્યા રહી પશુના પિત્રાઇ શા માટે થાવ છો!! અનેક યોની-જન્મોમાં ધકકા ખાતાં ખાતાં મોક્ષના દરવાજામાં આવી પોંચ્યા છો તે છતાં હવે જાગ્રત થાવ-ચુકશો તો મહાત્ત વિનષ્ટિ મોટી હાનિ. સમ અને વિષમ સર્વમાં પરમાત્માને સમ જોઈને અમૃત થવું. એજ ખરું કર્તવ્ય છે તે કરી અમૃત થાવ. એ રીતે ઋષિમુનિ આદિ અનેક સત્પુરૂષો અને શાસ્ત્રોનો ગર્જ નાથી જગાડતો ડિઝિમ છે.

શ્રેયસ્નાં સાધન, ભક્તિ યોગ, અને જ્ઞાન યોગ છે. બીજા ઉપાય નથી. તે ત્રણમાંથી ગમે તે એકનો આશ્રય કરો. શ્રી કૃષ્ણે ઉદ્ધવજીને ભાગવતમાં કહ્યું છે કે ડેલી દીપક ન્યાય પ્રમાણે ભક્તિ અને જ્ઞાનની વચ્ચે કમયોગ છે તેથી તે બહુને ઉપકારક છે.

કર્મણા બધ્યતે જંતુ વિચયાચ વિમુચ્યતે॥ અર્થાત્, પ્રાણીને કર્મથી બંધન થાય છે. અને જ્ઞાનથી મુક્ત થાય છે. એ ખરું છે. પરંતુ જે કર્મથી બંધન થાય છે તે નિષ્કામ કર્મ કરવાથી નહિ-નિષ્કામ કર્મ તો અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરે છે કે જે ચિત્તશુદ્ધિ મોક્ષની હેતુભૂત છે; પરંતુ સકામ કર્મ છે તે બંધનના-ભવબ્રમણનાં હેતુ-કારણરૂપ છે. જેમ રજ (ધુળ) છે તે એકની એક છે, પણ વાસીદું વાળતાં ઉડે, તથા ઊંટ બકરાનાં ચાલવાથી ઊડે છે તે ધુળના સ્પર્શથી રનાન કરવાની આજ્ઞા શાસ્ત્ર આપે છે. અને ગુરૂ પાદુકાની ધુળ, આયેનાં ચાલવાથી ઉડતી ધુળ, તથા બાળક ધુળમાં રમી તેનાં અંગની ધુળ આપણે દીલે સ્પર્શ થવાથી પુણ્ય પ્રદ છે. તેમ બધાં કર્મ કંઈ બંધનનાં હેતુ નથી. કામના રૂપ ઉપાધિથી બંધનનાં હેતુ થાય છે. સંકલ્પ-ઇચ્છા-કામનાથી વિનિર્મુક્ત થઈને આસક્તિ રહિત નિષ્કામ કર્મ કરે તો તે બંધનનાં હેતુભૂત નથી.

यज्ञार्था र्कर्मणो न्यत्र लोको यं कर्म बंधनः ॥

તદર્થ કર્મ કૌન્ટેય મુક્તસંગ સમાચર ॥ વળી બુવો,
કર્મણ્યે વાધિ કારસ્તે માફલેષુ કદાચનઃ ॥

મા કર્મ ફલ હેતુ મૂર્માતે સંગોસ્ત્વ કર્મણિ ॥ વળી બુવો,
કર્મણૈવદિ સંસિદ્ધિ માસ્થિતા જનકાદકઃ ॥

લોક સંગ્રહ મેવાપિ સંપદ્યન્ કર્તુમર્હસિ ॥ ભ૦ ગીતા૦*
શાન્તોદાન્ત૦ એ શ્રુતિ કહે છે કે, શાંત , દાન્ત (ઈંદ્રી-

* શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપર સ્વામિ ચિદ્વિજ્ઞાનદાસજીએ લખ્ય વગેરે અનેક સમર્થ ટીકાકારનાં વિચારોમાંથી સાર દોહન કરીને જે ટીકા કરી છે તે, વિષ્ણુરૂપ શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજની ટીકા તથા શ્રી વિાલુ બાવા પ્રહ્લ્યાદીની ટીકા એ લક્ષ્યપૂર્વક (એ શ્લોકો માટે) એવી અત્રે અંધનો વિસ્તાર વધી જવાના ભયથી લખવું ઉચિત ગણ્યું નથી.

ઓતું દમન કરી બધીને પાતાને વશ કરી હોય એવો), ઉપ-
રામ થયેલો એવો મુમુક્ષુ જ્ઞાનનો અધિકારી છે. તે જ્ઞાન માટે
તેણે ગુરુ પાસે જવું તદ્વિજ્ઞાનાર્થ સગરુમેવાધિ ગચ્છેત્ સમિષ્તાણિઃ ॥
શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠ ॥ જેને પ્રહ્લવિધાનીજ જિજ્ઞાસા છે તેવા અધિ-
કારીએ તે આત્મ જ્ઞાન લેવા માટે હાથમાં સમીપ પત્ર પુષ્પ
શ્રી કૃષ્ણાદિ હોટ લઈને શ્રોત્રીય પ્રહ્લનિષ્ઠ સદગુરુ પાસે વિનય
અને શ્રદ્ધા પ્રેમ યુક્ત બનીને શરણે જવું. ત્યાં સેવામાં રહી
શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસન કરવું. વેદાંતનું શ્રવણ કરવું, સાંખ્યનું
મનન અને પાતંજલનું નિદિધ્યાસન કરવું.

કેટલાક કહે છે કે. ગુરુમુખે તત્ત્વમસિ મહા વાક્યનાં એક
વાર શ્રવણ માત્રથીજ અપરોક્ષ થાય છે. પણ બધાને માટે તેમ
બનતું નથી. હજારો અથવા લાખોમાં કોઈ એક વ્યુત્પન્ન-પરિપક્વ
પૂર્વ જન્મેમાં અભ્યાસ કરી આવેલો એવોજ શ્રવણ માત્રથી
તત્કાળ સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. અન્ય સર્વને માટે તો શ્રવણ
કરી મનન કરવાનું છે. તેમાં મનને કરણ કરવાનું છે. તેનાથી
શું થાય છે. કે—

મિથ્યતે હૃદય ગ્રંથિ શ્ચિદ્યંતે સર્વ સંશયાઃ ॥

ક્ષીયંતે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્દ્રષ્ટે પરાવરે ॥

દ્રશ્યતે ત્વમ્મયા બુદ્ધ્યા સૂક્ષ્મયા સૂક્ષ્મદર્શિભિઃ ॥

એ શ્રુતિ પણ એજ કહે છે કે, એકાગ્ર અને સૂક્ષ્મ
બુદ્ધિથી મનન અને નિદિધ્યાસન કરવું. એમ કરવાથીજ સૂક્ષ્મ
દર્શી મહાત્માને અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર થાય છે. તેનાં હૃદયની ગાંઠ
હેઠાઈ જાય છે, સર્વ સંશયો હેઠાઈ જાય છે, તેનાં કર્મો ક્ષીણ
થઈ જાય છે.

તત્ત્વમસિ ઉપદેશનું શ્રવણ છે તે સહકારી છે અને મનન છે
તે કરણ એટલે સાધન છે.

દશમસ્ત્વમસિ-દશમો તું છે, એ શ્રવણથી અપરોક્ષ થાય
છે તોપણ જેમ રત્ન આપણી પ્રત્યક્ષ થતાં છતાં તેનાં તત્ત્વનું

સાક્ષાત્કાર થતું નથી, તેમ હું શીરીતે દશમે છું, એમ પોતે જાતે પાછો વિચાર કરી ખાત્રી કરી-તપાસી જુવે ત્યારે વિચારથી દ્રઢ અપરોક્ષ થાય છે; કેમકે શબ્દ શ્રવણ છે તે સહકારી છે અને મન કરણ છે. અને તેથીજ શ્વેતકેતુને નવ વાર ઉપદેશ કરવો જરૂર પડેલોકે, તત્ત્વમસિ શ્વેતકેતો ! તત્ત્વમસિ શ્વેતકેતો ! ઇત્યાદિ. (ઉપનિષદ્ જુવો.) ત્યારે તેનાં મનનથી તેને સોહં એવું અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું હતું. માટે તત્ત્વ સાક્ષાત્કારની જિજ્ઞાસા હોય તેમણે શ્રદ્ધા પ્રેમથી ગુરૂ ઇશ્વરની ઉપાસના વગેરે નિષ્કામ કર્મદ્વારા ચિત્ત શુદ્ધિ કરી, ચતુષ્ટય સાધન સંપન્ન રહી, સદગુરૂ શરણ પડી, શ્રવણ મનનાદિથી અવિદ્યા પડળ દુર કરવા પુર્વાર્થ કરી જીવત્વના જીવંત અહં મમત્વને પોતાનાં સત્સ્વરૂપમાં હોમી દેવાં; તો ઇશ્વર કૃપાથી અલેદ સાક્ષાત્કાર થશેજ. ઈશ્વરાનુગ્રહાદેવ પુંસામદ્વૈત વાસના ॥ સદગુરૂ પરમાત્મા સર્વાન્તર્યામિ ઇશ્વરના અનુગ્રહથીજ પુરૂષની અદ્વૈત વાસના-અલેદ બુદ્ધિ-સર્વત્ર હરિગુરૂમય દ્રષ્ટિ થાય છે. માટે હે સુજાનો! કાંઈ બીજું ન બને તો કલૌ કૈશવ કાર્તિનાત્ એ વચનને સમજીને, અર્થાત્ કલિમાં ભગવત્સમણું ચિંત્વન અનન્યત્વે સપ્રેમ શ્રદ્ધાથી કરતા રહો. ઉપનિષદમાં પણ તે ૧૬ શબ્દનો મંત્ર અહર્નિશ જાપ્ય કરનારને શ્રેયસ-કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કહી છે. તે મંત્ર, - હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે, હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે. એ મંત્રને નિર્માળ શ્રદ્ધા પૂર્વક પ્રેમથી, અન્ય વિષયવાસના (ઈચ્છા) છોડીને જાપ કર્યા કરનાર ઉપર પરમાત્માની કૃપા થાયછે. તેથી શર્ને: શર્ને: તેનું દેહાધ્યાસવાળું જીવત્વનું પ્રાપ્તિજન્ય અહં મમત્વ ખપી જતાં અતે પુરૂષાંગની જઈ, પોતે સ્વયંસચ્ચિદાનંદ અનંત વ્યાપકપૂર્ણ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપે અલેદભાવે અખંડ એકરસ બની રહે છે. અસ્તુ મેરૂમણિ.-એક શેઠ બોટમાં બેઠા છે. બેસતાંજ કિનારા આગળ દસ હબારની બીંટી આંગળિમાંથી નિખાળી પડી તે બખતે જે કારણ

આગળથી તે વીંટી નિકળી પડી તે ઘોટની કોરણુને પકડી
 રાખી; અને વિચાર્યું કે અહીંથી પડી છે એમ કહીશું એટલે
 મળશે. ઘોટ ચાલી અને પ્રહર વીતી ગયો. ઘોટ પચીસ ગાઉ
 નિકળી ગઈ ત્યારે ધીમે રહીને શેઠ બોલ્યા કે, અલ્યા ખલાસી !
 અહીંથી મારી વીંટી પડી તે લાવે તો દસ રૂપીઆ ધનામ આપું.
 ખલાસી ખુશી થયો, પણ પુછ્યું કે ક્યાં પડી છે? શેઠ કહે,
 અહીંથી પડી, એમ કરી સ્ટીમર (ઘોટ)નું કોરણુનું લાકડું ખતા-
 વ્યું, જે કે શેઠે પકડી રાખેલું હતું; અને બોલ્યા કે, પ્રહર
 થયો. ખલાસી હાથ પછાડતો કહેવા લાગ્યો કે, પ્રહરમાં તો
 પચીસ ગાઉ આવ્યા. અહીંથી પડી તે લાકડાંને જોઈને શું કહું!!
 તેમ, તાત્પર્ય કે, -શરીરરૂપ નૌકા કાળવાસુની ગતિને લીધે
 (છૂટી થતી) આગળ ચાલી જાય છે, એટલે આયુષ્ય વહ્યું જાય
 છે. અમુલ્ય રત્ન જે વીંટીમાં જડેલું છે એવી તે આત્મરત્ન
 વાળી અધ્યાત્મવિદ્યા જે સ્વરૂપસ્થિતી છે તે જોઈ બેઠા, તેને
 શોધી કાઢવાને (બ્રહ્મવિદ્યા મેળવવાને) યુવાવસ્થા ખરે વખત
 છે. તે તો વિષય સેવન, આલસ્ય, પ્રમાદ, મોજ મઝામાં વહી
 જવા દઈએ, અને આગળ નિકળી જઈએ, પછી વૃધ્ધાવસ્થામાં
 તે મેળવવા વિચાર કરીએ; પણ પછીશું અને!! કઈ વખતે શું
 સાધન સિધ્ધ કરે!! વાસનાના થર ચિત્તપર ચઢી ગયલા તેને
 કેવી રીતે કાઢી ફાડી ફેડી શકે! તેમ, ગુરૂપણ એવા મલીન
 ચિત્તવાળાને, સાધન સંપન્નતાથી ચિત્તશુદ્ધિ કરાવ્યા શિવાય
 કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી શકે! દસતો શું પણ
 દસ લાખ આપતાં પણ વીંટી, વખત ચુક્યા પછી, મળી શકે
 તેમ નથી. તેમ અલ્પકાળમાં અને અનુકુળ યોગ્યકાળ વહી ગયા
 પછી બ્રહ્મવિદ્યા પણ મળી શકે તેમ નથી.

નિર્વાણ દોષે કિં તેલદાન ॥ હીવો હોશાઈ ગયા પછી કોડીઆંમાં તેલ
 રેડવું શું કામનું! ચોર લોકો દ્રવ્યને ચોરી ગયા પછી સાવધાની
 શું કામની! તેમ, શરીર અને બુદ્ધિબળની યુવ.વસ્થા વીતી ગયા
 પછી શુભવિદ્યાના ઉપદેશરૂપ તેલ નકાસું છે. તેજ રીતે કામ

કોથ લોભાદિ ચોર લોક, મનુષ્યની વિષયાસક્તિ, મુદત્વ, અને આલસ્ય પ્રમાદાદિને લીધે, આયુષ્યકાળ ચોરી ગયા પછી જ્ઞાન મેળવવા સાવધાની બતાવેલી નકામી છે. માટે જાગૃત થાવ, આલસ્ય છોડો. અને સત્સમાગમ કરી પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત કરી લેવા કટિબદ્ધ બનો. ગયલો વખત ફરી હાથ લાગનાર નથીજ, તો પછી શામાટે વિષયની કેદ દ્રવ્યનોમદ અને અમલદારીના અમલમાં જોટી બકવાદ કર્યો કરો છોતેલી બાજુ હારી જાવ છો!! માનો તો તમારી મોજ, નહિ માનો તો પશુ તમારી મોજ. લેખક તો, સંતો, સદગુરુ, શ્રીહરી, આચાર્યસ્તંભ, અને શ્રુતિ શાસ્ત્રોના હિંદિમની નકલ માત્ર દરશાવેછે, અને હિંદુ મંદિરો નુસાર પોતાનું કર્તાવ્ય કરી કૃતકૃત્ય થાય છે. તથાસ્તુ ॥

ૐ હ્રીઃ શાન્તિ રિત્યાદિ પૂર્વવત્ ॥ શાન્તિ રસ્તુ હરિઃ ૐ તત્સત્

ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વંચાહરન્ મામનુસ્મરન્ ॥

યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્ દેહં સમાતિ પરમાં ગતિ ॥

યામધીત્ય પ્રયાણેતુ મદ્ધાનાયોપપચતે ॥

ૐ કાર મગ્નતઃ કૃત્વા મામ્ નમસ્કૃત્ય નારદ ॥

પ્રકાશ પ્રયતો મૃત્વા ઇમં મંત્ર મુદીરયેત્ ॥

ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય હૃત્યયં ॥

॥ ૐ નમો નારાયણાયેતિ મંત્રઃ સર્વોર્થ સાધકઃ ॥ હરિઃ ૐ તત્સત્

આ જ્ઞાનયજ્ઞ (બ્રહ્મયજ્ઞ-મહાયજ્ઞ) ની

પૂર્ણાહુતિ.

જ્ઞાન સૂર્યોદયના મહાયજ્ઞનું કાર્ય તો બાહ્યાવસ્થાથીજ સદ્ગુરુ પરમાત્માએ શરૂપદારૂ બની કરાવવાનું શરૂ કરેલું હતું. અને રિટાયર થયા પછી ઉત્તર કાર્યરૂપ કર્તવ્ય પણ કરાવ્યું, એટલે, સધળી નોટબુકોમાંથી દોહન કરાવી સત્વ સાર નવનીતભૂત જ્ઞાન સૂર્યોદય મહાગ્રંથ લખાવ્યો. અર્થાત્ મહાયજ્ઞ (જ્ઞાનયજ્ઞ) તો એ વખતેજ પૂર્ણ કરાવ્યો. પરંતુ જગતને તે મહાયજ્ઞનાં દર્શન પૂજન વંદન ભોજન વગેરેથી તૃપ્તિ પૂર્વક શ્રેયસ્ મેળવવાને ગ્રંથની પ્રસિદ્ધિ થવા રૂપ બહિર્ગત અથવા પૂર્ણાહુતિ કરાવવાનું કામ પ્રભુની ઇચ્છાનુસાર આવ્યું. તેમાં પૂર્વાર્દ બહાર નિકળ્યો છે પણ પરાધિન બની મુંબાપુરિની રમત ગમતમાં પડ્યો છે, અને ઉત્તરાર્દ લેખક પાસે સુખશૈયામાં પોટ્યો છે. તેની મધ્યમાં તક સાધી આ સંધિપ્રકાશ કટિબદ્ધ થઈ જગતરૂપ શ્રી હરિગુરૂની સેવા કરવા આગળ નિકળી આવ્યો. એ ગ્રંથરૂપ દિવ્ય યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ અત્રે થાય છે. સુઝ અધિકારી વિવેક સંપન્ન જનોનાં હિતને અર્થે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થવા પર્યંતની પ્રવૃત્તિ, જે સર્વાન્તર્યામિ પરમેશ્વરની સત્તા સ્ફુર્તિપ્રદાનથી, લેખક વ્યક્તિરૂપ ચંત્રદારા, કરાચી કહેવાય છે, તે (પ્રવૃત્તિ) રૂપ મહાયજ્ઞ (જ્ઞાનયજ્ઞ) ની પૂર્ણાહુતિરૂપે વક્તવ્ય વાક્યસમૂહ હવે આ નીચે સપ્રેમ આલેખવામાં આવે છે.

શ્રી ભગવાને કહ્યું છે કે, હે ઉદ્ધવ ! જ્ઞાનવિજ્ઞાન સંપન્નો મજમામ્ અક્ષિ માસતઃ ॥ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન સંપન્ન થઈને ભક્તિભાવથી મને બળ. ૯, ૧૧, ૫ અને ૩ મળીને કુલ ૨૮ તત્વોમાં પરમાત્માજ ભર્યા છે. તે તત્વો કહે છે. પ્રકૃતિ, પુરુષ, મહત્ત્વ, અહંકાર, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ; દસ હૃદિ અને મન; પાંચ સ્થૂળ ભૂતો (આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ, પૃથ્વી); અને ત્રણ સૂક્ષ્મ (સત્વ, રજ, તમઃ) એ બધાં મળી ૨૮ તત્વોમાં પરમાત્માજ પૂર્ણ છે. એવાં જ્ઞાન વિજ્ઞાન યજ્ઞન જ્ઞાન વિજ્ઞાનરૂપ યજ્ઞ કરીને પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવો, અથવા પ્રભુની પૂજા કરવી. જેમ,

રસોઈ બધી છાપનભોગ-અન્નકોટ સામગ્રી તૈયાર કરી, તે જ્ઞાન; અને તેનો સ્વાદ લેવો-જમવું ખાવું અને તૃપ્ત થવું, તે વિજ્ઞાન; તેમ, જડચેતનનો વિવેક કરી, હું શુદ્ધ જ્ઞાનધન બ્રહ્મસ્વરૂપ છું, અને દ્રશ્ય બધું જડ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, તે બધું હું દ્રષ્ટાચેતનનું દ્રશ્ય છે, એમ જાણવું તે જ્ઞાન છે; અને તે બ્રહ્માત્મૈક્યનો અનુભવ કરવો-તે સુખનું આસ્વાદન (ભોગવટો) કરવું તે વિજ્ઞાન છે.

એ મહાયજ્ઞ-જ્ઞાનયજ્ઞ કરવાને માટે અંતઃકરણ છે તે યજ્ઞભૂમિ છે. તેને શુદ્ધ કર્યા પછી એટલે ધાસપુંજે કચરો ઉખેડી કાઢી નાખ્યા પછી યજ્ઞકુંડ કરી યજ્ઞ થઇ શકે છે. તે ધાસ કચરા સ્થાને અંતઃકરણમાં જે સંકલ્પ વિકલ્પ છે તે જાણો. તે વિકલ્પ સંશયોદિ કચરો કાઢી નાખી ભૂમિ શુદ્ધ કરવી જોઈએ. પછી શમ, દમ, ઉપરતિ રૂપ ત્રણ કુંડ સ્થાપવા. ક્ષર અને અક્ષર એ અરણી છે તેનું સંઘર્ષણ કરીને શ્રી ગુરૂના અનુગ્રહથી મંથન કરવું તેણે કરીને નિધૂમ એવો જ્ઞાન અગ્નિ પ્રકટે તે કુંડમાં નાખી, રજ્જતમ ગુણરૂપ સમીધાદિની આહુતી આપવી; અને પછી સત્વગુણરૂપ ઘૃતની આહુતિ આપવી. પછી પૂર્ણાહુતિમાં પશુહોમ માટે વિદ્યા (જ્ઞાન) શસ્ત્ર લઈ સંકલ્પરૂપ પશુને મારીને હોમવો. તે સાથે કારણ (અવિદ્યા) સહિત જીવ-જ્વાલની પણ પૂર્ણાહુતિ દેવી. એવો યજ્ઞ કરવાથી મદ્રૂપતાને પામે છે (શ્રી હરિરૂપ થાય છે) એ રીતે પ્રજુએ ઉદ્ધવને કહ્યું છે:—

એવાન્દ્રવ્ય મયાઘજ્ઞાત્ જ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ॥

સર્વે કર્માશિલંપાર્થ જ્ઞાનેપરિ સમાપ્યતે ॥ ગી. અ. ૪-૩૩

દ્રવ્યમય યજ્ઞ વગેરે બાર પ્રકારના યજ્ઞ છે તે બધામાં સહુથી શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયજ્ઞ છે. તે જ્ઞાન થયા પછી શ્રીમત્ સ્માર્ત લૌકિક વગેરે બધાંજ કર્મ કર્તવ્ય રહેતાં નથી. જેમ, ગામ જવા નિકળ્યા, તે ગામ પહોંચ્યા પછી મનન (ચાલવાનું) બંધ થાય છે, તેમ, જ્ઞાન થયા પછી કર્મ કરવાના રહેતાં નથી. સર્વે અર્થાત્ ક્રિયમાયુ કર્મ બધાં, અને મશિલં એટલે, બધાં સંચિત કર્મ નિર્મૂળ થાય છે-શુભાશુભ કર્મફળ બધાં નાશ પામે છે, અને નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન છે તે મોક્ષરૂપ ફળ આપનાર છે. એવો જે જ્ઞાનયજ્ઞ છે તે કહ્યું છે. માટે અધિકાર પ્રમાણે બની શકે તેવો કોઈ પણ યજ્ઞ કરવો.

મમુલં યજ્ઞયોગે સ્થાત્ યાન્તિ ન સન્નતતમ ॥

નિષ્કામ ભાવે બીજા યજ્ઞ કરે (મહાહર, વિષ્ણુયાગ, ભાગવત સમ્રાઢ, અહર્યે નિલ્ય કરવાના પંચ મહાયજ્ઞ, વિશ્વદેવ, વગેરે) તો અંતઃ શુદ્ધિદ્વારા પ્રભુને અથવા મોક્ષને પામે છે. એ બાર પ્રકારના યજ્ઞમાંથી એકપણ યજ્ઞ નથી કરતો તેની નિંદા થાય છે. તેને આ લોકનું અને સ્વર્ગાદિ પરલોકનું સુખ નથી મળતું.

નાયં લોકોસ્ત્ય યજ્ઞસ્ય કુતોન્યઃ કુલસત્તમ ॥

એવા અયજ્ઞ મનુષ્યને આ લોકનું સુખ નથી, તો બીજા પરલોકનું તો હોયજ શાનું ?! નહીંજ હોય. એવા લોકના કરતાં તો સકામ યજ્ઞ કરનારા સારા છે તેવા સકામ યજ્ઞ કરનારા અહીં સુખી અને સ્વર્ગાદિમાં પણ સુખ પામે છે. જેઓ દરિદ્રી થઈને દુરાચારી રહે છે, અને ધનવાન છતાં કૃપણ રહે છે તેથી તે દ્રવ્યનું દાન નથી કરતા, તો તેઓને અયજ્ઞજ્ઞાણુવા. એવા દરિદ્રી અતપસ્વીને, તથા ધનવાન અદાતાને ધનવંતં અદાતારં દરિદ્રી આતપસ્વિનં બેઠુને કોટે મોટો પથર બાંધી નદીમાં કે દરીઆમાં ડુબાવી દેવા, એમ શાસ્ત્રકાર કહે છે.

શાસ્ત્રો બહુ છે તેમ સંશય પણ બહુ છે; અને ઉપાસના પણ બહુ પ્રકારની છે. ખરો સન્માર્ગ, એટલે સત્ જે બ્રહ્મ તેનાં જ્ઞાનનો-પ્રાપ્તિનો માર્ગ સદૃશ્ય વિના જડતો નથી.

એક રાજાને માળી રાજબાગમાંથી સાંજે ફુલનો સુંદર હાર બનાવી પુષ્પો સાથે રાજાને માટે લાવતો. એક દીવસ માળીએ પોતાના પુત્રને મોકલ્યો. રાજા પોતાના આરસા મહેલમાં બેઠા છે ત્યાં માળીપુત્ર આવી દ્વાર-માંજ અટક્યો. સમીપવર્તિ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પોતાનામાં આકર્ષણ કરવું. એવો આરસા-તકત્તા-કાચનો સ્વભાવ હોવાથી હજારો રાજા તે આરસામમાં જોઈ માળીપુત્ર વિચારમાં પડ્યો કે મારી પાસે હાર તો એકજ છે, અને રાજા તો અનેક દેખાય છે તેથી શું કરું. રાજાએ તેને જોયો. છેવટ રાજા ઉઠ્યા, તે સાથે બીજા લોકપણ ઉઠ્યા. દ્વાર પાસે આવી રાજાએ પુછ્યું ત્યારે માળીપુત્રે કહ્યું કે, એક હાર છે તે હવે કોને કોને પહેરાવું તે વિચારમાં પડી ગયો તેથી અટકી ઉભો. તરત તે રાજાએ લાઇ પહેરી લીધી, અને પાછા આસને જઇ બેઠા. પછી માળીપુત્ર જુવે છે તો બધાએ પ્રતિબિંબિત રાજાઓની ડાકમાં હાર છે-તે બધા રાજા હારથી અલંકૃત છે. વિચારે છે કે, આ શું !! રાજા કહે, બાઈ! મૂળમાં હું એકજ છું, પણ આરસાની ઉપાધિથી અનેકરૂપે દેખાઈ રહ્યો છું. માળીપુત્ર સમજી ગયો, અને સકામ

કરી ચાલી ગયો. તેમ, બુદ્ધિરૂપ આરસા છે, તેમાં માયાથી એકેજ પરમાત્મા છે તે નાના-અનેકરૂપે દેખાય છે. તે શ્રી સદ્ગુરના ઉપદેશથી એક સમગ્રય સારિ બમ દૂર થાય છે. જગદીશ્વર-વિશ્વપતિરૂપ મહારાજ છે. તેનીજ આ ખીલી રહેલી સુંદર વિશ્વવાટિકા (વાડી-બાગ) છે. જગતની સેવા કરવાથી તે પ્રભુ પ્રસન્ન લાય છે. તેથી પ્રભુના ભક્ત છે તે વિશ્વવાટિકાનાં અનેક વૃક્ષ વેલી વગેરે રૂપ પ્રાણીઓ અથવા વિભૂતિની સેવામાં ઉત્સાહ રાખી તેને તન મન ધનથી બનતી મદદ ઉપકાર અથવા સેવા કરવારૂપ જળસિંચન કરતા રહીને રાગ દ્વેષ કામ ક્રોધ મોહ લોભ માત્સર્યાદિ રૂપ નકામાં જાંખરા ઉગી નિકળતા જણાય તે તથા રજસ તમસરૂપ ધુળ કચરો કાઢી નાખી બાગને સદુપદેશદ્વારા સુંદર શુદ્ધ સુશોભિત રાખે છે. તે બાગનાં વિવેક વૈરાગ્ય ભક્તિ પ્રેમ શ્રદ્ધા વગેરે રૂપ સુંદર પુષ્પોની માળા લઈ પ્રભુની પૂજા રૂપે કંઠમાં આરોપણ કરે છે-તે પૂજાથી સંતુષ્ટ કરવા યત્ન કરે છે. તેમાં તેને બેદ બમ-બ્રાંતિ થાય છે તે જોઈ પ્રભુ પોતે સદ્ગુરૂરૂપે પધારી તેની બેદબ્રાંતિને છેદી નાખે છે, અને હું એકેજ છું તે અનેકરૂપે માયાથી પ્રતીત થાઉં છું, એવા ઉપદેશથી તેને શાંતિ આપી પોતે તેની સેવા સ્વિકારી લે છે.

આ મહામાયાના પંચરંગી રમ્ય પ્રતીત થતા પ્રદેશમાં સદ્ગુરૂ પર-માત્માની નિયતિ અથવા પ્રકૃતિ ગત નિયમ પ્રમાણે શરીર ધારણ કરાઈને તે શ્રી હરિ ગુરૂની પ્રેરણા-ઈચ્છા પ્રમાણે આ અંશ લખવા રૂપ મહા યજ્ઞ 'શ્લોક યજ્ઞ-પરમ યજ્ઞ અથવા જ્ઞાન યજ્ઞ, તે પરમેશ્વરનીજ કૃપાથી પૂર્ણ થાય છે. એ કાર્ય એ પ્રમાણેજ થવાને શ્રી સર્વાન્તર્યામિ પ્રભુનો આગળથીજ સંકેત હતો, એમ હિસ્મતથી છાતી કાઢી નિશ્ચય પૂર્વક કહેવામાં શકાને અવકાશ નથી. તેનાં સમ્બળ કારણ એ છે કે, ખેલવા કુદવા રમવા બમવા અને બણવા ગણવા વગેરે પ્રાથમિક કેળવણી મેળવવાની વય, અને તે પછી ૧૩ વર્ષથી ભગવતપ્રેમે લેખકનાં અંતરમાં પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશવા માંડ્યું. લોકો ગમે તેમ માનતા હોય, ગમે તેમ કહેતા હોય, કેમકે તેઓની બુદ્ધિ તેઓનાં કર્મને આધીન છે તેથી વિદ્વાન પણ મધ્યેચ્છ બલે કહો, પરંતુ હમાઈ સમજવું તો એમ છે કે, શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી રામ, શ્રી હનુ, શ્રી ગણેશ, શ્રી શંકર, શ્રી દેવી, શ્રી સૂર્ય, શ્રી ખાસ્તિ, શ્રી હરિગુરૂ, વગેરે જે નામથી સ્થપાયેલી અથવા પ્રકૃતિના ડોહ કુદરતી યોગથી સ્વયં પ્રકટલી જે દેવની પ્રતિ હોય છે તેમાં અનેક મનુષ્યોની દૈવી સાત્વિકી એકાગ્રતા પૂર્વક કરાયેલી ભાવનણ સંબંધન થઈ તેમાં તે દેવનો અનાધિક અંશ

આવિર્ભાવ થાય છે. દેવ તો સર્વત્ર વ્યાપક છે તેનો આવિર્ભાવ સંભવતો નથી. પૂર્ણસ્વાવાહનં કુત્ર, પણ માયાશક્તિ સંપન્ન તે દેવ હોવાથી તે શક્તિ સામર્થ્ય-બળ આવે છે તેથી ભક્તની જેટલા અંશમાં જે ભાવથી શુદ્ધ મનથી જેવી અને જેટલી દ્રઢ ભાવના હોય તે પ્રમાણમાં તેની શ્રદ્ધા પ્રેમને વશ હોવા તે પ્રભુ તેનાંજ હૃદયમાં પ્રકટી પ્રલક્ષ બહિર પ્રદેશે દર્શન આપી બાલક-ભક્ત-કિંકરને કૃતાર્થ કરે છેજ, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

એજ ઉમરે (તેમજ વરસે) શ્રી ગિરિધર-શ્રીનાથજીમાં વીસ દિવસ મુકામ રહી છેલ્લે દહાડે અને છેલ્લી ઘડીએ (નિકળતાં) બીજીવાર ગભરાટમાં દરશન કરવા જઈ (રાજભોગ વખતેજ) જોતાં જે અદ્ભુત મનોહર સુંદર મુરલી વગાડતા ઉભા રહી પ્રેમથી લેખક વ્યક્તિ તરફ હાસ્ત કરતાં જણાયા. વીસ દહાડે આ તદ્દન જુદુંજ સ્વરૂપ જોઈ લેખક પોતાની તે વખતની ખુદ્દિ પ્રમાણે વિચારમાંજ પડી ગયો કે, અરે ! આમ કેમ !! એટલી વારમાં અહીંથી શ્રી નાથજીને કોણે ઉપાડી ગયું, અને આ (મુરલી-ધર શ્રી કૃષ્ણ) ઠાકોરજીને કોણે પધરાવ્યા હશે ! જે ગભરાટ-મને મુકીને માતાજી વગેરે ક્યાં જતાં રહ્યાં એવો ભય ચિત્તમાં ખળભળી રહેલો હતો તે અમુક કાળ (થોડી મીનીટ) સુધી બધુંજ ભુલી ગયો. વળી સુરતમાં લેખક માટે બાંધણીનો રહાયો કીનારી મુકીને સીવાડેલો તથા સાંખેલાં પેહેરાવતા તે ટોપી રૂ. ૫૫ ની લાંબિલી, તેજ બેઉ વસ્ત્ર પ્રભુએ પહેરેલાં તે, તથા પ્રભુનું વિલક્ષણ પ્રેમમય અલૌકિક સ્વરૂપ જોઈ, વધુ આશ્ચર્ય સાથે વિચારમાંજ ડુબી ગયો, ત્યાં સુધી તે દરશન આપ્યું. મંદિરમાં કે રસ્તે છોકરો હશે ત્યાંથી સાથે લઈ લેશું, એમ વિચારી માજી વગેરે પાદરે ગાડામાં બેસવા આજ્ઞા ગયલાં તેથી જે ગભરાટ પૂર્વે પ્રકટલો તેણે જ્યાં પાછું મનમાંથી ડોકીજી કાઢ્યું-તે વાત યાદ આવી કે, ઝટ તેજ લાંબું પૂર્વ રૂપ (શ્રી નાથજીનું) જોયું. આ કૃપા દષ્ટિ પ્રસાદ કરવામાં પ્રભુએ, મિત્ર હોવાનું સમ્પત્ત, પૂર્વનો અપૂર્વ-અત્યંત પ્રેમ હોવાનું, તથા લેખકના વકીલ-રક્ષક-સહાયક હોઈને સદૃઢ અભય આપ્યાનું સમજ્યું; એટલુંજ નહિ પણ અંબપર લેખકનાં અંગનાં વસ્ત્ર ટોપી પેહેરીને ઉપદેશ કીધો કે, હો ! પ્રિય બાળક ! તું છે તે જાણ છું, અને હું છું તેજ તું સમ્પ્રજાન હો, એમ, સમુદ્રના તરંગ કહેવાય છે તેમ તું આરોગ્ય છે. આજેજ સ્વરૂપ છે. જાણેજ સમુદ્ર છે તેજ તરંગ જાણ રૂપ છે. એવીરિતે અભેદન સિદ્ધ છે. એદ બાંતિનો વિલય, સદગુરુ, સાધુ, મહાત્મા, યોગી, ઋષિ, મુનિ, પ્રેમિય

અહ્મનિષ્ઠ સત્પુરુષો સંત માત્ર પિતા, વગેરે રૂપે પ્રભુજ પ્રતીત થઈ હિપદેશ દ્વારા, કરે છે; તેથી માત્ર પિતા, ગુરુ, અતિથી, સુદ સત્પાત્ર બ્રાહ્મણ, માની, યોગી. સાધુ સંત મહાત્મા છે તે ગુરુજ છે અને જે ગુરુ છે તે દાશ્વરનાં સ્વરૂપજ બાણવા શાસ્ત્રો પ્રબોધે છે.

તાત્પર્ય કે, મૂળ પ્રથમ શ્રી કૃષ્ણ સ્વરૂપે ગુરુ બની અમેદ ઉપદેશ દસાવવા અને બેદ બ્રાંતિ વિદારવા તે દર્શનની દ્વારથી સાધેજ થયા હોય એમ માનવાને કારણ મળ્યું. તરત ત્યાંથી હવે હું કયાં જઈ છું તેનું જ્ઞાનજ નહીં છતાં તત્ત્વાણુ પાદરેજ અને તે પણ ગાડાંની પાસેજ આવી ઉભો, અને ખેસતાંજ દહીંવડાનો પ્રભુનો પ્રસાદ કોઈ મહાશયે આવી આપ્યો.

એ શિવાય આ શરીર યાત્રાના અંત પર્યંત પ્રભુએ સાથે રહીને અનેક ભય, ક્લેશ, દુઃખથી બચાવી રક્ષા કરી છે, કરે છે, અને કરશેજ, તે બધું લખવાને કંઈ આ પ્રસંગ નથી. પણ કોઈ ન્યુનાધિક અંશે માણિક્ય રત્ન માણિગણુ માલિકાની પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવાઈ ગયું છે. ઇચ્છા હોય તેણે ત્યાં જોઈ લેવું.

આટલું લખાવાનો હેતુ એજ છે કે, પરમાત્માની પ્રેરણાથી અથવા સંકેતથી સુરત આવ્યા પછી તરત, મહાત્મા જગજીવન સ્વામિ, જીવનરામ પંડિત (પૌરાણિક—અધ્વર્યુ), અહ્મનિષ્ઠ બ્રહ્મ મોહન સ્વરૂપ, સ્વામિ ભૂમાનંદજી, ટાકરાશ્રમ સ્વામિ, આત્મ સ્વરૂપ સખા અને અતીવ શુદ્ધ સત્વ શ્રુતિ સદ્ગુરુ શ્રીમન્તસિંહ, શ્રી જ્ઞાનગુરુ યોગિ સભાપતિ સ્વામિ, સદ્ગુરુશ્રી દત્તાત્રિ સ્વામી સમર્થ (અકલકોટ), અદ્વૈતાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ, આત્મ સ્વરૂપજી, આત્માનંદ સરસ્વતિ, કૈલાસ પર્વત, વાસુદેવાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ, દક્ષિણાશ્રુતિ સ્વામિ, વગેરે એક પછી એક એમ અનેકરૂપે પ્રભુએ અપરોક્ષપણે, તેમજ અંતર્યામિરૂપે પણ અનેક પ્રસંગે અપૂર્વ ચમત્કૃતિથી હિપદેશાશ્રુતપાતા રહેલા. જે જે સત્પુરુષની વાણી શ્રવણ કરવા જતા તે મગજમાં ભરી (સ્મર્યા રાખી) ઘેર આવી નોટણુકમાં લખી લેતા ત્યારે સ્કુલનું લેસન કરવાનું અને વાળુ કરવાનું (જમવા ખાવાનું) સુઝતું. સુદ વાંચકવૃદ્ધ સ્થિત મહાશયો ! કહો, એ સામર્થ્ય અથવા એવું પુદ્ગલજ લેખક જેવા ૧૩-૧૪ વર્ષના કોમળ બાળકનું હોઈ શકે ખરું કે ? ! અરે, એ સર્વ સામર્થ્ય તે શ્રીપતિ નારાયણ પ્રભુનું, લખવાની કલામ, કામળ, વિચાર, વેમ, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, લખનાર વ્યક્તિ, આદિ સર્વ તે પરમાત્માનોજ પ્રસાદ છે, એમ કહ્યા વગર ચાલશે નહિ.

તેનોજ (નાટ) એવા હેતુથી તે વખતથી લેખક કરતો હતો કે, આગળ વખત જતાં એવા સંત પુરો મળશે કે કેમ, એ શક નેવું છે તેથી મનન કરવાં નાટે, તથા જગતરૂપ મહા અરણ્યમાં અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓમાં માનસ નિવાસી શુદ્ધ શ્વેત સુકતાદ્રવ આહાર કરનારાં હંસ પક્ષીની ઉપમાપાત્ર અધિકારી સત્વ પ્રધાન સુગ્ર વિવેકીજનોને, આ શરીર છતે અને પાછળથી મહત્ત્વસાદામૃતાસ્વાદનનો લાભ મળે, અને તેથી તેઓ અધ્યાત્માદિ ત્રિતાપ જ્વાળાથી બચી શાશ્વતિ શાંતિ મેળવે, એટલે, મૃત્યુને છતે (પુનઃ મૃત્યુ પામવાના બચથી સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થઈ અભય પ્રાપ્ત થાય.) ઉપરોક્ત આશયથીજ લેખક વિચારતો કે, દુઃખ વેડીને પણ એ કર્તવ્ય તો પ્રથમજ કરવું, પછી લેસન બેશન અને વાળુ પાણી ખાતું પીવું વગેરેરૂપ છાસાં શોધવાં. એ રીતે જ હેતુથી બાળપણથી પરમાત્મ પ્રેરણા-પ્રેરણા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરાયલી તે હેતુ હવે આ મહા જ્ઞાનસમુદ્ર મંથન થઈ સમિચ્છદાનંદમય વિજ્ઞાનરૂપ સ્વસ્વરૂપાનુભવરૂપ અમૃત નિકળ્યું તે વિશ્વરૂપ વિશ્વાત્મા સર્વાધિ-જ્ઞાન સર્વાન્તર્યામિ સર્વશક્તિ સંપન્ન પરમેશ્વરનાં ચરણ કમળે, તત્સત્ ગુરૂ પરમાત્મ કૃપાપ્રસાદ થવા સાર, અર્પણ કરી, લેખક, પોતાના પૂર્વ સંકલ્પથી મુક્ત થયો-કૃતકૃત્ય થયો માની, તે જ્ઞાનઘન પરમ શિવરૂપ મહા વિષ્ણુ તત્વમાં વૃત્તિ ઉપાધિ સહિત વિરમે છે. તથાસ્તુ. હરિઃ ॐ તત્સત્ ॥

વાંચકદંડ ! એ રીતે આ મહાયજ્ઞ જ્ઞાનસત્ર સમાપ્ત થાય છે. યજ્ઞને અંતે (પણ) બ્રહ્મભોજન થાય છે, તે હવે એ અંત વાંચી અધિકારી સત્વ સંપન્ન સુગ્રજનો, વિવેક, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, જ્ઞાન, ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ, સંયમ, જપ, તપ વગેરે દૈવીબળ પોતાનાં ચિત્તરૂપ હૃદયમાં ભરીને, સુખશાંતિરૂપ તૃપ્તિના અનુભવોદ્ગારરૂપ આરકાડ ખાશે, તેજ પ્રત્યક્ષ તેમની તૃપ્તિની નિશાની (સાખીતી-પુરાવો) છે.

અંતની કિંમત જે છે તેતો માત્ર કાગળ છપામણી બંધામણી, વગેરે સ્થૂળનોજ અંશમાત્ર છે. જ્ઞાનરૂપ ચિદાનંદમય મહાસૂર્યની (જ્ઞાનસૂર્યની) કીંમત કદી હોઈ શકેજ નહીં. એ જ્ઞાનસૂર્ય તો અવિદ્યાધિકારને ઉડાવી દેવાનુંજ સમજ્યો છે. ॥ અસ્તુ. તથાસ્તુ. હરિઃ ॐ ॥

તે સર્વાન્તર્યામિ સદ્ગુરૂ પરમાત્માએ, પોતાનાં સામર્થ્ય ઐશ્વર્ય પ્રોગળ્ય વગેરે પ્રતાપથી, કૃપાદારા, એ જ્ઞાનયજ્ઞ નેવો કરાગ્યો તેવો પૂર્ણ થયો સમજી, તદંગમૃત જે દર્શાશ હોમ, બ્રહ્મભોજન, વગેરે વિશેષ વિધી કરતેજ્ય અણાય છે તેને નાટે બ્રહ્મભોજન વિશે તો ઉપર કહી આવ્યા. અને જેઓની

જે સુત નરવરોની તે રીતે તૃપ્તિ થવાની તેમની રાજસ તામસ વિકારવાળી
મળ વિદેષોથી બરેલી વૃત્તિઓનો હોમ પણ તે બેળા આગળથી થઈ જઈ
સોહં શિવોહં ઓમહં, બ્રહ્મવાહમ, એવું બાન કરતી વૃત્તિપણુ પૂર્ણહુતિ
રૂપે તત્સત્ આનંદધન અનંત અપાર પરમતત્વરૂપ તે પરબ્રહ્માત્મક્ય જ્ઞાના-
ગ્નિમાં હોમાઈ જવાનીજ. એ રીતે હોમ પણ થવાનો સંભવ તે બ્રહ્મભોજન
સાથે સાથેજ છે. તેથી તે વિશેષ કર્તવ્ય પણ થયું સમજી એ જ્ઞાન યજ્ઞની
સર્વાંશે પરિપૂર્ણતારૂપ સમાપ્તિ થવાથી લેખકની વૃત્તિ, સર્વાધિજ્ઞાનરૂપ ઓ
ના લક્ષ્ય પરબ્રહ્માત્મક્ય તત્વમાં, પોતાનું અસ્તિત્વ-ભાવપણું-વૃત્તિત્વ ખોઈ
બેસી-ગુમાવી દઈ-અબેદત્વને પમાડી ઓ તત્સત્ ચિદાનંદ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપે થઈ
રહે છે. તથાસ્તુ. ઓ તત્સત્ ॥

દેહાભિમાને ગલિતે વિજ્ઞાતે પરમાત્મનિ ॥

યત્ર યત્ર મનોયાતિ તત્ર તત્ર સમાધયઃ ॥

જન્માંતરોના અધ્યાસથી, જડ દુઃખ અને અસત્ય એવા દેહને વિશે
દ્રઢ થઈ ગયલું અહં મમત્વ શિથીલ થઈ ગળી જતાં-ધસાઈ જઈ ભુંસાઈ
જતાંજ સમ સર્વત્ર વ્યાપક અનંત અપાર નિરૂપાધિક સત્ ચિદેકરસ આનં-
દધન ત્રિગુણાતીત પરમાત્મ તત્વ જે અવશેષ રહે છે, તેજ હું પોતે સ્વયં-
સિદ્ધ શાંત સત્ સુખરૂપ જ્ઞાનામૃત પરમ શિવ પરમેશ્વર પરબ્રહ્મ સ્વતઃ સિદ્ધ
પૂર્ણ છું, એમ સમજતાં, અથવા તો હું એવું અન્ય કશું છેજ નહીં, હું
તું તે આ વગેરે પરમાત્મા સદૃશ શ્રી હરિ પોતેજ છે, અહમાત્મા ગુડા-
કેશ સર્વ ભૂતાશય સ્થિતઃ ॥ એ રીતે સમજતાં અનુભવ થાય છે. પછી
મનની વૃત્તિ જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર પોતે પરમાત્મા, પરમેશ્વર,
પરબ્રહ્મ. શ્રી હરિગુરુ છે; બીજો કે બીજું કોઈ કે કોઈજ નથી, એમ
જોઈ તે વૃત્તિરૂપકારી પોતાનાં સ્વરૂપમાં સમાઈ જાય છે; તે પતિવ્રતા સાધ્વિ
ગોપીરૂપ વૃત્તિ શ્રીકૃષ્ણરૂપ હરિમાં હરિમાં જાય છે. જલં બસ. આટલુંજ
ખરું કર્તવ્ય મનુષ્ય જન્મનું હોવાથી એ દેહની ઉત્તમતા કહી છે. એથીજ
એને મોક્ષનું દાર-દરવાજો કલો છે. ચુક્યા તો બાજી હાથથી ગઈ; પછી
પસ્તાવો વ્યર્થ છે. એમ સમજી એથી જઈજઈ ગઈ. હે બહાદુર વીરજો,
બંધુજો, મહાશયો, ઐષ્ટો (શિક્ષકો), સંત સાધુવેશી વિચરતા પૂજ્ય પુરૂષ
વરો, કૃપા કરી સાવચ થાવ, જાગ્રત થઈ જાગ, અવિદ્યાજન્ય મોહમિદ્યાજન્ય
સ્વરૂપે (પ્રભુમાં) સ્થિતી કરી સાશ્વતિ સાતિનો અનુભવ કરી વસાવરૂપે
થઈ રહો.

ગમે તેવા કાદવમાં, ઊંડાં પાણીમાં, દરીઆનાં તળીયામાં, કે બીજી નદારી મનાતી જગ્યામાં મહા મૃત્યવાળાં રત્ન, હીરો, મોતી, માણિક્ય, મણિ, પડ્યાં હોય તે જોઈને કોઈ જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય એમ નથી વિચારતો કે, એને હું નહીં લઈ લઉં. કેમકે લેવા જતાં હાથ ખરડાય, અગર હુબ્બી જવાય તેથી નદીમાં હાથ ધાલી નહીં લેઈશ. પણ ખરા વીર સુમનન તો કાદવ-માંથી લઈ લેશે, પછી હાથ ધોવાને પાણી બહુ પડ્યું છે. દરીઆને તળી-એથી લાવવાને પણ ખરા વીર તો શિરને સાટે લાં જઈ પડી જીંપલાવી દઇ, તે મોતી વગેરે લઈ ઉપર આવેજ છે. તેમ, રાજસી તામસી વગેરે પ્રકૃતિને વશ પડેલાં જેની જેવી બુદ્ધિ તેવી દ્રષ્ટિ હોવાથી કોઈએ એવી શંકા કરવાનું કારણ નથી, કે લેખકમાં શું એટલું બધું છે કે આ બધું કદી રહ્યા છે, હમે તેને જ્ઞેયો છે, અરે કાલે છોકરામાં રમતો દોડતો હતો. અરે નોકરી કરતો હતો, અરે છોકરાં પરણાવતો હતો, અરે બાગમાં ફરતો હતો, વગેરે. પણ તેનું તમારે કામ શું છે, લેખક સાથે સંબંધ શું છે. લેખક તો એક ફોતોઆફ યંત્ર માતો, કાદવ માતો, કે પાણી માતો, એમાં તો કશું નથીજ, તમે નવું શું કહ્યું ! પણ એતો તે દિવ્ય દેવવાણી-તે પ્રભુની વેદમયી વાણી તે સમર્થ ભગવત સ્વરૂપ સત્પુરુષના મુખદ્વારા નિકળી ફોનામાં આવી તેવી તે યંત્ર ગાઈ, તે વાણીરૂપ હીરા મોતી માણિક્ય મણિ એ કાદવમાં આવી પડ્યાં, તમારે શ્રીમાન થવુંજ હોય તો વિચાર ન કરતાં ટપાટપ ઉપાડી લઈ તેને રત્ન તમારું કરી લો. દોષ જોયા કરવાના સ્વભાવ-વાળાજ હોઈને શ્રદ્ધા નહીં હોય તો છોડતાંજ નહીં, આંખ મીચીને તમારા ભવાટવિનાં કંટક વનમાં ચાલ્યાજ-વહ્યાજ જજ્ઞે. તમારા જેવા ક્ષુદ્રને માટે આ અખૂટ રત્નભંડાર છેજ નહીં. અરે હે ભાઈઓ ! જ્ઞાનમુત્પચ્ચતે પુંસાં

ક્ષયાત્પાપસ્ય કર્મણઃ ॥ પાપકર્મનો ક્ષય થઈ ગયા શિવાય જ્ઞાન થતું નથી. પાપકર્મનો ક્ષય થયેથી જ્ઞાન થાય છે. તે વેદની શ્રુતિ માના કહે છે તે રીતે તમારાં પાપ તમને ઉધે માર્ગે તાણી જાય તો બીજાને દોષ દેવો વ્યર્થ છે. પરંતુ શ્રદ્ધાવાન પ્રેમી નિષ્પાપ સુમનનોતેજ આસ વિજગ્નિ છે કે, આ મહત્પ્રસાદરૂપ ગ્રંથમાંથી તૃપ્તિ થતાં સુધી ખૂબ આરોગી (વાંચી વિચારી અધ્યયન કરી) અમૃતના ઓરકાડ ખાવ-ઉદ્ગાર કાઢો અને પરમ ધામ-સુખસ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહો, એજ અંતિમ વક્તવ્ય, એજ અંતિમ સપ્રેમ વિગ્નપ્તિ છે.

આ ભવાટવિ પ્રવાસમાં પુરુષનું કર્તવ્ય શું છે, તે ટૂંકમાં કહેવાય છે.

અત્રાહારાર્થે કર્મકુર્યાદનિન્યં, કુર્યાદાહારઃ પ્રાણસંધારણાર્થે ॥
 પ્રાણાઃ સન્ધાર્યાસ્તત્ત્વ જિજ્ઞાસમાર્થે, તત્ત્વં જિજ્ઞાસ્યં યેન
 મૃયો ન જાતિઃ ॥

ભાવાર્થ:—અત્રે દેહાદિના નિર્વાહ માટે અનિંદ્ય કર્મ કરવાં; આહાર શા માટે કરવો? પ્રાણુ ધારણુ કરી રાખવા માટે. પ્રાણુ શા માટે ધારણુ કરી રાખવા? તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે. તે શા માટે? તેજ ખરૂં કર્તવ્ય છે. તત્ત્વજ્ઞાન થયેથીજ પુનઃદેહ (જન્મ) થતો નથી. (પુનરાવૃત્તિ રહિત મુક્ત થવાય છે.) જ્ઞાનાદેવહિમુક્તિ સ્યાત્ નાન્યથા વિર વંદિની ॥ (શ્રુતિ.)

ચિન્મણિ, ચિંતામણિ, સ્પર્શમણિ (પારસ), સ્ફટિકમણિ, પ્રવાળ, શ્દ્રાક્ષ, તુલસીકાષ્ઠમણિ, ભૂગર્ભમણિ, અગ્નિશમનમણિ, સુધારસ દ્રાવકમણિ, ચંદ્ર-કાન્તમણિ, સૂર્યકાન્તમણિ, અદ્રશ્યત્વપ્રદમણિ, ગુપ્તવિદ્યામણિ, હીરા, માણિક્ય, ગજમુક્તા, મહામુક્તા, પોખરાજ, નવમહ રત્નો, વગેરેનો અનંત અપાર ભવ્ય અત્યૂર્ધ્વ પર્વત પોચિસો મહારમ્ય પર્વત જે અપરોક્ષ છતાં દૃષ્ટિ દોષને લીધે અતિ દૂરવત્ ગુપ્ત આ વિશ્વસ્થજનોથી કહેવામાં અને માનવામાં આવે છે, તે ચિદાકાશગત પ્રદેશમાં, રાજગ્ઝોના રાજ સમર્થ શૂરવીર, ભવાટ્તિમાં જથ્થાતા સિંહ વ્યાઘ્ર વ્યાલ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ ઉપર વિજય મેળવી દેવી સંપત્તિવાળા અધિકારી જિજ્ઞાસુજનોનું રક્ષણુ કરતા હુવા પ્રવાસ કરી રહેલા હોય છે. તેવા મહારાજ * પોતાની પાસે ગુપ્ત રાખેલાં અક્ષય-પાત્રમાંx (તે મણિમય દિવ્ય પર્વતમાંથી મણિઓ) ભરી લઈ + સાચા જિજ્ઞાસુઓરૂપ ઝવેરીઓને અતિ ઉદારતાથી આપતા જઈ તેમને મહા સમર્થ ધનાઢ્ય બનાવતા ચાહ્યા જાય છે, છતાં તે પાત્ર તો ભરેલું ને ભરેલુંજ રહે છે. અનેક વ્યક્તિ આગળ અનેકવાર ખાલી કરતાજ રહે છે છતાં ખુટતું નથી; એટલુંજ નહિં પણ જે પુણ્યપુંજ સત્સંસ્કારીજનોને તે મળે છે તેઓ

* મહારામા—સંત-જીવનમુક્ત, પરોપકાર પ્રણયજી સદ્ગુર મહેશ્વર સ્વર-માનિજી સમર્થ મહાપુરુષો.

x શુદ્ધ સાત્ત્વિક અદ્ભૂત અવર્ણનીય જ્ઞાનસંપન્ના સદ્ગુણિ.

+ આમગ્ન માત્ર જેટલું સમુદ્રનું જળ હાથેલીમાં લઈ આખા તે સમુદ્રનું પાન મહામુનિ અગસ્ત્યે કીધેલું કહેવાય છે તદ્દત.

પાસે પણ તેજ રીતે અખૂટ-અક્ષય રહે છે. શા માટે એમ ? તે એવા પ્રકારનું અક્ષયપાત્ર છે તેથી નિરંતર પૂર્ણ રહે છે. એવા પ્રૌઢ પ્રતાપી મહારાજશ્રીના પ્રસાદરૂપ તેમના અક્ષય પાત્રમાંથી મળેલું ઝવેરાતરૂપ મહા-દ્રવ્ય, ÷ હે પ્રીય સુઝ અધિકારી ધીર વિર બંધુઓ ! અધીરા થઈને પણ ત્વરાથી તમો છુટી લઈ તમારું કરી લેશો ? લેખક માટે ચિંતા નહીં કરતાં તમો પોતે તો સમર્થ ધનપતિ બન્યા રહેવા પુરુષાર્થપૂર્વક તીવ્ર ઇચ્છા પ્રક-ટાપી પ્રવૃત્તિ કરશો ? સલાહ લેવાનું કે કોઈને પુછવા જવાનું અને શંકા કરવાનું સાહસ કરશોજ નહિ. ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રકટીજ હોય તો તે ભવપાર કરનારી દેવીક્ષણુ વીતી જવા નહીંજ દેશો. ઊંઘો, જાગો, કટિબદ્ધ થાવ, મનચુદ્ધિથી દ્રઢ નિશ્ચય કરી દર્ઢ સતત પ્રયત્ન* કરી પરમતત્ત્વમાં યોગી (અભેદત્વે એકી બાવવાળા) બની સતત સંતુષ્ટ બન્યા રહો.

ઢાહરા.

હું એવું કંઈ છે નહીં, જે કંઈ છે તે તેજ;
તેજ દિસે હું રૂપથી, સઘળે એનું એજ. ॥૧॥
ભિન્નાસ્તિત્વ નથી કશું, વિચારથી સમગ્ગય;
દ્રષ્ટા સાક્ષી પદ વિશે, સ્થિત રહેતાં સુખ થાય. ॥૨॥
હરિયુર સિદ્ધ સ્વયં બર્યો, સર્વ રૂપ સર્વેશ;
સમજી સમતાં શાંતિ છે, સુખમય તે નિજ દેશ. ॥૩॥
શા માટે સ્ફુરવા હવે, સંકલ્પો મન માંલ;
અમનપણું મન પામતાં, રહું ન કંઈ પણ આલ. ॥૪॥
લાગ ગ્રહણની કલ્પના, સઘળી મનની તાણ;
સ્વયંપદે સમતાં પછી, માણિક્ય છે નિર્વાણ. ॥૫॥

તોટકકંઠ.

હરિઓમ્ હરિઓમ્ કહો સુઝ સહ, મન પ્રોહ હરી ગુરમાંજ બદ્ધ;
જુલિ જાવ જુદું હું મમત્વ વિરા ! નિજ આત્મપદે હરિ જાવ વિરા !
નથી દેહ જગત્ કશું દ્રવ્ય ખરું, સુવિચારથી દેખશો કલ્પતર;
સુખ સર્વ તણું શિવ તેજ તું છે, પછિ માણિક્ય તે વળી અન્ય શું છે ?

÷ આ અંકમાં સમાઈ રહેલું મૂલ્ક જ્ઞાનમય તત્ત્વ.

* ચિત્તેકામતા સિદ્ધ કરવાનું યુક્તિ પ્રયુક્તિપૂર્વક ચલન.

નથિ સત્ય ચિદાનંદથી કશું ભિન્ન, નહિં થાતો કદી મનમાં કંઈ ખિન્ન;
હિંસે નામ રૂપાદિ વિશેષ મૂળા, નહિ તૃપ્ત થશે તવ મોહ તૃષ્ણા;
મૃગવારિ નથી ખરું વારિ જીવે, ભય બ્રાંતિ વિચાર કરીજ ખુવે;
હરિરેવ જગત્ જગદેવ હરિ, કહે ભક્ત માણિક્ય એ વાત ખરી.

(દાહરો) — ભક્તરાજ માણિક્ય જે, કહે છે વેદ વચન;
હરિયુર સંત પ્રસાદને, ખાતા ખેલો વન.

સદ્ગુરુ પરમાત્માની અનિમ રત્નિ. દાહરા.

હં નહિં, હં નહિં, હં નથી, હં રૂપે છો આપ;
તુ, તે, આ. સૌ દ્રશ્ય પણ, હરિયુર છો માખાપ. ॥૧॥
હં પેહેજાના હં રૂપે, આપ પ્રભો ! સદ્ગુરુ;
ચિદાનંદધન શાન્ત છો, બ્રહ્માત્મક્ય અનૂપ. ॥૨॥
હંસઃ સોહં શબ્દથી, હં તે, તે હં લક્ષ;
વેદશાસ્ત્ર સિદ્ધાંતને, સમગ્રે સુરમુનિ દક્ષ. ॥૩॥
જ્ઞાની ધ્યાની ભક્તનાં, વંદું ચરણ સરોજ;
હરિયુરમય હં થઈ રહો, લેતો નિજપદ મોજ. ॥૪॥
જ્ઞાનમૂર્ચનો ઉદય તો, બન્યો રહ્યો સર્વત્ર;
અસ્ત રહિત તે દેવને, પુષ્પમાળ સહ પત્ર. ॥૫॥

મૂત્રગીતી.

સદ્ગુરુ દત્ત પ્રસાદે, પ્રીતિ ઉપજે હૃદી સજી જનને;
માણિક્ય તૃપ્ત થજે, શ્રી, હરિયુર સંતો, કહો મુકી મનને.

ૐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે ॥

પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

ૐ શાંતિઃ શાન્તિઃ શાંતિઃ ॥ શાન્તિરસ્તુ ॥

લોકાઃ સમસ્તાઃ સુખિનો ભવન્તુ ॥

તથાસ્તુ ॥ હરિઃ ૐ તત્સત્ ॥

